

SUSRETI/СУСПЕТИ

Časopis za pozorište, književnost i kulturu/Časopis za kazalište, književnost i kulturu/Часопис за позориште, књижевност и културу
Broj 3-4, godina V, 2022 / Број 3-4, година V, 2022
ISSN 2566-3801

Izdavač/Nakladnik/Издавач

Vlada Brčko Distrikta BiH/Влада Брчко Дистрикта БиХ

Glavni i odgovorni urednik/Главни и одговорни уредник

Jakov Amidžić

Redakcija/Uredništvo/Редакција

Hristo Bojčev (Bugarska), dr. sc. Mimo Drašković (Crna Gora),
Miro Gavran (Hrvatska), dr. sc. Slavčo Koviloski (Makedonija), mr. sc.
Žarko Milenić (BiH - Rusija) – urednik, Predrag Nešović (Srbija), Matko
Raguž (Hrvatska), dr. sc. Nebojša Romčević (Srbija), Nikola Šimić Tonin
(Hrvatska), dr. sc. Srdjan Vukadinović (BiH), dr. sc. Hasan Zahirović
(Češka) i Matjaž Zupančič (Slovenija)

Fotografije Brčkog /Фотографије Брчког

Dragica Milinković

Grafička priprema/Графичка припрема

Igor Jeremić

Štampa/Tisak/Штампа

GAMA d.o.o Brčko

Tel. + 387 49 220 289

Izlazi četiri puta godišnje / Излази четири пута годишње

Časopis je dostupan u bazi / Часопис је доступан у бази
Central and Eastern European Online Library, Berlin

www.ceeol.com

Sadržaj / Садржај

DRAMA

Džon LOGAN: MARK ROTKO – CRVENO -9

Николај КОЉАДА: АМЕРИКАНКА -41

Slađana JOVIČIĆ: F23 ILI BLUZ U BIJELOM -55

ТЕАТАР / ТЕАТАР

Jakov AMIDŽIĆ – Zoran PAVLAŠEVIĆ – Srdjan VUKADINOVIĆ: PRODUKCIJA POZORIŠNE FESTIVALSKЕ TV HRONIKE -85

Srdjan VUKADINOVIĆ: REDITELJSKOM MAŠTOM PROTIV BESMISLA I TRAUMA -99

Zoran PAVLAŠEVIĆ – Srdjan VUKADINOVIĆ: TEATROLOŠKI IZVORI KAO NEIZOSTAVNI DIO KAZALIŠNOG TRAJANJA -113

Предраг НЕШОВИЋ: XXXIX ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА БиХ -127

Mirsada SULJIĆ: INSCENACIJE DJELA JUŽNOSLAVENSKE DRAMSKE BAŠTINE U REŽIJI AHMEDA MURADBEGOVIĆA -147

Mirsada SULJIĆ: TEATROLOŠKA ANALIZA PREDSTAVE UGURSUZ NEDŽADA IBRIŠIMOVIĆA -155

NUSRET IDRIZOVIĆ

Nusret IDRIZOVIĆ: POEZIJA -177

Nusret IDRIZOVIĆ: KOLO SEDAM SMRTNIH GRIJEHA -185

Nusret IDRIZOVIĆ: BIJELE RAVNICE UKRAJINE -191

Uzeir BUKVIĆ: NUSRET IDRIZOVIĆ -195

ЕСЕЈИ / ЕСЕЈИ

Иван А. Чарота: О БАЈКАМА УОПШТЕ, А ПОСЕБНО О БЕЛОРУСКИМ -203

Hasan ZAHIROVIĆ: AUTORSKA VAJKA KARELA ČAPEKA -207

БАЈКЕ / ВАЈКЕ

ИВАН ИВАНОВИЧ ЦАРЕВИЋ -221

Karel ČAPEK: PSEĆA VAJKA -231

Lidija PAVLOVIĆ-GRGIĆ: DADOR -237

РОЕЗИЈА / ПОЕЗИЈА

Thór STEFÁNSSON: VJEČNOST -243

Kurt F. SVATEK: PJEVAJ MI OVOG DANA -247

Обрен РИСТИЋ: ЛИВЕЊЕ ПЕСМЕ -257

Sabahudin HADŽIALIĆ: SVJESNI, I ONI DRUGI -263

Бошко ЛОМОВИЋ: СУСЈЕДИ -267

Božidar STANIŠIĆ: LOGIČKA ANALIZA, VRIJEME KIŠOBRANA -277

Hakija KARIĆ: AFANOV KAMEN -283

Ljiljana BULAJIĆ: BOG I JA -291

Aleksandar BULAJIĆ: DUBOKO U DUŠI -293

НЕМАЌКИ PЕСНИЦИ / НЕМАЧКИ ПЕСНИЦИ

у преводу Драге ТЕШЕВИЋА

Hajnrh BEL: Моја Муза -297

Волф БИРМАН: Охрабрење -305

Hans Magnus ENZENSBERGER: Glasovi -313

Штефан ГЕОРГЕ: ПЕСМА ОВОГ ДОБА -329

DANSKI PЈESNICI

u prevodu Milene RUDEŽ

Karsten BJARNHOLT: DIVNO JE -339

Julie STEN-KNUDSEN: SEDAM SLOJEVA -343

Helle SLOTH-NIELSEN: ČEŽNJA ZA RAJEM -351

Rikke KIRCHHEINER: ZATAJIVANJE STVARNOSTI -355

Thomas BOBERG: PRIVIĐENJE -357

МАКЕДОНСКИ ПИСЦИ / МАКЕДОНСКИ PISCI

Славчо КОВИЛОСКИ: ТРИ ПРИЧЕ -361

Ranko MLADENOSKI: KOBASICA I KRMENADLA -363

Tomislav OSMANLI: МАЈКА -367

Марија СТАНКОВА: ЈЕДАНАЕСТ ПЈЕСАМА О ЦВИЈЕЋУ -369

Stefan MARKOVSKI: GRAD, RAJ -373

Marina MIJAKOVSKA: SUNCOGLEDI -379

Daniela ANDONOVSKA-TRAJKOVSKA: IPAK SE NE VRTI -381

Vesna MUNDIŠEVSKA-VELJANOVSKA: (NE)VRIJEME -383

Sašo OGNENOVSKI: PRIBLIŽAVANJE VJEČNOSTI -385

Димитар И. ВИЛАЗОРСКИ: ДОЛАЗИ ЗИМА -387

HAIKU / HAIKU

Marina MIJAKOVSKA: TIRKIZ LJETI -393

Milena RUDEŽ: LIST NA VJETRU -395

Joso ŽIVKOVIĆ: POKRAJ BIJELOGA PUTA -397

AFORIZMI / АФОРИЗМИ

Živko PRODANOVIĆ: NIJE BEZ VEZE -401

Abdurahman HALILOVIĆ AHIL: PRAZNI GOVORI -403

Јово НИКОЛИЋ: ПУЦЊИ БЕЗ ОПОМЕНЕ -405

ČUVARI BRČANSKOG DUHA 2 / ЧУВАРИ БРЧАНСКОГ ДУХА 2

Ismeta MUJAČIĆ: KAKO POSTADOH FADILOV „MASTER ŠEF” -411

Biba MUJAČIĆ: MOJ GRAD -413

Јадранка ЛАКИЋЕВИЋ: СВЕТА ПЕТКА -415

Немања ГАВРИЋ: СЈЕЋАШ СЕ? -417

Božica NOSIĆ AUGUSTINOVIĆ: BIJELA NEDJELJA -419

PRIKAZI / ПРИКАЗИ

Slavčo KOVILOSKI o knjizi Žarka MILENIĆA -423

Božidar STANIŠIĆ o knjizi Miroslava KRLEŽE -425

- Ivo Mijo ANDRIĆ** o knjizi Obrena RISTIĆA -**431**
Ivo Mijo ANDRIĆ o knjizi Milene RUDEŽ -**435**
Ivo Mijo ANDRIĆ o knjizi Leontina ČAPE MILENIĆA -**439**
Ivo Mijo ANDRIĆ o knjizi Žarka MILENIĆA -**443**
Ivo Mijo ANDRIĆ o knjizi Save ILIĆA -**447**
Дајана ЛАЗАРЕВИЋ o књизи проф. др Ивана ЧАРОТЕ -**449**
Ивана ИЛИЋ КИШ o часопису СУСРЕТИ -**451**
Sabahudin HADŽIALIĆ o knjizi Ivana RAJOVIĆA -**455**
Душанка НОВАКОВИЋ o књизи Јованке СТОЈЧИНОВИЋ НИКОЛИЋ -**459**
Žarko MILENIĆ o knjizi Nikole ŠIMIĆA TONINA -**463**
Sead HUSIĆ o knjizi Kemala MUSIĆA -**465**
Мирјана ЂАПО o књизи Димитра ВИЛАЗОРСКОГ -**469**
Anisa PAŠIĆ o knjizi Zehre HUBIJAR -**471**

IN MEMORIAM ISLAM ŽIGA

- Islam ŽIGA: POTRAGA** -**475**
Islam ŽIGA: U PROCJEPU -**479**
Uzeir BUKVIĆ: AMBASADOR BOEMA -**491**

DRAME
ДРАМЕ

DŽON LOGAN
MARK ROTKO
CRVENO
 Igrokaz u pet scena

Posvećeno Stivenu Sondhajmu koji me je podsetio

NAPOMENA O LIKOVIMA I KONTEKSTU

Ne verujem da se ikada postavljalo pitanje apstrakcije ili reprezentacije. Stvar je u tome da se okončaju ovaj muk i usamljenost, da se diše, da se opet ispruže ruke.

Mark Rotko (1947): „The Romantics Were Prompted“, *Possibilities 1*, zima 1947–1948. Mark Rothko, ed. Miguel López-Remiro, *Writings on Art*, 2006, str. 58–59.

... Na svoj genijalni, neposredni način, došapnuo mi je na jednoj zabavi, verovatno zato što je neko postavio pitanje ekspresionizma: 'Ja kroz slikarstvo ne izražavam sebe; izražavam ne-sebe.'

Harold Rosenberg, „Rothko“, *The New Yorker* 46, 6, March 28, 1970.

Rotkov pomoćnik, u radu na „Sigramovim muralima“, bio je slikar Den Rajs (1926–2003), koji je takođe pripadao „Njujorškoj školi“, iako je generacijski bio bliži novoj gardi, Rotkovim antipodima, pop-artistima. Ali lik pomoćnika Kena je potpuno izmišljen, iako se autor, između ostalog, oslanjao na Rajsova sećanja na rad s Rotkom. Odatle opis ateljea, Rotkovih radnih navika i postupka, neke anegdote, itd. Njihov odnos, međutim, nije bio nimalo sličan onom koji ćemo videti u komadu. U Kenov lik, u nekim scenama, ugrađeni su samo neki detalji iz Rotkovog odnosa s nekim drugima, mlađim slikarima, kao što su Al Held i Džon Šuler, koji nisu bili njegovi pomoćnici ili saradnici, ali koji su iskusili njegovu kritiku, podršku ili odbacivanje (ili odbacivanje koje je u stvari bilo podrška njihovoj nezavisnosti, kao u slučaju Ala Helda; videti *Odlomke* iz priloga). Opet, lik Marka Rotka, iz komada, ima sve moguće veze sa Rotkovim idejama i slikarstvom (u komadu se jasno prepoznaju delovi koji potiču iz poznatih Rotkovih tekstova ili izjava), ali ne toliko i sa Rotkom kao stvarnom osobom; Rotko jeste bio pun sebe, ali ipak na neki drugi način, koji nije uvek bio tako neprijatan ili naporan po druge. Ali ovo je pozorišni komad, sokratovski igrokaz, čiji likovi predstavljaju određene pozicije i težnje, a ne prevashodno ili samo stvarne ličnosti.

Radnja komada se odvija u vreme kada je Rotko prihvatio narudžbinu za luksuzni restoran *Četiri godišnja doba*, u novom, njujorškom zdanju *Seagram Company Ltd.*, velike kanadske firme za proizvodnju pića (1958–

1959). To zdanje (*Seagram Building*, 375 Park Avenue, Menhetn, Njujork), koje je danas teško izdvojiti iz mora sličnih, u svoje vreme bilo je prava senzacija. Projektovali su ga velikani „internacionalnog stila“, Filip Džonson (1906–2005) i bivši direktor Bauhausa, Mis van der Roe (1886–1969). Rotko je bio angažovan na insistiranje Filipa Džonsona i preporuku Alfreda Bara (1902–1981), prvog direktora Muzeja moderne umetnosti u Njujorku (MoMA).

Kao prolog za ovo izdanje poslužiće tekst „Romantičari su se osećali pozvanim...“, napisan na pragu Rotkove „klasične faze“, čija su kulminacija (ili možda razrešenje, posle niza proba, ne uvek ubedljivih) bile upravo slike za „Sigramove murale“. Taj tekst zauzima centralno mesto u Rotkovom opusu, ne kao slikarski manifest već kao izraz jednog etosa, životne orijentacije, čiji se ton i naglasci provlače kroz ceo komad (prava „crvena nit“). Obraća se svakome ko je još na nogama, u sličnoj potrazi, ne za nekom Velikom istinom već za punoćom ljudskog iskustva. Nije potrebno biti umetnik, niti čak imati bilo kakav odnos prema Rotku kao slikaru, da bismo u njemu, na tih par stranica, prepoznali pravog sagovornika. Pored toga, u tom tekstu Rotko kao i da sam najavljuje ovaj komad, tako što svoju poziciju objašnjava izrazima pozajmljenim upravo iz pozorišta: dramom, tragedijom, pozornicom, glumcima.

Postoje dve verzije teksta – varijacije iz brojnih scenskih adaptacija ne računam – koje potiču od dva izdavača, *Oberon Books* (London, 2009) i *Dramatists Play Service* (New York, 2011). Ovde sam se držao druge verzije, za koju pretpostavljam da je poslednja i da je neke izmene, skoro zanemarljive, u odnosu na izdanje *Oberon Books*, uneo sam autor. Aleksa Golijanin, novembar 2015.

ROMANTIČARI SU SE OSEĆALI POZVANIM...

Romantičari su se osećali pozvanim da tragaju za egzotičnim temama i putuju u daleke zemlje. Ali, iako transcendentalno uvek podrazumeva čudnovato i nepoznato, nije im uspelo da shvate da nije sve što je čudnovato i nepoznato u isti mah i transcendentalno.

Umetniku teško pada neprijateljski stav društva. Ipak, upravo to neprijateljstvo može da posluži kao poluga istinskog oslobođenja. Oslobođen od lažnog osećanja sigurnosti i zajednice, umetnik može da odbaci svoju plastičnu štednu knjižicu, kao što je odbacio i druge oblike sigurnosti. I osećanje sigurnosti i (lažno) osećanje zajednice zavise od onoga što je *poznato*. Kada ih se oslobodimo, transcendentalno iskustvo postaje moguće. Na svoje slike gledam kao na drame; oblici na tim slikama su glumci. Nastali su iz potrebe za grupom glumaca koja će moći da se kreće dramski, bez nelagodnosti, da izvodi gestove, bez stida.

Ni radnja, ni glumci ne mogu se predvideti ili opisati unapred. Oni počinju kao nova avantura, u nepoznatom prostoru. Tek na samom kraju, u bljesku prepoznavanja, oni otkrivaju sadržaj i ulogu koji su im bili namenjeni. Ideje i planovi, koji su u početku bili prisutni u duhu, samo su kapija kroz koju se napušta svet iz kojeg potiču.

Na taj način velike kubističke slike prevazilaze implikacije kubističkog programa i protivreče im.

Najvažnije oruđe koje umetnik usavršava kroz *neprekidnu praksu* jeste vera u njegovu *spособnost da pravi čuda, onda kada su nam čuda potrebna. Slike moraju biti čudesne*: čim se završe, intimni odnos između onoga što je stvoreno i stvaraoца se okončava. On je sada posmatrač. Slika za njega, kao i za svakog drugog ko je doživi kasnije, mora biti *otkrivenje, neočekivano i nečuvено razrešenje večno prisutne potrebe*.

O oblicima:

To su jedinstveni elementi, u jedinstvenim situacijama.

To su organizmi s voljom i strašću za samopotvrđivanjem.

Kreću se na osnovu unutrašnje slobode, bez potrebe da potvrđuju ili narušavaju ono što se u poznatom svetu smatra verovatnim.

Nemaju direktne veze s bilo kojim vidljivim iskustvom, ali u njima se prepo znaju načela i strasti organizama.

Prikazivanje te drame u poznatom svetu nikada nije bilo moguće, osim kada bi svakodnevni gestovi bili deo nekog rituala, za koji se smatralo da se odnosi na oblast transcendentnog.

Čak je i drevni umetnik, koji se odlikovao onostranom virtuoznošću, smatrao kako mora da stvori grupu posrednika, čudovišta, hibrida, bogova i polubogova. Razlika je u tome što je tada, budući da je umetnik živeo u društvu mnogo praktičnijem od našeg, potreba za transcendentnim iskustvom bila shvaćena i zvanično priznata. To je za posledicu imalo da su se ljudska figura i drugi elementi poznatog sveta mogli kombinovati ili u celini uključiti u izvođenje ekscesa svojstvenih toj neverovatnoj hijerarhiji. Kod nas to prerusavanje mora biti potpuno. *Poznati identitet stvari mora se smrviti u prah, da bi se uništile ograničene asocijacije kojima naše društvo sve više prekriva sve aspekte našeg okruženja*.

Bez čudovišta i bogova, umetnost ne može da izvodi naše drame: najdublji trenuci umetnosti izražavaju tu frustraciju. Kad god bi se odbacili kao neodrživa praznoverja, umetnost bi tonula u melanholiju. Ona se navikavala na tamu i obavijala svoje predmete u nostalgичne nagoveštaje nekog sumračnog sveta. Za mene su najveća ostvarenja, iz vekova u kojima je umetnik uzimao verovatno i poznato za svoje teme, bile slike sa samo jednom ljudskom figurom – usamljenom, u stanju potpunog mirovanja.

Ali usamljena figura ne može da pokrene svoje udove ni u jedan gest koji bi ukazivao na njeno zanimanje za *činjenicu smrtnosti i neutoljivu glad za iskustvom, uprkos toj činjenici*. Niti tako može da prevaziđe usamljenost. Ona može da se s drugima nađe samo slučajno, na plažama, ulicama, u parkovima, i da s njima formira *tableau vivant* (živu sliku) ljudske nekomunikativnosti.

Ne verujem da se ikada postavljalo pitanje apstrakcije ili reprezentacije. Stvar je u tome da se okončaju ovaj muk i usamljenost, da se diše i opet ispruže ruke.

Mark Rothko (1947)

„The Romantics Were Prompted“, *Possibilities 1*, zima 1947–1948; Mark Rothko, ed. Miguel López-Remiro, *Writings on Art*, 2006, str. 58–59.

POZORNICA

Rotkov atelje, ulica Baueri 222, Njujork, oko 1958–1959.

Rotkov atelje u staroj fiskulturnoj (košarkaškoj) sali. Drveni pod je isprskan i premazan slojevima tamno crvene boje. Pretrpana tezga ili sto, s kantama boje, limenkama terpentina, tubama lepka, kartonima za jaja, flašama viskija, kesicama s pigmentima, lončićima za kafu punim četkica, zatim jedan mali gorionik ili rešo i telefon. Tu je i gramofon, s gomilom ispreturanih ploča.

Jedna vrata vode u predsoblje, koje se ne vidi, u kojem se likovi presvlače u radnu odeću, i odakle ulaze i izlaze iz ateljea.

Najvažnije, neke od najveličanstvenijih Rotkovih slika za „Sigramove murale“ poređane su i izložene oko prostorije. Rotko je imao mehanizam kojim je mogao da podiže, spušta i izlaže nekoliko slika u isto vreme. Slike se tokom komada mogu premeštati i stavljati u različite rasporede, za svaku scenu.

Tu je i jedna zamišljena slika, koja „visi“ ispred publike, koju Rotko proučava kroz ceo komad.

Alternativno, cela pozornica može biti apstraktna.

Džon Logan

Likovi

MARK ROTKO (1903–1970): *američki slikar, pedesetih godina ili stariji.*

KEN: *njegov pomoćnik, u dvadesetim godinama.*

Prva scena

Rotko stoji, zuri ispred sebe. Gleda pravo u publiku. (U stvari posmatra jednu od slika za Sigramove murale, koja visi ispred njega.) Pauza. Rotko pali cigaretu. Nosi naočare s debelim staklima i staru, iznošenu odeću, isprskanu lepkom i bojom. S gramofona dopire kontemplativna klasična muzika. (Rotko je voleo Mocarta i Šuberta.) Rotko povlači dim. Pauza. Čuje se kako se vrata u predsoblju izvan pozornice otvaraju i zatvaraju. Ken, čovek u svojim ranim dvadesetim godinama, ulazi nervozno. Nosi odelo i kravatu. Prvi put je u ateljeu. Gleda oko sebe. Hoće da kaže nešto. Rotko mu pokazuje da čuti. Onda poziva Kena da mu su pridruži. Ken prilazi Rotku, staje pored njega. Rotko pokazuje na centralnu sliku; publika.

ROTKO. Šta vidiš? (*Ken hoće da odgovori.*) Čekaj. Priđi bliže. Moraš prići bliže. Pusti je da pulsira. Pusti je da radi na tebi. Bliže. To je preblizu. Tako. Pusti je da se razmahne. Neka obavije ruke oko tebe; pusti je da te *zagri*, da ti ispuni ceo periferni vid, tako da više ništa drugo ne postoji, niti će ikada postojati. Neka slika uradi svoje – ali radi s njom. Izađi joj na pola puta, zaboga! Nagni se ka njoj, nagni se u nju. Posveti joj se! Dobro ... šta vidiš? Stani, stani, stani! (*Žurno se udaljava da malo priguši svetlo i onda se vraća do Kena.*) Dobro, šta sad vidiš? Budi konkretan. Ne, budi precizan. Budi precizan – ali pažljiv. Razumeš? Budi dobar prema njoj. Budi ljudsko

biće, to je sve što mogu da kažem. Budi *ljudsko biće* jednom u životu! Te slike zaslužuju saosećanje, one žive i umiru u očima osetljivog posmatrača, oživljavaju samo ako im dobronamerni posmatrač to dopusti. To je ono za čime vape. To je razlog zašto su napravljene. To je ono što zaslužuju... Dobro... Šta vidiš. (*Pauza.*)

KEN. Crveno.

ROTKO. Ali da li ti se *sviđa*?

KEN. Mm...

ROTKO. Reci.

KEN. Da.

ROTKO. Naravno da ti se *sviđa* – kako bi mogla da ti se ne *sviđa*? Danas se svima sve *sviđa*. *Sviđaju* im se i televizija i gramofoni i gazirani sokovi i šampon i „kreker džek“. Sve je postalo kao i bilo šta drugo, i sve je tako lepo i fino i *dopadljivo*. Kako je lep ovaj svet! Gde je tu razlikovanje? Gde je sud koji razdvaja ono što mi se *sviđa* od onoga što *poštujem*, što smatram *vrednim*, što ima... slušaj me sada... *značaj*. (*Rotko se udaljava i opet pojačava svetlo, iako ono ostaje relativno prigušeno, a onda isključuje gramofon i nastavlja.*) Možda pričam kao dinosaur. Možda sam samo dinosaur koji krade kiseonik vama malim, lukavim sisarima, dok skriveni u žbunju čekate svoj trenutak. Možda govorim jezikom stranim tvojoj generaciji. Ali generacija koja ne teži ozbiljnosti, koja ne teži smislu, ne zaslužuje da hoda u senci onih koji su bili pre nas... Mislím na one koji su se borili i istrajali, koji su stremili nečemu, mislim na Rembranta, na Tarnera, na Mikelandela i Matisa... Mislím, naravno, na Rotka. (*Zuri u Kena izazivački.*) Da li stremiš?

KEN. Da.

ROTKO. Čemu? Čemu stremiš?

KEN. Želim da budem slikar. Prema tome, valjda stremim... slikarstvu.

ROTKO. Onda ta odeća neće ići. Ovde smo da radimo. Okači sako tamo napolju. Cenim to što si obukao svoje nedeljno odelo, da bi ostavio dobar utisak, to je stvarno lepo od tebe, dirnulo me, ali je smešno. Ovde crnčimo; nije ti ovo neki starinski salon, s čajem, kolačićima i limunadom. Idi okači sako tamo napolju. (*Ken izlazi u predsoblje van pozornice. Vraća se bez sako. Skida kravatu i zavrće rukave.*) Sidni¹ ti je rekao šta mi je potrebno ovde?

KEN. Jeste. (*Rotko se okreće poslu, počinje da slaže četkice, ređa platna, itd.*)

ROTKO. Počinjemo svakog jutra u devet i radimo do pet. Kao bankari. Pomagaćeš mi da postavim platna, mešaćeš boje, čistiti četkice, praviti ramove, pomerati slike i raditi na nanošenju osnovne boje – što *nije* slikanje, tako da svaku ludu pomisao o tome moraš smesta odbaciti. Ići ćeš po cigarete i hranu i sve ostalo što mi zatreba, za svaki prohtev, ma koliko to bilo zahtevno ili ponižavajuće. Ako ti se to ne *sviđa*, bolje odmah idi. Odgovori mi. Da ili ne.

KEN. Da.

ROTKO. Imaj u vidu: nisam tvoj rabin, nisam tvoj otac, nisam tvoj psihija-

1 Sidni Dženis (1896–1989), čuveni galerista, kolekcionar i promoter moderne umetnosti, koji je od 1954. bio Rotkov agent. (Sve napomene: Aleksa Golijanin)

tar, nisam tvoj prijatelj, nisam tvoj učitelj – ja sam tvoj poslodavac. Jasno?
KEN. Jasno.

ROTKO. Kao moj pomoćnik, ovdje ćeš videti mnogo toga, mnoge ingeniozne stvari. Ali sve to je tajna. Ne smeš da pričaš o tome. Nemoj da misliš da nemam neprijatelje, zato što ih imam, i to ne samo druge slikare, vlasnike galerija, muzejske kuratore i one najveće gadove, umetničke kritičare, nego i celu paradu nezadovoljnih mušterija, koji preziru i mene i moj rad, zato što nemaju ni srca, ni strpljenja, ni kapaciteta da misle, da *shvate*, zato što to nisu *ljudska bića*, kao što smo malopre pričali, sećaš se?

KEN. Da.

ROTKO. Sada slikam seriju murala... (*Pokazuje oko sebe.*) Verovatno ću uraditi trideset ili četrdeset slika i onda izabrati one koje se najbolje uklapaju, u celinu, kao fuga. Pomoći ćeš mi da nanese premaz, a ja ću ih onda slikati i gledati i opet slikati. Pravim mnogo slojeva, jedan za drugim, kao glazuru, polako gradim sliku, kao pentimento², puštam da se sjaj sam pojavi, sve dok je ne završim.

KEN. Kako znate da je gotova?

ROTKO. Kada u svakom potezu četkice vidim tragediju.

KEN. Ah.

ROTKO. Tako je. A sad, da popijemo nešto. (*Rotko sipa dve čaše viskija. Jednu pruža Kenu. Piju. Ken nije navikao da pije tako rano izjutra. Pauza. Rotko zuri u njega, ispitivački.*) Reci mi jednu stvar... Ne razmišljaj, samo reci prvo što ti padne na pamet. Bez oklevanja.

KEN. Važi.

ROTKO. Može?

KEN. Da.

ROTKO. Koji je tvoj omiljeni slikar?

KEN. Džekson Polok.

ROTKO. (*Bolno.*) Ah.

KEN. Izvinite.

ROTKO. Ne, ne...

KEN. Mogu još jednom.

ROTKO. Ne...

KEN. Ma hajde...

ROTKO. Ne, glupo je...

KEN. Hajde, pitajte me opet.

ROTKO. Koji je tvoj omiljeni slikar?

KEN. Pikaso. (*Ken se osmehuje. Rotko ne. Gleda ga smrknuto. Kenov osmeh nestaje. Rotko mrmlja zamišljeno.*)

ROTKO. Hm, Polok... uvek Polok. Nemoj me pogrešno shvatiti, bio je veliki slikar, zajedno smo se pojavili, dobro sam ga poznavao.

KEN. Kakav je bio?

ROTKO. Čitao si Ničea?

KEN. Šta?

ROTKO. Da li si ikada čitao Ničea? *Rođenje tragedije?*

KEN. Ne.

2 Trag prethodnog slikanja ili pokušaja na gotovom platnu.

ROTKO. I ti sebe nazivaš umetnikom? Ne može se pričati o Poloku bez toga. Ni o čemu se ne može pričati bez toga. Čemu vas uopšte uče danas u tim umetničkim školama?

KEN. Ja...

ROTKO. Da li si ikada čitao Frojda?

KEN. Ne...

ROTKO. Junga?

KEN. Pa...

ROTKO. Bajrona? Vordsvorta? Eshila? Turgenjeva? Sofokla? Šopenhauera? Šekspira? *Hamleta*? Makar *Hamleta*, blagi Bože! Citiraj mi *Hamleta*. Smesta.

KEN. „Biti ili ne biti, pitanje je sad.“

ROTKO. Da li je to pitanje?

KEN. Ne znam.

ROTKO. Mnogo toga moraš da naučiš, momče. Filozofiju. Teologiju. Književnost. Poeziju. Dramu. Istoriju. Arheologiju. Antropologiju. Mitologiju. Muziku. To su tvoji alati, isto koliko i četkica i pigment. Ne možeš biti *umetnik*, ako nisi civilizovan. Ne možeš biti *civilizovan*, ako ne učiš. Biti civilizovan znači znati da pripadaš kontinuitetu svoje umetnosti i svog sveta. Da bi prevazišao prošlost, moraš je poznavati.

KEN. Mislio sam da niste moj učitelj.

ROTKO. Treba da si srećan što ti uopšte pričam o umetnosti. (*Rotko se udaljava, Pauza.*) Kako se osećaš?

KEN. Kako se osećam? (*Rotko pokazuje na velike zidne slike svuda oko njih.*)

ROTKO. Kako se osećaš među njima?

KEN. Samo trenutak. (*Pauza.*)

ROTKO. Dakle?

KEN. Samo malo.

ROTKO. I?

KEN. Uznemireno.

ROTKO. Kako još?

KEN. Zamišljeno.

ROTKO. Da?

KEN. Hm... Tužno.

ROTKO. *Tragično.*

KEN. Da...

ROTKO. To je sve za jedan restoran.

KEN. Šta?

ROTKO. Za restoran. (*Rotko se smeje. Uživa u tome.*) Radio sam neke svoje stvari, kao i obično, kada me je pozvao g. Filip Džonson. Znaš g. Filipa Džonsona, čuvenog arhitektu?

KEN. Ne poznajem ga lično.

ROTKO. Naravno da ga ne poznaješ lično, nikoga ti ne poznaješ lično. Ne prekidaj me. Gospodin Filip Džonson me je pozvao. Projektuje novo *Sigramovo* zdanje na Park Aveniji, zajedno sa Misom van der Roemom. To su imena od kojih zastaje dah, zar ne? Filip Džonson i Mis van der Roe, dva

titana iz svoje oblasti, revolucionari. Zajedno prave zgradu kakvu svet još nije video, odraz zlatnih ambicija ne samo ovog grada i njegovih žitelja već i celog čovečanstva. U toj zgradi biće i restoran pod nazivom *Četiri godišnja doba*, kao kod Vivaldija, a na zidovima tog restorana... (*Pokazuje ponosno širokim zamahom ruke na svoje slike. Pauza.*) Platiće mi trideset pet hiljada dolara. Nijedan drugi slikar nije došao ni blizu toga. (*Ken je zapanjen. Trideset pet hiljada dolara je bogatstvo. Kao dva miliona dolara danas. Rotko korača do centra ateljea i uživljava se u rad.*) Moji prvi murali... Zamisli friz svuda oko prostorije, povezane priče koje prekrivaju zidove, jedna za drugom, svaka kao novo poglavlje, priča se razvija, gleda, i tu su slike, neizbežne i neumitne, kao propast.

KEN. Da li su ove završene?

ROTKO. Još radim na njima. Sada moram da ih proučim.

KEN. Da ih proučite?

ROTKO. Slikanje je najvećim delom razmišljanje. Zar to nisi učio u školi?... Deset posto je nanošenje boje na platno. Ostalo je čekanje. (*Rotko se okreće ka svojim slikama.*) Celog života sam hteo samo ovo, prijatelju: da stvorim mesto... Mesto u kojem bi posmatrač mogao da živi u kontemplaciji o delu, da mu pokloni istu pažnju i brigu, kao i ja. Kao kapela... Mesto pričešća.

KEN. Ali... to je restoran.

ROTKO. Ne... Napraviću od njega hram. (*Pauza. Rotko je utonuo u svoje slike. Ken za posmatra nekoliko trenutaka. Onda odlazi do gramofona. Uključuje ga, namešta iglu. Čuje se klasična muzika. Posmatra Rotka.*)

Druga scena

Rotko stoji i gleda u centralnu sliku; publika. Sa gramofona dopire klasična muzika. Ulazi Ken. Nosi kese s kineskom hranom. Sada nosi radnu odeću, isprskanu bojom i lepkom. Prošlo je nekoliko meseci i on se sada oseća slobodnije. Ken ubacuje šaku sitniša u prazno lonče za kafu i onda raspakuje hranu. Rotko zamišljeno mrmlija.

ROTKO. Rembrant i Rotko... Rembrant i Rotko... Rotko i Rembrant... Rotko i Rembrant... i Tarner. Rotko i Rembrant i Tarner... Rotko i Rembrant i Tarner...

KEN. Eh... (*Rotko pali cigaretu.*) Ono kinesko mesto se zatvara.

ROTKO. Sve što vredi nestaje. To je neprekidni proces: rođenje, sazrevanje, smrt.

KEN. Odmah iza ugla je drugi kineski restoran.

ROTKO. Večni ciklus melje, generacije se smenjuju, nade gasnu, ali tu je drugi kineski restoran, odmah iz ugla.

KEN. Mala tema za ćaskanje.

ROTKO. Stvarno je mala. (*Pridružuje se Kenu. Stoji i jede viljuškom kinesku hranu, dok nastavlja s pričom.*)

KEN. Sinoć sam bio u *Modernoj*, da pogledam Pikasovu izložbu.

ROTKO. I?

KEN. Ne bih rekao da je mnogo mario za smenjivanje generacija.

ROTKO. Ne zavaravaj se, momče. Taj čovek – iako sada šarlatan, naravno, koji potpisuje jelovnike za novac, kao Dali, osim kada ne pravi ružne ćupove, opet za novac – taj čovek je u svojim najboljim trenucima dobro razumeo delovanje vremena... Gde je račun? (*Ken mu pruža račun iz kineskog restorana. Rotko ga odlaže u kutiju za cipele, s drugim računima, ne prekidajući priču.*) Zaista je tragično postati tako izlišan, još za života. Uništili smo kubizam, de Kuning i ja, Polok, Barnet Njuman i ostali. Izgazili smo ga na smrt. Niko danas ne može da naslika kubističku sliku.

KEN. Ponosite se time. „Izgaziti“ kubizam na smrt.

ROTKO. Dete mora da progna oca. Poštuj ga, ali ga ubij.

KEN. I uživaj u tome?

ROTKO. To nije važno. Samo se osmeli i učini to... Hrabrost u slikarstvu nije suočavanje s praznim platnom, to je suočavanje s Maneom, s Velaskezom. Sve što možemo jeste da idemo dalje od onoga što je bilo, od onoga što jeste i da se nadamo da ćemo steći neku predstavu o onome što će biti. „Ono što je prošlo, što prolazi i što će doći“. To je Jejts, koga nisi čitao.

KEN. Čekajte, ali Pikaso... (*Rotko otvara još jedan paketić s hranom, nastavlja da jede.*)

ROTKO. Pikasu sam zahvalan što me je naučio da je sve u pokretu! Kretanje je život. Istog časa kad se rodimo, mi vrištimo, uvijamo se, migoljimo; živeti znači kretati se. Bez pokreta slike su, šta?

KEN. Mrtve?

ROTKO. Tako je... (*Pokazuje na slike.*) Pogledaj tu *tenziju* između dva bloka boje: tamno i svetlo, crveno i crno i smeđe. Oni se nalaze u stanju proticanja – u kretanju. naslanjaju se jedno na drugo, na istom platnu, naslanjaju se jedno na drugo u tvojim očima. Nadolaze i povlače se, pomeraju se, blago pulsirajući. Što ih duže gledaš, više se kreću... Plutaju u prostoru, dišu... Kretanje, komunikacija, gest, tok, interakcija; samo ih treba pustiti da deluju... Nisu mrtve, zato što nisu statične. Kreću se kroz prostor, samo ako im dopustiš, a to kretanje zahteva vreme i u tom smislu su temporalne. One traže *vreme*.

KEN. Traže ga. Ne deluju bez njega.

ROTKO. Zato mi je tako važno da stvorim *mesto*. Mesto na kojem će čovek moći da razmišlja o slikama, tokom vremena, i dopusti im da se kreću.

KEN. (*Uzbuđeno.*) One *traže* posmatrača. Nisu kao reprezentacione slike, kao tradicionalni pejzaži ili portreti.

ROTKO. Reci mi zašto nisu.

KEN. Zato što se *menjaju*, kreću, pulsiraju. Reprezentacione slike su nepromenljive; one ne zahtevaju aktivno učešće posmatrača. U Luvru, usred noći, „Mona Liza“ se i dalje osmehuje. Ali da li ove slike i dalje pulsiraju, kada ostanu same? (*Ken tone u misli. Rotko ga posmatra, zadovoljan.*) To je razlog zašto svetlo držite tako prigušeno.

ROTKO. Zaista?

KEN. Da biste pojačali iluziju. Kao mađioničar. Kao u pozorištu. Da sve ostane tajanstveno, da bi slike mogle da pulsiraju. Upalite sva svetla i sceniski efekat nestaje – odjednom nema ničeg, osim gole pozornice, s gomilom

lažnih zidova. (*Ken ide do prekidača za svetlo. Pali sva svetla. Cvrčanje ružnih neonskih sijalica. Prostorija odjednom gubi svu čaroliju.*)

ROTKO. Šta vidiš?

KEN. Oči mi se još navikavaju... Samo... Belo.

ROTKO. Na šta te asocira to belo?

KEN. Na kosti, skelete... Mrtvačnicu... Anemiju... *Okrutnost.* (*Rotko je iznenađen tim odgovorom.*)

ROTKO. Stvarno?

KEN. Sada i na operacionu salu.

ROTKO. Kako se osećaš zbog tog belog?

KEN. Uplašeno?

ROTKO. Zašto?

KEN. Nije važno.

ROTKO. Zašto?

KEN. To je kao sneg... izvan sobe u kojoj su umrli moji roditelji. Bila je zima. Sećam se snega iza prozora: belo... (*Skreće pogled ka slikama.*) A pod ovim svetlom slike izgledaju... Ravne su. Vulgarne... Ovo svetlo ih narušava. (*Rotko gasi neonsko svetlo. Vraća se uobičajeno osvetljenje.*)

ROTKO. Vidiš kako je to s njima? Koliko su ranjive ...? Ljudi misle da ih kontrolišem: da kontrolišem svetlo, kontrolišem visinu slika, kontrolišem oblik galerije... Ali ja ih ne kontrolišem, ja ih štitim. Slika živi kroz druženje. Tako i umire. Zato je opasno slati je u svet. (*Ken baca kartonske kutije za hranu i uspravlja se. Rotko stavlja novu klasičnu ploču. Ide nazad, da posmatra centralnu sliku. Pauza, dok se atmosfera smiruje.*)

KEN. Da li ste ikada slikali napolju?

ROTKO. Misliš, u prirodi?

KEN. Da.

ROTKO. Priroda mi ne leži. Svetlo nije dobro. (*Kenu je to smešno.*) Sve te bube – uh! Znam, ti *plein air* slikari stalno vam pevuše hvalospeve o veličanstvenom prirodnom osvetljenju. Idite tamo i valjajte se u travi, kao krave, kažu oni. Kada sam bio mlad, nisam znao za ništa bolje i onda sam išao tamo, s celom svojom opremom, i vetar je oduvao papir, štafelaj se srušio, a boje su bile pune mrava. Jao... Ali onda sam prvi put otišao u Rim. Otišao sam u crkvu Santa Marija del Popolo, da vidim Karavađovo *Preobraćenje Savla*³, za koju se ispostavilo da je ušuškano u jedan mračni kutak te mračne crkve, bez prirodnog svetla. Kao u pećini. Ali slika je *sijala*! Sijala je u nekoj vrsti ushićenja. Zamisli: Karavađo je trebalo da uradi sliku baš za to mesto, nije imao izbora. Stoji tamo i gleda oko sebe. Kao da se nalazi na dnu okeana, toliko je mračno. Kako će tu moći da slika? Obraća se svom tvorcu: „Bože, pomози, meni, nedostojnom, grešniku. Reci mi, o Bože na nebesima, šta sad da radim, jebote?!“ (*Ken se smeje.*) Onda mu sine: božanska iskra. Osvetljava sliku *iznutra*. Daje joj *unutrašnju* svetlost. Ona *živi*... Kao neka od onih bioluminiscentnih riba iz dubine okeana, koje zrače sopstvenim sjajem. Razumeš? Karavađo je bio... (*Naglo prekida. Ken*

3 Jedna od dve Karavađove slike na istu temu („Conversione di San Paolo“, 1600–1601), koja se još zove i „Preobraćenje svetog Pavla na putu za Damask“; pre preobraćenja, sveti Pavle se zvao Savle (Saul, Saulo).

ga prati pogledom. Pauza. Rotko zuri u svoju sliku. Naginje glavu. Kao da sluša. Kao da u slici vidi nešto novo.) Donesi mi drugu kantu. (Ken mu, uzbuđen, donosi četku i kantu tamno crvene boje.)

KEN. Da li ćete zaista da slikate?

ROTKO. A šta, zaboga, misliš da sam radio sve vreme? (Ken se povlači. Pažljivo posmatra Rotka. Rotko umače široku molersku četku u boju. Spreman je. Onda samo stoji, nepomičan. Samo mu se pogled znalački kreće po platnu. Boja kaplje. Ken je bez daha. Rotko je napregnut. Krivi glavu, proučava, odmerava. Gleda boju u kanti. Treba mu nešto.) Daj mi crnu broj četiri i prvu bordo. (Ken mu prinosi pigment u prahu, u starim teglama. Rotko mu da je uputstva, i dalje skoro nepomičan. Pogled mu ide od kante s bojom do platna.) Samo trunku crne. (Ken dodaje malo crnog pigmenta i pažljivo ga meša.) Dodaj još toliko. (Ken dodaje još malo, nastavlja da meša.) Duplo više bordo. (Ken dodaje bordo pigment, meša ga. Rotko se dvoumi. Gleda sliku. Trenutak prolazi. Počinje da očajava. Govori sebi, frustrirano.) Hajde... hajde... hajde... Šta još nedostaje?

KEN. Crveno?

ROTKO. Nisam govorio tebi! (Pauza. Tragično za Rotka, trenutak je prošao. Baca četku. Ona prska na sve strane. Okreće se ka Kenu.) DA TO VIŠE NIKADA NISI URADIO! (Besan je, korača neumorno oko prostorije.) S kojim pravom govoriš?! S kojim pravom iznosiš mišljenje o mom delu? Ko si ti, jebote? Šta si uradio? Šta si video? Gde si stekao pravo da postojiš ovde sa mnom i ovim stvarima, koje ne razumeš? „CRVENO“?! Hoćeš da slikaš?! Samo napred – evo crvene! (Nespretno baca kesice s raznim nijansama crvene boje ka Kenu.) Crveno! I crveno! I crveno! Ne znam ni šta to uopšte znači! Šta je za mene „crveno“? Misliš skerletno? Misliš grimizno? Misliš šljiva-dudinja-magenta-bordo-losos-karmin-karneol-koralno crveno? Sve samo ne „crveno“! Šta je „CRVENO“? (Rotko stoji, pokušava da povрати dah, da se sabere. Pauza. Ken sakuplja kesice s poda. Rotko korača tamo-amo, besan. Pauza.)

KEN. Mislim na svitanje.

ROTKO. Svitanje?

KEN. Mislim na crveno u zoru... Na njegov doživljaj.

ROTKO. (Podrugljivo.) Oh, „njegov doživljaj“. (Pauza. Ken nastavlja da čisti, sklanja kantu s bojom i četkice. Pauza.) Šta podrazumevaš pod tim doživljajem?

KEN. Ne mislim samo na crvenu boju. Mislim na osećanje crvenog u zoru.

ROTKO. Svitanje nije crveno.

KEN. Jeste, crveno je.

ROTKO. Kažem ti da nije.

KEN. Svitanje je crveno i crveno je svitanje. (Ken nastavlja da čisti.) Crveno su otkucaji srca. Crveno je strast. Crveno vino. Crvene ruže. Crveni karmin. Cvekla. Lale. Papričice.

ROTKO. Arterijska krv.

KEN. I to. (Rotko razmišlja o tome.)

ROTKO. Rđa na biciklu na travnjaku.

KEN. I jabuke... I paradajz.

ROTKO. Drezdenska vatrena oluja u noći. Sunce kod Rusoa, zastava kod Delakroa, odora kod El Greka.⁴

KEN. Zečja njuška. Albinove oči. Crvena papiga.

ROTKO. Firentinski mermer. Atomski bljesak. Posekotina od brijanja, krv u „Barbasolu“.⁵

KEN. Crvene cipelice.⁶ Tehnikolor. Onaj telefon iz Kremlja, na predsednikovom stolu.

ROTKO. Ruska zastava, nacistička zastava, kineska zastava.

KEN. Persimon. Nar. Crvena četvrt. Crvena traka.⁷ Ruž.

ROTKO. Lava. Jastozi. Škorpije.

KEN. Znak stop. Sportska kola. Crvenilo.

ROTKO. Utroba. Plamen. Mrtvi fovisti.

KEN. Semafori. Ticijanovska kosa.

ROTKO. Prerezane vene. Krv u lavabou.

KEN. Deda Mraz.

ROTKO. Sotona. (*Pauza.*) Tako... crven.

KEN. Tako je. (*Rotko zuri zamišljeno u svoju sliku.*)

ROTKO. Imamo li još cigareta? (*Ken vadi paklicu iz fioke i dobacuje je Rotku. Ovaj je otvara i pali jednu cigaretu.*) Više od svega, znaš šta?

KEN. Šta?

ROTKO. Matisova slika *Crveni atelje*.⁸ To je slika njegovog ateljea; zidovi su sjajno crveni, pod i nameštaj, sve je crveno, kao da je boja zračila iz njega i progutala sve. Kada su u *Modernoj* prvi put izložili tu sliku, satima sam je gledao. Išao sam tamo iz dana u dan... Moglo bi se reći da sve što sada radim potiče od te slike i tih sati koje sam proveo tamo, stojeći, puštajući da slika deluje, dopuštajući joj da se *kreće*... Što sam je više gledao, ona je više pulsirala oko mene, bio sam potpuno prožet njome, progutala me je... Napravio je takve *platoe* crvenog, tako snažne blokove boje, takvu emociju! (*Pauza. Rotko seda u staru fotelju, zagledan u centralnu sliku. Iscrpljen je i deprimiran. Rotko skida svoje debele naočare i čisti ih košuljom.*) Davno je to bilo.

KEN. I dalje je tamo.

ROTKO. Ne mogu više da je gledam.

KEN. Zašto?

ROTKO. Suviše je depresivna.

KEN. Kako crveno može biti depresivno?

ROTKO. Ne vidim više crveno... Čak i na toj slici, potpuno i duboko uronjenoj u crveno... *ono* je tamo. U ramu kamina iznad komode, odmah iznad

4 Crvena Hristova odora, na El Grekovoju slici *El Expolio* („Razodevanje Hrista“), iz 1579.

5 Marka pene za brijanje.

6 U originalu, „ruby slippers“: čarobne, crvene cipele, koje nosi Doroti Gejl, junakinja romana (i filma) *Čarobnjak iz Oza* (L. Frank Baum, *The Wonderful Wizard of Oz*, 1900; film, *The Wizard of Oz*, 1939).

7 „Red tape“: beskrajna birokratska procedura; izraz potiče od običaja da se neophodna dokumentacija priložena uz nekih zahtev obavija crvenom trakom.

8 Henri Matisse, *L'Atelier Rouge*, 1911.

središnje linije, odvojeno žutim, svih tih stvari okolo. Hteo je da bude neizbežno.

KEN. Šta?

ROTKO. Crno.

KEN. Crna boja?

ROTKO. Crna stvar. *(Pauza.)* Plaši me samo jedno, prijatelju... Da će jednog dana crno progutati crveno. *(Opet stavlja naočare i zuri u sliku.)*

Treća scena

Ken je sam u ateljeu. Stoji za rešoom ili gorionikom, zagreva i meša smesu u velikoj šerpi. To je podloga za novo, prazno platno. Mala slika, umotana u smeđi papir, stoji neprimetno u uglu. Dok meša tečnost, priča telefonom.

KEN. *(Na telefonu.)*... Lako je tebi da to kažeš, ne poznaješ ga... *(Baca pogled na umotanu sliku.)* Pokazaću mu je kad ocenim da je pravi trenutak. Zna da sam slikar; sigurno očekuje tako nešto, zar ne ...? Ne, ne, to zavisi od njegovog raspoloženja... Ne pričaj mi šta da radim! Isti si kao i on... *(Čuje da Rotko ulazi spolja. Nastavlja da priča telefonom.)* Stigao je. Reći ću ti kako ide. Moli se za mene. *(Spušta slušalicu. Rotko ulazi, donosi još neke stvari za osnovni sloj. Ne primećuje umotanu sliku.)* Dobro jutro.

ROTKO. Dobro jutro. Doneo sam bordo... Pusti meni to, ti završi platno. *(Rotko ide do šerpe i preuzima mešanje. Dodaje smesi malo nove bordo boje. Kao da sprema veštičji napitak, ubacuje i lepak, hemikalije, kredu, sirova jaja i druge pigmente u prahu. Ken zateže i klamuje prazno platno. To je kvadrat, 1,80 m x 1,80 m ili veći.)* Sinoć sam bio u *Sigramu*, sada već liči na nešto.

KEN. Kakav je restoran?

ROTKO. Još se gradi, ali povelili su me u obilazak, da steknem predstavu.

KEN. I?

ROTKO. Previše prirodnog svetla, kao i uvek, ali biće to u redu. Murali će moći da se vide iz glavne sale... Napravio sam neke skice; potražiću ih, da ti ih pokažem.

KEN. Da li vas nekad zabrine da to nije pravo mesto za njih?

ROTKO. Kako da ne bude pravo mesto za njih, kada su napravljene baš za njega? Tvoja logika me ponekad zbunjuje. *(Rotko ide do gramofona i pretura po pločama. Ken opet baca pogled na svoju umotanu sliku. Da li bi trebalo da je pokaže? Ne. Još nema hrabrosti. Rotko bira jednu klasičnu ploču i pušta je. Onda se vraća na mešanje smese. Pauza.)*

KEN. Čitao sam Ničea. *Rođenje tragedije*, kao što ste rekli.

ROTKO. Kao što sam rekao?

KEN. Rekli ste da ako želim da saznam nešto o Džeksonu Poloku, moram da pročitam *Rođenje tragedije*.

ROTKO. To sam rekao?

KEN. Da.

ROTKO. Ne sećam se. Ali liči na nešto što sam mogao da kažem.

KEN. I šta je onda s Polokom?

ROTKO. Prvo ti meni reci nešto o knjizi.

KEN. Zanimljivo.

ROTKO. To je kao da kažeš „crveno“. Ne budi zagonetan, suviše si mlad da bi bio zagonetan.

KEN. Mislim da znam zašto ste hteli da je pročitam.

ROTKO. Zašto?

KEN. Zato što sebe vidite kao Apolona, a njega kao Dionisa.

ROTKO. Ne budi tako prozaičan. Nastavi da razmišljaš. (*Rotko dodaje ter-pentin u smesu, proverava gustinu, tako što je pušta da kaplje sa varjače. Želi da bude ređa, kao glazura. Ken prekida s poslom.*)

KEN. Dionis je bog vina i preterivanja; kretanja i preobražaja. To je Polok: divalj, buntovan, pijan i nesputan. Samo sirovo iskustvo... Apolon je bog reda, metoda i granica. To je ROTKO. intelektualan, rabinski, trezven i suzdržan. Sirovo iskustvo prožeto kontemplacijom... On je prskao boju. Vi je proučavate... On je Dionis, vi ste Apolon.

ROTKO. Upravo tako, samo što si promašio suštinu.

KEN. Kako?

ROTKO. Promašio si tragediju. Suština je uvek tragedija.

KEN. Za vas.

ROTKO. Misliš da se ljudska bića mogu tako precizno podeliti na karakterne tipove? Misliš da beskrajna složenost i nijanse psihe – razvijane kroz bezbrojne generacije, deformisane i izbezumljene društvenim neurozama i ličnim strepnjama, oblikovane verom ili nedostatkom vere – zaista mogu biti nešto tako prosto? Polok je Emocija, a Rotko Intelpekt? Nemoj da praviš budalu od sebe... Nastavi da razmišljaš. (*Ken razmišlja, dok nastavlja da radi na platnu. Rotko nastavlja da meša boju, povremeno bacajući pogled na Kena. Ken zastaje.*)

KEN. Možda je to kao jedna od vaših slika.

ROTKO. Većina stvari je takva. Kako?

KEN. Tamno i svetlo, red i kaos, koji postoje u isto vreme, na istom planu, pulsirajući napred i nazad... I mi pulsiramo; mi smo subjekti i Apolona i Dionisa, ne samo jednog ili drugog. Imamo plime i oseke, kao i boje na vašim slikama, to je ekstaza dionizijskog elementa u ratu sa stegama apolonskog.

ROTKO. Nije to rat.

KEN. Nije rat?

ROTKO. To u stvari nije sukob. Više je simbioza.

KEN. Potrebni su jedno drugom. Dionizijska strast je fokusirana – postaje podnošljiva – apolonskom težnjom ka formi. U stvari, čistu žestinu dionizijske emocije možemo *izdržati* samo uz pomoć apolonske kontrole i inteligencije, inače bi nas emocije savladale i... I tako idemo napred i nazad, od mita ka mitu, pulsiramo.

ROTKO. A savršeni život bio bi savršena ravnoteža to dvoje, kao večna tačka oslonca. Ali naša *tragedija* je u tome što nikada ne možemo dostići tu ravnotežu. Živimo – svako od nas, sve vreme – u stanju većitog nesklada... Žudimo za sirovom istinom emocije, ali možemo da je podnesemo samo uz hladnu laž razuma... Pokušavamo da uhvatimo prolazno, čudesno, da ga stavimo na platno, da zaustavimo vreme, kao entomolog koji probada

leptira, ali čim to uradimo ono umire... To je ono što bismo mi ljudi hteli, ali to je tako glupo... Hoćemo da od crvenog napravimo crno.

KEN. Ali crno je uvek tu, kao kamin kod Matisa.

ROTKO. Kao sneg iza prozora. Uvek je tamo. Čim ga primetimo, ne prestajemo da mislimo na njega, zato što su znaci naše smrtnosti (*pokazuje rukom; „svuda“*)... Ali idemo dalje, držimo se tog komadića nade – tog crvenog – koji ostalo čini podnošljivim.

KEN. Ili samo manje nepodnošljivim.

ROTKO. To je moj prijatelj, Džekson Polok. Na kraju je bilo samo nepodnošljivo.

KEN. Na šta mislite?

ROTKO. Na njegovo samoubistvo.

KEN. Ali on se nije ubio.

ROTKO. Nije? (*Ken razmišlja o tome, dok nastavlja da zateže platno. Rotko je nezadovoljan muzikom. Stavlja drugu klasičnu ploču. Sluša je za trenutak, a onda se vraća mešanju boje.*)

KEN. Džekson Polok je poginuo u saobraćajnoj nesreći.

ROTKO. Čovek se godinama napija, iz dana u dan, do besvesti. Onda nabavlja „oldsmobil kabriolet“ i juri tim uskim seoskim putevima kao ludak. Šta je to, ako ne produženo samoubistvo... Veruj mi, kad se ja budem ubio, oko toga neće biti nikakve sumnje. Nikakva čudno slupana kola u jarku, da li jeste ili nije, od toga me boli glava, to je tako dosadno.

KEN. „Kad“ se budete ubili?

ROTKO. Šta?

KEN. Rekli ste, „kad se budem ubio“.

ROTKO. Ne, nisam.

KEN. Jeste.

ROTKO. Nisi dobro čuo... Da ti kažem nešto o tvom junaku, taj čovek se zaista suočio sa svojom tragedijom. Viteški se nosio s njom, izdržao koliko je mogao, a onda pokušao da se izvuče iz života; ali kako? Bio je Džekson Polok.

KEN. U čemu je bila njegova tragedija?

ROTKO. Postao je slavan.

KEN. To je tako jeftino.

ROTKO. Napustila ga muza. Umorio se od svoje forme. Umorio se od samog sebe. Izgubio je veru u svoju publiku... Biraj... Nije više verovao da postoji neko ljudsko biće koje bi gledalo njegove slike.

KEN. Kako se to može dogoditi čoveku?

ROTKO. Bolje se upitaj kako to da se ponekad ne događa.

KEN. Mislim, on je umetnik, on je u magazinu *Life*, mlad je, slavan, ima para...

ROTKO. U tome i jeste stvar. Evo jednog dripca iz Vajominga, koji zna da slika. Odjednom postaje *roba*. On je „Džekson Polok“. Da ti kažem nešto, momče, taj „oldsmobil kabriolet“ ga je zaista ubio. Ne zato što se slupao, nego zato što je *postojao*. Zašto bi, jebote, Džekson Polok imao nekakav „oldsmobil kabriolet“?

KEN. Znači, umetnici treba da gladuju?

ROTKO. Da, umetnici treba da gladuju. Svi, osim mene. (*Ken se smeje. Završio je s platnom.*)

KEN. Pogledajte. (*Rotko ide do platna, staje iznad njega, pažljivo ga gleda, obilazi ga sa svih strana. Traži greške, dok govori:*)

ROTKO. Svideo bi ti se Džekson. Bio je pravi gradski momak, pravi boem. Taj se nije štedeo, veruj mi. Svake noći napijanje i priča i tuča i ples, do zore; kao u svačijoj romantičnoj predstavi o tome kakav bi umetnik trebalo da bude: anti-Rotko... Svideo bi ti se i u svom najgorem izdanju; svideo bi ti se zato što je toliko voleo umetnost... Mislio je da je *bitna*. Mislio je da je slikarstvo bitno... Kako da ti od toga ne prepukne srce? Kako je jedna takva priča mogla da se ne završi tragično? (*Pauza.*) Goja je rekao: „Imamo Umetnost, da ne bismo stradali od Istine...“ Polok je video nešto od istine. Ali onda nije više imao umetnost, da ga zaštiti... Ko bi to preživeo? (*Pauza.* *Rotko izranja iz misli. Klima glavom prema Kenu. Podižu platno s poda, namlanjaju ga na nogare, štafelaj ili zid. Rotko ga detaljno pregleda. Pažljivo uklanja rasparane niti. Blago duva preostalu prašinu. nastavlja da proučava platno, dok govori:*) prošle nedelje, kad sam vraćao kući, pored mene je prošao neki par. Gospođa je pogledala u izlog i rekla: „Pitam se ko kupuje sve te *Rotke*...“ Kao da sam neka opšta imenica. Jedan ROTKO.

KEN. Roba.

ROTKO. Supraporta.

KEN. Supra... Šta? (*Rotko nastavlja da traži greške na praznom platnu, izbledela mesta, nepravilnosti. Približava se, udaljava, opet približava, zabacuje glavu napred i nazad, odmerava, dok govori:*)

ROTKO. Supraporta. Slike kojima je suđeno da budu *dekoracija*. Znaš valjda, ono što stoji iznad kamina u potkrovlju. Dođu i kažu ti: „Znaš, treba mi nešto što se slaže sa sofom. Ili nešto svetlo i veselo, za malu trpezariju, koja je narandžasta, imaš nešto narandžasto? Ili zagasito smeđe? Ili morska pena zeleno? Evo uzorka boje od *Šervin-Vilijamsa*.⁹ Da li bi mogao da je iskrojiš tako da se uklopi uz komodu?“ Ili još gore: „Dušo, prosto *moram* da imam jednu, zato što i moja komšinica ima jednu, ona uobražena gadura, u stvari, ako ona ima jednu, ja moram da imam *tri!*“ Ili još gore: „Moram da imam jednu, zato što *Njujork tajms* kaže da treba da je imam – ili mi je neko rekao kako je *Njujork tajms* rekao kako treba da imam jednu, jer ko danas još ima vremena za čitanje“... „Ah, ne teraj me da je gledam! Nikada je ne gledam! Tako je depresivna!“... „Svi ti razmazani pravougaonici, moj klinac iz obdaništa može da ih napravi, to je najobičnije đubre, taj tip je prevara“... Ali ipak ih kupuju ... To je investicija ... To je prst u oko komšijama ... To je kupovina klase ... Kupovina ukusa ... Slaže se s lampom... Jeftinije je od Poloka ... Unutrašnja dekoracija ... To je sve, samo ne ono što jeste. (*Pauza. Rotko je izgleda zadovoljan platnom.*) Čakum-pakum. Hajde da sredimo ovo platno.

Rade zajedno. Radili su to već mnogo puta i to je sada dobro uvežbani ritual. Sipaju smesu boje i lepka sa rešoa – osnovni premaz za platno – u dve

9 *Sherwin-Williams*, američka firma za proizvodnju boja i građevinskog materijala.

velike kante. Smesa je retka tečnost, skoro kao glazura, tamnoljubičaste boje. Stavljaju kante sa obe strane velikog platna, od nekih 1,80 m x 1,80 m. Proveravaju da li je platno dobro pričvršćeno. Pripremaju velike četke. Rotko ritmično prelazi jednom četkom preko dlana, zagreva je i omekšava. Ken čeka. Spreman je. Rotko napregnuto zuri u prazno platno. Dugačka pauza, dok trlja četkom o dlan, zamišljen. Ken ga mirno posmatra. Rotko ide do gramofona, pretura po pločama, pronalazi onu koju je tražio i stavlja je na gramofon. Spušta iglu. Sluša. Podiže iglu. Konačno pronalazi pravo mesto na ploči. Spušta iglu. Čuje se produhovljena klasična muzika. Vraća se do platna. Klima glavom Kenu. Spreman? Spreman. Umaču četke. Stoje na suprotnim stranama platna. Ken čuči; on će uraditi donju polovinu platna. Rotko stoji potpuno uspravno; on će uraditi gornju polovinu. Ken čeka da Rotko počne. Rotko čeka na muziku. U teatralnoj pozi, čeka trenutak kada će muzika zagrmeti najdramatičnije i onda – počinje da slika – kreće se veoma brzo – snažnim, širokim zamasima četkom prelazi preko gornjeg dela platna, najbrže što može – veliki, horizontalni potezi – radi brzo, da bi osnovni sloj bio ujednačen i ravan – Ken radi to isto na donjoj polovini slike – S Rotkove četke kaplje malo boje i pada na Kena – To je kao koreografija, kreću se sinhronizovano, jedan ka drugom, i onda ukrštaju, Rotko nespretno posrće unazad, dok nastavlja da slika, tako da Ken ispod njega može slobodno da nastavi sa slikanjem – Retka, razvodnjena boja prska dok umaču četke i jurišaju na platno – To je težak, brz, uzbudljiv posao – Muzika se zahuktava – Završili su. Belo platno je sada ujednačeno, ravna površina tamnoljubičaste boje. Rotko se odmiče, iscrpljen, zadihan. Ken sedi na podu, takođe iscrpljen. Pauza. Rotko pali cigaretu. Onda isključuje gramofon. Ken ustaje i briše se peškirom. Onda presvlači majicu umrljanu bojom. Počinje sa sređivanjem: sklanja kante; riba pod; čisti četke. Rotko pažljivo proučava premazano platno. Odmiče se sve više, posmatra platno s drugog kraja ateljea. Zamišljen je.

ROTKO. Tako... tako... tako... to je u redu... možda je u redu... Verovatno će poslužiti... Šta misliš?

KEN. Mislite... ja? Hoćete da odgovorim?

ROTKO. Ko drugi?

KEN. To je... dobra osnova, dobar osnovni sloj. Lep i ujednačen.

ROTKO. Videćemo kad se osuši. Onda mogu da počnem sa slikanjem.

KEN. Zaista vas zanima moje mišljenje?

ROTKO. Ni najmanje. *(Ken se osmehuje, nastavlja sa sređivanjem. Onda naglo zastaje. Nešto u tom sveže premazanom platnu ga ja presekle. Zuri u njega. Odjednom, oči mu se pune suzama. Neočekivana emocija.)* Šta je bilo?

KEN. Ništa...

ROTKO. Šta je bilo?

KEN. Čudno... Setio sam se nečega... Ta... uh... boja... je...

ROTKO. Šta?

KEN. Nije važno.

ROTKO. Šta?

KEN. Boja skorele krvi... Kada se krv osuši, potamni. Na tepihu.

ROTKO. Kakvom sad tepihu?

KEN. Tamo gde su umrli moji roditelji. (*Ken pokušava da odagna te misli. Nastavlja s poslom. Onda opet zastaje. Ne može da se odupre osećanjima. Platno ga vuče nazad.*) To je tačno ta boja. Kada se krv osuši, postaje tamnija, to me je iznenadilo. Sećam se da me je to začudilo... (*Rotko je zaintrigiran.*)

ROTKO. Šta se dogodilo s tvojim roditeljima?

KEN. Ne želim da pričam o tome.

ROTKO. Da, želiš.

KEN. Ubijeni su.

ROTKO. Da li si rekao, ubijeni?

KEN. Da...

ROTKO. Koliko si godina imao?

KEN. Sedam. To je bilo tamo u Ajovi.

ROTKO. Šta se dogodilo?

KEN. Iskreno, ne sećam se baš najbolje.

ROTKO. Naravno da se sećaš. (*Ken zuri ispred sebe, izgubljen u mislima. Pauza.*) Šta vidiš? (*Ken odmahuje glavom.*) Šta vidiš? (*Pauza.*)

KEN. (*Ponovo proživljava.*) Probudio sam se... i prvo što sam ugledao bio je sneg iza prozora. Obradovalo me je što pada sneg, zato što je bila subota i što sam mogao da idem na sankanje. Moj stari bi me vodio na sankanje, mene i moju sestru. Ali... ali... nisam osetio nikakav miris. To je bilo čudno. Moja mama bi obično već bila budna i spremala doručak. Bilo je zaista tiho. Nazuo sam papuče – one gumene papuče, koje izgledaju kao mokasine. Izlazim u hodnik... Sada je već stvarno tiho... I hladno. Negde je otvoren prozor... Onda ugledam svoju sestru, kako samo stoji tamo u hodniku i zuri u sobu naših roditelja. Vrata su otvorena. Moja sestra... samo stoji u barici mokraće. I zuri. Njene oči... Idem do vrata i gledam kroz njih i opet prvo vidim sneg. Tamo iza prozora, tako velik sneg, možda ću ipak ići na sankanje. A onda, krv. Krevet je isprskan krvlju. I zid. Njih dvoje su na krevetu... To je bio nož... Sigurno je bio nož, saznao sam kasnije. (*Pauza.*) Provalnici, tako su mi rekli. Najmanje dvojica... Ali u tom trenutku ne znam šta da radim. Samo vidim sve to... Ja... Ne želim da moja sestra više gleda. Moja mala sestra... Okrećem je i guram napolje i zatvaram vrata. Kvaka... Umazana krvlju... Crvena je. (*Pauza.*) To je sve.

ROTKO. Šta je onda bilo?

KEN. Mislite, posle toga? Eh... Ništa, u stvari. Otišli smo do komšija. Oni su pozvali policiju.

ROTKO. Šta je bilo s vas dvoje?

KEN. Preuzela nas je država. Porodični smeštaj. Ljudi su u stvari bili dobri prema nama. Držali su nas zajedno. Ali mnogo su nas seljakali. Bili smo beskućnici... Ona se posle udala za jednog knjigovođu.

ROTKO. Beskućnici?

KEN. Nismo pripadali nigde... Nikada nismo imali neko svoje mesto.

ROTKO. Da li su uhvatili one koji su to uradili?

KEN. Ne. Ponekad pokušavam da ih naslikam. (*Pauza.*)

ROTKO. Slikaš ljude koji su ti ubili roditelje?

KEN. Da... Onako kako ih zamišljam.

ROTKO. A to je?

KEN. Kao normalne. *(Pauza. Rotko pomišlja da nekako uteši Kena, ali to ne čini. Udaljava se, pali cigaretu.)*

ROTKO. Kada sam bio klinac, tamo u Rusiji, video sam kozake koji su klali ljude i bacali ih u jame... Ili mislim da se sećam toga, možda zato što mi je neko pričao o tome ili sam samo dramatičan, ponekad je teško reći.¹⁰ *(Kenu je laknulo što je Rotko promenio temu. Nastavlja sa spremanjem.)*

KEN. Koliko ste godina imali kada ste došli ovde?

ROTKO. Deset. Otišli smo u Portland, živeli smo u getu, među svim tim prepametnim, brbljivim Jevrejima. Tada sam bio Markus Rotkovič.

KEN. *(Iznenadeno.)* Promenili ste ime?

ROTKO. Moj prvi agent mi je rekao kako već ima previše slikara Jevreja. I tako je Markus Rotkovič postao Mark ROTKO. Sada niko ne zna da sam Jevrejin! *(Ken se osmehuje. Nastavlja da čisti. Pauza.)*

KEN. Da li smem da vas pitam nešto?

ROTKO. Mogu li da te sprečim?

KEN. Da li se zaista plašite crnog?

ROTKO. Ne, u stvari me plaši odsustvo svetlosti.

KEN. Kao kad oslepiš?

ROTKO. Kao kad umreš.

KEN. I onda izjednačavate crno sa smrću?

ROTKO. Zar to ne radi svako?

KEN. Pitam vas. *(Rotku je drago što Ken navaljuje.)*

ROTKO. Da, izjednačavam crnu boju sa opadanjem životne snage.

KEN. Crno znači raspadanje i tamu?

ROTKO. Zar ne znači?

KEN. Zato što je crno nedostatak crvenog, ako hoćete.

ROTKO. Zato što je crno suprotnost crvenom. Ne u spektru već u stvarnosti.

KEN. Pričam o slikarstvu.

ROTKO. Onda pričaj o slikarstvu.

KEN. Snažne boje na vašim slikama su dionizijski element, obuzdan stroгим geometrijskim oblicima, apolonskim elementom. Jarke boje su vaša strast, vaša volja za opstankom – vaša „životna snaga“. Ali ako *crno* proguta te jarke boje, onda gubite to preterivanje i ekstravagantnost i šta vam ostaje?

ROTKO. Nastavi. Fasciniran sam sobom.

---

¹⁰ Rotko je rođen 1903, u Dvinsku, u današnjoj Letoniji. Kao što navode njegovi biografi (Breslin, Baal-Teshuva, videti bibliografiju), malo je verovatno da je Rotko svojim očima video kozake u tom delu tadašnje carske Rusije; pogromi su se uglavnom dešavali u Ukrajini, južnoj Rusiji i Moldaviji. Ali poznato je da je i u tom baltičkom pojasu antisemitizam bio veoma duboko ukorenjen. Vesti o krvavim pogromima brzo su se širile i pojačavale osećanje ugroženosti, u inače teško diskriminisanoj jevrejskoj populaciji. Najzad, i Rotko dopušta mogućnost da je o svemu tome samo slušao.

KEN. (*Nepokoleban.*) Ako izgubite te boje, ostaće vam samo poredak, bez sadržaja. Imaćete matematiku bez brojeva... Ostaće vam samo te prazne, nezanimljive kutije.

ROTKO. I veruj mi, kako stariš, te boje je sve teže postići. Osećaj otupljuje i onda žurimo da to uhvatimo, pre nego što iščezne.

KEN. Ali... (*Zastaje.*)

ROTKO. Šta?

KEN. Nije važno.

ROTKO. Šta?

KEN. Naljutićete se.

ROTKO. Ja?

KEN. Hoćete.

ROTKO. I?

KEN. Samo mislim da... Mislim da je, u neku ruku, sentimentalno izjednačavati crno sa smrću. To izgleda kao zastarela ideja. Na neki način *romantična*.

ROTKO. Romantična?

KEN. Mislim... *neiskrena*.

ROTKO. Stvarno?

KEN. Obojica znamo da je u stvarnosti crno alatka, kao oker ili magenta. Ona nema dejstvo. Videti je kao nešto zlokobno je čudan oblik hromatske antropomorfizacije.

ROTKO. Zaista tako misliš? Šta je sa poistovećivanjem belog sa smrću; sa snegom, na primer?

KEN. To je nešto drugo. To je samo jedna lična reakcija. Nisam oko toga izgradio ceo umetnički senzibilitet.

ROTKO. Možda bi trebalo. (*Polako padaju u vatru.*)

KEN. Ne mislim da...

ROTKO. Upotrebi vlastiti život, zašto da ne?

KEN. Nije stvar u tome da ja...

ROTKO. Osim ako te nije strah.

KEN. Nije me strah.

ROTKO. Onda kreni u to belo.

KEN. Nije me strah od toga, ali to je samo narcisoidno.

ROTKO. Ako ti tako kažeš.

KEN. Ne mora svaka umetnost da bude psihodrama.

ROTKO. Ne mora?

KEN. Ne.

ROTKO. Praviš slike ljudi koji su ti ubili roditelje.

KEN. To nije sve što slikam.

ROTKO. Možda bi trebalo da bude. Onda bi možda shvatio šta je crno.

KEN. Kad smo već kod toga...

ROTKO. Uvek.

KEN. Izjednačavanje belog sa smrću makar nije tako predvidljivo.

ROTKO. Sada sam još i predvidljiv?

KEN. Na neki način.

ROTKO. Neiskren i predvidljiv.

KEN. Nemojte, molim vas... Slikar stari i crna boja počinje da prožima njegovo delo, prema tome, tako makar ide taj kliše o opadanju, depresivan je, muči ga strah od smrti, gubi dodir, gubi značaj, kaže zbogom.

ROTKO. To je kliše, osim kada nije.

KEN. Ali to nije *istinito*.

ROTKO. Ti sada znaš šta je istina?

KEN. Pogledajte Van Goga; njegove poslednje slike su sušta boja. Ide na polje i slika najekscitiranije žute i plave boje na svetu – i onda puca sebi u stomak... Ili Matis, čija poslednja dela nisu bila ništa drugo osim velikih udara osnovnih boja.

ROTKO. Diviš se tim bojama.

KEN. Apsolutno.

ROTKO. Zašto?

KEN. Pa... Matis... umirao je, znao je da umire, ali je i dalje bio Matis. Kada je postao toliko bolestan da više nije mogao da drži četkicu, uzimao je makaze, sekao papir i pravio kolaže. Nikada nije odustao. Na samrtnoj postelji je i dalje raspoređivao šare na tavanici. Morao je da bude ono što je bio.

ROTKO. I ti kažeš da sam *ja* romantičan? Zar ne umeš ništa bolje? (*Nastavlja, besno i podrugljivo.*) Matis, umirući heroj, grabi poslednji, slabašni uzdah, da bi napravio konačno remek delo... Ili Džekson Polok, ta divna, ukleta Mladost, umire kao Čarterton, u klasičnoj pozi iz „Oplakivanja Hrista“... I Van Gog, naravno, van Gog, koji se poteže u svakoj prilici, sveprisutni simbol svega i svačega, van Gog, neshvaćeni Mučenik – ti *vređaš* sve te ljude svodeći ih na sopstvene mladalačke stereotipove. Da, uhvati se u koštac s njima. Svađaj se s njima, uvek. Ali ne umišljaj da ih *razumeš*. Ne pomišljaj da si ih *uhvatio*. Oni su *van tvog dometa*. (*Udaljava se, onda zastaje.*) Tek kada *ceo* jedan život provedeš s njima, možda ćeš na trenutak steći uvid u njihovu patnju... Do tada, ostavi njihovu veličinu u tišini. (*Rotko nastavlja da proučava centralnu sliku.*) Tišina je tako precizna. (*Pauza. Rotko kao da je zaboravio na Kena. Ken nastavlja sa spremanjem ateljea, još koji trenutak. Onda zastaje, baca pogled na sliku, u smeđem papiru. Onda pogleda Rotka. Ken neprimetno uzima svoju sliku i na kratko izlazi. Vraća se bez slike.*)

KEN. Nemamo više kafe. Neće vam smetati ako izađem?

ROTKO. Samo idi. (*Ken uzima nešto novca iz kutije za kafu, u kojoj drže sitniš. Sprema se da pođe. Rotko ga zaustavlja.*) Čekaj. (*Rotko gleda za njim.*) U Nacionalnoj galeriji u Londonu imaju Rembrantovu sliku *Valtazarova gozba* (1635)... To je starozavetna priča iz knjige Danilove: Valtasar, vavilonski kralj, pravi gozbu i bogohuli, a neka božanska ruka se pojavljuje i ispisuje na zidu reči na hebrejskom, kao upozorenje... Na slici, te reči pulsiraju na toj tamnoj pozadini, kao pravo čudo. Rembrantov hebrejski je, naravno, užasan, ali tamo je pisalo, „MENE, MENE, TEKEL, UFARSIN“... „Izmeren si na merila, i našao si se lak.“¹¹ (*Pauza.*) To meni znači crno... A tebi? (*Pauza.*)

11 Biblija, knjiga Danilova, 5: 25–28: „25) A ovo je pismo napisano: MENE, MENE, TEKEL, UFARSIN. 26) A ovo znače te reči: MENE, brojao je Bog tvoje carstvo i do kraja izbrojao. 27) TEKEL, izmeren si na merila, i našao si se lak. 28) FERES, razdeljeno je carstvo tvoje, i dano Midijanima i Persijanima.“ (Prev. Daničić-Karadžić.)

Četvrta scena

Ken je sam, pravi drveni okvir za platno. On je vešt stolar. Na gramofonu je ploča Četa Bejkera ili neki slična džez ploča. Radi u tišini. Pauza. Onda ga preseče tresak vrata iz predsoblja. Rotko ulazi besan, baca mantil i šušir.

ROTKO. HOĆE DA ME UBIJU! Bogami, hoće da me ubiju! Ti bedni insekti! Ti uobraženi SKOTOVI! Ti mali tezgaroši i skorojevići! Na istim zidovima kao i ja! Da li možeš to da zamisliš?! Sada su ih zasrali, to se više ne može oprati, tu ne pomaže nikakva higijena, to je sada gore nego Ist River, koji se davi u đubretu... Svi ti površni, besmisleni otpaci, okačeni na te zidove! U istom svetom prostoru, u kojem su i de Kuning i Madervel i Smit i Njuman i Polok i... *(Zastaje.)* Kakva je to muzika?

KEN. Čet Bejker.

ROTKO. Taman kad sam pomislio da ne može biti gore...

KEN. To je džez.

ROTKO. Ko plaća kiriju, taj bira ploče. *(Ken skida ploču. Rotko i dalje besni. Pauza.)*

KEN. I dobro... kako vam se svidela izložba? *(Rotku to nije zabavno. Pali cigaretu.)*

ROTKO. *(Ozbiljno.)* Ti mladi umetnici su rešili da me ubiju.

KEN. To je malo ekstremno.

ROTKO. Ali ne i netačno.

KEN. Mislite da Džasper Džons hoće da vas ubije?

ROTKO. Da. *(Pauza.)*

KEN. A Frenk Stela?

ROTKO. Da.

KEN. Robert Raušenberg?

ROTKO. Da.

KEN. Roj Liktenstajn?

ROTKO. Ko beše taj?

KEN. Stripovi.

ROTKO. I on. *(Pauza. A onda, coup de grâce.)*

KEN. Endi Vorhol? *(Rotko i ne pokušava da odgovori.)* Zvučite kao neki matorac.

ROTKO. Ja i jesam mator.

KEN. Ne baš toliko.

ROTKO. Danas sam mator.

KEN. Kako hoćete. *(Ken se nastavlja da pravi ram. Rotko uzima viski.)*

ROTKO. Suština je u tome... Ljudi kao ja... Moji savremenici, moje kolege... Ti slikari su došli zajedno sa mnom. Imali smo nešto zajedničko... Shvatili smo značaj ozbiljnosti. *(Pauza.)*

KEN. Ovo je već previše.

ROTKO. Šta?

KEN. Čuli ste me. *(Rotko se okreće i gleda pravo u njega. Taj izazivački ton je nešto novo kod Kena.)*

ROTKO. Šta si to rekao?

- KEN.** Ko ste vi da kažete kako oni nisu ozbiljni?
- ROTKO.** Pogledaj njihove radove.
- KEN.** Pogledao sam ih.
- ROTKO.** Ne kao što obično gledaš na stvari, kao neki usplahireni štreber...
- KEN.** *Pogledao sam ih.*
- ROTKO.** I šta vidiš?
- KEN.** Nije važno.
- ROTKO.** Ne. Pogledaj ih. Šta vidiš?
- KEN.** Ovaj trenutak, sada.
- ROTKO.** U svim tim zastavama i stripovima i konzervama supe?
- KEN.** Ovaj trenutak, danas i nešto od sutra.
- ROTKO.** I misliš da je to nešto dobro?
- KEN.** Nije ni dobro, ni loše, već ono što ljudi žele.
- ROTKO.** To i hoću da kažem.
- KEN.** Umetnost, znači, uopšte ne treba da bude popularna?
- ROTKO.** Ne treba da bude *samo* popularna.
- KEN.** Može da vam se ne sviđa, ali danas su mnogi ljudi iskreno dirnuti Frenkom Stelom, kao i Markom Rotkom.
- ROTKO.** To su gluposti.
- KEN.** Ne bih rekao.
- ROTKO.** Znaš šta je problem s tim slikarima? *Upravo* ono što si rekao: oni slikaju za ovaj trenutak, za danas. I to je sve. To je samo *zeitgeist* umetnost („umetnost trenutka“) i ništa drugo. Potpuno temporalna, samo za jednokratnu upotrebu, kao *Klineks*, kao...
- KEN.** Kembelove supe, kao stripovi...
- ROTKO.** Zaista misliš da će Endi Vorhol za sto godina visiti u muzejima? Zajedno sa Brojgelom i Vermerom?
- KEN.** Sada visi zajedno sa Rotkom.
- ROTKO.** Zato što će te proklete galerije uraditi sve zbog para – podilaziće svakom bolesnom ukusu. To je *biznis*, mladiću, a ne umetnost! (*Ken mu prilazi. Ne popušta.*)
- KEN.** Da li vam ikada dosadi da govorite ljudima šta je umetnost?
- ROTKO.** Ne, nikada. Sve dok slušaju. Da nećeš ti da mi kažeš? Odjebi.
- KEN.** Besni ste jer su varvari pred vratima. Najzad... šta ja znam... ljudima se izgleda sviđaju varvari.
- ROTKO.** Naravno da im se *sviđaju*. U tome i jeste stvar! Znaš šta se ljudima *sviđa*? Srećne, jarke boje. Žele da stvari budu *lepe*. Žele da stvari budu *divne* – Isuse Hriste, kad mi neko za moje slike kaže da su „divne“, dođe mi da povraćam!
- KEN.** Šta je u tome loše...?
- ROTKO.** (*Eksplodira.*) „Lepo“. „Divno“. „Dobro“. „Fino“. Takav je naš život danas! Sve je tako „fino“. Stavljamo lažni nos i naočare i klizamo se na koru od banane, a na televiziji je sve tako veselo i svi se smeju, sve vreme, to je naše ustavom zagarantovano pravo, da nam stalno bude zabavno, zar ne? Mi smo nacija koja se cereka, živimo pod tiranijom „finog“. Kako si? Fino. Kako je bilo danas? Fino. Kako se osećaš? Fino. Kako ti se sviđa ova slika? Baš je fina. Hoćemo na večeru? Fino... E, da vam onda kažem nešto, *nije sve*

tako fino! (Okreće se prema svojoj slici.) KAKO SI ...? KAKO JE BILO DANAS ...? KAKO SE OSEĆAŠ ...? Rastrzano. Mutno. Uznemireno. Bolesno. Ukletu. Nije mi dobro. Nismo dobro. Nama je sve samo ne dobro... Pogledaj ove slike. Pogledaj ih! Vidiš tamni pravougaonik, kao kapiju, kao neki otvor, da, ali to su i razjapljena usta iz kojih dopire nemi urlik nečeg divljeg i prljavog i iskonskog i STVARNOG. Ne lepog. Ne finog. STVARNOG. Jauk ushićenja. Nešto božansko ili prokletu. Nešto besmrtno, ne stripovi ili konzerve supe, nešto što seže dalje od mene i dalje od sada. I šta god to bilo, to nije lepo i nije fino... (Hvata Kena za srce.) OVDE SAM DA BI TI SRCE STALO, DA LI TI JE TO JASNO?... (Udara Kena po čelu.) OVDE SAM DA TE NATERAM DA MISLIŠ ...! NISAM TU DA BIH PRAVIO LEPE SLIKE! (Dugačka pauza. Rotko korača okolo, uznemiren, pokušava da se sabere. Ken se ne pomera.)

KEN. Tako su govorili i kubisti, malo pre nego što ćete ih izgaziti na smrt. (Rotko zastaje, gleda ga.) „Zaista je tragično postati tako izlišan, još za života...“ Sećate se? „Dete mora da progna oca. Poštuj ga, ali ga ubij...“ To ste rekli, zar ne?... Svi vi ste se okomili na kubiste i nadrealiste i, čoveče, baš ste uživali u tome. Sada je došao red na vas, ali vi ne želite da odete. Molim lepo, Rotko napušta scenu, izlaz levo. Zato što je pop art oduvao apstraktni ekspresionizam... Samo se molim Bogu da će oni biti velikodušniji od vas i dopustiti vam da odete s nekim dostojanstvom. (Prelazi pogledom preko slika.) Zamislite: poslednji dah umiruće rase... Uzaludnost. (Pauza.) Ne brinite; uvek ćete moći da potpisujete jelovnike za pare.

ROTKO. Kako se usuđuješ?

KEN. Da li znate gde stanujem?

ROTKO. (Zbunjeno.) Šta?

KEN. Da li znate u kom delu grada živim?

ROTKO. Ne...

KEN. U predgrađu? U centru? U Bruklinu?

ROTKO. Ne znam.

KEN. Da li znate jesam li oženjen?

ROTKO. Šta?

KEN. Da li sam oženjen? Da li se sam u nekoj vezi? Peder? Bilo šta?

ROTKO. Ne. Zašto bih...?

KEN. Radim ovde već *dve godine*. Osam sati dnevno, pet dana u nedelji i vi ne znate ništa o meni. Da li ste me ikada pozvali na večeru? Ili možda kod vas kući?

ROTKO. Šta sad?...

KEN. Znae da sam slikar, zar ne?

ROTKO. Pretpostavljam.

KEN. Ne, odgovorite mi, znate da sam slikar?

ROTKO. Znam.

KEN. Da li ste mi ikada rekli da vam pokažem svoje radove?

ROTKO. Zašto bih?

KEN. Zašto?

ROTKO. Ti si ovde *zaposlen*. Ovde smo zbog mene. Sve je ovde zbog mene. Ne sviđa ti se to, dobro, idi... Da li je u tome stvar? Bebica je nesrećna jer je tata nije pomazio po glavi? Mamica te danas nije zagrlila?

KEN. Prekinite...

ROTKO. Ne krivi mene, nisam ih ja ubio.

KEN. Dosta!

ROTKO. Idi nađi nekog psihijatra i prekini s tom kuknjavom, tvoja potreba za pažnjom me gnjavi...

KEN. (*Eksplodira.*) Gnjavi?! *To vas gnjavi?!* Blagi Bože, radim ovde, za *vas*, da bih preživeo! A on samo priča priča priča – Isuse Hriste hoće li ikada umuknuti – kakva džinovska samoopsednutost od čoveka! Stojite tu i pravite se duboki iako ste samo solipsistički siledžija, koji sebi pridaje grandiozni značaj, drži predavanja, poje arije i trabunja, „samo gledaj to platno još par nedelja, mani slikanje, samo gledaj...“ I ta pretencioznost! Isuse Hriste, kakva *pretencioznost!* Ne znam da li je ijedan slikar, u celoj istoriji umetnosti, ikada pokušao da bude tako ZNAČAJAN! (*Ken besno korača.*) Znete, ne mora baš sve da bude tako prokletu VAŽNO, u svakom trenutku! Ne mora svaka slika da vam raspори utrobu i otkrije dušu! Ne želi svako umetnost koja u stvari BOLI! Ponekad hoćete samo neku običnu mrtvu prirodu ili pejzaž ili konzervu supe ili strip! Što biste možda i shvatili kada biste jednom provirili iz ove svoje proklete, hermetički zapečaćene *podmornice*, s tim zamandaljenim prozorima, bez prirodnog svetla – ZATO ŠTO PRIRODNO SVETLO NIJE DOVOLJNO DOBRO ZA VAS! (*Rotko pali cigaretu. Sve vreme zuri u Kena.*) Ali vama nikada *ništa* nije dovoljno dobro! Čak ni ljudi koji kupuju vaše slike! Muzeji su samo mauzoleji, galerije vode makroi i prevarranti, kolekcionari su samo plitkoumni skorojevići. Ko je dovoljno dobar da bi imao vaše slike?! Da li neko takav postoji?! (*Zastaje, usporava, shvata.*) Ili pitanje možda glasi: ko je dovoljno dobar da bi uopšte *video* vaše slike... ? Da li je moguće da *niko* ne zasluđuje da pogleda vaše slike... ? To je to, zar ne...? Svi smo „izmereni na merila, i našli smo se laki.“ (*Prilazi Rotku.*) Kažete da ste ceo život proveli u potrazi za pravim „ljudskim bićima“, za ljudima koji bi mogli da gledaju vaše slike sa saosećanjem. Ali u dubini duše vi više ne verujete da takvi ljudi postoje... Gubite veru... Gubite nadu... I zato će crno progutati crveno. (*Pauza. Ken stoji odmah naspram Rotka.*) Prijatelju, ne bi ti prepoznao ljudsko biće ni da ti stane ispred nosa. (*Pauza. Rotkov ukočeni i beskompromisni starozavetni pogled uznemirava Kena. Kenova rešenost popušta. Okreće se.*) Nije važno.

ROTKO. Ne odustaj tako lako!

KEN. Ovo nije igra.

ROTKO. Rekao si jednu ključnu stvar, iako to nije ono što misliš.

KEN. Naravno.

ROTKO. Zaista me deprimira kad pomislim kako će ljudi gledati na moje slike. Da neće biti dobri prema njima... Prodati sliku je isto kao poslati slepo dete u sobu punu žileta. Povrediće se, a pošto nikada nije bilo povredeno, ono ne zna šta je bol. (*Gleda oko sebe, na slike za mural.*) Zato pokušavam da sa ovim slikama napravim nešto drugo. One su, na neki način, manje ranjive, robusnije, neka zemljana nijansa kao da im daje snagu. I nisu *same*. One čine niz, uvek su jedna uz drugu, zbog druženja i zaštite... I što je najvažnije, idu na *mesto* napravljeno samo za njih. Mesto refleksije i sigurnosti...

KEN. Mesto za kontemplaciju...

ROTKO. Da...

KEN. Mesto bez distrakcija...

ROTKO. Tako je...

KEN. Sveto mesto...

ROTKO. Da...

KEN. Kapelu...

ROTKO. Da...

KEN. Kao što je restoran *Četiri godišnja doba*. (Rotko zastaje. Ken vrti glavom.) Endi Vorhol makar zna za šalu...

ROTKO. Ne, ne razumeš...

KEN. To je luksuzni restoran, u velikoj, visokoj zgradi, u vlasništvu bogate korporacije, šta ne razumem?

ROTKO. Ne razumeš moju nameru...

KEN. Vaša namera je nebitna. Osim ako nećete do kraja života stajati tamo pored slika i držati predavanja... u čemu biste verovatno uživali. Umetnost treba da govori sama za sebe, zar ne?

ROTKO. Da, ali...

KEN. Samo priznajte svoje licemerstvo. Prvosveštenik moderne umetnosti oslikava zid u Hramu potrošnje. Grmite protiv komercijalizma u umetnosti, ali stari moj, iz vas govori novac.

ROTKO. Ja...

KEN. Naravno, možete pokušati da zavarate sebe, kako pravite sveto mesto kontemplativnog strahopoštovanja, ali u stvarnosti vi samo ulepšavate još jedan restoran za superbogataše, a sve te stvari – (Pokazuje na murale.) – samo su najskuplje *supraporte* na svetu. (Te reči pogađaju Rotka. Pauza.)

ROTKO. Šta misliš, zašto sam prihvatio tu narudžbinu?

KEN. Godila je vašoj sujeti.

ROTKO. Kako to?

KEN. Mogli su da odu kod de Kuninga, ali došli su kod vas... To je najskuplja narudžbina još od Sistinske kapele.

ROTKO. Ti bi je odbio?

KEN. Bez razmišljanja.

ROTKO. Lako je tebi da to kažeš.

KEN. Znae šta je to? To je vaš „oldsmobil kabriolet ...“ Dajte, molim vas, nije vam potreban novac. Ne treba vam publicitet. Zašto pravite od sebe licemera, zbog *Korporacije Sigram*?

ROTKO. Znaš, nisam ušao u to iz kaprica. *Razmišljao* sam o tome.

KEN. Vi to ozbiljno?

ROTKO. I naravno da je godilo mojoj sujeti, i ja sam ljudsko biće. Ali opet sam oklevao... Imao sam iste misli: da li bi to bilo pokvareno? Nemoralno? Da li bi tako samo ugađao hirovima buržoazije? Da li da prihvatim ...? I dalje sam razmišljao kako bi murali mogli da izgledaju, kada sam pošao na putovanje po Evropi. Tako sam se našao i u Mikelandelovoj Medičijevskoj biblioteci. Bio si tamo?

KEN. Ne.

ROTKO. Kada budeš išao, obavezno pronađi stepenište, dobro skriveno.

To je malo predvorje, kao grobnica, toliko je skučeno, ali se podiže na tri nivoa. Mikelanđelo je uhvatio tu klaustrofobiju i napravio lažna vrata i prozore, preko celih zidova, zagasito crvene i smeđe pravouganike... To je bilo to... Postigao je upravo ono osećanje koje sam tražio za *Četiri godišnja doba*. Uspelo mu je da se posmatrač oseća zatvorenim u prostoriju u kojoj su sva vrata i prozori zazidani, tako da mu ostaje samo da daveka udara glavom o zid. (*Okreće se ka Kenu.*) Znam da je to mesto na koje će najbolje njujorški kreteni dolaziti da jedu i da se pokažu... I samo se nadam da će mi uspeti da pokvarim apetit svakom gadu koji tamo ikada bude jeo.

KEN. Rekli ste to nekome iz *Sigrama*?

ROTKO. Bio bi to kompliment, kad bi odbili murale. Ali neće to uraditi. (*Ken razmišlja o tome. Pauza.*) Hoćeš piće?

KEN. (*Iznenadeno.*) Naravno. (*Rotko sipa dve čaše viskija. Pruža jednu Kenu. Pauza.*) Ne znam...

ROTKO. Šta?

KEN. Ne znam da li vam verujem?

ROTKO. Na šta misliš?

KEN. (*Pokazuje na murale.*) Na njih. Na tu vašu pakosnu nameru. Stari lav još riče, još pokušava da provocira, da bude značajan, da pokaže buržujima. Ne uklapa se.

ROTKO. To ti je previše romantično?

KEN. Previše okrutno prema njima. Vaše slike nisu oružje. Nikada im to ne biste uradili, nikada ih ne biste sveli na tako nešto. Možda ste u početku tako razmišljali o tom poslu, ali... onda se dogodila umetnost... Tu vam nije bilo spasa, to je ono što radite. I sada ste se zaglavili. *Uslikali ste samog sebe u čošak, da izvinete na izrazu.* (*Ken se udaljava. Rotko i dalje stoji, nesiguran.*)

ROTKO. Ne, grešiš. (*Ken ne odgovara.*) Njihova snaga će prevazići okruženje. Radiće zajedno, kretati se u ritmu, šaputati jedna drugoj, stvorice mesto. (*Njegove reči zvuče isprazno.*) Misliš da se zavaravam. (*Ken ne odgovara.*) Misliš da je sve to samo čin monumentalnog samoobmanjivanja... (*Rotko zuri u Kenu.*) Odgovori mi.

KEN. Da. (*Rotko i dalje zuri u Kenu. Pauza.*) Otpušten sam, zar ne?

ROTKO. Otpušten ...? Ovo je prvi put da si postojao. (*Rotko ispija viski, uzima šešir i mantil.*) Vidimo se sutra. (*Odlazi. Pauza, dok Ken stoji, pomalo zbunjen. Onda ide da pogleda centralnu sliku. Stoji, s čašom viskija u ruci, i krivi glavu, vrlo slično Rotku.*)

Peta scena

Prostorija je u skoro potpunom mraku. S gramofona dopire glasna klasična muzika. Rotko sedi nezgrapno na podu i zuri u centralnu sliku. Pored njega su flaša viskija i kanta crvene boje. Dugo je pio, ali nije pijan. Jedva se nazire u pomrčini. Dugačka pauza. Ulazi Ken.

KEN. (*Pokušava da nadjača muziku.*) MOGU LI DA UTIŠAM MUZIKU? (*Rotko ne odgovara. Ken smanjuje jačinu. Onda pali još neka svetla. Zastaje –*

šokiran je prizorom – sa Rotkovih šaka i ruku kaplje crvena boja. Ken misli da je prezeao vene.) O, Hriste...

ROTKO. Hteo sam da slikam.

KEN. Očigledno... Isuse Hriste... Hoćete peškiri ili nešto drugo? Možda četkicu? (*Ken odlazi po kantu s vodom. Pere Rotku ruke. Pauza.*)

ROTKO. Bio sam tamo.

KEN. Šta?

ROTKO. U Četiri godišnja doba.

KEN. Ah.

ROTKO. Posle našeg jučerašnjeg „ćaskanja“... Otišao sam tamo. Na večeru.

KEN. Ah.

ROTKO. Otvoren je još pre nekoliko nedelja, pomislio sam da bih konačno trebalo da bacim pogled...

KEN. I?... (*Rotko se pridiže, nesigurno.*)

ROTKO. (*Opisuje.*) Ulažiš iz Pedeset druge ulice... Onda se penješ stepenicama u restoran... Čuješ salu pre nego što je ugledaš. Zveckanje čaša, pribora, glasovi, sve prigušeno, dok si još tamo, ali kako se približavaš, to počinje da zvuči očajnički, kao usiljen smeh, ispred cevi revolvera... Ulažiš, osećaš se neprilično obučen, osećaš se debelo, suviše ukleto jevrejski za takvo mesto. Govoriš svoje ime. Lepa hostesa te strelja pogledom, koji govori: „Znam ko si i nisam nimalo impresionirana, ovde nam dolaze milioneri, družkane.“ Pucne prstima šefu sale, ovaj pucne prstima šefu posluge, koji pucne prstima glavnom konobaru, koji te vodi kroz gužvu do tvog stola, glave se okreću, svako gleda svakog, sve vreme, kao predatori – ko si ti? Koliko vrediš? Da li treba da te se plašim? Da li treba da te upoznam ...? Dolazi momak za vino, priča na francuskom, neprijatno ti je, očigledno je da ne razumeš, njega baš briga. Praviš budalu od sebe tako što naručuješ nešto skupo, da bi impresionirao momka za vino. On odlazi, nimalo impresioniran. A onda... nemaš kud, počinješ da osluškuješ šta pričaju ljudi oko tebe... To je ono najgore... (*Pauza.*) Ti glasovi... Ne znaš da li je to čavrljanje majmuna ili lavež šakala. Nisu ljudski... I svi su tako pametni i svi se smeju i niko ne gleda ni u šta i niko ne misli ni na šta, samo brbljaju i laju i jedu, noževi i viljuške rade klik i klak, reči seku, zubi grabe i škrguću. (*Pauza.*) I na tom mestu – *tamo* – živeće zauvek moje slike. (*Pauza. Konačno se okreće ka Kenu.*) Pitam se... Šta misliš, da li će mi ikada oprostiti?

KEN. To su samo slike. (*Ken zuri u njega. To je kao izazov. Rotko ne skida pogled s njega. Pauza. Rotko kao da je onda odlučio nešto. Odlazi do pretrpane tezge i pronalazi telefon. Traži telefonski broj u nekom starom imeniku, dok govori.*)

ROTKO. (*Misli na gramofon.*) Isključi to, molim te? (*Ken isključuje gramofon, dok Rotko okreće brojčanik. Govori u slušalicu.*) Gospodina Filipa Džonsona, molim vas. Mark Rotko je na vezi. (*Čeka.*) Filipe, Rotko ovde. Slušaj, bio sam sinoć u restoranu i da ti kažem jednu stvar, niko ko jede onakva jela, za onakve pare, u onakvom restoranu, nikada neće pogledati moje slike. Vraćam ti pare i zadržavam slike. Nema ljutnje. Tako ti je to. Sve najbolje, stari družo. (*Spušta slušalicu, kao posle srećno okončanog posla.*)

KEN. (*Ponosno.*) Sada... sada ste opet Mark ROTKO.

ROTKO. Samo siromašniji.

KEN. Pare vas ne čine bogatim.

ROTKO. Mada pomažu.

KEN. Dakle, ovo je dan o kojem će pisati knjige, sada moramo da...

ROTKO. Otpušten si. (*Ken zastaje.*)

KEN. Šta?

ROTKO. Otpušten si. (*Pauza. Ken zuri u njega. Ne može da veruje.*)

KEN. Zašto? (*Rotko se pravi da sređuje nešto.*)

ROTKO. Nije važno.

KEN. Jeste važno.

ROTKO. Napiši svoju adresu. Poslaću ti poslednji ček.

KEN. Dugujete mi objašnjenje.

ROTKO. Ne dugujem ti ništa... (*Ken ide za njim. Rotko pokušava da ga izbegne. Sukob se zaoštrava.*)

KEN. Dve godine i vi očekujete da odem, tek tako?

ROTKO. Hoćeš oprostajnu žurku?

KEN. Hoću razlog.

ROTKO. To nije tvoja stvar.

KEN. Hoću razlog.

ROTKO. Čuj, ti si baš zahtevan, zar ne? Ne treba mi to. Nisu mi potrebne tvoje potrebe. Od svoje sedme godine tragaš za domom – ovo ti nije to, a ja ti nisam otac. Tvoj otac je mrtav, sećaš se? Izvini, ali to je tako. (*Ken ne odustaje.*)

KEN. Hajde, doktore Frojd. Možete vi to i bolje. Zašto?

ROTKO. Rekao sam ti.

KEN. Zašto?

ROTKO. Zato što mi ne treba pomoćnik...

KEN. Sranje.

ROTKO. Zato što mnogo pričaš...

KEN. Kao i vi.

ROTKO. Zato što imaš loš ukus...

KEN. Sranje.

ROTKO. Zato što mi je muka od tebe...

KEN. Sranje... (*Rotko ga obilazi i staje ispred njega, pokazuje mu napolje.*)

ROTKO. Zato što je tvoj život tamo! (*Pauza.*) Slušaj, dečko, nije ti potrebno da i dalje budeš ovde sa mnom. Treba da pronađeš svoje savremenike i stвориš svoj svet, svoj vlastiti život... Treba da izađeš napolje, ovog časa, naglavačke, da im pokažeš zube i počupaš uši... (*Rotko prilazi Kenu i hvata ga za ramena.*) Nateraj ih da gledaju. (*Ken je dirnut. Rotko nastavlja, smirenije.*) Kada sam bio tvojih godina, umetnost je bila usamljenička stvar: nije bilo galerija, kolekcionara, kritičara, para. Nismo imali mentore. Nismo imali roditelje. Bili smo sami. Ali bila su to sjajna vremena, zato što nismo imali šta da izgubimo, mogli smo samo da steknemo viziju. (*Pauza.*) Da li je to u redu?

KEN. U redu je. (*Pauza.*) Hvala vam. (*Rotko stavlja dlan Kenu na srce.*)

ROTKO. Napravi nešto novo. (*Rotko se odmiče. Ken uzima svoje stvari i*

sprema se da pođe. Zastaje na vratima. Vraća se nazad. Gleda slike i Rotka po poslednji put. Centralna slika:) Šta vidiš? *(Ken gleda sliku. Onda skreće pogled na Rotka. Pauza.)*

KEN. Crveno. *(Pauza. Ken odlazi do gramofona i pušta ploču. Čuje se klasična muzika. Ken odlazi. Rotko deluje pomalo izgubljeno. Ide do centralne slike i zuri u nju. Pauza. Rotko stoji sam.)*

Kraj komada

Preveo Aleksa Golijanin uz pomoć Slavice Milenković

PRVO IZVOĐENJE

Komad *Crveno* prvi put je izveden u **Donmar Warehouse**, u Londonu, 3. XII 2009, sa sledećom podelom uloga:

Rotko: Alfred Molina

Ken: Eddie Redmayne

Reditelj: Michael Grandage

Scenografija: Christopher Oram

Svetlo: Neil Austin

Muzika i zvuk: Adam Cork

Komad je zatim izveden na Brodveju, u **Golden Theatre**, u Njujorku, 11. III 2010:

Rotko: Alfred Molina

Ken: Eddie Redmayne

Rotkova zamena: Stephen Rowe

Kenova zamena: Gabriel Ebert

Reditelj: Michael Grandage

Scenografija: Christopher Oram

Svetlo: Neil Austin

Muzika i zvuk: Adam Cork

BIBLIOGRAFIJA

Glavni autorov izvor bila je Breslinova biografija Marka Rotka, koja ujedno može da posluži kao vodič za druge izvore:

James E. B. Breslin, *Mark Rothko. A Biography*, University of Chicago Press, 1993 (764 str.).

Glavni izvor Rotkovih tekstova i kraćih izjava, od kojih su neke skoro doslovno citirane u komadu, jeste izdanje

Mark Rothko, *Writings on Art*, ed. Miguel López-Remiro, Yale University Press, 2006. (Eseji, članci, intervjui, predavanja, prepiska.)

U tu zbirku uključen je i tekst Džona Fišera, Rotkovog prijatelja iz neumetničkog miljea, koji je kasnije bio mnogo puta citiran (između ostalog, i u

ovom komadu, na nekoliko mesta), zbog raznih biografskih detalja, ali i nekih Rotkovih izjava, koje su postale antologijske:

John Fisher, „Mark Rothko: Portrait of the Artist as an Angry Man“, *Harper's Magazine*, July 1970; *Writings on Art*, 2006, str. 130–138. (Potražiti na scribd.com, uploader: aleksag)

Iz mora monografija, vredi izdvojiti onu Jakoba Bala-Tešuve, koja donosi jedan od najboljih sažetih, ali opet vrlo detaljnih i promišljenih prikaza Rotkovog života i dela:

Jacob Baal-Teshuva, *Mark Rothko (1903–1970). Pictures as Drama*, Taschen, 2003. (Potražiti na scribd.com, uploader aleksag, kompletan tekstualni deo monografije; u celini dostupno i na archive.org.)

Vrlo koristan i podsticajan osvrt na apstraktni ekspresionizam, koji može da posluži kao uvod u nešto širi kontekst, dolazi nam od našeg starog drugara, Džona Zerzana:

Apstraktni ekspresionizam: Slikarstvo kao vizija i kritika (John Zerzan, „Abstract Expressionism: Painting as Vision and Critique“, *Running on Emptiness: The Pathology of Civilization*, Feral House, Los Angeles 1999, str. 95–108). <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/john-zerzan-apstraktniekspresionizam> ili kao buklet, <http://anarhija-blok45.net>

Na kraju ovog minijaturnog izbora, treba spomenuti i Rozenbergov tekst o Rotku, objavljen 1970, malo posle Rotkovog samoubistva:

Harold Rosenberg, „Rothko“, *The New Yorker* 46, 6, March 28, 1970. *The De-Definition of Art*, University of Chicago Press, 1983, str. 100–107.

„Mark Rothko“, *Ogledi o posleratnoj američkoj umetnosti*, Prometej, Novi Sad, 1997, str. 161–169. Prevela Jadranka Tolić; priredio Ješa Denegri. Novi prevod, Aleksa Golijanin (potražiti na scribd.com, uploader: aleksag):

„...Na svoj genijalni, neposredni način, došapnuo mi je na jednoj zabavi, verovatno zato što je neko postavio pitanje ekspresionizma: 'Ja kroz slikarstvo ne izražavam sebe; izražavam ne-sebe.'“

Aleksa Golijanin

Preuzeto sa sajta uz dozvolu g. A. Golijanina:

<https://anarhija-blok45.net/tekstovi/John-Logan-CRVENO-Mark-Rothko.pdf>

НИКОЛАЈ КОЉАДА**АМЕРИКАНКА****МОНОДРАМА**

Улога:

ЈЕЛЕНА АНДРЕЈЕВНА, жена неодређених година.*Лето. Њујорк. Менхетн. Стан Јелене Андрејевне.*

Центар Њујорка. Стан Јелене Андрејевне. Или боље речено, не стан, већ студио: огромна соба са високим плафоном. Прозори су отворени, свез поветарац помера новине, часописе и папире који леже ту и тамо. Нека врста намерног, боемског нереда.

Са радија се чује тужна песма. Уз ритам музике, Јелена Андрејевна шета по соби и спрема се за одлазак у ноћни клуб. Она разговара са замишљеним гостом, нудећи га вечером. Можда и нема никога у соби? Можда је ово само њен каприц, Јелена Андрејевна има такав обичај: да разговара наглас са самом собом?...

ЈЕЛЕНА АНДРЕЈЕВНА. *(Певуши нешто.)* Да, да! Морам да вам кажем, овде код њих, у Њујорку, живе читаве хорде, пукови, легије, крда бубашваба и мишева. Сви су чак и поносни: „Њујоршке бубашвабе ништа не може да победи!“ Видите ли колико их је код мене? Фантастично! Обожавам их! Не, хвала богу, мишеве немам. Овде једноставно немају шта да једу, али има проклетих бубашваба колико хоћете! По мом мишљењу, тренутно ждеру од глади моје књиге и папире – јер нема ничег другог! Нека вам Бог помогне, пријатељи! *(Смеје се.)* Један веома познати совјетски писац појавио се у Њујорку пре недељу дана. Међу мојим пријатељима има много познатих совјетских писаца! *(Смеје се још гласније.)* Боже, како ми се свиђа ова фраза: познат, па још и совјетски, па још и писац! Па, овај је био један од много познатих, али надобудних. Дакле, донео ми је... Не, не, не дај Боже, некакве бабушке¹, то више не могу видим... Донео ми је рецепт по коме он трује своје московске бубашвабе. Испричаћу га ја и вама, за случај да затреба... Дакле! Треба да скувате десетак јаја, одвојите жуманце, помешате га са борном киселином, поспите ту гадост шећером и све то сервирати овим риђим бубашвабама на сто, или испод стола. Писац ми је рекао да се бубашвабе наједу свега тога, слатко-борног, борно-слатког, страшно ожедне и хоће да пију, али вода се мора сакрити, све славине морају бити затворене... И онда ће оне од жеђи јурнути и главачке се са петог спрата бацити на тротоар! *Она се весело смеје, настављајући да хода по соби.*

Одбила сам његове услуге. Прво, штета је трошити новац на јаја. Ја их не једем, јер то су све само канцерогени елементи, зар то нисте

1 Дрвена сликана лутка у облику крушке, одвојива у средини, у коју се једна за другом убацују мање лутке.

знали? Да, и друго, заиста: ни на који начин не можете победити бубашвабе са Менхетна, то је већ потврђено, јер у њиховим венама тече плава, а не пролетерска крв... И као треће, жао ми је. Нека живе. Све је забавније... зар не? Навикла сам на њих. Када се нешто живо помера у просторији – ноћу ништа није тако страшно ...

Тихо, насмејано.

Сори. Ви једете, а ја причам такве гадости... (*Игра уз музику, смеје се.*) Тај мајстор уметничког израза, убица бубашваба, писац из Русије се на смрт напио мог вискија и рекао да ће свакако написати роман о мени! Ах, тенкју! Он каже: „На крају мог дела, ви ћете, Јелена Андрејевна, плакати, јецати у горким сузама! „Вау! Како да не! А зашто, заправо, да плачем? Целе недеље сам само размишљала о тим његовим речима... Идиот. Наравно – идиот, али – повређена сам, знаш? Како он то мисли о мени? Зашто треба да ја плачем? Не, молим те, слажем се, нека о мени напише роман, причу, есеј, новелу, песму, оду – пристајем да будем хероина! Било шта! Молимо вас! Али зашто он мисли да се све, све, све – читав живот! – уклапа у некакав соцреалистички оквир који је он смислио?! На крају крајева, он мисли: ах, она је несрећно одвојена далеко од своје домовине, па зато, кажу, у финалу треба да плаче! Каква бесмислица. Глупости. Лаж. Ништа слично томе, ја сам срећна! Зашто треба да плачем? Живим – пре-ди-вно! Немам много новца, али имам довољно за живот, и није на мени да вам баш ја објашњавам да је новац потпуна глупост – има ли га или нема... Имам све. Ја себе не ускраћујем ничега. И, заправо, ништа ми није ни потребно. А зашто да плачем? Зашто, онда, тако одједном? Ах, ах, потајно, у јастук, ноћу, од носталгије и тако даље – какве глупости!

Из кутије је извадила огroman шешир са дугим црним нојевим перјем. Свечано га ставља на главу.

Погледајте! Добро? Како вам изгледа? Мислим да је бриљантно! Ово чудо сам купила недавно, случајно и јефтино, а вадим га у најсвечанијим приликама, једно десет пута годишње, не више... Данас је такав дан. Ах, каква лепота! Мој шешир... Шешир... мој шешир...

Врти се по соби у ритму музике – са шеширом на глави.

Како те волим, шеширу мој! Једном, захваљујући њему, управо њему, увела сам двадесет и пет људи у ноћни клуб! Баш тако! Чак двадесет пет! Или двадесет – није важно! Бесплатно! Да ли разумеш? Било је то овако: шешир ми је покривао лице, момци који стоје на улазу, а, по мом мишљењу, ти будалести момци су мислили да сам ја нека позната глумица која је својом посетом почастила њихов смрдљиви клуб и није желела да буде препозна и зато – плиз, тенкју, мадам, уђите, уђите! Каман, Каман, Каман...

Смеје се, врти се.

Не, и даље је чудно. (*Пауза.*) Стално размишљам о његовим речима. Зашто треба да плачем? Ма, није ме брига... Сада, слушајте. Овде има ноћни клуб, зове се: „Ко-па-ка-ба-на“! А?! Како звучи?! Последњег четвртка у месецу можете се тамо забављати целу ноћ, до

јутра. Управо тамо сам некада уводила двадесет и пет људи, а тамо идемо и данас... Ах, ја све време говорим: са њима, са нама, код њих иако овде живим већ петнаест година... Добро, држите улазнице да могу, да их некуд не затурим. Ко-па-ка-ба-на! За две особе. Узгред – седам долара по особи. Шта је? Видим, видим... Ви, као и сви наши исконски Руси, грозничаво сабирате у глави: четрдесет и четрдесет – око четрдесет рубаља, или сто четрдесет, или три хиљаде и четрдесет... Па јесте ли израчунали колико је то у рубаљама и колико се хулахопки можете за то да купите? (Смех.) Супер је што сте израчунали, али сада заборавите. Јер тамо ће бити задовољства – море! Црно море! Пун вагон и мало више! И зато то није вредно никаквих рубљи ни долара... Та-ра-рам! Та-ра-рам!

Врти се околу придржавајући шешир рукама. Гледа кроз отворен прозор.

Зашто треба да плачем? Зашто? Срећан сам – морам вам ово признати сасвим искрено! Да да! Срећна! Да, мене су заиста, једном давно-давно оставили без домовине, пријатеља, рођака и оних који ми то нису, али су ми блиски. Да се изразим у високом стилу – лишили су ме свега. Да, била сам такав дисидент! Била сам, тако у корак са временом – ах, ах, будала! – или обрнуто, против времена? (Смеје се.) Какве глупости... Читавог живота сам мислила да је главна ствар политика, али сада разумем... Добро. Било је овако: једне недеље су ме избавили из благословене Русије. Па шта? Шта сад мени то значи? Сад ништа... Није ме брига, не желим да се сећам. Ко-па-ка-ба-на... Ко-па-ка-ба-на! Да да. Ко-па-ка-ба-на! Тамо ће бити тако забавно! Прочитајте шта пише на улазници? Добро? Господе, није ваљда да ви уопште не говорите енглески? Ни реч? Било је дрско да прелетите преко океана ако не можете ни реч да изговорите на америчком! Безобразлук. Па, бар разумете једну реч? Шта тамо пише? (Смеје се.) Бордел! Па, остало се не може превести. По мом мишљењу, и тако је све јасно! Бордел! Ко-па-ка-ба-на! Бордел! Ко-па-ка-ба-на! Бордел!... *Застала је, заћутала.*

(*Одједном тихо, са осмехом.*) Знате, веома сте слични једној особи. Човеку. Једног од мојих пријатеља. Зато се и понашам овако. Обично сам затворена. Да. И сада се осећам као да разговарам са њим. Он? Одавно га нема. Да. Да. Да. Да. Умро. Умро. Умро. Умро. (Пауза.) Зато ви не обраћајте пажњу на моју претерану причљивост, брбљивост. Претпоставимо да су све ове небулозе које изговарам само звучно писмо. Да! Феноменална мисао! Звучно писмо. Увежбаћу на вама ово звучно писмо, које ћу онда послати њему... Ох, он је умро, заборавила сам! (Смеје се.) Послаћу, дакле, на онај свет, где бих иначе! Узећу касету и бацићу је овако кроз прозор!

Баца бели лист папира кроз прозор, прати га погледом, смеје се.

Како лепо... Боже мој! Не, нећу да плачем. И не плачем. Али, нећу да будем неискрена, наравно, тешко ми је понекад. Чак несносно тешко. Ипак сам ја жена. Жена. Да да. Најобичнија жена. Али да плачем, да се купам у сузама, да слиним на јастуку – не дај Боже ...

(Пауза.) Јесте ли завршили са својом џигерицом? Напуните стомак добро, идемо у Копакабану на целу ноћ, до јутра. Скинућу свој шешир за сада, ОК? Донт вори! Не брини, не брините, не обраћај пажњу, али морам да набацам фарбу на свој постер. (Смеје се.) Такво нешто нећете видети никад нигде у животу. Насликаћу себи лице. Видиш, ја га сада немам, зар не? А кроз пола сата биће га! Смртоносна тачка, први пут у нашем програму! Једите, рекла сам вам већ...

Села је за сто, гледа у мало огледало, шминка очи.

Ови Амери – сви су без руку. Ама баш ништа не умеју да направе у кухињи, иако је, чини се, све на дохват руке, само, узмеш и направиш, јер се све што је потребно продаје у супермаркетима, зар не? Не, само у ресторан, за луде паре... А јести ову храну: хамбургери, овсена каша са млеком, кукурузне пахуљице – брррр! – пустите! Чврста хемија, разумете то, зар не? А они ништа, и седе ту, даве се у јелу и одмах ту, на лицу места, на салвети бележе калорије. Глупости. О каквим је калоријама ту ре? Уф! По мом мишљењу, треба кувати овако: узети све што се нађе у фрижидеру, прокувати или једноставно исецкати, ставити на једну гомилу, у један тањир или шерпу, посути зачинским биљем и послужити на сто! Зелениш обавезно – да будете сигурни да је лепо! Волим кад је лепо... И, прво, укусније је кад је све у једном тањиру, а друго – свеједно, онда ће се све измешати у стомаку, зар не? Да, једите, једите... По мом мишљењу, оно чиме вас частим је веома укусно: џигерица, парадајз, свеж купус, ротквице... Има и воћа – једите! Ко-па-ка-ба-на... Копакабана... Бордело! Бордело! (Пауза.) Још увек није време – за плакање. Зашто треба у финалу – разумете? у финалу! – да плачем?! Ја треба да будем лепа, елегантна, млада, обожавана, лагана, прозачна, неземаљска, морам да се вртим, играм, удовољим свима, али – да плачем?! Зашто баш – да плачем? Не, све је то социјалистички реализам. Партијска организација и партијска литература. Ето, тако се то зове. Само ми то треба, мени, инжењеру људских душа! Зачепите уста! Једите!

Устаје, прелази преко собе, поново седа. Боји усне.

Нисам плакала годинама! И још триста нећу плакати! (Пауза.) Триста је, наравно, метафора. Надам се да разумете ово? Да? Нисам корњача да живим три стотине година. Имам подоста година. Али не много! Наравно, нисам беба, нисам студенткиња, али ипак могу да волим и да будем вољена. Да, да, могу! На пример, много волим себе. Да ли ви волите себе? Да ли сте верник? Заправо, није уобичајено да ми Американци постављамо тако чисто лична питања, али ви сте Рус... Верник? Онда морате да испуните заповест Христову. Слушајте његове речи: „Љуби ближњег свог као самога себе!“ Да ли разумете? „Као самога себе!“ Да ли разумете?! Сви смо некако навикли да одбацујемо, не примећујући други део ове фразе!! Али ово је веома важно: „волите себе!“ Морате волети себе! Иначе, нећете моћи да волите ближњег! Да ли разумете?

Шета по соби, певуши нешто.

Ко-па-ка-ба-на... Бордел!... Уопште не говорите енглески? Немачки

– онолико колико се учи у основној школи – у износу од десет година? „Anna und Marta faren nah Анапа“. Ана и Марта живе близу Анапе (*Смеје се.*) Један од мојих познатика уметник... Иначе, увек комуницирам само са креативним људима – надокнађујем оно што ми је недостајало у младости... Дакле, он је фин, дивна, талентована човек. Живи у Бруклину. Тамо је, као и у Харлему, све сами обојени људи... Не. Управо сам то рекла онако, ја имам диван однос према људима црне коже. Предиван. Истина, међу њима нисам стекла пријатеље. Али, хтео-не хтео мораш да комуницираш са неким људима, али заправо, потајно, чини ми се да сви они, црнци, имају повређени понос. Увек се треба осмехивати њима. Досадно. Добро, нећу да причам о обојеним људима, ви никад нећете разумети Америку, овде морате дуго да живите да бисте бар нешто разумели... Говорим само о свом пријатељу уметнику, зар не? Тако. Једног дана ме је позвао на једно забавно место у близини моје зграде. Живим овде дуги низ година, али нисам знала да овај ресторан постоји баш близу, овде... Заборавила сам како се каже на енглеском, проклети језик, мислим да је „Подрум Корњаче Тортиље “ или једноставно „Подрум Тортиље“ Па, тако нешто. И тамо ми се стварно допало! Тамо је тако забавно! Свако вече, без обзира на све, заиста је забавно! И почела сам да идем тамо свако вече. Имала сам тежак временски период, црну црту... Осим тога – поред моје зграде је, не морате да трошите новац на такси... Да, јесте ли приметили да је моја зграда, на руском језику, зграда креативне интелигенције? Иначе, на мом студију завиди сва руска емиграција у Њујорку... Зато што имам дивну зграду. Овде живе песници, музичари, глумци, уметници и ... остали певачи. Једног дана ћу те одвести на наш кров, одатле можеш да видиш цео Менхетн, као на длану... Исти тај писац који је пре неки дан дошао из Русије, и који зарад своје чудовишне замисли у финалу романа, хоће да ме натера да плачем, дакле пијан, изашао је на кров, угледао Њујорк и штуцајући рекао: Да-а-а-а... Како вам је мо-дер-на зграда! Модерна, разумете ли? О, тај мој писац из Русије!

Смеје се. Гледа се у огледалу.

И зашто ја треба да плачем? Елем, „Подрум Тортиља“ се налази поред моје зграде и нисам морала да трошим новац на такси када сам одлазила тамо... Да, изгледа да сам вам ово већ рекла? Немам свој ауто. Имати ауто у Њујорку је убиство. Када сам дошла овде пре петнаест година, имала сам – па, мужа-немужа, љубавника-нељубавника – укратко речено: пријатеља са којим сам провела прве срећне емигрантске дане... (*Смеје се.*) Он био и емигрант. Имали смо његов аутић, тако јефтин крш, прави крш, нешто као „Запорожац“... Ужас! Све време, са овим аутом, мислила сам: „Сад ће да ме казне због пребрзе вожње, сад – зато што сам паркирала на погрешном месту, сад – ко зна због нечега...“ Ма, дођавола с тим! Новаца никад доста! Ђаво ће га знати – где се сме, а где не треба паркирати... И, искрено, мени лично је страшно имати кола... Зато што може се напушити нечега или попити превише, а онда – не случајно, већ намерно –

залетети се у неки зид.... Баш тако. Понекад наиђе помрачење у глави, знаш, младићу, да... Мада ја – ја стварно желим да живим, живим... И живећу.

Смеје се.

Осим тога, са овим смрдљивим колима нисам могла да спавам ноћу. Ни једне ноћи! Он, мој мужић, је такав сероње, будио се на сваких пола сата у хладном зноју, трчао доле да провери наш „апарат“! Одједном се испоставило: да су точак здипили, или стакло мазнули, или их сасвим, говно једно, дођавола украли, отерали... Дођавола! Много, брдо проблема! (*Пауза*) *Nou sorî²*. Хтела сам да кажем: „Много непријатних ситуација. „Како бих вам објаснили разлику... Када је „вау!“ – то су у Америци проблеми, а ситне потешкоће су ситуација. Када не знају шта да смисле, како да то реше, то је проблем. Па, била је са овим усраним аутом једна „ситуација“ – да га продамо, што смо коначно и урадили... Било је то давно, то није било истина, било је то у оним далеким црно-белим данима када сам тек стигла овде – не могу да се сетим тог времена без дрхтавице! Тада сам ја, глупча, мислила да ако имаш ауто, онда је то престижно... Срање. Видите, најотрцанији Амер на улици је милионер и обрнуто... Али што ја ово говорим? Не знам... извините...

Певуши нешто, гледа се у огледалу, шминка се.

Каква дивна фотеља, шта кажете? Јако је волим. Фотељице, чујеш ли ме? Волим те! (*Пажљиво милује фотељу руком.*) Мора да је страшно скупа. Али ја је нисам купила. Мој пријатељ, онај који личи на вас, нашао ју је на гомили смећа. Да, да, на улици, ту недалеко од моје зграде. Једне вечери, он и ја, смо ишли Двдесетом авенијом и на углу Осме авеније видели смо ову фотељу. Стајала је усамљено поред контејнера за смеће. Патрис ју је окренуо и понео на глави. Смејали смо се као луди са њим. Плашећи ретке ноћне пролазнике, пошли смо до моје згаде... Када би се Патрис уморио, поставио би фотељу на тротоар, седао у њу, а ја њему на колена. Људи су пролазили, а ми смо седели у фотељи, приљубљени једно уз друго... Било је дивно време... (*Пауза.*) У Њу-Јорку се много тога може наћи на смећу. Бацају компјутере, телевизоре, касетофоне, столове, столице – шта год хоћеш... Знам људе који ништа не купују, све нађу на смећу... Не можете ви да разумете нас Американце...

Пауза.

Ко-па-ка-ба-на... Ко-па-ка-ба-на...

Пауза.

(*Тихо.*) Често сањам свог оца. Умро је давно. Борио се на фронту и десна рука му је била осакаћена. Кажипрст му је био кратак, само један чланак... И сада ја сањам, као ја седим у Лењинграду, код куће, у кухињи за столом, а мој отац је преко пута мене. Ћути, ћути, ћути, а онда ме тим патрљком прста дозива к себи. И тако седимо ћутећи дуго-дуго, а он ме позива и позива тим патрљком прста... Каже: дођи, дођи овамо. А ја седим – не мрдам, не могу да се померим од страха...

² Не, извини.

Пауза.

Десио ми се овај сан већ једно двадесет пута... А зашто? Не знам...
Брзо устаје и хода по соби.

Да, да, да! Стално идем околo-наоколo, не причам о главном, не говорим о томе како сам плакала. Да. Плакала сам. Ужасно сам плакала. Пре две године. Неколико месеци сам плакала... Али идемо по реду. Имала сам једну пријатељицу. Сада се не виђамо. Чини ми се да је баш она крива за све. Она је змија. Гуја. Вампир. Читавог живота хранила се свежеом крвљу. И одиста, није је изашло на добро. Морам да вам искрено кажем да она увече изгледа исто као ја ујутру. (*Насмејала се.*) Веома самокритично, Јелена Андрејевна. Па, она ме је упознала са својим пријатељем. Патрис је ушао у мој живот. Патрис. Патрис... Да. Да. У доба моје младости, шездесетих година, Маја Кристалинскаја је певала једну тако смешну песму. Звала се: „За тебе”. Прошло је много година, недавно сам на „Слободи” поново чула ову песму и одједном схватила да се иза тих, наизглед, бескорисних речи крије читав живот! Ако се замислите над њима, можете да полудите...

Тихо и бојажљиво пева:

Име ћу твоје понављати...

Бесконечно... Бесконечно...

Само љубав вечна може бити...

Само вечно... Само вечно...

За тебе, за тебе, за тебе...

Ућути. Тихо:

Да, Патрис је ушао у мој живот. Младо, лепо, љубазно, нежно маче. Увек, увек са својим пријатељем. Као два ока у глави, такорећи! Нису се раздвојили! Тај његов пријатељ се звао Барнаби. Међутим, обојица су битанге, уосталом. Мрзим и једног и другог. Мрзим све врсте изопачености... Истина, са Барнабијем се и даље пријатељски дружим, станује ту близу поред мене. Богат. Какво копиле. Троши осамсто долара недељно на дрогу. Писац из Русије је одмах укапирао све оно што је у њему и рекао да ће он, Барнаби, бити негативан јунак у његовом будућем роману. Инжењер људских душа види и оно у корену! Капира човек шта је шта! Зашто стално контактирам са Барнабијем, не знам ни сама. За две године откако је Патрис нестао, Барнаби и ја га никада нисмо споменули у разговору... Ни у наговештају. Ни једне речи. (*Тишина.*) Копилад. И један и други. Свиње, говеда. Да, свиње, да, говеда. Не, не. Без злобе. Не љутим се ни на кога. Ја само желим да разумем, и још увек не могу све до сада: са ким ме је Патрис преварио? Са мојом другарицом, што је сасвим вероватно, или са мојим пријатељом Барнабијем, што је исто подједнако вероватно?! Са ким, а? Међутим, не залећи се, Ленусја, ћути. Брига ме. Што би их раздвајала. Мени је заиста сада – сада стварно свеједно. Дакле, знате, ексерчић, мали, ево ту са леве стране, тачно у грудима – понекад, с времена на време боцне и престане, боцне и престане. И то је све...

Пауза.

Дакле! То прво вече са Патрисом. Јесам ли вам рекла да личите на њега? Да, има нешто. Поготово сада, када се смрачило и видим само ваш профил и ништа више. Нема потребе да палимо светло... Будимо штедљиви, осим тога – боље је овако... Те прво вечери са Патрисом, били смо и у Ко–па–ка–ба–ни! Дошла сам тамо, видим своју другарицу–змију, она ме упознаје са Патрисом... Била сам баш са овим истим шеширом, са нојевим перјем. Неземаљска, лепа, неодољива, божанска жена... Хм... Ово су његове речи. То је рекао те вечери. И додао да имам – термонуклеарни деколте! (*Смеје се.*) Ево овакав изреза сам имала на хаљини – и спреда и назад! Био је последњи четвртак у месецу. Ох, они су пуританци! Ох, они су лицемери! Па шта ако постоји порнографски канал на телевизији? Нема везе што постоји Четрдесет друга улица? Ох, ви ниси још били тамо? Ма, носите се у...! Како то?! Прва ствар коју „совки“³ ураде је да трче у Четрдесет другу, у порно–шопове... Има их тамо гомила. Па, још увек имате, све то и вас чека! Дакле, све то ништа не значи и не постаје мање лицемерја, јер Четрдесет друга је дата на черечење поцепаним Порториканцима, Јапанцима, обојеним и Русима... А какав је бордел у Копакабани! Да ти се дигне коса на глави! Тамо је таква метеж – мрак! Први пут сам била шокирана! Чак сам и плакала од осећања неизбежне среће од слободе! Па они тамо само што се, једноставно, не туцају пред очима зачуђене публике... Међутим, тамо нема запрепашћених. Никога није брига за све оно што радиш... Бордел, шта хоћете... Дакле, да се вратимо на питање пуританства и лицемерја. Ма шта год тамо да се дешава, у том клубу – нико се ниским не познаје. Боже сачувај да неко отуда као пар, повремено оде у кревет. Не. Дошао си, показао се – и бриши.

Пауза.

И ево нас – нема! И не у двоје, већ у четворо: ја, Патрис, Барнаби и моја другарица. Ето тако. Па, то је све. Све. Зашто трабуњам ове глупости? Мораш, хтео не хтео... (*Тихо.*) Читавог живота сам нешто чекала. Чекала сам нешто од телефона, чекала сам нешто од поштанског сандучета, чекала сам нешто од улазних врата... Стално сам се надала да ће ми телефон, поштанско сандуче и врата подарити нешто тако лепо, да ће донети некакав блистав чудесно немогућ живот као ниједан други! Толико сам чекала, чекала... Ево, ево, мислила сам, сада ће се врата отворити – о, о, вау... Шипак. Да. Шипак. И сад лампица на телефонској секретарици може да трепери два, три дана, позивајући ме да слушам оне који су ме звали, уписали се на касету... А ја немам ни вољу ни жељу да слушам нечије трабуњање. Јер немам чему да се радујем. Све је готово. Све је готово, господо!

Пауза.

Мрзим настраности. Јесам ли вам то већ рекла или не? Јесте ли ви перверзњаци? Богу хвала. Верујем вам на реч. Нећу да проверавам. У Њу–Јорку има неколико стотина хиљада хомића. Можда чак и милион. Они два пута годишње одржавају своје параде. Б–а–шшш лепо!.. Па

3 Совјети.

шта ја то мељем?! Баш ме брига за њих и њихове параде! Ко може да ми објасни шта се то десило овде у мом стану?! А?! Ми смо се волели! Патрис и ја – волели смо се! Да, знам, волели смо се, он је волео мене, он није могао да се претвара, знам какве очи имају људи који воле! Није могао бити тако глуп! Не, није могао! Али зашто су онда овде, у мом стану, свако вече, сваки дан дешавале неке туче?! Они су се тукли! Барнаби, Патрис и моја пријатељица, такође! Можете ли да замислите?! Наравно, Патрис је живео са мном, имао је кључеве. Дођем кући увече – сви су у модрицама, сви у крви. Не одговарају на питања. Барнаби рида на оном кревету тамо, рида и Патрис, али само на поду... Пријатељица хистерише, вришти, обећава да ће дићи руку на себе! И тако је то трајало монструозно дуго: шест месеци! Шест месеци сваки дан! И ја сам шест месеци јецала и ударала главом о зид, да им правим друштво, да тако кажем, али из сасвим другог разлога... Толико сам га волела. Нисам видела ништа осим њега... Али недеље и месеци су пролазиле. Патрис је морао да оде у Француску. Његови родитељи су свакодневно звали из Париза, захтевајући да прекине свој туристички боравак у Америци. Нисам вам рекла да је дошао у Америку на недељу дана, а остао пола године... Коначно се спремио. Отпутовао. Како смо и предвиђали, како смо се договорили – свега на неколико дана и назад... А онда је обећао да ће се вратити. Знала сам да се то неће десити. Зато што су мама и тата одлучили, док још није касно, да га под хитно ожене, нашли су му пар... Био је из веома имућне породице. А ја – прво, старији од њега за ... једанаест година, и друго – непотребна луталица дошла из Русије... гола ко пиштољ...

Пауза.

Како је био нежан... Дошао је дан да одлети у Париз. Тог дана. Не – јутро је било, поподне, увече – не знам шта је било... Нас двоје сами, сами на целом свету... Лежимо на кревету, баш овде, ја гледамо у плафон, баш у овај плафон... Зачудо, плафон је исти, исте ове шаре на њему само... Да. И ја лежим, на његовом рамену, јаког и лепог, његова мека коса мирише на нешто божанствено, ја се приљубљујем уз њега и размишљам: „Како сам срећна... Волела бих да могу овог часа да умрем..." (*Пауза.*) Али – нисам умрла. Сећате ли се оне бајке о принцу-жаби? „Ех, Иване Царевићу, да си само могао да сачекаш још један дан, још један дан..." Тек сада схватам шта у животу може да значи један дан, само један дан, који треба преживети, сачекати, да би ти се затим живот сасвим преокренуо...

Пауза.

Отпратила сам га. Нисам умрла. Бај-бај! Ђао! Следећег дана, телефонски позив отуд, из Париза! С оне стране баре! Даје ми свој телефон, виче нешто весело и ужурбано како ме воли и љуби и да ће за пар дана опет бити у Њујорку... Записујем његов број телефона овде, на некаквом папирићу... Ноћу – ураган, пљусак, провала облака, страшна киша, сви моји папири на столу су прекривени водом и Патрисов број телефона се претворио у малену плаву мрљу од мастила... И ништа више. Ништа. Ја га не зovem. Нема где да телефонирам. И он мени не

телефонира – значи да му нисам баш ни потребан. Не јавља се две године.

Ћути.

Плакати! Плакати! Да, плакала сам тада... Много. Јер то... то... са Патрисом било ми је последњи пут што сам имала... Ја нисам запамтила, као сви други, своју прву љубави, али сам запамтила своју – последњу... Мени се ово више нећу догодити. Готово је. Све. Стигли смо до краја. А шта бих хтела? Да се ово настави током читавог живота, увек, до сто година, до смрти? Глава да ти пукне, како ми кажемо... Старост се не можете волети, старе кости... А кад нестане љубави, драги моји, значи, животу крај. Да. Мој живот се некако неочекивано брзо, у трену, као један дана – завршио...

Смеје се тихо и лако.

(Брзо.) Не, не, не! Код мене је све у реду. Све је ОК! Са мном је све у реду! Имам мужа у Лењинграду. Законитог. Једном смо били венчани како то закон налаже. Сада смо само – драги пријатељи. Ево овде имам – тројицу сталних љубавника, тројицу – повремених... Не, двојицу повремених... (Пауза.) Да. Смешно је. Време је да већ престанем да изигравам даму... Лажем. Ма какви љубавници? Лажем. Пауза. Гледа кроз прозор.

Патрис – био ми је последња блиска особа на свету. Где је он сада, шта је сада, како је – не знам. И не желим да знам. Могла бих да питам ту хијену-пријатељицу или Барнабија, али нећу. Не желим! Брига ме! И тако, изнова и изнова о „Подруму Тортиља“. Тај мој познаник уметник из Бруклина баш тада, пре две године, одвукао ме је у „Подрум“. Након што је Патрис већ нестао. У овом друштву, у коме се окупљају искључиво мушкарци и жене који су некад били мушкарци, е тамо сам баш ја... Не разумем? Нема везе, то је нешто несовјетско. Дакле, тамо где нико никада није имао примедбе на мене, где нико у односу на мене није посегнуо за мојом слободу, тамо сам се осећала спокојно у души и спокој се уселио у моје несрећно срце. Олује су протутњале. Бонаца. Сада тамо не идем. Шта смо радили тамо? Не знам. Не, тамо нико између себе не разговара, то није обичај. Нити о послу, ни онако пријатељски. Не. Тамо је немогуће разговарати. Музика тако трешти да самог себе не чујеш... Тамо смо плесали! Да, да, иг-ра-ли! То је било фантастично! На пример, ја сам јако волео да играм на столу и то – није било забрањено! Боже, шта сам радила! Како сам играла! Као да су под мојим петама – усијани врхови ексера!

Појачава радио на максимум, игра.

(Смеје се.) Играла сам и певала частушке⁴! Они немају појма о нашем језику, нико није чуо ни слушао, певала сам за себе! Певала! Певала! Драла се! Вриштала!

4 Частушка (рус. частушки) – руске народне песме, најчешће шаљивог, ведрог и хумористичког карактера, попут наших бећараца; певају се уз пратњу хармонике, балалајке, оркестра или – хора.

„Мој сарафан зелени се!
 Моје срце весели се!
 Ој, драгане, не спремај се!
 Данас нешто неће ми се!

Добро, отпеваћу вам касније до краја! Вечерас у Копакабани! Не, то није била забава, није била игра! То је исто као кад би, ево овако рукама продро себи у груди, баш као што то чине филипински лекар, продрети себи у грудни кош, захватити две прегршти прљавштине из свог тела, две прегршти густе црне, смрдљиве крви, дохватити и избацити, па после добро опрати руке мирисним сапуном! Ето то је „Подрум Тортиља“!...

Игра. Дуго игра. Седа у фотељу. Тешко дише.

Тако... Тако... И одмах... одмах се лакше дише... одмах крв... крв струји по читавом телу... знате, исти такав осећај као тренуци после првог гутљаја јутарње кафе... Исти такав осећај, први тренуци после кафе... Не... не то не може да се објасни... Нити да се објасни нити разуме, ако сам не пробаш...

Пауза.

Тако. Каква ведрина... То наравно, брзо прође, али ипак понеки комадић освежавајућег хладног леда остаје крај срца.... Ето тако, мало по мало, мало по мало... и извучеш се... Ја сам се извукла... Да, извукла... Пуно сам пила, много пушила разно смеће, али извукла сам се, извукла...

Пауза.

Патрис... Патрис... Последњи пут... Последњи пут... Патрис...

Пауза.

Мислим да није био срећан својом француском невестом. Сигурна сам да је сада у психијатријској болници... Он је био идиот, био је будала, био је луд, он није био нормалан, имао је нападе... Ја сам га много волела и све сам му праштала, али сада видим... Био је тако нежан... глуп... маче...

Пауза.

Иначе, ја генерално узевши, видим скроз све и свакога... (Суво.)
 Морамо да упалимо светло. Иначе, ви ћете стварно помислити да седим у полумраку да бих уштедела три цента... Светлости!

Упалио светло. Смеје се.

Зашто сам ти све ово испричала? Немам појма. И коме сам то причала? Вама, људима отуда, из Русије, човеку који ништа не разуме апсолутно ништа о нама Американцима!

Устаје, усправила се, лако и весело.

Да, да, да, ја сам Американка! Американка! Ко-па-ка-ба-на! Бордел! Поносна сам на своју велику земљу! Срећна сам што живим у најлепшем граду на свету – Њујорку! Од њега нема ничег величанственијег на овом белом свету, шта год да ми ви кажете! Он ми је драг, близак, мој добри, нежни, предивни Њујорк! (Пева кроз прозор.) „Па шта вам, Московљани, за растанак рећи могу! Лака вам ноћ!!!“ (Смеје се.) Пардон, ово је из друге опере! Тако дакле, овде у

Њујорку – има свега! Да ли желиш да будеш милионер? Ако имате жељу – бићете то, само се потруди – и постаћеш! Желиш да будеш Кинез, да комуницираш само са Кинезима на кинеском, гледате кинеско позориште, кинеску порнографију, волите само кинеске девојке – молим вас, све ово ћете, молим лепо, наћи у Њујорку, ради тога нема потребе да идете у Кину! Нигде нема такве слободе као код нас у Америци! Ми смо – велика земља! Ми смо – народ! Овим речима почиње наш Устав! Устав Сједињених Америчких Држава! Ми смо – народ! Овде можеш да радиш шта ти душа пожели! Све-е! Да ли желиш да будеш Јеврејин? Изволи! Овде у Њујорку ти тога има колико хоћеш! Овде је сваки пети на улици – Јеврејин! Иначе, и ја сам, искрено речено, полу Јеврејка. Да, да, ја нисам никаква Јелена Андрејевна! Врага?! Читавог живота сам била Тата Епштајн! Али овде желим да будем Рускиња и ја сам – Рускиња! Да ли ми верујете да сам Јеврејка? Ха! Овде у глави имам компјутер! Ма-а-ле-цики! Мислите да сам полудела лупајући свашта? Шипак, младићу. Ја разумем све. Прво, играм на време – рано је за Копакабану, нећемо овде седети као кипови, морамо да причамо о нечему, као друго, увежбамо писмо, сниммићу га и послати: „Париз, лудница, за Патриса”! И треће...

Пауза. Смеје се.

Најважније је – ја сам се још једном уверила... Да, да, последњи пут... Како може да се допадне старица која се крevelи...

Брзо, гласно, срећно.

Не не не! Ја сам млада! Ја сам лепа! Живим у најбољем граду на свету – Њујорку! Овај град напаја соковима моје срце, оживљава га и тера да куца равномерно и лако! Погледајте овај град, како да га не волите?! Светла великог града! Ове улице, ове небодерске зграде што деру облаке, ово небо и ове беле звезде над Њујорком! „Небодери, небодери, а ја сам тако мали!” Град моје последње љубави! Волим те Њујорку мој! Ја сам – твоја, ја сам – Американка!

Пауза.

Па, како је драги друже? Јесте ли појели своју цигерицу? Па, реци ми да није укусно, и не једи, зашто да се давиш? Ја знам и без вас да не умем да испржим чак ни кајгану. Није укусно? Мајку вам мамину, људским језиком говорећи, како сте сви ви који долазите отуда навикли да се правите и показујете деликатесност, некакву врсту бо-монда, а све то скупа – то није руски менталитет, драги моји, већ бахатост, „совјетизам”... Па узмите онда јабуке, грожђе, ако вам се то не допада... Једе вам се седа, ја то видим по вашим очима ... Ништа друго се не види тако у вашим очима осим глад... Ето, то јесте, ваша разлика од Патриса – само у очима ... гестови, ход, лице, коса – потпуно исти, али очи...

Смеје се.

Па узмите само воће, ако је тако, а? Ако сам рекла: „Узмите!”, онда – узмите! Овде – не може бити никаквих руских трикова, нема устезања! Кажу: „На!” – значи: на!, узми одмах, без оклевања, да ли треба или не – свеједно, не размишљај, узимај свакако! Јер те

овде нико неће молити, разумете? Јер овде, у овом прелепом граду, никоме нико није потребан, свакога неће за тебе заболети ни она ствар, свако гледа само своја посла! И ако ти каже: „Једи!“ – значи једи брзо, чак и ако ти се не једе! Јер нико неће да те моли, јер овде никога не занима да ли си гладан или ниси! Други пут не нуде, не позивају, не питају, разумете? Све је то због тога, драга моји, што је овде – слобода! Слобода, ха, слобода!

Ходе по соби, разбацује ствари.

Па, једете ли? Не? Најели сте се? Па, то је дивно, то је предивно.

Одлази иза паравана, пресвлачи се.

А он нека пише шта хоће, баш ме брига. Али кад прочитам ово, ову његову непревазиђену ствар, е, онда ћу га тако послати у материну зато што ја плачем, па ћу га тако опсовати, тако ћу... Види ти њега, шта је смислио?! А?! У финалу да заплачем? Ево одмах, само што нисам! Кад роман буде објављен, ја ћу му телефонирати усред ноћи у Москву, окупићу све Богове и све свеце, па ћу га тако испсовати да се пута преко „баре“ неће ни сетити! И ја да плачем! Ја да плачем! Роман, кратка прича, сценарио за Холивуд, драма за Бродвеј, молим лепо! Само нека нагласи и подвуче у свом знаменитом, епохалном делу да сам ја срећна особа! Да да! Срећан човек који живи у Њујорку, најбољем граду на планети Земљи! Срећна особа која има само један проблем: већ педесет година покушавам да разумем саму себе, своју душу, и само ме то узбуђује и ништа више, ето!

Излази иза паравана у другој хаљини. Прелепа црна хаљина са шљокицама до пета.

Па, шта, да вам није застала кнедла у грлу? Момци, намерно сам вам рекла своје године. Немам педесет, него педесет четири плус! Изненађени сте, зар не? Наравно да сте изненађени! (*Смеје се.*) Ето такве смо ми, Американке! Ето како ми умемо себе да сачувамо! Вероватно сте мислили да имам тридесет седам, тридесет осам, па, можда четрдесет, зар не? А ја имам... већ имам педесет четири године! Мислили сте да је све још преда мном? Да да! И ја сам тако мислила, дуго сам тако мислила, док нисам схватила...

Смеје се. Појачава радио до максимума, виче док се музика ори:

Нема ничега више преда мном! Све је иза! Све је прошло! Патрис, моје умиљато маче, Патрис – све је иза.... живот, моја љубав – све је прошло....

Искључује радио, брзо хода по соби, навлачећи рукавице.

Чујете ли како ја све ово говорим са оптимизмом... колико сам ја оптимиста? (*Обрисала је ситне сузе.*) Оптимистичка трагедија!! Алегро! Ватрено! Оптимистички! Никакве сузе! Само ми је још то недостајало! Брига ме за све! Идемо у Копакабану! Чека нас бордел! Чека нас још какав бордел! Целоноћни бордел, све је још пред нама!... Где ми је шешир? Устани Младићу, престани да ждереш... Ево ти мој шешир! Ево ти мог шеширића... (*Тихо-тихо.*) Како те волим, шеширићу мој! Колико те волим! (*Брзо.*) Идемо у Копакабану! Данас ћу да растурићу те јебене Американце! Ја ћу им показати колико је

способна руско-јеврејка којој је све прошло, којој се све завршило!!! Данас ћу им показати Кузкинову мајку, како је говорио мој земљак Никита Сергејевич! Показаћу им... Дакле, осмех на лице! То сам добро запамтила од њих! Узми моју руку! Ја ћу им показати! Живот је диван! Небо је посуто дијамантима! Одмараћемо се! Копакабана! Бордел! Копакабана! Ко-па-ка-ба-на! Ко-па-ка-ба-на! Копакабана! Ко-па-ка-ба-на! Копакабана! Копакабана! Копакабана!...

Смеје се. Плаче.

Јеца. Смеје се.

КРАЈ

јула 1991. године

***

Монодрама у једном чину. Написана у јулу 1991. Главна јунакиња, Јелена Андрејевна, која је протерана из СССР-а пре много година због антисовјетских активности. Прошле су године, и она сада, далеко од прелепе и омражене домовине, никоме не треба у Америци, живи у центру Менхетна, и износи пред нас своја сећања... Да, она се сећа своје последње љубави – Патриса:

Неко се сећа своје прве љубави, а ја – сетила сам се последње..." – каже јунакиња.

Превео с руског Предраг НЕШОВИЋ

SLAĐANA JOVIČIĆ

F 23¹

ili

BLUZ U BIJELOM

LICA:

BOLESNICA

STARI DOKTOR

MLADI DOKTOR

DOKTORKA.

DJEVOJKA

MLADIĆ

POLICAJAC 1

POLICAJAC 2

POLICAJAC 3

POLICAJAC 4

MAJKA

KĆERKA (Igra je lik Djevojke.)

MUŠKARAC 1

MUŠKARAC 2

MUŠKARAC 3

MUŠKARAC 4

PROFESOR

UČENICA JELENA (Igra je lik djevojke.)

Šest učenika u razredu

---

1 Akutne i prolazne psihoze (*lat.* psychoses acutae et transitivae) prema Međunarodnoj klasifikaciji bolesti i srodnih zdravstvenih problema se šifriraju kao F 23 i ubrajaju u grupu akutnih i prolaznih mentalnih oboljenja. To je heterogena grupa različitih psihotičnih stanja koji ne zadovoljavaju kriterijume poremećaja raspoloženja sa psihotičnim obilježjima, šizoafektivne psihoze ni šizofrenije. A nisu ni u vezi sa djelovanjem psihoaktivnih materija ni posljedica direktnih fizioloških efekata (droga, zlostavljanje, lijekovi) ili opšteg medicinskog stanja. Trajanje epizode poremećaja i potpunog oporavka uglavnom dolazi u roku do tri mjeseca, a često i u toku nekoliko nedjelja.

Liječenje duševnog oboljenja je suočavanje sa traumama koje su bolesnici u svom životu doživjeli. Nešto kao socijalni šokovi. Ali poslije svakog šoka, osoba je sve jača i sa više samopouzdanja može sagledati uzroke koji su doveli do takvog stanja. (U: ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja. Beograd, *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*. Takođe: <https://www.psihocentrala.com/f20-f29-shizofrenija-shizotipski-poremecaji-i-sumanut-i-poremecaji/>).

I DIO AKO NE POTONE

Na lijevoj strani scene se nalazi jedna od soba u psihijatrijskoj bolnici. Kraj jednog zida je krevet na kojem leži žena u svojim tridesetim godinama. Ona se nalazi pod hipnozom. Povremeno izgovara pojedine nepovezane riječi. Kraj njenog uzglavlja se nalazi sto na kojem su knjige i neki papiri. To su nalazi ljekara. Oko stola i ležaja su ljekari u bijelim mantilima. Oni razgovaraju o pacijentkinji. Ljekari su: stari sijedi doktor, doktor u svojim četrdesetim godinama i relativno mlada Doktorka...

STARI DOKTOR. Ovdje se nesumnjivo radi o šizofreniji. Samo ostaje pitanje: kako izliječiti pacijenta? I da li uopšte liječiti?

MLADI DOKTOR. Mi već imamo propisanu terapiju koju ona koristi. I bolje joj je. Ali je dijagnoza ista. I sada i uz terapiju dijagnoza će ostati ista i u budućnosti, osim ako ...

STARI DOKTOR. Osim ako?...

MLADI DOKTOR. Vidite: mi je možemo liječiti, a da sve ostane isto u budućnosti. Znači, nećemo je izliječiti. Ona će prespavati život. Uzroci bolesti nisu uklonjeni. Mi liječimo samo simptome.

DOKTORKA. Da. Ona će i dalje nositi svoj život u glavi, teret koji će joj ugrožavati život. A mi je možemo samo uspavati.

MLADI DOKTOR. Upravo tako. Ono što ona nosi u glavi je ubitačno za njevu svijest. Za njen život. Ona toga nije svjesna.

DOKTORKA. Moramo je učiniti svjesnom. A da je to ne ubije. Polako. Dio po dio njenog iskustva. Ona sama mora spoznati šta je to što joj uništava život i zdravlje.

STARI DOKTOR. A šta je to što uništava njen život?

DOKTORKA. Njena prošlost. Ona je poludjela da bi zaboravila ono što ju je otjeralo u ludilo. Ona nije i jeste normalna. Jeste. A nije.

MLADI DOKTOR. Mi možemo samo nagađati. A ona će nam sama reći. Važno je da je učinimo svjesnom svoje boli. Svjesnom uzroka boli. Svog života kojeg je zaboravila.

STARI DOKTOR. Mislite li da je moramo pustiti?

DOKTORKA. Da. Preporučuje se kućno liječenje.

MLADI DOKTOR. Potrebno je stvoriti laboratorijske uslove.

DOKTORKA. U tom slučaju kuća će biti klinika. I okolina.

MLADI DOKTOR. Potrebni su uslovi koji će je asociirati na određene događaje u njenom životu. Kada ih postane svjesna, sama će ih prevazići. Ako bude dovoljno jaka. Ako ne potone.

STARI DOKTOR. A hoće li to proizvesti suprotan efekat? Mogli bi da je u potpunosti izgubimo.

MLADI DOKTOR. Potrebno je vrijeme. Treba biti strpljiv.

STARI DOKTOR. I koliko bi liječenje trajalo?

DOKTORKA. Možda pet, deset, petnaest ili dvadeset godina.

STARI DOKTOR. Ja to neću dočekati.

DOKTORKA. Možda ona hoće.

STARI DOKTOR. Znete li vi u šta se uopšte upuštate? Mogli bismo je zau-

vijek izgubiti.

MLADI DOKTOR. Nadajmo se najboljem.

DOKTORKA. Vidite, doktore, i ja sam malo istraživala o njoj. Ovdje je njena zbirka pjesama koju je napisala i objavila kao maturant. (*Pokazuje jednu knjižicu.*) Znete li kakav naslov nosi? „Humke snova”. Neko ko u život ulazi sa pojmom humke. Taj je spreman za grob.

STARI DOKTOR. Da li je napisala nešto poslije toga?

DOKTORKA. Više nije pisala.

MLADI DOKTOR. Znete, poslije njene mature počeo je rat. Otac joj je poginuo na početku rata. Njen život je uzeo danak.

DOKTORKA. Naš je zadatak da je vratimo pisanju. Ona će nam sve reći kroz svoje pisanje. Jednog dana ona će opisati i ovo što mi sada govorimo.

STARI DOKTOR. Pa dobro, o čemu je pisala? Možete li pročitati neke njene pjesme?

DOKTORKA. Svakako. Pročitaću vam neke. (*Lista neku knjižicu i traži određenu pjesmu.*) Evo ova! „Moralni izgnanici”!

Bježi!

Bježi dalje!

Ovdje provincijski puževi, beskičmenjaci

kupaju djeliće kristalnih svodova

svojih krhotina

u balama kolonjskih voda

i ružičastih pudera.

Oko nas bludi u bolesti paranoja.

Popljuvani, po uglovima

keze se natrulim zubima

raskošnim kvartovima.

U susjednom predgrađu

sa prozora urlaju zelene kreature,

ispod se šepure ofarbane kurve.

Oko nas, u podsuknjama

skaču frigidne žabe.

Jadnici investiraju preostalu paru

na posljednji krug ruleta,

prostitutke vise im o vratovima.

Pijanice šarmiraju prolaznike

psovka na kredit,

oni im uzvraćaju

sa hibridnim kamatama.

Klinci, gimnazijalci

pljuju svojim strahovima na moral.

Zavedeni ambicijom

oni što sjede u kućnim papučama,

a na govovima piju mineralnu vodu

gađaju plave (crvene) snažnim riječima.

A jutrom, u ogledalu

*lijeno tresu debelim podvoljcima.
Ugrožene naci – lutkice
bljuju krv nasljeđa
za životnim prostorom.²*

(Kada pročita, nastupi tišina.)

STARI DOKTOR. Pomalo mračne pjesme za jednog tinejdžera. Pa šta mislite?

MLADI DOKTOR. Dok je ležala na odjeljenju neprestano je čitala knjige. Mislim da će se ubrzo vratiti pisanju.

STARI DOKTOR. Šta je čitala?

MLADI DOKTOR. Prvo je uzela „Hamleta“. Pa je čitala Kamija, Sartra, He-sea, Ničea, Tomasa Mana, Dostojevskog, Andrića, Selimovića. „Derviš i smrt“ je pročitala tri puta. Ovdje je njena lektira.

STARI DOKTOR. Teška literatura.

DOKTORKA. Ja vam kažem, ona traži put, traži način kako će da nam predoči svoj život. Jer sve što ona preživljava ima izraza u njenim knjigama. Više možemo pročitati iz knjiga nego dobiti odgovore od nje same. Ona toga nije ni svjesna. Progovara kroz knjige.

STARI DOKTOR. Je li bila agresivna?

DOKTORKA. Nikada. Možemo reći da je čak previše povučena. I previše miroljubiva prema ljudima.

MLADI DOKTOR. U njoj su uništena sredstva prirodne odbrane čovjeka. Ona ne zna da se brani od napada. Ona ne zna da odgovori na provokacije.

STARI DOKTOR. Ili možda neće.

DOKTORKA. Je li to blagi idiotizam.

MLADI DOKTOR. Ako je to idiotizam. Postoji i ono drugo: da smo iznad tih provokacija. Ako smo prerasli ljude i njihove sitničave začkoljice i svađe.

DOKTORKA. U tom slučaju je u pitanju individualizam i intelektualizam.

MLADI DOKTOR. Jer da biste se sukobili sa nekim, vi se morate spustiti tako nisko, otprilike na nivo osobe koja vas besprimjerno provocira.

DOKTORKA. A znate li od koga je ona naučila da se tako ponaša?

STARI DOKTOR. U porodici?

DOKTORKA. Ne. Tome su je naučile knjige. One su je oplemenile. Shvatite, ona ne pripada ovom svijetu. Ona ne vodi svakidašnje razgovore, ona se ni sa kim ne druži, ona nema prijatelje. Njeno društvo je društvo mrtvih pjesnika. Njeno djetinjstvo nije bilo djetinjstvo njenih vršnjaka, njena matura nije bila matura njenih školskih drugova. Njena matura je bila promocija njene prve zbirke pjesama. Na nama je sada da to ne bude i njena zadnja promocija. Mi joj moramo omogućiti da postane svjesna svog života, svega onog što je zakopala u sebi, da bi ponovo sve to preživjela i napisala, da bi ispunila svoj životni san, a to je da se vrati pisanju. Da ozdravi. Vidjećete šta ćemo od nje dobiti.

(Pauza.)

² Slađana Jovičić, *Moralni izgnanici*, iz zbirke *Humke snova*, Gimnazija „Vaso Pe-lagić“, Brčko, 1990, str 11-12.

STARI DOKTOR. A zašto o sebi govori u muškom rodu?

MLADI DOKTOR: Vidite, kada je ona rođena njena majka je imala težak karlični porođaj. Kao posljedica toga majka je doživjela tri moždana udara. Oporavak je bio težak. I život pored majke invalida je bio težak za jedno dijete da se razvija. Majka je bila vječitno bolesna i nervno rastrojena. Osjećaj krivnje je duboko usađen u njenu ličnost. Svaka djevojčica je rival svoje majke, rival u ljubavi prema ocu. A ona je bila rival svom ocu u borbi za ljubav svoje majke. Poremećeno, zar ne?

DOKTORKA. Otuda te njene stalne noćne more. Zna li šta ona već godinama sanja? Neprestano vidi pred svojim očima sebe, odraslu, u liku muškarca, kako na rukama nosi iskasaplenu majku, svjesna jedino činjenice kako je majka lagana kao malo dijete.

STARI DOKTOR. Pa to je strašno! Toliko posunovraćanje ličnosti.

DOKTORKA. Ma kako vi to rekli, tačno je.

STARI DOKTOR. Kako se izliječiti od svog djetinjstva? Kako se izliječiti od svoje krivice?

MLADI DOKTOR. Ne možemo se nikada izliječiti svoje krivice – i kada nismo krivi, ali je možemo ponovo pogledati očima zrelog čovjeka i opravdati sebe.

STARI DOKTOR. Kako opravdati svoje rođenje? Kako opravdati sebe?

DOKTORKA. Možda pisanjem. Shvatite, ako ona postane svega toga svjesna, ako ona to stavi na papir i uobličiti u vidu umjetničkog djela, to će biti njena ispovijest. Razgovor sa Bogom koji će blagotvorno uticati na njenu savjest.

STARI DOKTOR. Mislite li da se čovjek tako lako može opravdati pred rođenom savjesti? Pred drugima je opravdanje lakše, naročito kada nam ti drugi oprostite, ili čak osude, ali pred sobom se pravdati predstavlja težak problem. Ravno samoubistvu.

MLADI DOKTOR. Zato je sebi htjela oduzeti život.

DOKTORKA. Samoubistvo je okrenuto oružje prema sebi, što je pogrešno u osnovi i biti čovjeka. Zdrav čovjek okreće oružje prema drugom čovjeku i postaje ubistvom zločinac. A bolestan čovjek okreće oružje prema sebi i postaje samoubica, poremećen, ludak ...

STARI DOKTOR. A šta vi mislite, koga bi ona bila kadra ubiti?

MLADI DOKTOR. Jedino sebe. (Pauza.) Da je neko drugi u pitanju, sa manje etičkog obrazovanja i čistote, mogla bi ubiti majku ... ili oca ... ili osobu koja je prezire... Ovako, ubila bi samo sebe.

STARI DOKTOR. Nesuđeni ubica. I samoubica.

DOKTORKA. Da, tako je...

STARI DOKTOR. A odakle tolika njena humanost, okrenutost i saučešće prema drugom više nego prema sebi, tolika nesigurnost, omalovažavanje sebe i krivica.

DOKTORKA. Vaspitanje, knjige. Ona se više druži sa knjigama nego sa ljudima. Ovaj surovi svijet u kojem ljudi gaze jedni preko drugih i preko leševa njoj je nepoznat. Tu vladaju zakoni džungle. Ona sve to vidi, ali ne želi da zna. Ne želi postati dio te mase.

STARI DOKTOR. Zna li šta: ona i ako ozdravi neće biti sposobna da živi sa

tim istim ljudima. Biće progšana iz života, a vi znate da je ekskomunikacija najgora kazna koja se čovjeku može izreći.

MLADI DOKTOR. Ali ta teška, surova ekskomunikacija će biti lijek za nju. Biće zatvorena u sopstvenim zidovima i suočena sa svojom boli. Sama će naći načina da je ponovo preživi, sada kao zrela ličnost i da ga prevaziđe, da ga postane svjesna i da ga stavi na papir. Ja mislim da će to biti njeno izliječenje.

STARI DOKTOR. Ali ako vi predviđate liječenje od petnaest ili čak dvadeset godina, ona će imati pedeset ili možda i više kada se osvjesti, a to može biti i kraj života.

DOKTORKA. To može biti i početak. Zamislite koliko će biti njeno iskustvo i spoznaja. Biti lud tolike godine i postati svjestan svoga ludila.

STARI DOKTOR. Ako se ne varam, veoma skupo iskustvo.

MLADI DOKTOR. Svako je iskustvo skupo, živjeli mi svoj život ovako ili onako. Sa pedeset godina svi smo mi svjesni kako je život surov. Vjerovali ili ne u snove.

DOKTORKA. Ona vjeruje u svoje snove. I to je najvažnije. Ti snovi će je izliječiti od svih kriza.

STARI DOKTOR. Kakvi su to snovi?

MLADI DOKTOR. Snovi fanatika. Nekoga ko je spreman da se odrekne svog života, života koji žive ostali ljudi, da bi ostvario svoje snove. Nju će snovi spasiti jednako kao što su joj uništili život ti isti snovi.

STARI DOKTOR. Hoće li izdržati i preživjeti krize?

DOKTORKA. Vjerujemo. Ona ih mora ponovo preživjeti da bi ozdravila.

STARI DOKTOR. A koliko je to humano: baciti čovjekov razum u bezizlaz, na robiju, u ludnicu?

DOKTORKA. A koliko su humani elektro šokovi, ludnice, robija? Ovo je najhumanije. Humanije od ludačke košulje i elektro – šokova.

MLADI DOKTOR. Ovo bismo mogli nazvati socio šokovima kroz koje mora ponovo proći. Ako ih preživi ozdraviće.

STARI DOKTOR. A djetinjstvo? Mladost?

DOKTORKA. Djetinjstvo je bilo obilježeno bolešću i strahovima za majčino zdravlje. Da li će majka živjeti? Ili će umrijeti još danas? Ne smiješ se igrati! Ne smiješ skakati! Ne smiješ vrištati! To majci smeta. Izmjeri majci krvni pritisak! Majku voze na hitnu. Za odraslog čovjeka je to teško, a kamoli za malo dijete. Tako se formira jedna mlada osoba koja će drhtati, plašiti se, strahovati. Strahom je obilježen njen život. A vi znate da je za formiranje ličnosti najvažniji period do pete godine starosti.

STARI DOKTOR. A školovanje? To se moralo odraziti na njeno učenje i uspjeh u školi.

MLADI DOKTOR. Naprotiv. Očekivanje roditelja bilo je veoma visoko. Ona je morala ispuniti njihova očekivanja. Bila je odlikaš, učenik generacije. Ni jedan izostanak u školi. Veoma aktivna u literarnoj sekciji. Ali sa druge strane, počela je pušiti u osamnaestoj godini života. Mnogo je čitala knjige. Najaktivniji član u biblioteci.

STARI DOKTOR. Da, vidite. Koliko su knjige i ta lijepa književnost blagotvorne za naš odgoj, za pravilno formiranje ličnosti, toliko su sudbonosne

za nas. Djeca, naročito u ovo naše doba, se udaljavaju od svojih vršnjaka, postaju starmala djeca, mladi po godinama, a već stari i iskusni. Najgore je u mladosti već razmišljati o smrti.

MLADI DOKTOR. Da. Nju su lijepe knjige odvele daleko od njenih vršnjaka. Postala je član književnog kluba u svojoj šesnaestoj godini. Zamislite, dijete u društvu staraca koje obilazi sve važne literarne događaje u našoj zemlji.

STARI DOKTOR. I svega se toga naglo odrekla?

DOKTORKA. Nije se ona svojevrijedno odrekla. Nju je otrgao rat, njen život, uslovi u kojima je zaboravila na sebe. Na neki način ona je morala zaboraviti sebe da bi preživjela rat. U ratu ona je zanijemila i gledala sve što se dešava oko nje.

STARI DOKTOR. Ako ikada počne pisati, govoriće o onome što je u ratu vidjela. Sve strahote i nedaće koje je donio rat. Predstaviće ljude. Ili ono što rat stvara od ljudi. Žrtve i nemani.

MLADI DOKTOR. Ona je to vidjela i zanijemila.

DOKTORKA. Od rata joj je ostao strah od ljudi. Dok hoda ulicama uklanja se pred ljudima. Strah da će se neko zaletjeti u nju. Strah da pogleda ljudima u oči. U ljudskim očima vidi vučje oči.

MLADI DOKTOR. Brak je za nju predstavljao način da preživi rat. Ili da ne poludi. Morala se držati nekoga čvrsto da bi preživjela. Ali to je bio brak koji se održao u ratu. Poslije rata su se razveli. Dok je trajao rat postojala je i ljubav, kada se rat završio ljubavi je nestalo.

STARI DOKTOR. Da. Ko zna šta to ljubav čini. Postoji i ljubav iz straha i ovisnost o drugome. A ljubav koja se stvara u sreći izgleda je kratka vijeka. Šta nas to veže za druge ljude? Šta nas udaljava od najdraže osobe?

MLADI DOKTOR. Ljubav i mržnja.

DOKTORKA. Ili ravnodušnost.

STARI DOKTOR. Ostaje patnja. Ako ne znamo da zaboravljamo.

DOKTORKA. I sve mislimo da zaboravljamo i da idemo dalje. A sve nosimo sa sobom.

STARI DOKTOR. Ništa od svega što preživimo mi ne zaboravljamo. Sve to ostaje u nama i oduzima nam sreću u životu. Strahovi, snovi, noćne more, vjera i malodušnost, beznađe ... Nekada se zalijećemo u nove ljubavi bježeći od sebe, a nekada zbog straha ne usuđujemo se voljeti. Sve što činimo ili što ne smijemo činiti u životu.

MLADI DOKTOR. Sve što je smjela i što nije smjela u životu, sada će ponovo preživjeti. Slažete li se, doktore?

STARI DOKTOR. Šta ćemo? To je jedini put ka izliječenju.

MLADI DOKTOR. Onda, učinimo to. Pomozimo joj da se suoči sa svojim strahovima, ne bi li ponovo bila sretna.

DOKTORKA. Možda neće biti sretna kao sad, naivna kao dijete. I sigurno će se razočarati u ljude. Ali će vjerovatno biti spokojnija.

STARI DOKTOR. Da, ta njena neutoljiva želja za životom. I osjećaj da sve što je lijepo dešava se drugim ljudima. Ali ne i njoj. Ta neiživljenost.

DOKTORKA. Taj osjećaj neiživljenosti će proći. Kada prođe i nemir. Nespojoj.

STARI DOKTOR. Da. Zatečena je u noći kako luta ulicama grada.

DOKTORKA. Više neće lutati. Zato što će pronaći sebe.

STARI DOKTOR. To je najvažnije. Pronaći sebe. I ne plašiti se svojih utvara.

DOKTORKA. Samo se više ne plašiti.

MLADI DOKTOR. Zato se moramo suočiti sa svojim strahovima.

DOKTORKA. I preživjeti.

MLADI DOKTOR. Slažete li se s nama, doktore?

STARI DOKTOR. Neka bude kako ste zamislili. Neka progovori podsvijest.

Neka izađu sve prijava vode. Neka se razbistri svijest. Neka se očisti savjest.

II DIO

YOU ARE MY SUNSHINE.³

Noć. Na drugoj strani pozornice je slabom lampom osvijetljena soba: krevet, mali sto sa dvije stolice, u uglu mala komoda. Na krevetu leže mladić i djevojka. Razgovaraju. U pozadini se čuje tih, lagani bluz.

DJEVOJKA. Kada bi mogli otići negdje. negdje daleko iz ove zemlje, rata, ludila... Daleko od ovih ljudi koji nas preziru, koji nam ne vjeruju. To što smo izbjeglice izgleda kao da smo kriminalci. Ti ne možeš naći posao, a ja jedino mogu da konobarisem. Od čega ćemo platiti sljedeću kiriju? A dani tako brzo lete. Živimo iz dana u dan, od prvog do sljedećeg prvog. Hoćemo li živjeti na ulici? Ili da se vratimo?

MLADIĆ. Sutra ću otići u ono pogrebno preduzeće. Traže radnika na izradi mrtvačkih kovčega. Možda ću imati sreće. Plata je mala, ali ako se malo skupimo biće dovoljno za kiriju. A na ove ne obračaj pažnju. Imamo jedno drugo. I to nam je dovoljno. Što se tiče odlaska, znaš da sam vojni obveznik. Ne bi me pustili preko granice. Ako me uhvate baciće me na najgori položaj. Samo me brine šta će biti s tobom ako mene dignu. Idi majci ako ja odem.

DJEVOJKA. I moja i tvoja sestra su otišle. Sretnice.

MLADIĆ. Njima je tamo kao i nama ovdje. One su stranci kao i mi.

DJEVOJKA. Brinem se za majku. Ona je ostala tamo. Svakog dana je granatiranje. Teško joj je. Kako je otac otišao, ona polako kopni. A eto, nije htjela da ode. Neće ni sad. Moraću da je obiđem. Pitaću sutra gazdaricu za nekoliko slobodnih dana. Uvijek me pusti. Znaš, osjećam da me grize savjest što smo je ostavili tamo. Bože, kad bi čovjek mogao postupati po svojoj savjesti. A eto, ne daju okolnosti.

MLADIĆ. Nemoj uvijek misliti protiv sebe. Ti si takva osoba. Ti si sebi najgora, najnepravednija, najsurovija. A nije tako. Ti sebe grizeš, o sebi misliš najgore. Shvati da je život takav. Nisi ti kriva ni za ovaj rat. Ni za smrt tvoga oca, ni za bolest tvoje majke. Sve se dešava izvan nas samih, bez naše volje, a ranjava nas i ostavlja trajne posljedice.

DJEVOJKA. Kad bi čovjek mogao braniti sebe kao druge.

MLADIĆ. Kad bi čovjek mogao više voljeti sebe.

DJEVOJKA. Užasno mi je na poslu.

MLADIĆ. Najradije bih ti rekao da ne radiš. Da se mogu brinuti o tebi. To je

³ Ti si moje sunce.

ono što mi najteže pada. Što moraš raditi sa tim odvratnim ljudima.

DJEVOJKA. A moram.

Pauza.

Da znaš kako mi je teško. Učila sam i vjerovala da ću danas studirati. Pisala. A sada konobarišem. Sirovine me gledaju. Gazdarica iskorištava kao jeftinu radnu snagu.

MLADIĆ. Pazi, koliko sada imamo gazdarica i gazda. Gazda i gazdarica stana. gazdarica na poslu, gazda, gazda, gazda, ... Pa šta smo mi?

DJEVOJKA. Mi smo svojina gazdarica, gazda, zemlje u kojoj živimo, u koju smo izbjegli, zemlje koju smo napustili.

MLADIĆ. Mi nemamo osnovno ljudsko pravo na život.

DJEVOJKA. Niko to sada nema.

Pauza.

MLADIĆ. Da. Život. Kada sam odlazio, bježao od svoje kuće na koju su položili pravo drugi, nisam razmišljao o životu. O budućnosti. Morao sam izaći iz svog grada. I nije bilo vremena za sjećanje. Nigdje, u gradovima gdje je vladao mir, nije bilo mjesta za mene. Zato sam se prijavio u vojsku kao dobrovoljac. Nije bilo zbog neke vjere ili rodoljublja. Već da pobjegnem od sebe. Nije to bilo zbog želje da se svetim, niti da dobijem nešto. Nema doma kada izgubiš svoj dom.

DJEVOJKA. Ali si upoznao mene. Mogli bi zajedno graditi dom.

MLADIĆ. Misliš?

DJEVOJKA. Ne znam. Ja stvarno sad ne znam. Možda je najvažnije da se sada držimo jedno drugog. Da ovo preživimo.

MLADIĆ. Šta će biti s nama kada se ovo završi?

DJEVOJKA. Ne znam. Ja sam toliko toga željela prije ovog rata. A kada je počelo izgubila sam sve svoje snove i nade i želju da postignem ono o čemu sam sanjala. Rat je prekinuo moj život. A sada nemam snage. Nemam spokoja. Nemam mira ni živaca da išta započnem. Htjela sam učiti, studirati, raditi, pisati. A sada me proganja misao da sam bezvrijedna, da je u meni sve iščezlo. I rad i nadahnuće. Zanimemila sam. U meni je groblje. Prošla je godina dana, a meni se čini da je prošla vječnost. Sve što mi se dešavalo prije rata čini mi se da je to bilo u nekom drugom životu. I ne samo to. To je bila neka druga osoba koja je živjela moj život. A sada ne znam ko sam. Neka nepoznata konobarica. Gdje je ona pjesnikinja puna samopouzdanja, vjere u sebe. Sada sam tako sićušna kao mrav kojeg će zgaziti. Pretvaram se u automat koji vrši svoje programirane dužnosti. Sve dobro osjećam oko sebe, ali ne mogu ni riječi napisati. O sebi, o tebi, o ljudima oko nas. Svakog dana me iznenadi ljudska surovost i ljudska glupost.

MLADIĆ. Ljudi su zavedeni. Ljudi su slabi. Ljudi se plaše.

DJEVOJKA. Zar se zato ljudi pretvaraju u zvijeri? Zašto ratujemo? Zašto ginemo? Zašto rušimo sve što smo godinama stvarali? Zašto ubijamo drugog čovjeka? U šta vjerujemo? Kome poklanjamo svoje živote? Ko nam otima naš razum, svijest, ljubav, nadu, vjeru? Naš život! Zar postoji nešto veće i važnije od nas samih? Kako ti možeš ratovati, ubijati, ginuti?

MLADIĆ. Sve to moram zaboraviti. Zaboraviti sebe. Mi smo samo broj. Puška u tuđim rukama. I štit. Branik. Mi kao jedinke ne postojimo. I nije

važna naša individualnost. To moram zaboraviti.

DJEVOJKA. Da, zajedno smo jači. A šta će biti kada se sve ovo završi? Ako preživimo. Kada nestane tog jedinstva i zajedničkog života. Kada budemo bili prepušteni sami sebi. Šta će od nas ostati sa ovim što nosimo u svojim glavama i svojim dušama. Sa našim sjećanjima. To iskusvo neće biti potrebno nikom. Mi nećemo biti isti.

MLADIĆ. Manje ćemo vjerovati ljudima, sebi. Manje ćemo vjerovati u budućnost.

DJEVOJKA. Manje ćemo voljeti.

Pauza.

Sanjaš li svoju prošlost? Ja ništa ne znam o tebi.

MLADIĆ. Ni ja ne znam ništa o tebi.

DJEVOJKA. Znaš me ovakvu, slabu i ništavnu.

MLADIĆ. I ti poznaješ u meni jedino vojnika.

DJEVOJKA. Pa kakav si bio prije?

MLADIĆ. Ne znam. Nisam bio učenik generacije kao ti. Bio sam prosječan. Volio sam društvo, muziku...

DJEVOJKA. Jesi li imao djevojku?

MLADIĆ. Bila je jedna. Otišla je.

DJEVOJKA. Jesi li je volio?

MLADIĆ. Mislio sam da je volim. A ti? Koga si ti imala?

DJEVOJKA. Ne znam šta je to bilo. Bio je malo stariji, ali dovoljno u tim godinama da mi pomogne da odrastem, da učim o životu. Ipak, malo sam toga naučila. Bio mi je, prije svega, prijatelj. Neko ko me je učio o umjetnosti, muzici. Govorio mi je šta da čitam, šta da slušam, da li je dovoljno dobro to što pišem. Pomogao mi je da se sasvim ne osamim. Pomogao mi je da odrastem.

MLADIĆ. Pa zašto onda niste ostali zajedno?

DJEVOJKA. Ne znam. Učinio je nešto za mene neoprostivo. Nisam mogla preći preko toga. Bila je povrijeđena moja sujeta. A ja sam lagala sebe da sam ga prerasla.

Pauza.

MLADIĆ. Hoćeš li tako i mene prerasti?

DJEVOJKA. To se i tebi može desiti. I meni. Svima nama. To se jednostavno ljudima dešava. Ako se i to desi važno je da ostanemo u lijepoj uspomeni.

MLADIĆ. I on je ostao u lijepoj uspomeni?

DJEVOJKA. Uvijek pamtim samo ono što je lijepo. Loše stvari zaboravljam. Trpam u neki pretinac. Zaboravljam i ono što me je povrijeđivalo. I opet nesmotreno dozvoljavam da me povređuju. Zato sam vječni početnik. Naivno dijete.

MLADIĆ. Naivnost je najbolja potvrda nas samih.

DJEVOJKA. Vodeća kvaliteta idiotizma.

MLADIĆ. Dobrota koja se graniči sa ludošću. I u ratu je tako. Na jednoj strani ubijaš. Na drugoj strani gineš. Idiotizam i heroizam. Tamo gdje dikтира srce razuma nema. Samo ljubav. Ne ljubav. Idealizam.

DJEVOJKA. Da. Ni tu nema mnogo pameti.

MLADIĆ. Iz idealizma su činjena sva velika djela. Pregora, žara, ideje vodi-

lje koja nas vuče naprijed, u kojoj izgaramo, zbog koje živimo.

DJEVOJKA. Sav heroizam je u tome da najmanje mislimo na sebe. Živimo za druge ljude.

MLADIĆ. Živimo za ideju.

DJEVOJKA. I ginemo za ideju.

Pauza.

Jesi li ti heroj?

MLADIĆ. Ja sam kukavica. Heroji su mrtvi.

Pauza.

DJEVOJKA. Da li me voliš?

MLADIĆ. Volim te. A ti mene?

DJEVOJKA. Mislim da te volim. To se može promijeniti.

MLADIĆ. Zašto misliš tako? O tome se ne misli. To se zna.

DJEVOJKA. Ne znaš to ni ti. Mi smo dva čovjeka na pustom ostrvu. Oko nas je more nepoznatih ljudi, stranaca, ludaka, fanatika, bezumnika, pre-stupnika, zločinaca, heroja, kukavica... Oko nas bjesni rat. Oko nas gori svijet. A mi se držimo jedno drugog da preživimo. Grčevito se opiremo onome što se oko nas dešava. Zajedno smo, a možda čak nismo ni istomi-šljenici. Razlikujemo se vjerovatno. Ali sve to nije važno. Mi mislimo da se volimo jer smo dvoje utopljenika, izgnanika, bludnika.

MLADIĆ. Zašto bludnika? Mi se volimo. Blud nije voljeti. To je božji čin. Idite, volite se, množite se. Osim toga, to je priroda.

DJEVOJKA. Za koga da se množimo? Da rađamo jasnike kao što smo mi? Osim toga, to nije priroda. Mi se volimo iz straha da ne ostanemo sami. Iz straha da ćemo sutra poginuti. Mi se volimo iz užasa. Mi se volimo zbog zaborava. Mi se grčevito branimo od smrti.

MLADIĆ. Da poginem sutra, hoćeš li se sjećati ovoga što smo kratko imali?

DJEVOJKA. A ti? Onako kako bi se ti sjećao mene.

MLADIĆ. Ne vrijedi o tome razgovarati.

Pauza.

Dođi.

Uzima je u zagrljaj. Ona stavlja glavu na njegovo rame. Napolju zavija pas. To djeluje jezivo.

DJEVOJKA. Pas zavija. Tako je zavijao u noći kada je otac poginuo.

MLADIĆ. Psi zavijaju. To ne mora ništa da znači. (*Leže zagrljeni.*)

Iznenada se čuje bat teških koraka koji se približavaju vratima, a potom lupanje na vratima. Ponavlja se lupanje i glas koji traži da se otvore vrata.

GLAS. Otvori!

MLADIĆ. (*Brzo ustaje sa kreveta.*) Ko je?

GLAS. Policija!

(Mladić prilazi vratima i otvara ih. U sobu upadaju četvorica vojnih poli-cajaca.)

POLICAJAC 1. Jesi li ti Marko Jovanović?

MLADIĆ. Jesam.

POLICAJAC 1. Znači, ti si taj dezertar, majku ti jebem!

MLADIĆ. Nisam dezertar. Upravo sam došao sa ratišta. Ovdje sada živim.

POLICAJAC 1. Pričaj mi priču.

MLADIĆ. Evo, ovo je moja vojna knjižica. (Pretura po novčaniku i dokumentima. Pruža vojnu knjižicu policajcu.)

POLICAJAC 1. To me ne interesuje. Pokazaćeš je nadležnima. Ja samo znam da sam te ovdje našao. Hajde, spremaj se! Požuri!

DJEVOJKA. Gdje me vodite?

POLICAJAC 1. Vidjećeš.

(U međuvremenu djevojka je ustala iz kreveta i nijemo gledala ovu scenu sa rukama na licu. Mladić se oblači i uzima ranac iz ugla. Gleda djevojku.)

DJEVOJKA. *(Hvata mladića za ruku. Nijemo se gledaju za trenutak. Djevojka prošaputa.)* Čuvaj se.

MLADIĆ. Hoću. Javiću ti se.

Mladić je spreman. Odlazi sa vojnim policajcima. Vrata se zatvaraju. Čuje se bat koraka koji se udaljavaju. Djevojka se vraća na krevet. Skuplja noge, obgrlivši rukama koljena i povije glavu. Čuje se zavijanje psa.

Zamračenje ovog dijela scene. Osvjetljenje na lijevoj strani scene na kojoj se nalazi bolesnica na krevetu, te ljekari oko nje koji je gledaju. Bolesnica se grči i plače. Zatim se uspravlja i sjeda u isti položaj kao i djevojka, obgrlivši koljena.

BOLESNICA. *(Sklopljenih očiju.)* Tada sam naučila Očenaš. Oče naš... *(Mrmlja riječi Očenaša.)* koji si na nebesima ... dođe carstvo Tvoje... volja Tvoja... Hljeb naš nasušni ... I oprosti nam dugove naše ... No izbavi nas od zloga... Amen...

Tišina.

Bolesnica počinje da vrišti, hvata se za glavu, liježe u pozu novorođenčeta i počinje da se trza u grčevima. Doktorka joj prilazi i stavlja ruku na čelo. Doktorka počinje tiho da pjeva neku pjesmu, i dok pjeva bolesnica se polako smiruje, grčevi postaju blaži. Doktorka i dalje pjeva pjesmu, dok na sceni polako pada mrak.

DOKTORKA. *(Pjeva.)*

*You are my sunshine, my only sunshine
You make me happy when skies are gray
You'll never know dear, how much I love you
Please don't take my sunshine away ...⁴*

Jimmie Davis, Charles Mitchell: „You Are My Sunshine”

4 *Ti si moje sunce, moje jedino sunce*

Ti me činiš sretnim kada se nadviju sivi oblaci

Nikad nećeš znati draga, koliko te volim

Molim te, nemoj mi oduzeti moje sunce...

Bob Dilan i Džoni Keš; „Ti si moje sunce” – (Prevod autora)

III DIO
TREBA BITI SPREMAN ZA SMRT

Scena je zamračena. Sa zvučnika se čuju crkvena zvona. U tami se pale svijeće na stolu. Oko stola dvije stolice na kojima sjede majka i kćerka. Čute. Zimski je dan. U uglu gori vatra u peći. Kćerka povremeno naloži vatra. Hladno im je u kući. One su toplo obučene.

MAJKA. Još jedna Badnjica, a mi same.

KĆERKA. Neka, majko. Dovoljne smo jedna drugoj. Svi drugi su otišli. Svi imaju svoje živote.

MAJKA. A što je hladno. De, pogledaj, jel' vatra gori?

KĆERKA. *(Ponovo ustaje i odlazi do peći. Prožara žaračem vatra. Otvori rernu i okreće česnicu koja se u njoj peče.)* Evo, i česnica samo što nije gotova, pa ću poslije staviti musaku.

MAJKA. Nema pečenja za Božić.

KĆERKA. Nama je dovoljna i ova musaka. Možemo je jesti tri dana. Pa česnica. Napraviću i punjena jaja. Biće to bogata trpeza. A šta nas dvije možemo više i pojesti.

MAJKA. U pravu si. Važno je da ima česnica i svijeća na stolu. Kako li oni slave Božić? Mora da je tamo jako hladno, kad je ovako steglo kod nas.

KĆERKA. Sad je kod njih deset sati.

Pauza.

MAJKA. *(Zamišljeno.)* Morali su otići. Ovdje nije bilo posla. A nas dvije ostale same poslije očeve smrti.

Pauza.

Žao mi je tebe. Truneš ovdje sa mnom. Mene služiš. O meni ovisiš. Mogla si i ti otići, ali si ostala sa mnom.

KĆERKA. Nigdje ja nisam mogla otići. Bolesna sam. Kome trebaju bolesni ljudi?

MAJKA. Ti nisi bolesna. Normalna si. Završila si fakultet, radiš, čitaš, pišeš...

KĆERKA. Ali su me izbacili iz društva. Po njima ja nisam normalna. Kada sam se razboljela, jedva su dočekali da me se otarase. I ne daju mi da radim.

Pauza.

Majko, tako sam usamljena. Nemam nikog osim tebe. I tako mi je teško da u ovim svojim godinama ovisim o tebi i tvojoj penziji. I tatinoj invalidnini. Sve sam učinila da se vratim među normalne. Da ne budem više luda. Znaš li koliko je to bilo teško? Znaš li kako mi je bilo kada su mi dali socijalnu pomoć? Ko može živjeti od socijalne pomoći? Sve sam učinila da više ne budem socijalni slučaj. I sve uzalud. Čini mi se da sve što radim, radim uzalud. A toliki trud i napor! Uzalud!

MAJKA. I ja sam, sine, sve to preživjela. Znaš da sam u istim godinama, u svojoj tridesetoj, otišla u penziju. Ako te iko razumije, onda sam to ja. Ali nemoj tako razmišljati. Vjeruj da će biti bolje.

KĆERKA. Majko, ja se plašim budućnosti. Šta će biti sa mnom. Hoću li poslije tvoje smrti, ako je doživim, prositi na ulici? A ko zna koliko ću i živjeti.

MAJKA. Ja vjerujem da ćeš ti raditi.

KĆERKA. Ja više ništa ne vjerujem.

Pauza.

Kćerka ustaje i ponovo provjerava česnicu u rerni.

Zna šta, stajaću na trgu i recitovati pjesme. Ispred sebe ću staviti šešir, pa ko mi udijeli markicu.

Pauza.

Samo ne znam, možda će me vlasti otjerati sa trga kao prosjaka. Znaš da je prosjačenje zabranjeno.

MAJKA. Hajde čuti,. Neće biti sve tako. Ako ja umrem uzmi svoju istoriju bolesti i traži penziju.

KĆERKA. Ali znaš li, majko, kako je bijedna penzija. Od čega ću plaćati struju, vodu, smeće. Šta ću jesti? Od čega ću živjeti?

MAJKA. Ne znam. Ali znam da će biti bolje.

KĆERKA. Hajde da više o tome ne govorimo. Eto, sutra je Božić. Da ga proslavimo.

Napolju se čuju eksplozije petardi.

MAJKA. Ljudi peku pečenice. I piju, jedu, bacaju petarde.

Pauza.

Šta im treba da bacaju petarde?

Pauza.

Eto sve sam slabija i slabija. Šta ćeš ti sa mnom? Kako da te ostavim samu? I da me daš u starački dom, otiće sva moja penzija. Od čega ćeš ti živjeti.

KĆERKA. Ne dam ja tebe tamo. Živjećemo nekako. *(Pauza.)* A toliko sam se trudila da ne živim ponovo od socijalne pomoći. Rat, bolest ... Ja sam bolesna učila, studirala. Da bih vratila svoje ljudsko dostojanstvo. I ništa. Kada sam bila bolesna osjećala sam se kao kriminalac. Još uvijek se osjećam kao kriminalac. Niko mi ne vjeruje. Niko mi ne želi biti prijatelj. Tako sam usamljena. Odbačena. I nemam nikakvog ljudskog dostojanstva. Da li bi prošla na ljekarskom pregledu za posao? Ne. Ma šta činila, ma koliko dokazivala svoju nevinost, ja sam osuđena na propast. Nema izlaza za mene. Čini mi se uzaludnim sve što činim. Opet sam o tebi ovisna. Nemam svoj dinar. Nemam budućnost. Ja se plašim misliti o budućnosti.

Pauza.

Ja sam pored tebe. I biću kraj tebe do kraja. A ko će biti pored mene kada ja ostarim? Ako ostarim? Ili ne ostarim?

MAJKA. Ne smiješ tako razmišljati. Ti si zdrava.

KĆERKA. Kako sam zdrava kada se liječim u Centru za mentalno zdravlje? Ne shvataš. Ja samo izgledam kao zdrava osoba. Ja sam obilježena. Ja sam sa dijagnozom. Na mojoj zdravstvenoj knjižici piše CMZ. Ja ne plaćam participaciju kao sav ostali normalan svijet u Domu zdravlja. Ja nisam normalna. Ili jesam? Ne znam. Pišem knjige. A zašto pišem? Kome pišem? Ko će to čitati?

MAJKA. A ti nemoj pisati. Ako ti to tako teško pada.

KĆERKA. Ali ja moram pisati. To je moja potreba, moj lijek, moja terapija.

MAJKA. To tvoje pisanje te i otjeralo u ludilo.

KĆERKA. Ali to sam ja. Od trenutka kada sam počela pisati ja sam znala

Šta će od mene biti. Bar sam naslućivala. Sada vidim da to nikome nije potrebno. U stvari, ja sam sve ovo predosjećala. Nekako sam znala da nešto nije u redu sa mnom. Mislila sam da je to talenat, a to je bilo ludilo. Hodati ulicama lud pola svog života i ne biti svjestan toga. A život je već prošao. Šta je meni ostalo? Kad razmišljam o životu mislim na smrt. Šta ja imam od života? Tebe, bolesnu, i sebe, bolesnu. Znaš li šta me je otjeralo u ludilo? Zidovi koji su se sklopili oko mene. Gdje god da krenem udarim o zid. Šta god da činim sve je uzalud. Kome god da se obratim, ćutanje. Nikakva odgovora. Mene su istjerali iz života. Ja nemam pravo da živim. I ti doktori koji me liječe ... Niko od njih ne razgovara sa mnom. Kao da nisam vrijedna ljudskog razgovora.

MAJKA. Ćuti. Od svega ovog postoji i gore. Pogledaj kako drugi ljudi žive.

KĆERKA. Kako žive? Ako postoji gore, postoji i bolje. Na ulici vidim ljude kako prose, vidim bolesne, vidim jadne. Ali vidim i skupe automobile i hotele u kojima se ljudi zabavljaju.

MAJKA. I šta misliš, kojih je više?

KĆERKA. Ovakvih kao mi je najviše.

MAJKA. Zato ćuti. Može biti i gore. Neka si ti meni živa i zdrava. A para će biti. Niko nije umro od gladi.

KĆERKA. Ako će nam jedina utjeha u životu biti to što može biti gore i što ih ima koji su u gorem stanju od nas, onda u životu ne treba poduzimati ništa. Čekati. Samo čekati. Bižiju volju. A zar je jedina nada čovjeku to što nije gladan? Postoji, majko, i duhovna glad, želja za uspjehom, želja za druženjem sa drugim ljudima, potreba za ljubavlju, za potvrđivanjem. Pa kako da volim sebe? Ako neprestano doživljavam neuspjehe, ako sam na margini društva, ako nemam nikakva prava, jesam li ja čovjek? Ili sam marva? Biljka? Maloumnik? Crta? Broj? Ništica?

MAJKA. Biće bolje. Možda ćeš dobiti posao. Eto, osjećam da ćeš ove godine uspjeti.

KĆERKA. Kao i svake godine do sad. Već je prošlo deset godina. Znaš li da sam svaki intervju za posao oplakala. Svaki moj pokušaj je bio još jedno poniženje. Još jedan udarac. Još jedan poraz u nizu poraza. Kako čovjek da voli sebe, da sebe poštuje poslije svih poraza u životu? Kao da su me sve ove godine uporno uvjerali da ne vrijedim, da ne znam, da sam niko i ništa. I najzad su me ubijedili. I pobijedili. Više ne vjerujem sebi. Mislila sam da vrijedim. Sada su me uvjerali u suprotno. Ja više nemam samopouzdanja. Ja više nemam samopoštovanja. Predajem se. Priznajem da sam niko. Žali Bože sveg truda koji sam uložila da bih izgradila sebe. Da bih sebe poštovala. Predajem se. Ponovo ću otići da tražim neku penziju, socijalnu pomoć, da se povučem i da pišem. Da pišem. Da čitam. Da vegetiram.

MAJKA. Nećeš moći da živiš od socijalne pomoći.

KĆERKA. Ješću hljeb i piti čaj.

MAJKA. A od čega ćeš platiti struju i vodu?

KĆERKA. Živjeću u mraku. I sada živim u mraku. Šta ja to vidim što drugi ljudi ne vide?

MAJKA. Sama si kriva. Ti nećeš da se učlaniš u stranku da bi dobila posao.

KĆERKA. Samo da sam ja odgovorna za svoj neuspjeh. Misiš li da bih tad

dobila posao? Zar nije dovoljno što mi je otac poginuo u ratu? Sem toga, ja sam moralno biće koje ne bi da se prlja. To se kosi sa mojim etičkim načelima. Pa ja upravo pišem protiv tih ljudi tamo. Zar ne vidiš koliko je prljavo ovo društvo? Ova bezglava masa kojom drugi upravljaju. Ljudi ne razmišljaju svojom glavom. Svi su satjerani u torove. Ljudi od svoje bijede ne mogu da vide šta je ispravno i čisto. Niko nije dovoljno jak da misli svojom glavom, da govori šta misli i da kaže: dosta je! Niko nema hrabrosti da bude sam. Zavedeni su mržnjom i nacionalizmom. Mi smo kao društvo zaostali kao da smo u mračnom srednjem vijeku. Dijelimo se po torovima. I dokle će to da traje? Ovo vrijeme je vrijeme opšteg ludila. I nikako da prođe. Niko ne misli svojom glavom. I da ja pripadam nekom od njih? Stado...! MAJKA. Onda budi nezaposlena, luda i sama, ako nećeš među ostale ovce. KĆERKA. Biću. I sačuvaću svoje ime. I dušu. I obraz.

MAJKA. Šta će ti sve to ako nemaš para?

KĆERKA. Ja stvaram sebe. Ja zidam sebe kamen po kamen.

MAJKA. Pazi da se ne srušiš.

KĆERKA. Sada gradim sebe na ruševinama.

MAJKA. Koliko se puta u životu ljudi grade na ruševinama. Koliko puta padamo na koljena i ponovo se dižemo. Žališ se na svoju sudbinu, a imaš sve. Puna nam je kuća svega. Tvoj otac poslije svoje smrti nije ništa sa sobom odnio. Sve ti je ostavio. Ti sada uživaš njegovu penziju.

KĆERKA. Ja ovisim o njegovoj penziji. Šta ja imam od svega toga? Majko, ja bih da živim. Sa tobom sam zatvorena u ova četiri zida. A da je otac živ rekao bi mi da sam fukara kad ne znam živjeti.

MAJKA. Zidove si sama sagradila oko sebe. Ne želiš ni sa kim da se družiš. Da komuniciraš.

KĆERKA. Ali sa kim? Sa ovim malograđanima ja nemam o čemu govoriti. Ovaj naš grad je selendra u kojoj žive ljudi koji su bezlični. Shvati, mene interesuje nešto sasvim drugačije od onog što njih interesuje. Ja sam gladna umjetnosti. Pa valjda postoji i nešto drugo osim hljeba i mlijeka, osim ove vatre koja gori, osim ovih bijednih krpica, kupljenih u second-handu.

MAJKA. Ćuti, da ne čuje zlo. Kako ti Vojo živi? On je jadan invalid od rođenja. A bistro dijete, završio i školu.

KĆERKA. Ti nemaš pojma koliko je i on depresivan.

MAJKA. Ja znam da si mi govorila da se uvijek smije i šali. Da je vedar kada te vidi.

KĆERKA. I ja se uvijek smijem kada sretnem nekoga na ulici. Rekao bi čovjek da sam sretna. Ali to je već stvar dobrog vaspitanja. Svi skrivamo ono što osjećamo. I ono što nas boli. Da ne vide drugi.

MAJKA. U životu treba biti hrabar i uvijek vjerovati da će sve dobro biti. Tako bezbolnije prođe život. Piši. Piši o svemu ovome o čemu govoriš. O čemu razmišljaš.

KĆERKA. Kao da će to neko čitati.

MAJKA. Neko sigurno hoće. I tebi će biti bolje.

KĆERKA. U pravu si. Uvijek mi je bolje kad stavim na papir ono što osjećam. I kada se dobro isplačem. Tada mi se sve razbistri. Dok se opet ne stvore oblaci u duši.

MAJKA. Pa pogledaj onu mladu, lijepu djevojku u kolicima koju vozaju majka i otac svakoga dana kroz našu ulicu.

KĆERKA. Kada su dani sunčani i lijepi. A kakve su zimske noći kao što je ova? Duge, hladne, mračne.

MAJKA. Proći će i to. Doći će proljeće.

KĆERKA. Doći će i naredna zima. I sve će biti isto kao i ove godine, kao i prošle, kao sve ove godine koje su iza nas. Znaš li koliko sam već dugo bolesna? Sedamnaest godina sam svjesna svoga ludila.

MAJKA. To je iza tebe. Iza nas.

KĆERKA. Može li se zaboraviti? Svakog jutra me pitaš šta sam sanjala. I pričaš mi šta si ti sanjala. Pričamo o našim noćnim morama i čekamo da nam se desi neka nesreća.

MAJKA. Stvarno, šta si noćas sanjala?

KĆERKA. Sanjala sam kao ti sva krvava, a ja te nosim na svojim rukama. A ti lagana, krhka, sva sitna, skupljena u mom naručju.

Pauza.

A šta si ti sanjala?

MAJKA. Sanjala sam da si zatvorena u ludnicu. Kao ja ti dolazim u posjetu, a tebe smjestili u neki kavez sa rešetkama. A ti ležiš na krevetu, nepomična. Ja te zovem, zovem, a ti ne odgovaraš.

Pauza.

Svašta čovjek usni.

KĆERKA. Bože, to su more. To je jedina naša stvarnost.

MAJKA. Postoje i ljudi kojima je život noćna mora. Znaš da Bosiljka svakoga dana ide na dijalizu?

KĆERKA. Znam.

MAJKA. Vidiš, pa kako je njoj?

Pauza.

I Pero je obolio od post traumatskog stresa. A Rajko u svojoj pedesetoj godini traži penziju. Pa Vinka ide na zračenje. Opala joj sva kosa.

Pauza.

Vidiš. Da ne govorimo o Cvijeti koja ima samo sto pedeset maraka penzije. Kako ona sastavlja kraj sa krajem?

KĆERKA. O, Bože, ima li u ovom svijetu ljepote?

Pauza.

Znaš li da mi je uvijek lakše kada razgovaram sa tobom? Svakoga dana mi je potrebna tvoja utjeha. Moj teret mi izgleda lakši. Pričamo o ljudima kojima je teže nego nama.

MAJKA. Nemoj previše tražiti od života. Ni očekivati.

KĆERKA. A ja sam drugačije sanjala o životu kada sam bila dijete. Mislila sam: trudiću se, učiti, raditi, ali sve je palo u vodu. Ovom društvu nisu potrebni ljudi od znanja, vrijedni radnici, dobre osobe. Ovom društvu nisu potrebne moralne jedinke. Etika, moral se više ne poštuju, pravda, istina i ljepota su zaboravljene vrijednosti. Niko više ne brine o ljudima. Plašim se svoje budućnosti. Hoću li morati da prosim na ulici ili ću te iste ulice čistiti? Od čega ću živjeti kad mi ti odeš, ako to preživim? Ponekad mislim da bi bilo lijepo umrijeti. Predati se. Mislila sam o samoubistvu. Ali šta ako i to

preživim? Tek tada ću ponovo biti socijalni slučaj. A sve sam učinila i sve činim da to ne bih postala. Da budem korisna. Uzalud.

Pauza.

MAJKA. Juče je umrla Pelka. Bila je moje godišće. Sin joj je poginuo u svojoj tridesetoj godini. Iza njega ostale dvije ćerkice. Jedna beba, druga u stomaku. Mlađa se zove kao ti. Kako je toj ženi bilo živjeti. A muž je ostavio i otišao sa drugom. Sina je podigla krpeći vreće u "Roboxu". A onda ga izgubila. Ti ne znaš šta znači imati dijete. (Pauza.) Polako odlazi moja generacija. Umrla je i Bosa. Što je ona bila zavodnica. Na svaki prst po jednog momka. Ostala je sama. Nikad se nije udala. A Stevka je rodila falično dijete, budi Bog s nama. Sama je živjela s njim. Oboje su umrli.

Pauza.

KĆERKA. Život mi je ipak lijep. Kada ti govoriš o životu naš život je lijep. Pa zašto mi je onda teško kad uveče legnem da spavam. Ne mogu zaspati. MAJKA. Zato što je svakom sopstvena nevolja najveća. Nikom ne teče med i mlijeko.

Pauza.

Kako sam ja bila bolesna kad si se ti rodila. Pa sam se ponovo digla. Bila sam mlada.

KĆERKA. Pa i ja sam. Iz ludare pravo pred profesore.

MAJKA. Ti si uvijek htjela da se potvrđuješ. Da se takmičiš. Da osvajaš nagrade. Zato ti je teško.

KĆERKA. A šta je čovjek bez svega toga? Šta je život bez života?

MAJKA. Samo uvijek misli da će biti bolje. I nadaj se. Ti si bar imala sretno djetinjstvo.

KĆERKA. Kako je bilo sretno? Od kako znam za sebe znam i za tvoju bolest. Svakoga dana sam mislila: evo sad će umrijeti. I još moje oči. Moja operacija.

MAJKA. A da znaš kako sam ja živjela. Rođena sam u čuki gdje je Bog rekao laku noć. Završila sam tri razreda osnovna škole, kada me majka ispisala i dala u najam. Radila sam i odradila dug moje porodice u svojoj desetoj godini. Samo sam zahvalna svome ocu što me je iz onog krša doveo ovamo i zaposlio. Sa sedamnaest godina sam postala radnik u tekstilnoj industriji, a sa trideset godina najmlađi penzioner. Kada sam tebe rodila.

KĆERKA. Da. Niko se nije mogao radovati mom rođenju poslije tvog oboljenja. Ko je kome oduzeo život? Ja tebi? Ili ti meni? Vezane smo pupčanom vrpcom za cio život. Tvoj i moj.

MAJKA. Opet je dobro. Imala si normalnu porodicu. Školovala si se. A ja sam oprostila svom ocu što je pio, varao i tukao moju majku. Sve mu je iz rata ostalo. Bio je heroj. Pet puta je ranjavan u ratu. Bio je neizvijen. Mladog su ga oženili za stariju djevojku.

KĆERKA. I ja bih se najradije napila i zaboravila sebe.

MAJKA. Ti nikada nisi vidjela svoju majku krvavu.

KĆERKA. Ali sam je sanjala, nekoliko puta. Iz noći u noć.

MAJKA. Tvoj otac je bio dobar. Pažljiv. Nježan. Bog ga je odnio.

KĆERKA. Ne. Otišao je svojom voljom. Kao da je htio da pogine. Vidio je svašta i razočarao se. To je bilo samoubistvo. Bio je zaveden idejom.

Možemo reći da je heroj. Svi heroji dobrovoljno idu u smrt. I umro je sa vjerom u nešto veliko. A to je lijepa smrt. Ali ko to još pamti danas? Ja sam dijete poginulog borca. Bolesna, usamljena, nezaposlena, socijalni slučaj. Ko mene vidi, dijete heroja, dijete borca? Društvo je ravnodušno. A ratni vojni invalidi su najveći bijednici u našem društvu.

MAJKA. Kad nećeš da se učlaniš u stranku. Odmah bi dobila posao.

KĆERKA. Dosta o tome. Sve što je trebalo da se učini ja sam učinila. Ovak, po tvojim riječima, ja ispadam krivac za svoju sudbinu. Ali je društvo naopako. Sve je nasađeno naopako. Postoje nivoi moralnosti. O tome sam učila na fakultetu. Prvi nivo je djeteta što ne čini loše jer se plaši kazne. Drugi nivo je moralnost tinejdžera koji ne čini loše jer njegovi roditelji tako kažu i on ih sluša. Treći nivo je odrastao čovjek koji misli onako kako to društvo nalaže. I ne daj Bože da on misli drugačije, jer će naići na osudu društva. A ovaj zadnji nivo moralnosti, koji dostiže možda samo jedan posto stanovništva našeg društva, su ljudi koji misle svojom glavom, pa makar cijelo društvo mislilo drugačije i makar naišao na osudu drugih. On ostaje usamljena jedinka koja misli po svom. To su ljudi revolucionari u jednom društvu. Možda umjetnici. To su ljudi po kojima pada osuda gomile. Oni su usamljeni. Oni su jaki jer mogu biti i ostati sami na svom putu. Oni ne idu prokrčenim stazama. Oni vjeruju i kada svi od vjere odustaju.

MAJKA. Puno ćeš patiti u životu. Ista si svoj otac. Tvrdo glava.

KĆERKA. Znam. Nisam tvrdo glava, već dosljedna. I mislim svojom glavom.

MAJKA. I djed ti je bio takav.

KĆERKA. Da li je zato toliko pio?

MAJKA. Vjerovatno. Zato si sama.

KĆERKA. Sama sam jer sam se odrekla svih drugih ljubavi, osim knjige i pisanja. Moja najveća ljubav je knjiga. Zbog nje sam ostala sama. Možda je to i sebičnost.

Pauza.

Vjerovatno je u pitanju sebičnost.

MAJKA. To je tvoj izbor.

KĆERKA. Nije to moj izbor. To je sudbina.

MAJKA. Sada vjeruješ u sudbinu.

KĆERKA. Sada vjerujem, jer od nje nisam mogla pobjeći.

MAJKA. A šta sam ti ja govorila?

KĆERKA. Bila si u pravu. Još su stari narodi govorili o neumitnosti sudbine. O njenoj neumoljivosti.

Pauza.

Ponekad mi se život čini promašenim. Ostala je još jedino nada da ću uspjeti u pisanju. To je još jedino ostalo u mom životu. Raditi i vjerovati da ću uspjeti.

Pauza.

Tako sam usamljena. Imam samo tebe. Osjećam se kao zločinac protjeran iz društva. Ljudi su puni predrasuda. Niko se ne želi sa mnom družiti. Ljudi se plaše osoba kao što sam ja.

MAJKA. Ti to sebi umišljaš. U ovim vremenima niko se ni sa kim ne družiti. Ljudi su se u sebe povukli. Svi smo se jedni od drugih odrodili. Otušili.

KĆERKA. I to je istina. Ljudi sada drugačije komuniciraju. Ne mogu da se naviknem na ovakvu stvarnost.

MAJKA. Ne obraćaj pažnju na ljude. Radi ti svoje i budi istrajna. Na kraju će uroditi plodom.

Pauza.

Nego, hoćeš li se ljutiti ako ti nešto predložim?

KĆERKA. Reci mi šta si sad zamislila.

MAJKA. (*Usteže se.*) Znaš li kad sam ja sebi kupila grobnicu? Bilo mi je pedeset godina. I ti ćeš napuniti sljedeće godine pedeset. Pa mislila sam, na groblju, pored oćevog i mog groba, ima jedno mjesto gdje se nalazi klu-pica. Znaš, trebali bi to mjesto kupiti za tebe. Eto, imamo nešto ušćedenih para, pa da i tebi kupimo grobnicu.

Tišina.

KĆERKA. (*Zamišljeno.*) Da, u pravu si. Kupićemo i meni grobnicu. Nikad se ne zna.

Tišina. Na ulici se ćuje prasak petardi.

Ljudi su se skupili oko crkve. Ljudi slave. Badnjica je. Pale Badnjak. Sada će vatromet.

MAJKA. Da. Ljudi slave.

KĆERKA. A mi?

Tišina. Potom se ćuje vatromet.

Zapalili su Badnjak ispred crkve.

MAJKA. Do sada je Badnjak izgorio.

KĆERKA. (*Ustaje i vadi pećenu ćesnicu iz pećnice.*) Evo je. Pećena je. (*Stav-lja ćesnicu na sto. Ponovo sjeda za sto sa majkom. Ćute. Gledaju ispred sebe.*)

Zamraćenje. Ćuju se stihovi.

DOKTORKA.

Kada se više djeca
ne budu na ulici igrala rata.
Kada na granicama, umjesto vojnika
posadimo jablane.
Kada im vrhovi dodirnu naše usne.
Kad umjesto aviona
prhnu u nebo albatrosi,
bit će to novi svijet!

Kad majke više ne budu
gledale brižno naše blijede obraze.
Kad globus obojimo u crvenu boju ljubavi.
Kad umjesto propagande
šuma pruži ruku da je kušaš,
bit će to novi svijet!

Kad iščupamo klicu mržnje iz čovjeka,
 a njome nadomjestimo plod ljubavi.
 Kad smrt više ne bude boljela,
 bit će isto da budeš Čovjek, Ptica,

Cvijet ili Drvo ...

Kad naučimo jezik trava.
 Kad spoznamo širinu neba u nama.
 Kad vidiš sunce u čovjekovim zjenicama,
 bit će to novi svijet!
 (Samo ne reci da je Utopija!)

Kad u svojoj jetri umjesto alkohola
 pronađeš plave borovnice.
 Kad podsvijest spere tragove krivnje
 da te ne proganja ružnim snovima.

Kad ne budemo više lomili kamen
 i kad ga dodirneš drhtavim prstima,
 vidjećeš i da kamen ima srce.
 Kad ljubav više ne bude prežvakana fraza,
 prepoznat ćemo cvijet na usnama.
 Njegovim polenom posut ćemo
 uzdrhtale grudi trepavicama.

Kada umjesto stanica
 pronađemo let u sebi.
 Kada tuđe greške
 shvatimo kao svoje,
 bez pogrešnih predrasuda
 moći ćemo da ih uklonimo.

Kad krik se utopi u pjesmi.
 Umjesto rata kometama
 grlit ćeš kosmos
 rukama Čovjeka!⁵

IV DIO BITI ŽENA.

Na sceni je mala kafana sa starinskim kafanskim stolovima. Djevojka je za šankom. Ona je sada u ulozi konobarice. Za jednim stolom sjede pijani muškarci koji bučno razgovaraju. Ponoć je.

MUŠKARAC 1. Hej, mala, donesi ovamo četiri vinjaka!

⁵ Slađana Jovičić, *Ustav bez članova zakona*, iz zbirke *Humke snova*, Gimnazija „Vaso Pelagić“, Brčko, 1990, str. 45–46.

MUŠKARAC 2. Ja ti, čovječe, kažem da ćemo mi pobijediti!
 MUŠKARAC 3. Ja uopšte ne vjeruje da će ovdje kod nas biti rata.
 MUŠKARAC 4. Vjerovaćeš kada te odvuku na ratište!
 MUŠKARAC 1. Mene neće morati da odvlače. Sutra ću se sam prijaviti.
 DJEVOJKA. (*Prilazi stolu sa tacnom u ruci. Poslužuje goste.*) Izvolite.
 MUŠKARAC 2. Mala, daj ovamo jednu kafu!
 MUŠKARAC 3. Odakle si, mala? Znam da nisi naša.
 DJEVOJKA. (*Vidi se da ne želi razgovarati.*) Iz daleka.
Djevojka odlazi ka šanku.
 MUŠKARAC 3. Iskreno, ja ne bih volio da bude rata.
 MUŠKARAC 2. Rata mora biti! Tako oni žele.
 MUŠKARAC 1. Koji?
 MUŠKARAC 2. Svi.
 MUŠKARAC 4. Rat je već počeo. Doći će vrijeme da i mi ginemo.
 MUŠKARAC 1. A prije smrti dobro bi došlo malo...

Namigne i pokaže na djevojku.

MUŠKARAC 2. (*Počne se napadno smijati. Namiguje.*) Bilo bi dobro! Slažem se!

Na drugom dijelu bine, u psihijatriji, djevojka se u snu grči i vrišti. Plače glasno.

MUŠKARAC 1. Mala, dođi!

Djevojka prilazi. Slijedi scena silovanja. Četiri muškarca na stolu siluju djevojku. Ona nijemo podnosi. Međutim, pacijentkinja na lijevoj strani scene vrišti i grebe sebi lice. Zamračenje scene silovanja. Osvjetljenje psihijatrijske bolnice. Dok bolesnica plače Doktorka ponovo pjeva pjesmu You are my sunshine ...

*You are my sunshine, my only sunshine
 You make me happy when skies are gray
 You'll never know dear, how much I love you
 Please don't take my sunshine away...*

Postepeno zamračenje scene.

V DIO JE LI TO LJUBAV.

(Ponovo vidimo stančić mladića i djevojke u izbjeglištvu. Djevojka sjedi za stolom, nagnuta nad knjigom. Ponavlja naglas nepravilne glagole engleskog jezika.)

DJEVOJKA. Be – was – been, see – saw – seen, have – had – had...⁶

Stane zamišljeno i gleda kroz prozor. Iznenada se čuje bat koraka na terasi i lajanje psa. Ona skače i gleda kroz prozor. Veselo potrči ka vratima.

---

⁶ Nepravilni glagoli u engleskom jeziku, jedan od zahtjevnijih zadataka za učenike je da ih savladaju i nauče napamet: biti – bio – bio, vidjeti – vidio – viđen, imati – imao – imao.

Otključava vrata i širom ih otvara. Prilazi joj mladić u maskirnoj uniformi. Ona mu se baca u zagrljaj. On je podiže i okreće u krug.) Živ si, hvala bogu!
MLADIĆ. Izgleda da sam još živ.

Ulaze u sobu.

DJEVOJKA. Gdje su te bacili? Nisi se javljao mjesec dana.

MLADIĆ. Na krajnju sjevero – zapadnu granicu. Ali sam ostao živ. Kada su se svi počeli povlačiti povukao sam se i ja.

DJEVOJKA. Kako je bilo?

MLADIĆ. Ne pitaj.

DJEVOJKA. Bože, kako si mršav! Čime su vas hranili?

MLADIĆ. Golim kupusom. Kupus juče, kupus danas, kupus sutra. Ima li cigara?

DJEVOJKA. Ima. Dođi.

Mladić i djevojka sjedaju za sto. Djevojka mu daje cigarete. Tada primjećuje da mladiću drhte ruke. Ona mu pripaljuje cigaretu.

Drhte ti ruke.

MLADIĆ. I tebi bi. Evo, imam neke tablete. Konjska doza mi treba da me smire. Daj mi malo vode da je popijem.

Mladić drhtavim rukama vadi tabletu. Djevojka mu daje čašu vode.

DJEVOJKA. *(Izveštačeno veselo, mada se vidi da je potresena.)* Sada ćemo nas dvoje popiti kafu. *(Odlazi da pristavi kafu.)* Pričaj mi, šta se dešavalo?

MLADIĆ. Kada smo stigli tamo prvo smo ošišani na nulu. Čak nisam znao ni gdje se nalazim. Dezerteri ne prolaze dobro. Šta da ti pričam o ratu, kad sve znaš. Ljudi ginu. Drugi dolaze na njihovo mjesto. I ginu.

Pauza.

Dugo smo putovali. Žene, djeca, starci. I mi. Odozgo su nas bombardovali. Ni sam ne znam kako sam ostao živ. Zbijeg. Istjerali su nas. Izgubili smo. Znaš li koliko je ljudi tamo ostalo? Gledaš i ne vjeruješ da se to tebi dešava. Bilježiš u svojoj glavi slike kao foto – aparat. A ti nisi tu. Nisi prisutan. Ni strah ne postoji.

(Djevojka servira kafu. Mladić izuva vojničke čizme. Hvata se za glavu.)

Posljednjih dana imam česte vrtoglavice.

DJEVOJKA. *(Hvata ga za ruku.)* Vjerovatno si malokrvan. Trebali bismo otići ljekaru. Da provjeriš krvnu sliku.

MLADIĆ. Ne mogu sad. Umoran sam. Ja bih da se odmorim i naspavam.

Pauza.

A ti? Šta si ti radila? Kako je na poslu?

DJEVOJKA. I dalje konobarišem. Ostala sam bez dinara. Ali biće. Kirija je plaćena.

MLADIĆ. Još radiš u onoj kafani?

DJEVOJKA. Šta ću? Drugi posao ne mogu dobiti.

MLADIĆ. K'o posljednja kurva.

DJEVOJKA. Niko nam ne vjeruje. Mi smo ljudi bez lične karte. Sa izbjegličkim kartonom.

MLADIĆ. Bolje da si čistila.

DJEVOJKA. A čime ćemo platiti stanarinu? Kao da ja mogu birati.

MLADIĆ. Daj otkaz.

DJEVOJKA. Još ćemo pričati o tome.

MLADIĆ. Dođavola! (*Tišina.*) Šta to učiš?

DJEVOJKA. Engleski.

MLADIĆ. Šta će ti to?

DJEVOJKA. Ne znam.

MLADIĆ. (*Prevrće po rokovniku. Lista stranice.*) I još pišeš pjesme?

DJEVOJKA. Moram.

MLADIĆ. Možeš guzicu obrisati njima!

DJEVOJKA. (*Gleda ga nijemo.*) Umoran si. Lezi.

MLADIĆ. Sutra ću potražiti neki posao. Ti ćeš dati otkaz tamo u kafani. Ne želim da više radiš tamo.

DJEVOJKA. Kako? Bolestan si.

MLADIĆ. Biću bolje kada se naspavam. Dođi. Lezi sa mnom.

DJEVOJKA. Prvo se istuširaj.

Prilazi ormaru i vadi iz njega veš. Pruža ga mladiću. Mladić odlazi u kupatilo. Djevojka na sto iznosi slaninu i hljeb. U međuvremenu djevojka govori sebi.

Da, vjerovatno i jesam kurva kada sve to olako podnosim. Više me ne vrijeđa ljudski pogled, ni uvreda, ni dodir. Možda sam se zaledila ili sam oguglala na jad. Ni ne plačem više. Pretvorila sam se u automat koji broji novac. Zarađuje dinare i pretvara ih u marke. Bože, kako sam prazna. Više nema ni bola. Samo grč. Ni suza. Pogled mi je prazan. Volim li ja još sebe? U svakom slučaju, ne poštujem više sebe. Kako da tražim od drugih da me poštuju kad ne volim sebe. Bezdana rupa u meni.

Pauza. Gleda prema vratima toaleta.

Da li i on osjeća isto?

MLADIĆ. (*Izlazi iz kupatila, prilazi djevojci i ljubi je.*) Oprosti. Je li ti bilo teško?

DJEVOJKA. Nije teže nego tebi.

MLADIĆ. Hajdemo jesti.

Uzima krupne zalogaje. Djevojka ga gleda dok jede. Ponovo pripaljuju cigarete. Tišina.

Hajdemo leći.

Zajedno liježu u krevet. Sklupčani su u zagrljaju.

O ovome sam sanjao tamo. To me je održalo.

DJEVOJKA. Večeras neću otići na posao.

MLADIĆ. Snaći ćemo se.

Tišina. Mladić je zaspao. Djevojka ga gleda. Mladić u snu počinje da bunca. Bacaka se po krevetu. Djevojka ga steže u zagrljaju.

Dosta! Ne mogu više! Majku vam jebem nacionalističku! Pustite me! Nisam kriv! Dosta je bilo poniženja! Ja ne bježim! Dobar sam vam bio kao dobrovoljac! To ste zaboravili! Ja nisam kukavica! Vi ste banda! Dosta!

DJEVOJKA. (*Drži mu glavu u rukama.*) Molim te, probudi se! To si samo sanjao.

MLADIĆ. (*Budi se. Gleda unezvjereno.*) Šta je bilo?

DJEVOJKA. Samo si sanjao. (*Grli ga. On se sklupčao oko nje kao malo dijete. Počinje da rida.*) Prošlo je. Sve je prošlo.

MLADIĆ. Nikada neće proći.
DJEVOJKA. Sutra ćemo doktoru.

Zamračenje. Napolju se čuje zavijanje psa.

VI DIO MJESEČAR.

Učionica u školi. Nekoliko učenika u razredu sjede u školskim klupama. Ispred, za katedrom, sjedi stari profesor. Upisuje čas u školskom dnevniku. Kada završi zatvara dnevnik i gleda u učenike. Osmjehuje se. Učenici pred sobom imaju otvorene sveske.

PROFESOR. I tako, od prisutnih samo vas sedmoro. (Pauza.) Nego, šta smo se dogovorili na prethodnom času? Jeste li pokušali nešto napisati?

DJEVOJČICA IZ PRVE KLUPE. Jesmo. Pokušali smo nešto napisati.

PROFESOR. (Djevojčici u zadnjoj klupi.) Jelena, šta si ti pisala?

JELENA. Pokušala sam napisati nešto kao dramu. Naime, stigla sam da napišem samo nešto ukratko, plan drame.

PROFESOR. Koji je naslov?

JELENA. Mjesečar.

PROFESOR. Zašto mjesečar? Znaš li nekog mjesečara?

JELENA. Ponekad se, profesore, ja osjećam kao mjesečar.

PROFESOR. Zašto?

JELENA. Tako. Bauljam u stvarnosti. Nekad mi se čini da je sve to san. Htjela sam predstaviti čovjeka koji obilazi ovaj naš mali grad i gleda ljude. I ti ljudi su kao mjesečari. Opisala sam skitnice na ulici, prosjake, ludake, onda onog našeg svirača kod biblioteke, zatim ljude što demonstriraju u centru, redove ljudi ispred Socijalnog, kao i svoje vršnjake.

Djeca razredu se zgledaju i smijulje se.

PROFESOR. Zašto si izabrala tu temu?

JELENA. Ja je nisam izabrala. Ona se sama nametnula. Zar to nije naša stvarnost? Ja ne znam izmišljati priče. Ja pišem o našem životu i našim ljudima.

PROFESOR. Misliš li da poznaješ ljude?

JELENA. Ne znam. Možda ne poznajem ni samu sebe. Ali se trudim da ih upoznam, da ih razumijem. Možda i opravdam. Najviše me interesuje zašto se ljudi tako ponašaju.

PROFESOR. Dobro. Sjedi. Znači, pripremili ste se za pismenu vježbu. Sada možete početi da pišete vaš pismeni sastav. Načinili ste plan priče, pa pišite po planu. Samo polako. I molim vas, čitko. Da i ja mogu pročitati. Možete početi.

Učenici pišu u svojim sveskama. Profesor sjeda za katedru. Uzima neke papire i čita.

Na ekranu je prikazana jedna knjižica, zbirka pjesama koja se lista, a iz off-a čujemo glas (možda i fotografiju) Doktorke koja recituje.

Za njih su stari plafoni niski.

Udarac u glavu podnose stoječki.

*U zakrčenim auto – stradama kanalizacija
zrak je nabijen česticama raspadanja
(urin, amonijak, feces).
A njihovi pogledi traže čisto kao nebo.
Oni trepću snenim očima kroz prašinu.*

*Parketi su glatki:
veliki podmeću kuke,
padaju oni, još dok su mali.*

*Moja generacija gleda izloge.
Na svakom od njih po deset posmrtnica.
Rak, tuberkuloza, sida ...*

*Sprovodi, svadbe.
Zainteresirani pogledi.
Povod za ispiranje podsvijesti.
Mali se uče od velikih.*

*A gdje se sunce ogleda na licima
sreća oblizuje zjenice.
Robinje uma sliježu kopcima.
Tu vlada strah da zanos opeče!
Strah da kroz rešetke,
u gomilama spoznaja
ne gledaju kiše.*

*Humor na televiziji
čini šarenom njihovu jednoličnost.
U bioskopu pornografije.
U časopisu rubrika „Pomozite, doktore!“*

*Na njih ostavlja tragove
sljepilo užurbanih ulica,
hromost spoznaje,
po jedno oko zatvoreno
u „bliskim“ odnosima ljudi,
veliko početno slovo nacija –
za njih veće ne može biti od velikog.*

*A stari se žale
na narkomane iz haustora.
Njihova parola je ljubav,
njihova ljubav je beznadežna halucinacija.*

*Moja generacija ne vidi brod koji tone,
jer nigdje kapetana da uperi prst na rupu,
samo vođe gusara u trci na jarbol.*

*Oni ne znaju
dok su na glavama bližnjih
u soliteru razigrani
kakvo je nebo sutra!?*

PROFESOR. Moja generacija još ne zna ...

(U pozadini kreće lagani bluz.)

VII DIO
PRIJE DJETINJSTVA

Na sceni majka koja drži krpenu lutku u rukama. Ona joj neprestano govori, trese je, a potom ljubi. Drži joj predavanje.

MAJKA. Nisi ti kriva. Nisam kriva ni ja. Niko nije kriv. Bog je tako htio. Radovala sam ti se. A sada, kad si tu, ja nemam snage da se brinem o tebi. Bolesna sam. Bolesna sam kako si se ti rodila. Ali ću skupiti snagu. Brinuću se o tebi. Ne dam ja tebe u sirotište. Živjeću da te othranim. O, Bože, šta si mi ovo dao?! Muka!

Beba se promeškolji. Zaplače.

Ćuti! Evo ti duda. Nećeš? Da, ti imaš svoj prst.

Pauza. Beba se smiruje.

Neka sam ja tebe rodila. Bićeš sve što ja nisam uspjela da postanem. Bićeš ljekar, možda stomatolog, ili farmaceut. Dobila si ime po mojoj doktorici. Znaš, ipak je najbolje da budeš doktorica. Bićeš moj ponos. Mene su ispisali iz škole. Majka mi je rekla da je dovoljno da znam da se potpišem. Nisu mi dali da idem u školu. Dali su me u najam. Sa svojih devet godina zaradila sam im vreću brašna. Čuvala sam drugima ovce. Kopala, muzla krave, brala suncokret kada smo doselili. Brala sam kamilicu da bih sebi zaradila opanke. Sama sam sebi šila košuljče i suknju. A da znaš kako sam tkala. Koje sam strahove preživljavala kada sam počela raditi u tekstilnom kombinatu. Svi stariji od mene, a ja dijete od sedamnaest godina. Išla sam i na radnu akciju. Tri puta me krv zalivala. Poslije su me poslali da gulim krompir u kuhinju da ne bih umrla na radnoj akciji.

Pauza.

Nikada ne bih počela raditi da ti djed nije učesnik Narodno – oslobodilačkog rata. Da nije bio partizan. A eto, kada sam tebe rodila, odoh u penziju. I ko se sad mene sjeća? Radila sam, štedila, od svog oca kupila kućicu kao djevojka. Čemu sve to? Ali ti, ti nećeš morati da se mučiš u životu. Na tebi će biti da samo učiš. Dozvoliću ti da se školuješ, da učiš dokle ti želiš. Ti ćeš biti moj ponos. Moja dika. Mama će ti kupiti knjige, računaljke, sveske,

7 Slađana Jovičić, *Moja generacija*, iz zbirke *Humke snova*, Gimnazija „Vaso Pelagić“, Brčko, 1990, str. 18–19.

slikovnice. Sve ćeš imati. Nisi ti kriva zbog moje bolesti. (*Sjeda sa djetetom u rukama. Zamračenje.*)

Osvjetljenje na lijevoj strani scene gdje bolesnica u snu počinje da plače. Upravljajući se na postelji i žmireći počinje da grca.

BOLESNICA. Ja sam kriva za sve. Kriva sam što sam rođena. Mrzim sebe što sam rođena. Svojim rođenjem sam nanijela bol. Mrzim sebe što sam žensko. Mrzim knjige koje čitam. Mrzim pjesme koje pišem. Zašto si mi, Bože, dao ovu kob, ovaj usud, talenat, nesreću i prokletstvo?! Bože, zašto si mi oduzeo život i zauzvrat dao ludilo?! Mi smo prokleti! Prokletstvo je u nama! Ništa ne mogu učiniti da promijenim našu sudbinu! Šta god ja činila ne mogu pobjeći od sudbine! Neka sam prokleta! Neka sam prokleta! Neka sam prokleta!

Bolesnica plače. Ponovo liježe u položaj novorođenčeta. Sva se tresu u grču. DOKTORKA joj ponovo stavlja ruku na čelo i pjeva: You are my sunshine...

DOKTORKA.

*You are my sunshine, my only sunshine
You make me happy when skies are gray
You'll never know dear, how much I love you
Please don't take my sunshine away ...*

Postepeno zamračenje scene. U mraku se čuje samo pjesma. Na velikom ekranu ide slika: Djevojčica se vozi biciklom. Okolo, sa obje strane puta je gusta, mračna šuma. Ona sve brže i brže juri na biciklu. U jednom trenutku podiže ruke i vozi bicikl bez ruku na guvernalu. Viče uz put. Sretna je dok juri na biciklu. Tako to potraje nekoliko trenutaka. Djevojka se gubi u daljini. Ostaje mračna šuma trenutak – dva, a potom slika neba iznad nje...

Zamračenje

**TEATAR
TEATAP**

*JAKOV AMIDŽIĆ
ZORAN PAVLJAŠEVIĆ
SRDJAN VUKADINOVIĆ*

PRODUKCIJA POZORIŠNE FESTIVALSKJE TV HRONIKE

Sažetak. Producent pozorišnog festivala u planu produkcije pored aktivnosti koje se odnose na organizaciju izvođenja predstava, i svega onoga što je neophodno da bi se jedan festival odvijao po planu i programu, u savremenim društvenim okolnostima mora voditi računa na koji će način prezentovati u javnosti zbivanja sa i oko festivala.

Postoje različiti načini i sredstva za promociju i prezentaciju festivala u javnosti (plakati, afiše, programske knjižice, flajeri, konferencije za štampu, audio i video reklamni džinglovi, najave u štampi, gostovanja u medijima, društvene mreže, internet, itd.). Proces promocije festivala se odvija u kontinuitetu i u različitim fazama njegove produkcije; u fazi priprema, za vrijeme i poslije samog festivala.

Jedan od uspješnih vidova kreativne promocije i prezentacije jednog festivala su svakako i televizijske hronike. Hronikom se na poseban način daje uvid o onome što se dešava na jednom festivalu, od njegovog glavnog i pratećeg sadržaja, učesnika na festivalu i drugih zanimljivosti koja prate festivalska zbivanja.

Ključne riječi: Produkcija – Pozorišni festival – TV Hronika – Promocija – Prezentacija – Javnost.

1. Uvod

Televizijska festivalska pozorišna hronika je kompleksna televizijska forma kako u sadržajnom tako i u producijskom smislu. Njena struktura se zasniva na audio vizualnom prenosu sekundarnih teatroloških sadržaja nastalih inscenacijom pozorišne predstave, prije, za vrijeme i poslije nje ili nastalih po osnovu nekih drugih festivalskih aktivnosti (izložbe, promocije, te drugodogađaji). Produkcija TV hronike je složen proces koji zahtijeva angažman profesionalnog televizijskog tima sačinjenog od pojedinaca koji imaju izražen senzibilitet prema pozorišnoj umjetnosti.

Karakteristika ovog vida prezentacije je da se ona odvija za vrijeme trajanja i neposredno po završetku festivala. Međutim, planiranje mora početi znatno ranije jer produkcija festivalske hronike zahtijeva ozbiljan kako organizacijski tako i kreativni pristup. Ideju i odluku o prezentaciji i promociji putem festivalske hronike, donosi producent festivala u skladu sa interesom, konceptom i budžetom festivala. Svoju ideju iznosi zainteresovanom mediju ili nezavisnoj produkciji, te u konsultacijama i pregovorima usvajaju koncept hronike. TV hronika može biti namijenjena za

emitovanje na samo jednom TV emiteru, ukoliko je sam emiter i producent ovog televizijskog sadržaja, kao i ponuđena na emitovanje različitim TV kućama ukoliko je proizvedena u nezavisnoj produkciji. Koji od ovih modela će biti primijenjen nekada i ne zavisi samo od želje producenta festivala nego i od interesa pojedinih medija za ovom vrstom produkcije i emitovanjem. Svaki od ovih modela ima svoje nedostatke i prednosti. Opcija kod koje je TV kuća i producent i emiter proizvedenog programa, za producenta festivala finansijski je povoljnija jer u tom slučaju interes TV kuće nije primarno zarada već atraktivnost produciranog programa. Međutim sa druge strane pravo na emitiranje i ekskluzivitet uglavnom zadržava isključivo producent programa u okviru programske šeme svoje matične kuće, ako drugačije nije dogovoreno.

Ukoliko se proizvodnja ovog programa povjeri nekoj od nezavisnih produkcija, pravo na izboremitera zadržava producent festivala što otvara mogućnost veće disperzije programa.

Ova opcija je u finansijskom smislu zahtjevnija ali dugoročnije otvara mogućnosti koje nisu ostvarive kada je producent ujedno i emiter programa.

Tu se prije svega misli na slobodnu ponudu materijala na emitovanje medijima bez ograničenjakada je njihov broj u pitanju, kao i mogućnost da taj sadržaj bude dostupan većem broju konzumenata.

2. Projektna organizacija kao produkcijski model proizvodnje TV hronike

Produkcija hronike pozorišnog festivala kao TV forme podliježe svim zakonitostima projektne organizacije.

Realizacija složenog organizacionog projekta sa jedinstvenim programom i simultanim učešćem većeg broja funkcionalno različitih organizacionih jedinica sa visoko stručnim kadrovskim profilima, u okviru raspoloživih resursa i utvrđenog roka završetka radova, zahteva adaptivnu strukturu organizacije, fleksibilnost u funkcionisanju i upravljanju, kao i efikasnu kontrolu izvršavanja zadataka. Ove zadatke ne može uspješno da sprovede linijska sektorska organizacija sa strogo formulisanom nadležnošću i krutim hijerarhijskim odnosima rukovođenja. Naime, za svaki poduhvat koji predstavlja posebnu proizvodno-tehnološku cjelinu, neophodno je da se obrazuje poseban tim (ekipa). Takva organizacija bila je u prvo vreme prisutna samo u naučno- istraživačkom radu, a zatim u svakom malo složenijem projektu, čiji je isključivi cilj da se ostvari određeni projektovani program. Njena osnovna karakteristika je timsko (ekipno) djelovanje cjelokupne organizacije (Mandžuka, 2000 : 34).

3. Zanimanja u produkciji TV hronike

Obilježje ENG- elektronic news gathering označava terensku produkciju. Video snimanje na terenu, sa manjom ekipom tipično je za veliki broj TV žanrova. U ovom načinu rada autor, urednik ili novinar obično preuzima ulogu producenta i reditelja, bira temu i lokacije, kao i ljude koje će snimati. Riječ je najčešće o dokumentarnim i informativnim žanrovima: vijestima, intervjuima, reportažama, prilozima, itd. Ekipa je smanjena i

sastoji se od autora, snimatelja, tonskog snimatelja, koji je i mikroman, rasvjetlivača, koji je često i tehničar i vozač i jednog asistenta koji je i organizator i sekretarica režije. Ekipe je koncipirana tako da je mobilna, brza i fleksibilna. Mora biti brza i uigrana. Svi članovi ekipe moraju imati organizaciona i tehnička znanja, poznavanje procesa i estetike žanra u kome djeluju i naročito razumijevanje forme i strukture programa koji realizuju. Često ih koordinira režiser programa ili realizator koji ne ide nateren, pa sa njime moraju biti uigrani ili u češćem kontaktu (Nikolić, 2005 : 24) .

Strukturu ekipe za produkciju televizijske pozorišne hronike čine:

- producent
- novinar-reporter
- snimatelj (video i audio)
- montažer

3.1. Producent

Producent osmišlja, generira i razvija originalne, inovativne programske ideje, prerade i piše scenarije. Razvija svoje ideje i ideje drugih za produkciju inovativnih programa. Rukovodi produkcijskim projektom kako bi osigurao poštovanje rokova. Vodi i motiviše produkcijski tim ka cilju, maksimizirajući efektivnost i razvijajući mogućnosti i potencijale individualnih članova tima. Završava programe u okviru proračuna. Planira, priorizira i kordinira efektivno korištenje resursa i rasporeda snimanja.¹

Osnovne odgovornosti producenta TV hronike:

Identificira programske ideje i pristupe tim idejama

Kritički procjenjuje ideje i složene informacije o širem krugu tematika i pridobivenih izraznovrsnih izvora

Uravnoteženo i objektivno procjenjuje programski sadržaj i prezentaciju u programskim okvirima

- Prenosi riječima, zvucima i slikama nakanu, atmosferu i stil programa na koherentan, objektivan i zabavan način.

- Odgovoran je za izradu finansijskih planova, te njihovo ostvarenje u skladu sa finansijskim proračunom. Osigurava da su zaposleni svjesni finansijskih implikacija njihovih aktivnosti.

- Odgovoran za kontrolu troškova i određivanje ekonomičnih pristupa.

- Odgovara za i osigurava izvršenje programskih zadataka na vrijeme i u okviru proračuna. To uključuje preciznu procjenu resursa potrebnih za realizaciju programskih nakana uz dogovorene finansijske limite, postavljanje realističnih proračuna, kontrolu napretka programa, predviđanje problema i preuzimanje odgovarajućih akcija.

1 Plan implementacije za javni RTV sistem u Bosni i Hercegovini, BBC, Opis radnog mjesta, Producent, svrha posla

Pronalazi, vodi i preuzima rukovodstvene odgovornosti za osoblje i saradnike. To uključuje sastavljanje uravnoteženih kreativnih timova, pridobivanje i zadržavanje njihovog povjerenja, pristupačnost i aktivno učešće u ohrabivanju i razvoju tima.

Odgovoran za postavljanje i održavanje produkcijskih/ uredničkih standarda.

Osigurava pridržavanje propisa, kao i primjenu normativnih akata o zaštiti na radu²²

3.2. Snimatelj TV hronike

Snimatelj kao član ekipe TV hronike ima izuzetno složen i odgovoran zadatak u procesu realizacije festivalske TV hronike. U ovakvim suženim produkcijskim timovima snimatelj pored poslova video snimanja često obavlja i zadatke majstora tona, kao i rasvjetlivača. Dakle, odgovoran je za kvalitet onoga što jesnimljeno u auditivnom i vizualnom smislu.

Izvršava snimatelj TV hronike sve zadatke koji se odnose na fazu pripreme za snimanje, vodeći računa o jedinstvu likovne fizionomije cjelokupnog televizijskog djela. Učestvuje u izboru objekata za snimanje, saraduje sa kostimografom i maskerom, postavlja prema zamisli reditelja svjetlosnu arhitektoniku u snimajućem ambijentu i ima zadatak da određuje glavne položaje i pokrete kamere (Leksikon FITVP, 1993: 68).

Snimatelj TV hronike treba da posjeduje:

znanje gramatike novinskog izražavanja,

maksimalnu koncentraciju,

sposobnost brze reakcije,

preciznost,

samostalnost,

mirnu ruku,

sposobnost montažnog snimanja,

sposobnost rada pod pritiskom,

sposobnost da registruje važne trenutke u predstavi (sve što se jednom desi na sceni neponovljivo je)Odgovara za tehničku ispravnost i funkcionalnost opreme za snimanje slike i tona.Odgovara za kvantitet i kvalitet snimljenog materijala (video i audio)

Odgovara producentu.

3.3. Novinar-reporter TV hronike

Novinar koji izvještava o nekom događaju „sa lica mjesta“ od interesa za javnost. Najčešće izvještava sa mjesta van TV studija, često veoma udaljenog, ali svoj posao može da obavlja i usamom studiju. Dobar reporter se odlikuje oštrinom zapažanja, autoritetom, osjećajnošću,

---

²² Plan implementacije za javni RTV sistem u Bosni i Hercegovini, BBC, Opis radnog mjesta, Producent, Osnovne odgovornosti

originalnošću, komentarima, stavom i sl. Udahnjivanjem ličnog pečata u reportažu, ona može daima i umjetničke vrijednosti (Leksikon FITVP, 1993 : 78).

3. 4. Montažer

Kada je snimanje TV hronike završeno (ili u toku njega ako je riječ o većem projektu), montažer koristi videoi audio snimak za konačno uobličavanje programa. Odstranjuje loše i nedovršene dublove.

Najbolje odabrane kadrove reda logičnim redom prema scenariju, uz manje ili veće izmjene. U dogovoru sa rediteljem određuje trajanje pojedinačnih akcija u kadrovima, bira mjesto reza, planove i uglove iz kojih je radnja najbolje snimljena u cilju postizanja željenog utiska. Vezuje tako spojene kadrove u scene i sekvence i na taj način upravlja tokom, ritmom i tempom radnje. Montažer i u tehničkom i u kreativnom smislu rukuje snimljenim materijalom i finalnim proizvodom. Pored logičko-estetskog angažovanja zadužen je i za rukovanje sve složenijim sistemima za post-produkciju koji su danas sve češće bazirani na kompjuterskoj nelinearnoj tehnologiji i integrišu u sebe niz složenih uređaja kao što su VTR i disk rekorderi, video switcherii mikseri, DVE procesori, kolor analizatori, softver i hardver za specijalne efekte i složena oprema za audio processing. Montažer je zadužen i za administraciju snimljenog i finalizovanog materijala, mastering i provjeru tehničkog kvaliteta kopija. U ovom složenom procesu, pored reditelja i sekretarice režije, kod većih projekata na raspolaganju su mu i jedan ili više asistenata montaže, montažer zvuka ili audio producent, video grafičari, majstori specijalnih efekata, koloristi, VTR operateri i tehničko vođstvo koje se bavi konfigurisanjem sistema.

3. 5. Video grafičar

CG operater (Electronic Character Generator Operator) programira otvaranje potpisa, titlova, i drugih elemenata 2D ili 3D video grafike, koje mu je prethodno pripremljeno grafičko odjeljenje koje se bavi oblikovanjem video grafike. CG realizuje i odjavne i najavne špice, ako one već nisu unaprijed snimljene na video traci. Njegov osnovni zadatak je da realizuje grafički sadržaj koji seprevashodno odnosi na slova. Da bira tip i vrstu slova, da tačno otkuca i pozicionira potpisano u kombinaciji sa ostalim grafičkim i drugim vizualnim elementima (Nikolić, 2005 : 22).

4. Uloga članova produkcijskog tima u pojedinim fazama produkcije TV hronike

4. 1. Uloga novinara u predprodukciji TV hronike

U ovoj fazi produkcije producent angažuje novinara na osnovu njegovih sposobnosti, kvalifikacija i interesovanja za ovom vrstom televizijske produkcije. Kompetentna je to osoba koja jedan duži period prati teatarska zbivanja u regionu, ima određeno znanje iz oblasti pozorišne djelatnosti, poznaje terminologiju (gramatika pozorišnogizražavanja), te je sposobna voditi razgovor sa osobama iz ove branše. Producent ga prvobitno

upoznaje sa scenarijem budućeg TV projekta i ukazuje na novinarske obaveze koje iz njega proizilaze. Jako je važno da mu scenario bude jasan, bez ikakvih nedoumica, kako bi se na što kvalitetniji način pripremio za obavljanje poslova iz svoje nadležnosti. Također, zajedno sa producentom i snimateljem obilazi lokacije za snimanje i upoznaje se sasvim okolnostima u kojima će se njegov rad odvijati.

U ovoj fazi produkcije za novinara je važno da zna: repertoar festivala i raspored izvođenja pozorišnih predstava (takmičarski i revijalni)

raspored pratećih sadržaja festivala

imena autora, reditelja, glumaca i drugih gostiju festivala koje rubrike sadrži TV hronika

koje je vremensko trajanje TV hronike

Nadalje, novinar pristupa istraživanju relevantnih podataka vezanih za program festivala.

Također, analizira materijale dostupne u štampi, internetu i drugim izvorima, koji u svojim sadržajima sarazličitih aspekata obrađuju konkretan umjetnički čin. To su prije svega analize sadržaja, kritički osvrti, intervjui i druge zanimljivosti koje pomažu novinaru u njegovoj pripremi za formulisanje pitanja i najava.

4. 2. Uloga snimatelja u predprodukciji TV hronike

Ova faza za snimatelja započinje sa upoznavanjem scenarija buduće TV hronike. Jako je važnoda mu scenario bude jasan, bez ikakvih nedoumica, kako bi što kvalitetnije mogao odgovoriti na zahtjeve koji iz njega proizilaze. Također, sa producentom mora ustanoviti tačanredoslijed postupaka i aktivnosti u fazi produkcije.

Sljedeći korak je obilazak i usvajanje lokacija na kojima će se obavljati snimanje inserata iz predstave, intervjui, ankete i sl. Ovaj moment je za snimatelja od ključnog značaja kod izboratehničke opreme za snimanje.

Na njega utiču sljedeće uslovnosti:

- dimenzije scenskog prostora kao i drugih prostora važnih za produkciju
- komunikacija (povezanost ovih prostora, udaljenost)
- osvjetljenost prostora
- zvučna izolacija
- izvor električne energije
- pozicija za kameru u odnosu na objekat snimanja (udaljenost, ugao snimanja)

Analizom prostornih i tehničkih uslovnosti lokacije, moguće je ustanoviti preciznu specifikacijutehničko-materijalnih sredstava neophodnih za obavljanje poslova snimanja. (kamera, objektiv, stativi, oprema za tonsko snimanje, rasvjetna oprema, prateća oprema)

Uloga montažera u fazi predprodukcije TV hronike

U fazi predprodukcije montažer obavlja sljedeće radnje:

- priprema opremu za montiranje i slanje izmontiranog materijala
- upoznaje se sa scenarijem i strukturom TV hronike
- izrađuje telope, pločice za potpise i vrši ostalu grafičku pripremu

- vrši izbor muzičke podloge za TV hroniku
- usaglašava vizuelni i auditivni identitet hronike sa identitetom festivala

4. 3. Uloga novinara u produkciji TV hronike

Početak festivala/predstave označava i početak faze produkcije u proizvodnji festivalske TV hronike. To je ujedno i najodgovorniji i najstresniji period za novinara kada u prvi plan dolazi njegove pripremljenost i kreativne sposobnosti. Novinar u ovoj fazi postupa po utvrđenom planu snimanja i najbliže saraduje sa producentom i snimateljem.

Novinar u ovoj fazi obavlja sljedeće zadatke:

- obavezno prati predstavu od početka do kraja
- vrši izbor sagovornika
- vodi razgovore prema planu snimanja (ankete, intervjue)
- govori najave, odjave (stand up)

4. 3. Uloga snimatelja u produkciji TV hronike

Početak festivala/predstave označava i početak faze produkcije u proizvodnji festivalske TV hronike. To je ujedno i najodgovorniji i najstresniji period za snimatelja kada u prvi plan dolazene njegove tehničke i kreativne sposobnosti. Snimatelj u ovoj fazi postupa po utvrđenom planu snimanja i najbliže saraduje sa producentom i novinarom.

Snima:

- atmosferu prije predstave (ulaz publike, ceremonije otvaranja festivala, izložbe, promocije, performanse i druge prateće sadržaje festivala),
- inserte iz predstava,
- razgovore poslije predstave (ankete, intervjue sa gostima, kritičarima, itd)
- najave novinara (stand up)

Pozorišni festivali su obično događaji koji obiluju i mnogim pratećim sadržajima, ceremonije otvaranja festivala, izložbe, promocije, performansi, dodjele nagrada i dr. Zadatak snimatelja jednako je da snimi i te momente koji će uz izjave aktera ili novinarski komentar imati značajno mjesto u festivalskoj TV hronici.

Snimatelj pozorišne festivalske TV hronike mora posjedovati određene sposobnosti i iskustva kod rada na ovakvim projektima. Tu se prije svega misli na poznavanje estetike pozorišne umjetnosti kao jedinstva niza umjetničkih disciplina (gluma, govor, pokret, slikarstvo, arhitektura, muzika, ples i dr.)

4. 4. Uloga novinara u postprodukciji TV hronike

- prisutan kod unosa, izbora i montaži snimljenog materijala
- preslušava izjave sagovornika
- piše i čita najave, odjave, te narativne dijelove koji povezuju određene cjeline (off ton)

4.5. Uloga snimatelja u postprodukciji TV hronike

- Prisutan je kod unosa snimljenog materijala u računar, njegovom pregledu i odabiru kadrova.
- Vršiti audio snimanje naracije (off tonova)
- Saraduje sa montažerom

4. 6. Uloga montažera u fazi postprodukcije TV hronike

- unos snimljenog video i audio materijala
- pregled i selekcija snimljenog materijala
- audio snimanje off tonova
- montaža i obrada
- prilagođavanje materijala za emitovanje
- slanje materijala emiteru

5. DINAMIKA PRODUKCIJE I STRUKTURA FESTIVALSKA TV HRONIKE

Prilikom ove faze prvenstveno je neophodno utvrditi dinamiku i strukturu TV hronike.

Dinamiku proizvodnje TV hronike pozorišnog festivala određuje producent festivala u dogovoru sa producentom TV hronike, pa tako one mogu biti producirane:

- za svaki festivalski dan,
- za dva dana festivala,
- za tri dana festivala,
- dvije festivalske hronike od kojih jedna na pola festivala i jedna na kraju
- festival jedna festivalska hronika na kraju festivala

Na dinamiku produkcije festivalske TV hronike utiče:

finansijski uslovi produkcije
programski sadržaj festivala
uslovi emitovanja TV hronike

Također je neophodno utvrditi i strukturu festivalske TV hronike, koja bez obzira na dinamikunjene produkcije mora dati odgovore na pitanja: KO?, GDJE?, ŠTA?, KADA?, KAKO?, ZAŠTO?, O ČEMU?

U praksi se susreću različiti pristupi struktuiranju TV hronike, njenim sastavnim dijelovima, kao njihovom rasporedu unutar te strukture.

Težnja svakog producenta jeste da učestvuje u produkciji nečeg originalnog, te stoga pri izradiscenarija ima u vidu sve one prednosti kojima raspolaže u odnosu na konkurenciju.

Festivalska TV hronika najčešće je struktuirana na način da sadrži sljedeće elemente:

- najavna špica (AUDIO I VIDEO SADRŽAJ)
- novinarski uvod (off ton)
- video i audio snimci
- intervjui (autori, glumci, reditelji, kritičari itd.)
- anketa
- telopi (odvajaju ili povezuju dvije cjeline)
- odjavna špica

6. SCENARIO

TV scenario se po mnogim elementima razlikuje od filmskog scenarija. Kada govorimo o scenariju obično mislimo na dramsku formu, cjelovečernji igrani film, TV film, TV dramu ili Seriju, skup međusobno povezanih TV novela u nastavcima sa stalnim likovima i radnjom kojapovezuje epizode, ali valja imati na umu da i drugi TV žanrovi počinju od ideje, koja mora proćikroz fazu pisanja scenarija i njegovih operativnih dijelova, sinopsisa i tritmenta.

Pod televizijskim scenariom smatramo opis zamišljenog projekta, uz napomenu da zbog međusobne zavisnosti sadržaja i forme svaka TV emisija ima određene specifične zahtjeve u odnosu na sadržaj.

Scenario je dakle neka vrsta centralnog nervnog sistema svakog televizijskog projekta. On naravno nije njen jedini dio, ali je svakako najvažniji, iz njega potiču sve informacije i poticaji zarealizaciju projekta a uspjeh evidentno zavisi od kvaliteta scenarija.

Pri pisanju scenarista mora da bude na oprezu kako bi u pravom trenutku upotrijebio najefikasnija sredstva kojim može da plasira svoju ideju, i zadrži pažnju publike, zato je korisno da neprekidno postavlja sva ona pitanja koja bilo ko iz publike može postaviti samome sebi: a koja se svode na niz: ko, gde, kad, s kim, kako, zašto, koliko...

Scenarista mora misliti i kojom će tehnikom najbolje ilustrovati odgovarajuću poentu ili figuru: uz pomoc akcije, dramskog dijaloga, naratora, inserta iz neke predstave, ili intervjua, elektronske animirane sekvence, grafike ili fotografije.

Svaki sadržaj troši neko vrijeme koje emisiji stoji na raspolaganju. Sadržaj najviše određuje protok vremena u TV programu, zato što kamera u realnom trajanju registruje radnju. Scenaristamora imati istančan osjećaj za to "realno trajanje" i mora poznavati načine za njegovo manipulisanje. (paralelni tokovi, elipse, sažimanja itd.)

Ritam i tempo su od enormnog značaja za uspjeh programa. U postavljanju ritma programa nebi trebalo praviti duge i spore, pa čak ni duge i brze periode. I jedno i drugo će zasititi publiku.

Za razliku od filma gdje uvod može da se razvlači i traje relativno dugo, televizija mora da zadobije publiku brzo, kako ova ne bi prešla na drugi kanal. Da bi i nadalje zadržala pažnju televizija mora da se koristi svim dramaturškim sredstvima uključujući i identifikaciju, proživljavanje i navijanje ali i spoljnim efektima kakve joj priroda medija dozvoljava. TV scenarista mora poznavati i te "spoljne efekte" kao što su obrti, promjene ritma, efekti koji proizilaze iz stila prezentacije, kako bi omogućio održavanje pažnje tokom programa. Da biostavio pozitivan utisak na publiku, program mora da ima efikasan i efektan kraj.

6.1. Polu-scenirani i potpuno-scenirani TV program

Neke televizijske emisije i žanrovi postoje već decenijama, pa se čini kao da i nemaju neki poseban scenario, ali je i njih neko na pra početku morao osmisliti, odrediti im sadržaj i trajanje i dati formu. U tom smislu

postoje polu-scenirani i potpuno-scenirani TV programi. U prvkategoriju spadaju intervjui, diskusije paneli, debate, festivalske i sajamske hronike, mnogedemostracije, prezentacije i razne vrste talk show-a. Scenario za polu-scenirani program podsjeća na osnovni nacrt koji u sebi sadrži samo listu i raspored segmenata programa i tehničke informacije vezane za redosljed gostiju, tema ili eventualnih inserata i materijala za "pokrivanje" koji ih prate.

Postavlja se pitanje šta predstavlja scenario kod TV žanrova kakvi su informativne i obrazovne emisije, vremenska prognoza ili hronike. U hronikama, recimo, u scenario spada redosljed i kompozicija strukturalnih dijelova hronike, opis te strukture i sadržaja, način moderiranja i uloga novinara u hronici, kao i pojedinačna pitanja za sve učesnike hronike.

Iako scenariji za polu-scenirani program mogu biti relativno laki za pisanje, ova vrsta programastavlja pod pritisak producenta i druge učesnike određenog projekta da rješavaju stvari usput ida pokušaju u hod u da spoje sve elemente (Nikolić, 2005 : 83).

6.2. Producent i scenario

Producent je osnovni nosilac ideje i razvoja projekta. U ovoj funkciji on se može naći u dvojakojsituaciji: da po svojoj ideji napiše ili naruči pisanje scenarija, ili da se među već ponuđenim idejama i scenarijima odluči za neki koji preferira zbog originalnosti i šanse na uspjeh.

Ukoliko je riječ o prvoj situaciji, u kojoj on ima sopstvenom intuicijom i iskustvom pokrenutu ideju, producent mora da ima sposobnost da je artikuliše u pismenoj formi (sinopsis ili tritment) ida umije da je na razložni i sistematski način iznese i obrazloži scenaristi koga angažuje.

Naravno, producent mora imati i izgrađene kriterije za odabir scenariste. Ti kriteriji su vezani na žanr i vrstu programa koji želi da producirati i specifične zahtjeve što ih njegova ideja sobom nosi. Ne umije svaki scenarista da napiše scenario za kviz, iako je dobar u dokumentarnom ili igranomžanru. Scenarista koji je specijalista za emisije o umjetnosti teško će napisati scenario za zabavnishow ili emisiju o istoriji fudbala. Zato producent mora da poznaje široku paletu scenarista i da stalno motri na nove talente. Jednom kad je odredio scenaristu producent je uveliko odredio sudbinu svog projekta.

6. 3. Sinopsis

Sinopsis je najkraći opis sižea teme i ideje projekta. Dobar sinopsis sa jasnom idejom je prepoznatljiv na prvi pogled. Pisanje sinopsisa je vještina izlaganja ključnih fakata vezanih zajednu temu ili radnju na ne više od jedne strane.

6.4.Tritmen za TV projekat

Za tritment nekad koristimo pojmove OPIS PROJEKTA, PROŠIRENI SIŽE, PROŠIRENISINOPSIS, PROPOZICIJA PROJEKTA

Tritment u okvirima TV produkcije predstavlja cjelovit, relativno sažet opis projekta sa redosljedom radnji, scena, sekvenci, koji ne sadrži dija-

log. U tritmentu se dijalog daje samoopisno, ukoliko je vazan za razumijevanje priče. Tritment sadrži i informacije o vrsti, žanru i načinu realizacije programa na koji se odnosi, kao i eksplicitno određenu temu i ideju autora, ciljeve koji se žele postići i prednosti koje priča, shvaćena na taj način, ima. Tritment može imati posebna poglavlja (podnaslove) koji obrađuju različite aspekte projekta. Na primjer: tema, ideja, ciljevi, način realizacije, prošireni sadržaj, efekti, stil rada itd...

Često se u njemu daje i produkциони okvir projekta koji se odnosi na obim zahvata, budžet, rokove realizacije, ili sugerišu potencijalni izvori finansiranja.

7. Umjesto zaključka – TV hronika specifičan vid produkcije

Televizijska hronika je jedan specifičan oblik televizijske produkcije čiji je tematski sadržaj inspirisan pozorišnom produkcijom, tačnije pozorišnim festivalom. Analizirajući različite aspekte produkcije televizijske festivalske pozorišne hronike (kadrovske, organizacijske, programske, estetske, finansijske, pravne i druge) moguće je izvestirelevantne zaključke o ovoj specifičnoj produkcijskoj i pozorišnoj formi.

U televizijskoj festivalskoj pozorišnoj hronici akcenat je prije svega na audio vizualnom prenosu sekundarnih teatroloških sadržaja nastalih inscenacijom pozorišne predstave, prije, za vrijeme i poslije nje ili nastalih po osnovu nekih drugih festivalskih aktivnosti (izložbe, promocije, te drugi događaji).

Produkcija TV hronike je kompleksan proces koji zahtijeva angažman profesionalnog televizijskog tima sačinjenog od pojedinaca koji imaju izražen senzibilitet prema pozorišnoj umjetnosti.

Na osnovu kompariranja televizijskih hronika koje su producirane povodom održavanja nekoliko pozorišnih festivala, u različitim periodima moguće je uočiti izvjesne razlike u:

- produkcijskom pristupu
- vremenskom trajanju hronika
- sadržaju hronika
- konceptu hronika

vremenu i načinu emitovanja hronika

Također, na osnovu kompariranja televizijskih hronika koje su producirane povodom tih festivala uočava se i značajan broj zajedničkih elementa: narativni pristup novinara

autentični isječci iz predstava

intervjui sa akterima (glumci, reditelji, pisci, dramaturzi, upravnici itd)

intervjui sa kritičarima

anketa publike

Veliki broj snimljenih inserata sa predstava kao i pratećih festivalskih sadržaja predstavlja neprocjenjivo teatrološko i kulturološko blago. Najveću vrijednost čine snimljeni intervjui sa velikim brojem glumaca, pisaca, reditelja, scenografa, kostimografa, upravnika pozorišta i drugih pozorišnih djelatnika sa južnoslavenskog područja. To je ono što ostaje zapisano i do-

kumentovano u teatrološkim muzejima i arhivima.

Literatura:

Mandžuka, Danka, (2000), *Projektna organizacija u pozorištu*, Projektna organizacija, Beograd.

Mihlečić, Vedran, (2008), *Kreativna produkcija*, Kult film, Zagreb.

Nikolić, Milan, (2006), *Uvod u produkciju*, TV zanimanja.

Peković, Goran, (1995), *Menadžment komercijalne televizije*, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd.

Vukadinović, Srđan (1995), *Organizacija nacionalnog teatra*, Kulturno-prosvjetna zajednica, Podgorica.

Šingler, Martin & Viringa, Sindi, (2000), *Radio*, Clio, Beograd.

..0..

JAKOV AMIDZICH
ZORAN PAVLJASEVICH
SRDJAN VUKADINOVICH

Production of the Theater Festival TV Chronicle

S u m m a r y

The producer of a theater festival in the production plan, in addition to the activities related to the organization of performances, and all that is necessary for a festival to take place according to plan and program, in modern social circumstances must take into account how he will present the events to the public with and around the festival.

There are various ways and means of promoting and presenting the festival to the public (posters, posters, program booklets, flyers, press conferences, audio and video advertising jingles, press announcements, media appearances, social networks, internet, etc.). The process of promoting the festival takes place continuously and in different stages of its production; in the preparation phase, during and after the festival itself.

One of the successful forms of creative promotion and presentation of a festival is certainly television chronicles. In a special way, the chronicle provides an insight into what happens at a festival, from its main and supporting content, participants at the festival and other interesting things that accompany festival events.

Keywords: Production - Theater Festival - TV Chronicle - Production – Presentation – Public

..0..

SRDJAN VUKADINOVIĆ

REDITELJSKOM MAŠTOM PROTIV BESMISLA I TRAUMA

Sažetak. Scensko prikazanje je ogledalo društvene i teatarske stvarnosti u bilo kojem realitetu. Iako je ono idilično i s onu stranu pozornice bitno može da opredijeli ponašanje i djelovanje ka boljem svijetu. U tim odrednicama i strukturama je locirana i sadržajnost XXXVIII Susreta pozorišta / kazališta BiH u Brčkom. Reditelji kao kreatori pozorišne mašte i njenog inkorporiranja u bolji svijet sublimiraju ljepotu prožimanja i susretanja, koje se ogledaju u prvoj ravni u detektovanju problema, a u svakom sledećem sloju u sastavnicama mašte koja taj svijet može učiniti boljim i savršenijim za život.

Teatar mora ići korak dalje od stvarnosti. Mora zakoračiti tamo gdje društvo još nije zakoračilo. Ako nije tako onda ni teatar nije ispunio svoju svrhu i svoju misiju. A reditelj je tu da od društvene tragedije napravi na neki način seizmografiju struktura svijesti posjetilaca kazališnog čina. Uspostavlja odnose koji uvjeravaju posjetioce u teatru da su svi oni puno bolji nego što misle. I da mogu uraditi i postići mnogo više.

Ključne riječi: Reditelj – Mašta – Besmisao – Traume – Stvarnost – Kreator – Bolji svijet

1. Uvod

Pozorišni čin je u svojoj suštini zasnovan na životu kao esencijalnom odredištu. On je tu da doprinese boljem životu. I to ne da pokuša, nego da stvarno učini život smislenijim i boljim. Od mašte i reditelja, do stvarnosti i čovjeka ne treba puno. Takvi porivi su vodili i selektivnost predstava koja je bila zastupljena na XXXVIII Susretima pozorišta / kazališta koji su održani u Brčkom, od 18. do 26. novembra 2021. godine. Osam predstava u značajnoj konkurenciji je dalo na volju gledatelju da mašta o boljem svijetu i boljem životu. Iz splitskog Hrvatskog narodnog kazališta je na festivalsku pozornicu stigla predstava „Usidrene“ Elvise Bošnjaka, a iz beogradskog Ateljea 212 komad Tene Štivičić „64“. Predstava „To nikad nigdje nije bilo“, autora Tvrtka Kulenovića je izvedena u produkciji sarajevskog Narodnog pozorišta, dok se Satiričko kazalište Kerempuh iz Zagreba predstavilo sa komadom „Darian, hrvatski kralj samopomoći“ Dine Vukelić. Iako je bilo najavljeno i selektovano Beogradsko dramsko pozorište nije prikazalo komad „Zelena čoja Montenegra“. Razlog je i dalje bila epidemija COVID-19. Sarajevski Kamerni teatar '55 je izveo svoj kulturni komad „Schindlerov lift“, a zeničko Bosansko narodno pozorište predstavu „Sedam strahova“. Poslednje večeri Festivala banjalučko Narodno pozorište Republike Srpske je prikazalo komad „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, u režiji Dejana Projkovića.

2. Maštovita romantika teatra i otočja

Prirodni ambijent mora, kamena, sunca, masline, smokve ili loze, u dokoličarskim satima i u miru svoje dnevno sobne osame budi u čovjeku osjećaj bajkovitosti. Ljepota življenja u takvom ambijentu u maštovitosti još više dobija neku romantičarsku dozu posmatranja ako je sve to smješteno na nekom otoku. A još ako neko otočno mjesto ima manje žitelja, ugodjaj ugodnosti i mogućnosti lamentiranja nad svakodnevnim životnim turbulencijama je još veći.

Međutim, svakodnevni život otočkim žiteljima, a naročito žiteljicama, je sve samo ne maštovita romantika koju će remetiti po koji krik galeba ili zvuk sirene udaljenog broda, koji prolazi svojom stalnom rutom ili možda zvuk aviona koji tu ima neki koridor. Dok muškarci sa otoka stalno odlaze u potrazi za zaradom i to mnogo dalje od nekog blizu otočkog mjesta, žene ostaju vječito da ih čekaju do nekih njihovih poznih dana kada se konačno smire, i kada žele da kraj svoga života dočekaju na svom otoku. Za razliku od svojih muževa otočanke su vezane teškim sidrom koje se godinama i godinama ne pomiče sa morskog dna, već odavno zaraslog u mulju, pijesku ili mahovini.

Da nekom pukom posmatraču otočkih zbivanja koji se tu nađe sedmicu ili dvije da odmara ne bi kvarili osjećaj zadovoljstva i idile ovakvih mjesta tu su reditelji pozorišnih komada da se potrudu da maštajući o tom i takvom otočkom životu na drugoj strani pokažu i onu suroviju stranu života u ovakvim područjima.

Usidrene koje su čitavog života upućene na otočku čuvarkuću su lišene svake emocije. Ogrubjele su ne samo u licu koje šibaju bure i morski vjetrovi, sunce i kamen, nego nijemo posmatraju sve što se pored njih dešava. Tako nijemo posmatraju i one koji razdragano široko razrogačenih očiju u mjesecima bonace i odmora šetaju pored njihovih kuća u malom otočkom „mistu“, i zavide im na takvom životu.

A one usidrene poput osviještene i razborite Jakovice ni ne primjećuju život koji prolazi pored njih. I ona, a i djeca su oguglali na dolazak njihovog Antonija „Amerikana“, starijeg po, starom dobrom klišeu pomoraca i pečalbara, dvije decenije od svoje supruge. Djeca ga se iz mlađih dana ni ne sjećaju. A ona, Jakovica, je za njegovih kratkih posjeta otoku i kući, ako ih je i bilo u toku četiri decenije dugog pečalbarenja, izgubila svaki osjećaj bliskosti. Komuniciraju kurtoazno na način koji je potpuno indiferentan.

Drama „Usidrene“ je posljednji dio dalmatinske trilogije Elvise Bošnjaka. Prvi dio ove trilogije dramu „Nosi nas rijeka“, publika u Brčkom je vidjela u izvedbi Kazališta Gavella na XXVIII Susretima pozorišta / kazališta, 2011.godine. Drugi dio „Kašete brokava“ je uvod u priču o usidrenima. Koprodukcija splitskog HNK, Kazališta „Gavella“ i Hrvatske kazališne kuće iz Zadra je kroz ovu dramu, čiju režiju potpisuje Anastasija Jankovska, pokazala jednu univerzalnu otočku priču koja je podjednako bliska i otocima koji su blizu „kontinenta“, kao i onima koji su udaljeni sat, dva ili tri vožnje trajektnom linijom.

Otočka patnja je velika i teško opisiva. Otoci su mjesta relaksacije za nekoga ko ne razumije sve životne tegobe i kome je sve na dohvata ruke. Ali,

iza one idilične ljepote krije se jedna životna surovost. Surovost koja supruge i djecu koja vežu život za otočko područje čini samo strancima u životu njihovih muževa i očeva. Ili obratno. I ako se nisu vidjeli po koju deceniju sve usidrene su im ledena i zaustavljena pogleda otvarale vrata od svoje kuće. Međutim, u drami „Usidrene“ jedna žena je odlučila da promijeni taj kod koji ih je decenijama i vjekovima pratio da su ponizne pred svojim muževima. Jakovica u fenomenalnoj izvedbi Anje Šovagović je odlučila da ne pusti muža Antonija koga nije vidjela i koji nije dolazio godinama tek tako u svoju otočku kuću koju je ona podizala. Ovo rediteljsko maštanje kroz lik Jakovice ruši tradicionalne kodove o slijepoj i bezrezervnoj poslušnosti žena i pokazuje značajan korak u njihovoj emancipiranosti. Iako muževi redovno ili nerodovno šalju neke šolde, one ipak postaju samostalne i osviješćene i u tom životnom i ekonomskom smislu. Na taj način one su sinonimi za emancipatorsku ulogu žena i njihovu borbu za popravljivanje svoga položaja i udjela u društvu. Čak i više su to nego ine emancipatorke, koje to rade iz luksuza velikih urbanih mjesta, koje ne trebaju da čekaju kada će naići neki trajekt ili trabakul i odvesti ih do prvog mjesta na kopnu koje će im pružiti zadovoljenje neke liječničke ili druge životne potrebe.

Ansambli koji su „Usidrene“ radili kao koprodukcijski projekat su se smjelo i hrabro upustili u scensku avanturu nastojanja da razbiju određene tabue koji decenijama opstaju u „malom mistu“, a tiču se „Penelopa koje strpljivo godinama čekaju svoje Odiseje“ da se vrate kućama. Kada se vrate kao iznemogli starci djeca ih uopšte ne poznaju, a supruge su komunikacijski jako udaljene od njih. Predstava na najljepši način, uvjerljivo i scenski zanimljivo i intrigantno, kazališno, ohrabruje sve žene u svom naumu da skinu okove sa tradicijskog poimanja relacija dvoje supružnika, pri čemu žene uvijek nose glavni teret u svakom smislu.

3. Pozorišni čin razbija stereotype

Iskrivljene i jednostrane slike svijeta dominiraju i kreiraju svijest ljudi, iako je društvo duboko zašlo u razdoblje interneta i robotike. Nešto što je naslijeđe tradicionalnog i patrijarhalnog društva po pitanju kada u porodici mlađih supružnika postoji problem potomstva rasprostranjeno je i u novom milenijumu. Pitanja kada će se sklopiti brak i kada će po mogućnosti brojnije potomstvo doći, su nešto što se prenosi iz generacije u generaciju i što znatno opterećuje bračnu zajednicu koja je u velikoj krizi.

Takve stereotipije u novom vremenu dobijaju i novu dimenziju koja se kao problem postavlja prilikom nemogućnosti začeća novog bića i medicinski potpomognutom oplodnjom sa čime se bavi i predstava „6 4“, nastala u produkciji beogradskog Ateljea 212, a rađena po tekstu Tene Štivičić starog znanca i učesnika Susreta pozorišta / kazališta i režiji Alise Stojanović.

Drama u svom kontekstu ima i dokumentaristički karakter, jer je velikim dijelom nastala na osnovu ličnog iskustva autorice sa ovim savremenim fenomenom koji pogađa i kome pribjegavaju mnogi mlađi bračni parovi u svijetu.

Scensko zbivanje donosi sa sobom na pozornicu niz pitanja i dilema koje rediteljka znalački smješta u kontekst maštanja o nekom boljem budućem društvu i svijetu, odnosno o nečemu što postaje naša realnost. A osnovno pitanje je pravo na izbor. Pravo na izbor ruši neke stereotipe o braku kao čvrsto ukorijenjenoj zajednici koja kao takva opstaje decenijama, pa i duže.

Kroz priču dvoje četrdestogodišnjaka, Eve i Danijela, i njihovu ispovijest o traumatičnim dešavanjima nastalim iz razloga što se ne mogu ostvariti prirodnim putem kao roditelji, kao i priču o nemogućnosti začeća i umjetnoj oplodnji, što je sve aktuelnija i aktuelnija tema novog vremena, provlači se jedna mnogo ozbiljnija priča o preispitivanju partnerskih odnosa u vezi ili braku. To je ključno pitanje opstanka svake bračne zajednice. Ne mogućnost začeća bilo kojeg partnera ili ne, nego komunikacijski osnov održanja takve zajednice.

Svaka od tih priča je jedan novi sloj u predstavi koje otvara tandem Štiivić - Stojanović. Kako se dublje ulazi u priču o nemogućnosti ostvarenja partnera kao bioloških roditelja svakom novom scenom se otvara potpuno novi sloj sve složeniji i sve kompleksniji u smislu pravog odgovora. Put do odgovora koji će zadovoljiti oba partnera nije nimalo lak. Kao prepreke stoje predrasude na putu ostvarenja.

Ali, predstava „64“ nudi jedan pravi odgovor koji nije toliko konkretan u smislu neke opšte formule koja kod svakog sličnog slučaja može dati očekivani rezultat. Akteri beogradske predstave šalju više jednu poruku nego odgovor. Ona je sadržana u činjenici da umjesto bjesomučnog preturanja po preispitavanju eventualne greške ili otpora stvari treba preuzeti u svoje ruke i ponašati se onako kako to zahtijevaju emocije, čula i osjećaji. U tome svojom izuzetnom kreacijom prednjači Eva (Hana Selimović). Ova glumica nosi predstavu. Pokreće je i kada se pomisli da ista neće moći nastaviti u takvom dramskom tempu, kakav se vidio na sceni do određenog trenutka. Uvijek nova u svakoj sljedećoj sceni, spremna da izvuče i pokaže novu glumačku energiju Hana Selimović dominira tokom čitave predstave. Bukvalno je od početka do kraja na sceni, i iz nje zrači velika doza optimizma koja je itekako potrebna za sve slične traumatične situacije u društvu.

Veoma hrabro se predstava „64“ suprotstavlja predrasudama kroz odnos majke i kćerke, koji nije više ultimativan, kao što je to bilo u bliskoj i daljnjoj tradicijskoj prošlosti u kome majka, kao i otac, insistira na potomstvu kod svojih nasljednika. U ovoj predstavi se preispituje mnogoznačno taj problem sticanja potomstva ili kroz tradicionalnu bračnu zajednicu koja je regulisana određenim zakonskim regulama ili kroz partnerski odnos koji ne mora biti regulisan istim takvim regulama, već nečim što je mnogo značajnije, a to je osnov razumijevanja dvoje ljudi koji žive zajedno.

Takođe, predstava veoma angažirano ukazuje i na mogućnost usložnjavanja problema i dileme vantjelesne oplodnje i uspjeha u njoj teškoćama koje prozrokuju neke druge nedostatnosti društva, kao što je aktuelna pandemija COVID 19. Te nove pandemije će usložnjavati ovu situaciju kada se dvoje ljudi na pragu četrdesetih godina suoče sa nekim bitnim

filozofskim, socijalnim, ali prvenstveno egzistencijalnim problemima. Ti problemi za koje se činilo da su nepremostivi neće biti ništa u odnosu na sve ono što će donositi neke buduće pandemije, koje se naslućuju.

4. Teatarsko razbijanje vječitog straha

Pozorišna predstava „To nikad nigdje nije bilo“, rađena po motivima romana Tvrтка Kulenovića „Istorija bolesti“, u produkciji sarajevskog Narodnog pozorišta, je po mnogo čemu karakteristična kada su u pitanju dvadeseti obnovljeni Susreti pozorišta BiH u Brčkom. Specifična i bitna je kako po instituciji koja je producirala, tako i po autoru romana po čijoj osnovi je rađena. U okviru dvadesetih obnovljenih Susreta pozorišta / kazališta u Brčkom, 2021. godine mnogo toga se dogodilo što je bitno i za Festival, i za Narodno pozorište iz Sarajeva.

U godini kada se organizuju Dvadeseti po redu obnovljeni ili XXXVIII ukupno organizovani Susreti pozorišta / kazališta, najstarija profesionalna pozorišna kuća u Bosni i Hercegovini, sarajevsko Narodno pozorište, obilježava vijek od svoga osnivanja. Tako da je ova institucija kao najstarija i prva u BiH, kada je u pitanju nastanak profesionalnog teatra stožer i temeljni kamenac istorije pozorišta u Bosni i Hercegovini. U svom tom vremenu ona je bila i temeljni putokaz kako i što raditi na profesionalnim scenama. Da nije sarajevska „Kuća na Obali“ prije dvadeset godina, uz banjalučko Narodno pozorište Republike Srpske, dala potporu i podržala obnovljene Susrete pozorišta pitanje je da li bi oni započeli te, ne tako davne 2002. godine. Tadašnji upravnik Narodnog pozorišta u Sarajevu bio je Tvrтко Kulenović. Bezrezervno je podržao obnavljanje Susreta i dao značajan odlučujući impuls u njihovom obnavljanju.

Događaji iz njegove „Istorije bolesti“ itekako se mogu primijeniti na sve pokušaje destrukcije i otpora koji su tada bili protiv obnavljanja Festivala u Brčkom.

Predstava za koju adaptaciju i dramaturgiju uradio Darko Lukić, a režiju potpisuje Dino Mustafić je svojevrsni teatar sjećanja, kako na godinu i vrijeme obnavljanja Susreta pozorišta / kazališta, tako i na sve ono što je u prošlosti, makar onoj bliskoj opterećivalo društvene i komunikacijske odnose u BH društvu. Tumačenje sadašnjosti i projekcije budućnosti se itekako mogu izvući i na osnovu romana, a i pozorišne predstave.

Kroz priču i prisjećanje o danima uspjeha i nemira u sarajevskom Narodnom pozorištu i njegovo vrijeme trajanja može se napraviti paralela sa svim lošim i dobrim stanjima u društvu. Istorija bolesti društva je dugotrajna i ona još nije izliječena. Naprotiv potpuni oporavak se i ne nazire.

Bolest je uništila ideale i nadu u bolji život. Nekako se uvijek iz godine u godinu očekivao boljitak života. A on nikako nije dolazio i ne dolazi. Društveni pakao tokom godina pretočio se u životni pakao pojedinaca i grupa. Nekima koji su profitirali iz svega toga je i odgovarao onaj pakao o kome govori Tvrтко Kulenović. Jedino u stvaranju takve atmosfere se i snalaze. U uslovima društvene humanosti, empatije i ostvarenosti ne mogu funkcionisati. Ne snalaze se. Kulenovićeva stanje pakla i paklenog života im jedino odgovara. Bore se protiv svih uzusa ravnoteže sreće i zadovoljstva

u životu. Njihovi uzusu su nesigurnost i proizvodnja vječitog straha od nekoga drugoga ili trećega. A taj neko je često i imaginaran.

Sarajevska predstava kroz analogiju i paralelizam slika iz Kulenovićevih opisa u romanu i pričanja glumačkih aktera, nekih sličnih svojih situacija koje su prebolovali, nije priča o jednom ratu, onom od 1992-1995. godine. To je priča o mnogim malim i velikim ratovima koji traju na južnoslovenskim prostorima i koji se nikada ne završavaju mirovnim sporazumom. Završavaju se tinjajućim projekcijama nekih novih bolesti koje lebde u zraku kao kakve aveti prošlosti i prijete da se uvijek i u svakom vremenu aktiviraju zbog nedoraslih ljudi spremnih da im se suprotstave i da izliječe društvo.

Scenska priča protagonista sarajevske predstave na površinu veoma jasno i uvjerljivo kristališe priču o bezumlju u društvu veoma umnim i logičnim scenskim rješenjima. Pri tome tako nešto „nikada nigdje nije bilo“ pokazuje i oslikava jedno rizično društvo po pitanju mnogih dešavanja. Isto koliko je po njega opasna ta sintagma ništa manje opasna nije i ona „to samo ima ovdje“ u smislu samohvalisanja i promovisanja samo znanih „vrijednosti“ onima koji upravo funkcionišu jedino u istoriji bolesti i kroz nju. Dobar balans za pravu mjeru ponašanja kada bolest potpuno dominira u društvu može biti i sarajevska predstava.

5. Redateljsko poigravanje sa žanrovima

U sve nesretnijoj stvarnosti i neizvjesnijoj budućnosti oni koji su najviše pogođeni svojom egzistencijom i koji su na marginama društva traže pomoć od nekog Mesije koji će doći među njih i razriješiti sve probleme. Svi oni zamišljaju da je taj spasitelj čist i neokaljan, ali i naoružan velikom dozom empatije. Budući da takvog nema u stvarnosti, onda rediteljska mašta Krešimira Dolencića u predstavi „Darian, hrvatski kralj samopomoći“, u produkciji zagrebačkog Kerempuha, projektuje pomenutoga kao spasioca.

Poigravajući se sa žanrovima reditelj u ovoj predstavi zagrebačkog kazališta „Kerempuh“ na satiričan način pokazuje koliko ti novospasioci koji dolaze na južnoslovenske prostore ne znaju, pa gotovo, ništa o ambijentu u koji ih je neko uputio. Pri tome, ni sami sebi ne mogu pomoći.

Iako se u predstavi naglašava da je to bliska budućnost i da će kralj samopomoći pomoću tehnologije i virtuelizacije naći instant recept za sreću, ipak se radi o žestokoj stvarnosti i svakidašnjici svih prostora koji nastaju na ruševinama jednog društva kao što je slučaj sa južnoslovenskim ambijentom. U liku Dariana, zapravo vide se i prepoznaju svi oni znani i neznani, uglavnom, trećerazredni raznorazni ambasadori i međunarodni dužnosnici koji samo mogu odmoći, a nikako pomoći onima koji su na margini i koji su najviše pogođeni nedostatnostima koje haraju u društvu.

Rješenje za svoje probleme, oni koji očekuju da im se može darovati bolji život, najmanje, mogu naći u kreiranju života sa raznoraznim instant zvijezdama i reallity likovima. To će sve još više odaljiti od rješenja svakodnevnih teškoća. A problemi će se nagomilavati i nikada im nema kraja.

Rediteljska mašta u ovoj predstavi u pokušaju kreiranja boljeg svijeta na ironičan način pokušava riješiti probleme. Satira koja ubada u bolesne

bodlje društva u predstavi, za koju je tekst uradio autorski tim na čelu sa dramaturginjom Dinom Vukelić, spaja komediju i melodramu. Brilljantna glumačka igra čitavog ansambla, a pogotovo Dariana (Borko Perić) ne ostavlja nimalo nade izgubljenima da sa kraljem samopomoći i uz njega mogu razriješiti svoje probleme i očekivati iole normalniji život.

Uz nedaće egzistencijalnog karaktera u novom tehnologijskom dobu samoća i

pandemija koja je tek početak, vala koji je projektovan dodatno usložnjavaju probleme i život postaje nepodnošljiv.

Tražeci konačni epilog u razrješenju svoga položaja svi oni marginalci i dosežu nedosegnuto, a to je suština glumačke igre u predstavi i rediteljskog maštanja boljeg života ili sna o njemu.

6. Teatarski model prevazilaženja suprostavljenosti

Petog dana Susreta pozorišta / kazališta u Brčkom je trebala, na festivalskoj pozornici, da bude izvedena predstava „Zelena čoja Montenegro“, čiji su autori Momo Kapor i Zuko Džumhur, a u koprodukciji Beogradskog dramskog pozorišta, Gradskog pozorišta iz Podgorice i Grada teatra Budva. Nažalost, zbog bolesti korone, od koje su oboljela tri člana iz ansambla ove predstave, ista nije mogla biti odigrana u okviru Festivala.

Kada se saznalo za ovaj problem, dva dana prije početka Susreta pozorišta / kazališta u Brčkom, pokušalo se sa alternativnim predstavama iz BDP-a („Tiho teče Misisipi“ Vladimira Tabaševića i „Sumrak bogova“ Ivora Marinića), ali se nije uspjelo u tako kratkom roku naći rješenje.

Predstava Mome Kapora i Zuke Džumhura je, inače, imala svoju premijernu izvedbu u avgustu mjesecu u Budvi, u okviru Festivala Grad teatar. Posebne premijerne izvedbe su urađene i u Beogradu, odnosno Podgorici.

Priča iz ove predstave je idealan model za proces pomirenja u područjima koja su pogođena sukobima i vječitom netrpeljivošću jednih, drugih ili trećih. Savršeno je nebitno je li taj sukob projektovan, kao i mnog putu od strane velikih sila, ili je rezultat lokalnih ili regionlnih razmirica.

Komad „Zelena čoja Montenegro“ je jedna istorijska melodrama koja se bazira na istorijskoj storiji o prijateljstvu ratom suprotstavljenih protivnika. Na jednoj strani je crnogorski suveren, tada knjaz Nikola Petrović, a na drugoj, suprotstavljenoj, turski visoki oficir Osman- paša. Njih dvojica su bili veliki prijatelji i sobni cimeri sa studija na Vojnoj akademiji u Francuskoj. Dvije su se vojske, crnogorska i turska, zavadile zbog niza tadašnjih istorijskih okolnosti, i u bici na Vučjem dolu Osman paša je zarobljen. Ali, dva vladara i dva vojna komandanta nisu bila zavađena, nego su bili prijatelji.

Sam dramski tekst za koji režiju potpisuje Nikita Milivojević je pisan na granici između realnosti i iracionalnosti, između stvarnih istorijskih činjenica i fikcije. Takvo miješane prostornih i vremenskih okolnosti u kojima se nešto zbiva je izuzetno teško za scensku prilagodbu. Puno je to lakše napisati na papiru, nego postaviti u nekoj scenskoj izvedbi. Majstorstvo reditelja u ovoj predstavi je dovelo do scenske situacije u kojoj i nije moguće razlikovati vrijeme i prostor, prošlo u kome se radnja zbiva i sadašnje u koje se ista prenosi u simboličkom smislu. Nemoguće je u pozorišnoj

izvedbi razlikovati i stvarno od nestvarnog. I odvojiti jedno od drugog.

Neobično prijateljstvo između dva vojna komandanta rezultiralo je oslobađanjem Omer - paše iz zarobljeništva. U ovoj predstavi nisu bitne emocije. Bitan je čovjek i njegov sistem vrijednosti. Zato je ovo priča o prijateljstvu i čovječnosti koja prevazilazi sve podjele i barijere. U prvom planu, u sukobu dva prijatelja je, je čovjek koji svojim univerzumom prevazilazi i ratove i sve politike koje dovode do takvih stanja.

Pozorišna priča ove koprodukcijske predstave je rediteljsko maštanje o boljem svijetu u kome nema podjela i u kome je najbitnije biti čovjek. Sve ostalo se veoma lako može kompenzirati i nadoknaditi.

Model pomirenja koji promovirše pozorišna predstava „Zelena čoja Montenegra“ je onaj sistem vrijednosti koji nedostaje južnoslovenskom prostoru. Do njega se veoma lako u stvarnom životu može doći, i to: prvo, ako sve strane međusobno sarađuju, i drugo, ultimativno ne izbjegavaju saradnju sa onim drugim ili trećim samo što je različit.

Taj i takav model je moguće promovisati i uspostaviti ako se rade zajednički projekti, kao što je ova predstava, u kojima učestvuju sve zavedene strane. I koje svesrdno u tome sarađuju. Ako je neka od strana prisiljena da učestvuje u tome i takvom projektu, rezultata, a samim tim i pomirenja nema.

Priča o pomirenju u sebi kao najviše vrednote sadrži priču o hrabrosti, časti, ljubavi i ljudskosti koja prevazilazi sve jednostranosti. Ta priča je i priča o istoriji koja opterećuje južnoslovenski region jednostranim tumačenjem. U toj priči je puno podtokova istorije koji kristališu mnoštvo složenih situacija.

Ako se sve to ima, i inkorporira u složenost priče o pomirenju uz rediteljsku maštu stiže se do rješenja. Pričama koje su lišene pomenutih vrijednosti stiže se na kraj u kome nema pomirenja. U kreiranju takvih momenata rediteljsko majstorstvo Nikite Milivojevića je stiglo do tačke usijanja koja može sve odvesti u proces pomirenja. U suprotnom ništa od toga nema i ništa nije moguće. Staro prijateljstvo se još više učvršćuje, a ova predstava dovodi takvo stanje do kraja.

Uloge u predstavi ostvarili su: Miloš Pejović, Dejan Djonović, Emir Čatović, Simo Trebješanin, Jelena Simić, Maja Stojanović, Andrija Kuzmanović, Branimir Brstina, i drugi.

7. Emotivna osjećajnost pozorišnog čina

U smutnim vremenima osim ljudi nestaju, i čast, i ponos. Ostrašćenici nacionalističkim idejama ophrvani paranojom koju ona nosi sa sobom ne znaju ni za priatelje, ni za komšije, a ni poznanike. Ono, koliko juče za njih ne postoji. Zaluđeni idejom koje ne mogu dugoročno opstati na površini, gaze i minimum ljudskog dostojanstva. U toj svoj neljudskosti stradaju njihove prve komšije i dojučerašnji drugari. Kao da nisi živjeli godinama i decenijama zajedno. I kao da nisu istu muziku slušali, i iste priče čitali. Odjednom taj odnos uzajamnog povjerenja se gubi. Na vidjelo izlazi sav kal i talog jednog društva.

Ono što je najgore u jednom društvu ispliva na površinu i dobija na ne-

kom izvještačenom značaju i ugledu. Prvo udare na slabijeg i nemoćnog, i na onoga ko to najmanje očekuje od svojih prvih komšija. Iskaljuju bijes pokazujući lojalnost vođi, ideji ili razularenoj grupi. Pri tome stalno ponavljaju ko je preuzeo vlast u gradu, koja grupacija, i da se niko ne plaši. Pri tome, čak i bijele prijedorske trake crvene se od tog licemjernog glasnog obavještanja.

U predstavi „Schindlerov lift“, u produkciji sarajevskog Kamernog teatra 55, je postavljena priča o prijedorskom Crvenom soliteru kao metafori o Jugoslaviji, i njenom raspadu. U tom prijedorskom Crvenom soliteru i danas živi autor romana „Schindlerov lift“ Darko Cvijetić, po kome je adaptaciju i režiju ove predstave uradio Kokan Mladenović..

Upravo pojedini protagonisti, koji opstaju na pozornici ovog komada i pomenutog solitera, pokazuju visoki nivo časti i poštenja prema onome što se događalo u periodu koji nastoje svi što prije zaboraviti. Predstava Kamernog teatra '55 ostaje kao simbol čestitosti u vremenu zla.

A zlo u ovoj pozorišnoj predstavi čine bližnji, čine komšije. Aristotel kaže da je uslov prave tragedije da se tragički događaji dešavaju među onima koji su bliski ili zbog zle kobi svoga roda. Nema tu okupatora, stranih vojski i desantnih jedinica. Sva ta zla dolaze iz susjednih vrata, od onih s kojima se do jučer pjevalo ili slavilo. Bili su bliski. Možda čak bliži i od nekih krvnih srodnika. A onda u takvoj atmosferi počinje masakr. Da li su sva ta slavlja i zajednički derneci bili samo šminka i licemjerje?

To je nešto što daje emotivnu podlogu cijeloj predstavi. I još nešto, to je ono što postavlja stravična moralna pitanja kako je moguće da u tim ljudima čuči upravo toliko zla i kako je moguće da to nije prepoznato? Ko je to zlo napravio i gdje je bilo svih tih godina?

Predstava Kamernog teatra '55 je pozorišni komad koji se ne događa sa distance, jer zlo je još uvijek živo. Zlo nie definitivno pobijeđeno i tinja kroz fašizaciju niskog napona.

Od najstarijih vremena teatar nije samo umjetnost, nego i otvaranje problematičnih pitanja, o nečemu o čemu se šuti. Uz to popravlja ljude. A ova predstava figurativno rečeno, može popraviti ne samo jednog, nego mnogo više pojedinaca. A to je ono što se traži od pozorišta.

Sarajevska predstava pokazuje da dobrotu, poštenje, iskrenost i čestitost ne poznaju niti nacionalne, niti vjerske predznake. Oni imaju svoje svjedoke koji će čuvati u sebi preživljeno zlo i o njemu progovoriti kad tad. To je znak da se te aveti prošlosti mogu detektirati u bilo kojem vremenu.

U jednoj svojoj ravni ova predstava osvjetljava dokumentaristički, a na drugoj ravni jedan metafizički dodir sa zlom. Najgore je što je to zlo još uvijek prisutno, makar, u glavama pojedinaca. A dok je to tako ljudi će vječito živjeti u jednom rizičnom društvu po sve njih.

Jako značajno se baviti ovakvim temama, kakav je „Schindlerov lift“. Jer, ako se teatar ne bavi njima, politika i vladajuće elite će još manje, i ona će se ponovo vidjeti. Autorska ekipa ove predstave pokušava da se na scenski način vrati u sam korijen tog zla. Nastoji se dati odgovor uzroka toga zla. A na drugoj strani postoji potreba da se pokažu strašne posljedice, kako se to zlo ne bi ponovilo.

Sigurno je da će predstava „Schindlerov lift“ u pokušaju da popravi svijet uspjeti da postigne tako nešto kod svih koji je pogledaju. Jer, nezavršena ratna zbivanja ili nametnuti mir nisu zatvorili krug balkanskog pakla, od prije tri decenije. A rediteljsko maštanje nekog boljeg svijeta nije rat i ratni period, nego ti dobri ljudi u vremenu zla. Dok oni postoje opstaje i nada da se svijet može mijenjati na bolje. Oni su taj novi svijet i novo društvo koje se mora nametnuti južnoslovenskom ambijentu kao izlaz iz začaranog kruga.

8. Teatar kao terapeut oslobađanja od straha

Mnogo puta se čini da nešto što se događa u snu je konkretna realnost. I obratno. Da li se ta noćna strana čovjekovog života transponira u stvarnosti, pitanje na koji mnogi pokušavaju odgovoriti. Dileme života u iracionalnom svijetu nikada ne ostavljaju ravnodušnim. Potkrijepljene dramatičnim događajima iz bliske prošlosti izazivaju mnoge strahove koji su ubojitije oružje za potpunu alijenaciju onih koje su pogodili.

Umjesto da poslije katastrofalnih zbivanja čovjek gradi svoju karijeru, porodicu i sve ono što čini puninu njegovog života, prinuđen je zbog aktivacije starih dešavanja pretvorenih u strahove sve više tražiti pomoć psihoterapeuta ili pokušava to. Možda, kao što u predstavi zeničkog Bосanskog narodnog pozorišta „Sedam strahova“ nije moguće napraviti jasnu i preciznu razliku između stvarnosti i fikcije, i u svakodnevnom životu, pojedinac izopšten iz kolotečine grupnog urlika o bilo čemu zamišlja i da su njegovi strahovi samo fikcija, pa odlaže odlazak nekome ko mu može pomoći u psiho socijalnom smislu.

U kazalištu bez rediteljskog iščitavanja i maštanja o tim momentima neće posjetilac jasno razlučiti taj odnos između stvarnosti i iracionalnosti, odnosno tu noćnu stranu njegovog života.

Relacioni odnos fikcije i realnosti, i (ne)privida o kreiranju života od strane fikcije je nastupio zbog toga što su koliko dojučerašnje direktne komunikativne opcije zamijenili instagram postovi, društvene mreže, manipulativni pokreti i novi svjetovi. Da li su novi svjetovi bolji ili lošiji u pozorišnim predstavama mogu svojom maštom najbolje odgovoriti reditelji. Navedeni nusprodukti života u reallity fenomenima ne ostavljaju čovjeku mogućnost da ima pravo svih mogućih životnih izbora i da se može predomisliti. Okovi profilerskih ideja i projekata ga stežu ne dajući mu bilo kakvu mogućnost da promijeni svoje mišljenje ukoliko ne uvidi pogubnost tih instant rješenja. Reditelj se u svom maštanju boljeg svijeta mora izdići iznad takvog miljea egzistiranja. Ukoliko to ne uspije onda je napravio ogroman i nemjerljivi problem.

Pozorište i umjetnost, uopšte, jesu na neki način odnos prema životu i prema svijetu tako da umjetnici uvijek istražuju neku vlastitu enigmu u toj konstelaciji vremena i istorije. Katarza koju trebaju doživjeti i proživjeti svi poslije južnoslovenskih turbulencija je i u pročišćenju relacije između fikcije i stvarnosti. Ukoliko se relacije ne pročiste i ne razjasne kroz san o sebi, prijati opasnost da se pomenuti fenomeni pretvore u mit. Uspostavljanje odnosa sa drugim osobama je san o sebi i san o sreći. A to je bitna

razlika od onoga što je gruba relacija stvarnosti i fikcije, odnosno noćne strane čovjekove ličnosti.

Dobar dio onih koji su vidjeli zeničku predstavu će je prihvatiti i zaljubljeni zbog pokušaja da se ukaže na iracionalnost bilo kojeg od sedam strahova i da se oni apstrah(k)uju iz čovjekovog života kao generatori nečega što urušava njegovu psihičku i društvenu stabilnost. Ali, ono što predstava nije izvela do kraja je pokazivanje stanja u kojem se svi strahovi i traumatična stanja usložnjavaju i multiplikuju zbog prenošenja života iz stvarnog u virtualni svijet. Život na društvenim mrežama i vođene raznoraznih kampanja preko istih je nešto što dovodi do potpune dezorijentacije pojedinca, zbog čega on gubi povjerenje i u sebe, i druge, i u cjelokupno društvo. Životom preko mreža i kreiranjem događaja u tom prostoru nezadovoljni su i frustrirani oni koji život mnoge realnije doživljavaju. Jer, upravo u tom virtualnom svijetu se mnogo više „kreiraju“ laži, obmane, podmetanja, prosuđivanje i prokazivanje nekoga samo zato što je ugrozio interese „velike braće“, koji kreiraju svijet po tom modelu. U tom svijetu u kome dominiraju instant zvjezdice, beskonačna prevara je sistem života. To rediteljsko maštanje boljeg i drugačijeg svijeta, koji svi očekuju sa nestrpljenjem, moralo bi da bude sa mnogo većem kreativnom i stvaralačkom energijom. Mnogo više estetskih izazova za sintagmu maštanja o boljem životu pruža sam roman, po kome je rađena predstava, nego ono što je prikazano u inscenaciji.

9. Teatarska univerzalnost boljeg života

Veliki izazovi stoje pred pozorišnim djelatnicima, kada insceniraju pozorišne predstave po velikom književnom djelu ili po velikom autoru. Uvijek u takvim situacijama postoji mogućnost da djelo ili autor nadvise svojom estetskom i kreativnom dimenzijom dramaturga i reditelja.

Pogotovo je takav izazov veliki ako se od projekta želi napraviti spektakl sa ogromnom scenografijom, raskošnim kostimima i uvođenjem nekih elemenata u predstavu koji podrazumijevaju nešto dotada malo viđeno ili neviđeno na sceni.

Sa takvom koncepcijom je pristupio reditelj Dejan Projkovski prilikom rada na velikom i istorijskom romanu Meše Selimovića „Derviš i smrt“, u produkciji banjalučkog Narodnog pozorišta Republike Srpske. Izazov je to veliki za sve reditelje, a pogotovo kada se takvo djelo inscenira u ambijentu koji slovi kao njihov prirodni ambijent, po nastanku i događanju.

Djelo „Derviš i smrt“ je uvijek aktuelno, jer se bavi esencijalnom dimenzijom čovjekove ličnosti. Suština dramske strukture ovog djela se ogleda u stalnom preispitivanju pitanja i fenomena života i smrti, ljubavi i mržnje, oprosta i pomirenja.

Upravo zbog tih vječitih tema i dilema koje pogađaju južnoslovenski region ovo djelo ima univerzalne vrednote koje život nikako ne smiju shvatiti olako. Problemi u komunikaciji i među pojedincima, i među grupama, postoje, ali se oni nikako ne smiju shvatiti kao nepremostiva prepreka i barijera koja sprečava njihovo otopljanje. Naprotiv sve te prepreke i raniji nesporazumi se trebaju posmatrati i doživljavati na način kako to

radi i Ahmed Nurudin. I smrt brata i sve nečasne radnje koje su rađene prema obojici on u jednom trenutku doživljava kao model funkcionisanja koji je u datom momentu ostvariv. Ostrašćenost i revanšizam u tom smislu vode samo nazadovanju u komunikacijskom prostoru. Selimovićeva priča, u dramatisaciji reditelja Dejana Projkovskog, je strukturirana od niza malih tekstualnih dramoloških potki, koja svaka za sebe predstavljaju jednu mikro dramu. Način kako savladati ostrašćenost i želju za revanšizmom se nalazi u Nurudinovom liku. Tako nešto može uraditi samo iskusni majstor scenske adaptacije, kakav je očito Projkovski. On je svoju dramatisaciju kreirao kao vezivno tkivo od romana ka scenskoj inscenaciji. Jer, očito da se reditelj komada „Derviš i smrt“, u produkciji banjalučkog teatra, specijalizirao za adaptacije velikih romana i pisaca budući da je već radio „Braću Karamazove“, „Anu Karenjinu“, „Kockara“, i druge.

Ova predstava je izgradila svoju vlastitu estetsku poetiku, koja uz pomoć monumentalne i funkcionalne scenografije Valentina Svetozareva, ne pristaje na vječiti usud južnoslovenskog „kruga pakla“, iz kojeg kontinuirano vrebaju opasnosti i izazovi sukoba, hapšenja, zatočeništva i vječite strepnje za životom i egzistencijom.

Predstava „Derviš i smrt“ banjalučkog Narodnog pozorišta RS je jedna velika predstava u svakom smislu. Odnosi se to i na dramaturški i rediteljski posao u predstavi, kao i na ono što su scenografska rješenja i glumačke role (Ahmed Nurudin-Zlatan Vidović i Hasan-Željko Erkić), koje su tačne i precizne, odgovorne i uvjerljive.

10. Umjesto zaključka - kazališna filozofija mašte

Savremeni čovjek egzistira u ambijentu u kome dominiraju svakodnevne nedaće koju mu život čine turobnijim i težim. Nije ni mogao pretpostaviti u kakvom će svijetu egzistirati. Takva situacija postaje svakim danom sve neizvjesnija i oporija. Mašta se o boljem svijetu koji nije ni na vidiku.

U pomenutim okolnostima ostaje jedino da se može maštati o onome što se prepoznaje kao nekakvo izopačenje ili problem kroz kazališni čin. Pozorište na festivalsku pozornicu donosi takvu maštu u kojoj se na trenutak gledališni posjetioci osjećaju kao pobjednici u odnosu na sam čin stvarne spoznaje.

Rediteljsko iščitavanje bilo da je riječ o tragediji ili komediji nosi u sebi jednu filozofiju mašte, a teatar to u suštini i jeste, koja je istovremeno i sublimacija, i spoznaja, ali i jedan veliki stepen ljekovitosti u mentalnom prevazilaženju svih turobnosti. Kroz tekstove Tvrtka Kulenovića, Meše Selimovića, Tene Štivičić, Elvisa Bošnjaka, reditelji na susretno festivalskim prikazanjima maštajući o boljem svijetu otkrivaju mentalitetske stvari i ono što je vječno u čovjeku, ali i ono što je u datom trenutku aktuelno. Kroz prisutne univerzalne dramske priče reditelji poručuju da se ne klone, već naprotiv da se razvija ličnost i njeguje svoj karakter, a da se pri tome prave pametni izbori, pri čemu se svjesno svojih mogućnosti. Kreiranje svijeta kroz rediteljsku maštu na taj način doprinosi stvaranju boljih ljudi, a samim tim i boljeg svijeta.

U tom rediteljskom maštanju cijeli svijet je pozornica. I svi ljudi glume. Svako se kažu pojavi i odglumi. Biti glumac, pozorišni radnik, biti saradnik, biti dio pozorišne ekipe, ući u taj tajnoviti magični svijet sa željom da se pretoči život u uzvišeni kreativni čin jeste čast i privilegija, ali i odgovornost za one koji to rade.

Po načelima rediteljskog maštanja boljeg svijeta pozorište mora da krene sa novom energijom i aktivira sve svoje, ne male, kreativne kapacitete da bi ostalo u suštini ono što i jeste – epicentar pokušaja i nastojanja promjena koje vode ka boljem životu. .A to je moguće postići i sa Usidrenima, kao i sa Darijanom ili Schindlerom, iako To nigdje nema. Ne smije tako nešto obeshrabriti ljude poslije rediteljskog maštanja, već moraju vjerovati tom činu i od mašte stvoriti stvarnost. Stvarnost koja će opstati uprkos svim izazovima i otporu koji mogu i hoće pružiti oni koji su se čvrsto ukopali u rovove da spriječe maštu i promjene, a samim tim i neki drugi i bolji svijet.

SRDJAN VUKADINOVICH

Director's Imagination Against Absoluteness and Trauma

S u m m a r y

Stage presentation is a mirror of social and theatrical reality in any reality. Although it is idyllic, it is also important from the other side of the stage, it can determine behavior and action towards a better world. The content of the XXXVIII Meeting of theaters / theaters of BiH in Brcko is in those determinants and structures. Directors as creators of theatrical imagination and its incorporation into a better world sublimate the beauty of permeation and encounter, which are reflected in the first level in detecting problems, and in each subsequent layer in the components of imagination that can make that world better and more perfect for life.

Theater must go one step further from reality. It must step where society has not yet stepped. If it is not so, then the theater has not fulfilled its purpose and its mission. And the director is there to make a social tragedy into a seismography of the structures of consciousness of the visitors of the theater act. He establishes relationships that convince theatergoers that they are all much better than they think. And that I can do and achieve much more.

Keywords: Director - Imagination - Nonsense - Trauma - Reality – Creators - A better world

..0..

ZORAN PAVLJAŠEVIĆ
SRDJAN VUKADINOVIĆ

TEATROLOŠKI IZVORI KAO NEIZOSTAVNI DIO KAZALIŠNOG TRAJANJA

Sažetak. Mnoštvo je teatroloških izvora koji se koriste u istraživanjima o pozorištu i njegovom trajanju. Svi se oni mogu svrstati u dvije velike grupe: primarne i sekundarne izvore. Pored primarnih (neposrednih) pozorišnih izvora, koji proizlaze iz najbližeg okruženja scenske prakse, radi što vjernije rekonstrukcije minulog pozorišnog čina, neophodno je koristiti i sekundarne (posredne) pozorišne izvore.

Primarni (neposredni) izvori rekonstrukcije, govore direktno o predstavi koja je predmet istraživanja, dok sekundarni izvori posredno nude određena saznanja u vezi sa pomenutim pozorišnim događajem.

U primarne teatrološke izvore spadaju: programi, katalozi, afiše, plakati, kao i izvorna arhivska dokumenta. Sekundarni teatrološki izvori su: teoretske rasprave o pozorištu, nacrti i predlošci zabuduća scenska djela, svi oblici osvrta javnosti na predstavu i njene popratne pojave (kritike, reportaže, polemike), vijesti o pozorištu u najraznovrsnijim sredstvima javnog saopštavanja (štampa, radio, film, televizija).

Cjelinu pozorišnog bića konstituše splet teatarskih segmenata, a bitno i značajno gaupotpunjuju primarni (afiše, programi, katalozi, arhivska dokumenta) i sekundarni pozorišni izvori (film, radio, televizija, štampa,...)

Ključne riječi: Teatrološki izvori – Kazališno trajanje – Primarni teatrološki izvori - Sekundarni teatrološki izvori - Pozorišna produkcija.

1. Uvod

Pored onoga što čine primarni izvori¹ teatarskog bića, njegovu cjelovitost upotpunjuju i sekundarni izvori² koji prate sve ono što se zbiva u i oko

1 Primarni izvori su dokazi iz prošlosti koji su napisani iz prve ruke od strane osobe prisutne u vrijeme događanja, uključujući dnevnike ili artefakte. Oni također mogu biti i dokumenti, snimke ili izvori informacija stvoreni u vrijeme proučavanja od strane autorativnog izvora koji ima izravno znanje o događajima koji se opisuju. Primarni izvori su opisani kao oni izvori najbliži podrijetlu informacije ili ideje unutar studije. Mogu sadržavati originalno istraživanje ili novu neobjavljenu informaciju te pružaju istraživaču direktnu, neposrednu informaciju o objektu studije. Primarni izvori se razlikuju od sekundarnih koji često citiraju, komentiraju ili su građeni na primarnim izvorima, no termin primarni i sekundarni je relativan te ovisi o kontekstu u kojemu je raobljen

2 Sekundarni izvor je dokument ili zapis koji se odnosi na informaciju originalno predstavljenu negdje drugdje, ili raspravlja o njoj. Sekundarni izvor je u kontekstu

teatarske umjetnosti. Pozorišna djelatnost kroz istoriju svog postojanja nikada nije bila izolovana od društvenih događanja, nego je naprotiv bila njihov aktivni akter. Kao takav, teatar je uvijek pronalazio svoj put opstojnosti čak i kada mu društvene, političke pa čak i tehnološke okolnosti, na prvi pogled nisu išle u prilog.

Pozorište sa svom svojom osebjunošću i intrigantnošću plijenilo je pažnju stručne i druge javnosti od najranijih dana njihovog postanka. Prateći razvoj medija, od onih printanih u vidu štampe, preko elektronskih kakvi su radio i televizija, dolazimo do spoznaje da su se svi bez izuzetka

2. Pozorišna produkcija i teatrološki izvori

Pozorišna produkcija u doslovnom prevodu označava pozorišnu proizvodnju, bilo da je riječ o proizvodnji pozorišne predstave, o više predstava povezanih u pozorišnu sezonu, proizvodnju pozorišnih festivala i sl.

„Pozorišna proizvodnja posebna je i različita od ostalih oblika proizvodnje pa i od ostalih oblika umjetničke proizvodnje, a zbog sinkretičke naravi pozorišta, ona u sebi povezuje mnoge umjetničke i neumjetničke djelatnosti te u njoj nužno sudjeluje veći broj umjetničkih i neumjetničkih saradnika“ (Lukić, 2006: 26).

Pozorišno stvaralaštvo je multidisciplinarno jer je pozorišni čin sastavljen od niza umjetničkih disciplina:

- književnost (drama, poezija, roman)
- muzika (vokalna, instrumentalna)
- slikarstvo (likovna umjetnost)
- arhitektura (posebno unutrašnja arhitektura)
- scenografija (kao oblik primijenjene umjetnosti)
- gluma (kao posebna, iako mnogozavisna umjetnost)
- režija (kao posebna umjetnička disciplina)
- umjetnost igre i pokreta (balet, igre)
- umjetnost govora (kao posebna disciplina)
- umjetnost maskiranja, šminke
- kultura tijela (vladanje svojim tijelom)
- filmska umjetnost, i
- mnoge druge...

Pozorišna predstava je rezultat kolektivnog rada svih članova pozorišnog ansambla, što znači i onih koji nemaju status izvođača-umjetnika. Pri tome „kolektivan rad na umjetničkom djelu ne opredmećuje se u djelu kao konglomerat uticaja istovrsnog značenja. Neke komponente tog rada nemaju same po sebi umjetnički karakter, iako tehnički omogućuju ostvarivanje umjetničkog karaktera rada drugih nosilaca tog kolektivnog rada“ (Ranković, 1978 : 37).

---

sa primarnim, koji je originalni izvor o informaciji. Sekundarni izvori obuhvaćaju generalizaciju, analizu, sintezu, interpretaciju ili evoluciju originalne informacije. Primarno i sekundarno su relativni pojmovi pa neki izvori mogu biti klasificirani kao primarni ili sekundarni, ovisno u o njihovoj upotrebi.

Primarni (neposredni) teatrološki izvori

Budući da je pozorišno stvaralaštvo multidisciplinarno, odnosno da je u produkciju scenskog čina uključen veliki broj umjetničkih i neumjetničkih komponenti, izvori za rekonstrukciju su brojna i raznovrsna. Sva ona služe temeljnoj intenciji: kako iznova ostvariti ukupnost stvaralačkih nakana tvoraca scenske umjetnine, naknadno vidljivih iz rekonstruirane scenske slike, jer se predstava kao i svaki drugi kazališni čin ne iscrpljuje isključivo u svom kratkotrajnom životu na pozornici.

Da bi mogli poslužiti namijenjenoj svrsi, teatrološki izvori za rekonstrukciju minuloga pozorišnog čina moraju biti raspoređeni prema određenim načelima. To znači, da se moraju razlikovati primarni (neposredni) od sekundarnih (posrednih) izvora.

Primarni (neposredni) izvori rekonstrukcije, govore direktno o predstavi koja je predmet istraživanja, dok sekundarni izvori posredno nude određena saznanja u vezi sa pomenutimpozorišnim događajem.

Treba imati u vidu da, osim neposrednih i posrednih teatroloških izvora, kazališna povijest u postupku rekonstrukcije posjeduje vrela koja se iskazuju na dva načina: „jezikom promatrana predmeta „ i „ metajezikom“ (Steinbeck, 1970:159). U prvu skupinu spadaju neposredna vrela kojima, dakle, kazalište govori o samom sebi; to su: zgrada, scenski prostor, pozornica, scenska tehnika, dijeloviscenske opreme, kostimi, rekviziti, maska, rediteljske knjige, ispisi glumačkih uloga, šaptačke te inspicijentske knjige, makete, kazališni spisi, ugovori, diplome, ulaznice, kazališne cedulje, objave, programi, plakati, sve vrste kazališno interne i eksterne korespondencije i dr. U teatarska metajezička vrela ubrajamo ona koja o glumištu govore izvan neposredna okružja prakse, ali su ili u njenoj službi ili je nastoje na bilo koji način zabilježiti. To su u prvom redu fotografije scenskih prizora, filmovi, video-vrpce, tonski zapisi snimljeni za vrijeme pokusa ili izvedbe, portreti pojedinih glumaca ili skupni prizori doprli do nas u bilo kojoj od likovnih ili kasnije, fotografsko-filmskih tehnika, snimke scenografskih osnova i nacрта, tlocrti, nacrti za kostime, osnove za svjetlosni design predstave, programi za elektronička računala kojima se upravlja pojedinim segmentima izvedbe i dr.

Među njima su najvažnije kazališne cedulje, objave, programi i plakati, publikacije koje se izdaju uz pojedinu predstavu ili čitav niz izvedaba, propagandne brošure, najave, pozivi na pretplatu i sl. Kazalište je oduvijek nastojalo privući publiku i tijekom se povijesti služilo najraznovrsnijim sredstvima kako bi ostvarilo svoj cilj. Ta su se sredstva, dakako, mijenjala, no njihova je bitna usmjerenost ostajala ista. Zbirke kazališnih cedulja i objava, programa i plakata spadaju stoga u najdragocjeniji teatrografki materijal, jer su često i jedinim dokazom da je pojedina predstava održana ili je barem kazalištu bila namjera da je prikaže“ (Batušić, 1991: 126).

Sekundarni (posredni) teatrološki izvori

Uz primarne (neposredne) pozorišne izvore koji proizilaze iz najbližega okruženja scenske prakse, radi što vjernije rekonstrukcije minulog pozorišnog čina, neophodno je koristiti i sekundarne (posredne) pozorišne izvore.

Naglašava se da „u vrela koja se izražavaju jezikom kazališta, što će u konkretnom slučaju značiti i predstave koju želimo iznova vidjeti, kao nezaobilazne ubrajamo tekst dramskog djela, odnosno partituru glazbenoscenskog predložka. U posredne izvore koji se izražavaju metajezikom, dakle jezikom koji ne govori o neposrednim elementima kazališnog čina ubrajamo: teorijske rasprave o kazalištu odnosno teatarskim žanrovima, nacрте i predložke za buduća scenska djela, sve oblike osvrta javnosti na predstavu i njene popratne pojave (kritike, reportaže, polemike), vijesti o kazalištu u najraznovrsnijim sredstvima javnog priopćavanja (novinstvo, radio, film, televizija), kazališnu publicistiku i kazališne časopise, izravna izvješća kazališnih službenika nakon predstave (obavjesti „dežurnih“ upravi kazališta o protoku izvedbe), zapisnike, kazališne kalendare, almanaha i godišnjake, pisma u kojima i kod „nekazališnih“ ljudi vrlo često nalazimo „kazališne“ vijesti i podatke, dnevnikе, memoare i uspomene, biografije, anegdote, književna djela u kojima se govori o kazalištu, skice i nacрте za odjeću i dekoracije, razne oblike baletne notacije, djela likovnih umjetnosti (slike, crteži, kipovi) na kojima su reproducirani trenuci iz raznih aspekata teatarskog života bez obzira na prikazivanje neke određene predstave i dr.“ (Batušić, 1991.:128).

3.1. Medijski sadržaji kao teatrološki izvori

Prema načinu na koji čovjek prima poruke koje medij prenosi, mediji se dijele na:

Vizualne – čiji se sadržaji, odnosno sekundarni teatrološki izvori, primaju čulom vida (novine, knjige, časopisi, stripovi, plakati, fotografija i dr.)

Auditivne – čiji se sadržaji, odnosno sekundarni teatrološki izvori, primaju čulom sluha (radio)

Audiovizualne – čiji se sadržaji, odnosno sekundarni teatrološki izvori, primaju i čulom vida i čulom sluha (film, televizija, internet)

Posmatrano s istorijskog aspekta, mediji se dijele na: klasične i savremene. U klasične (analogne) medije spadaju štampa, radio, film i televizija, a u savremene (digitalne) medije ubrajaju se internet, multimedija, računarske igre, digitalna fotografija.

Danas se poruke zbog sredstva kojima se prenose i velikog broja ljudi koji ih primaju zovu masovni mediji. Dominacija masovnih medija i njihov razvoj raste te sve više utiče i preoblikuje društveni život (Erjavec, Zgrabljic ; 2000 : 89).

4.2. Uloga i uticaj sekundarnih teatroloških izvora

Svijet XXI vijeka živi u ritmu medija. Upravo ta činjenica upućuje na važnost uloge i uticaja medija kao sekundarnih izvora. Mediji su nositelji komunikacije i prenošenja poruka. Oni informišu, edukuju, zabavljaju. Također imaju određenu društvenu ulogu. Oni služe i pojedincu i društvu. Njihova uloga je da ispunjavaju naše slobodno vrijeme. Prema istraživanju Verois, Suhler & Associates, provedeno u SAD-u 1996. godine, ljudi su istaknuli kako najviše provode vrijeme konzumirajući medije i to 3.400 sati na godinu, iz čega proizilazi 9,3 sata na dan, odnosno ukupno iznosi 38,8%

čovjekova vremena. Uporedimo li to s podacima kako provode 2.000 sati na godinu radeći, odnosno 2.900 sati na godinu spavajući, uočavamo kolika je prisutnost medija u čovjekovu životu.

Konzumirajući medije, ljudi se mijenjaju. Informacijama i porukama koje plasiraju, mediji utiču na društvo, ali i na pojedinca. Utiču na navike ljudi, na njihovo ponašanje, na promjenu stajališta i vrednota. Javlja se Bandwagon efekt – ljudi prihvaćaju ono što je istodobno mišljenje većine, jer „mediji imaju snagu da odlučuju kako će konstruisati stvarnost“ (Vreg, 2007:173).

Također, važna je uloga sekundarnih produkcijskih izvora u obrazovanju i kreiranju povoljnijeg ambijenta za shvatanje sadržaja kojeg mediji nude na umjetničkoj razini. S druge strane sekundarni izvori nadopunjuju ili u potpunosti zamjenjuju škole i univerzitete. Funkcija radija kao obrazovnog sredstva nikada nije izašla iz mode, a televizija je postala sveprisutni obrazovni medij u savremenom društvu.

Pored obrazovanja, mediji vrše i funkciju socijalizacije „odozgo“. Oni su i „skriveni ubjeđivači“ koji ostavljaju veliki trag na stavove, mišljenja, ponašanje i djelovanje ljudi. Mediji ostvaruju i interpretativnu ulogu jer približavaju različite oblasti života. S druge strane, mogu imati i dezintegrativnu ulogu i to onda kad su u funkciji udaljavanja različitih oblasti života i razgradnje određenih zajednica.

4.3. Specifičnosti pojedinih sekundarnih teatroloških izvora

Pojam „masovni mediji“ označava zajednički naziv za medije masovne komunikacije, odnosno sredstva javnog saopštavanja. Naime, i prije pojave masovnih medija ljudi su međusobno komunicirali, bez posrednika, direktno, licem-u-lice.

Takva komunikacija, međutim, moguća je samo između dva pojedinca ili u malim grupama. Kako se razvijala ljudska potreba da poruke koje se šalju dođu do velikog broja ljudi, odnosno dobiju što veći odjek, počeli su se razvijati i masovni mediji.

U njih se ubrajaju, hronološki, kako su se razvijali, štampa (dnevna, sedmična i periodične novine), radio (komercijalne radiostanice i radiostanice koje su dio javnog servisa), televizija (komercijalne TV stanice i TV stanice koje su dio javnog servisa). U medije se još ubrajaju i internet i društvene mreže. Stoga se u novije vrijeme pravi podjela na masovne medije (štampa, radio i TV) i interaktivne online medije .

Masovni mediji najprije su smatrani isključivo tehničkim sredstvom za prijenos informacija i poruka. Međutim, njihovim razvojem postalo je jasno da oni nisu samo tehnička sredstva, nego da i sami utiču na sadržaj onoga što se putem njih prenosi. Zato se kaže da su masovni mediji društvene institucije, odnosno akteri društvene komunikacije koji imaju uticaj na ishode te komunikacije. Svaki od medija ima svoje specifičnosti i u skladu s tim specifičnostima su i načini upotrebe medija. Drugim riječima, poruke koje se šalju, njihov sadržaj, način prezentacije i rezultat koji ostvaruju razlikuju se od medija do medija. To praktično znači da se jedna ista poruka o nekom događaju različito oblikuje ovisno o tome hoće li biti

objavljena u novinama, na televiziji, ili na radiju. To različito oblikovanje poruke ne odnosi se samo na njenu formu (je li u tekstualnom obliku, u auditivnom obliku ili audiovizuelnom obliku), nego i na sam sadržaj (poruke za objavljivanje u novinama mogu biti duže od onih na radiju i televiziji, radijske poruke moraju biti kratke i jednostavne, dok televizijske poruke moraju biti efektne i upečatljive kako bi se lakše upamtile). Upravo iz ovog razloga jedan od najvažnijih teoretičara medija Marshall McLuhan kaže kako je „medij poruka“, želeći time naglasiti kako mediji utiču na to kakav će efekt poruka imati.

Bez obzira na specifičnosti svakog od sekundarnih izvora, oni ipak imaju neke zajedničke karakteristike:

Omogućavaju komunikaciju na daljinu, odnosno prijenos informacija o nepoznatim i udaljenim područjima;

Omogućavaju ne samo prijenos informacija nego i komunikaciju u punom značenju tog pojma (stoga je vrlo važno ne samo znati prenijeti poruku putem medija nego i reagirati na odgovor publike koji dobijemo);

Zapošljavaju profesionalce, novinare, s kojima svako ko koristi medije mora znati kako ostvariti dobar profesionalni odnos;

Vrlo su utjecajni i publika često čak i o događajima kojima je sama prisustvovala više informacija dobije od medija nego iz svoga iskustva;

Vrše ne samo prijenos informacija o nekim događajima, akterima i pojavama nego i interpretaciju tih događaja, u čemu, zapravo, i leži njihov utjecaj (publika očekuje da joj novinari putem medija ne samo kažu šta se dogodilo nego i kako i zašto se dogodilo);

Mogu napraviti pozitivan ili negativan kontekst oko nekih događaja, nakon čega publika na te događaje reagira pozitivno ili negativno, ovisno o tome kako su događaj „portretirali“ mediji.

Upravo iz ovih osobina medija može se jasno vidjeti njihova moć, kao i važnost za svakog onogako želi dobijati informacije o okruženju, a posebno za one koji žele (ili trebaju/moraju) putem medija plasirati informacije o sebi. Da bi te informacije došle do publike na način kako se to želi, kao i da bi izazvale onu reakciju koja se očekuje, potrebno je znati kako koristiti medije, uzimajući u obzir ne samo njihove zajedničke karakteristike nego i specifičnosti svakog medija ponaosob.

4.4. Štampa kao sekundarni teatrološki izvor

Petnaesto stoljeće i izum Johana Gutenberga – mašine za štampanje s pokretnim slovima – udarile temelje štampi, kao prvom masovnom mediju.

Novine su se pojavile početkom 17. veka, dok su prve novinske agencije nastale polovinom dvadesetog vijeka. Dnevne novine predstavljale su značajan događaj u razvoju modernih medija jer su u malom obimu davale obilje informacija – od tekućih do zabavnih i reklamnih poruka.

Riječ *štampa* potiče iz latinskog jezika i u prvo vrijeme označavala je sve ono što je umnoženo naštamparskoj tehnici (novine, časopisi, plakati, leci, oglasi, brošure, knjige i sl.). Ovo značenje je uočeno tek pred kraj 18. vijeka kada je izdavanje štampe poprimilo veliki politički značaj. U obič-

nom govoru pod pojmom štampe počela su se podrazumijevati samo ona izdanja koja su se pojavljivala periodično, a to su listovi i časopisi.

Štampa je još uvijek najrasprostranjeniji medij društvenog informisanja. Novine su periodične publikacije, štampaju se i prodaju u utvrđenim vremenskim razmacima. Zavisno od toga da li se izdaju svakoga dana ili svake nedjelje, nazivaju se dnevnim ili nedjeljnim novinama. Njihova je glavna svrha da obavijeste svoje čitaoce o najnovijim događajima u zemlji i inostranstvu. One takođe pokušavaju da protumače pojedine događaje, pa o njima štampaju različita mišljenja i komentare. Njihov treći cilj jeste da zabave – fotografijama, crtežima i raznim prilozima.

Dnevne novine u svom savremenom obliku potiču od pamfleta i papira koji su štampani i dijeljeni oko 1700. godine. Novine su postale „dnevne” i stekle hiljade i milione čitalaca tek predkraj 19. vijeka.

Prve sedmične novine počinju izlaziti u Firenci 1597. godine. Prvi dnevni list počinje izlaziti u Londonu 1702. godine.

Prve novine u Bosni i Hercegovini, pod nazivom „Bosanski Vjestnik”, štampane su 7. aprila 1866. godine.

Novine su uobičajen naziv za štampu. U njima se objavljuju vijesti iz političkog, kulturnog, društvenog, sportskog života, donose priče različitog karaktera, objavljuju oglasi i reklame. Pisana riječ ostaje ključna karakteristika ovog oblika medija bez obzira na sve promjene koje su se u proteklih pet vijekova dešavale u oblasti štampe.

Osnovne karakteristike novina su:

periodično izdanje, što znači da se novine po pravilu redovno pojavljuju u strogo određenim vremenskim razmacima;

aktuelnost ukazuje da se novine stvaraju sa ciljem da svojim čitaocima dostave najsvježije vijesti;

opštost znači da se novine bave raznovrsnim događajima i pojavama društvenog života;

publicitet ili širina plasmana znači da se novine ne obraćaju samo jednoj određenoj grupi ljudi, već da nastoje da obuhvate što šire grupe ljudi, da dopru do svakoga.

Nastanak štampe objašnjava se ekonomskim i društvenim razlozima. Ona je danas postala velikaindustrijska grana i dio industrije svijesti (Koković, 2007: 69).

Osnovna obilježja štampe su masovnost, fleksibilnost, visok stepen selektivnosti, mogućnost specijalizacije, te duži „životni vijek” takvog proizvoda, što ostavlja mogućnost ponovnog čitanja. Također, za razliku od elektronskih medija, štampa je „vijest od jučer”.

Vrste novina su brojne i različite, a dijele se prema namjeni, frekvenciji i zoni objavljivanja, načinu finansiranja.

Mogu biti:

- Informativno-političke
- Zabavno-revijalne
- Oglašivačke

Specijalizirane: namijenjene posebnim grupama, odnosno posebnom dijelu populacije jednog društva: manjinske grupe, ženski časopisi, naučni časopisi, časopisi za kulturu i obrazovanje

Mogu izlaziti:

Dnevno

Sedmično

Dvosedmično

Mjesečno

Kao publikacije: tromjesečno, šestomjesečno, godišnje

Novine " ažurno, objektivno i kompetentno informiraju javnost o relevantnim kulturnim događanjima/zbivanjima; umjetnički, kulturološki ili znanstveno posebno vrijednim tvorbama (umjetnička/znanstvena djela i projekti te raznovrsnim problemima koje život donosi u "svijetu kulture" (materijalnim, kadrovskim, organizacijskim, konceptijskim itd.) istovremeno samom objavom i vrednujući neko kulturno postignuće (Lipovčan, 2006 : 30). Nadalje, u novinama sevrši kritička recepcija kulturnih postignuća kroz osvrte, komentare, izvještaje i uvodnike, ali i stvaranjem literarnih oblika koji su i sami kulturna tvorba par excellence (prikazi/ recenzije, kritike, ogledi, podlistci, polemike). Novine su mjesto gdje se stvaraju kulturne tvorbe (pjesme, priče, ulomci veće prozne cjeline), a istodobno su i zrcalo i vrelo za povijest kulture " (Lipovčan, 2006 : 33).

Kao sekundarni produkcijski izvori najčešće se pominju sljedeći oblici izvještavanja, a to su: izvještaj, komentar-kritika i reportaža.

Izveštaj je znatno širi u odnosu na kratku prezentaciju koju nude vijesti. Izvještaji se pišu poslijeučestvovanja ili profesionalnog prisustva tokom nekog događaja. Izvještaj uvijek sadrži

određene podatke i fotografije. Lični stav izvještača u izvještajima je najčešće neutralan. Izvještaj se obično priprema kad se radi o većem događaju sa više učesnika i mnogo podataka koje treba prenijeti. Izvještaji „sa lica mjesta“ grade visoku reputaciju pojedinih novina, koje šalju svoje novinare da prate događaje. Izvještavanje je postalo neizostavno za svaku novinu, a pored stalnih izvještača iz raznih krajeva svijeta, često se šalju specijalni izvještači zavisno od tematike za kojusu oni eksperti. Sa sportskih takmičenja izvještavaju stručnjaci za sport ili novinari, a sa teatarskih festivala novinari koji dobro poznaju ovaj domen medijske kulture.

Komentar-kritika je ozbiljna novinska forma koja zahtijeva veoma dobro poznavanje materije oko koje se piše. Ovakav oblik pisanja nije neutralan i njega odlikuje lični stav, ton i stil.

Komentar-kritika je uvek bogatiji od izvještaja jer čitaocu nije dovoljno samo da sazna za određena zbivanja, npr. teatarska, već i stručnu ocjenu ili da sazna stručno mišljenje o pojedinim pojavama i detaljima koji zaokupljaju njegovu pažnju. Komentari-kritike su se posebno izdvojili kao specifični novinski oblici s pojavom radija i televizije, iako su se pojavljivali i u ranijim fazama komuniciranja putem štampe.

Jako je bitan „dio javnosti koji posebnom pozornošću prati zbivanja u kazalištu jest kazališna kritika, kao i sva ona sredstva javnoga priopćavanja, koja se osvrću na glumišna zbivanja te će stoga biti u središtu posebnoga teatrološkog zanimanja. Pojava redovite kazališne kritike u da-

našnjem smislu vezana je za razvitak novinstva, pa teatrologija razlikuje takvu, od kritike i načelnih dramaturških promišljanja koja se već od najranijih vremena mogu naći u spisima teorijske dramaturgije. Pogotovo će suvremena medijska raznovrsnost biti zanimljiva teatrologu koji proučava odnose kazališta i javnosti, jer će s lakoćom ustanoviti kako se razlikuju kritike odnosno izvješća iz teatrau različitim medijskim varijantama (dnevni tisak, časopisi, radio, televizija) – (Batušić, 1991 : 110).

Reportaža je „kraljica“ novinarskih formi i vrlo često se nalazi na granici literarnih zapisa. Njenaspecificnost je živopisno pisanje, korišćenje brojnih primera, intervjua i građenje određene atmosfere (lirske, dramske, akcione, humorističke...).

Novinari koji pišu reportaže privilegovani su i posebno cijenjeni po svom ličnom stavu i viđenjunekog događaja.

Za biblioteke, muzeje i arhive novine predstavljaju iznimno važnu vrstu građe. U bibliotečkim je krugovima danas prihvaćena definicija koju donosi *ISBD(CR): međunarodni standardni bibliografski opis serijskih publikacija i druge neomeđene građe* koju smo i mi prihvatili, a prema kojoj su novine: “Serijska publikacija koja se izdaje u utvrđenim i čestim razmacima, obično dnevno, sedmično ili polusedmično i koja izvještava o tekućim zbivanjima i temama od opšteg interesa”.

4.5. Radio kao sekundarni teatrološki izvor

Fizičar Guglielmo Marconi je 1896. ostvario bežični prijenos signala na daljinu i smatra se izumiteljem radija. No u ovoj oblasti nezamjenjiva je uloga i Nikole Tesle. On je prvi razvio i objasnio način proizvodnje radio frekvencija te javnosti predstavio principe rada radija i prijenos signala na velike daljine.

Medij je to koji okupira čulo sluha – jednodimenzionalan je – te emituje zvuk, glas, muziku i tišinu. Prostire se u vremenu. Medij je imaginacija jer se na osnovu zvuka zamišlja kontekst i radijske poruke i onoga koji tu poruku šalje. Radio je sveprisutan i najbrži medij. Zbog načina na koji funkcioniše, putem radija se brzo mogu plasirati pristigle informacije, bez velikih tehničkih priprema koje prethode plasmanu.

Najjeftiniji je medij, velike dostupnosti. Zadaća mu je da informiše, obrazuje i zabavlja one kojiga slušaju. S obzirom na način nastanka, radioemisije se mogu podijeliti na dvije velike grupe, u okviru kojih se nalazi veliki broj podgrupa, u ovisnosti o sadržaju koji se u okviru njih emituje:

a) Produktivne – originalno, izvorno nastale za emitovanje na radiju: radiodrame, radionovele, radioreportaže

b) Reproductivne – koje imaju sadržaje koji nisu nužno i ekskluzivno namijenjeni radiju: vijesti, intervjui, komentari, koncerti, sportski događaji...

Prva radiostanica svoje je emitiranje počela u Pittsburgu (SAD) 1916. godine. Radio Sarajevo svoje emitiranje počinje 10. aprila 1945. godine.

U svom trajanju „radijski medij pružio je teatrologiji onaj instrumentarij koji je ona mogla sačuvati glasovnu i zvukovnu komponentu predstave.

Riječ je o cjelovitim ili samo djelomičnim snimkama pojedinih izvedaba nastalih „in situ“, dakle neposredno na licu mjesta. Operni segment kazališne umjetnosti posjeduje zbog svojih specifično – atraktivnih i međunarodno propulzivnijih obilježja znatnu prednost nad dramskim, jer su u početku radiofonskih snimaka scenskih zbivanja, operne izvedbe bile u središtu pozornosti novoga medija. Suvremena teatrologija sustavno koristi radiofoniju kao temelj dokumentacije o predstavi, pa tako kazališta koja nastoje sačuvati relevantni trag o vlastitoj djelatnosti snimaju ne samo izvedbe, već u ponekim slučajevima i pokuse, kako bi se zabilježio rad reditelja s glumcima. Primjer snimljenih pokusa mnogo je češći u diskografskim kućama gdje na pojedinim kompletima opera postoji jedna strana ploče posvećena radu dirigenta s orkestrom i pjevačima (Karl Bohm na probama „Tristana i Izolde“, u Bejrutu 1966. DGG 2740144). Audio snimke predstava mogu biti cjelovite ili fragmentarne, ali bez obzira na tu činjenicu, one su izvanredno vrijedan dokumentacijski materijal jer čuvaju atmosferu predstave, dakle i reakciju publike. Ako su pak nastale naknadno, u studiju, one bez obzira na glumačku, odnosno pjevačku podjelu, nemaju jednaku značajnost. Ne samo što im nedostaje prizvuk iz gledališta, već su i tonsko – prostorni uvjeti drugačiji pa im upravo oduzeto obilježje neposrednosti umanjuje draž autentičnosti. Adaptacije pojedinih scenskih djela za novu vrstu, radio – dramu, bez obzira na mogućnost istih interpretata u oba medija, može samo fragmentarno poslužiti u teatrološki bitne svrhe. Dramaturške preinake čine kazališnu dramu prilagođenu snimanju i emitiranju na radiju novim djelom” (Batušić, 1991 : 181).

4. 6. Film kao sekundarni teatrološki izvor

Filmska umjetnost je “ponudila je teatrologiji jedno od najznačajnijih vrela. Začetnici našega znanstvenog područja svršetkom 19. i početkom 20. stoljeća nisu mogli ni slutiti da će jednoga dana njihovi nasljednici moći gotovo u potpunosti konzervirati sliku i zvuk, dakle sav vizualni i auditivni dio kazališne predstave, zajedno s nekim njenim odjecima u gledalištu.

Počelo je, dakako dokumentarnim, netonskim, crno – bijelim filmskim zapisima, da bi se istotako u dokumentarne svrhe, tonskom kamerom i kolorom zabilježili već četrdesetih godina pojedini prizori, što je kasnije logično, dovelo do filmskoga snimanja čitavih predstava.

Teatrologija uvijek meritorno raspravlja o snimkama učinjenim u dokumentarne svrhe, a ne o ekranizacijama kazališnih djela, premda i one pripadaju odnosu kazališta i novih video – medija. Osobito su zanimljivi primjeri kada pojedini dramatičari pišu filmske scenarije za ekranizaciju vlastitih drama (Brecht – Prosjačka opera za Pabstov film) ili pak kada reditelji koji su djelo režirali u kazalištu, koriste za isto djelo filmski medij (M. Reinhardt kao reditelj Shakespeareovih drama za S Bondarčuka, O Wellesa, A Kurosawe ili nadasve L. Oliviera – bez obzira na to da li jeriječ o njihovim glumačkim ili rediteljskim interpretacijama, bit će od nesumnjive zanimljivosti iza teatrologiju, ali kako njihova ostvarenja nisu kazališna, to ćemo u njima naći samo djelimični interes.

Filmske snimke kazališnih predstava posjeduju obično vrijednost do-

kumenta koje je konzerviraosliku i ton, ali su vrlo rijetki primjeri koji su sačuvali i neposredni odjek izvedbe u gledalištu, jer takav materijal nastaje uglavnom na posebnim izvedbama, bez gledatelja. Pa ipak, uz sve nedostatke u koje kao najveće ubrajamo kadriranje te izbor planova – što u vlasti filmskoga reditelja pa i snimatelja, koji prenose kazališnu režiju na vrpcu te na taj način sugeriraju vlastitu viziju scenske slike, takvi dokumenti predstavljaju neprocjenjivu vrijednost za svako teatrološko pručavanje. Oni se, međutim, mogu međusobno bitno razlikovati, upravo s obzirom na redatelja filmske verzije. Kada primjerice, Peter Brook ekranizira vlastitu londonsku predstavu P. Weissa Marat – De Sade (1966), onda isti umjetnik prenosi vlastito umjetničko djelo iz medija u medij, stvarajući na filmu, bez obzira na to što je riječ o kazališnoj predstavi, novo umjetničko djelo. No kada pak Nikola Tanhofer filmskim postupkom konzervira Gavelinu režiju Krležine drame „U logoru“ (1963), on ostaje samo posrednikom između kazališta i filma, ostvarujući uzoran primjerdokumenta i vjerodostojnoga bilježenja kazališne predstave“ (Batušić, 1991 : 181).

4.7. Televizija kao sekundarni teatrološki izvor

Tvorac termina televizija je ruski naučnik Konstantin Perskil (još 1900. godine). Učinio je to spajajući grčku i latinsku riječ: grč. tele – daleko + lat. visio – gledanje, slika, prikaz. No tek 25godina kasnije Škot John Logie prenio je prvu televizijsku sliku na udaljenost od nekoliko metara. Temeljni princip televizije je pretvaranje pokretne slike u električni signal pogodan za prijenos, uz obrnuti proces kod njenog prikaza. To je najutjecajniji medij. Spaja zvuk i sliku, koja nosi najpotpunije informacije, a koje, u odnosu na sve druge medije, najsnažnije djeluju na primaoca.

Vrste televizijskog sadržaja su:

- Informativni program, koji se najčešće realizuje kroz emisije vijesti te druge sadržaje čiji je cilj plasirati informacije
- Zabavni program, u okviru kojeg su muzičke, humorističke i sportske emisije, filmovi i serije
- Kulturno-obrazovni program, u okviru kojeg je i program za djecu, koji bi trebao, na prvom mjestu, imati edukativni karakter

Od početka osamdesetih pojavio se trend formiranja televizijskih stanica koje emitiraju samo jednu vrstu programa. Najpoznatiji su primjeri CNN i Al Jazeera, koji emitiraju informativni, Eurosport, koji emitira sportski, MTV, na kojem se emitira muzički program.

U ovisnosti o načinu osnivanja i finansiranja televizija može bi ti: Javna, čiji je osnivač država, koja je većim dijelom finansira. U nekim zemljama javni televizijski servisi se finansiraju i putem RTV takse, koju plaćaju građani, za posjedovanje radio ili televizijskog prijemnika. Po definiciji, javna televizija morala bi prenijeti svamišljenja i jednako zastupati sve političke, socijalne, društvene i kulturne interese.

Komercijalna, koja je u privatnom vlasništvu, te koja se najvećim dijelom finansira putem oglašivača, odnosno reklama. Komercijalni mediji svoje

programske sadržaje prilagođavaju potrebama i ukusu što većeg broja gledatelja. Na taj način se u velikoj mjeri zadovoljavaju zahtjevi i potrebe oglašivača u njihovom programu.

Prvi redovni televizijski program krenuo je u Velikoj Britaniji, 1936, na BBC-u. Televizija Sarajevo svoj je program počela emitovati 1. juna 1961.

U modernom društvu „filmsku kameru u gledalištu sve češće zamjenjuju različiti oblici video – snimanja. Predstava se bilježi jednom statičnom kamerom ili se snima s više njih. Pojedina kazališta na taj način sustavno dokumentiraju i čuvaju sliku svojih ostvarenja što je nesumnjivo važno. No takvasnimka nije uvijek teatrološki pouzdano vrelo. Broj kamera, njihov razmještaj u gledalištu i kadriranje presudno utiče na oblik zapisa. Tonski uslovi takvih zatvorenih viode – sistema nisu uvijek idealni. Zbog specifičnosti kazališne rasvjete, vrpca ne može uvijek zabilježiti sve ikoničke finese predstave, a reakcija publike na izvedbu u takvim je dokumentima nepotpuna. Nobez obzira na sve manjkavosti, video – zapisi kazališnih predstava postali su u naše vrijeme nadasve važnim i vrijednim dokumentom i vrelom teatroloških istraživanja. Jedna od zadaća teatrologije bila bi i neprekidno upućivanje kazališne prakse na potrebu sustavnoga bilježenja vlastite djelatnosti svim raspoloživim audio i video sredstvima, jer se samo na taj način može barem djelomice zaustaviti već poznata prolaznost scenske umjetnosti (Batušić, 1991 : 126).

Umjesto zaključka – svojevrsna simbioza

Pozorište kao specifičan umjetnički čin ne bi imalo cjelinu ugođaja da nije teatroloških izvora koji ga čuvaju od zaborava i nadahnjuju novom kreativnom energijom. Bez primarnih teatroloških izvora ne bi spoznali izvornu bit i sadržinu kazališnog čina, a bez sekundarnih izvora posjetioci i ljubitelji bi bili uskraćeni njegove cjelovitosti.

Jedni izvori nadopunjuju druge, a obostranost čini svojevrsnu simbiozu koja zaokružuje proces umjetničkog stvaranja.

Pozorište kao kolektivni čin osvajanja pozornice i gledatelja sa teatrološkim izvorima dobija nove članove kazališne zajednice koji upotpunjuju teatarski ovir egzistirajućeg trajanja.

Literatura:

Erjavec, Karmen & Zgrabljic, Nada, (2000), *Odgoj za medije u školama u svijetu, Hrvatski model medijskog odgoja*, Medijska istraživanja, (god. 6, br. 1).

Koković, Dragan, (2007), *Društvo i medijski izazovi, Uvod u sociologiju masovnih komunikacija*, Novinarska biblioteka br. 5, Novi Sad, 2007.

Lipovčan, Srećko, (2006), *Mediji – druga zbilja? : rasprave, ogledi i interpretacije*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada,.

Lukić, Darko, (2006), *Produkcija i marketing scenskih umjetnosti, Što je kazališna produkcija*, Zagreb, Hrvatski centar ITI-UNESCO-

Ranković, Milan, (1978), *Kultura i tržište, „Privredni pregled“*, Beograd.

Vreg, Ftance, (2007), *Medijske teorije i stvarnost*, Informatologia, Vol.40 No.3, UDK: 654.1:316.752.

..0..

ZORAN PAVLJASEVICH
SRDJAN VUKADINOVICH

Theatrical Sources as an Indispensable Part of Theater Per- formance

Summary

There are many theatrical sources that are used in research about theater and its duration. All of them can be classified into two large groups: primary and secondary sources. In addition to primary (immediate) theatrical sources, which come from the closest environment of stage practice, for the most faithful reconstruction of a past theatrical act, it is necessary to use secondary (indirect) theatrical sources.

The primary (immediate) sources of the reconstruction speak directly about the play that is the subject of research, while the secondary sources indirectly offer certain knowledge related to the mentioned theatrical event.

Primary theater sources include programs, catalogs, posters, posters, as well as original archival documents. Secondary theater sources are: theoretical discussions about the theater, drafts and templates for future stage works, all forms of public feedback on the play and its accompanying phenomena (criticisms, reportages, polemics), news about the theater in the most diverse means of public communication (press, radio, film, television).

The whole of the theatrical being is constituted by a complex of theater segments, and it is significantly and significantly completed by primary (posters, programs, catalogs, archival documents) and secondary theatrical sources (film, radio, television, press...).

Key words: Theatrical Sources - Theatrical Duration - Primary Theatrical Sources –
Secondary Theatrical Sources - Theatrical Production.

ПРЕДРАГ НЕШОВИЋ

XXXIX ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА БиХ - ПОВРАТАК ТРАДИЦИЈЕ НА ТЕАТАРСКУ СЦЕНУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

[20. – 28. октобар 2022.]

„Али, без позоришта се не може!“

(А. П. Чехов, ГАЛЕБ)

УПРКОС СВЕМУ

У претходних више од две године дана била је присутна пандемија па је Организатор био приморани да развија разне протоколе, навике и правила која су му омогућавала да што безбедније и сигурније организује Фестивал. Наравно, пандемија је побеђена. Због тога, целокупна театарска догађања се враћају у нормалу и доступна су „уживо“ – ван друштвених мрежа. Такође, сарадња са електронским медијима се проширује. Ове године, интензивније, сваког дана, од 20. до 28. октобра, у програмима свих медија ће се емитовати хронике, рекапитулације, репортаже, интервјуи – све ово ће омогућити нови увид у садржај и начин функционисања Фестивала и омогућити му нови квалитет.

Епидемиолошко лудило које је, уз разна увођења и попуштања мера, трајало више од две и по године дана, увелико је променило свакодневни живот усмеривши сваки сегмент друштвеног па и уметничког живота на дигиталну друштвеност. Физичка дистанца као један од темељних захтева у доба пандемије коронавирусом донела је значајне промене у представљању, продукцији па и рецепцији свих сценски уметничких и културних формата па тако и традицијских пракси. Према ономе што смо доживели, махом се уводила „пракса и искуство на даљину“ што из темеља мења извођачке односе презентера и рецептора – интеракцију извођача и публике. У светлу „нове нормалности“ доживели смо отварање нове перспективе Театарских сусрета на којима посљедњих десетак година учествује око неколико стотина активних извођача, уз неколико хиљада гледалаца, новинара, и храбрих посленика. Били смо сведоци како се људи који живе за те фестивалске дане на лицу места сналазе у „новом нормалном“ с епидемиолошким мерама које не дозвољавају окупљања, забаву и дружење.

У доба релативизма вредности и моралног ниҳилизма, у времену у којем се налазимо на раскршћу између познатог, доброг „старог нормалног“ и непознатог и нежељеног „новог нормалног“ посебно на пољу уметности, осећали смо потребу поновно пропитати што желимо у будућности како бисмо знали како кренути даље. Повратак питањима о театарско/сценским приступима представама данас, повратак је на стабилну тачку/темељ, на упориште из којег можемо мирно преиспитати „ново нормално“ и усмерити нашу уметност, нашу професију, ка будућности.

Прошлогодишњи Театарски сусрети одржали су се након укидања епидемије, па су окупљања, славља и дружења великог броја људи била саставни део свакодневнице. Овогодишњи, Интернационални театарски сусрети 2022. улазе у тзв. „нову нормалност“ у којој све што је пре било регуларно и уобичајено то више није. Тако су, ранији Сусрети казалишта/позоришта Брчко дистрикта преживели Covid-19.

На професионалној театарској сцени на подручју Региона имамо неколико националних професионалних позоришних кућа које су се развијале од средине прошлога столећа па све до данас. Од 1991. до данас Регија је у сталној „транзицији“, напуштање једног и прелазу у други потпуно другачији политичко-економски и социјално-културни систем, карактеристичан за западни свет. Задњих две ипо године дана блокирала нас је и пандемија Covid-19 у пуно сегменту живота и натерала да транзитирамо у виртуелном простору што су нарочито осетиле све извођачке уметности. Континуирано смо суочени с многим новим појавама за које имамо много питања, а мало одговора, о чему смо на неки начин већ почели размишљати и разговарати на овогодишњим Театарским сусретима. Ове године имали смо прилику да многа отворена питања са искуством живота у пандемији и уз нове критичке перспективе почнемо интроспективно да затварамо како би могли да кренемо ка неком новом и перспективнијем дискурсу за позоришну уметност.

Сви знамо да је Традиција на сцени у неколико наврата најављивала радикалан прекид с прошлошћу, с правом се питамо је ли транзиција доиста отворила нове перспективе и донела нове освежавајуће и плодне идеје у театарској уметности? Какви концепти ће доминирати на професионалној сцени у наредним деценијама? И да промислимо ново позоришно раздобље како би задржали некадашњи значај драмске игре на сцени и у друштву.

И ЕВО, поново се **сусрећемо** ове 2022. године И Фестивал егзистира у пуном капацитету. Да кажемо да се сусрећемо овде по тридесет и девети пут праћени бројним изазовима било би сувишно. Сви знамо у каквим проблемима смо били у предходном периоду, Covid-периоду, као култура, као друштво, као свет, али такође, знамо да смо морали да наставимо да живимо, да радимо, стварамо и мислимо – јер без тога, нема живота, нема уметности.

Опет се налазимо у Брчком, граду на Сави, у епицентру театарског дешавања, средини пуној неизмерне подршке свих институција

Дистрикта. Без ове средине не би ни било културне баштине, а без сарадње Фестивал би изгубио великог савезника. Сваке године, овај театарски Фестивал постаје значајнији и иновативнији. Од ове године услед превазиђености концепције Фестивал добија и ново значење и нови назив: **ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**. Својој публици ће из вечери у вече приказивати шта све може да постигне традиционална театарска уметност, али и шта све може да постане традиција и уметност. Наставиће да се промишља, анализира и машта о будућности ове наше уметности, а ова два аспекта ће се спојити у новом издању као нов квалитет.

На крају, битно је нагласити будућност, пошто је она у сржи свега што се покушава да постигне овим пројектом. Све што је изграђено у скоро педесетогодишњем трајању изграђено је са мисијом и визијом будућности традиције. Фестивал овај неоспорни успех дели са верном и најбољом публиком овог града.

СУСРЕТИ И СУСРЕТАЊА КАКВЕ НИКО НЕМА

СУСРЕТИ професионалних позоришта Босне и Херцеговине у Брчком су први пут организовани од 16 до 23. марта 1974. године, и истрајавали су 18 пута све до 1991. године, када су одржани као Ревија професионалних позоришта Б и Х од 9 до 16. новембра, након чега су угашени. Понајвише због ратних околности у којима се Босна и Херцеговина тада затекла. Након десетогодишње паузе, у новембру 2002. одржани су ревитализовани *19. Сусрети позоришта Босне и Херцеговине Брчко*, као **ПОЧЕТАК** новог живота овог фестивала; на коме су гледаоци могли да виде најбоље представе професионалних позоришта у Б и Х која са својим сопственим професионалним ансамблом негују домаћи драмски репертоар, уз могућност учествовања продукција других позоришних кућа из Региона (Србија, Хрватска и Црна Гора). На обновљеним *Сусретима Босне и Херцеговине Брчко* од 1. до 7. новембра се приказује седам представа у конкуренцији за награде, и једна ван конкуренције, на завршној вечери у част награђених.

Године 2003. Фестивал добија нови назив: *20. Сусрети позоришта/казалишта Б и Х Брчко* и под тим називом истрајавају све до 2014. године када заједно са својом верном публиком и позоришним уметницима прослављају значајан јубилеј – тридесет година након утемељења овога Фестивала, као граничном годином између младости и зрелости.

Фестивал прелази у окриље Брчко дистрикта Б и Х, што му доноси и измењени назив: *24. Сусрети позоришта/казалишта Брчко дистрикта Б и Х* и предложене представе које ће се приказивати на изабирао је *Селектор* или *Селекторско веће*. На крају, посљедње вечери фестивала Стручни жири, састављен од истакнутих позоришних делатника из Региона, је вредновао и додељивао награде најбољима. А у част награђених извођена је гостујућа позоришна,

балетска, оперска представа, или солистички концерт. Тада *Сусрети* својој публици изборничком структуром и угошћавањем омогућују најистакнутије и најинтригантније представе утемељене на „суигри“, довођењем драмских позоришта из других држава. На *Сусрете* су селековане оне представе које су испољавале „неме гесте“ и вербалне снаге, представе које се квалитетом, поетиком и снагом издвајају у промицању вредности редитељске поетике, педагошких начела, филозофског промишљања и егзистенцијалне снаге утемељивача и домаћина фестивала. Тако се чини да ови *Сусрети* у избору и сталном вечерњем јесенском окупљању, последње седмице у новембру, и у наглашавању лековитости ансамбл-игре, следе Чеховљево мисао „Али, без позоришта/ kazališta се не може!“ Све представе извођене су у дворани Дома културе у Брчком.

Сусрети позоришта/казалишта Брчко дистрикта Б и Х су у својој скоро педесетогодишњој историји постојања 2021. године обележили један значајан јубилеј ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ ОД ОБНАВЉАЊА СУСРЕТА. Уз посебно селекован такмичарски програм 38. *Сусрета позоришта/ kazališta* издавачка делатност организатора Владе Брчко дистрикта – Одјела за привредни развој, културу и спорт – подарила је овом слављенику богату и опсежну фото–монографија ДВИЈЕ ДЕЦЕНИЈЕ ОНОВЉЕНИХ СУСРЕТА И СУСРЕТАЊА аутора и идејних твораца обновљених *Сусрета* Јакова АМИЏИЋА и Срђана ВУКАДИНОВИЋА. У једно оваквој књизи документовано је све оно што је значајно виђено. А виђено је мноштво програмских садржаја достојно пажње брчанске публике и шире позоришне стручне јавности. Посебно се види генеза визуелног изражаја пратећих докумената (плакати, дизајн корица Монографија, Антологија, Публикација...). Сваки *Сусрети* отворани су врло садржајним позоришно-документарним изложбама.

У БУДУЋНОСТИ СИГУРАН ПРОСТОР ИНТЕАКЦИЈЕ А НЕ САМО ФЕСТИВАЛ

НА ОВИМ тридесет деветим *Сусретима*, ове 2022. године, на захтев времена, долази до суштинске промене концепције и назива фестивала у ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ услед превазиђености концепције и засићења форме организованости многих фестивала у свету и код нас. Нови фестивал *Интернационални театарски сусрети Брчко дистрикта Б и Х* утемељују се у „преломном тренутку новије светске позоришне историје“; утемељују се на почетку једне нове културне политике у времену трансформације и транзиције концепта и почетку његовог деловања. Зашто баш сада? Појављује се млади нараштај театарских уметника, глумаца и редатеља, који се одвојио од средишње представљачке театарске матице, како би, предвођени „новом нормалношћу“, остварили потребу доказивања властитих стваралачких особености извођењем врхунских текстова домаћих и светских аутора, неретко најновијих савремених дела, мимо подређености једном средишту. Настоје промицати темељно

и педагошко начело: суигру. Суигром између себе на сцени и на гледаочевој позорници. Желе да остваре суигру између врхунског текста и публике истражујући архетипске могућности уметности, самоћу театарског чина у контексту свеопште отуђености, настојећи да је претворе у присност која отвара нове могућности тратарске суигре и посвећености властитом позиву. Изазову испитивања дубине фестивалског битисања у новим условима.

Овогодишњи ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА Б и Х, као и пријашњих година *Сусрети поозоришта/ kazališta*, окупљају репертоарске врхунце театарских кућа из Босне и Херцеговине и суседних земаља, који су се у претходној сезони истакли изврсношћу и узбудљивошћу, представе ношене надахнућем и вештином својих стваралаца, које живо комуницирају са публиком пропитујући могућности и домете драмског театра данас, без обзира је ли реч о адаптацијама класичних драма, савременим комадима или пак прерадама филмских дела за позоришна извођења. Одабраним насловима тематски варирају, што је сталност и овог новог Фестивала, но у формалном смислу могуће им је пронаћи неке заједничке одреднице, сместити их под један заједнички именитељ. Понајпре, ту је ансамбл-игра, снажно присуство извођачког заједништва у сукреирању театарског чина, које је можда најбоље описати једном једином заједничком реченицом, мотом транзицијски измењених *Сусрета*: **Болест Друштва** који катактеризује све изабране представе овогодишњег фестивала, *Интернационалних театарских сусрета Брчко дистрикта Б и Х*.

Слично је са свим насловима, па и онима у којима бисмо можда очекивали да се све врти око главног јунака или јунакиње. И редатељи као да су окренути глумцима, па међу одабранима нема представа где је концепт снажнији од извођача. Радост игре обележава врло различите приступе, поетике, жанрове и погледе, од травестије, преко тврдичлука, ангажованости, експресивности, експерименталности, аутентичности или прецизног лудизма – да споменемо тек неке. Свуда је присутно глумачко приањање уз мисао представе, аналитичност у приступу лику, равноправан дијалог с партнерима на сцени. Резултат је тога и отвореност према публици, свест о важности њезиног укључивања у суигру, позив – да им се придружи. Јер – како је то лепо рекао Питер Брук: *»Могу узети било који празан простор и назвати га отвореном сценом. Нетко се креће у том празном простору док га нетко други проматра, и то је све што треба да би се створио театар...«* (Питер Брук, *Празан простор*, (*The Empty Space*), »Марко Марулић«, Сплит, 1972.)

ТАКМИЧАРСКА СЕЛЕКЦИЈА

Бранислав Ђ. НУШИЋ: ПОКОЈНИК, ЦРНОГОРСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ И ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРУ ТИВАТ (Црна Гора)

Режија и адаптација текста ЕГОН САВИН, асистенткиња редитеља Радмила Божовић, сценографкиња Весна Поповић, костимографкиња

Јелена Стокућа, асистенткиња костимографкиње Гордана Булатовић, избор музике Егон Савин и сценски говор Дубравка Дракић.

Играју:

Марко Баћовић (*Спасоје Благојевић*), Бојан Димитријевић (*Павле Марић*), Бранка Оташевић (*Рина*), Горан Вујовић (*Анто*), Александар Радуловић (*Милан Новаковић*), Лазар Драгојевић (*Љубомир*), Славко Калезић (*Мило*), Слободан Маруновић (*Господин Ђурић*), Стеван Вуковић (*Младен Ђаковић*), Дејан Иванић (*Аљоша*), Стеван Радусиновић (*Адолф Шварц*), Радмила Божовић (*Софија*), Јадранка Мамић (*Марија*), Драган Рачић (*Агент*) и Слободан Вујадиновић (*Жандар*).

Име Бранислава Нушића постало је једним од блиставих симбола наше културе, уметности, књижевности. Постало је и заштитини знак наше позоришне вештине и уметности. Комедиографски динамометар, који броји преко 100 драмских дела, светли као да је „укључен“ у народни живот енергијом равној оној Николе Тесле. Сав свој књижевни дар Нушић је употребио да се као хроничар свога времена подсмехне извитоперености друштва, средине у којој је живео. Његове алузије на зло, на неправду, односиле су се на дневну политику иако је цена тог избора била велика. Доказ свему томе лежи у чињеници да је и у његовом животу било пуно елемената трагикомике. Час подобан, час неподобан, три пута је пензионисан и враћан у службу, да би тек четврти пут заиста отишао у заслужену пензију.

Хумор Бранислава Нушића очаравајући је истинит, као што је његова оштрија сестра—сатира, питома и меланхолична, а не сурова и груба. Изворни, бујични хумор Нушић је слушао у музичкој реторици народа, малих и обичних људи, који на позорници израстају у велике и необичне типове. Импазантно, неисцрпно, незауостављиво дело Бранислава Нушића припада свим људима, не зато што је комедија плебејска, народска посланица, него већма зато што су у осећању смеха и смејурије, комедије и лакрдије, људи и пуноправни и равноправни, без задршке и без зазора.

Нушић, писац живог духа, први код нас почиње да негује комедију о брзим историјским променама и сложеним друштвеним, политичким и културним кретањима, са аутентичним и сугестивним цртама једне средине са посебном атмосфером, наравима, менталитетом, пластиком тог времена. Његова природа и темперамент опсерватора који је изоштрио вид и слух за карактеристичне, а понекад и за пресудне појаве у друштву. У своје дело унео је много неусиљене духовности, изнео многа наличја свакидашњице. Нарочитим осећањем за комику привлачио је публику да приђе што ближе позоришту.

Он је уздигао смех на виши ниво, дао му нашу, домаћу специфичну боју, довео нашег човека на позорницу и тиме истиснуо инострану лакрдију у време када се у нашим театрима, смеха ради, обилато приказивала. Ни данас његове комедије које пластично и духовито сликају моралне проблеме свога времена више кроз дух него

космополитски, нису изгубиле своју актуелност. Фиксирао је тако карактеристике свог времена да у њима и данас откривамо могуће асоцијације. То не говори о његовој проицљивости, већ о његовом умећу да запази и истакне оне друштвене чиниоце који нису ефемерни проблем и догађај дана. Напротив, свевремени и свежи и данас. То речито говори о његовом правом и неподељеном припадању нашем театру и о томе да су његови комади, иако писани пре сто година још увек „свежи” и за нашу театарску данашњицу. Лик „чаробњака смеха” израста пред нама, на позоришним даскама, у пуној величини, људској и уметничкој, а тумачи смеха обезбеђују континуирану присутност Нушићеву на нашим позорницама и у наредним деценијама. Готово да нема позоришне куће која није успела да нађе места у свом репертоару и за овог комедиографа. Као да нам није довољно обимно Нушићево драмско дело па поједини ставраоци - писци, редитељи, глумци – проширују своје занимање за неке помало заборављене његове комаде, дописују нове чинове недовршеним његовим комадима. Често посежу за драматизовањем његове популарне, од ђачких дана читане и препричане Аутобиографије, па чак сачињавају нови драмски текст од више гласовитих Бен Акибиних (Нушићевих) козерија. Многи позоришни трагаоци посежу за неким непознатим или давно извођеним сценским радовима, па и комадима из заоставштине.

За театар српски Нушић је имао и има немерљив значај и после своје смрти. Остао је да се смеје, да нам се смеје и да нас засмејава. Оставивши за собом ремек-дела српске комедиографије, која живе и данданас на позоришним сценама широм земље. Захваљујући, између осталог, чињеници да је своја књижевна дела стварао на говорном, народном језику велике трајности. Његов театар комике је данас важан ослонац нашег позоришта, његов високи домет у живој и животној уметности комедије. „Чаробњак смеха”, бард небројених позорница, наш најплоднији стваралац позоришног хумора, за живота па и до данашњих дана остао је некрунисани краљ позоришног репертоара. Мајстор пера, „усвојеник читалаца”, стоји чврсто под овим нашим поднебљем, „троши се” и опстајава све до данашњих дана. Чини нам се да је тек у нашем времену однос према Нушићевом делу усаглашен, и то у славу „песника смеха”. Његова дела писана за позориште, поготову комедије, и данас су веома актуелна. Нушић је својим делима доказао колико је бритка његова реч и колико има књижевног дара, а његов ванвременски смисао за хумор је актуелан и данас. Томе у прилог иде чињеница да се његове комедије и дан данас играју на многим позоришним сценама широм Србије. И без обзира на то што су настале пре више од сто година, реплике његових ликова су применљиве и на наше време и са истим жаром засмејавају публику као некад.

Његове комедије, иако писане пре више деценија одишу и данданас новом свежином, као да су настале из пера савременика, наше данашњице. Стога опус овог писца представља изнова велики

изазов и инспирацију за позоришне уметнике са ових простора. Пола у шали, пола у збиљи, неретко се име пишево спомене и за скупштинском говорницом, на јавним скуповима, свугде где се разговара о политичким приликама и неприликама поставља се питање: „Шта би сада рекао Нушић?”

Све то потврђује пишеву прозорљивост када је рекао да је *„живот не само запазио, већ и живео њиме, као феникс, са сваком новом генерацијом, са сваком добом, са сваком епохом друштвеног развитка, умирао и опет се рађао да би живео новим животом, животом нових људи и новог друштва”*...

Најдуховитији човек Балкана, како га је назвала европска критика, је знао да је позориште од свих умотности најближе животу, стварном животу, па је у својим комедијама желео што више живота, да садржаји буду занимљиви, а тематика је увек била некакав сиже из живота у тадашњој престоници Србије и тако је створио „своју” публику. Нушић је и творац позоришне публике која је, кроз његову духовиту реч, научила да воли позориште. Позориште је било његова преокупација целог живота. До последњих својих дана није престајао да буде у вези са својим публиком. Својим духовитим причама из живота развеселавао је и засмејавао позоришну публику. Осим тога, подсећао је управе позоришта на истину да једана велика представа не може без духа и без духовитих текстова, који су каткад били и најжешћа критика друштвених појава у Србији.

Насупрот публици, критика је према Нушићу била строга, рекао бих неправедна. Као да је била љубоморна на Нушићеву популарност у позоришту мимо њених процена. Критика је, по правилу, заговарала више поетичка, културна и морална становишта, без разумевања за Нушићеву особену књижевну позицију, његову укореењеност постојећој српској култури, прилагодљивост публици. Због свега тога Нушићево позоришно дело је у највећој мери настајало у знаку контраверзе између публике и критике. Можда је тек у нашем времену однос према његовом целокупном позоришном делу усаглашен, и то у славу „чаробњака смеха”.

Иза Нушића, иако је мислио да је „мало дао”, остао је импозантан књижевни опус, посебно комедиографски. У њима се трудио и успео да „рекне и дорекне” оно што се није могло ван позоришних дасака. Нушићева позоришна дела била су духовита, без претензија да буду дубока до досаде, пуна сатире без жаоке која ће за срце да уједа, весела да изазову смех, срдачан и здрав смех. Представе рађене по његовим драмским текстовима постале су јако препознатљиве, толико да су биле препричаване по београдској чаршији, тако да је његово име постало опште познато.

Са непуних деветнаест година, године 1883, дебитовао је зрелом комедијом *Народни посланик* на нашој литерарној (и позоришној) сцени, за коју је добио похвале и подршку најугледнијих писаца тог времена, Лазе Лазаревића и Милована Глишића. Нажалост, иако изванредан, текст је морао да чека читавих тринаест година да се

појави на сцени Народног позоришта. Био је то почетак сјајне и богате каријере Бранислава Нушића. А свој маратонски ход по театрима Србије и Европе завршио (недовршеном) комедијом *Власт*, 1937. године.

Време првог светског рата провео је као емигрант у Италији, Швајцарској и Француској. Своје болне утиске о великој народној трагедији и страдањима у рату изнео је у књизи *Деветстопетнаеста*. Ужаси рата оставили су своје трагове и на његовом драмском стваралаштву: написао је драму *Велика недеља*, приказану 1929. У периоду после рата написао је и драме за које се инспирисао историјом: *Кнегиња од Трибала*, *Томаида* и *Наход* који је и приказан (1923).

После 1929. поново се вратио комедији и до смрти (19. јануара 1938) написао, поред ситнијих шала и скечева, комедије: *Госпођа министарка* (изведена 1929), *Предговор* (1930), *Мистер Долар* (1932), *Београд некад и сад* (1933), *Ожалошћена породица* (1934), *Ујез* (1935), *Др* (1936) и *Покојник* (1937).

У његовим рукописима, после смрти, пронађена је и недовршена комедија *Власт* (I и II чин), која показује изразите сатиричарске тенденције.

Највећи сценски успех доживеле су његове комедије *Госпођа министарка*, *Ожалошћена породица*, *Сумњиво лице* (1923) *Народни посланик*, *Протекција* и *Покојник*. Оне су се задржале на репертоарима наших и иностраних позоришта све до данас.

Нушићева једночинка *Кнез Иво од Семберије* својим човекољубљем и снагом патриотских осећања задивила је и великог Лава Толстоја.

Покојник је бритка сатира о човеку који је забуном проглашен мртвим и након неколико година се враћа у својој кући. То дело, посљедњи и помногим најбољи Нушићев комад, важно је и актуално и дан–данас, због пропиткивања бројних елемената и момената људске природе који су значајни за схватање бескрупулозних механизма на којима друштво почива. Радња се дешава тридесетих година прошлог века, у време када је Нушић на крају свог животног пута и да скрхан свим оним пошастима која су царовала и увелико нагрисала тадашње друштво (и државу). Као да је желео да на обилазни начин покаже нама данас да нисмо ни педаљ одмакли од тог далеког периода (а живимо у XXI веку).

Савинов „Покојник“ је крајње резигниран, без оптимизма, уместо грохотних смеха он се осмехује, уместо оштре сатире он се само осмехује (ах како ми је то данас познато). Но све то што видимо на позорници (а и у животу) довољно је да нам покаже врло опасну данашњу ситуацију. Ово није Нушић од прекјуче, није од јуче – ово је Нушић од ДАНАС. Тим више озбиљнији да се запитамо где смо били све ово време и куда заправо ми идемо (читај: срљамо). Све се то транспарентно види у представи која балансира између трагедије и комедије, јасно избацује на површину Нушићев (и наш данашњи) мрак који је савремен а самим тим и опаснији. Све интервенције у

адаптацији су тачно урађене и у прилог су сценске приче коју Егон Савин прича на сцени: рецимо, измена назива места (надзорник Аљоша намерава да изврши самоубиство утапањем у Морачи уместо у Дунаву, кућа коју је Спасоје наследио није више на Теразијама него у Његошевој улици и сл.) и дневне штампе (новине из којих ликови читају су „Глас Црногорца“); те кориштењу наглашеног локалног говорног нагласка (за све ликове осим Марића). Постоји и низ локализацијских измена које иду у прилог адаптацији и поцртавају њену оправданост – као пример се може узети неколико пута поновљена опаска да се Марићево украдено научно дело односи на исушивање Скадарског језера како би се добила плодна равница. Ово делује карикатуралног мегаломански, сличног осталим ликовима. Редитељ је тежио и појачавању вербалне и ситуационе комике: на пример, Рина (Бранка Оташевић) и њен љубавник Мило (Славко Калезић) размештају софе по принципима фенг шуија и гатају у висак, Спасојев и Ринин рођак Анте (Горан Вујовић) једва сроче слова, употребљавају се речи као „мрц“ (за означавање мртваца) и слично.

Ах, понесен утиском оно што се синоћ одвијало на позорници умало да заборавим на причу. Прича је у позоришту најважнија, од ње се креће у ту авантуру звану позоришна представа, то скакање у базен без и капи воде. Елем, насловни „покојник“ из Нушићеве истоимене позне драме (1937) враћа се у свој град три године након тобожњег самоубиства, у ствари са дугог путовања на које је отишао повређен и увређен прељубом своје супруге са његовим најблиским пријатељом и пословним партнером. Паметан, радишан, угледан и богати Павле Марић, који уз то држи и до интегритета и моралних норми, по повратку је остао без свега што се може отуђити: имање му је наследио, односно лажним сведочењем приграбио далеки рођак Спасоје Благојевић; његов непубликовани вредни научни рад под својим именом објавио је млади штићеник Љубомир коме га је поверио на чување (и који је захваљујући томе добио професорску титулу и место техничког директора вишемиллионске фирме у којој на разне начине учествују сви „наследници“); док се супруга Рина преудала за некадашњег љубавника Милана Новаковића. Ово мрачно-сатирично, иронично, па и трагично дело може се означити као нека комбинација комедије и друштвене драме. Ликови, изузев лажног покојника, пре свега су представници крупног капитала у чијој су служби, на различите начине. Као такви, они су хладни, неморални, цинични, моћни и дијаболични. Сопствене себичне интересе, уколико су угрожени, бескрупулозно представљају као интересе државног поретка и патријархалних „светиња“, који су не само изнад закона, него и изнад права појединца на пуко постојање, уколико им тај појединац смета. Овај комад отвара савремене теме које се тичу данашњег гледаоца, које тиште и боле, а којима је важно говорити данас и увек. Нушић је успео у **Покојнику** да направи такве психолошке ситуације у којима маска мора да падне. И покаже се право лице појединца, али не само појединца него и друштва. То је

велики домет Нушића. Комедија је средство а не циљ. Средство да изоштримо свој сатирички, критички поглед на друштво.

Комплетан глумачки ансамбл на висини задатка, следећи децентно одрешен редитељски концепт и у стилу глуме до најситнијег детаља. Савин гради **Покојника** на врло осетљивој граници између комедије као преобучене трагедије, и социјалне сатире, која изазива чемеран осмех, пре него здраво весеље уоченим карактерним манама одређеног, или сваког менталитета.

Гостујући глумац (Југословенско драмско позориште из Београда), Бојан Димитријевић, мајсторски је одиграо Марића суздржано, драмски, са унутрашњим покрићем поштеног човека, који нема нечасних тајни и икрено је изненађен апсурдом у који запада. Он лик Павла гради у оквирима психолошког реализма, чиме се показује његова неуклопљеност и „другост“ у односу на окружење. Ипак, повремено се у интерпретацији овог лика дешавају и исклизивања у патетику – као кад у првом делу представе након откривања прељубе Марић плаче, грубо гура супругу и покушава да гађа љубавнике столицом – што даје динамику и ефектност сцени. Такав Димитријевићев драмски проседе се показао као одлична супротност гротескном марифетлуку и бескарактерности блиског му Спасоја Благојевића, кога Марко Баћовић. Он се представља за својеврсног вођу рођачке банде, који се у глумачкој интерпретацији у, рецимо, важној сцени разговора са министровим братом при самом крају представе у којој кују коначни план за уклањање Марића, бечи, грчи, криви за столом за којим седи, и као врхунац цмољаво се расплаче. Истовремено трансформацију он је лик страшљивца, мутиводу и манипулатора најниже врсте, што кулминира отправљањем Марића назад у „илегалу“, са туђим пасошем у рукама... У истој сцени, Слободан Маруновић као министров брат Ђурић понаша се крајње ауторитативно на сасвим простачки начин – виче на Спасоја, служавки се обраћа са „мала“ и слично. Ова оваква интерпретација ова два лика овако делују опасно, много снажно, ефектно... Бранка Оташевић је Рину, прељубницу и спонзорушу, одлично играла на идеји да су лепота и грамзивост природне особине и да их се не треба стидети. Њена Рина је хладна бескрупулозна манипулативна, она интензивно флертује са бившим мужем након његовог повратка (да би се осигурала за случај да он ипак добије парницу); да би публика схватила да је Ринин и Новаковићев (Александар Радуловић) брак фарса (што је сасвим очигледно већ из чињеница да обоје имају љубавнике/љубавнице), он флертује са служавком, преврће очима на Ринине изјаве да њихов брак не сме бити разорен новонасталом ситуацијом и слично; а морална трулеж целог окружења додатно је утврђена механичко ласцивним понашањем служавке Софије (Радмила Божовић) према сваком мушкарцу вишег положаја са којим дође у додир... Горан Вујовић, као Анто, врло успешно је поцртavaо комедију у овој суровој драми... Александар Радуловић, Лазар Драгојевић, Славко Калезић, Слободан Маруновић и Стеван

Вуковић су „организовану криминалну групу на црногорски начин“, која успешно извела савршен злочин из користољубља, тачно и упечатљиво представили као стоголаву хидру спреге високог капитала и коруптивне власти.

Сценографија Весне Поповић која гледаоце дочекује док улазе у сали и заузимају своја места, асоцира на измештену радњу овог дела. Наиме, лево и десно одромне кулисе које асоцирају на камене громаде Црне горе. Боја и патина зеленкаста на „жабоквечину“, али више на „лов у мутном. Узан ходник на тескобу и клаустрофобију. Са минимум реквизите (углавном намештај) допушта да се мизансцен одвија неометано. Музички инсерти као иу „немих филмова“ су ту да означе промену сцене или подцртају значајну радњу означену од стране редитеља.

Све у свему – представа на нивоу рејтинга значајног Интернационалног квалитетног Фестивала у организацији Владе Брчко дистрикта. Браво!

КО ЈЕ УБИО ЏЕНИС ЏОПЛИН?, СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ И ОМЛАДИНСКА ПРЕСТОНИЦА ЕВРОПЕ НОВИ САД – ОПЕНС, У НОВОМ САДУ

Текст: **Тијана Грумић**. Концепт и режија: **Соња Петровић**.
Драматург: **Николина Ђукановић**. Сценограф: **Жељко Пишкорић**.
Асистент сценографа: **Надица Даниловац**. Сценографију илустровале: **Нада Божић** и **Ана Михајлов Чупић**. Избор костима: **Снежана Хорват**. Ликовно решење костима: **Сенка Раносављевић**.
Сценски покрет: **Мира Беба Добрковић**. Дизајн светла: **Тихомир Бороја**. Дизајн плаката: **Нада Божић** и **Ана Михајлов Чупић**

Играју: **Бојана Милановић / Соња Исаиловић / Стефан Вукић / Димитрије Аранђеловић / Вукашин Ранђеловић / Петар Бањац / Филип Грубач / Игор Сакач**. Премијера је била 9. марта 2020. године на *Камерној сцени* Српског народног позоришта у Новом Саду. Представа траје 105 минута без паузе.]

* * *

Вишеструко награђивана представа рађена по тексту Тијане Грумић, у режији Соње Петровић, изведена у оквиру Такмичарске селекције *Интернационалних театарских сусрета Брчко дистрикта БиХ*. Музиком, костимима, игром и надасве глумом, млада екипа представе „преселила је“ публику у 1970-ту годину, у собу 105 холивудског хотела „Лендмарк“, где је са само 27 година умрла Џенис Џоплин. Премијера ове представе била је на 50–годишњицу њене смрти.

Представа о Џенис Џоплин је резултат самосталног рада групе младих ауторки, глумица и глумаца, до којег им је очито истински стало. Експлозивност, необузданост и креативност стварне (и медијске) Џенис Џоплин, послужила је ауторкама као узбудљиво

полазиште за потресну, слојевиту сценску „рок–баладу”, у којој „уживо” извођење песама култне интерпретаторке постаје и драмски равноправан елемент сценског збивања. Овај комад је написан за позориште, јер је позориште једини медиј у ком можемо да дамо глас управо самој Џенис Џоплин да коначно исприча своју причу. Није важно да ли је та прича истинита, заснована на чињеницама или хронолошки доследна, важно је да је та прича коначно њена.

Кроз биографску причу о рок звезди шездесетих година прошлог века, сазнајемо како су живеле генерације **rock 'n' roll** музике и зашто је било тешко бити жена која се не уклапа у стандарде тадашње средине. Представа нас упознаје са Џенис Џоплин, пионирком међу женама у музици, женом која је иза себе оставила својеврстан правилник за „дивље жене”. Џенис Џоплин чланица је „клуба“ оних уметника који су отишли са двадесет седам година – звезда из света уметности и популарне музике, уз стандардну констатацију да бог себи прво узима најбоље. Дакле: Џими Хендрикс, Џим Морисон, Брајан Џонс, Џенис Џоплин, жан Мишел Баскијат, Ејми Вајнхаус... Углавном је реч о смртоносном миксу алкохола и наркотика. Мада Курт Кобејн то решава хемингвејевски – пуцњем из пушке. О овом феномену пишу се студије и он често служи као инспирација текстописцима, уз тезу да, ако одете са сцене са двадесет седам, прелазите директно у легенду.

Џенис у представи је једна радознала и весела, обична крхка, нежна девојчица која верује у своју интуицију и таленте, а у исто време је и девојка која је бесна и храбра, спремна да сагори за своје циљеве и на путу до тог циља не направи ниједан компромис. У представи млада Џенис је узор и инспирација за преиспитивање о себи, о нама, о друштву у коме живимо и забранама које нам се намећу док настојимо да будемо оно што јесмо. Да се не бавимо имитацијом него да покушамо да разумемо њену борбу и на крају крајева њену трагедију. Да разумемо контекст времена из којег долази и дозволимо публици да направи компарацију са собом у данашњем тренутку. Управо из разлога избегавања имитације једне јединствене, аутентичне особе из седамдесетих година прошлог века одлучила сам се за две Џенис које у својој синтези чине ону коју знамо из историје.

Музичка каријера која је красила ову фантастичну певачицу, као и њено незаборавно извођење великих хитова, били су исто толико важни колико и њен став да бескомпромисно уради баш све онако како је замислила, без обзира на околину и све остале проблеме са којима се сусретала. Управо зато, ова представа представа важна је за данашње младе, све оне који се генерацијски нису често сретали Џенис Џоплин, а од које ће свакако моћи много тога да науче.

Иако обогаћена конкретним историјским догађајима (Вудсток) и мотивима (битници, хипици, рокенрол), велики је успех што представа *Ко је убио Џенис Џоплин?* није носталгична нити ретро. Напротив. Усамљеност, друштвене норме, притисак родних улога,

анксиозност која мора да се седира... нажалост, нису ствар епохе („Ако наставите да ћутите изгубићете себе”, каже Џенис публици). Џенисини родитељи и познаници, они јој препречују пут, заробљавају је и претећи се надвисују над „Џенис коју не знамо”. (Предлажем и алтернативно име, „Џенис коју не знамо” заправо је пројекција „Џенис каква нам је потребна”.) Несавршена, гласна, несигурна, страствена, она која је довољно храбра да буде глас генерације. „Џенис коју знамо” као ведру, топлу, нежну жену, која се радује и након смрти, чини слику о околностима Џенисине смрти веома потресном.

Бојана Милановић је одговорила на овај нимало лак задатак. Она поседује потпуну контролу над својим телом на сцени, свој звонак и продоран глас учинила је храпавим налик Џенисином, енергичност и лакоћа с којом игра чини да јој верујемо у улози жене која је носила револуцију док су друге носиле сукње. Бојана, наравно, није сама на том задатку. Опчињавајућа је нежност у партнерској игри између ње и Соње Исаиловић. Бојана Милановић и Соња Исаиловић су својом енергија, вештином и количином храбрости и аутентичности на сцени могу да кажем скоро парирају самој Џенис. Оне као представнице нове генерације глумица које су спремне да се несебично предају публици, избегавајући питање мере и калкулисање. Посебна вредност у њиховој игри, поред свих њихових талената и преданом раду из којег су изашла ова два лика су уствари њихов заједнички лик. Њихов међусобни однос је пун разумевања, колегијалности и љубави до те мере да се дословно могу перципирати као једно, на сцени дишу заједно. Та врста поверење међу партнерима на сцени је озбиљна одскочна даска за сваки глумачки подухват.

Ово је једна од оних представа која је осмишљена од почетка до краја са потпуном свешћу – све је освешћено, све је тачно, почев од текста, који се одлучио да прати једну животну линију или причу Џенис Џоплин. Тачно од почетка до краја можемо да живимо трагедију, судбину једне особе која се зове Џенис Џоплин, која има дар од Бога да пева, она бела у себи носи црначку музику. Нема никаквих сувишних рукавца, прича је заснована на ономе што свако од нас носи од рођења до смрти, а то је дете у себи и то дете или убијете некада или оно живи деведесет година – код Џенис Џоплин је оно убијено у 27. години.

Иако обогаћена конкретним историјским догађајима (Вудсток) и мотивима (битници, хипици, рокенрол), велики је успех што представа *Ко је убио Џенис Џоплин?* није носталгична нити ретро. Напротив. Усамљеност, друштвене норме, притисак родних улога, анксиозност која мора да се седира... нажалост, нису ствар епохе („Ако наставите да ћутите изгубићете себе”, каже Џенис публици). „*Ко је убио Џенис Џоплин?*” је интригантна представа са обиљем доста добре музике. Поигравање са стереотипима. Борба против друштвених правила и обичаја. Разуђен мизансцен. Аутентична посвећеност. Тој младалачкој предузимљивости биле су потребне

године како би стекла поверење институционалног позоришта. Па чак и то поверење Селектора *Интернационалних театарских сусрета* да заигра на једном оваквом Фестивалу је логичан след што је Џенис Џоплин запевала на сцени Дома културе у Брчком. Иако поред свих својих квалитета поседује и ситне недостатке, у том истовременом садејству врлина и мана састоји се амбивалентна вредност карактеристична за сваку одличну представу.

У тематском смислу, ова представа је апсолутно део фестивала – овај фестивал говори о **болести друштва**. И ово је преиспитивање двоструког идентитета Џенис Џоплин. Структурно, ово је још један постбрехтовски акт, једно рокфестивалско испаливање порука.

Јако ми је драго да је ова представа показала да и млађа генерација воли Џенис Џоплин исто као што ју је волела моја, можда само на неки другачији начин. *Ко је убио Џенис Џоплин?* поседује експлозивну енергију која блешти и букти, па иако на појединим местима оставља прогоретине, у целини она је лепа као пламен. Извођачка екипа је од поетичног текста Тијане Грумић створила комуникативну и емотивну представу која крик (или вапај) Џенис Џоплин: „Ја не желим да нестанем!” нештећен преноси из 1970-те, преко полувековног временског јаза, право на сцену позоришта. Сматрам да је добро што се враћамо, да се подсетимо једне очигледно, сада већ, легенде. Јер, уколико допустимо да буде заборављена, Џенис Џоплин ћемо убити ми.

Питајмо се зато често – *Ко је убио Џенис Џоплин.*

Мирослав Крлежа: ДЈЕТИЊСТВО У АГРАМУ, ГРАДСКО ДРАМСКО КАЗАЛИШТЕ Gavella и ФЕСТИВАЛ МИРОСЛАВ КРЛЕЖА, ЗАГРЕБ

Редитељица: Сенка Булић, Драматуршкиња: Ана Пролић, Сценограф: Томислав Ђурковић, Костимографкиње: Нина Силобрчић и Емилија Шушковић Јакопац, Визуелни идентитет представе: Ивона Ђогић Ђурић / Цртаона Студио.

Играју: Андреј Дојкић / Марко Петрић / Ивана Боланча / Ана Квргић / Свен Медвешек и Сениша Ружић.

Глазбеници: Луција Баришић и Матија Антолић.

Ова адаптација аутобиографске прозе Мирослава Крлеже премијерно постављене у јулу 2021. године на сцени КУЦ-а Травно у режији *Сенке Булић*, еkleктичан је музичко–сценски *hommage* контемплативном филозофском генију великог писца и његовом чулном универзуму. Аутобиографска проза „Детињство 1902–03”. изворно је део Крлежиног дневника из ратних година, писана у пролеће и лето 1942. Први је пут објављена у часопису *Република*, 1952. године, под насловом „Дјетињство у Аграму године 1902–03”. (Одломак из дневника половином српња хиљаду девет стотина четрдесет и друге године) да би се у многобројним каснијим издањима појављивала као „Дјетињство у Аграму”. Поетична позоришна реконструкција Крлежиног детињства приказује

исходиште пищевог сензуалног света из којег ће касније да се развије његова изванредна стваралачка перцептивност и снага мисли.

Крлежа као одрасла особа августа месеца 1942. године, врућих љетних дана у Загребу, када непогоде прете са свих страна, тог се лета Мирослав Крлежа у свом дневнику враћа у дане раног детињства, 1902 – 03. године. У доба када му је машта радила „сто на сат“, а књиге с витезовима или оне с грчким митовима биле су важне као и лопта; у време када је био фасциниран спектакуларним призорима из циркуса, а у цркви и њезиним ритуалима видео је позоришне изведбе.

У „Детињству“ Крлежа описује време када је био дечак од десетак година, пропитује детињство као место утехе битно за емоционални развој одраслог човека, чита детињство у кључу креативности. Присјећа се баке по мајци Терезије Горичанец, својих министрантских дана и успомена, бележи како је као дечак једне визионарске ноћи хришћански креационизам заменио Дарвиновим еволуционизмом – „одбацивањем свих спознајних конвенција које кривотворе стварност“ ослободио се наметнутих друштвених образаца „уређеног дечјег света надсвођеног Богом“.

У „Фрагментима“ своја схватања о детету и детињству повезује с „драмском литургијом Католичке цркве“ и страхом као средишњом емоцијом. Дечак Фриц проматра свет око себе, поставља питања мајци која пак у својим одговорима све приписује Богу, Богу у којег Фриц уписује властите бајковите интерпретације. Након што упознаје позориште, Фриц руши дечји олтар Бога који у њега усађује страх кажњавајући грешнике, те на место њега гради театар, који за њега представља пресудан облик слободе.

Попут сликара који слика по сликарском платну, Крлежа боји емоционално набијене успомене у зелену боју свога дома и модру боју игре испод неба, док у љубичасту, златну и у сребрену боји своја сећања на служење миса у цркви на Каптолу. Та два простора, дом и Каптолска црква су трајно обележила његову филозофску мисао која се протеже кроз комплетан дневнички осврт на неке срећније дане. У свом дневничком запису препуном успомена, само две особе из свога живота описује. Једна је његова бака Терезија Горичанец, а друга сећања се односе на њега као дечака, остало су само кратке сличице и опажање из његовог живота које су више везана на унутрашња промишљања, а мање за људе у његовом животу. Изостају описи његове мајке и оца, родбине и пријатеља из детињства.

Дечак – писац описује себе док је имао 10 и 11 година. Описује своја емотивна стања и промишљања о животу. Присјећа се како му је тај период живота био срећан и како га је проводио у игри лоптом, боравећи на месечини, проматрајући коње и старе фијакере, проматрајући загребачку господу, министрирајући у цркви, учећи латинске напеве од фрањеваца и тако даље. Највише времена је провео на Каптолу.

За себе каже да није био празноверан, а религиозан је био до четвртог разреда државне школе. С временом се вера у њему стишавала. Био је радознао дечак и из своје околине је упијао сва знања која је могао. Посебан интерес гајио је према земљопису, па је знао напамет исцртати географске карте појединих подручја, попут Каптола, Крапине и Загорја.

Терезија Горичанец – с посебном љубављу писац описује своју, како он каже, „бабицу“. Била је припроста и мудра жена, религиозна али и празноверна.

Њен муж био је зидарски мајстор који је умро док је имала 35 година, оставивши је саму с једанаестеро деце. Живела је у стану свога зета који је према Крлежиним речима био мали градски чиновник. Иако је у периоду између 1902. и 1903. до када допиру његова сећања, била стара жена, он се присећа како је имала дугу косу до колена, црну попут ебоновине коју је чешљала свако јутро и мазала миомирисним уљима.

Волела је жестоке зачине и мађарску храну. Често је палила мирисне пирамиде ћилибара и тамјана. Крлежу је фасцинирало што је знала да одреди временску прогнозу за идући дан, само проматрајући појаве на небу. Познавала је и сакупљала лековите траве, попут кадуље, камилице и пелина. Имала је радознали дух баш попут њега и волела је слушати његова предавања о земљопису, док је уцртавао карте на њен ормар који је донела у мираз.

Та барокна мудра жена није подлегала ни једној идеологији, чак ни Црквеној, премда је била религиозна и редовно ишла у цркву. Говорила је кајкавски језиком и Крлежа памти њене бројне народне мудре изреке. Често га је бранила кад би погрешно говорио: *Гдо младост, без фалинге звершити кани, болше да ни опал з матере.* Повезујући мотиве из мемоарско-дневничких записа „Дјетињство у Аграму 1902-3“ објављених 1952. године и сматраних средишњим текстом у контексту анализе дечјег и детињства у Крлежином опусу, и његовог првог објављеног прозног текста „Фрагменти“ из 1914. Представа „Дјетињство у Аграму“ интригантно сублимира Крлежину мисао у поетичној позоришној реконструкцији његовог детињства као исходишта пишевог чулног света из кога ће се касније развити његова изванредна стваралачка перцептивност и снага мисли.

Ти су Крлежини записи данас познати као „Дјетињство у Аграму“, типичан крлежијански текст кроз чије се многобројне слојеве треба пробити не само уз велику концентрацију, већ и велико знање. Тај текст, након изведбе на *Фестивалу Мирослава Крлеже*, сада је ЗАЖИВЕО коначно и као представа казалишта **Гавела**, које је овај пројект реализовало у копродукцији с *Фестивалом*. Ауторица драматизације и драматуршкиња Ана Пролић фокусира се на најважније Крлежине фасцинације – цркву, игру, циркус и казалиште, те је успела да дочара какав је био тај дечак који је обожавао своју баку која га је засипала народним мудростима и празноверјем, дечак који се дивео сусједи акробаткињи на трапезу и с неверицом гледао

како забавни клоун из циркуса постаје обичан човек чије је лице обликовано сузама... Оно чиме смо највише фасцинирани слушајући са сцене те реченице великог писца јесте то што проблеме о којима он пише нисмо успели да решимо до дана данашњег. Најбољи доказ за ту тврдњу су делови текста у којима Крлежа полемише с начином на који су се образовала деца док је он био тек основношколац. А чини то уз аргументе које смо – и данас – слушамо у расправи о потреби посвемашње реформе школа у којима данас образујемо нашу децу. Редитељица Сенка Булић учинила је све да те „тешке“ Крлежине реченице „прећу рампу“ и повежу глумце и публику, али следећи ритам и логику тих истих реченица, без непотребне патетике и сценског спектакла. Но њезине суздржане сценске слике су естетски чисте па је њима успешно доказала да се и од овако чисто филозофских и херметичних текстова може да направи добро позориште. Не лако и питко позориште, али свакако добро.

То је предлог, основа на којој је група сјајних загребачких глумаца гради сценску игру која нам показује како се је млади Крлежа успео отргнути из канџи опасне догме какво је католичанство и кренуо правим путем. На нашу срећу добили смо једног великог књижевника и значајну личност. Доста је за то заслужан и Дарвин јер управо тада увећано писао о Еволуцији.

Представа је произашла из истоименог копродукцијског пројекта с *Фестивалом Мирослав Крлежа*, у склопу којег је у јулу 2021. године изведена у форми амбијенталног концертног читања. У КУЦ-у Травно, једној од Гавелиних привремених позорница, постављена је као филозофско–музички *hommage* писцу и његовим промишљањима, препун узнемирујућих слика, при чему је стварност Крлежиног детињства сведен на чулне перцепције, слике које се опиру концептуализацијама а које се у овом извођењу тумаче речима самог Крлеже.

У представи сценографију потписује Томислав Ђурковић, костимографкиње су Нина Силобрчић и Емилија Шушковић-Јакопац. Посебно место у драми заузела је музика коју на сцени изводи Луција Баришић, уз велику подршку целог ансамбла у коме се у тој музичкој деоници посебно истакнуо глумац Сениша Ружић. Остали глумачки задаци су врло равноправно распоређени. *Маму и баку Мирослава Крлеже*, али и *Акробаткињу* играју: Дијана Видушин и Ана Квргић, док се глумци измјењују у улогама самог *Писца*, али и свих осталих јунака, од *Свештеника* до *Кловна*. Можда и највећу деоницу у улози *Крлеже* успешно је одрадио Андреј Дојкић, а уз њега су и Марко Петрић те Свен Медвешек (одличан као харизматични свештеник).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Ово није „Пир у време куге“ или „Љубав у доба колере“, једноставно, данас октобара 2022. године на сцени Дома културе у Брчком затварају се XXXIX ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА

и никакви вируси, никакве заштитне маске, никакве изолације нису успеле да спрече овај тријумф духа који нас засипао и обасјавао протеклих дана.

Јер, театар је ЉУБАВ!

На Балкану сунце сија скоро 300 дана годишње. Не знам да ли је то један од узрока чињенице да је Грчка отаџбина позоришта. Али током свог многовековног духовног и историјског развоја, различите нације на Балканском полуострву саздале су разнолике и богате културне и позоришне традиције. Политички, етнички и, не на последњем месту, економски фактори у последњем периоду су на овај или онај начин удаљили на први поглед блиске националне културе и у извесном степену прекинуле везе између уметника на Балкану.

Али, театар је ЖИВОТ!

Поделе нису приоритет времена у коме живимо, упркос томе што све око нас тежи да нас подели. Језик театра не познаје границе. Театар је онај сликарски штафелај трагања, изучавања, експеримента који у себи спаја искуство времена, древне архетипе позоришне уметности са савременим технологијама и поступцима. Да бисмо имали могућност да на раскршћу времена, слично оном „неопходном“ дилетанту Трепљову, трагамо и да осећамо, јер и данас су нам „потребне нове позоришне форме“ – (стари добри Чехов), а такође и нови сусрети, сусрети са публиком, сусрети са суседима, сусрети са пријатељима на даљину, сусрети са колегама.

Јер, театар је ВРЕМЕ!

Време у коме живимо сада и овде. Смутно, носталгично, експлозивно, ми смо били „Буре барута“ (добри Дејан Дуковски), али светло време! Баш као и привилегија дијалога, сусретања, дружења на овом простору! И нема страха од било каквог вируса, није се одржао међу нама оваквим какви смо, жилави, издржљиви, истрајни. Био је међу нама само привремено.

Јер, ТЕАТАР је вечан!

Можда није био ни потребан да бисмо схватили да за позориште Овај фестивал, овде у Брчко дистрикту постоји неколико деценија и окупља на једном месту важне сегмената театарског живота Балканског и Регионалног простора. Значи није на самом почетку своје стваралачке, а и у овом низу криза, и организационе авантуре. Није Фестивал пуког, минорног набрајања актуелних театарских остварења већ је створио **сигуран простор** размене искуства и надоградње, простор свеколике интеракције, прикупљених вредних театарских и уметничких животом обојених искустава. Као што и сама реч театар говори да је то место виђења не само гледања, простор у коме се не долази само да се гледа већ да види, схвати и разуме да је реч театар, по Шекспиру, огледало друштва. ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ТЕАТАРСКИ СУСРЕТИ БРЧКО ДИСТРИКТА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ јесу и биће у будућности сигуран простор а не само фестивал.

Јер, за ТЕАТАР ипак има наде!

MIRSADA SULJIĆ

INSCENACIJE DJELA JUŽNOSLAVENSKE DRAMSKE BAŠTINE U REŽIJI AHMEDA MURADBEGOVIĆA

(NARODNO POZORIŠTE TUZLA 1959-1964)

Sažetak

Predmet rada „Inscenacije djela južnoslavenske dramske baštine u režiji Ahmeda Muradbegovića” jesu režijske postavke dramskih djela Miroslava Krleže, Skendera Kulenovića, Branislava Nušića i Svetozara Ćorovića koja je u periodu od 1959. do 1964. godine na sceni Narodnog pozorišta u Tuzli Muradbegović režirao kao gostujući reditelj. Ahmed Muradbegović kao gost u naznačenom periodu režirao je *Gospodu Glembajevu*, *Djelidbu*, *Sumnjivo lice* i dramu *Zulumčar*. Cilj rada je ukazati na izbor djela autora Ahmeda Muradbegovića koji je na profesionalnim bosanskohercegovačkim pozorišnim scenama postavljao domaća i svjetska klasična djela, imajući i sam cilj približiti ih sredini u kojoj radi, odgajajući i obrazujući pozorišnu publiku u skladu s klasičnim dramsko-kazališnim vrijednostima. Istraživanje i analiza predmeta u radu zahtijevala je interdisciplinarni pristup. Povijest kazališta, teatrografija, sociologija kazališta, dramaturgija, svaka na svoj način, shodno svojim metodama doprinijele su da se dođe do novih saznanja u vezi sa Ahmedom Muradbegovićem kao redateljem navedenih dramskih djela na tuzlanskoj pozorišnoj sceni (1959–1964). U radu su korištene metode sinteze i analize, induktivno-deduktivna metoda, metoda analize sdaržaj, metoda intervjua, kojima se nastojalo, propitujući i analizirajući predmet u naslovu rada doći do novih rezultata i time doprinijeti nauci o pozorištu. Na osnovu temeljne teatrološke građe, odnosno, neposrednih (afiše) i posrednih vrela (scenske fotografije, novinski članci, pozorišne kritike, teorije koje govore o predmetu koji se analizira) došlo se do zaključka da je Ahmed Muradbegović u periodu od 1959. do 1964. godine brižljivo birao i na tuzlansku scenu postavljao dramska djela južnoslavenske dramske baštine, te je tretirao aktualne ljudske probleme. Istraživanje je doprinijelo saznanju da je Ahmed Muradbegović imao autentičan teatarski izričaj prilikom režije dramskih djela južnoslavenske dramske baštine na profesionalnoj pozorišnoj sceni u navedenom periodu.

Ključne riječi: Ahmed Muradbegoć, režijske postavke dramskih djela, dramska djela južnoslavenske dramske baštine, Narodno pozorište Tuzla

UVOD

Rad *Inscenacije djela južnoslavenske dramske baštine u režiji Ahmeda Muradbegovića* izvedenih na sceni Narodnog pozorišta Tuzla u periodu od 1959. do 1964. godine ima svoje mnogostruke, naučno opravdane razloge. Namjera rada je dići prašnjavi veo sa požutjelih afiša Narodnog pozorišta u Tuzli, čiji su radnici prilikom istraživanja insceniranih dramskih djela na sceni Narodnog pozorišta u Tuzli u režiji Ahmeda Muradbegovića susretljivo i smjelo ustupili sebe i postojeću, fizički sačuvanu teatrografsku građu iz godina rada Ahmeda Muradbegovića na repertoaru iz perioda od 1959. do 1964. godine, koji polučuju beskrajnu zahvalnost, kao i svi oni koji su na bilo koji način podržali istraživanje sa naznačenom temom. „U pozorišnom životu Bosne i Hercegovine, od trenutka kada je u Vijencu objavio svoju prvu dramu *Pomrčina krvi* (1923) pa do smrti (1972), Ahmed Muradbegović je kao dramski pisac prolazio raznovrsne faze ‘hlađenja duše’: prvo je bio ignorisan i izopćen, zatim uzdisan i slavljjen, da bi na kraju završio anonimno, mrtav i prije svoje smrti, dok njegovo dramsko djelo niko više nije ni spominjao. Učenik Glumačke škole u Zagrebu, vaspitan u zagrebačkoj kazališnoj radionici (Raić, Gavela), u vrijeme uprave Julija Benešića, čija je intendantura, po mišljenju Antuna Barca, ‘značila poslije Miletića umjetnički najviše razdoblje u povijesti hrvatske književnosti’, Muradbegović je kao izdanak ekspresionističkog dramskog pokreta (M. Krleža, T. Stroci, J. Kulundžić, K. Mesarić), sa velikim uspjehom prikazivan na sceni Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu (*Bijesno pseto*, 1926; *Srdžba podzemnog kralja*, 1927; *Mlinar Andrija*, 1930; *Majka*, 1933; *Na Božijem putu*, 1936; *Husejin-beg Gradašćević*, 1942) u režijama Branka Gavele, Tita Strocija i Kalmana Mesarića, čak je dva puta dobio i Demetrovu nagradu ...). Istovremene, sarajevsko Narodno pozorište, upravnik Milutin Janjušević i dramaturg Borivoje Jevtić, iako je riječ o ‘domaćem’ bosanskom autoru (rođen u Gradačcu 1898.), potpuno su ignorisali njegove drame, ne pokazujući ni najmanji interes za djela najboljeg ‘muslimanskog dramatičara’, mada su prikazivali mnoga djela domaćih ‘sarajevskih’ autora koja ni izbliza nisu dosegala Muradbegovićeve drame *Bijesno pseto*, *Majka*, ili *Na Božijem putu*. Izopćenje je bilo potpuno i namjerno!“ (Josip Lešić 1998: 165 u *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*). Posvećeni teatarski čovjek, Ahmed Muradbegović dopijeva i u sarajevski i zenički zatvor zbog angažiranja u Hrvatskom državnom kazalištu (po nalogu *nadređenih*), a što mu također bosanska kulturna javnost nikada nije oprostila, niti prema njemu pokazala svoju naklonost.

Kao višestran pisac (koji se ogleda u više žanrova), Ahmed Muradbegović, jedan je od najuspjelijih ličnosti pisane riječi na prostorima bivše Jugoslavije. On je istinski teatarski radnik. Radio je sa najpoznatijim imenima iz svijeta umjetnosti i teatra na jugoslavenskim prostorima, ali iz, za umjetnost nebitnih, irelevantnih, čisto političkih razloga, bio zanemarivan u bosanskohercegovačkoj književnosti i bosanskohercegovačkom teatru posljednjih pedeset godina, kao i u posljednjim decenijama svoga života. Kada je mogao bosanskohercegovačkoj umjetnosti i teatru dati najviše,

jer je već bio postigao svoju stvaralačku zrelost s dokazanim umijećem prenošenja stečenoga znanja, bosanskohercegovački teatar biva mu uskraćen, kao što i on, iz istih razloga, biva nedostupan bosanskohercegovačkom teatru. Ovo je umjetnička tragedija. Zanimariti sav autorov dramski opus i svu ostalu njegovu djelatnost.

Kako se samo kolo ovo okreće, stalno vrti u krug. Na pragu i ovog trećeg milenijuma, po istom scenariju, istim *razlozima* ignorišu se, marginaliziraju *politički nepodobni*, bez obzira na moralne, stručne, obrazovne vrijednosti i znanje. I dakako i na početku ovog trećeg, kao i na kraju drugog milenijuma u slučaju Ahmeda Muradbegovića, uveliko gubi i pojedinac i društvo. Sve navede razlogom je **motiva** za odabir teme u naslovu i autoru Ahmeda Muradbegovića u ulozi redatelja.

Režijske postavke Ahmeda Muradbegovića djela južnoslavenske dramske baštine izvedenih na sceni Narodnog pozorišta u Tuzli u periodu od 1959. do 1964. godine **predmet** su istraživanja rada.

Pri tome, **cilj** je ukazati na izbor djela od strane autora koji jeste postavljao domaća i svjetska klasična djela i sam imajući cilj približiti ih sredini u kojoj radi na taj način odgajajući i obrazujući pozorišnu publiku uvođeci je i u klasične vrijednosti sa kojima se svi prvo upoznaju i od kojih svi kreću. Sasvim je očigledno, Muradbegović shvata da se mora posjedovati osnovno, prvotno znanje tj. klasično znanje u kojemu su još prije vijekova uspostavljeni osnovni dramski elementi.

Muradbegovićevo „poštovanje prema tekstu i želja za proniknućem u suštinu“¹, kao i postavljanje djela južnoslavenske dramske baštine na scenu Narodnog pozorišta Tuzla, a i drugdje gdje biva angažovan (Hrvatsko narodno kazalište, sarajevsko Narodno pozorište, Banjalučko pozorište, Hrvatsko kazalište u Dubrovniku) zasigurno govori da je Muradbegović bio izuzetan metodičar u smislu obrazovanja teatarske publike, ali i u radu sa glumcima. Stoga, izbor djela Ahmeda Muradbegovića na repertoaru Narodnog pozorišta Tuzla, šta je takvim postavkama želio postići i pokazati, rad sa glumcima, načini režijskih postavki, odnos prema publici, **ciljevi** su ovog istraživačkog rada.

U radu je korištena teatrološka građa, tj neposredna (afiše i dramski tekstovi insceniranih drama, ishodišta predstavama) i posredna (scenske fotografije, teatarske kritike, novinski članci, teorije koje govore o temi koja se istražuje i analizira, tj koji posredno govore o predmetu koji je u fonu istraživanja). Pristup radu je interdiscipliniran u kojemu mu znanosti: povijest kazališta, teatrografija, sociologija kazališta imaju primarni karakter s obzirom da su u pitanju inscenacije dramskih djela, završen scenski čin, i dramaturgija koja svojim metodama otkriva i dolazi do saznanja poetike režiranja Ahmeda Muradbegovića i njene scenske realizacije u Narodnom pozorištu Tuzla u naznačenom periodu.

O dramskom stvaralaštvu Ahmeda Muradbegovića pisali su Gordana Muzaferija, Josip Lešić, Dževad Karahasan i drugi ali niti jedan od radova nije analiziran niti istraživan s teatrološkog aspekta, što rad čini značajnim i

1 Iz *Intervju s Vlastom Velisavljevićem*, glumcem NPT iz perioda rada Ahmeda Muradbegovića u NPT.

originalnim, dok je značaj samog Ahmeda Muradbegovića u pozorišnom sistemu u Tuzli od izuzetnog značaja .

Metode korištene u radu su opće znanstvene metode, metoda analize i sinteze, induktivno deduktivna metoda, metoda intervjua i druge metode shodno znanstvenim disciplinama zahvaljujući kojima se a s pomoću teatrološkog instrumentarija (navedenog naprijed) nastojalo doći do novih saznanja u radu.

Osnovna literatura korištena u radu je Batušićev *Uvod u teatrologiju*, Kaazlišni glosarij Maje Hribar-Ožegović i Aristotelov traktat *O pesničkoj umetnosti*.

SCENSKE POSTAVKE DJELA JUŽNOSLAVENSKE DRAMSKE BAŠTINE NA SCENI NARONOG POZORIŠTE TUZLA U REŽIJI AHMEDA MURADBEGOVIĆA (1959–1964)

Upravnik, osnivač, utemeljitelj, prvi umjetnički rukovodilac, prvi reditelj, (u prvom osnovanom ansamblu tuzlanskog pozorišta) izrazi su koji Muradbegovića karakterišu kao temelj tuzlanskog pozorišta zbog kojeg se s pravom može govoriti o svekolikom značaju Ahmeda Muradbegovića u pozorišnom sistemu u Tuzli. Muradbegovićevo uloga u samom osnivanju u prvim godinama rada u pozorišnoj ustanovi u Tuzli bila je značajna, stručna i heterogena.

Značaj Ahmeda Muradbegovića u pozorišnom sistemu u Tuzli ogleda se u njegovoj osnivačkoj ulozi. Naime, Ahmed Muradbegović se ovdje suočio sa zadatkom osnivanja dramske sekcije u Tuzli koja bi u dogledno vrijeme i sa određenim timom ljudi potpuno stručno, umjetnički, društveno, kulturološki i obrazovno morala dobiti status profesionalne pozorišne institucije, a koja će u vremenu koje slijedi graditi svoj put sveukupne pozorišne umješnosti u umjetnosti stavljajući Grad na zruu soli izvan granica isključivo radničkog pokreta.

Stručna uloga Ahmeda Muradbegovića u pozorišnom sistemu u Tuzli ogleda se u njegovome stavljanju na raspolaganje Narodnom pozorištu Tuzla sveukupnog svoga, do tada stečenoga, teatrološkoga znanja i organizatorskih sposobnosti. Ahmedovo stručno poznavanje pozorišta i pozorišne djelatnosti uveliko je doprinijelo dobrom i progresivnom napretku pozorišnog života u Tuzli i okolini. Njegove organizacijske sposobnosti i iskustva stečena u Glumačkoj školi u Zagrebu, saradnja sa rediteljima poput dr. Branka Gavella, aktivnim članstvom Drame hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, odličnim poznavanjem scenskog jezika i dramske književnosti plodotvorno su djelovala u izgradnji pozorišne umjetnosti u Tuzli a na osnovama klasične pozorišne drame.

„...upoznao sam scenu, pozorišnu, a napose glumačku umjetnost i mogao sam svoju dramu graditi da dade dovoljno materijala i za režijsku i za glumačku umjetnost izvan okvira moje književne vrijednosti“² riječi su Ahmeda Muradbegovića koje najslikovitije i najautentičnije govore o

2 Ahmed Muradbegović, Kako se postaje dramatičar u *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knj. 5, Novija književnost – drama, priredila Gordana Muzaferija, Alef, Sarajevo, 1998., str. 148, 149.

njegovom vlastitom pozorišnom nauku i stručnosti. U istom kontekstu Rasi Filipović navodi da Muradbegović „ima puno smisla za scenske efekte i detalje i u tome vanredno uspijeva“³, a što je samo još jedna potvrda Ahmedove pozorišne i umjetničke stručnosti, pri tome ističući ga i kao „iskusnog dramskog tehničara“.⁴

Sve unaprijed kazano, potvrđuje i Ahmedov izbor drama, režijske postavke, odnos prema publici, glumcima, tekstu drame, tekstu predstave, što će u radu, za određeni vremenski period, biti i elaborirano.

Heterogena uloga Ahmeda Muradbegovića u pozorišnom sistemu u Tuzli objedinjuje njegovu višestranu ulogu u Narodnom pozorištu Tuzla, dakle, njegov stručni angažman na različitim poljima pozorišne djelatnosti. Naime, Muradbegovićeva heterogena uloga u pozorišnoj ustanovi u Tuzli zasniva se na sljedećem: Ahmed Muradbegović 1974. godine zajedno sa upravnikom Radoslavom Zoranovićem osniva dramsku sekciju *Mitar Trifunović-Učo* koja za kratko vrijeme, tačnije, godine 1949. slovi kao samostalna pozorišna ustanova. U tuzlanskom pozorištu od januara 1950. do aprila 1952. godine Muradbegović biva honorarno angažiran kao reditelj dok mu se mjesto umjetničkog rukovodioca povjerava u periodu između aprila 1952. do avgusta 1954. godine.. Neizmjeran je i Muradbegovićev doprinos u osnivanju časopisa *Pozorište* 1953. godine kao i pečat koji stavlja na ostvarivanje avangardističkog narodnog teatra. Ovo su samo neka od polja višestruke Muradbegovićeve uloge u profesionalnoj pozorišnoj ustanovi u Tuzli, koja su ostala zabilježena u dostupnoj literaturi i Arhivi tuzlanskog pozorišta.

Socijalno-političke ambijentalnosti za vrijeme pozorišnog rada i djelovanja Ahmeda Muradbegovića u tuzlanskom Narodnom pozorištu

Za vrijeme svoga pozorišnog djelovanja, Ahmed Muradbegović našao se na prekretnici ne samo pozorišnih već i historijskih, političkih i ideoloških zbivanja. Vrijeme (1945–1955) omeđeno socijalističkim realizmom tematski obojeno međuratnom društveno–socijalnom problematikom, otporom, narodnooslobodilačkom borbom, izgradnjom novog socijalističkog društva, odnosno, izgradnjom *novog čovjeka* prethodilo je Muradbegovićevom slobodnom i znanom ugradnjom u pomirljivo tradicionalno i moderno (1955–1965), krunisano jednim novim, nadolazećim vremenom, vremenom dramske tematske i žanrovske raznolikosti.

U svemu ovome Ahmed se vješto i znalački *pronalazi*, potvrđujući to, prije svega, kroz režijske postavke svjetskih klasika, ali i djela južnoslavenske dramske baštine, a najupečatljiviji primjer kazanoga je drama *Djelidba* Skendera Kulenovića unatoč *zapovijedi* da „svako (pa i najmanje) odstupanje od utvrđenih ideoloških dogmi i kanona socijalističkog realizma, kao što je bio slučaj sa komedijom *Djelidba* Skendera Kulenovića, odmah je surovo kažnjavano.“⁵

Ahmed djeluje u prelaznom razdoblju gdje glavni fon ne zauzimaju više

3 Isto, str. 174.

4 Isto, str. 173.

5 Vrijeme socijalističkog realizma (1945-1955) u *Pozorište*, Josip Lešić, Savremena BH drama, 1–2, Tuzla, 1990., str. 23

partijnost, odgojnost, idejnost, već su na sceni „neposredni pozorišni kontakti sa najznačajnijim jugoslavenskim i evropskim dramatičarima (Mess, Bitef), pojava teoretske literature iz oblasti dramaturgije, nova imena u pozorišnoj kritici,⁶ koja su, izvjesno, „direktno i plodonosno uticala na razvoj savremene dramske književnosti u BiH.“⁷

Shodno svemu ovome, a na osnovu istraživanja tragom ove teme, stiče se jasan utisak da je u ova, nimalo pohvalna vremena, Ahmed Muradbegović imao svoj uticaj i svoje, *ahmedovsko* vrijeme na tuzlanskoj pozorišnoj sceni, kao i na svekolikoj sceni nekadašnje Jugoslavije, i da je uveliko, značajki i stručno, išao ispred svoga vremena.

Postavke djela južnoslavenske dramske baštine na sceni tuzlanskog Narodnog pozorišta u sezonama 1959/60, 1960/61 i 1963/64

Između dva rata Bosna i Hercegovina biva na margini sveukupnih kulturnih dešavanja, dok su, u tom istom periodu, Zagreb i Beograd već umnogome prožeti evropsko–kulturnim miljeom, te zahvaljujući tome, i označeni kao glavni centri kulturoloških zbivanja Jugoslavije.

U to vrijeme, Bosnu pohode najznačajniji umjetnici Zagreba i Beograda među kojima vrlo mjesto zauzima Ahmed Muradbegović, čija se pozorišna ličnost formira u zagrebačkom kulturnom krugu.

Muradbegović je jedan od lučonoša koji svoja kulturna dostignuća prenosi i u Bosnu i Hercegovinu, koja je već uveliko uskraćena za opšta kulturna dešavanja.

Kako je u ovome naslovu riječ o Ahmedovim režijskim postavkama za određeni vremenski period, pisanom riječju, a hronološkim redom, uslijedit će niz predstava postavljenih u Narodnom pozorištu Tuzla u periodu od 1959. do 1964. godine.

Ahmed Muradbegović k.g. (kao gost) u naznačenom periodu režijski postavlja *Gospodu Glembajevu* Miroslava Krleže, *Djelidbu* Skendera Kulenovića, *Sumnjivo lice* Branislava Nušića te *Zulumčara* Svetozara Ćorovića. U sezoni 1959/60 u subotu 7. novembra 1959. godine premijerno je izvedena drama u 3 čina *Gospoda Glembajevi* Miroslava Krleže, reditelja Ahmeda Muradbegovića sa početkom u 20 časova u kojoj Dora Dušanović otkriva svoje scenografske i kostimografske umještosti.

Za nepunih deset mjeseci, tačnije 17. septembra 1960. godine, nakon izvedbe *Gospode Glembajevih* Muradbegović povodom godišnjice oslobođenja Tuzle, u Narodnom pozorištu Tuzla premijerno predstavlja komediju u 3 čina (4 slike) *Djelidba* Skendera Kulenovića u kojoj scenografiju povjerava Zuki Džumhuru k.g., a muziku prepūšta Alfredu Tučeku k. g..

Događa se sve u sezoni 1960/61 u kojoj se manifestuje još jedna, pažnje vrijedna događajnost – premijera komedije *Sumnjivo lice* Branislava Nušića koju režira Ahmed Muradbegović, a scenografiju za ovu predstavu potpisuje Milenko Šerban k.g., dok kostime u istoj slika Sonja Šerban k.g.. Početak i ove, kao i prethodne dvije predstave zbio se u 20 sati.

Premijera *Sumnjivog lica* održana je u subotu, 19. novembra 1960. go-

6 Vrijeme dramskog pluralizma (1965–1975) u Isto, str. 53

7 Isto, str. 53

dine. Da se primjetiti da Ahmed krajem 60-tih režijski postavlja dramu, potom, nepunu godinu iza toga, uslijedile su postavke dvije vrsne komedije, što sve skupa (za ovaj period o kojemu se govori u ovome radu) kruniše komadom iz narodnog života, premijerom *Zulumčara* Svetozara Čorovića 14. decembra 1963. godine u sezoni 1963/64.

Kako reditelj uživa znalački da ekperimentiše, dovodeći sve što uradi skoro do savršenstva, tako živi i doživljava i predstavu *Zulumčar* u kojoj pored ostale glumačke i pozorišne ekipe čine i Sava Šandorov, scenograf i kostimograf, potom Vojin Komadina kojemu se, u ovome pozorišnom komadu, povjerava muzika.

O glumcima, koji jesu temelj pozorišta i pozorišnog svijeta i koji tvore pomenute predstave, biće riječi u naslovima u nastavku.

Režijska postavka drame *Gospoda Glembajevi* Miroslava Krleža (1959/60.)

Prva od četiri predstave, o kojima slovo tek slijedi, jeste drama u 3 čina *Gospoda Glembajevi* autora Miroslava Krleža u kojoj se svekolika radnja događa krajem ljeta, godinu dana neposredno prije početka Prvog svjetskog rata. Premijera ove drame dogodila se početkom novembra 1959. godine, u sezoni (1959/60). U prethodnom tekstu već je spomenut scenograf i kostimograf ove predstave, dok o licima, odnosno, akterima predstave *Gospoda Glembajevi* slijedi u nastavku.

U ovome pozorišnom komadu pojavljuju se stalno uposleni glumci Narodnog pozorišta Tuzla, iako Ahmedu Muradbegoviću sa upravom Narodnog pozorišta Tuzla nije bilo strano i angažovanje vrsnih i dokazanih pozorišnih radnika i mimo stalno zaposlenih u tuzlanskom pozorištu. U *Gospodi Glembajevi* Naci Glembaja, bankara igra stalni veliki glumac tuzlanskog pozorišta, Ante Šoljak, barunicu Kasteli-Glembaj, Glembajevu drugu ženu igra Mila Domančić-Ercegović. Ostale likove igraju Mato Domančić, Zdenka Vidaković-Mužlaj, Borislav Dečermić, Žarko Velicki, Albert Dičeko, Mihajlo Marković i Aleksandar Simić. Salih Nasić, već nagrađivani i dokazani glumac za svoje uloge, u ovoj predstavi obreo se u ulozi dr. teologije i filozofije, Alojzija Silberbranta, patera. U muzičkom segmentu Ahmedove režijske postavke ogleđa se opća klasika, što u ovoj predstavi potvrđuje sonata L. V. Betovena koju je u ovom komadu, na klaviru odsvirao Vojin Komadina. Kazališni umjetnici stvarali su nova scenska djela za koja budu nagrađivana najljepšom nagradom, nagradom publike. „Umjetničke ustanove, kao i njihovi akteri: glumci, režiseri, dramaturzi i dr., imaju uobičajene periode, u kojima iznose, u vidu proslava, postignuta ostvarenja pred kulturnu javnost i publiku. (...), napokon, šta je drugo umjetnički rad nego stvaralačka putanja kroz prašumu ukrštenih mačeva raznorodnih ideja, prelomnih razdoblja i trajnih revolucija. I šta je drugo umjetničko djelo, nego plemenita sadnja na utrtoj stazi i iskrčenoj putanji. (...) Tuzlansko pozorište je uspješnim radom prenosilo svoje umjetničke uspjehe, na gostovanjima, ne samo po svom području, nego i u svojoj, kao i u drugim našim Republikama, pa i u onima drugih zemalja i naroda, dok sam ja, zbog stečene astme, prihvatio angažman u Dubrovačkom

kazalištu, s tim, da bih, i dalje, gostovanjima, kao režiser, sudjelovao još nekoliko godina u radu dragoga mi Tuzlanskog pozorišta. U tom daljnjem radu ostala mi je u srcu još jedna velika pobjeda Tuzlanskog pozorišta, njegovo gostovanje s Krležinom dramom „Gospoda Glembajevi“ u Jugoslavenskom dramskom pozorištu u Beogradu. Tom prilikom napisao je o toj predstavi uvaženi beogradski književnik i pozorišni kritičar Eli Finci: ‘Rezultati postignuti u jednom tako kompleksnom tekstu, kakav je ovaj Krležin, u kome se lokalno, zagrebačko, isprepliće i identifikuje sa opšte čovečanskim, dokaz su temeljitosti i visoke umetničke odgovornosti u radu na scenskom oblikovanju teksta’. To je, eto, ono zdravo sjeme, o kojem sam govorio u početku i iz koga je izraslo krasno umjetničko stablo Tuzlanskog pozorišta koje danas slavi, s ponosom, već i dvadesetu godinu svoga pozorišnoga rada i postanka“ (Muradbegović 1969: 543–547) napisao je u časopisu Pozorište Ahmed Muradbegović povodom obilježavanja godišnjice Tuzlanskog pozorišta. Sva dalja istraživanja u vezi s ovom predstavom u režijskoj postavci Ahmeda Muradbegovića, zasigurno bi mogla iznjedriti još nekolike, pažnje vrijedne značajke.

Režijska postavka drame *Djelidba* Skendera Kulenovića (1960/61)

Povodom godišnjice oslobođenja Tuzle, Ahmed Muradbegović na scenu Narodnog pozorišta Tuzla postavlja komediju u 3 čina (4 slike) *Djelidba* autora Skendera Kulenovića.

U ovoj predstavi, kao i u prethodnim, Ahmed je opet okupio i animirao mnogobrojni, profesionalni pozorišni ansambl. Za ovu predstavu angažovan je gost-scenograf, Zuko Džumhur, muziku je potpisao Alfred Tuček, dok su glumačku ekipu činili Žarko Velicki, Vasa Zorkić, Maks Damadžić, uspješan glumac Narodnog pozorišta Tuzla u kojemu je angažovan još od njegova osnutka, Milorad Nikolić, Mato Domančić, Branko Petković, Milan Budimirović, Salih Nasić, Hasan Hasanović (Tuzlak, inače prvi direktor zeničkog pozorišta), Vladimira Mitrović, Albert Dičeko, Mihajlo Marković, Muhamed Obhodaš, Tea Pleciti, Ružica Budimović, Peća Aleksić, Omer Šeli i Vlasta Velisavljević.

„Nažalost, nisam bio u prilici da više igram kod maestra (reditelja Ahmeda Muradbegovića). Bio sam mu zahvalan kada me je pustio u svoju predstavu *Djelidba*“ riječi su Vlaste Velisavljevića, jedinog živog aktera iz predstave *Djelidba* (danas živi i radi u Beogradu) koji se rado prisjeća vremena u kome je sarađivao tj. igrao i seljaka u predstavi *Djelidba* Skendera Kulenovića u režijskoj postavci Ahmeda Muradbegovića.

Odgovori na pitanja u vezi sa Ahmedom Muradbegovićem kao rediteljem, u *Intervjuu* sa glumcem, gospodinom Vlastom Velisavljevićem, sklopili su mozaik (razbacanih napisa i živih riječi) režijskih postavki Ahmeda Muradbegovića.

Ahmed Muradbegović je „prije svega imao poštovanje prema autorском tekstu i želju da pronikne u suštinu“ pri tome istinski želeći da iznjedri problem u djelu koji postavlja na scenu.⁸

⁸ Iz Intervjua sa Vlastom Velisavljevićem glumcem NPT iz perioda rada Ahmeda Muradbegovića u NPT.

Na pitanje na šta bi Ahmed Muradbegović obratio pažnju pri podjeli uloga i odabiru glumaca Vlasta Velisavljević odgovara: „U konkretnom slučaju, imao je pravu podjelu, jer je ansambl tuzlanskog pozorišta bio raznolik i kao stvoren za *Djelidbu*”.

U režijskim postavkama Ahmedovih djela na scenu Narodnog pozorišta Tuzla (za određeni vremenski period) jedan od ciljeva u ovome radu bio je i istražiti odnos reditelja Ahmeda Muradbegovića u radu sa glumcima.

Iako se Vlasti u ovoj predstavi dodjeljuje *mala* uloga, uloga seljaka, Vlasta se prisjeća tog momenta pa kaže „sa uvažavanjem sam se odnosio prema maestru i mislim da je to bilo uzajamno“, pri tome „lično mi je odobrio da ‘slobodno kreiram’ tu malu ulogu i očigledno je bio zadovoljan onim što sam uradio”.

Sve kazano samo je još jedna potvrda u nizu Ahmedovog stručnog, profesionalnog i znalačkog odnosa prema ljudima sa kojima stvara, odnosno, udahnuje dušu dramskom djelu koje postavlja na pozorišnu scenu.

„Njegov autoritet bio je takav da se poštovanje celog kolektiva podrazumevalo“, riječi su Velisavljevića koje čine sami vrh Muradbegovićevog, umjetničkog, krajnje inspirativnog odnosa prema pozorišnoj ekipi sa kojom radi.

Pitanje odnosa Ahmeda Muradbegovića prema publici u samom *Uvodu* ovog istraživačkog rada zahtijevalo je, na osnovu naučnih traganja, i odgovor vrijedan svake pažnje, ali i realiteta da ovdje ne smije i ne treba biti kraj i da trag treba slijediti do konačne istine – Ahmed Muradbegović „voleo je ljude, pozorište, publiku, život; videlo se to i u njegovim predstavama”.⁹

Režijska postavka drame *Sumnjivo lice* Branislava Nušića (1960/61)

Komediju *Sumnjivo lice* Branislava Nušića Ahmed Muradbegović postavlja na scenu Narodnog pozorišta Tuzla u sezoni 1960/61. Ova predstava premijerno je izvedena u subotu, 19. novembra 1960. godine sa početkom u 20 sati.

Stalno zaposleni u Narodnom pozorištu Tuzla Milenko Šerban u *Sumnjivom licu* zadužuje se za scenografiju dok Sonja Šerban slika kostime.

I ovog puta Muradbegović animira raznoliki tuzlanski pozorišni ansambl, u kojoj je dominantno *doba naših očeva* u kojemu se cijela komedija zbiva u jednoj pograničnoj palanci.

Jerotija, sreskog kapetana, igra Žarko Velicki, Anđu, kapetanovu ženu, igra Ružica Budimović, dok lik Marice, njihove kćerke, igra Peća Aleksić. Preostali dio glumačke ekipe u *Sumnjivom licu* čine Milan Budimirović, Maks Damadžić, Vasa Zorkić, Branko Petković, Borislav Dečermić, Albert Dičevo, Salih Nasić i Hasan Hasanović.

Režijska postavka drame *Zulumčar* Svetozara Ćorovića (1963/64)

Komad iz narodnog života u tri čina *Zulumčar* Svetozara Ćorovića Ahmed Muradbegović priprema u Narodnom pozorištu Tuzla u sezoni 1963/64. Premijera *Zulumčar* odigrana je u subotu, 14. decembra 1963. godine sa početkom u 20,00 sati. Pored scenografa i kostimografa Save Šandorova, Vojine Komadine koji se u ovoj predstavi pobrinuo za muziku, preostali dio ekipe čine Maks Damadžić, Dragica Felba, Biserka Alibegović, Vera Ignjatović Lepasava Aleksić, Salih Tumbić, Dževad Alibegović, Žarko Velicki, Mirko Đerić, Džemal Mešković, Miodrag Mitrović, Slobodan Matić, Božidar Vlajić, Vladimira Mitrović, Aleksandar Simić te cure, momci i svirači. Kao i do sada, Muradbegović pravi *pravu* podjelu uloga.

Iako se, prilikom istraživanja i u vezi s predstavom *Zulumčar* nailazi na vrlo štura dokumenta, napise ili konkretnije tragove, sa sigurnošću ipak može se tvrditi, na temelju istraženog da je Muradbegovićev odnos prema publici, glumcima i dramskom tekstu koji režira krajnje bio iskren, smion i stručan.

Dio svih scenskih dešavanja u godinama od 1959. do 1964., kao gledalac iz publike, biva tada šesnaestogodišnjakinja, Tuzlanka Azra Sprečić. Predstava *Gospoda Glembajevi*, *Djelidba*, *Sumnjivo lice* i *Zulumčar* prisjeća se s velikom radošću ali i s mnogo nostalgije: „Predstave u to doba, pa i ove Muradbegovićeve, imale su poseban čar i izrazito umjetničku vrijednost. Dizanje zavjese, scenografija, kostimi, taktovi muzike, koji bi na odgovarajući način propratili svaku scenu, pozornicu su činili pozornicom. Bio je to pravi doživljaj scene, čulno i vizuelno. Takav pozorišni ambijent iščezava 1965. godine. Ukida se dizanje zavjese, muzika...Kultura se potpuno degradira”.

ZAKLJUČAK

U radu *Inscenacije djela južnoslavenske dramske baštine u režiji Ahmeda Muradbegovića* u Narodnom pozorištu Tuzla u periodu 1959–1964 godina istražene su drame *Gospoda Glembajevi* Miroslava Krleže, *Djelidba* Skendera Kulenovića, *Sumnjivo lice* Branislava Nušića i *Zulumčar* Svetozara Ćorovića, koje je režirao Ahmed Muradbegović. Redatelj Ahmed Muradbegović pažljivo bira dramske tekstove te ih režijski postavlja na scenu Narodnog pozorišta Tuzla. U periodu do 1959. godine, Ahmed Muradbegović brižljivo i razložno bira, pored djela južnoslavenske dramske baštine, i svjetske klasike; dramu u tri čina *Duboko je korijenje* Džemsa Guoa i Arnoa D'Isa u prijevodu Mate Grkovića (decembar 1949.), *Ukročenu goropadnicu*, komediju u pet činova Williama Shakespeare (maj 1953.), potom opet komediju *Čaša vode* Eugena Scribea u prijevodu T. Tanhofer (decembar 1953.) i *Noru* Henrika Ibzena (oktobar 1954.).

U radu su navedene inscenacije dramskih djela koja imaju pisane tragove u teatrološkim dokumentima, neposrdenim i posrednim vrelima.

Ahmed Muradbegović je u periodu od 1959 do 1964. godine režijski postavljao isključivo domaća dramska djela – dramu *Gospoda Glembajevi* Miroslava K., komedije *Djelidba* Skendera K. i *Sumnjivo lice* Branislava N.

te komad iz narodnog života *Zulumćar* Svetozara Ć. – duboko zadirući u svakodnevnicu i prodirući u tkivo naroda, tretirajući aktualne ljudske probleme, one životne, egzistencijalne, pri tome ironizirajući življenje pomenutim temama iz života.

Iako je, kada je riječ o Ahmedu Muradbegoviću kao reditelju, bar za ovaj određeni period, vrlo malo ili skoro pa nimalo sačuvanih teatroloških svjedodžbi, postoji nada da se ipak otvori put i da je odgovoreno, na osnovu dostupne teatrološke građe, primjerenim metodama, na postavljene ciljeve u radu te da je dat podstrek teatrolozima, povjesničarima kazališta i drugima da se nastavi istraživati Ahmed Muradbegović kao teatarski čovjek, zaljubljenik pozorišne umjetnosti.

Treba napomenuti da je *Intervju* sa glumcem Vlastom Velisavljevićem u cijelosti donesen kao važan teatrološki materijal, svjedodžba vrijedna pažnje, mada se radi o posrednom vrelu, i osobnom mišljenju i opservacijama u vezi s insceniranim dramama koje je režijski postavio Ahmed Muradbegović na tuzlanskoj sceni u periodu 1959–1964. premijernih izvedbi predstava *Gospoda Glembajevi*, *Djelidba*, *Sumnjivo lice* i *Zulumćar*.

LITERATURA

1. ALISPAHIĆ, Fatmir, *NARODNO POZORIŠTE TUZLA* (1949–1999), NPT, Tuzla, 1999.
2. ARISTOTEL, *O PESNIČKOJ UMETNOSTI*, Biblioteka Prevod s originala, Predgovor i objašnjenja Miloš N. Đurić, Kolo 1, knjiga 4, Dereta, Beograd, 2002.
3. BATUŠIĆ, Nikola, *UVOD U TEATROLOGIJU*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.
4. BOŠNJAČKA KNJIŽEVNOST U KNJIŽEVNOJ KRITICI KNJ. 5, priredila Gordana Muzaferija, Alef, Sarajevo, 1998.
5. JUGOSLOVENSKI KNJIŽEVNI LEKSIKON, drugo dopunjeno izdanje, Matrica srpska, Subotica, 1984.
6. *OPĆA ENCIKLOPEDIJA*, Jugoslavenski leksikografski zavod, 5, L–Nigh, treće izdanje u 8 svezaka, Zagreb, 1979.
7. *OPĆA ENCIKLOPEDIJA*, Jugoslavenski leksikografski zavod, 6, Nih–Ras, treće izdanje u 8 svezaka, Zagreb, 1980.
8. *OPĆA ENCIKLOPEDIJA*, Jugoslavenski leksikografski zavod, 8, Š–Žva, Treće izdanje u 8 svezaka, Zagreb, 1982.
9. MILIĆ, Vojin, *SOCIOLOŠKI METOD*, 3. izd., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
10. MURADBEGOVIĆ, Ahmed, *HAREMSKA LIRIKA HAREMSKE*, Novele, priredio Uzeir Bavčić, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Preporod, Sarajevo, 1996.
11. MURADBEGOVIĆ, Ahmed, *DRAME*, Bosanska riječ, Zagreb, 2000.
12. MUZAFERIJA, Gordana, *ČINITI ZA TEATAR*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2004.
13. *POZORIŠTE*, broj 1, god. II, septembar, Tuzla, 1954.
14. *POZORIŠTE*, Josip Lešić: Međuratna BH drama, septembar–decembar, 5–6, Tuzla, 1988.
15. *POZORIŠTE*, Josip Lešić, Savremena BH drama, 1–2, Tuzla, 1990.

Productions of Works of South Slavic Dramatic Heritage Directed by Ahmed Muradbegović (National Theater Tuzla 1959–1964)

Abstract

The subject of the work „Staging works of the South Slavic dramatic heritage directed by Ahmed Muradbegović“ are the directing settings of drama works by Miroslav Krleža, Skender Kulenović, Branislav Nušić and Svetozar Ćorović, which Muradbegović directed as a guest on the stage of the National Theater in Tuzla from 1959. to 1964. director. Ahmed Muradbegović as a guest in the indicated period directed *Messrs. Glembajs*, *Djelidba*, *Suspicious Face* and the drama *Zulumčar*. The aim of the paper is to point out the selection of works by the author Ahmed Muradbegović, who staged local and world classical works on professional theater stages in Bosnia and Herzegovina, with the very goal of bringing them closer to the environment in which he works, raising and educating the theater audience in accordance with classical drama and theater values. The research and analysis of the subject in the paper required an interdisciplinary approach. Theater history, teatrography, theater sociology, dramaturgy, scientific disciplines, each in their own way, according to their methods, have contributed to new knowledge regarding Ahmed Muradbegović as the director of the aforementioned dramatic works on the Tuzla theater scene (1959–1964). Synthesis and analysis methods, inductive–deductive method, content analysis method, interview method was used in the paper, with the aim of reaching new results by questioning and analyzing the subject in the title of the paper and thereby contributing to the science of theater. Based on the basic theatrical material, that is, direct (posters) and indirect sources (scenic photos, newspaper articles, theater reviews, theories that talk about the subject being analyzed), it was concluded that Ahmed Muradbegović in the period from 1959 to 1964. carefully selected and staged dramatic works of the South Slavic dramatic heritage on the Tuzla stage and treated current human problems. The research contributed to the knowledge that Ahmed Muradbegović had an authentic theatrical expression when directing dramatic works of South Slavic dramatic heritage on the professional theater scene in the mentioned time.

Keywords: Ahmed Muradbegović, directing settings of dramatic works, dramatic works of South Slavic dramatic heritage, National Theater Tuzla

MIRSADA SULJIĆ

TEATROLOŠKA ANALIZA PREDSTAVE UGURSUZ NEDŽADA IBRIŠIMOVIĆA

Sažetak

U radu „Teatrološka analiza predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića“ istražen je i analiziran tekst predstave *Ugursuz*, koja je izvedena na profesionalnoj bosanskohercegovačkoj sceni Kamernog teatra '55 u Sarajevu u režiji Gradimira Gojera, decembra 1997. godine, povodom obilježavanja 35-godišnjice umjetničkog rada pisca Nedžada Ibrišimovića. U radu je korištena primarna i sekundarna građa, tj. korištena su neposredna (tekst drame u rukopisu, afiša, kazališni katalog) i posredna vrela (scenske fotografije, novinski članci, pozorišne kritike, teorije iz oblasti teatrologije, dramaturgije, sociologije, estetike, povijesti kazališta), koja govore neposredno i posredno o predmetu koji se analizira. U uvodu dat je teorijski okvir istraživanja, definisani su osnovni pojmovi korišteni u radu te je navedena temeljna literatura koja je bila naputak prilikom izrade rada u kojemu je analizirana predstava *Ugursuz*. U osnovnom dijelu rada analizirani su tekst drame *Ugursuz* (ishodište predstavi), odnosno govorni znakovi literarnog predloška namijenjeni scenskoj izvedbi, posmatrani kao scenski čin, zatim tekst predstave, tj. njeni strukturni elementi: glumačka interpretacija, likovne sastavnice predstave, redateljska vizija predstave *Ugursuz* i redateljevo tumačenje njena predloška, potom publika kao konstitutivni, neizostavni dio scenskog čina, odnosno, predstave. Teatrološka analiza predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića potvrdila je da su autori novog umjetničkog djela uspjeli dosegnuti smisao *Ugursuz*a i doživjeti predstavu zajedno s kazališnom publikom. Analitičko–kritička promatranja i prosuđivanja neposrednih i posrednih teatroloških vrela potvrdila su i sudnos između dramskog teksta (ishodišta predstavi) i teksta predstave.

Ključne riječi: teatrološka analiza, drama *Ugursuz*, predstava *Ugursuz*, tekst drame, tekst predstave, Nedžad Ibrišimović

UVOD

Bosanskohercegovački dramatičar Nedžad Ibrišimović¹ autentični je

1 Nedžad Ibrišimović (20. oktobra 1940. Sarajevo – 15. septembra 2011. Sarajevo) pripovjedač je, romansijer, dramski pisac i publicist. Uz spisateljski rad, aktivno se bavio i likovnom umjetnošću. Osnovnu školu je završio u Žepču. Školu za primijenjenu umjetnost, odsjek vajarstvo, završio je 1961. godine u Sarajevu. U Sarajevu je 1977. i diplomirao na Filozofskom fakultetu, odsjek filozofija. Bio je član Udruženja književnika (poslije - Društva pisaca) Bosne i Hercegovine od 1964. godine i član Udruženja likovnih umjetnika BiH od 1982. godine. Bio je dopisni

graditelj svojih literarnih zdanja, koja oblikuje poput vode, simbola života i smrti, tvari koja svojim zadivljujućim kružnim tokom isparava s okeana, mora, rijeka, koja, penjući se u atmosferu stvara oblake, a potom se u vidu kiše ili snijega vraća odakle je i potekla. Na isti način Nedžad Ibrišimović gradi svoja literarna djela. Perom vaja priče, romane, pripovijesti, DRAME. „Do sada sam napisao četiri prozna teksta: roman *Ugursuz*, roman *Karabeg*, desetoglavu historijsku pripovijest *Zmaj od Bosne* i roman *Braća i veziri*, za koje se kaže da im je radnja smještena u historiju, da im je tema historijska. Kaže se: radnja romana *Ugursuz* obuhvata period od pobune Husein-kapetana Gradaševića 1831. godine do dolaska Omerpaše Latasa 1852. godine u Bosnu i Hercegovinu. To je tačno, ali ja nisam pisao o tome. Roman pripovijeda, u sebi, nijema nakaza Muzafer Abazović, koji pred kraj knjige krikne i progovori; gleda ljude i žene porodice Abazović na brdu Herdekovcu u Bosni, pripovijeda o njima i sudjeluje...” (Ibrišimović 2013: 7).

Roman *Ugursuz* Nedžad Ibrišimović preoblikuje u dramu 1970. godine kada Muzafer prestaje pripovijedati, te sa scene Muzafer počinje djelati direktno, snažno, i u suodnosu s ostalim likovima, počne ispoljavati sve univerzalne, skrivene, vrijednosti – iskrenost, čistotu, zadovoljstvo, kao i stalno prisutne pošasti – neobuzdanu strast i pohlepu za materijalnim, tjelesnim užitcima, ubistva..., i SLUTNJU kao vrhunac dramskih situacija koja samo i stalno porađa nove slutnje, koje se obistinjuju, postaju žive. *Ugursuz* postaje novo umjetničko djelo, djelo kolektiviteta u koji su utka-

---

član ANUBiH od 2008. godine. U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995 neposredno se uključio u odbranu zemlje. Na Dobrinji je organizovao podružnicu Kulturnog društva Bošnjaka *Preporod* koja je radila i u doba blokade ovog dijela grada Sarajeva. Bio je predsjednik Društva pisaca Bosne i Hercegovine u dva mandata, od 1993. do 2001. godine. Od 1995. do 1998. bio je glavni i odgovorni urednik časopisa za književnost *Život*. Autor je više knjiga priča, pripovijesti drama i romana koje su prevedene na češki, turski, albanski, španski, arapski, engleski, francuski, njemački i talijanski jezik. Prvu priču objavio je još kao osnovac u listu *Plavi vjesnik (U bostanu)*, a potom se pojavio u *Oslobođenju* pričom *Posjeta* 1959. godine, nakon čega slijedi bogat pripovjedački i romaneskni opus. Veliki dio Ibrišimovićeve proze uobličen je u dramske tekstove koji su predstavljeni na mnogim bosansko-hercegovačkim scenama, ali i izvan njih. Autorova pozorišna adaptacija *Ugursuza* gostovala je u četiri grada Poljske (Vroclav, Krakov, Lođ i Varšava), te Sterijinom pozorju u Novom Sadu. Sam autor je dramatisovao romane *Ugursuz* (1970) i *Karabeg* (1983). Drame Nedžada Ibrišimovića izvođene su na festivalima u Bosni i Hercegovini i to na Susretima pozorišta / kazališta BiH u Brčkom, Pozorišnim kazališnim igrama u Jajcu i Festivalu bosanskohercegovačke drame u Zenici. Autor je i nekoliko radiodrama, te TV-drame *Ćilim*, prvi put emitovane 1970. godine u režiji Aleksandra Jevđevića. Prema romanu *Ugursuz* snimljen je TV-film u režiji Pjera Majhrovskog za čiju je filmsku adaptaciju Nedžad Ibrišimović nagrađen prvom nagradom za tekst na bledskom festivalu (1970). Naporedo s pisanjem proze Nedžad Ibrišimović se bavio i likovnom umjetnošću, vajao je i slikao. Imao je četrnaest samostalnih izložbi. Značajna zbirka njegovih portreta Abdulaha Sidrana pohranjena je 2000. godine u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti BiH. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja. Nakon izlaska iz štampe romana *Vječnik* (2005), Društvo pisaca BiH donijelo je odluku o njegovoj kandidaturi za Nobelovu nagradu za književnost. (Ibrišimović 2013: 415–416).

ni redatelj, glumac, likovne sastavnice i sve ono što čini jednu predstavu predstavom, naspram Nedžada Ibrišimovića, individualnog graditelja *Ugursuza*. Drama *Ugursuz*, koja kao književno, literarno djelo pripada individui, sada, kao novo scensko djelo, pripada kolektivitetu, i za razliku od književnog djela koje ima jednog autora, *Ugursuz* kao predstava ima više autora.

O Ibrišimovićevom dramskom stvaralaštvu do danas (2023) pisalo se fragmentarno, s fokusom na određeni dramski tekst, određeni književno-historijski aspekt, ili je pisano u kontekstu širih tema. O dramskom stvaralaštvu Nedžada Ibrišimovića pisali su Risto Trifković, dramski teoretičar Josip Lešić, Gordana Muzaferija, književni teoretičar Muhamed Dželilović, Nihad Agić, teatrolog Srdjan Vukadinović, Muhidin Džanko, Amra Memić i dr. Niti jedan od radova navedenih autora ne bavi se analizom predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića s teatrološkog aspekta, niti joj se pristupa propitujući njen „strukturalni međudnos scenskih znakova“ (Batušić 1991: 185).

U radu „Teatrološka analiza drame *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića“ žele se, teatrološkim istraživanjem i propitivanjem postići nova saznanja o tekstu predstave *Ugursuz*, tj. njenim novim autorima koji grade novo umjetničko djelo, smisao izvedbe *Ugursuza*, te u kolikoj su mjeri autori novog znakovnog scenskog sustava (pretočenog u isti iz literarnog znakovlja) bili kadri dosegnuti suštinu Ibrišimovićeve poente u drami *Ugursuz*. Neminovno je oživjeti scenski čin, kako bi se provela kvalitetna teatrološka analiza predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića. Teatrološka analiza predstave *Ugursuz* premijerno izvedene u Kamernom teatru '55 u Sarajevu 1997. godine znači „ponovo uspostaviti pojedine razine teksta predstave, razvidjeti sve njegove pojedinačne elemente i svakom od njih pridati poseban smisao, kako bi napokon cjelovit uvid u njih možda mogao dati i konačni smisao izvedbe“ (Batušić 1991: 206). Višeslojnost predstave upućuje na složenu analizu *Ugursuza* kojom se želi otkriti da li su redatelj, glumci, scenograf, kostimograf, autor muzike, i drugi akteri scenske realizacije *Ugursuza*, razumjeli literarna znakovlja tj. suštinu i bit piščeva dramskog teksta te ga shodno valjanom razumijevanju prenijeli u tekst predstave. S obzirom na navedeno, bitno je naznačiti primjerenu metodologiju prilikom izrade rada.

Metodološki pristup radu raznovrstan je i složen. Predstava *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića satkana je od niza elemenata – literarnih, redateljskih, glumčeve interpretacije, likovnih sastavnica, i drugih (organizacije, produkcije, marketinga). Stoga i istraživanje, odnosno, teatrološka analiza predstave *Ugursuz* zahtijeva interdisciplinarni pristup. Zašto? Zato što je u svoje istraživanje, analize i propitivanja ugradila više znanstvenih disciplina koje će umnogome pomoći odgovoriti na postavljena pitanja u radu. Estetika kazališta² i teorijska dramaturgija³ neizostavne su discipline koje

2 „Estetika kazališta teatrolojska disciplina koja istražuje poticaje, preduvete i bitna obilježja scenske kreativnosti kao i smisao te značenje temeljnih aspekata teatarskog čina s estetičkih stajališta“ (Batušić 1991: 331).

3 „Teorijska dramaturgija znanstvena disciplina u okviru teatrologije koja se bavi

propituju (svaka na svoj način, svojim metodama) literarni tekst, redatelj-sku viziju u predstavi, glumačka znakovlja (mimika, gestika, pokret), likovne sastavnice i ostale ugradbene elemente u predstavi. Pored navedenih znanstvenih disciplina treba istaći teatrografiju⁴, povijest kazališta⁵, sociologiju kazališta⁶, temeljne discipline prilikom teatrološke analize i istraživanja predstave *Ugursuz*.

U ovom radu je potrebno postaviti jasne ciljeve, koje je moguće postići primjenjujući odgovarajuću metodologiju. Cilj ovog rada je da se teatrološkom analizom teksta predstave *Ugursuz*, tj. određenih gradivnih elemenata novog umjetničkog djela, koje se iz literarnog znakovlja pretočilo u scenska znakovlja – redatelj, glumci, likovne sastavnice te na kraju publika, bez koje teatar gubi svoj smisao, saznati da su autori predstave *Ugursuz* uspjeli dosegnuti smisao *Ugursuza* i prenijeti ga kazališnoj publici. Cilj je rada nakon analize predstave *Ugursuz* potvrditi konačni smisao scenske izvedbe *Ugursuza*, kao i suodnos između dramskog teksta (kao ishodišta predstavi) i teksta predstave. Pored navedenog, cilj je rada animirati djelatnike kazališta za nove scenske realizacije Ibrišimovićevih autentičnih djela, neprolazne umjetničke i trajuće vrijednosti, kao i teatrologe, povjesničare kazališta s obzirom da se u Ibrišimovićevim dramskim djelima krije neiscrpno SKRIVENO SCENSKO blago, koje je potrebno i koje se može propitivati s različitih naučnih i umjetničkih aspekata. Rad „Teatrološka analiza predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića” početak je teatrološkog putešestvija, koja će, nadati se, potaći znanstvenike za nova saznanja u vezi s osobenim piscem Nedžadom Ibrišimovićem i piščevim originalnim, autentičnim dramskim djelima. Drami *Ugursuz* scenski život udahnut je prvi put 1970. u Bosanskom narodnom pozorištu Zenica, u režiji Ljubiše Georgijevskog, a drugi put (sezona) 1997/98. u Kamernom teatru '55 povodom 35 godina umjetničkog rada Nedžada Ibrišimovića.

Predmet rada je analiza predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića, odnosno, analiza teksta predstave, novog umjetničkog djela koga stvaraju autori različitih zanimanja. Redateljski konačni izričaj *Ugursuza*, glumačke interpretacije u predstavi, scenografija, kostimografija i publika, novi gradivni elementi predstave *Ugursuz*, predmet su teatroloških analiza i propitivanja u radu. U analizi predstave neizostavan je Ibrišimovićev dramski tekst koji je bio ishodište scenskoj realizaciji.

---

teorijskom refleksijom o drami i njenu ustrojstvu; proučava postanje i razvitak dramaturgijskih teorija, a nastoji kreirati i nove dramaturgijske sustave” (Batušić 1991: 345).

4 „Teatrografija specijalizirani ogranak povijesti kazališta; proučava prvenstveno sve aspekte repertoara (izvedena ili neprikazivana djela, analiza pojedinih repertoarnih segmenata, sudionici kazališnoga čina); bavi se skupljanjem te obradbom kazališnih cedulja, fotografija kao i audio i video zapisa predstave” (Batušić 1991: 344).

5 „Povijest kazališta teatrologijska disciplina koja raznovrsnim metodama nastoji rekonstruisati minuli kazališni čin i analizirati njegovo značenje u sinkronijskom i dijakronijskom aspektu” (Batušić 1991: 339).

6 „Sociologija kazališta teatrologijska disciplina koja različitim metodama analizira društveni aspekt scenske umjetnosti” (Batušić 1991: 343).

Analiza, istraživanje i propitivanje predstave *Ugursuz* temelji se na primarnoj i sekundarnoj građi, tj. na neposrednim i posrednim vrelima. Neposredna vrela korištena u radu jesu drama *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića u rukopisu, afiše, kazališne cedulje, dok posredna vrela čini teorijska literatura koja na posredan način govori o predmetu koji se analizira (različiti književni oblici) iz oblasti teatrologije, povijesti kazališta, sociologije kazališta, dramaturgije, estetike, književnopovijesne znanosti.

U ovom radu su korištene opće metode analize, sinteze, indukcije, dedukcije, zatim posebne metode prikupljanja, razvrstavanja, klasificiranja, deskripcije i komparacije. S obzirom na interdisciplinarni pristup radu primijenjena je i interdisciplinarna metoda. Neposredna vrela, dramski tekst, afiše, kazališne cedulje instrumentarij je s pomoću kojega će biti moguće odgovoriti na postavljena pitanja u radu te postići zadate ciljeve navedene u uvodnom dijelu rada *Teatrološka analiza predstave Ugursuz Nedžada Ibrišimovića*.

Temeljna literatura korištena prilikom izrade rada je Aristotelov traktat *O pesničkoj umetnosti*, knjiga *Uvod u teatrologiju* Nikole Batušića, *Kazališni glosarij* Maje Hribar-Ožegović, i *Kreativna dramaturgija* Milenka Misailovića. Navedena literatura umnogome je pomogla istraživanje i analizu predstave *Ugursuz* te doprinijela kvalitativnim novim saznanjima o predstavi, odnosno, autorima predstave. Pomogla je i da se da odgovor na osnovno pitanje „postoji li točka ekvivalencije između ishodišne pozicije dramskog teksta i konačne kazališne realizacije, tj. teksta predstave. Može li se predstava „*Ugursuz*“ smatrati jednakovrijednom predlošku“ (Batušić 1991: 188).

U radu „*Teatrološka analiza predstave Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića“ definirat će se stručni pojmovi zastupljeni u radu. Krenut će se od osnovnog pojma drama. „Drama je scenska vrsta u kojoj se predložak predstavi scenski ostvaruje govorom, scenska vrsta ozbiljna sadržaja“ (Batušić 1991: 329). Slijede pojmovi: dramski tekst, predložak predstavi i tekst predstave. „Dramska tekst je književno djelo dramske vrste“ (Batušić 1991: 330). „Predložak predstavi (je) bez obzira na književnu vrstu, verbalni ili neverbalni oblik, potrebno ishodište scenskom činu“ (Batušić 1991: 340), a „tekst predstave (je) u semiotici kazališnog čina ukupnost sviju scensko izražajnih sastavnica kazališne umjetnosti koje naspram individualiteta predloška svojim kolektivitetom oblikuje novi tekst predstave“ (Batušić 1991: 344). Definirani su osnovni pojmovi korišteni prilikom izrade rada *Teatrološka analiza predstave Ugursuz Nedžada Ibrišimovića*.

TEATROLOŠKA ANALIZA PREDSTAVE UGURSUZ

Prva jugoslovenska praižvedba drame *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića izvedena je na profesionalnoj sceni Bosanskog narodnog pozorišta u Zenici 1970. godine u režiji mladog Skopljaka Ljubiše Georgijevskog „kao specijalan dar bosanskohercegovačkom teatru“ (Gojer 2001: 46). Tadašnji djelatnici zeničkog pozorišta „osvojili su sve bosanske pozornice, ali i publiku na Sterijinom pozorju, te trideset fantastičnih kritika i prikaza kao svjedočanstvo o jednoj sjajnoj predstavi i o veličanstvenom djelu Ljubiše Geo-

rgijevskog" (Gojer 2001: 46). Svoju drugu premijeru *Ugursuz* doživljava povodom tridesetpetogodišnjice umjetničkog rada Nedžada Ibrišimovića u Kamernom teatru '55 u Sarajevu 1997. (začetog 1955.godine, kojemu je temelje postavio i osnovao ga gospodin Jurislav Korenić) u režiji Gradimira Gojera. U radu će se analizirati predstava *Ugursuz* izvedena u Kamernom teatru '55.

Da bi se naučno istražila i provela teatrološka analiza predstave, odnosno, tekst predstave *Ugursuz*, potrebno ju je i promatrati s teatrološkog aspekta. „Kako ćemo (...) analizirati predstavu, odnosno, njen tekst, (...)? Valja ponajprije, ponovno uspostaviti pojedine razine teksta predstave, razvidjeti sve njegove pojedinačne elemente i svakom od njih pridati poseban smisao, kako bi, napokon, cjelovit uvid u njih možda mogao dati i konačni smisao izvedbe" (Batušić 1991: 206), što znači propitati predstavu u cijelosti, odnosno, istražiti i analizirati sve njene elemente ponaosob. Pri navedenome, tj. kako analizirati tekst predstave *Ugursuz*, postavlja se pitanje „Da li poći od književnog teksta i njegova uobličavanja u redateljskoj ili dramaturgovoj viziji, da li glumačke interpretacije pretpostaviti svim drugim dijelovima izvedbe ili se pak u početku raščlanjivanja teksta predstave ponajprije osvrnuti na strukturu i oblik scenskog prostora?" (Batušić 1991: 206). S obzirom na jasno postavljene ciljeve u uvodnom dijelu rada, neće biti teško postaviti redosljed gradivnih elemenata predstave *Ugursuz*, koji će se u nastavku, s teatrološkog aspekta, istražiti, propitivati i analizirati. Shodno navedenom u nastavku slijedi elaboracija teksta drame *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića (koja je bila ishodište tekstu predstave), glumačkih interpretacija, scenografskih i kostimografskih rješenja u predstavi, redateljske vizije *Ugursuz*a i na kraju publike, koja je strukturni element predstave, koja u suštini ima i konačno slovo nakon scenske izvedbe Ibrišimovićevog *Ugursuz*a na sceni Kamernog teatra '55.

Tekst drame *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića

„Predložak predstavi, (...), uglavnom je gotovo uvijek djelo pojedinca. Kazališna je umjetnost, naprotiv, rezultanta različitih vizura takva predložka, pa su u nju ugrađeni pogledi redatelja, glumca, scenografa, kostimografa i ostalih suradnika na predstavi" (Batušić 1991: 185). Autor predložka predstave koja se analizira u radu je Nedžad Ibrišimović, osobeni vajar svojih dramskih djela, bez obzira da li ta djela nastajala preoblikom iz jednih književnih vrsta u drugu ili su nastajala kao originalna dramska ostvarenja, kao što biva i sa dramom *Ugursuz*, koja ima uporište u romanu *Ugursuz*⁷, i koja je, neovisno o tome, Ibrišimovićeva originalna drama (još uvijek u

7 „*Ugursuz*, roman, *Svjetlost*, Sarajevo, 1968; *Zla krev*, prijevod na češki Milada Nedvedeva, *Odeon*, Praha, 1976; *Ugursuz*, *Veselin Masleša*, Sarajevo, 1982; *Ugursuz*, edicija Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, *Svjetlost*, Sarajevo, 1985; *Ogursezi*, prijevod na albanski Musa Ramadani. *Rilindija*, Prishtine 1988; *Ugursuz*, edicija Muslimanska književnost XX vijeka u 25 knjiga, *Svjetlost*, Sarajevo, 1991; *Ugursuz*, edicija Bošnjačka književnost u 100 knjiga, *Preporod*, Sarajevo, 1996; *Ugursuz*, Biblioteka izabranih djela, *Svjetlost*, Sarajevo, 1997; *Ugursuz*, *Publishing*, Sarajevo, 1999; *Ugursuz*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 2009; *Ugursuz*. V.B.Z., Zagreb, 2011." (Ibrišimović 1991: 417).

rukopisu), do danas (2023) dvaput inscenirana na scenama profesionalnih bosanskohercegovačkih pozorišta. To znači da „riječ je o Ibrišimovićevom dramskom tekstu, a ne o dramatizaciji njegovog romana izdatog 1966. godine“, istaknuto je na konferenciji upriličenoj povodom premijerne izvedbe *Ugursuza*, kojoj su prisustvovali redatelj Gradimir Gojer, autor Nedžad Ibrišimović i glumac Vladimir Jokanović. (*Dnevni avaz*, Konferencija za novinare, 23. 12. 1997, S.H.).

Drama *Ugursuz*⁸ namijenjena scenskoj izvedbi ima svoja obilježja. To su popis lica u drami koja autor stavlja na početku dramskog teksta, didaskalije, scenske upute redatelju, glumcima, scenografu, kostimografu, i ostalim stvaraocima predstave, britki dijalog, sceničan, jasan, dramatičan, kao i monolog koji je u ovoj Ibrišimovićevoj drami specifičan i osoben, jer ga „govori“ nemušta, nijema nakaza, Muzafer, neprimijećen od svih, ali koji pamti i priča. Vanjska struktura drame sastoji se od tri čina, dok njenom unutrašnjošću vlada dramska radnja koja obiluje dramskim situacijama i sukobima stalno prisutnim među likovima do samog kraja dramske radnje. Dramska kompozicija je dinamična kojoj doprinose dramatična dešavanja, i koja taj niz, sve većim intenzitetom zadržava do samog kraja dramske radnje.

„Muzafer: (*prilazi Nizami oprezno, polahko i drhteći*)

Nizama: (*odgoni ga*) Šta hoćeš...? Idi...

Muzafer: (*prilazi i dalje i skida sa sebe komad po komad svoje odjeće*)

Nizama: (*podigne se i uzmiče sada uplašena*) da te nisu izbili...? (*zagleda ga*)

Muzafer: (*baca na pod svoju košulju*)

Nizama: Hoćeš da mi pokažeš rane od biča koji ti je zadio lhtarbeg, ili možda Kemal...? Šta hoćeš? Šta hoćeš...? Šta hoćeš...?

Muzafer:

(*I nadalje ide k Nizami i uhvati je za ramena. Potom pokazuje na njen stomak a onda sebe busa u grudi. Gura je prema zidu. Zaboravivši se sasvim drmusa je snažno dok konačno Nizama ne padne... potom uplašen kupi sa poda svoju odjeću i bježi iz odaje... Vraća se i pokušava da je podigne. Ruke Nizamine nemoćno padaju. Izašavši udari na skrivenu Nurku*)

Nurka: Šta si htio sa begovicom...?!

Muzafer: (*odriče glavom uplašen*)

Nurka: Napao si je...?

Muzafer: (*odriče*)

Nurka: Htio si da se uvjeriš imaš li ljubavnu moć...?

Muzafer: (*odriče*)

Nurka: Čupao si je za stomak i busao se u prsa...

Muzafer: (*Nepomičan*)

Nurka: ...nije shvatila da je tako pitaš jesi li joj sin...

Muzafer: (*padne na koljena*)”

(*Odlomak iz drame Ugursuz Nedžada Ibrišimovića*)

---

8 „Pozorišne praizvedbe *Ugursuza* navedene hronološkim slijedom: 1970. *Ugursuz*. Bosansko narodno pozorište zenica. Režija Ljubiša Georgijevski; 1997. *Ugursuz*. Kamerni teatar 55. Režija Gradimir Gojer. Nagrade: Prva nagrada za dramski tekst na svejugoslovenskom Festivalu TV-drama na Bledu za televizijsku adaptaciju *Ugursuza*” (Ibrišimović 2013: 420, 422).

Iz odlomka drame *Ugursuz* da se primijetiti neobičan, originalan stil Ibrišimovićeve umjetničkog izražaja. „Književni tekst drame sastoji se isključivo iz govornih znakova...” (Batušić 1991: 188), koji su kod Ibrišimovića samo njegovi. *Ugursuz*, Muzafer govori i u drami (zahvaljujući jasnim i preciznim didaskalijama) svojim pokretom, tijelom, mimikom, i svime onime s čime ga je autor obgrlio u drami *Ugursuz*, dok „tekst njegova scenskoga otjelotvorenja sastoji se iz novoga sustava u kome se nalaze znakovi govorne interpretacije, gestike, likovne sastavnice predstave i na prvi pogled nevidljivi, ali teatrološkom analizom uočljivi znakovi redateljskog tumačenja odabrana predložka” (Batušić 1991:188). Zahvaljujući Ibrišimovićevoj kazališnoj umiješnosti, stvaraoci novog umjetničkog djela imali su pred sobom veoma složen, zanimljiv scenski zadatak.

Tekst predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića

Strukturu teksta predstave *Ugursuz* čine tri čina u kojima djelaju glumci „koji mu zajedno sa redateljem i ostalim sustvaraocima predstave daju nove posebne značajke” (Batušić 1991: 189) tokom dramske radnje koja „se događa u Bosni na Herdekovcu, u prvoj polovini XIX. vijeka u doba reformi sultana Mahmuta II.”, koja obiluje dramskim situacijama (tema koja zavređuje posebnu pažnju teatrološke analize i propitivanja) u kojima dominira dramski sukob između likova na sceni, pun naboja i slutnje koja se prožima do završetka predstave, kada kulminira, a što sve skupa kompoziciju predstave *Ugursuz* čini napetom sa stalno iščekujućim novim, naslućenim zlom, u kojoj akteri sve vrijeme, nesvjesno i podsvesno imaju osjećaj straha i nelagode i uvijek prisutne nadolazeće, nove nesreće. „Unutarnja podjela teksta predstave (čin, slika, prizor, pa čak i dramska situacija kako bi rekao Sourion) (...) bit” će „ono ishodište od kojega ćemo polaziti pri našem tumačenju” (Batušić 1991: 205–206), u kojima djelaju glumci, redatelj, scenograf, kostimograf, i svi ostali sustvaraoci novog umjetničkog djela. Iako je potrebno u predstavi izdvojiti razine te ih analizirati niti jedna od njih ne funkcionira samostalno. To je timski rad, koji pripada kolektivitetu, koji se oslanja, prevashodno na ishodište predstave, ovaj put na dramu *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića pretačući literarna znakovlja u scenska. „Diderot je u *Pismu o gluhojnimima* (...) došao do zaključka kako drama mora pronaći naročita scenska sredstva – kao što je to, primjerice, radnja, kako bi se upravo takva njena posebna odlika mogla – pretočiti – u kazališno znakovlje koje se sastoji od mimike, gestike i pokreta. Lessing je (...) tvrdio slično. Budući da se znakovi glumačkog nadograđivanja na literarni tekst drame protežu u prostoru, a međusobno su vremenski povezani radnjom, mogu oponašati ljude koji ‘djeluju’” (Batušić 1991: 188). Glumci koji interpretiraju dramske uloge i bivaju *dramatis persone*, pečateći lik svojom harizmom i osobnošću, u predstavi *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića (1997) bili su:

(Ihtarbeg Abazović) *Uroš Kravljača*

(Džafer, sin Ihtarev) *Miodrag Trifunov*

(Kemal, sin Ihtarev) *Dragan Marinković*

(Malik, sin Ihtarev) *Mirsad Tuka*

(Fatma, kći Ihtareva) *Jasna Bery*
 (Altuna, žena Ihtareva) *Ravijojla Jovančić*
 (Nizama, žena Ihtareva) *Nisveta Omerbašić*
 (Safija, žena Kemalova) *Merima Ovčina*
 (Begzada, žena Kemalova) *Amra Kapidžić*
 (Kadira, žena Malikova) *Selma Rustempašić*
 (Nurka, poluciganka na Herdekovcu) *Sabina Bambur*
 (Abdurahman, ajan) *Vladimir Jokanović*
 (Starješina sejmena) *Rade Čolović*
 (Kadija) *Feđa Djedović*
 (Muzafer, ugursuz, sin Ihtara i nepoznate žene) *Admir Glamočak*
 (Sejmeni) *Dino Brutus, Senad Bešić, Mirsad Imamović, Velimir Vojinović.*

„Kod konstituiranja dramske predstave (...), svi njegovi sudionici polaze od istog ishodišta: od literarnog predloška” (Batušić 1991: 186), shodno tome i akteri predstave *Ugursuz* krenuli su od dramskoga teksta kojega je valjalo pretočiti iz literarnog u teatarska znakovlja. Istraživanje i analiza *Ugursuza* tokom izrade rada koja se temeljila na neposrednim (izvorni dramski tekst, aфише, katalog) i posrednim (scenske fotografije, izbor iz literature, pozorišne kritike, zapisi u printanim medijima i dr.) jesu sredstva pomoću kojih je u određenoj mjeri bilo moguće doći do saznanja da su reditelj zajedno sa glumačkom ekipom i ostalim učesnicima u stvaranju predstave težili pomiriti „pitanje suodnosa svojevrsne ekvivalencije između ishodišta, tj. književnog teksta drame i teksta predstave koji je konačni cilj njenih stvaralaca” (Batušić 1991: 191). Kroz scensku igru osjetila se skrivena potka drame *Ugursuz* koja u sebi krije nezajažljive realitete koji nemaju ni početka ni kraja. Podjednako su i slutnja i strast (tjelesna, materijalna, strast za moći...) bivstvjujuće i žive. Glumački ansambl Kamernog teatra, drugi put udahnuo je život Ibrišimovićevom *Ugursuzu* stvorivši jedan novi umjetnički svijet. Admir Glamočak u ulozi Muzafera bio je okosnica dramskih radnji, odnosno, nevidljiva sila koja je neumitno i neprimjetno privlačila. Glamočakova glumačka, scenska interpretacija, njegovo sveukupno scensko tumačenje Muzafera plijenila je pažnju kazališnog gledaoca od početka do kraja predstave. Ibrišimovićev ciklični tok doslovce je prenijet na scenu. Skrivena težnja za saznanjem, samospoznajom prožimala se zajedno s neuhvatljivom, a opet stalno prisutnom slutnjom i naslućenim. Muzaferov početak u suštini bio je i kraj. I to je ta nevidljiva, „uhvaćena” piščeva nit koju je Glamočak, s ostalim likovima u predstavi, uspio dosegnuti, percipirati je skupa s publikom i teatarski doživjeti.

„Glumišnu virtuoznost, bez obzira na značaj uloge pokazali su doajeni sarajevskog glumišta Kravljaja i Jokanović. Glamočak se već prepoznatljivom estetičkom datošću i dojmljivim scenskim pokretom (...) unio u ulogu koja iscrpljuje sve fizičke i duhovne potencijale. Stoga, izvanredna prvobitna scena teške artikulacije govora, jedna je od najuspješnijih u predstavi. (...) U drami, reditelj je posebnu vrijednost dao liku Kemal, koji ne priznaje adet i običaje, red i principe, čiji je osnovni moto: Zavadi pa Vladaj! Ženski dio ansambla, izuzev Sabine Bambur” koja je bila u ulozi Nurke,

poluciganke na Herdekovcu, „uglavnom je, ne s velikim uzletom slijedio zadatu kompoziciju” (Kućuk-Sorguč 2018: 173–177) lične su opservacije i doživljaj teatarske kritičarke Indire Kućuk-Sorguč predstave *Ugursuz*. Iako se ne radi o neposrednim vrelima kada je teatrološka građa u pitanju, ovo su važna svjedočenja gledaoca, „sustvaraoca” drame.

S Kataloga bilježi se *Zapisak* sa probe Ljubice Ostojić na kojoj su glumci bili iznimno posvećeni kreiranju i stvaranju predstave. „Glumci djeluju u vlastitom prostoru već odabranim glumačkim sredstvima. I sve to zorno podsjeća na svojevrstan misterij čiji smo učesnici. Oni koji slušaju govor i tumače znakovlja. I osjećamo kako smo zapravo dio nečeg čudesno moćnog i vječnog, teatra. Fascinira me igra Admira Glamočaka, govor njegova tijela koji komentira i obrubljuje igru” (Ljubica Ostojić. Kazališni Katalog. *Zapisak* sa probe. 1997).

Povodom premijere predstave *Ugursuz* održana je i konferencija za novinare 22. decembra, na kojoj je, kao što je istaknuto unaprijed, pored redatelja Gradimira Gojera i autora drame Nedžada Ibrišimovića, bio prisutan i glumac Vladimir Jokanović. Novinar A. Ma. u listu *Oslobođenje* napisao je: „Kao posljednja premijera Kamernog teatra '55 u kalendarskoj 1997. godini *Ugursuz* će biti prikazan 23. decembra sa početkom u 19 sati. (...) Vladimir Jokanović, jedan od glumaca iz predstave, prisjetio se svoje prve uloge u predstavi *Ugursuz* koja je igrana prije dvadeset i pet godina i iskoristio ovu priliku da zahvali reditelju što mu je pružio mogućnost da se još jednom okuša u ovoj predstavi.” Jokanović je u predstavi tumačio lik Abdurahmana, ajana. U predstavi su učestvovali Sejo Bajraktarević, kompozitor muzike, Antun Marinić, scenski pokret, inspicijent Petar Kenjić, sufler Beba Trbonja, asistent režije, volonter Amel Tahirović (student ASU), producent Nusret Čeman kao i ostali dio organizacijskog, tehničkog i marketinškog ansambla sarajevskog Kamernog teatra '55.

„Likovni elementi” u predstavi *Ugursuz* „tvorit će slijedeću razinu jer će nam ikonička struktura izvedbe biti uočljivija mnogo ranije od pojedinih glumačko-interpretativnih obilježja (...)” (Batušić 1991: 206). Likovni elementi u predstavi vizualni su dio scenskog prostora koji su vidljivi i prije no što glumac stupi na scenu. Scenski prostor gledalac percipira u nekoliko dimenzija. Dubina scene, visina, širina, scenografija, kostimi koje glumci nose i koji su u sprezi s radnjom koja se dešava. Boja ima značajnu ulogu u predstavi, svoju simboliku, što je izraženo i upečatljivo u predstavi *Ugursuz*. Autor drame Nedžad Ibrišimović na samom početku dramskog teksta u didaskaliji daje scenske upute akterima predstave u kojima se kriju scenska znakovlja, a koja su za autore nove umjetničke tvorevine dragocjena, s obzirom na činjenicu piščeva naputka, i onog nečeg skrivenog ispod teksta drame:

„Prijedlog za scenografiju i kostime”

Da bi se podcrtala osnovna ideja drame *Ugursuz* predlažem da kostimi budu doslovno slobodna stilizacija koja bi zadržala samo osnovne elemente kostima prve polovine XIX vijeka u Bosni. Da se kostimi nikako ne opterećuju ornamentima, ukrasima i da se originalne aplikacije na njima ne stiliziraju nego da se sasvim uklone. Da se ne upotrebljavaju fesovi niti

druge kape, osim možda u slučaju ajana i kadije. Da svi kostimi budu riješeni najviše u dvije, tri boje, a možda ili još ponajbolje bilo da se riješe crno – bijelo. Da scenografija bude prozirna, takođe stilizovana, laka poput paučine, slobodna i razigrana s jasno izraženim istočnjačkim arhitektonskim elementima” (Ibrišimović 1970. Drama u rukopisu).

Dostupna neposredna teatrološka građa kao i posredna, scenske fotografije, tekstovi i fotografije iz novinskih članaka upućuju na činjenicu da su kostimograf Amela Vilić i scenograf Kemal Hrustanović zahvaljujući svome iskustvu, znanju, pronicljivosti, razumijevanju teksta drame *Ugursuz* pratili i ispoštovali piščevu misao, uspjevši na sceni vizualno dočarati, realno – imaginarni Herdekovac, koji i scenski progovara da su prostor i vrijeme bezvremenske dimenzije ljudske sudbine. „Da zemlja od koračanja, od smrti, od tuga, od grijeha, od uzdah, od svakakve lomljave postane prezasićena. I kažu da bi Herdekovac trebalo preorati dubokim brazdama, godinama ga ostaviti netaknuta, zabraniti ljudima da ga pohode, da ga daleko u krug zaobilaze’. Ali, Herdekovac jest sudbina, sa sobom u njemu ili njim u sebi” (Ljubica Ostojić. Kazališni Katalog. Zapisak sa probe. 1997).

Redatelj Gradimir Gojer⁹, uvažavajući piščev dramski tekst, pronikao je i u suštinu Ibrišimovićeva *Ugursuza*. Na konferenciji za novinare održanoj 23. decembra (1997) kazao je: „U kalendarskoj godini koja je na svom kraju ovo je moj drugi susret sa dramskim tekstom Nedžada Ibrišimovića. (...), u prvom dijelu godine postavio sam u Zenici predstavu *Zmaj od Bosne*, rađenu po Ibrišimovićevom tekstu. Kada u jednoj godini reditelj radi na dva dramska teksta jednog autora onda se treba zapitati da li se tu radi o permanentnoj nadahnutosti kojom ili je riječ o još nekim motivima. Ja sam oduvijek imao prijatno druženje sa dramskim opusom Nedžada Ibrišimovića” (Oslobođenje. A. Ma. 23. 12. 1997.). Slijedio je Gradimir Gojer autorovu literarnu nit, pri tome davši glumačkom dijelu ansambla slobodu scenske interpretacije, što je prezentirano u prethodnom dijelu rada, pomno prateći tok scenskih zbivanja i djelanja, kada je to u redateljskoj viziji predstave bilo potrebno.

„Kompleksnost Ibrišimovićeva teksta, njegova jezička prenapregnutost, izdiferenciranost unutar svakog lika, što podvlači osobinu individualnosti kao dominirajuće karakterne crte u zaplitanju, odnosno, rasplitanju međuljudskih odnosa, zahtijevala je pažljivu rediteljsku intervenciju, (...), vidljivu i dojmljivu. Slutnja je ono što prožima stanovnike Herdekovca. Ona je temeljna odrednica Ibrišimovićevog teksta jednako kao i Gojerove režije” (Kučuk-Sorguč 2018: 173–177). Vrijedan pažnje je i doživljaj predstave u nastanku Ljubice Ostojić i Gradimira Gojera kao redatelja *Ugursuza*, koja se na probi predstave našla zahvaljujući samom redatelju. “Došla sam prisustvovati jednoj probi predstave u nastanku, *UGURSUZA* Nedžada, na poziv redatelja Gradimira Gojera. (...) osjećam kako me snažno obuzima

9 Redatelj Gradimir Gojer na profesionalnim bosanskohercegovačkim teatarskim scenama postavio je četiri dramska djela Nedžada Ibrišimovića: 1997. *Zmaj od Bosne*. Bosansko narodno pozorište Zenica; 1997. *Ugursuz*. Kamerni teatar 55; 2003/04. *Woland u Sarajevu*. Kamerni teatar 55; 2004. *Karabeg*. Narodno pozorište Tuzla.

i potresa. Ono neko tajanstvo i uzbuđenje kazališne probe, stvaralačkog procesa koji uspostavlja jedan posve nov scenski svijet, i udahnjuje mu život. Naziranje jednog novog teatarskog bića koje postaje živuće, i prepoznatljiva lika i oblića u vlastitom vremenu i prostoru. Oko posvećenog prostora scene sjede u prvom redu praznog gledališta u polumraku i posebnog odjeka suradnici na predstavi, ili nečujno promiču i djeluju. Koreograf. Asistent režije. Sufler. Inspicijent. Pisac osobno odnekud iskrsava i nešto zapisuje. I tu je, dakako, redatelj Gojer koji pomno prati zbivanja na sceni i diskretno intervenira, poput dirigenta. Pokretom ruke poentira tempo. Njemu je već dobrano znana kompozicija i sazvučje cjeline predstave” (Ljubica Ostojić. Kazališni katalog. Zapisak sa probe. 1997.). U Arhivi Kamernog teatra '55 nema redateljske knjige, važnog teatrološkog dokumenta te u potpunosti nije moguće pročitati Gojerov redateljski pristup predstavi, kao što u konačnici nije moguće uhvatiti niti ponoviti prohujali scenski čin. Upravo ta nedokučivost i neuhvatljivost scenskog čina kazališnu umjetnost čini lijepom i čarobnom u kojoj se krije magija svevremenske kazališne prisutnosti i djelanja, bila ona definisana kroz ljudsku historiju iluzionističkom ili kao realna provenijencija i datost, ona je uvijek imala i ima univerzalne životne poruke, u kojima su ljudske slobode, tegobe, boli, stradanja jednako vrijedan udio ljudskih svakodnevnih egzistencija, koje se obično čitaju i skrivaju ispod napisanog, izgovorenog teksta drame ili teksta predstave. U radu u kojemu se analizira predstava *Ugursuz*, zahvaljujući dostupnoj teatrološkoj građi, tj. neposrednim i posrednim vrelima, uspjela se je pročitati redateljska vizija predstave i saznati da je redatelj piščevu nit uspio prenijeti na scenu. „Dramaturgijski ključ determinirao je jednu klasičnu rediteljsku vizuru u kojoj se tekst čita po njemu samome i živi samo jedan život – onaj piščev” (Kučuk-Sorguč 2018: 173–177). Redatelj Gradimir Gojer je “profinjenim, čitkim i čistim redateljskim rukopisom upisao u vlastito poglavlje suvremene kazališne režije” (Ljubica Ostojić. Kazališni Katalog. O redatelju. 1997) na profesionalnim pozorišnim scenama Sarajeva, Zenice, Mostara, Banja Luke, Beograda, Tuzle, Splita i drugih pozorišnih scena, stavljajući svoj redateljski pečat i na dramu *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića izvedenu na sceni Kamernog teatra '55. Redatelj koji je, po ko zna koji put, teatarskoj publici priuštio još jedan kazališni doživljaj, koji je u potpunosti gojerovskog izričaja i osebnosti.

Završno slovo teatarske publike nakon spuštene zavjese, prazne scene, praznih mjesta u kojima je ista publika mogla uživati gledajući predstavi *Ugursuz*, u izvedbi ansambla Kamernog teatra '55, završno je slovo i u radu „Teatrološka analiza predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića”. Nakon analize teksta drame, potom, u tekstu predstave, glumačke interpretacije, scenografskih i kostimografskih ostvarenja, redateljskog izričaja predstave *Ugursuz* slijedi analiza publike, konstitutivnog graditelja predstave, kako je već navedeno u prethodnom tekstu, bez kojega bi pozorište izgubilo svoj smisao, ali i nimalo lahkog izučavanja i percipiranja gledaočevog sveukupnog doživljaja scenskog čina. „Od podjele uloga do načina njihove scenske interpretacije, od scenografskih do kostimografskih ostvarenja, pa čak i u drugim pojedinostima (glazba i sl.) gledatelj će u svom

repcijskom polju biti opasno opterećen civilizacijskim predanjem, tradicijom, usvojenim konvencijama, vlastitim poimanjem kazališne umjetnosti", stoga to „će bitno utjecati na njegov odnos prema tekstu predstave" (Batušić 1991: 196). U suštini, odnos, doživljaj, stav publike u odnosu na odgledanu predstavu *Ugursuz* zasigurno zahtijeva i zaslužuje poseban istraživački rad, i ovo je naputak koji će nagnati i potaknuti zaljubljenike pozorišnog svijeta, jedne magične umjetnosti, nikada do kraja neiskazane i izrečene, istražiti ovaj fenomen (u ovom slučaju publiku predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića) u kazališnoj umjetnosti.

Na pitanje da li je publika prihvatila Ibrišimovićevo djelo "mora (se) ponajprije raščistiti pitanje da li su scenski realizatori shvatili konstitutivno značenje drame i prihvatili je kao legitimni put do njihove vizije teksta predstave" (Batušić 1991: 192). Analiza teksta predstave *Ugursuz* pokazala je da jesu. „Svaki će gledatelj tekstu predstave pridati svoje osobno značenje. Smisao te predstave pojedinac konstituirao sam za sebe. Očito je kako ne postoji jedinstven smisao teksta predstave jednako vrijedan za svakog gledatelja" (Batušić 1991: 205). Pozorišna publika očito je bila zainteresirana za scensku izvedbu Ibrišimovićevog *Ugursuza*. „Zbog velikog interesovanja naših sugrađana za ovu predstavu, ona će imati i svoju drugu premijeru, 26. decembra u 20 sati. Do kraja godine su predviđena još dva izvođenja" (*Večernje novine*, 23.12.1997. I. B.). „Koliko je interesovanje za dramu *Ugursuz* govori podatak (...) da su ulaznice prodane i za naredne dvije predstave" (*Dnevni avaz*, 23. 12. 1997. S. H.). Da bi se dobile potpunije informacije i saznanja u vezi sa publikom koja je svjedočila i na svoj način (svaki gledatelj ponaosob) učestvovala u umjetničkom scenskom činu, predstavi *Ugursuz*, bilo bi potrebno provesti sistematsko istraživanje koje zahtijeva sociološki metod. „U prvoj fazi istraživanja, u kojoj obavlja prikupljanje i posmatranje činjenica iz umjetnosti i društva, sociolog umjetnosti upotrebljava metod posmatranja" (Ranković 1996: 47), što podrazumijeva unaprijed planirano istraživanje određene društveno-umjetničke pojave, u ovome slučaju teatarske u kojoj je akcenat na kazališnom gledatelju tj. publici bez koje pozorišna umjetnost gubi svoj smisao i svrhu. „Sistematsko posmatranje je naučno, plansko, kontrolisano i vođeno hipotezom. Ono podrazumeva: određeni pogled na svet, društvo i umjetnost, i određenu hipotezu koja služi kao korektiv, regulator i usmeravač posmatranja. (...) Sociološko posmatranje odnosa umjetnosti i društva pretpostavlja niz složenih misaonih operacija, upoređivanja, izdvajanja bitnog od nebitnog, uopštavanja, logičkog zaključivanja. U posmatranju su već na određen način implikovani i mnogi drugi metodi istraživanja" (Ranković 1996: 47). Drama *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića u svojoj nutрини krije univerzalnu društvenu sliku, neovisno od činjenice da su u ovoj drami to porodični problemi), u kojoj se međuljudski odnosi bitan segment sociološke datosti i stoga je stav publike u vezi s odgledanom predstavom utoliko značajniji i vrjedniji. Ipak, ostaje samo jedna istina, nakon provedene analize, zahvaljujući dostupnoj teatrološkoj građi, da „Svaki gledatelj gradi svoj sustav analize predstave, svaki će iz njene strukture izabrati one segmente koji će ga najbrže dovesti do razumijevanja nove umjetnine i na taj se način lako

može utvrditi kako primjena istih postupaka prema istom uzorku (gledateljev pokušaj prihvaćanja predstave) ne dovodi do jednoznačnoga rezultata” (Batušić 1991: 207). Svaki gledatelj predstave *Ugursuz*ima svoj stav, u vezi sa scenskim činom, shodno svome sveukupnom habitusu, znanju i doživljaju svijeta u svakom njegovom segmentu, kao i njegovu stupnju duhovnosti, drugom dijelu dualnosti naspram one opipljive, materijalne stvari.

ZAKLJUČAK

Teatrološka analiza predstave *Ugursuz* potvrdila je da su autori predstave – redatelj, glumci, scenograf, kostimograf, i ostali – uspjeli dosegnuti smisao *Ugursuza* i prenijeti ga kazališnoj publici. Potvrđen je konačni smisao scenske izvedbe *Ugursuza* kao i suodnos između dramskog teksta (ishodišta predstavi) i teksta predstave. Potvrđen je originalan doprinos analizirane predstave *Ugursuz* premijerno izveden u Kamernom teatru '55 u nauci o pozorištu.

U osnovnom dijelu rada, u kojemu je analizirana predstava *Ugursuz*, elaboriran je tekst drame Nedžada Ibrišimoviće posmatran kao scenski čin. Dat je kratak prikaz i romana *Ugursuz* koji je bio uporište na kojem je napisana originalna istoimena drama. Potom je uslijedila elaboracija analiziranog istoimenog teksta predstave, tj. gradivnih elemenata novog umjetničkog djela koje kao tekst predstave ima više autora (redatelj, glumci, scenograf, kostimograf, publika) naspram teksta drame koja ima jednog autora. Teatrološki su analizirane glumačke interpretacije, likovne sastavnice, redateljska vizija predstave, te publika konstitutivni element scenske izvedbe, koja je bila zainteresirana za novo umjetničko, kazališno djelo, dramu *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića. Svaki gledatelj predstave ima svoj stav nakon završenog scenskog čina, neponovljivog, što kazališnoj umjetnosti daje posebnu draž, ali i tu neuhvatljivost niti ikada do kraja ispričanu, i viđenu doživljajnost scenske magije, jer ona pripada samom gledatelju na koje on ima puno pravo, bez obzira na „pozorišni usud”, koji je završen a opet trajan, u memoriji (gledatelja u publici) onih zbog kojih postoji i tu je gdje jeste, u teatru, na magičnoj kazališnoj sceni.

Analitičko–kritička promatranja i prosuđivanja primarne i sekundarne građe, tj. neposrednih (dramski tekst *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića u rukopisu, afiše, kazališni katalog) i posrednih (scenske fotografije, teorije teatrologije, sociologije, književnosti, dramaturgije, estetike, pozorišne kritike, novinski članci) iskazani jezikom predmeta koji se analizira (neposredna vrela) i metajezikom (posredna vrela) doprinijela su da se odgovarajućim metodološkim pristupom potvrdi originalnost Ibrišimovićeve inscenirane drame *Ugursuz* u Kamernom teatru '55, značajnost dramatičara Nedžada Ibrišimovića u teatrologiji, da se je u predstavi poštovala piščeva riječ i naum, i da postoji istoznačnica između teksta drame i teksta predstave. Pažljivo provedenom analizom predstave *Ugursuz* kazališna publika kao i šira javnost imala je datost upoznati se sa dramskim tekstom *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića i istoimenom predstavom koja je živjela na sceni Kamernog teatra '55 krajem 1997 godine.

Teatrološka analiza, odnosno, sociološka, dramaturgijska, estetička propitivanja teksta drame i teksta predstave *Ugursuz* Nedžada Ibrišimovića potvrdile su da dramatičar Nedžad Ibrišimović ima svoju čitalačku i kazališnu publiku, čitaoca i gledatelja, koji (svaki na svoj način) uspjeva dosegnuti smisao *Ugursuza*, kao što se ima za cilj ovim radom animirati kazališne djelatnike za ponovno scensko uprizorenje *Ugursuza* kao i drugih Ibrišimovićevih dramskih djela namijenjenih scenskoj izvedbi, i teatrologa, povjesničara kazališta, sociologa kazališta, budućih istraživača, koji bi bili spremni, s teatrološkog aspekta, propitivati, istraživati i analizirati drame Nedžada Ibrišimovića, pisca i skulptora koji je u umjetnosti težio dosegnuti čudo, koji je stvarao umjetnička djela koja su neobičnošću i eruptivnošću izraza plijenila pažnju javnosti, kritike, naučnih elaboracija, u kojoj sasvim nedostaju teatrološka propitivanja i analize.

LITERATURA

Izvor

1. Ibrišimović, Nedžad. Drama *Ugursuz* u rukopisu. Autorova arhiva.

Literatura

1. *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*. Alef. Sarajevo. 1996.
2. Aristotel. *O pesničkoj umjetnosti*. Dereta. Beograd. 2002.
3. Batušić, Nikola. *Uvod u teatrologiju*. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb. 1991
4. *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Drama*. Alef. Sarajevo. 1998.
5. Đokić, Radoslav. *Istorija estetike II*. Fakultet dramskih umetnosti. Beograd. 2008.
6. Hribar-Ožegović, Maja. *Kazališni glosarij*. Globus. Zagreb. 1984.
7. Ibrišimović, Nedžad. *Ugursuz*. Svjetlost. Sarajevo. 1997.
8. Ibrišimović, Nedžad. *Ruhani i šejtani inspiracija*. Legološko udruženje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo. 2013.
9. *Izbor iz kritika. Nedžad Ibrišimović*. Svjetlost. Sarajevo. 2005.
10. *Dramska književnost II*. Institut za književnost. Svjetlost. Sarajevo. 1991.
11. Marjanović, Petar. *Pozorište ili usud prolaznosti*. Fakultet dramskih umetnosti i dr. Beograd. 2001.
12. Milić,Vojin. *Sociološki metod*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. 1996.
13. Miočinović, Mirjana. *Eseji o drami*. Vuk Karadžić. Beograd. 1975.
14. Misailović, Milenko. *Kreativna dramaturgija II*. Prometej. Novi Sad. 2000.
15. Muzaferija, Gordana. *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*. Alef. Sarajevo. 1996.
16. Muzaferija, Gordana. *Činiti za teatar*. Centar za kulturu i obrazovanje. Tešanj. 2004.
17. Savić, Joca. *Drama i pozornica*. Pozorišni muzej Vojvodine. Novi Sad. 1996.

18. Ranković, Milan. *Opšta sociologija umetnosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstava. Beograd. 1996.
19. Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*. Školska knjiga. Zagreb. 2001.
20. Šamić, Midhat. *Kako nastaje naučno djelo*. Svjetlost. Sarajevo. 2003.
21. Trifković, Risto. *Nedžad Ibrišimović: Ugursuz*. Telegram. 9/1968. 436.
22. Volkenštajn, V. *Dramaturgija*. Umetnička akademija u Beogradu. Beograd. 1966.
23. Vukadinović, Srđan. *Djela Nedžada Ibrišimovića na bosanskohercegovačkim profesionalnim teatarskim scenama*. Vlada Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Brčko. 2009.

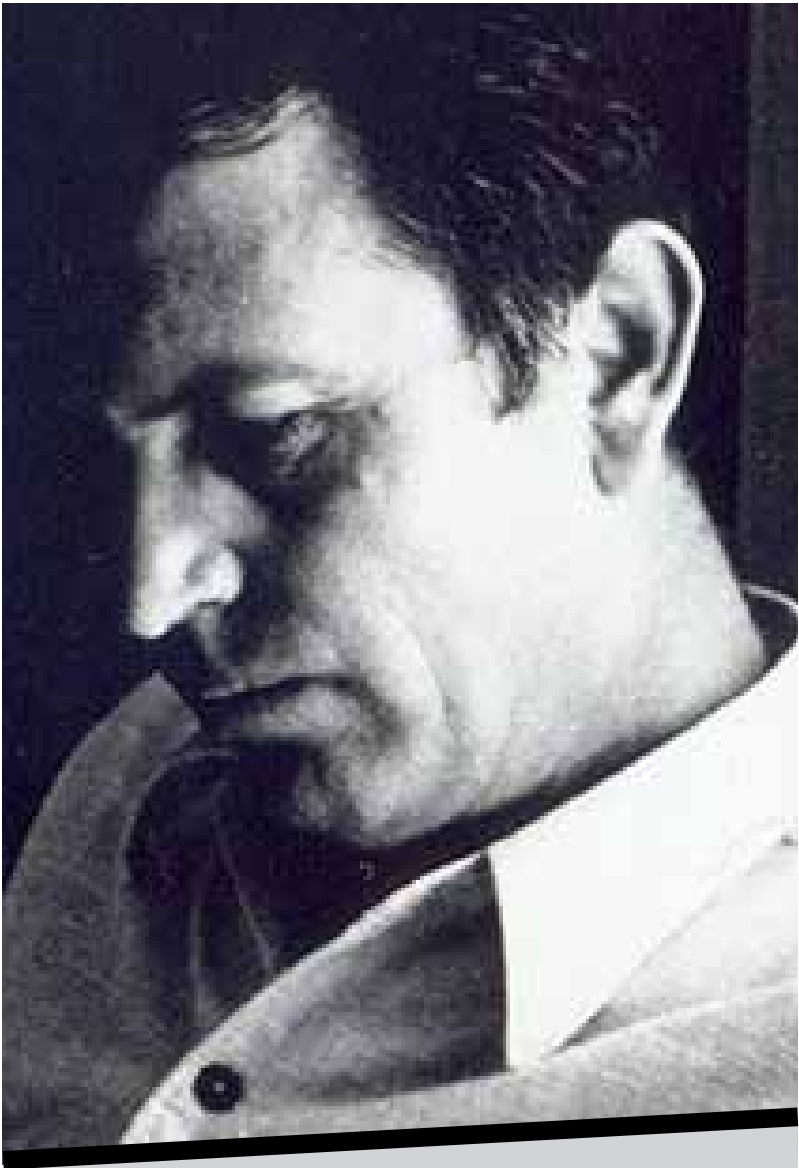
MIRSADA SULJIĆ

Theatrical Analysis of the Play UGURSUZ by Nedžad Ibrišimović

Abstract

In the paper „Theatrical analysis of the play *Ugursuz* by Nedžad Ibrišimović”, the text of the play *Ugursuz*, directed by Gradimir Gojer and performed on the professional Bosnian stage of Chamber Theater '55 in Sarajevo in December 1997, on the 35th anniversary of the artistic work of the writer Nedžad Ibrišimović, was investigated and analyzed. Primary and secondary materials used in the work, i.e., direct (manuscript text of the play, poster, theater catalog) and indirect sources (scenic photos, newspaper articles, theater reviews, theories in the field of teatrology, dramaturgy, sociology, aesthetics, theater history), speak directly and indirectly about the subject being analyzed. In the introduction, the theoretical framework of the research is given, the basic terms used in the work are defined, and the basic literature is listed, which served as a guide when creating the work in which the play *Ugursuz* was analyzed. In the main part of the work, the text of the drama *Ugursuz* (the starting point of the play) is analyzed, i.e. speech signs of the literary template intended for stage performance, viewed as a stage act, as well as the text of the play, i.e. its structural elements: actors' interpretation, artistic components of the play, the director's vision of the play *Ugursuz* and the director's interpretation of its template, then the audience as a constitutive, indispensable part of the stage act, that is, the performance. Theatrical analysis of the play *Ugursuz* by Nedžad Ibrišimović confirmed that the authors of the new artwork managed to reach the meaning of *Ugursuz* and experience the play together with the theater audience. Analytical-critical observations and judgments of direct and indirect theatrical sources confirmed the correlation between the dramatic text (the origin of the play) and the text of the play.

Keywords: theater analysis, drama *Ugursuz*, play *Ugursuz*, dramatic text, text of the play, Nedžad Ibrišimović

NUSRET IDRIZOVIĆ

NUSRET IDRIZOVIĆ

POEZIJA

GROBARI PJEVAJU

Prvo ptice padnu na livade snova
Dišemo život svima nama drag
Tražimo slike i šarena slova
Da utkamo vijet u života sag

Potom mi lutamo u traženju sebe
Na zakrpe blijede prokričali ždrali
I rane gladi svijamo u sebe
Da zemlji damo, jer dug nismo dali

i opet će ostati što drugi nemaju
Za nas siromahe grobno tugovanje
Ono što nemamo neka drugi daju
A mi imamo dugovanje

Svakome smo dužni, o, da uvijek dužni
Život nam je mio kao umiranje
U dobru dobri, a u zlu smo ružni
cvijet svijeta smo za mirisanje

ČEŽNJA

Izvorska voda bistra, plava
Iz dubine brda kroz lijevak teče
A pod trešnjom starom pogažena trava
Željno čeka sunce da joj struke peče

Bistra voda rijeke bregovima pjenu
Zvijezde se pale, fenjeri se gase
Tihi povjetarac dolinom se sjenu
Livadaama šarenim cvijeće jelasa se

A žmirka mahala stisnuta od granja
U njedrima bašča jesen rudi
Zaspale voćare umorne od branja
Zalutali lavež psa sanjiva budi

DALJINE

Ići ću za njima, nemojte ih zvati
Mada ima dana da se stignu-malo
Kad ih ne bi bilo za zov koji pati
Sunce ne bi nikad nebom putovalo

Nemojte ih zvati, ići ću za njima
Nepoznatom cestom, bez ijednog mosta
Kad nestane daha za hod putovima
Iskovat ću dana za dva vijekaa dosta

BREZA

Željea je narasti do orlova
Do udaljenih oblaka usvisiti krila
Kad se visovi briježni pogledima pare
A daljine gozbare zovu na sijelo
Da budu najljepši glas Bistrika

Čekali su da joj ogruda tijelo i zabistri grlo
Yaveli su je u zasjen i oplodili pjesmom
Ona se ucvjetalala u krin
Prkos delija na ledinu bacila
Tražeći da je zovu: gordost

Kad je ljepotovanje započelo, zasjala je od sreće
Sve je gore probudila, zrikavčeve uzdahe osvojila
Djevovanje na vrhu mladog hrasta poljubila oči
Sviraj, golube, na kriju bjelorusnog bedra
Ljubovanju danas niko ne smije ostati dužan

Poletjeli su da svojim imenima obilježe
Svadbu na vrhu novoroene bjeline
Nesagldive su dužine ruku koje uporno nešto traže
Sve otišlo u pomučene daljine i beskonačne prostore
Nevjestina suza je bila divlja rijeka što bludi niz
odrone

TJESKOBE

Preporuči me suncu, odbjegla rijeko
Do groba ću ti plaćati danak

Ne znajući da ima ljudi koji se ne vole
Kao protjeran vjetar- bez najuže domovine
Mislio sam da ću u tvom srcu svoj zavičaj naći

Samo sam našao jednu ulicu
U kojoj su tvoji pustoši jedini stanovnici
U strahu da te ne ogole i ponesu
Kao razbojnički drum postao sam ratište vjetrova

PUSTOLOVINE BOJA

Boje me gone da se u jesen zajubim
A ne znaju da u mojoj duši
Jesenje tame nema

Jesen: nedosanjana vječnosst
Prromatram vodu:njenih očiju nema
Vječita dosada jesenja

Zašle su davno
Njene oči iza bregova
Sam. Ruke bespomoćno mašu

Negdje daleko
Proljeće cvjeta u njenim očima
A u mom se srcu požar sunca gasi

Dan je nijem. Njenih očiju nema
Zaboravljan ostah. Sve je gluho,prazno
Izgubi mi pjesmaa ritam srca njena

Da si imala njene oči
Slijepo sjeno
Nikad tugu zavolio ne bih

MLINICA

U trenutku kad mu je na ledja ao križ Evrope
Bistrik je bio zemlja jedinstvene vode i svijeta
Vilinska voda liječila, vraćala vid
Uvelike se bavila preaživanjem vremena
Česma je izgledala kao mitnica, kao kula, kao mlinica
Nitko nije tako usamljen kao mudrost upućena samu na sebe
Neznannje je maja svih nesporazuma

Bilo mi je blagodarno sanjati osluškujući moju česmu
Niska rasta, stidljiva pogleda, plamena svjetlokruga
Krupnih svijetlih očiju i nježna blagodarja
Istinski pričalac i oštroid promatrač života
Oduševljavala se ljepota česme u našim očima
Najednom saznadoh da gubim mir i svoju dušu
Moja česma je mlin što melje sebe, mene i sve oko sebe

KLETVA I MOLITVA

Kad nam je kapa puna pametara
Gdje su nam dukati
Za pokajanje uvijek ima vremena
Česmo moja bistrička, da sam slučajno rožen
Prije dvijee hiljade goidna
Bih li bar sad bio mučenik

JEDVA ČUJAN VRISAK POTISNUTE I NEZADOVOLJENE

*Oni koji se s ove česme napiju
Neka se pomole Allahu za mene
Nimfe- hanume
Jer je to moja posljednja želja
(Epitaf na česmi)*

Ceste su ruke gradova, česme su gradovi
Kao što su rijeke vene mora
Česme- namjernički putokazi
Vodeno slovo je tužaljka smrtnih ponora

Česma vododajna. Bogomoljna, trpka česma
Česma pred vratima, u avliji, u bašči
kad se sanjao bunar,
Kad je noć plakala za suncem
Česma je bacala svjetlo na onostrano
Besmrtno i beskrajno

Hiljade javnih i privatnih česama, utočišta žeđi
Snaga ljubavi , čistoća mudrosti i radost dobrih
voda će se česmi vratiti na kraju vremena
Da okupi spasene
U duhovnoj svjetlosti česma radosno mrmori:
Život i smrt su jedno

JUTRO

Kad osjeti da je mlad i lijep
Dan uzme nebo za ruku
Šetaju, ljube se
Kao i svi velikani
Nadmeću se snagom a onda plaču
Nema snage, brzo se stari
Veličina je samo gorka prolaznost

ŠAPAT ČESME

Kadikad je brak oterećenje
Kažnjeno oskudicom
Kao i prezadužena država

Živimo, eto tako, svakojako
Proizvodimo radi potrošnje
A trošimo radi proizvodnje

Potrošnja sapuna i deterdženata raste
Kupaonica je sve više
A bračni parovi sve prljaviji

Neke žene, zamislite
Ne žele biti pokorne
Svojim oslobođenim i ozlojeđenim muževima

Rijeke označuju velike ljude ili putovanja
Mali čovjek, perući se česmom, sapire svoju beznačajnost
Svako biće prije rođenja plovi velikim vodama

SLAVE JE DOVAMA

Otac mi pokraj česme klanja
Ja se milostim
A majka mi se kameni

Krdo žutih zlatnika
Pokraj česme
Zelenu boju na travi pase

da bi čiiio dobro
Postać ne mora biti moćnik
Dovoljno da je čovjek

Mrtvoj ili živoj duši najdraže je poktaj vode
Gdje pačići osvanu
Tu i daljine gaču

Iz vode ve proizilazi
Vida je istočnik svih stvari
Kolijevka svega

Moj otac je s vdom imao
Pet bliskih razgovora svakoga dana
Česma izmiri što je nepomirljivo

ČESMINA VREMENA

Rodilo ju je vrijeme
Uzvišenih sarajevskih dertova
Pripitomljeno vrijeme
Lišeno rušilačkog bijesa
Vrijeme žrtvovanja za vječnost vode
I česma traje kao vremenito, konačno
I smrtno biće

ŠAPATI VODENE SMRTI

Nije dopušteno vodom trgovati
Onoga je tko pokaže žednije usne
nije časno vodu preprodavati
Ne potcjenjujte vodu, ne vrijeđajte je

Ako se voda pobuni, ode grad
potrebnija je za pranje uoči molitve nego džamija
Allah je svuda i možeš mu se obraćati
Sa svakog svog i njegova mjesta

A kako ćeš mu prići bez vode
Jasno, živjećeš bezvodno, i besputno
Kao i svaki kamen
Neće vas spasiti ni izdašni dobrotvori

Utopi svoj žar u vodu, bit će ti lakše
Unesi boljku u vodeni tok, povjeri mu se
Voda razumije patnju. Naslonit će ti glavu na rame
Žena i voda su družbenice

Iako se čini da grgori samo za tebe
I da teče sama po sebi
Hita da stigne u svoje odredište
I tamo je čekaju žedne usne

*NUSRET IDRIZOVIĆ***KOLO SEDAM SMRTNIH GRIJEHA***A se leži**Dabiživ Radovanović**Čoče**Tako da si blag**(Dijak iz Uboskog, XV. stoljeće)*

Nema pomoći, Žitigoja će objesiti. Visit će na vrhu Litice Svetog Petra zato što je Boga zaturio iza leđa, a sve svoje bogomdane darove stavio u službu broja. Nečuveno!

To da se zna: Žitigoj je broj unio u kamengradski nemir. Sve vrijednosti Ovoga svijeta odmjeravao metrom broja.

Govorio je:

Svjetlost broja nikad neće potamniti u našoj svijesti i našem sjećanju. Broj je stvaralaštvo, dakle: mijena bitka, događaj unutar bitka, njegovo prosvjetljenje. Ima brojeva koji nisu uvjetovani vremenom nego, kao znamenka sedam, uvjetuju vrijeme. Inače, tajna svakog broja tajna je nadvladavanja vremena. Broj je izlaz iz zla vremena. Bez broja nema beskonačnog kozmičkog života. Bez broja sedam pokojnik bi se izgubio u kozmičkoj beskonačnosti. Zato što je broj sraslost s kamenom, Zelijini pokojnici pripadaju izvanvremenskoj sadašnjici. Razumjeti ono što se događa može se samo unutar postojanja broja. Kako je naš svijet nedovršen svijet, njegovo dograđivanje bilo bi nezamislivo bez broja. Na svoj način, broj je smisao postojanja. Vrijednost broja stvarana je u vječnosti pod utjecajem kozmosa. Broj oslikava turobnost čovječjeg postojanja izbačenog u svijet brutalne realnosti. Kršćansko poimanje svijeta priznaje smisao broja, a to je i smisao povijesti. Broj je čovjekova sudbina.

Gore: jastrebovi. Tri ptičurine nadlijeću tri litice. Dolje je kameni grad. U podnožju: voda. Hitra voda Brzava. Ptice se glaskaju, reklo bi se, zloslutno. Kao da oznakovljuju nešto što je u vezi s brojem i smrću Žitigoja. Tajna ptičjeg dozivanja mračna je i svemoćna kao i tajna broja. Ptice jadikuju, a na Poljani Svetog Križa okupljaju se ljudi ugledna roda. Robovi pod prividom slobode obzirno i plašljivo se približavaju sudačkoj stolici. Mnogi su kupovali kod Žitigoja, mnogi su Žitigoju prodavali. Mnogi mu duguju. Ogoljeni i ogaravljeni od rđavih i krvavih sudaca, bijeni, ubijani, sudačkoj stolici prinose sveopće pitanje: je li moguće da će Žitigoja objesiti? Ako je to istina, slobode nema! Radin i darežljiv, kamengradskim moćnicima osiguravao je dokoličarsku ugodu. Stvarao je i neštedimice dijelio obilje dobara. Hranio i gladna i sita. Osiguravao hranu za ljude prekaljene u vojnim vještinama. Gospode, što se to zbiva? To da se zna, živio kao prijatelj mira. Ratnom vještinom nije uvećavao svoj posjed. Nije se služio kamen-

gradskim običajem: dao sam ti, daj mi! Bio navikao u krepostima slijediti svoje srce. Nije bio samodržac. Nije bio užeženik. Nije bio razbludnik, ni bezumnik. Samilostan, pomagao koliko je mogao. Nije uživao kršeći zakon. Nije tražio nedokučivo. Moć broja nije nikome nametao.

Uznemirena ljudska gomila traži glavu smjernog Žitigoja. Kamengradsko vrijeme mjeri se brojem obješenih, izbodenih, pougljenih, zaklanih, pobacanih s vrhova litica. Kad se sitnice zbroje, nastaje poražavajuća krupnica. Broj boravi u svim kamengradskim mijenama. Nemilosrdna je snaga kamengradskog Zla. Kamengrad se oduvijek opijao nekom strašću koja nimalo ne uvodi u vječnost, ali je od iskona znao da je beskonačnost nezamisliva ako nije neki zbroj, neka golema količina. Što nije numeričko, nije od vječnosti i nije za vječnost. Sve je djeljivo i zbrojivo, pa i glava plemenitog Žitigoja. Njegov broj je vrijeme bez konca.

Slabe žetve, seoske bune, građanski i međudržavni ratovi, istraga krstjana, nadiranje Turaka... Bosnu je učinilo zemljom straha, drzovitosti, razbludnih veselja, svakovrsnih tjeskoba zbog svijesti o neslobodi i ugroženosti. Vladalo je osjećanje rastuženosti, sveopćeg doušništva, poniženosti, razočaranosti, zloslutništva o propasti. O Bosni se govorilo kao o državi vjerskog blagostanja koja već blaženo uživa u vječnom boravištu.

Rimska kurija pokušava nametnuti etiku samostana. Contemptus mundi. Prezirati svijet, eto blaženstva! Biti opsjednut lubanjama, cjevanicama, trulim ili nagorjelim ljudskim mesom, grobovima, pozivima na memento mori, crkvenim besjedama o smrti... sve je to od ljudi sačinilo jednu grozomornu drhtavicu, očaj.

Kršćanstvo je štovalo jednog Boga u tri lica Sveto Trojstvo, a kršćanski nedovoljno razvijena Bosna i Hum uvelike pitali: tko se skriva iza Boga-Oca, tko iza Isusa Krista, tko iza Svetog Duha? Božanskoj Trojici krstjani su suprotstavljali demonsku trojicu, a svijetu nebesa zemlju s vidljivim nebom. Pripovijedali su i propovjedali da božanska i čovjekova ličnost nisu harmonično izmirene u Isusu Kristu, kako to govori tradicija bogočovjeka ili čovjekoboga. Govornicima te istine pridružiše i Žitigojev šapat. Znači, i on krstjanin! Priča se da je govorio o Bosni kao zemlji zakrvljenih crkava koje samo Turčin može izmiriti.

Da, Bosna i Hum imaju više Crkava. Dvije su najpoznatije. Jedna ima vlast, druga sluša. Pitaj Boga koja je koja. Pa ni bosansko kršćanstvo i humsko kršćanstvo nije isto, kao što nije isto i ne može ni biti isto ravničarsko kršćanstvo i brđansko kršćanstvo, jer im ni istine nisu iste. Ako je Bog dobar, kako može podnositi koljače?

Biskupovi i kraljevi ljudi u tim riječima prepoznaje prevratništvo. Kud god nogom hodio, svud ga nesreća pratila! Tako je glasio početak prokletstva. S kletvenog trona bljuvali su žestoku vatru. Ogrnut čohanim ogrtačem, fra Sotona ili sveti sudac Kristofor s kletvenog trona izricao je sedam smrtnih grijeha plemenitog Žitigoja. Poganin li je, krstjanin, ili i jedno i drugo, i treće, možda prozelit, sve je moguće, bio je i tamo i ovamo, pripadao je i onima i ovima, drugačije nije moglo biti, ta bio je Bosanac. Nije poznato kako je Žitigoj shvaćao znamenje križa. Sucu Kristoforu se činilo da ga je prihvaćao na način: križ-kiša, križ-sunce, križ-spas. Kad je shvatio

da križ-zastava umije mučiti, vješati, klati, paliti..., počeo se udaljavati zahvaljujući himni dualističke sljedbe: dobra sreća-loša sreća! Sve u svoje vrijeme. I jednu i drugu dao mu Bog! I loša je korisna, jer je od Boga. Razum ionako ne dokazuje religiju, već otkrovenje. A čovjek može biti i imućan, samo ako ima jaku volju.

Žitigoj se dobro sjeća da su na njegovoj zemlji visoki crkveni oci bogato ugošćavani. Svuda se širio glas o slavi doma plemenitoga. Njegovi majstori su poklanjali umijeća svojih ruku. Moći ugošćavati što brojniju svitu dvorskih hvalisavaca bila je važna briga baštinka Žitigoja. I eto, sad... vješala!

Bit će iskovana raka pod starim hrastom. Na baštini, dakako. Grob je očovječenje baštinka. Zelića će okupiti brojeve, pa iskamenariti, pa ih ostaviti na baštini da očuvaju Žitigoja. Kamengradski svijet je povezan s numeričkim vremenom i numeričkom beskonačnošću. Objješeni Žitigoj će na svojoj baštini živjeti vrijeme mjerljivo brojem. Inače, kad bi ostao bez broja, osjećao bi se usamljen. Da Žitigoj ne bi ostao sam, Zelića će broj i riječ sjediniti nekom legendom. Sve znane stvari imaju broj, jer bez broja nije moguće ni znanje ni spoznaja. Ako ne putem broja, kako će se dokučiti tajna svemira?

I eto, Žitigoj će izgubiti glavu zato što je Boga zaturio broju iza leđa!

Besjedio je: Mudra bića brojeve drže u tajnosti. Nitko ne treba znati koliko domaćin ima ovaca, kvočki, košnica; koliko je vojskovođa izgubio vojnika vlastitom greškom, koliko je nevjesta prije svadbe imala prilježnika...

I još je govorio da je svaki broj blizak Bogu, a najbliži – sedam, ključ Ivanova Evanđelja, svete knjige bosanskih krstjana. Sedam čuda. Sedam Kristovih izreka. Sedam pečata. Sedam pehara. Dva puta sedam prizora patnje. Sedam mora. Sedam dijelova svijeta. Sedam rijeka. Sedam epoha. Sedam pustinja.

»Sedam anđela koji imahu sedam truba pripraviše se da zatrupe«, pjeva sveta knjiga.

Gubavac zaranja sedam puta u Jordan i ozdravljuje. Sedam je glavnih rimskih crkava. Tjedan tvori sedam dana u znak sjećanja na trajanje stvaranja. Sa sedam glavnih vrlina poklapalo se sedam molbi Očenaša, sedam darova Svetog Duha, sedam hvalospjeva blaženstvu i sedam pokajničkih psalmi.

Grob sveca od kojega se želi izmoliti milost valja posjećivati sedam dana ili četiri puta po sedam dana.

Spominje se i sedam faza ljudskog života, sedam glavnih vjetrova, sedam nebesnih zona, sedam planeta, sedam čuda svijeta, sedam stupova svijeta, sedam brežuljaka svetog Rima, sedam mudraca sedam vatrenih jezika, sedam... Katolička crkva propovijeda da je do vječnosti sedam koraka: krštenje, potvrda (krizma), pričest, ispovijed, bolesničko pomazanje, svećenički red, ženidba.

Toma Akvinski je govorio o sedam vrlina: o mudrosti, pravednosti, hrabrosti, razboritosti, vjeri, nadi i ljubavi. Sedam je Božjih darova: žito, vino, ulje, srebro, zlato, vuna, lan. Velike svetkovine traju sedam dana. Drvo ži-

vota, u koje su vjerovali stari narodi, imalo je sedam grana.

Djevojka sedam puta nožem zasijeca drvo da potekne mlijeko, i onda se smatra očišćenom.

Tko sedam dana spava a da nijednom ne sanja, u Kamengradu nije mogao proći a da ga ne nazovu: zao čovjek. Strah se klati između vrhova litica. Da bi dozvao hrabrost, Kamengrađanin se opio rujnim vinom od sedam godina. Uzalud je tražio svoja usta na ustima ljubljene.

Sedam nebesa okružuju zemlju. Sedam pohota ispunjavaju grad na Brzavi. Zalet prema slobodi: smrtni skok s litice. Za njim: batinaš s nevinim licem. Sve poznato, reklo bi se. A nije. Kamengrad opasuje sedam duginih boja. Kamengrad pije vodu sa sedam vilinskih izvora. Čuva ga sedam divova u pećini. Zelijina aždaha ima sedam glava. Voda sa sedam izvora štiti od uroka.

Snažno osjećanje kamengradske samoće razgoni se brojem ljubavi, milosti i Duha Svetoga. Sedam je nota u glazbi. Da bi se umrlome osigurao oprost grijeha, valja mu na grobu povući sedam crta. Bože moj, grijesi su moji sedam puta sedam! Putnici koji noć moraju provesti na nenastanjenom mjestu obilaze ga sedam puta.

Ni manje ni više, duša umrloga sedam dana ostaje kraj groba, a onda... Nakon sedam godina obilja, doći će sedam godina gladi.

Prosih je sedam puta za sedam godina! Pričalo se na sijelu. Što mogu, pratila me praznoća. U međuvremenu sam saznao da je svaka tajna strma nizbrdica. Vrijeme prođe. Više se ne zamjećuju tragovi traženja. Iživio ropstvo svoje strasti. Bijaše to raspusnost. Sad živim na okrajku svoje luči. Eto, zamotao se svitak prošlosti.

Broj je ukras svake vrijednosti, osim ako se ne radi o mnoštvu obješenih. Ljudska glava je u starom Egiptu bila znak za broj sedam: dvije nosnice, dva ušna otvora, dva očna i usta. U židovskom hramu bilo je sedam oltara. Zlatni svijjećnjak imao je sedam žižaka. Sedam je brak broja tri i četiri, muškog i ženskog, nebesnog i zemaljskog.

Kamengrađanin je pozvan da stvara broj, jer on je njegov put i sudbina, on sebe ostvaruje putem svetog broja. Razbijeno ogledalo treba pokupiti i baciti, jer ako se zadrži, donosi nesreću sedam godina.

U magiji upotrebljava se motika kojom se nije kopalo sedam godina. Brojevi kupuju zarđale dane i zaboravljene noći. Prodaju neprospavana jutra. Kamenari su proučavali sedam darova duše: prijateljstvo, mudrost, slogu, čast, moć, sigurnost i radost. To za jedne, a za druge: ljepotu, hitrinu, snagu, slobodu, zdravlje, milinu, dugovječnost.

Treba primiti broj u ovaj užasni, mučni, pali svijet! – zapomagao je osuđeni Žitigoj.

Naše kretanje se odvija u najmanje sedam smjerova, a njima odgovara sedam otvora u ljudskoj glavi radi primanja čulnih podražaja. Sedam je: osjećajnost, otmjenost, plemenitost, kontemplacija, zakon prosvjećenja, intelektualnost, nadzor nad misliocima.

Na svoje vizionarsko putovanje Dante je pošao na Veliki petak tisuću tri stote godine, osmog travnja, a završio ga u sedam dana imajući na umu da, penjući se uz brijeg čistilišta, valja se očistiti od sedam smrtnih grijeha. Broj mu se približio i u duši mu plodotvorno progovorio. Broj sedam nije

prisiljen da samo živi u Kamengradu i da se, tavoreći, dosađuje, nego i da Kamengrad dograđuje.

Simbol vječnosti. Sveukupnost prostora i sveukupnost vremena. Žitigoj nije trgovao brojevima, samo je izračunavao začuđenost pred neizmjernim i bezbrojnim mogućnostima iskazivanja tih svetih znakova. Upozoravao je i kralja i biskupa da broj ne trpi siromaštvo. Broj je u maču, a i u krijumčarenju skupocjenih ulja, mirodija i tkanina, dragog kamenja. Brojem se tjelesna pohota ne smije zadovoljavati. Buntovni brojevi ne pridržavaju se pravila uglađenosti. Ljubav prema broju isključuje svaki oblik prijateljstva. Pred božanskom tišinom broja milosrđe slabi. Broj koji spava mrtav je za Boga a slabo koristan kralju. Zato je on zastava domaćih protuslovlja. U kraljevini Bosni i Humu sav je život bio tako prožet brojevima da je prijetila opasnost: svakog časa će se izgubiti distanca između zemaljskih i svetih stvari. Tako je to kad se zaboravi da se vrlina sastoji u ljubavi prema ljudima, a ne samo prema brojevima. Brojem se postiže neograničeno pravo jakih. S brojem se putuje u prokletstvo, a ne u pobožnost. Broj je igrokaz poganskog porijekla, a ne junačka priča o mučenicima i svecima. Koga progone nečiste savjesti, neka se ne liječi brojem. Korisno i pošteno, ne može se.

Kao što se bez broja ne može izraziti najezda miševa koja mori sela oko Kamengrada, bez broja je nemoguće prikazati količinu nečije tuposti, gluposti, učmalosti, benavnosti.

Kako bez broja kazati koliko je pontifexa maximusa iznevjerilo Boga? Za Ivana XXII. se zna da je čitavog života tražio kamen mudraca i na kraju ga našao u tarifi za oprost: naime, točno je utvrdio cijenu za oprostjenje čak i najtežih zločina kao što su grabežno umorstvo, silovanje kćeri, klanje sina... Ako ne brojem, čime izraziti ogromno carstvo neljudskog? Brojem se naplaćuju svačiji promašaji. Brojem se označava posrtaj na krivulja kamengradskog života. Vrijednost jednog broja pridonosi na žrtvu vrijednost drugog broja. Pomoću broja nadri liječnik će srušiti župnika i župnik nadri liječnika; biskup kralja i kralj biskupa...

Budi znano da je broj simbol savršenstva i cjelovitosti. Tko se vine do broja, vinuo se do vjere. Tko vjeruje broju, vjeruje i Bogu. Svaki broj ima anđela čuvara, a sedmica – sedam. Na putu od jedan do deset i nehotice se zaustavljamo na sedmici. S njom najradije drugujemo. Filolaj je o njoj rekao: „Voditeljica je i vladarica svima stvarima, kao božica vječna, postojana, nepomična, sebi ravna, različita od svih ostalih.“

Ljudski život dijeli se na sedam životnih mijena koje se podudaraju sa sedam vrlina, što se bore protiv sedam mana, a u tome im pomažu sedam molitava Očenaša i sedam sakramenata. Na svijetu nema ništa teže od kruha sa sedam kora. Kruh sa sedam kora sedam puta padne, osam puta ustane. Sveta knjiga optužuje sedam đavola zato što su opsjeli Mariju iz Magdale.

Bude li svećenik bez svoje krivnje pijan, za pokoru će živjeti sedam dana o kruhu i vodi. Sveti Grgur je nasuprot sedam smrtnih grijeha postavio sedam darova Svetog duha i usporedio ih sa sedam kanaanskih naroda. Kako je božanska krv tekla iz sedam rana, ona pere sedam smrtnih godina.

Sedam bolova Djevice brišu sedam smrtnih grijeha. U znak uspomene na Pashu, Židovi sedam dana ne jedu kvasni kruh. Bez đavola i sedmoglava zmaja u Bosni nema narodne religije. U Bosni živi samo sedam vrsta zmija otrovnica. Zmaj postaje od zmije kad ova napuni sedam godina. Tada zmiji izrastu krila, čeljusti joj postanu veće i, kako veli narodna pjesma, od tada isključivo živi kraj izvora, u pećini ili u oblacima.

Križ je ljestvica kojom se ljudske duše penju ka Bogu. Nalazeći se između neba i zemlje, ima sedam stepenika s obzirom na to da postoji sedam nebesa. Četvrta zapovijed glasi: Slaviti sedmi dan svakog tjedna!

Samrtniku vlažiti usne tekućinom sastavljenom od bogojavljenjskih vodica u toku sedam godina. Sedam golubica predstavljaju sedam Božjih duhova ili sedmerostruki milosni dar Duha Svetoga.

Počini li redovnik blud s Božjom služavkom (redovnicom), mora sedam godina u progonstvo; počini li to sa svjetovnom djevom, kazna se smanjuje na tri godine.

Sedam je znakova Kristova rođenja. Krstjanima je papa za otpadništvo od kršćanske vjere zadao pokoru da sedam godina lutaju bez spavanja u postelji. Sedam su puta krstjaninu palili kuću, sedam puta je krstjanin verige vraćao na svoje mjesto. Krstjanin je ukucio sedam čavala u glavu i ostao živ. Kažu da je preživio još sedam vremena pakla.

Sedmica donosi sreću ali i zlo, pa je bila omiljena i u dualističkoj Crkvi humsko-bosanskih krstjana. Umije da bude znak straha i samoće. Krstjanin bježi preko sedam rijeka i sedam gora. Gdje se stol ljulja, u toj kući vlada neparan broj. U toku života čovjek može sedam puta da ima i sedam puta da nema.

Nikome nije dato da do kraja pojmi tajnu broja. Broj je tajanstveniji od svijeta. Žitigoj se, očito, nasukao na hridi strasne netrpeljivosti. Dočekale su ga visoke, mrke, ratoborne zidine. Zavidljivci i dangube. Tek je uoči vješala shvatio da brđanska Bosna broju može pokloniti samo prezir i odvratnost. Broj je nasilje, zar ne? Numerički vampiri kolo vode i gore na zemlji i dolje pod zemljom. Žitigoj mora da strada zato što je izmislio podignutu vrijednost sedmice u zemlji nesigurnoj. Da je dopisao nulu, možda ne bi dospio sebi iza leđa. Izvitopereni, neuspjeli, nezadovoljni, izmoždjeni Kamengrađani sjedinjeni Kristovom crkvom evanđeoske braće nadvikuju se u zahtjevima da krvnik izvrši svoj posao.

Žitigoja objesiše u ime sedam smrtnih grijeha: u ime grijeha oholosti, u ime grijeha škrtosti, u ime grijeha bludnosti, u ime grijeha zavisti, u ime grijeha neumjerenosti, u ime grijeha srditosti, u ime grijeha lijenosti. Broj je mikrokozmos i sadrži sve u sebi. Čak i smrt jednog Žitigoja. Dođe kovač Zelija i pokamenova ga.

Umramoreni Žitigoj zabavlja se lovom, pleše, pjeva nebesnim svjetlima, uznosi križ, svastiku i polumjesec, vrijeme mjeri pješćanim satom, mačem bode a bradvom siječe, džilita se kopljem, igra čak i na grobu, knjigom pametuje a zmijom sjedinjuje zemlju i nebo.

Kolo svetog broja, Globus, Zagreb, 1990.

*NUSRET IDRIZOVIĆ***BIJELE RAVNICE UKRAJINE**

I, eto tako, ipak si odlučio krenuti tamo negdje daleko, a i ne znaš, niti možeš unaprijed znati dokle će te dovesti nepoznati putovi, možda to nije ni važno, nije moja a nije ni naše da biramo putove, oni se uvijek nalaze, upisani, u tajnim knjigama, kud god krenemo - tajne knjige za nama, i u njima tajne krivulje, ispupčenja, brda i ravnice, mahnite rijeke i klimavi ili spasonosni mostovi, pa opet brda i opet ravnice, i sve tako, sve do posljednje tačke našeg odredišta.

Ali možda to nije ni važno. Glavno je, zar ne, putovati. Ta i ti si valjda neka melodijica na devetoj ili ne znam kojoj rupi bogtepita kojeg oceana. Glavno je da ti se oči nagledaju bijela svijeta, da nekako, ako možeš, pobjegneš od kraja jedne i početka druge godine koja juri prema tebi, nedužnu stvoru, kao prijeteća kometa, od lažnih svetkovina, hipokritskih čestitara, pečenih prasića i skorojevićkih krinolina, od svega što nije tvoje, što ne pripada tebi i što te vodi pravo u očaj.

Ako želiš među znancima, prijateljima, poluprijateljima, poluznancima, i ostalima izazvati varničavu raspru, samo reci da putuješ daleko. Odmah ćeš dobiti nepatvoreni podatak tko je i za kretanje a tko za mirovanje. Samo da se ode nekuda, vele jedni. Pa da, samo da se krene... Nije važno kuda... Vlak će već promaći svoju putanju. Samo da se ode nekuda, vapiju oni kojima se obično ne ide nikuda, jer im je previše dobro tamo gdje su. Najviše je, dakle, onih koji žele da uvijek budu tamo gdje su i da iz prikrajka promatraju kako se vi mučite s putnim nevoljama, groznicama, prtljaga, kako li se sve ne zovu putni rekviziti.

I, eto tako, pokupiš ono malo kostiju u organizmu, pridodaš im četkicu i ostalo, sve to organiziraš u formi putničke torbe, i, bez prave želje i poletnosti, bez putničkog žara dopuštaš lokomotivi da te vodi nepoznatim bespućima i da te ostavi tamo gdje joj se sviđi ili gdje je, umornu od lutanja, snađe klonulost i osvoji mir.

Čop je malo mjesto na granici između Mađarske i Ukrajine. Niste bili u njemu? Ne smeta. Kad dugo putujete vlakom, kad vam taj put dojadi i kad živo želite da rođenim stopalima dotaknete majčicu zemlju obećavši pritom sebi da se nećete tako lako odlučivati za naredno putovanje, i kad baš u tom trenu osjetite silno lomatanje, škripu kočnica, pocikivanje lokomotive, pomislite da ste u Čopu! Ako niste sasvim sigurni, sačekajte malo, bude li se kompozicija vlaka svaki čas pomicala naprijed i natrag. Natrag i naprijed, tako prema Mađarskoj i, opet, prema Sovjetskom savezu, tako do u beskonačnost, tada već možete biti sigurni da ste u Čopu. Dakle vi ste u Čopu. Svejedno kojem. Vas su lokomotive pošteno izgnjavile i vama je svejedno u kojem ste Čopu. Nema dileme: to je zaista ruski Čop. Da je to tačno, znam po tome što se u Čopu sve mijenja,. Ne samo vlak, željezničko i ostalo osoblje, carinici i vojska, ima mnogo vrsti uniformi, ne mijenja se samo jezik, ni običajno pravo, ni pejzaž (to je ona panorama, koju okvi-

rujemo pogledom) , već se mijenja i kompletno nebo zajedno s bojama, s pjegama, sa svojim smrknutostima, gromovima i ostalim što mu inače pripada. Mijenja se i boja snijega, i ako hoćete, način protjecanja rijeka kroz beskrajne spletovne ravničarskih šuma i ogoljelih planina.

Zaista, prijelazom u ruski vlak (tako smo govorili: ruski vlak) osjetio sam da se nalazim u vlasti nečega toliko nepoznatog i čudnog, uzbuđujućeg, na svoj način i opasnog, teško je to riječima iskazati, da sam morao ustuknuti. Povukao sam se u šutnju. Pozvao sam ono malo preostale pribranosti da mi pomogne: ne bi bilo lijepo od mene da klonem već na samom početku. Za goleme prostore, kojima poklanjaš svoje biće, trebat će puno strpljenja i hrabrosti, hrabrosti prije svega da nekako savladaš te crne, plave, ljubičaste, tek kadikad bijele, garave i pepeljastosive snjegove.

Putujemo Ukrajinom. S jedne i s druge strane vlaka stere se do unedogled jedno ogromno, prljavobijelo, ukočeno, izgubljeno i nagluho - n i š t a. Ni svjetiljke, ni stasita bora, ni brdašca, ni crkve u blizini groblja. Osjetiš da lokomotiva tumara bez cija i smjera, da nikad neće savladati te goleme prostore. Ležiš i promatraš: sve bijelo, tu u toj bjelini stranac, putnik-namjernik, a zapravo garava točka, i zaželiš lokomotivi pomoći pri savladavanju tog beskrajnog n i š t a, pri razmrsivanju svekolikih zagonetki u vezi s beskrajnostima, to je već golemi nespokoj, potakle su ga puste daljine i saznanja da sam sebi ne možeš pomoći. Zaista, nema pomoći. Lezi i gledaj, možeš i spavati, netko ti ne brani.

Evo, ti su prostori tu. Otvoriš prozor, pružiš ruku, zahvatiš punu šaku prostora, igraš se njima, vjetar ti povija ruku, vraća ti je, ne treba mu., kao da veli: zabranjeno je ruske prostore zahvatati šakama. Prostor se najednom izgubi, iščezne pri pojavi naseljena mjesta. Ti već uočavaš krupne parole na fasadama obučenih kao da su sve odreda bliznakinje. Tu i tamo uočiš i pokojeg čovjeka. Pristojan, poslovan svijet , ne zijeva u vlak, svako radi svoj posao. Već ti je drago što si, gledajući iz daljine , pogodio da je to zadružni dom: isti je kao onaj u Bosni. Naselje se gubi u prostoru. Opet naiđeš na kuću na zadružni dom sličan onome u Bosni, pa se sjetiš onih naših povratnika, bili su to poletni ljudi, gradili su kolhoze, u svojim torbama donosili skice za zadružne domove, sve skice bile iste i osvanuli isti zadružni domovi da se sela po nečemu ne bi potukla zbog estetskih razloga.

Vlak ide kroz smetove. Lokomotiva samo ponekad javi da je još uvijek jača od snijega. Ponekad se ukaže poneka zavjetrana prilika, čini se baš da je tako, pa vlak pojuri u novo n i š t a. Snježna prašina prodire u vagone, nađe se i u najskrovitijem dnu ljudskog bića, ugrožava ti vidik, hodanje ti čini slijepim, nameće se svesilom. Mora da je pokreće strašan vjetar, onaj isti vjetar koji ljudima na stanicama krade kape, grize lice i ostavlja ožiljke. Snježna prašina šiba vid, ranjavi pogled, povija glavu, krovove i vrhove stabala baca u kovitlavu maglu, oslobađa ih, skida im zaštitu i, tako obnažene, opet šalje u bjelinu. Kad se digne jezik na jezik, truba na trubu, rog na rog, bog na boga, nastaje vrijeme igre u kojoj su mladenci vjetar i snježna prašina, a mi samo nužna pratnja.

To vjetar pripovijeda o snijegu koji potoku krade vodu, o magli koja zemlji otima nebo, o bjelini koja se lola tamo i ovamo, o lokomotivama

koje garave snijeg i koje zavijaju kao vukovi. Priča je to o snježnim duhovima. Kad, hranjena samo snježnim mrazom, pocrkaju krila malih pjevica, u prostoru se rodi pjesma, ti je čuješ i osjećaš. Nisi samo slučajni prolaznik, kadikad osjetiš da si i ti sastavni dio te neizmjernosti i neiskazivosti.

Tu si. U najstarijoj prijestolnici države na obalama širokog Dnjepra, u jednom od najstarijih gradova Evrope (pričaju da je veći od Pariza, u Kijevu, na Golosejevskom trgu, u hotelu MIR. Ovaj grad nazivaju majkom ruskih gradova. Znači li to da će gost biti okružen pažnjom? Tko zna! Vjerovatno - da. Ako dolaziš iz Jugoslavije, dođu iz Kijeva na granicu, snabdiju te pratnjom: stručni ljudi, učili hrvatskosrpski jezik, odlično poznaju svoju historiju, ali umiju prijatno iznenaditi poznavanjem i naše historije. Umiju znalački govoriti o metodama organizacije masovne proizvodnje čelika u konverterima, o hibridnom kukuruzu, o samohodnim kombajnama, o površinskom kopu uglja o polivodičima u elektronici.

Niste čuli da postoji radioelektronska kontrola psihičkih procesa?

Jesam kako ne. Čuo sam ja i za elektronsko uživanje od elektroda kad ih uvedu u ljudski mozak

Da, ima puno umirujućih sredstava. Opijumska druga nikoga više ne uveseljava. Sredstva za razveseljavanje možeš dobiti svuda i na svakom mjestu, u svako doba dana i noći. Bez sredstava za razveseljavanje moderan čovjek ne bi mogao živjeti. On ne umije biti radostan. Jer mu nude nekultivirano uzbuđenje u obliku vulgazirane erotike, filmova akcije i nasilja, jednom riječi- strip kulturu.

O kojem čovjeku vi govorite?

Kad ne bi bilo bojazni da neću biti pogrešno shvaćen, rekao bih da govorim o čovjeku ugroženom savremenošću vlasti i svakojakim državnim prinudama. Spomenuo bih svakako privilegije, društvenu moć, funkcije, društvene i profesionalne grupe, koje pod pojmom podruštvoavljanja sprovode načelo otvorenog prisvajanja, a onda bi došla na red uravnilovka, kazan, paternalizam, primitivni egalitarizam, i primitivni komunizam i onda bih vjerovatno bih vjerovatno postavio protivpitanje o jednakosti u siromaštvu.

Obilazio sam grad Kijev, zagledao izloge (tamo i nema šta vidjeti, sve je slično našim dućanima prvih godina nakon rata), tražio knjige i ploče, razmišljao o načinu centralističkog planiranja i planske raspodjele materijalnih i duhovnih dobara te o širenju robno novčanih odnosa kao prikladnoj formi za smanjenje vlasti centralističkog planiranja. Ako moji domaćini insistiraju na odgovoru evo ga.. Umalo nisam počeo ređati neke činjenice, a neko iz grupe je bio dovoljno pronicljiv i hitar da razgovor prekine prijedlogom da se ide u grad.

Pa da tako je bolje. Idemo tražiti nešto što će nas eventualno približiti. Tražimo tamo svako svoje ljepote, ugodnosti oku, a u Kijevu ih ima u izobilju, divan je to grad na obali Dnjepra. Pođimo tamo da vidimo brežuljke i uvale Kijeva. Jesam li što znao o ovome gradu? Jesam. Sjećam se lijepih opisa Franje Račkog, iz vremena kad je Kijev imao sto pedeset tisuća stanovnika i oko pet tisuća kuća. Peščersk, nekad svećenički dio grada, kao da se nije izmijenio mnogo. Tu su katakombe i mumificirani monasi, tu

su rijetka zdanja iz vremena knezova: Olega, Igora, Svjatoslava, Vladimira Monomaha. Kijevljani imaju što pokazati gostima. Prije svega nadalje Ukrajinci imaju vanredno razvijenu usmenu narodnu predaju. Tko se ne sjeća kozačkih narodnih usmenih pjesama, mnogih romana i balada jedin- stvenih u svijetu.

Gogolj je rekao. "Pjesme su za Malorusiju bile sve, i poezija, i historije, i očinski grob"

Narodna književnost Ukrajine dala je Ukrajinskog Šekspira, Mickjeviča, Mažuranića -Tarasa Ševčenka. Sve što se zbilo na beskrajnim ravničarskim prostorima između istočnih Karpata na zapadu i Krimске gore na jugu, sve je opjevano, opričano, uglazbljeno, uspomeničeno. U tom blagu je saču- van i spomen na Ukrajinu kao pradomovinu Slovena. Ako želiš vidjeti gdje su prvi domoroci primili kršćanstvo odvest će te na obalu Dnjeptra i taj je trenutak uspomeničen.

Ukrajina ne poznaje zapadnjačku žurbu, tuđa joj je improvizacija. Ne možeš se ti putniče s kamerom u ruci, jednostavno prošetati Muzejom Tarasa Ševčenka a da ne slušaš i priču o carističkoj Rusiji, o kupoprodaji i oslobađanju robova. Treba pogledati Ševčenkove likovne radove, origina- le literarnih sastava, zatim objavljene i prevedene knjige, pa priču o svim muzejima i spomenicima podignutim u Ševčenkovu čast.

Tako je i o metrou dubokom sedamdeset metara (najdublji na svi- jetu, domaćini rado uspoređuju svoje vrijednosti na štetu onih ostalih) i obloženom keramikom (keramička umjetnost je posebna vrijednost Ki- jeva) tako o visinama i širinama zlatnih ili pozlaćenih kubeta, tako o kine- matografskim dvoranama, sportskim dvoranama, gigantskim razmjerama hidroparka na ušću Dnjeptra, o impozantnoj zgradi pošte, širokim buleva- rima i bogatom zelenilu , o svemu što je bogatim programom namijenje- nom turistima.

A ja bih , na primjer htio da nešto čujem o tome kako u Ukrajini žive Rusi, Jevreji, Poljaci, Moldavci, zašto u Kijevu nema reprezentativnih knji- žara, ali pitanja mogu biti neugodna. Službeni vodiči nisu ovlašteni OBJAŠ- NJAVATI IZDAVAČKU POLITIKU SVOJE ZEMLJE. JA TO ZAPRAVO RAZGO- VARAM SAM SA SOBOM. NE ŽELIM TURISTIČKE SLUŽBENIKE DOVODITI U NEUGODNU SITUACIJU. I polako se uz pomoć ukrajinske zime , umoran od mnogobrojnih čekanja, od rastvorenih širina kojima valjda ni vjetar ne doseže kraj, spremam za povratak.

Odlazim bez znanaca i prijatelja.

Ostavljam Božju silu i božju mudrost Sofiju (jednu od najstarijih kijev- skih crkava) posljednji put prolazim kroz Zlatna vrata, usput bacim pogled na Park vječne slave (u njemu je 1943. godine ubijeno preko sto tisuća Kijevljana), praštam se s muzejom narodne umjetnosti, dragom Kijevu kažem: sretno! Opet se oduševljavam fantastičnim zdanjem kolodvorske zgrade, pa se ponovo predajem lokomotivi i ukrajinskim daljinama.

Siječanj 1971. godine.

UZEIR BUKVIĆ

NUSRET IDRIZOVIĆ

U ovo doba godine dvije hiljade sedme ostavio nas je Nusret Idrizović, Bjelopoljac u Zagrebu, s posljednjom željom da Sarajevo bude njegov vječni počinak. Rođenjem je Bjelopoljac, od Idrizovića, poznate loze kojoj je ova grad ukazao poštovanje time da se jedna četvrt ove varoši u Polimlju, ejdna mahala prepoznaje po njima, kao Idriska mahala. Život je ipak proživio u Zagrebu ,gdje je kao novinar i pisac ostavio neizbrisiv trag u kulturi ove Hrvatske. Priznanje je dobio dodjelom nagrade „Vladimir Nazor“ najveće priznanje koje u oblasti književnosti daje ova država. Idrizoviću je ovo priznanje dodijeljeno 1987. godine za roman „Kolo tajnih znakova“. Svoj dugi i uzbudljivi literarni put završio je romanom neobične strukture, autobiografskog prepoznavanja „Efendija u tajnom gradu“, romanom „Hude sudbe“ najvrjednije što je na ovu temu vrijednu „prezira“ ostavio svjetskoj kulturnoj baštini, i knjigom poezije nostalgичnog naslova „Bistrička svitanja“, iz koje na ovog dragog prijatelja podsjećam pjesmom „Između zavičaja“. Iz vremena našeg intenzivnog druženja drži me i reporterski zapis „Miris grožđa orahova“.

MIRIS GROŽĐA ORAHOVA

Koliko se mogu pouzdati u pamćenje, mislim da sam jedan od mojih prvih novinarskih tekstova objavio pod ukradenim naslovom iz knjige Nusreta Idrizovića „Ne zaboravi sviralu, Bačo“, podsjetivši ga nedavno na to na promociji njegove najnovije zbirke pjesama „Bistrička svitanja“ u Bosanskom kulturnom centru u Tuzli. Oslanjam se dakle odavno na njega kao pisca, kojega ću upoznati u ratu u Zagrebu, gdje mi je, nezaboravno, bratski, prijateljski, zemljački, ljudski, ponudio pomoć i zaštitu. Nedavno smo proveli dan, ovoga puta bez uobičajene šetnje Zagrebačkim naseljem Zaprude, jer su moderne TV gatere zabranile izlazak osobama slaboga srca. A Nusret jedva dočeka! U ovom tihom kraju Zagreba, s onu stranu Save, Idrizović završava najnoviji roman, na kojemu radi dvadesetak godina. Borim se s naslovom, požali se stari pisac, volim da ga ovako osovljavam, znajući da znam tu muku, znam šta znači boriti se s bezimenim tekstom. Otkri mi, fragmentarno, da roman pokriva vrijeme od 1912. godine, od odlaska Turaka sa ovih krajeva, pa do današnjih dana. Kao sin sandžačkog podneblja imao sam neku unutarnju potrebu da ostavim nešto tom kraju, to je taj roman na kome sam potrošio stotine tisuća sati, skupljajući materijal, oblikujući likove, jezički i karakteriološki ih obrađujući. Sad se ispisuju posljednje rečenice i svodi se izbor i od četiri stotine naslova na tri. Sve što sam napisao, sve na čemu sam radio, uložio sam maksimum sebe, ako pak nešto nije ispalo savršeno znači da nisam bio dovoljno dorastao te teme, a napisao sam i objavio za jedan naš osrednji vijek podosta. Da se čo-

vjeku zavrti u glavi od samih naslova, pri pokušaju da skupim Idrizovićeva još nesabrana djela, za koja će se nadam se još za njegovog života naći izdavač, i evo samo nekih: "Tišine se odreći ne mogu", davne već pedeset i pete, pa "Ne zaboravi sviralu, Bačo", "Smrt nije kraj", "Mrav i aždaja", "Borkina ljubav", "I dan i noć", "Divin", "Zvona i usne", "Ikona bez boga", "Kolo bosanske škole smrti", "Vučje grlo", "Kolo tajnih znakova", "Kolo svetog broja", "Hude sudbe", "Dvostruka avlija" i "Bistrička svitanja". Ali nije to samo i, nije ovo ispunjena lista Idrizovićevih spisateljskih i novinarskih naslova. Ne dešava se to često ni u životu ni u literaturi; Idrizović je postao pisac, pedeset i pete primljen je u Savez književnika na prijedlog Meše Selimovića, koji mu je bio profesor, sa njim je jedno vrijeme i radio u Bosna filmu, jer je Meša veoma štovao Idrizovićev talenat, a tek objavljenu poemu "Tišine se odreći ne mogu" bez njegovog znanja i zahtjeva štampali su tadašnji urednici časopisa "Život", Hamid Dizdar, brat Maka Dizdara, za kojeg Idrizovića takođe vezuje višegodišnje prijateljstvo, Ilija Kecmanović i Emir Petrović. Tako je Idrizović u tadašnji svijet literature ušao na velika vrata i bez vlastitog uplitanja. Idrizović su inače rodnom iz Bijelog Polja, iz Sandžaka, ali je sticajem mnogih okolnosti piščev životni put bio omeđen trokutom Sarajevo- Zagreb- Piroto. U Pirotu mu je kao imam službovao otac, pošto je tada to bio i muslimanski grad. Donijeli su me, veli, u pelenama. Bili su vrlo pažljivi prema našoj obitelji, bilo je ugodno biti imama u tom bogatom mjestu s ljudima zainteresiranim za religiju. Ali kao što u životu ništa ne može biti cjelovito i dugo idealno, tako smo ubrzo morali napustiti Piroto zbog problema u odrastanju mog mlađeg brata Fadila, budućeg šefa Nakladnog zavoda Hrvatske; stariji Muris je bio urednik u Sarajevskoj "Svjetlosti", tako smo mi bili fino raspoređeni- ja kao pisac, Muris izdavač, a Fadil distributer. Hipotenuza tog životnog trougla nepredvidivo je vodila Idrizovića tragom srednjovjekovnih znakova bogumilstva i stećaka, u čemu je protekao najproduktivniji dio piščevog života. Putovao sam tragom stećaka do dalekog istoka Azije do Kine, vođen izazovom tajne tragova davnih predaka. Interesirale su me posebno zemlje bivšeg SSSR-a, posebno one muslimanske koji su živjeli u uvjetima strašnog terora. Čak se i Tolstoj, iako Rus, literaturom suprotstavio tom nasilju, o čemu je svjetskoj književnosti ostavi nenadmašno štivo "Hadži Murat". Rezultat ovog moga istraživanja je trilogija o stećcima: "Kolo bosanske škole smrti", "Kolo tajnih znakova" i "Kolo svetog broja". Ove knjige, za koje je dobio najveće književno priznanje u Hrvatskoj nagradu "Vladimir Nazor" i tada vrlo prestižnu književnu nagradu Željezare Sisak, dovelo ga je u sam vrh Hrvatske i Južnoslavenske književnosti.

RATNA SREĆA, HATEMA

Neplanirano, bez voznog reda, u njegov život ušla je Šamčanka Hatema Bajraktarević, nakon jedna kraće posjete i razgovora sa bliskim poznanikom, Bošnjakom u Hrvata, Salemom Šabićem. Sve mi se dopada ovdje kod tebe, rekao mu je tom prilikom gost, jedino mislim da ne valja biti

sam. Na Nusretov odgovor da nema vremena za žene izvadio je iz džepa, valjda unaprijed pripremljen odgovor, broj telefona i ime i rekao mu da joj se javi. Tako je Hatema, ratna izbjeglica, s vinilskom kesom iz Šamca, ali s ozbiljnom preporukom, ušla u piščev život. I ostala! Takva je bila sudbina. Ja iskreno vjerujem u sudbinu, veli rekao bih ne nezadovoljan Idrizović. S tržnice, Zagreb inače ima i vazda je imao bogatu tržnicu, Hatema stiže s dnevnom podmirom i obaveznim fišekom grožđa. "Nađem ga veli po mirisu, to je grožđe koje je imala svaka šamačka avlija, to je ono što raste uz orah, penje se uz stablo i grane pa izgleda kao da je grožđe rodilo na orahovu stablu, ili dudu i sazrijeva kad i orasi, pokasno, ali božanstveno je. Mirom, miriše! Miris zavičaja čovjek prepozna i nakon 60 godina, veli nostalgично Nusret, nakon što je probao punjene paprike iz Kanja, koje valjda jedino na planeti ovakve uspijevaju u ovom selu u Sandžačkom Polimlju. Hatema i ja ovdje provodimo večeri, danju pišem, uveče gledamo fudbal na televiziji, fudbal je moja ljubav i moja strast, to jedino mogu da gledam na televiziji. Ako nema fudbala onda se ja i moja Hatema, moja jedina ratna radost, i ratni pijen, zabavljamo; ona meni priča o svom Šamcu, ja njoj o Krleži i tako večerima spajamo te dvije obale. Već pet godina ne čitam knjige, žali se pisac na tu svoju tešku i neumoljivu osudu. A biti među knjigama i među slikama, a ne doticati ih se teško je podnošljiva okolnost, iako nesumnjivo pisac nosi ogromne rezerve godinama akumuliranog spisateljskog iskustva i literarnih mudrosti, ipak!? Provociram, veli inspiraciju, i tako nadomješćujem potrebu za čitanjem.

S KRLEŽOM I BEZ NJEGA

U prostoru među knjigama i slikama, u sobi gdje najviše provode vrijeme dvoje Idrizovića, gdje ga posjećuju drage osobe i novinari s razlogom, na vidnom mjestu, ali nenapadno, je vitrina s njegovim knjigama i portret Miroslava Krleže, sa šeširom. Zanimljivo je njihovo i poznanstvo i prijateljstvo i razlaz. U vrijeme kad je Krleža bio u nemilosti, kad je praktično bio zamro, kad ni sam, kao takav literarni i kulturni kalibar, nije znao šta će, za 70. godišnjicu njegovog života ja sam se, kao urednik Trećeg programa Radio Zagreba, usudio da dostojno obilježim tu godišnjicu, čime je ustvari Krleža bio reaktueliziran i vraćen na mjesto koje mu je i pripadalo u hrvatskoj kulturi. Toga dana Treći program je emitiran u ukupnom tročasovnom trajanju, pod jednim jedinim naslovom – Miroslav Krleža. Prethodno sam temeljito, mjesecima radio na pripremi ovog radio projekta. Kad je sve bilo gotovo pozvali smo Krležu da presluša materijal i kaže svoju ocjenu pred emitiranje. Sjedili smo četiri puna sahata u studiju Radio Zagreba; ispio je tridesetak kafa, spržio tri pakla cigareta i bocu viskija. Krleža je pio viski. Na kraju je otišao zadovoljan. Nakon emitiranja programa, obična ali slobodoumna raja u četiritisućnom kolektivu Radio Zagreba diskretno je aplaudirala Idrizoviću, oni veći, budže su ga se klonili. Time sam faktički pridobio Krležu, tom emisijom

sam osvojio Zagreb i Hrvetsku, ali i za sva vremena zapečatio karijeru i sudbinu u ovom gradu. Neposredno nakon toga sklonjen sam sa mjesta urednika na jednu marginalnu poziciju u ovom programu. Ne kajem se ni dan- danas, mada je uskoro došlo do mog razilaska sa Krležom oko stećaka, oko Bogumila, oko mog i njegovog pogleda na Bosnu i Bosanstvo, o čemu sam u časopisu "Forum" s mnogo više argumenata pisao o ovoj temi. Zamjerio mi je na toj slobodi i poručio- " Bosanče, ja sam te doveo u ovaj grad, ja ću te i otjerati"! Krleža će potom preseliti u bolest i smrt, a ja u moju osamu.

* * *

Kritičari o djelu Nusreta Idrizovića

"Čovjek bi morao biti nihilistompa da, nakon susreta s filozofsko- povijesnim romanom Nusreta Idrizovića Kolo bosanske škole smrti (izdanje zagrebačkog "Globusa"), radosno i nesuzdržano- umah, bez prethodnih objašnjenja- ne usklikne. OVA JE KNJIGA PRVORAZREDAN LITERARNI, KULTURNO-POVIJESNI, DUHOVNI DOŽIVLJAJ".

JADRANKO SINKOVIĆ,
Vjesnik, 14. 2. 1985.

"Mogu istaknuti da Idrizovićevo Kolo svetog broja magistralno razglaba tajni pečat i zatvara krug pitanja bosanske tajne.... Knjige Kolo bosanske šlpče smrti i Kolo tajnih znakova dobile su vrhunska priznanja književne kritike. Kolo svetog broja kreativna je potvrda te jedinstvene cjeline u našoj kulturi. To je knjiga razuma, djelo geometrijske jasnoće misli i pjesničkog nadahnuća"

JURE KAŠTELAN

"S tri dosanje serije ulančanih "kola" , Idrizović je stvorio ne samo individualno remek-djelo nego i cjelinu koja na kreativnoj i hermetičkoj razini podnosi usporedbu s najzahtjevnijim primjerima sličnog usmjerenja. Svrstao se, dakle, uz bok Andrićevih vremenoplovnih ekkurza i Šopovih poetskih projekcija, s jedne strane, a s druge, uz Krležine sanjarije o bogumilima i Dizdarove nadahnute perifrize škrtih epitafa sa stećaka, uklopivši se isto tako uz niz svjedoka i tumača koji ide sve do putopisa patra Benedikta Kuripešića iz dalekoga XVI, stoljeća"

Prof. dr. TONKO MAROJEVIĆ
-Iz pogovora knjizi Kolo ssvetog broja "Globus" 1990.

"Knjga Nusreta Idrizovića Kolo tajnih znakova , pisana strastnički, iskusnički i pjesnički nadahnuto, doimje se kao lirski monolog učena i ponese- na spisatelja, djelo zaokruženo, cjelovito i doraženo- solilokvij nastao u jednom dahu. Tradicija, ufanje i koketiranje s besmrtnošću, naši ljudski zavjeti, inati i prkosi, povijesni ispiti i tajnovita traganja , nepogasive nade

i titanski otpori a u svemu tome strah od prolaznosti, efemernosti, privremenosti, spomenici kao zalog nekog dodatnog trajanja. Idrizovićev stilje prepoznatljiv, rečenicaa mu je gotovo pjevna, živost kazivanja davno priznata, metaforičnost opravdana i sveprisutna”

SAŠA VEREŠ

Izdavačka recenzija, Zagreb, 1987.

“Ako dakle, volite pričanje, ako volita pričanje rečeno i slikovito, pričanje kojemu se ne nasslučuje uvijek ni početak ni kraj i koje nam se, poput ponornice, javlja kao svojevrsna avantura, pričanje kojemu se i mi kao avanturi pridružujemo, preporučujem najnoviji, šesti roman savremenog hrvatskog književnika srednje generaacije Nusreta Idrizovića Ikona bez boga. (...) A u načinu kako Idrizović kako pristupa temi – štoviše, već i u temi samoj, temi skrušenog i samoprijegornog stradalaštvasutan je trag opone istočnjačke mistike, trag nekog neshvazljivog, gotovo nadnaravnog zbivanja u kome se osjeća nešto od orijentalne maštovitosti”.

DUBRAVKO JELČIĆ

Arena, Zagreb, 5. 3. 1971.

Ma o čemu kazivao, Idrizovićev ispis je prepoznatljiv po mudrosti, po nekoj posebnoj aureoli svetosti koju sobom nosi. Ta je mudrost, kao i sveta odanost ljpoti prisutna , recimo, i u njegovom eseiziranju na temu suvremenosti i potrošačkog mentaliteta. (“Unutrašnja aapokalipsa” , ili o Historiji bh,..književnosti koja još nije napisana (“Istočni Parnas”), o (opet) stečku kao “Ključu za sve” u kojem je dgonetka bosnske tajne. (“Ničija zemlja”).

MUNIB DELALIĆ

BOSANSKA POŠTA, SRPANJ 2000.

“Treća knjiga, koja me se duboko dojmila je knjiga Nusreta Idrizovića “Hude sudbe” (silovae Azre) literarizirana faktografija yla, priča o silovanim ženama u ovom ratu, draamatične lamentacije nad razvaljenim tijelom. Nešto liturgijsko progovara u tim ženama koje je intervjuirao Idrizović. Kada jedno tijelo pokrije drugo tijelo za sve nas bitće vitalna bračna snaga, životna radost i nepovrediv odraz ljubavi. Ipak, za neke je to mračni, sadistilki libido u bijegu i tehnologija thanatosa. Idrizović je opisujući ove razgovore, sklonio u poziciju profinjenog literataa koji nikad neće kritički ili apologetski referirati ove ispovijedi. Dakle, autor nas nije lišio užasa, ali nas je sačuvao od mržnje”

SEAD BEGOVIĆ

VJESNIK 24., 25. i 26. 12. 1996.

“Nusret Idrizović j značajno obilježio svoj ulazak u našu književnost prvom zbirkom pjesama Tišine se odreći ne mogu oš sredinom pedesetih godina. Taj, sada već klasik naše poetije javio se i, uz sve svoje impozantno i bogato književno-umjetničko, kritičarsko, esejističko, pripovjedačko, romaneskno i uedjivačko stvaralaštvo- sve manje bivao među nama. Ne za to što svojim djelima nije bio u Bosni. Dapače, cjelokupno njegovo stvaralaštvo nastlo je u znaku Bosne i Hercegovine. Usudio bih se reći da je njegovo

djelo ova zemja sama, od njenog iskona do dan-danas, bez obzira što pisac ovdje nije imao "mjesto stalnog boravka" u svojoj iskaznici. No, je li to dovoljan razlog za njegovo nedovoljno ili gotovo nikakvo prisustvo u književnom Sarajevu i Bosni.!

Prof. Dr. SULEJMAN GROZDANIĆ
Oslobođenje, studeni 1996.

Kraća biografija i objavljena djela

Nusret Idrizović rođen je godine 1930. u sandžačkoj obitelji učitelja vjere. U Zagrebu je završio srednju školu i pohađao studij na Filozofskom fakultetu. Do umirovljenja godine 1991. radio je u Umjetničkom programu Hrvatskog radija kao samostalni urednik dramaturg. Sudjelovao je u uređivanju književnih časopisa *Republika* i *Život*. Desetljećima je objavljivao eseje, kritike, putopise. Dramatizirao je preko stotinu romana domaćih i stranih autora za emosiju radio-roman.

OBJAVIO JE:

POEZIJA

Tišine se odreći ne mogu, poema 1955.

Zvona i usne, 1969.

Bistrička svitanja, 2002.

PROZA

Smrt nije kraj, roman 1960.

Mrav i aždaha, roman, 161.

Borkina ljubav, pripovijetke, 1965.

I noć... I dan, roman 1966.

Divin, roman, 1967.

Ikona bez boga, roman, 1970.

Vučje grlo, roman, 1986.

Efendija u tajnom gradu, 2005.

ESEJI

Kolo bosanske škole smrti, 1984.

Kolo tajnih znakova, 1987.

Kolo svetog broja, 1990.

Hude sudbe, politički esej, 1996.

Dvostruka avlija, 2000.

IZVEDENA DJELA

Bezazleni vukovi

Obračun

Koga voli Ladislava

Pismo idolu

Ljubavni sastanak

Đavolov noćturno

Dveri svetog broja

Apago, Satanas

**ECEJI
ESEJI**

ИВАН А. ЧАРОТА

О БАЈКАМА УОПШТЕ, А ПОСЕБНО О БЕЛОРУСКИМ

Питање је, да ли ико може са сигурношћу да објасни, када су и због чега настале бајке. Свако објашњење, на овај или онај начин, упада у непосредну зависност од тога, како ће се у основи интерпретирати функционална природа бајки и главна њихова намена. А то је, ипак, изванредно универзални и изузетно развијени жанр усменог словесног стваралаштва свих народа света, независно од нивоа културе писмености.

При расветљавању природе бајки, по мом мишљењу, увек је потребно у центар пажње ставити то, што се бајни фолклор појавио као свеукупни плод освешћене потребе да се уопшти животну искуство и да се оно изнесе, тачније – да се преда потомцима. Другим речима, уз помоћ бајки од почетка се спроводило васпитавање у најширем смислу: социјално-правно, морално, патриотско, естетско... И управо ове су функције бајки од почетка одређивале многе, скоро све, њихове карактеристике. Да, највећи педагошки ефекат било је могуће досегнути у том случају, када се поука и васпитавање донесу до онога, коме су намењене, у живој, нестандартној форми приповедања, увек будећи и поткрепљујући радозналост. Пре свега зато су бајкама својствене фасцинантне теме, нешаблонски мотиви, неуобичајене слике, привлачни типови. Опет, подређујући се дидактичко-васпитним задацима, бајке одражавају живот у најразличитијим облицима испољавања, али при чему пажњу закивају највише на тешкоћама, које је неопходно превазићи, и противречностима, које се обавезно морају решити. Па и како би другачије? У стварном животу се управо искушењима проверава права суштина човека, јер у процесу превазилажења препрека развијају се, неопходне за пуновредно постојање, квалитети особе, кали се карактер. Зато у бајкама, по правилу, иде провера хероја „до максимума“– када се под највећом опасношћу нађе сам живот. У складу с тим, до најкомпликованијих егзистенцијалних проблема, у том броју и до избора између живота и смрти, потребно је припремати сваког слушаоца или читаоца.

Од давнина, састављачи бајки су свој задатак-максимум морали да виде у томе, да се утврде чврсте представе о светлости и мраку, добру и злу, лепоти и ружноћи, о позитивном и негативном у најразличитијим облицима, у било којим околностима. Таква општа усмереност предвиђала је, да се садржај поучних прича не ограничава односом само према некој – једној особи. Напротив, потраживала је, да дело добија на, што је могуће, универзалнијем значају – за народ, а по великом прорачуну – и за човечанство. Зато су, по свој прилици, бајке – као изузетно ефективно и неограничено по масовности обухватања

средство васпитавања – широко распрострањене по целом свету.

Према питању, постоји ли много сличности у бајкама разних народа, не сме се прилазити узгред и журити са закључцима. Опште и различито у њима, а тим више конкретна национална обележја, није тако једноставно дефинисати. Већ сама чињеница, да сви ми, показујући интересовање за бајковито наслеђе странаца, обраћамо пажњу пре свега на оно опште, говори само о себи. Наравно, при пажљивом упоређивању осветљавају се многе – на први поглед невидљиве – карактеристике. И научници одавно воде компаративна истраживања. Њима, на пример, запажене теме и мотиви, који се понављају, наводно су „лутајући“ по свету. Заједно са тим, треба узети у обзир, да се сличне теме, мотиви и појаве присутне у стваралаштву бајки потпуно различитих народа, као правило, не јављају толико као плод позајмица, колико потичу из типологије животних проблема. То значи, да се у сваком конкретном случају фиксира објективна сличност животних ситуација, а такође, да уопштавање искуства и свести постаје универзална. Свим народима су једнако пожељни – љубав, пријатељство, верност, милосрђе, а непожељни – мржња, превара, издаја... Што се тиче позајмљивања, њихови извори су постале можда Свете Књиге разних народа. Као, на пример, Књига над Књигама – Библија.

Притом, сваком народу ипак додељено је одређено место на земљи са одговарајућим природним условима, свакоме је намењена његова судбина, у зависности од које се накопља властито искуство, формира сопствени начин живота, сопствени модел понашања. Краће да кажемо, природом и историјом предодређује се све то, што чини непоновљиву особеност судбине. А ова самобитност у бајкама, свесно или несвесно, је фиксирана.

Тако и на основу познанства са бајкама, које су представљене у овој збирци, српски читалац има могућност да створи неку представу о много тога, што је током векова формирало карактерне особине Белоруса, стварајући за њега основне „формуле“ живота – среће уопште, а такође норме најправилнијег понашања у многим конкретним ситуацијама. Они, који се занимају изучавањем компаративне етнокарактерологије, у број урођених особина Белоруса уносе обично: скромност, једноставност, стрпљивост, искреност, поверљивост; али такође и: опрезност, промишљеност, разборитост, а притом и својеврсно пристојанство лукавство.

Са већим или мањим изражајем све наведено, али и не само то, одражавало се у сликама, које оваплоћују неку синтезу типских особина белоруског народа. Слика-тип из бајке, можемо рећи, носилац је тих карактеристика људске природе, које морају, по великом рачуну, да се испољавају у свим ситуацијама, при најтежим сукобима. Они се, у сагласности са тим, и култивишу у народу, будући да предају концентрисану, на искуству векова сакупљену, свест о томе шта је најпотребније за наставак живота. Доследно акцентујући највредније особине личности, бајке формирају и очигледно

проверавају идеал. Иако, у ствари, идеализација за њих није нарочито карактеристична. Рецимо, код једнозначно позитивних хероја, који су надарени најневероватнијим способностима, неретко се испољава и то, што је карактеристично обичним људима – лењост, немар у својим поступцима, превелика попустљивост према другима... Делимично се то, сигурно, тумачи тиме, што у народним бајкама неизбежно мора да доминира не индивидуалистички, већ колективистички приступ човеку, којем одговара одређени „попуст“ на типске слабости. Главно је, да се формира колективни, саборни идеал. Идеализације у извесном смислу бајке, такође, нису лишене, али је она специфична.

Посебну пажњу завређује хришћански поглед на свет, који је из издања бајки у току прошлог века избациван. И, без обзира на то, он се, свеједно, јавља дефинишућим, о чему сведочи много тога, укључујући и општу светопогледну оријентацију. Рецимо, у бајкама, као и у животу, увек је присутно зло. Међутим, приповедач-педагог никада не дозвољава силама зла да победе. Његова свест се чврсто заснива на уверењу: то није допуштао, нити ће у будућности допустити мудри и милостиви Творац света; треба само живети у складу са Његовим законима, у разумевању и сагласности са тим околним светом, који је Он створио. Најпре ту идеју предају на разне начине бајке са колена на колена. И чини се то доста убедљиво, што може да се илуструје бројним примерима васпитавања односа према животињама и биљкама, који су у бајкама увек вољни да укажу човеку помоћ.

Водећи разговор о идејно-уметничком садржају белоруских бајки уопште, не можемо да не приметимо, да код њих, по правилу, нема намерно унесене егзотичности, очигледне изоштрености и намештене мудрости. Преовладава, може се рећи, сељачко-наивистички поглед на свет, у којем чак и обавезно присутни елементи фантастике има неку приземност. Заједно са тим, наше бајке су довољно видљиво натопљене психологизмом. На овај или онај начин, ни наратор не избегава расуђивања о стању душе; и херојима је обично својствено властито размишљање у потрази за правилним решењем.

Када треба дефинисати карактеристике белоруских бајки у поређењу са српским, није могуће обићи следећу полазну тачку: у систему жанрова српске народне словесности најважније место заузима јуначки епос, и бајке се, неизбежно, налазе у некој зависности од њега; а Белоруси немају јуначки епос, зато су и у бајкама мање присутни мотиви свеопште битке, борбе са страним завојевачем. Белоруске бајке не фиксирају тако често етничке разлике и, у складу са тим, не изражавају тако самоидентификацију. Зато њихов садржај очигледно чешће бива усредсређен на социјално-класне противречности. Сличности се називу у спектру најразноврснијих односа међу људима, укључујући породичне. Истина, Белоруси не познају такав савез, као што је побратимство, и мање него Срби придају значаја сестринској љубави.

Окрећући се приватним моментима, вреди напоменути, да се значајно разликује типски пејзаж подручја, где се одвијају бајковита

дешавања. Код Белоруса то су увек равнице, и ни у којем случају планине. Планине могу да присуствују ипак само као плод фантазије. Интересантно је, што се море у нашем бајковитом свету помиње више пута, без обзира на чињеницу, да га већина Белоруса претходних поколења, као ни планине, никад у животу није видела. Најчешћи пејзажни елементи у белоруским бајкама су: поље, ливада, шума, језеро, мочвара, река или поток. Међутим, радња бајке ретко се одвија у башти, иако се гајено дрвеће помиње прилично често; најчешће јабука и крушка. Шљива, дуња, маслина и грожђе не заузимају такво место, као код Срба. И шумско дрвеће по учесталости и приоритетности заокупља пажњу Белоруса на мало другачији начин. У првом плану пажње обично се налазе бреза, врба, хрест, бор или јела; а уопште се не појављују дрен и буква. Приближно исту симболичност и асоцијативност у фолклору оба народа има хрест, а врбу и калину Белоруси украшавају посебним особинама. Фолклорно-поетски свет Срба, као што је познато, густо је насељен вилама, које живе у планинама, шумама, језерима, рекама и у морима, такође. А фантазија Белоруса бића тога рода познаје само као русалке, становнице река и језера, доста ретко – шума. Аналогија је и у погледу змајевских родова. У српским бајкама њихови представници су веома распрострањени, а притом имају и значајну количину разних врста, што за белоруске бајке није типично. Њих је знатно мање. У исто време индикативно је, да неретко позитиван јунак бајки је смук.

Постоје разлике, такође, у стварању представа о животињама и птицама. На пример, ако су у бајкама оба наша народа такве питоме животиње, као што су коњ, крава, бичић, коза, пас, мачак и петао, приказују се слично, на овцу и вола Белоруси обраћају нешто мање пажње него Срби. Од дивљег животињског света издвајају се скоро те исте особине, иако се њихове нарави и односи према човеку не доживљавају увек једнако. Ово се највише тиче мочварних звери и птица, међу којима Белоруси посебно издвајају роду и ждрала.

Желимо вам срдчану добродошлицу у бајковити свет Белоруса!

HASAN ZAHIROVIĆ

AUTORSKA BAJKA KARELA ČAPEKA**Autorska bajka**

Neke češke književne teoretičarke (Šmahelová 1989, Vařejková 1944) smatraju autorsku bajku specifičnom i vrhunskom u češkoj dječjoj književnosti u Čehoslovačkoj¹. Rađanje ove bajke je u kompletnoj režiji autora i očevidan je odstup od klasične poetike i folklorne umotvorine. U početku se autorska bajka oslanjala na klasičnu bajku, ali postepeno su se autori oslobađali od tradicije i sami sebi određivali lične motive i metode.

Ova vrsta bajke se razvila u međuratnom čehoslovačkom razdoblju i razlikuje se od klasične bajke po tome što

autor iako poštuje njenu žanrovsku specifičnost – bitno remeti njenu idejnu, tematsku, kompozicijsku i lingvističku stabilnost; igra se sa žanrovskom normativnošću i svjesno nameće ili čak poriče osnovne elemente (stvara tzv. antibajku) i u nju unosi potpuno netradicionalne, inovirane i ažurirane teme, motive, konstrukciju, stilske postupke i jezička sredstva pomoću kojih se povezuju s narodnom pričom... (Toman 1992: 69)

Autorska bajka je čisto djelo nekog autora, zavisna je na autorskom pristupu i njegovoj volji i umijeću da poveže svoju priču sa običajima iz narodne i književne bajke. Autorska bajka se često naziva modernom ili umjetnom. Autori u njoj imaju neograničenu slobodu za svoju kreativnu individualnost. Da ne naruše žanrovsku specifičnost prate određene formalne metode, motivacijske postupke i narativni princip, ali kad je u pitanju značaj, izražaj i intertekstualna veza idu puno dalje. Kao i kod klasičnih bajki, tako i kod autorskih se računa na dječju percepciju i prihvatljivost, ove priče ipak nadilaze neka druga značenjska i žanrovska pitanja (Urbanovská, Rosová, 2003: 76).

Dok narodna bajka pripada uglavnom narativnoj umjetnosti, autorska od samog početka pripada književnom tekstu koji nosi tragove vremena u kojem je nastala. Autorska bajka nema varijante kao narodna, vezana je za svog autora, u njoj nalazimo dvosmjernu vezu između autorskog i dječjeg čitaoca - autor obogaćuje čitaočevu maštu i sam autor je inspirisan dječjom percepcijom i doživljajem svijeta. Karel Čapek upozorava na činjenicu da često „književno“ prikazivanje udaljava bajku od njene izvorne funkcije. Težnja da se postigne živo, prirodno i neposredno pripovijedanje se zasniva na autorskom uvjerenju da bajka

nije izvorno književnost, nego da se bajka priča. Prava bajka nije nastala zapisivanjem iz pera nekog narodnog kolekcionara ili etnografa, ali prije svega se rodila tako što ju je baka ispričala svojim unucima ili jedan član plemena Joruba ju je ispričao ostalim članovima plemena Joruba ili profesionalni narator svojim pripovijedanjem u arapskom kafani. Prava bajka,

1 Iako se autorska bajka pojavila i razvila u Čehoslovačkoj, uvijek je pripadala češkoj književnosti jer su njeni autori bili Česi. Odnosila se na češko govorno područje i češku regiju.

bajka u pravoj svojoj funkciji je nastala pripovijedanjem u krugu slušalaca. Rodila se iz potrebe za pripovijedanjem na jednoj strani i ljepotom slušanja na drugoj. (Čapek 1971: 98)

Radnja autorske bajke se ne odigrava u dalekoj prošlosti „iza sedam gora, iza sedam brda i dolina iza sedam mora“, nego većinom u nekom konkretnom i stvarnom savremenom prostoru i vremenu. Kod Čapeka u njegovom rodnom Podkrkonoškom kraju, Hronovu, Upicama, Žernovu, Libnjatovu, u pošti, birtiji, bakinom mlinu, na djedovom imanju i drugim „nebakovitim“ objektima i lokacijama.

Naratori u ovim pričama prevazilaze različite dimenzije i susrećemo se sa nekim digresijama, komentarima, koji često nisu ni bliski dječjoj percepciji.² Na primjer u Čapekovoju *Bajci o vodenjacima* narator pri ekspoziciji vodenjačkog svijeta koristi širi geografski češki prostor, kojim autor pokazuje na narav i porijeklo ljudi, čak i političke konotacije, gdje se spominje vodenjak iz Radečskog Potoka koji je bio „pravi, pravcati Namac, nije znao ni jedne reči češki“ (Čapek 1960: 49)³.

Autorskoj bajci su jake temelje postavili braća Čapek, Josef i Karel, Jirži Wolker i Jirži Mahen.⁴ Zato Vařejkova (Vařejková 1994: 6) naglašava da ova vrsta bajki zauzima značajno mjesto u češkoj dječjoj književnosti uglavnom zahvaljujući pomenutim svjetskim priznatim autorima koji su ozbiljno shvatili potrebu sistematskog kreiranja bogatog dječjeg stvaralaštva.

Bajka je u Českoj odigrala važnu ulogu u teškim vremenima nacističke okupacije. Imala je estetsku, ali i etičku i patriotsku odgojnu funkciju. Autori su se trudili da popune prazninu koja je nastala velikom intervencijom u nastavi, navodnim inovacijama nacističke ideologije u školskom planu i programu.

Međutim, vremenom su se pojavili i neki drugi kvalitetni autori, koji su održavali ili čak podizali nivo književnosti za djecu. Vařejkova naglašava važnost tih novih tekstova koji su, doduše, upućeni najmlađoj čitalačkoj populaciji ali imaju ulogu da približe ili barem obogate kontakt odraslog sa djetetom. Neki tekstovi ovih autora se ciljano odnose na zahtjevnije, semantički slojevite tekstove, orijentisane na stariju djecu (Vařejková, 1994: 12).

2 Isto tako u knjizi *Dašenjka* ili *Život šteneta* (1933.) autor digresivno u drugom i trećem dijelu knjige vješto nameće kolumnu o tom Kako se fotografirše štene. Podsjećamo na naratorsku tešku ulogu u priči sa autobiografskim elementima, čiji je sadržaj često kompleksan i više mu razumiju odrasli. Čapek je većinu tih začudnih „umetakā“ ranije štampao u novinama, pa ne samo da se igra sa kompozicijom i žanrom, ali često i sa dječjom percepcijom svijeta. Treće poglavlje nam donosi osam priča za psića (Bajke za Dašenjku) gdje autor predstavlja svijet odraslih i kako jedno naivno štene treba da se u njemu ponaša i kako da se odnosi prema drugima.

3 Mirko Jirsak je izbacio neke neke „suvišne dijelove“ u svom prijevodu iz 1963. Politička konotacija Čapekove igre sa njemačko-češkim svijetom i sa sudetskim granicama ne samo da se izgubila u ovoj bajci, ali je svakako olakšala praćenje dramske radnje. Krešimir Georgijević se čvrsto držao originala u svom prijevodu iz 1960. godine.

4 Autorske bajke su pisali i drugi autori: Josef Lada, Václav Čtvrtek, Jan Werich, Marie Kubátová i drugi.

Karel Čapek, pisac autorskih bajki⁵

Najistaknutiji predstavnik češke književnosti između dva rata Karel Čapek je napisao svoju prvu bajku (*Velika mačja bajka*) u isto vrijeme kad se rađala i novo oformljena Masarykova država, Čehoslovačka (1918.). Prije toga nije pisao za djecu, a poslije tokom svog novinarskog rada i nakon mnogih publikovanih koserija, feljtona i „kutaka“ za djecu odlučio je u svojim četrdesetim godinama da objavi i zbirku bajki. Ostale dječje knjige su postale isto zapažene. *Dašenjka*, knjiga o piščevom psiću, je izašla još za autorova života (1933.)⁶, dok priče o maci Pudlenci, koje su bile publicirane ranije u novinama, tek poslije Čapekove smrti izlaze zajedno u zajedničkoj zbirci *Imao sam psa i mačku* (1939., editor Miroslav Halík).

Karel Čapek, tadašnji redaktor Narodnih listova, je još prije osnutka Če-

---

5 Karel Čapek (1890.–1938.): prozaik i novinar, dramski pisac i esejist, autor knjiga za djecu, prevodilac i pjesnik, estetičar, književni, likovni i pozorišni kritičar, filozof, filmski scenarist, dramaturg, režiser i glumac, grafičar, javni i aktivni učesnik u društvenim i političkim zbivanjima svoga vremena. Sedam puta su ga nominovali za Nobelovu nagradu za književnost. Sam je vjerovao, da će najljepše knjige napisati između svoje pedesete i šezdesete godine. Na veliku žalost, otišao je s ovog svijeta ne doživjevši ni svoje pedesete. Bez obzira na to pripada onima, koji su češku književnost (poseban doprinos naučnoj fantastici) proslavili u svijetu. Kao pisac i novinar u jednoj osobi bio je majstor svih književnih i novinarskih vrsta.

6 „Dašenjka ili Život šteneta - za djecu napisao, nacrtao, fotografisao i iskusio Karel Čapek“ bajka za djecu i odrasle, gdje autor poseže za tradicionalnim motivima koristeći priče za svog psića Dašu (Dašenjka) kako bi slušala i sjedila na miru. U glavnom dijelu priče pratimo hronološki rast psića, od samog njenog dolaska na svijet, do momenta kad je autor pušta da ide u svijet tj. predaje je novom vlasniku. Kada se rodilo, bilo je to onako nešto bijelo ništa, u šaku se to moglo smjestiti, ali kako je to nešto imalo par crnih ušiju i otraga repić, priznali smo da je to ipak psić, a pošto smo željeli da imamo psa djevojčicu, nazvali smo to nešto Dašenjka. Sićušno i malo, ali dražesno, šarmantno, razdragano, nestašno, zabavno i najslavnije štenešce na svijetu! Gospođica foksterijera! Jednostavno rečeno Dašenjka. (Zahirović 2013: 61)

Kao svestrani nadareni umjetnik Čapek vješto koristio intersemiolgijski princip aplicirajući ilustracije i fotografije kao dopunu tekstu. Neki teoretičari (Mukafovský 1982.; Hoffmann 1989.) smatraju da je Dašenjka sigurno najproslavljenija knjiga na svijetu u kojoj popratno slikovita dokumentacija tj. ono neverbalno dolazi na primarnu poziciju. To nije bio slučaj kod ostalih Čapekovih ilustrovanih djela, mahom putopisa, u kojima je tekstualni dio podredio sve ostalo sekundarnoj ulozi.

Na bivšim jugoslovenskim prostorima se Dašenjka prvi put objavila u zagrebačkom časopisu „Moj pas“ u 1953., gdje je kontinuirano izlazila u nekoliko brojeva. Prevodilac prve Dašenjke je ostao nažalost anoniman. Premijerno pojavljivanje „Dašenka – prvih deset dana“ nalazi se u broju 2 spomenutog časopisa, 1953. Poslije će se uredno pojavljivati i u narednim brojevima časopisa: „Dašenka raste“ (br.3, 1953.), „Dašenka uči“ (br. 4, 1953.), „Dašenka vježba“ (br.5-6, nastavak, 1953.) i „Dašenka“ (br. 7-8, kraj, 1954.).

Neki drugi prijevodi. Dašenka ili život jednog šteneta, za decu napisao, nacrtao, fotografisao i na sebi lično iskušao Karel Čapek (prijevod Milan Čolić). Gornji Milanovac: Dečje novine, 1988.

Dašenjka ili život šteneta (prijevod Petra Malešević). Zagreb: Naklada Haid, 2005.

hoslovačke (1918. godine) oslovio mnoge češke kolege⁷, ne samo pisce, ali i druge umjetnike (slikare, scenografe⁸) i molio ih da se priključe ovom značajnom projektu – pisanju kvalitetnih bajki za djecu i to svako na svoj način.⁹ Prve sakupljene i redigovane bajke pod nazivom *Carstvo bajki*¹⁰ je izdao kao poklon svoj djeci Čehoslovačke za njihov prvi Božić u novoj republici (knjiga se počela pripremati još u toku Prvog svjetskog rata). Od 1918.–1920. su izašle tri zbirke bajki za djecu¹¹, gdje su se neki autori sa svojim prvijencima pokazali vrlo uspješno¹² ili su zbirkama pridonijeli pisci koji su pisali u drugim žanrovima i uglavnom za odrasle¹³. Čapekova ideja, da knjige budu dostupne svoj djeci, i onoj siromašnoj, rezultirala je jeftin i nekvalitetan papir, očigledno je izdavačka kuća nakon rata štedjela na papiru.

Karel Čapek se rodio u živopisnom brdskom kraju Čehoslovačke, u Krkonošama; kraj pišćeva roditelja i djedova, kraj gdje je otac radio kao banj-ski i rudnički ljekar. Majka je sakupljala narodne umotvorine sa upickog kraja¹⁴, gdje je autor odrastao, mada je veliki utjecaj na njegov jezik imala njegova hronovska baka¹⁵ sa majčine strane o kojoj je Čapek često pisao. U istom kraju su se rodili najveći češki pripovjedači, preporoditelji i sakuplja-či etno materijala u devetnaestom stoljeću. Pavić navodi važne podatke iz autorove biografije koji su formirali Čapka kao pisca.

Njegov životopisni planinski zavičaj kolevka je najljepših českih narodnih priča i legendi, detinjstvo provedeno među rudarima i radnicima, ljudima koji su za nesušni hleb sticali bogatstva drugima, zauvek je utvrdilo njegovu ljubav prema malom čoveku, njegovo osećanje humanosti, i njegovu osjetljivost za pravdu, za razumne društvene odnose, za dostojanstvo ljudskog življenja. (Čapek 1960: 125)

7 Josef Čapek, Viktor Dyk, A. V. Frič, Josef Holý, Jan Fr. Hruška, Božena Jelínková, Hanuš Jelínek, Růžena Jesenská, František Khol, Petr Kříčka, Karel Leger, Stanislav K. Neumann, Antonín Sova, Emil Svoboda, Anna Marie Tilschová, Antonín Trýb, Božena Viková-Kunětická, Josef Š. Kubína, Jindřich Š. Baar, Vladislav Vančura, Karel Poláček, Rudolf Těsnohlídek i drugi.

8 Jaroslav Benda, Josef Čapek, Karel Dvořák, Vladislav Hofman, Vlada Hrska, Božena Jelínková-Jirásková, Bohumil Kafka, Jan Konůpek, J. Lada, Richard Lauda, Josef Marek, Alfons Mucha, J. Rohan, Viktor Stretti, Václav Stretti, Václav Špála, Jan Štursa i drugi.

9 Neki od umjetnika primijenjenih umjetnosti su osim ilustracije ponudili i svoju bajku (Josef Čapek, Božena Jelínková, Josef Láda itd.).

10 *Nůše pohádek* I (1918.), II (1919.), III (1920.), editor K. Čapek. Praha: Pražská akciová tiskárna.

11 Izašle su bajke pedeset i devet autora sa ilustracijama trideset i pet ilustratora.

12 Božena Jelínková koja se ujedno uključila u projekat i kao ilustratorica; Helena Čapková, sestra braće Čapek, koja je poslije nastavila da piše.

13 Antonín Sova, Viktor Dyk, Jakub Deml ili Božena Benešová.

14 Úpice, podkrkonoški gradić, u koji se porodica Čapek doselila sa polugodišnjim Karelom i još dvoje starije djece. Tu je Čapek odrastao i završio osnovnu školu, porodica je tamo živjela od 1890.–1907. godine.

15 Čapekova druga bajka Pseća iz 1919. godine je upravo o baci Heleni i djedu Karel i njihovom hronovskom mlinu.

Knjiga je skup od deset bajki¹⁶ koje djeci objašnjavaju mnoge pojave sa kojima se mogu susresti u životu, na primjer, tajne pisama. Djeci će objasniti i razne pojmove iz profesije poštara, policajaca, doktora, vodeničara i lopova, te će objasniti i neke zakone iz carstva mačaka i pasa, sve to s ljubaznim i prijateljskim humorom jer su mu priče „vesele, radosne, pune humora i vedrine“ (Čapek 1970: 175). Iako su je pripremali još 1931. godine, knjiga je prvi put objavljena 1932. godine. Doživjela je mnogo ponovljenih izdanja. Tekst svake bajke karakteriše jasna struktura. Dobro razdvojeni naslovi i podnaslovi se koriste za orijentaciju. Cjelokupni izgled upotpunjuju ilustracije Josefa Čapeka, koji je i autor bajke, koju je napisao 1918. godine: *O mom debelom pradedi i razbojnicima* (u književnom izdanju iz 1932. ju je preimenovao na *Prvu razbojničku bajku*).

Bajkama Karela Čapeka se pripisuje i autorski stil izražavanja, novi rječnik, transformacija riječi ili česti neologizmi. Sve to doprinosi estetskom efektu i stvaraju autorskog osebujnog stila.

Imena koja otkrivaju jezičku igru su vrlo česta, možemo ih naći u svakoj Čapekovoј bajci:

Velika mačja bajka: „Upravnik policije tada sazva svoje najbolje detektive. Bila su to tri brata: Radoznalić, Svugdić i Sveznadić. Zatim lukavi Italijan šinjore Prefrigandis, debeli i dobrodušni Francuz m'sje Valajsje, slavenski gorostas bačuška Kaolavov i sumorni, ćutljivi Škotlandanin mister Džendrlejn.“ (Čapek 1974: 48)¹⁷

Velika policijska bajka: „Tamo ih nekoliko stanuje: Gladibrkac, Cvrkoput, Sjedobrad, Baboćnik, Škrbac, Tintilo, Dadac, Gribo i Kolbaba, zvani Lolac.“ (*ibid*, 92)

Bajka o vodenjacima: „Kvakvakvokoaks se zaljubio. Ugledao je princezu Kuakuakunku i u njemu planu ljubav prema njoj, kvak.“ (*ibid*, 123)

Transformacija i izobličenje stranih riječi¹⁸ povećavaju komičnost situacija, ovi izrazi pomažu pripovjedaču ili nekom liku da izgleda superiorno. Najduhovitije situacije su zasigurno sa mladim razbojnikom Lotrandom kojeg otac šalje u samostan da se nauči raznim prigodnim manirima. „Debeli otac Spiridon učio ga je da govori 'pitšen' i 'gorsamandirn' nemački, a časnici otac Dominik nabijao mu je u glavu kojekakve francuske 'trešarme'...“ (Čapek 1960: 22)

Zanimljiva daljnja karakteristika Čapekovih bajka je enormno korištenje enumeracije ili nabiranja. Namjenski je koristio ovu vrstu stilske figure karakterističnu po dugom nizu riječi, koje uglavnom pripadaju istom semantičkom području u skoro svakoj Čapekovoј bajci. Iz sljedećeg primjera (*Razbojnička bajka*) vidimo akcentiranje komičnosti, gradiranje dramske

16 *Poštarska i druge bajke: devet bajki Karela Čapeka i još jedna Josefa Čapeka kao nagrada marljivu čitatelju* (usp. Bibliografija).

17 Neprezniji prijevod: „I dabome, komesar odmah pozove sve svoje najbolje detektive: Radoznalka, Svugdića i Sveznanka, pa previjanca talijana sinjora Prefrigandisa, veselog debeljka Francuza mesje Valajseja, diva bačušku Kaolava i sumornog šutljivog Škotlandanina Zvoljlu.“ (Čapek 1970: 94)

18 Većinom su to riječi iz njemačkog i francuskog, jezici na kojima je Čapek isto studirao ili sa njih prevodio.

situacije, poučavanje i bogaćenje čitalačkog vokabulara.

Sad tek vidim da František Kral nije ukrao, nije uzeo, nije otuđio, nije čornuo, nije zdipio, a od novca koji mu je dat na čuvanje nije prisvojio ni jedne prebijene pare, ni cvonjka, ni crkavice, mada, kako je docnije utvrđeno nije sam imao ni za zemičku, ni za hlebac, ni za kiflu, ni za pogačicu, ili koju drugu vrstu hrane ili poslastice, nazvane još i pekarski proizvod ili latinski cerealía. Ovim proglašavam Františeka Krala nevinim za delo ubistva, umorstva, latinski homicidia, ubijanja, zakopavanja mrtvog, pljačke, nasilja, krađe i zločinačkog dela uopšte. (Čapek 1960: 15)

I kod korištenja pridikovanja Čapek često zasmješnjuje svoje „seriozne“ likove. Dobri poštar Kolbaba (*Poštarska bajka*) traži Maricu u koju je zaljubljeni František, koji joj je poslao pismo koje nažalost nije adresirao. Kad Kolbaba nakon uzaludnog jednogodišnjeg traženja Marice sretne Františka ljutito se mu nagovori zbog neodgovornosti:

...vi ste, dakle, onaj blesavko, glupak, zvekan, zavrzan, dedak, spletenko, šmokljan, zvekan, trapša, klipán, smetenjak, bezglavko, tunja, vetropir, vetrogonja, sumanutí, čaknutí, udareni mokrom čarapom, zvrndov, neurednjaković, trnjezgalo, tikvan, slabotinja, kvaritesto, mamlaz, i zvezek, budala, tokmak, suklata, šeprtlja, Martin i spletenko, koji nam je u poštansko sanduče bacio pismo bez marke i adrese? (Čapek 1960: 44)¹⁹

Ili često pri komparaciji Čapek koristi enumeraciju, npr. u *Velikoj policijskoj bajci*: „E, ljudi moji, još nikada u životu nisam pušio tako dobar duhan. Nije bio prejak, imao je miris meda, vanilije, čaja, cimeta, tamjana, karanfila i banane...“ (Čapek 1974: 102)

Čapek koristi svoje jezičke inovacije i neologizme da nazove neke lijekove i bolesti od kojih boluju neka natprirodna bića iz *Doktorske bajke*:

Pacijent pokazuje znakove da je progutao šljivu, odnosno debelu šljivu kalanku, odnosno košticu. Po mom skromnom uvjerenju on se razbolio od žestoke šljivoloze.

Hm, hm, rekao je doktor iz Horžičeka, ja bih rekao da je to prije zagušujuća šljivogina.

Ne bih se rado suprostavljao poštovanim kolegama, rekao je kostelečki doktor, ali mi se čini da se u ovom slučaju radi o grkljanovoj košticolozí.

Gospodo, rekao je upicki doktor, predlažem da se složimo s dijagnozom da je gospodina Magijaša spopala žestoka šljivogrlata košticolozá. (Čapek 1970: 94)

19 Čapek se vješto poigrava „dječjim“ psokvama koje su u suštini komične i poučne. Navodimo radi usporedbe istu situaciju samo druge prijevode: „...dakle, vi ste ta luda, tuluman, smušenjak i glupan! Vi ste dakle ta trublja, makovnjača, nespretnjaković i tikvan, pometalo, spadalo, tulipan, salata i ružmarin! Dakle, vi ste taj utučeni, čaknuti, uplašeni, suludi i mokrom krpom udareni, naduti i tupavi! Vi šljivo, pijanice i Gašparu, jaganjče i Matijo, smetenjaku i vjetrogonjo, pa vi ste bacili to pismo bez marke i adrese u poštanski sandučić.“ (Čapek 1970: 79)

Renata Kuchar nije u potpunosti prevela ovaj dio, skratila ga je. Citiramo odlomak iz 4. izdanja. „...dakle vi ste ta truba, šašavac, smetenko, šeprtlja, šuplja glava i nespretnjaković, onaj čaknuti, budalasti, glupavi, tupavi, bezglavi smušenjak što je u poštanski sandučić ubacio pismo bez marke i adrese?“ (Čapek 2021: 28)

Ili iz nastavka priče koji se zove Hejkalov slučaj:

Oho, rekoh, dakle, vi ste ta sakramentska bitanga što plašite po šumi ljude? O, dragoviću, pa i pravo je da nemate glasa. Zar da vam ja sad liječim vaš lari i fari-ngitis ili gatar grla, to jest, hoću reću katar grla, da biste opet po šumi natjeravali ljude i izazivali užas. Ne, ne, samo vi idite lijepo s milim bogom pa i dalje kašljite i šipučite, pa će ljudi od vas barem imati mira. (Čapek 1970: 95)

U dijelu bajke u Slučaju sa havlovskim vodenjakom, Čapek se isto igra s neologizmom „linimentum – „Djedice, vi imate reumu. Dat ću vam jednu mast, zove se linimentum, zapamtite.“ (Čapek 1970: 98)

Korištenje autorskih riječi, neologizama, igranje sa dijalektima, otkriva nam piščevu ljubav ka jeziku, laskost pisanja, kao i razigranost koja će zasigurno zaokupiti i zabaviti čitaoca.

Prijevod i adaptacije bajki Karela Čapeka na bosanskohercegovačkoj sceni

Prve adaptacije i „uvezene“ češke dramatizacije prozних djela Karela Čapeka na jugoslovenskim teatarskim scenama su se pojavile tek početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća. Scenski su se najviše interpretirale bajke iz pomenutih *Devet bajki* (1932.)²⁰. Neke bajke iz ove zbirke su prevedene na „jugoslovenske“ jezike više puta i prijevod su doživjeli mnoga izdanja (usp. Bibliografija), prevashodno zbog toga što su Čapekove bajke bile sastavni dio obavezne školske lektire u trećem i četvrtom razredu osnovne škole u periodu sedamdesetih i do polovine osamdesetih godina XX. stoljeća. U Hrvatskoj je *Poštarska bajka* još uvijek obaveznom lektirou u drugom razredu osnovne škole, zato nije ni čudno što je prednjačila u prevodenju i teatarskom izvođenju za razliku od ostalih bajki.²¹ Mnogi prevodioci²² su se trudili da u što većoj mjeri približe najmlađim čitaocima posebnost Čapekovih bajki. Tu je razlog izrazito slobodnog prevodenja, u nekim slučajevima čak su se prevodile samo češke adaptacija i dramatizacije pomenutih bajki.

Na izdavačkom tržištu u Bosni i Hercegovini su se bajke Karela Čapeka pojavile malo, dvaput su publikovane u časopisima i jedanput u knjižnom

20 Na bivšim jugoslovenskim prostorima ova zbirka nikada nije bila publikovana pod originalnim naslovom (*Devet bajki* i još jedan dodatak/jedna dodatna/ od Josefa Čapeka). Najpribližniji već spomenuti prijevod je Jirsakovih iz 2002: *Poštarska i druge bajke: devet bajki Karela Čapeka i još jedna Josefa Čapeka kao nagrada marljivu čitatelju*.

21 *Poštarska bajka* je priča o poštenom poštaru Kolbabi koji svoj posao shvaća odgovorno i ozbiljno. Dok je razvrstavao pisma pronađe jedno s nepotpunom adresom. Umoran zaspri u pošti i nasreću ga probude mala bića koja se inače skrivaju od ljudi i igraju se pismima kao s kartama. Oni imaju posebnu sposobnost da osjete topla i studena pisma. Pismo s nepotpunom adresom puno je ljubavi, i to je dovoljan razlog da se poštar Kolbaba uputi u veliku pustolovinu da pronađe Marženku koju voli František. Priča je poučna i govori o ljudima koji vole svoj posao, njima ništa nije teško i vole da usrećuje druge.

22 Jaroslav Mali, Krešimir Georgijević, Nada Doroški, Mirko Jirsak, Milan Tabaković, Jan Beran i drugi.

izdanju.²³ Ni teatarske scene nisu prednjačile u insceniranju adaptacija njegovih bajki, premijerno su izvedene tri Čapekove bajke, dvije u lutkarskoj, a jedna u dramskoj produkciji.²⁴

Dvije lutkarske postavke bajki (*Druga razbojnička bajka* i *Velika policijska bajka*) su bile povjerene bugarskom režiseru Slavču Malenovu, koji ne samo da je postavio oba teksta, ali je prije svega predstavio Čapeka kao dječjeg autora pozorišnoj publici predškolskog i školskog uzrasta.²⁵ Godine 2004. je režirao u Banjoj Luci u Dječjem pozorištu Republike Srpske po motivima Čapekove *Velike policijske bajke* lutkarsku inscenaciju pod nazivom *Aždaja iz Vojteške ulice* (premijera 8. maja 2004. godine), dok je u daljnjoj sezoni režirao *Razbojničku bajku* u Pozorištu lutaka Mostar²⁶ (premijera 11. oktobra 2005.). Obje inscenacije su bile namijenjene najmlađima, od pet/šest do jedanaest godina, i trajale su jedan školski sat. Režijska koncepcija, uključujući scenografiju i mizanscen, se približila minimalističkom i funkcionalističkom na sceni. Na malom scenskom prostoru je režiser svjetlom vješto kreirao još „manji“ dramski prostor, u kojem ograđuje kretanje glumaca i lutaka, kako bi usmjerio svu gledalačku koncentraciju na tok priče. Za obje inscenacije reditelj Malenov je primijenio marionete, glumci su interpretirali dva ili tri lika i animirali isto toliko lutaka. U njihovoj izradi se insistiralo na njihovoj slikovitosti, ali nastojalo se pomoći slikovitosti da se usaglasi sa karakterologijom likova. Scenografija je i ovog puta satkana od čistih funkcija, bez suvišne retorike, opisa i egzaltacija, sa pozadinom kao definiranjem prostora: scenografija je svojevrsni mobilijar (u nedostatku pogodnijeg termina), smještena u središte scene, koja se, u procesu odvijanja predstave, modelira, otvara i zatvara, mijenja svoje lice i svoje naličje, dozvoljava glumcima da se kreću oko nje, ali da ulaze i u njenu utrobu.

23 „Ptičja bajka“. *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. 6. 1951;

„Priča o vodenom čovjeku“. Sarajevo: Oslobođenje, 19. 10. 1960, g. XVII, b. 4465; „Velika ljekarska bajka i druge priče“, prijevod Jan Beran. Sadržaj: *Velika ljekarska bajka, Velika mačja bajka, Velika policijska bajka, Pseća bajka, Bajka o vodenjacima*. Sarajevo: Veselin Masleša, Lastavica, 1974.

24 Kad je u pitanju adaptacija Čapekovih bajki na bosanskohercegovačkim scenama skoro sve Čapekove bajke su se igrale na teatarskim scenama zemalja bivše Jugoslavije. Nisu se izvodile *Ptičja bajka, Bajka o vodenjacima, O začaranom skitnici i O sretnom siromahu*. Najviše je inscenirana *Poštarska*, a slijedile su *Doktorska, Mačja, Razbojnička, Skitnička, Policijska* i *Pseća bajka*. (usp. Literatura: Zahirović 2014.)

25 Kad je pitanju bosanskohercegovačka a posebno mostarska lutkarska umjetnost Malenov je ostavio neizbrisiv trag u ovom poslijeratnom periodu. Već nekoliko godina, gotovo redovito, dolazi u Mostar; katkad i sa čitavom ekipom svojih suradnika, scenografom, kostimografom, muzičkom ispomoći, i ne samo da režira i ostvaruje predstave zavidne estetičke vrijednosti, već u svoj rediteljski rad inkorporira i niz drugih aspekata, neophodnih za teatarski razvoj jedne lutkarske teatarske ustanove. Nije pristajao samo na to da načini predstavu, on je odgajao, upućivao u tajne teatarske umjetnosti, radio na glasovnim postulacijama, na vladanju lutkom, na otkrivanju filozofije lutkarstva. Svaka njegova režija je ovdje bila i neki mali univerzitet.

26 Od 2014. Mala scena pomenutog pozorišta nosi naziv Mala scena „Karel Čapek“.

Banjalučka inscenacija je kombinirala igru glumaca i lutaka, gdje su tri naratora kabaretskom formom na duhovit način i uz blagu ironiju uvodili publiku u Čapekovu priču u kojoj se oslikava život državnog službenika Trutina. Pošten, vrijedan i nadasve istrajan čovjek, tokom radnog vremena nalazi jaje u Vojteškoj ulici u Pragu, iz koga se izleže malena troglava aždaja – Amina. Kod Čapeka je sedmoglava, ali Malenov se brojem tri u svojoj interpretaciji konstantno igra, tri naratora-blizančad, koja napuštaju svoje zajedničke hlače tek kada počinju da pričaju priču tj. koriste lutke, dalje vidimo tri svijeta, vanjski sa drugim likovima, unutrašnji svojstven samo glavnom junaku i onaj bajkoviti. Dramski predložak ne prati Čapekovu bajku hronološki, ali svjesno koristi sretan kraj iz prologa o maurskom kralju i kači ga na priču o Trutinovi, koji se sretno oženi sa princezom za razliku od Čapekovog otvorenog kraja.

Maestralnošću svoje priče, Čapek oblikuje ljudska iskušenja koja su oslobođena bilo kakvog didaktizma i neposredno se ugrađuju u maštovnu sposobnost dječje recepcije. Iskušenja se ređaju, a mladi Čapekov junak pada iz ispita zločinstva, bez obzira što nagon za samoodržanjem biva sve naglašenijim. U trenutku kada treba učiniti zločin, junak zapravo napadnutom, nudi ono što mu je još jedino preostalo za to samoodržanje. I, dakako, spasenje dolazi samo od sebe, dolazi nagrada, mladi se junak vraća u civilizaciju i postaje njen integralni član [...] Čapek nije spreman da djeci nudi utopiju, lažnu sliku: i zlo posjeduje svoju trajnost i, zavisno od okolnosti – transformira se.

Režiser ovih inscenacije nam pokazuje da Čapekov humor s početka prošlog vijeka, još uvijek je aktuelan, osobito u onim zemljama gdje se slobodno šire birokratija i korupcija.

Veliku doktorsku bajku je premijerno ponudilo 10. maja 2010. godine mlado bosanskohercegovačko pozorište PIR (2009.) u kompletnoj režiji (dramatizacija, režija, gluma, produkcija) glumice Jelene Medić. Režijsku inspiraciju je pronašla u spetaklima kanadskog cirkusa Du Solei, ali je u svojoj postavci nastojala da sačuva duh piščeve ideje, iako je priča akcentirana na dio bajke o Solimanskoj princezi. Predstavom dominira iskrena i naivna klaunovska igra na ogoljenoj sceni, glumci se igraju „teatra u teatru“, demonstrativnim načinom pokazuju i ukazuju na duhovitost bajke, koristeći začudni efekt na sceni (spontano „izlaze“ i „ulaze“ u lik).

Čapek je volio i razumio je djeci (iako ih nije imao i bajke mu pristupačne i odraslom čitaocu). U bajke je uspio da unese orginalan duh svoje zemlje, svog rodnog kraja, likova iz bajki, koji kojim se prilazi drugačije i na maštovitiji način. „U njima ima i vila, i duhova, i zmajeva, i čarobnjaka i čarolija, ali sva ta natprirodna bića izgledaju smešno i jadno pred savremenim čovekom i njegovim dostignućima.“ (Čapek 1960: 128) Iako je većina Čapekovih bajki doživjela stogodišnjicu još uvijek priče zrače, zanimljive su, čitaju se na dušak, ispričane su duhovito, ljudski, rješava se u njima običan čovjek, žive su, dramatične, sa zapletima, s puno osebjnog čapekovskog humora i veselosti. Optimistične su jer Čapek dokaže i negativne postave natjerati da se zamisle nad učinkom, nisu poučno nametljive, mada iz njima zdrava didaktičnost skriva.

Literatura

- ČAPEK, K. (1970.): *Bajke*. Zagreb: Mladost.
- ČAPEK, K. (1988.): *Dášeňka čili život štěněte*. Praha: Albatros.
- ČAPEK, K. (1972.): *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívazek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros.
- ČAPEK, K. (1971.): *Marsyas - čili na okraj literatury: 1919-1931*. Praha: Československý spisovatel.
- ČAPEK, K. (1957.): *Pohádky Karla Čapka*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.
- ČAPEK, K. (2021.): *Poštarska bajka*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- ČAPEK, K. (1960.): *Velika policiska bajka* [Beleške o Karelů Čapek napisao B. Pavić, s. 127.–128.]. Beograd: Mlado pokolenje Beograd.
- ŠMAHELOVÁ, H. (1989.): *Návraty a Proměny: literární adaptace lidových pohádek*. Praha: Albatros.
- TOMAN, J. (1992.): *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- URBANOVSKÁ, S, ROSOVÁ, M. (2005.): *Žánry, osobnosti, díla*. Ostrava: OU.
- VAŘEJKOVÁ, V. (1994.). *Česká autorská pohádka*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- ZAHIROVIĆ, H. (2014.): „*Adaptacija proznih djela Karela Čapeka na teatarskim scenama bivših jugoslovenskih zemalja*“. Riječ 3-4. Književni klub Brčko distrikt.
- ZAHIROVIĆ, H. (2013.): „*Dašenjka – najslavnije štene na svijetu slavi 80. rođendan: Čapekova bajka osvojila i Japance*“. Zagreb: Susreti.

Bibliografija bajki Karela Čapeka u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji

- Bajke* (prijevod Jaroslav Mali), Beograd: Geca Kon, Zlatna knjiga, 1939.
- Bajke* (prijevod Jaroslav Mali, Krešimir Georgijević, Nada Doroški), Beograd: Novo pokolenje, Moja knjiga, 1950.
- „*Ptičja bajka*“, *Oslobođenje*, Sarajevo, god. VII., 13. 6. 1951.
- „*Ptičja bajka*“, *Kalendar Prosveta*, Beograd, 1955., str. 138–141.
- Velika policiska bajka* (prijevod Jaroslav Mali, Nada Doroški, Krešimir Georgijević). Beograd: Mlado pokolenje, 1960.
- Bajke* (prijevod Mirko Jirsak). Zagreb: Mladost, 1963.
- Velika doktorska bajka* (prijevod Milan Tabaković). Beograd: Mlado pokolenje, 1964. Reizdanje: 1965., 1967., 1968., 1969.;
- Bajke* (prijevod Mirko Jirsak). Zagreb: Mladost, 1965. Reizdanje: 1966., 1970., 1975., 1980.
- Poštarska bajka* (prijevod Mirko Jirsak) in *Tamo negdje preko gora: izabrane priče*. Zagreb: Školska knjiga, 1966. Reizdanje: 1970., 1972., 1975., 1977., 1979., 1980.
- Poštareva priča* (preveo Petar Andrić). Beograd: Mlado pokolenje, 1966.
- Drvoseča* (prijevod Mitra Petrović). in *Najlepše bajke i priče*. Beograd: Bor-

ba, edice *Žar-ptica*, Biblioteka za dečje popodne, Lektira za OŠ, 1969.
 Velika doktorska bajka (prijevod Milan Tabaković). in *Četiri sveta za vas*. Beograd: Mlado pokolenje, Lektira za četvrti razred OŠ, 1971. Reizdanje: 1973., 1975., 1976.

Velika doktorska bajka (prijevod Milan Tabaković). Beograd: Industradiakta. Lektira za četvrti razred OŠ, 1971.

Velika ljekarska bajka i druge priče (prijevod Jan Beran). Sadržaj: Velika ljekarska bajka, Velika mačja bajka, Pseća bajka, Bajka o vodenjacima, Velika policijska bajka. Sarajevo: Veselin Masleša, Lastavica. Lektira. 1974.

O teoriji bajke (prijevod Živorad Jevtić). in *Narodna bajka u modernoj književnosti*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, Nolit, 1978.

Ptičja bajka (prijevod Jaroslav Mali), Bajka o vodenjacima (prijevod Krešimir Georgijević). in *Bajke i priče*. Beograd: Nolit, Prosveta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Lektira za treći razred OŠ, 1979., Reizdanje: 1980., 1983., 1984.

Pošarska bajka (prijevod Mirko Jirsak). in *Tamo negdje preko gora*. Zagreb: Školska knjiga, kol. Dobra knjiga, Lektira za četvrti razred OŠ, 1981. Reizdanje: 1983.

Velika doktorska bajka (prijevod Milan Tabaković). in *Bajke, basne i priče iz svetske umetničke književnosti*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Lektira za treći razred OŠ, 1982.

Pošarska bajka (prijevod Mirko Jirsak). in *Andersenove i druge priče*. Zagreb: Školska knjiga, Dobra Knjiga, Lektira za drugi razred OŠ, Reizdanje: 1987.

Pošarska bajka (prijevod Mirko Jirsak), in *Sto lica priče – Antologija dječje priče s interpretacijama*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Pošarska bajka (odlomak bajke u prijevodu Dagmar Ruljančić). in *Primjeri dječje književnosti*. Zagreb: 1996.

Bajke. (izabrala i priredila Marina Džida, sadrži i bajku Karela Čapeka). Split: Laus, 2000.

Pošarska bajka (prijevod Marie Sohr i Mato Pejić). Zagreb: Naklada Fran, 2001.

Pošarska i druge bajke: devet bajki Karela Čapeka i još jedna Josefa Čapeka kao nagrada marljivu čitatelju (prijevod Predrag Jirsak. Sadrži i *Prvu razbojničku bajku* Josefa Čapeka). Zagreb: Znaje, 2002. Reizdanje: 2005., 2010., 2013., 2015.

Pošarska bajka (prijevod Renata Kuchar). Zagreb: Mozaik knjiga, 2002. Biblioteka Zlatna lađa. Reizdanje: 2003.

Lektira za drugi razred osnovne škole (priredila Lucija Puljak, sadrži i bajku Karela Čapeka). Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.

Izabrane bajke (prijevod Miroslav Koller). Sadržaj: Pseća bajka, Ptičja bajka, Bajka o vodenjaku, Velika mačja bajka, Velika policijska bajka. Zagreb: Diroma, 2003.

Pošarska bajka (prijevod Saša Jokić). Zagreb: Zagrebačka stvarnost, 2003.

Pošarska bajka (prijevod Predrag Jirsak, 1 CD, 38 min, govori Dubravko Sidor). Zagreb: Medus biro, 2009.

Pošarska bajka (prijevod Renata Kuchar). Zagreb: Mozaik knjiga, 2013. Re-

izdanje: 2015., 2018., 2021.

Velika policijska bajka (prijevod Nada Doroški, Krešimir Georgijević i Jaroslav Mali). Beograd: Bookland, 2004.

Poštarska bajka (prijevod Dagmar Ruljančić). Varaždin: Divič, 2005. Reizdanje: 2008., 2018., 2021.

Poštarska bajka (prijevod Tomislava Balić). Zagreb: Bulaja naklada 2011. [Hrvatska akademska i istraživačka mreža – CARNET: e-Lektire 2018.]

**БАЈКЕ
ВАЈКЕ**

ИВАН ИВАНОВИЧ ЦАРЕВИЋ

(Белоруска бајка)

Живео једном један цар у некој земљи, неком царству и имао је сина, Ивана Ивановича – царевића. Цар га никуда није пуштао до осамнаесте године, да се не би загледао у нешто и губио време. А син га једном моли:

– Оче рођени, пусти ме света да видим.

Цар му је дао друштво војника, дао коња, појас, мач и оружје. Путовао је и путовао царевић, ловио по шумама и честарима, после изашао на пољану и тражио место где да се одмори. Једном је на тој пољани Баба Јага Коштана Нога раскопала ливаду и засејала лан. Послала је у лан три кћери: две рођене и трећу – пасторку. Треба да чисте лан од корова. Угледале су оне царевића, а он њих. Виделе су како је он веома леп младић и најстарија кћерка рече:

– Ах, какав добар младић! Добар и леп! Када би се оженио са мном, ја бих му сашила такав тепих, да га у целом царству не би нашао!

А средња кћерка каже:

– Та твоја није бајка, већ причица! А ово је моја загонетка. Ако би се оженио са мном, ја бих једном марамом обукла ово војничко друштво, сама бих се обукла и њега бих обукла.

А он све то чује. Трећа тада, пасторка, говори:

– Те ваше нису ни бајке, ни загонетке. Ево моје и бајке и загонетке: ако би му била судба да мене узме за жену, ја бих му родила дванаест синова – глас у глас, влас у влас, на челу – звезде, на потиљку месец, ноге до колена у злату, а руке до зглобова у сребру.

А он је све то чуо. Када је све саслушао, повео је своју војску и пошао кући.

Долази кући, а цар га пита:

– Па, сине мој драги, где си био, шта си видео? Јеси ли за какво чудо чуо?

А он тада каже:

– Па, ето, оче, нигде нисам био и ништа нисам чуо, само сам видео. У шуми–честару Баба Јага Коштана Нога је раскопала ливаду, засејала лан и послала три кћерке да чисте лан од корова. Када су ме виделе, како сам успешан младић, леп и добар, најстарија кћерка је рекла да, када бих се оженио са њом, тепих би ми сашила, каквог у целом царству не би било! А средња је рекла, да би ми велику загонетку задала: једном би марамом моје војнике обукла, себе обукла и мене. А трећа, пасторка, каже да то нису ни бајке, ни загонетке. Она би ми родила дванаест синова–соколова: влас у влас, глас у глас, до зглоба руке у сребру, до колена ноге у злату, на челу звезде, на потиљку месец.

Тада цар рече:

– Боље, сине, узми ту, која ће да роди дванаест синова–соколова: влас

у влас, глас у глас, до зглоба руке у сребру, до колена ноге у злату, на челу – звезде, на потиљку – месец. У нашем царству јунака је мало, тада ће их бити више. То већ неће бити једноставни, већ прави јунаци. Тада царевић рече да је она лоше обучена и није срећена. А отац му тада каже:

– Ништа, сине, узимај. Ако си ти царевић, и она ће бити царевићка. Сигурно – код маћехе живи. Зато ју је лоше и обукла, да се у њу нико не би загледао.

Пошао је царевић код Баба Јага у просидбу. Она га је одбила, рекавши да пасторка ништа не уме да ради. А он се сусрео са пасторком и она га учи:

– Види, она ће ме извести у трећој десетици девојака у најлепшој одећи, тако да ме нећеш препознати. А мува ће зујати од тебе кроз моју главу, и ти ме тако и изабери. Баба Јага ће те одбијати, али ти је не слушај. Тако мене изабери.

Баба Јага му је изводила два пута по десет девојака, али царевић ниједну није изабрао.

– Нема овде, – каже, – те, која мени треба.

Тада је извела трећу десетицу. Тада је мува од њега полетела кроз њену главу, и он ју је узео за руке и каже:

– Ево је моја. Више ниједну нећу.

Царевић се оженио са њом за свој трошак, као да му је рођена. Како је направио свадбу, шаље му неки цар писмо: хоће да ратује са њим. Чим је примио писмо од тога цара, који већ хоће са њим да ратује, узео је своју војску и пошао на границу да ратује. А жена му је два дана пред одласком остала трудна. Царевић каже оцу:

– Оче рођени, када се породи моја жена – да ли је живо или мртво, лоше или добро, само ми пошаљи курира да донесе вест на границу, да бих ја знао.

Пошла је она у шталу да се породи. Када је рађала, маћеха–змија се у сламу претворила и једанаест синова зграбила, док је дванаестог пасторка у рубље узела и у палату однела. Тамо су сви почели да плачу и да кукају, када су све чули и видели: нема деце, колико је рекла, већ само једно.

Пише отац сину писмо на границу, да му је жена родила сина, каквог је обећала: влас у влас, глас у глас, до зглоба руке у сребру, до колена ноге у злату, на челу – звезде, на потиљку – месец. Али само једног је родила, не дванаест.

А Баба–вештица је знала да ће писмо ићи Ивану Ивановичу на границу. На дванаест гласника је поставила дванаест тиквица, да би угатала ко иде, да би се она домогла писма.

Путује генерал на границу са писмом за царевића. Путује, а вештица изашла пред њега и каже:

– Добар дан, нашег свата човече и гласниче! Преноћите код нас, ми ћемо вас почастити, загрејаћемо купатило, наредићемо слугама да вам спреме бању. Коњу ћемо дати сена и овса.

Он је послушао и свратио. Тако су они припремили купатило, он се

загрејао и дошао. Нахранили су и напојили генерала и дали му место за спавање, а коњу су дали сена и овса. Само што је заспао, узели су му писмо, које је цар послао и бацили у пећ. А друго су сами написали: „Сине мој драги! Родила је твоја жена нешто, не зна се шта: ни прасе није, ни штене –а сигурно није човек. Шта наређујеш да учинимо?“ Овај генерал је устао ујутро, папир ставио у џеп и пошао. Мислио је да је то исти папир. Долази генерал код царског сина на границу. Капу скида издалека. Прилази ближе, клања се:

– Дobar дан, Иване Ивановичу!

– Здрав био, генерале гласниче! Доносиш ми папире?

– Да, папире.

Царевић је тада узео тај папир и чита, како његова жена није родила човека, већ нешто што није ни прасе, ни штене. Размишљао је, шта да нареди да се учини са њим? Како је прочитао, за главу се ухватио и заплакао. Пише Иван Иванович тада оцу у одговор: „Оче рођени! Шта да радимо, тако је, како је – крстите га до мога доласка.“

Тако је овај генерал примио одговор на руке и упутио се у своју земљу. А ови злотвори су опет изашли на пут и кажу:

– Хајде код нас на ноћење и одмор, нашега свата човече!

Свратио је код њих. Напојили су га, нахранили, дали му место за починак. Када је легао, узели су његово писмо, прочитали и спалили. А сами су написали: „Оче мој рођени, ако моја жена није родила то, што ми је као девојка обећала, водите је где хоћете, само да њено дете не видим на очи! Ако није родила, како је обећала!“

Гласник–генерал је сутрадан рано сео на коња и пошао. Стиже он кући, а цар пита:

– Па, генерале–гласниче, је ли све у реду код мога сина на граници?

– Хвала Богу, све је у реду.

И дао је цару писмо. Отац је узео то писмо, разбио печат и, како је прочитао, заплакао је. Тада је сазвао веће.

– А где да је одведем са дететом? Син је наредио да дете нестане, пре него што се он врати из рата. Рекао је да жену и дете одведемо где хоћемо.

Тада је један сенатор устао и рекао:

– Треба да направимо стаклено буре, гвоздене обруче да поставимо, смолом осмолимо и у море пустимо. Нека плови, па где доплови.

Решили су и урадили тако, како је сенатор рекао. Стаклари су направили стаклено буре, поставили је ту са дететом, ковачи су оковали обруче, засмолили смолом и пустили у море.

Син се вратио из рата. Веома се растужио, када је сазнао шта су му урадили са дететом и женом. Дуго је путовао око мора – нигде их није могао наћи, буре је отпловило. Заплакао је тада од туге и пошао код те исте Баба Јаге и... оженио се њеном рођеном кћерком. А син, који је пловио са мајком, пловио–пловио, и није растао недељама и данима, растао је сатима. А мајка је плакала и исплакала пуно буре суза. Тако су они тонули у сузама. Тада је син, када је буре дошло до једне обале, рекао:

– Мајко моја рођена, благослови ти мене, да се стаклено буре и гвоздени обручи распадну.

А она рече:

– Бог те благословио, сине!

Тако је рикнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, стаклено буре и гвоздени обручи, распадните се сада! Докле да моја мајка тугује? Брзо ћемо се утопити у мајчиним сузама!

Тада – пок! пок! – и распали су се обручи. Буре се распало у макова зрна. И тада је син узео мајку за руку и повео је. Одвео ју је на тако високу планину, да се не може ни замислити, ни погодити, ни у бајкама испричати. Назива се она Будај-планина. Направио је план, узео мајку за руку и повео око планине, а тада каже:

– Мајко, благослови ме, ја ћу на овој планини Будај–град да саградим.

А мајка му каже:

– Дете моје мило, дете моје драго, чиме ћеш град градити? Ми, сем душа, ничега немамо.

А он каже:

– Мајко моја драга, благослов твој ми је једино важан.

Како је изашао он на два сата до свитања, сишао са горе наниже, како је викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, нека се буре злата и буре сребра докотрљају до мене!

И докотрљаше се златно и сребрно буре. И тада он каже мајци:

– Мајко моја драга, већ имамо новца. Сада ти мене благослови, да до наше Будај-планине доплива судба.

А мајка одговара:

– Благословљавам те, дете моје.

Тада иду морем барке са дрвима, трупцима, гредама, даскама – од цара, од оца. Он зна, да је његов син жив, да ће се одазвати, појавити. Изашао је син на планину, видео те барке и викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, трговци–трговци, веслачи-веслачи, довеслајте до моје стрме планине, ја ћу товар да купим! По цени ћу дати и вашем цару дар послати.

Усидрили су барке поред обале. Товар су испоручили поред ове стрме планине, он је платио трговцима двоструку вредност и цару је дар послао. Они су запливали кући, а син рече:

– Мајко моја рођена, благослови ти мене да сазнам, шта ће отац и маћеха говорити, као дођу купци.

– Сине мој драги, благословљавам те.

Тада се он претворио у голуба и полетео за трговцима. Допловили су трговци до свога цара, а он их пита:

– Па, трговци, где сте били, шта сте видели?

А они кажу:

– Ваше величанство, видели смо велику планину, која се не може ни замислити, ни погодити, ни у бајкама испричати – таква висина, таква ширина! И на тој планини неки купац све барке зауставља, товаре и шуме купује. Каже да ће саградити Будај-град. Двоструку цену нам је

платио и вама је дар послао.

Цар на то каже:

– Сигурно је то мој син. Треба му још више послати, да би брже град саградио.

А син је у то време све чуо и полетео у облику голуба код мајке, поново постао младић, изашао на планину и викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, где сте ви тесари, дрвосече, столари, ковачи – сви дођите на моју стрму планину! Ја ћу цену платити, Будај-град да градимо!

Како је викнуо – скупили су се око њега дрводеље, тесари, зидари, ковачи – баш сви. Објавио је он план и почео да гради. И за пола месеца саградио је град – продавнице, цркве! Тада опет дођоше они трговци са товаром. Он је изашао, викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, трговци–трговци, веслачи–веслачи, веслајте до моје стрме планине, Будај–град треба да подигнем!

Они су му дрво довукли, он им је двоструко платио, нахранио, напојио и кући их пустио. И још је цару дар послао. Они су тада пошли, а он се поново претворио у голуба и полетео за трговцима. Док су ти трговци стигли, он је већ све чуо.

Стижу, цар пита:

– Шта је било трговци, по којим градовима, по којим државама сте путовали? Шта сте чули, шта сте видели?

А они кажу:

– Ваша светлости, даље од Будај-града нигде нисмо били. Тај купац нас не пушта даље!

Цар говори маћехи:

– Сигурно се то мој син појавио!

А маћеха каже:

– Није то чудо, већ је получудо, што је Будај-град саграђен моћан и леп. Има код моје мајке у тридеветом царству на тридеветој земљи град већи од Будаја – око њега је зид у три аршина¹ дубине и ширине. А у штали има пар таквих ждребаца – када пођу у шетњу, искре кроз зид у три аршина пробијају.

А син му са голубовима седи и све слуша. Тада је долетео до мајке и постао младић. А мајка пита:

– Шта је, мој сине вољени, шта су тамо отац и маћеха рекли?

А он каже:

– А ето, стигли су трговци, и почели да се хвале, да нигде даље нису били, осим у Будај-граду у тврђави, а маћеха је рекла да то није чудо, што је Будај-град велика тврђава. Њена мајка има град – три аршина зидови у дубину и у ширину. И још има у штали пар ждребаца. Када пођу по граду у шетњу, искре кроз пробију зид.

Тада он каже:

– Благослови ме, мајко, да за ноћ тај зид од Баба Јаге пређе код мене, стане око мога града, и да та два ждрепца буду у мојој штали и по мом граду шетају.

1 Аршин је стара мера за дужину, износи 71,12 центиметара.

За два сата до осветка изашао је он на стрму планину и викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, негде у тридеветом царству у тридеветој земљи код Баба Јаге постоји камени зид у три аршина ширине и дубине! Дођи до мене, стани око мог града, и нека дође тих пар ждребаца!

Како је викнуо, све то, што је било код Баба Јаге, стигло је до њега. Тада је послао цару писмо, да пошаље још доброг товара – робе. Цар је, коначно, послао. Тада је он купце почастео и дар цару послао. Трговци су ти стигли, он је сео са осталим голубовима и седи. А отац пита трговце:

– Па, трговци, где сте били, шта сте видели? По којим градовима, којим државама сте путовали?

А они одговарају:

– Даље од Будај-града не пушта нас тај купац! И ево, дар вам је послао. То, о чему сте разговарали са женом – тамо се све појавило. И тај зид у три аршина ширине и дубине, и пар тих познатих ждребаца – када пођу у шетњу по граду, задњим ногама могу да оборе зид. Таква чистина!

Цар каже:

– Треба тамо да идем и да видим – сигурно је то мој син!

А маћеха, његова жена, каже:

– То није ни чудо, ни получудо! Код моје мајке у тридеветом царству на тридеветој земљи стоји под градом храст – не можеш га замислити, ни погодити. На том је храсту дванаест грана, а на тим гранама – дванаест мачака. Како се горе пењу – мачке бају, како се спуштају доле – на гуслама свирају. Таква је чистоћа код моје мајке!

Послушао је то син, полетео код мајке, а она га пита:

– А шта су, сине мој, тамо отац и маћеха говорили?

– Како су стигли трговци и почели да се хвале, да даље од града нису били, и све, о чему су говорили, тамо је било – и зид, и ждрепци – чистина таква! А маћеха тада каже, да то што су рекли није чудо, ни получудо, јер њена мајка у тридеветом царству на тридеветој земљи има под градом храст – не можеш га замислити, ни погодити. На том је храсту дванаест грана, а на тим гранама – дванаест мачака. Како се горе пењу – мачке бају, како се спуштају доле – на гуслама свирају. Благослови ме, мајко, да и ја имам такав храст.

Изашао је он тада на два сата до расветка на стрму планину и виче младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, негде у тридеветом царству на тридеветој земљи код Баба Јаге постоји храст са дванаест грана, и на тим гранама – дванаест мачака. Нека дођу код мене!

И само што је викнуо – све је тако било.

Иду опет по мору трговци са товаром, он је изашао на планину и викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, трговци-трговци, веслачи-веслачи, веслајте до моје стрме планине, ја ћу товар купити, по цени ћу платити! Вас ћу напојити-нахранити и цару ћу поклончић послати!

Тада су они товар истоварили, новац примили, он их је напојио, нахранио и поклон цару предао. Сам се претворио у голуба и полетео. Долетео је на двор, сео неопажено са птицама и слуша. Долазе трговци, и цар их пита:

– Шта је било, трговци, куда сте пловили, шта сте чули, шта сте видели?
А они кажу:

– Ваша светлости, даље од тога града нисмо били, јер трговац нас тај није пустио – он је од нас товаре откупио, по цени платио, нахранио нас, напојио и ево дар вам је послао. И како сте ви и жена рекли, да храст пред планином стоји – дванаест грана са дванаест мачака и све остало – тако је и било! Каква лепота!

Тада цар каже:

– Наравно, то је мој син. Треба да отпутујем и погледам!

Тада је жена почела да га одговара:

– Није то ни чудо, ни получудо, – каже. – Код моје мајке у тридеветом царству на тридеветој земљи има чудо-вепар. Он по граду иде, њушком оре, ногама дрља, ушима сеје и веје: кад прође по граду – немаш где са толиким хлебом.

Полетео је он код мајке.

– Па, шта су отац и маћеха говорили?

– Отац је хтео да путује, а маћеха каже, да то није ни чудо, ни получудо. А њена мајка има чудо-вепра, по граду иде, њушком оре, ногама дрља, ушима сеје и веје: кад прође по граду – немаш где са толиким хлебом. А код нас је, мајко, увек хлеба мало. И благослови мене, да код нас дође такав вепар.

Он је тада за два сата до свитања ишао на планину и викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, негде у тридеветом царству на тридеветој земљи Баба Јага има чудо-вепра. Он њушком оре, ногама дрља, ушима сеје и веје. Како прође по граду – нема се где са толиким хлебом. Ја немам хлеба, дођи до мене, овде, у град Будај!

Време је! – ево већ и тај вепар иде, њушком оре, ногама дрља, ушима сеје и веје! Како је прошао по граду – нема се где са толиким хлебом.

По хлебу иду, као по мосту.

Тада су ови продавци опет заплвили по мору. Он је већ отишао, виче младићким гласом, јуначким звиждуком:

– Хеј, продавци-продавци, веслачи-веслачи, веслајте до мога Будај-града! Ја ћу товаре купити, по цени ћу платити.

Тако су они товар истоварили, он их је нахранио, напојио и дар је цару послао. Сам се у голуба претворио и полетео. Долетео је на двор и слуша. Долазе ти продавци, а цар их пита:

– Па, продавци, где сте били?

А они кажу:

– Поново даље од града Будаја нигде нисмо били. Тај купац је опет цео наш товар откупио, по цени је платио, нас је нахранио и напојио и вама је дар послао. И тај чудо-вепар, баш оно што сте причали са женом, тамо је, код њега!

Цар каже:

– Сигурно је то мој син, треба путовати код њега.

А жена је опет почела да га одговара:

– То, – каже, није чудо, већ получудо. Ето, моја мајка у каменим палатама има једанаест младића, по дванаест пудова тешке буздоване носе. Када пођу по граду да млате, она слатко спава у каменим палатама.

Цар се ту зауставио, није пошао код сина. Тада је син долетео на двор и постао младић, а мајка пита:

– Па, сине мој, шта су тамо отац и маћеха разговарали?

– Када су дошли ти трговци, почели су да причају, да они нигде даље нису били, само у граду Будају, а тај купац, рекли су, товаре је купио, по цени је платио, њих је нахранио и напојио и дар је цару послао. Отац каже, да је то сигурно његов син, и треба да путује код њега, али маћеха је почела да га одговара од тога и рекла је да то није чудо, већ получудо. Код њене мајке у тридеветом царству на тридеветој земљи су камене палате, а тамо је једанаест младића, од по дванаест пудова тешке буздоване носе – када пођу по граду да млате, њена мајка сигурно у каменим палатама спава.

И заплакао је. А потом даље рече:

– То моја браћа тако тешко тугују! Мајко, испеци дванаест просфора и из својих груди млека додај у њих, а ја ћу отићи код ковача да искујемо буздован.

И наручио је себи буздован од дванаест пудова за путовање. Узео је готов буздован, отишао изван града и бацио га горе изнад облака. Он је летео-летео и долетео доле. Момак је поставио десни длан, како је буздован ударио, тако се и распао. Он се вратио код ковача и он му је исковао поново буздован – пола од гвожђа, пола од челика. Изашао је изван града, нови буздован бацио горе, изнад облака, он је летео-летео, а потом летео доле. Он је скинуо капу и поставио чело. Како га је ударила у чело, само се скотрљала.

Тада он каже:

– Ово ће да буде добар буздован!

Пошао је на двор, узео дванаест просфора, поздравио се са мајком и пошао код Баба Јаге у тридеветом царству у тридеветој земљи. Ишао је и ишао – брзо се то каже, али се не уради тако брзо. Дошао је коначно код Баба Јаге. А она спава и снажни момци се одмарају – само буздовани на планини штрче. Он је узео просфоре, на буздоване их поставио, а сам се иза камена сакрио. А они тада – туп! туп! – један другога:

– Хајде, браћо, устајте да млатимо!

Видели су они на буздованима своје просфоре, појели их, ветар је тако дунуо, да су они осетили мајчину крв.

– Хеј, – кажу. – Брат је у госте дошао!

А он је изашао и каже:

– Покажите ми вештицу!

А они кажу:

– Брате, бежи!

А он одговара:

– Не, само ми је покажите! Помозите ми и ја ћу поћи својим буздованом да је бијем!

Они су му тада показали вештицу, а сами су пошли да млате.

Пролази он туда до ње, а Баба Јага још спава. Из ноздрва јој дим шиба, из уста пламен, из ушију се искре преливају. Дошао је он, треснуо је једном по челу – не чује вештица, други пут ју је треснуо – чула је и скочила. И почели су да се бију. Она њега ватром пали, димом гуши! Он је тада позвао браћу – браћа су скочила и убила је! Он је узео пет веза сламе, палате њене је запалио, браћу је узео за руке и одвезао их у своју земљу, у своје царство.

Води их кући, они се поклонили мајци, поздравили се – и живе у Будај-граду са братом. Када иду по граду да шетају – глас у глас, влас у влас, на челу звезде, на потиљку месец, до зглоба у сребру, до колена у злату – тако да цео град сија.

Послао је цар своје трговце са товарима. Путују морем трговци, а син његов изашао на планину, виче младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Хеј, продавци-продавци, веслачи-веслачи, веслајте до мога града, ја ћу товар по цени од вас да купим! И вас ћу да напојим и нахраним и цару ћу поклон да пошаљем!

Они су дошли, товар истоварили, тада их је он напојио и нахранио, цару је дар предао и кући их је пустио. И каже мајци:

– Мајко моја рођена! Ја сам браћу пронашао, а како оца да доведем у Будај-град? Да ли маћеха има још неку загонетку или нема?

Тада се он поново претворио у голуба и полетео код оца.

Продавци су дошли и цар их пита:

– Па, трговци-веслачи, где сте били? По којим градовима, по којим државама сте путовали? Шта сте чули, шта сте видели?

Тада они кажу:

– Ваша светлости! Даље од тога града, у којем се налази тај купац или ко ли је већ, није нас пустио! И све о чему сте са женом говорили, тамо се појавило! Тамо су сада дванаесторица браће!

Маћеха, када је чула да су се они нашли и да њене мајке више на свету нема, зграбила је нож и преклала се. А тада већ каже цар:

– Хвала ти, Господе, што си очистио моју главу од кајуће силе. Идем код своје праве жене и своје деце!

Тада је син полетео кући, долетео, постао младић и пита га мајка:

– Па, шта си чуо?

А он каже:

– Ево, шта сам чуо! Када су дошли трговци и почели да причају да су видели у Будај-граду дванаесторицу браће – глас у глас, влас у влас, на челу звезде, на потиљку – месец, до зглоба рука у сребру, до колена ноге у злату – како пођу по граду да шетају, цео град сија. Када је то чула маћеха, схватила је да су њену мајку убили и ножем је себе преклала. Отац је захвалио Господу, што му је очистио главу од кајуће силе, сада ће доћи код своје праве жене и своје деце. Отац ће нам

сутра бити у гостима! Мајко, благослови ме, да за два сата до расвитка изградим дванаест врста пута, прекријем их црвеним сукном и преко моста поставим – златну греду и сребрну греду, златни стуб и сребрни стуб!

На два сата од расвитка изашао је на планину и викнуо младићким гласом и јуначким звиждуком:

– Дочекаћу оца у госте! Да се до јутра преко мора мост направи! И да пут буде дуг дванаест врста и да овај пут буде пресвучен црвеним сукном.

Само што је он то рекао, одмах су се појавили мајстори и све су баш тако урадили!

Чују тог дана да долази цар својој жени у госте. Дошао је, поздравио се са женом и децом – и почео је да живи у Будај-граду. И сада тамо живе.

Из књиге «Златна птица - белоруске народне бајке», приредио Иван А. ЧАРОТА, Удружење поетских стваралаца, Глушци, 2020

Превела са белоруског Дајана ЛАЗАРЕВИЋ

KAREL ČAPEK

PSEĆA BAJKA¹

Kad je zaprega mog djede, onog mlinara, razvozila po selima hljeb i dovozila natrag u mlin lijepo zrnelje, psića Oraščića je svako poznavao; pa da, Oraščić, rekao bi vam svako, to je onaj psić što sjedi na klupici pokraj starog Šulitke i gleda kako vozi puna kola; kad kola pođu uzbrdo malo sporije, Oraščić počne da laje i točkovi se odmah brže okreću.

Šulitka udari bičem, Ferdo i Žanka, oba konji našeg djede, povuku jače, i kola svečano ulaze u selo i šire oko sebe divan miris Božije dobrote. Tako se, djeco, pokojni Oraščić vozio po čitavoj općini. Mada onda nije bilo ovih mahnitih automobila. Kola su se tjerala polako, ljudski, imalo se, šta i čuti. Ne postoji taj šofer koji bi umio tako lijepo da pucketa bičem kao Šulitka, ili da tako fijukne na konje, kako je samo on znao, neka mu je vječna slava i hvala. I nigdje drugdje nećete vidjeti da pored šofera sjedi takav mudri Oraščić, pa da kočijaši, laje, da širi strah na sve strane.

Toga više nema! Ova auta danas samo prošišaju, a ti sad zini, pa gledaj! Od puste prašine čovjek ga ni vidjeti ne može, ljepše je to radio Oraščić. Pola sata ranije, ljudi bi načulili uho, malo nosom pomirisali zrak i samo rekli: Aha!

Znali su već da im stiže hljeb, pa bi izašli pred kuću da mu požele dobrodošlicu. Kad ono, djedina kola zaista jure u selo, čiča Šulitka mljacka jezikom, psić Oraščić laje na kočijaškoj klupici, i odjednom hop, skoči Žanci na leđa (lako se to rekne leđa, ali slatki moj Bogo, široka kao čitav strop; četiri čovjeka na njemu da ručaju!); i sad Žance već igra po grbači, čas je kod hama, čas kod repa, a njuška da mu se razglavi od pustog veselja: hav, hav, kako smo jurili, ja i Žanka i Ferdo! Hura!

A male švrće samo zinule. Svakog dana se ovamo dovozi hljeb a uvijek toliko parade, gospode bože, kao da se u kolima vozi sam car. Ama velim vam, tako savršeno se više niko ne vozi kao što je to bilo u Oraščićevo vrijeme.

A tek kako je umio da laje kao kad se iz pištolja puca. Vau! desno se one guske tamo toliko uplašile, pa bježe li, bježe, i zaustave se čak negdje u daljnjem gradiću, Polici, na jarmaku i samo se u čudu zgledaju otkud su se tu stvorile. Onda vau! lijevo, golubi iz cijelog sela dignu se uzrak, zao-kruže i puste se negdje na Žaltmanu, pa samo što ne odlete preko pruskih granica. Tako je glasno umio da laje Oraščić, a jedva da se i vidio.

I pravo da vam kažem: čudim se kako mu se i rep nije otkinuo i odletio, toliko je njime mahao od radosti zbog svega što bi uradio. A imao je čime da se i ponosi! Takav jak glas nema ni general a kamoli poslanik.

A ipak bijaše vrijeme kad Oraščić nije umio nimalo da laje, mada je već bio stariji i imao tako jake zube da je iskidao djedove svečane čizme. Treba

¹ Autorska bajka sa elementima iz autorova života. Mjesta i osobe iz bajke su stvarni.

ipak da znate kako je djeda nabasao na Oraščića ili bolje kako je Oraščić nabasao na djedu.

Vraćao se djeda jednom dockan kući iz gostionice. Bila mrkla noć a djeda je putem pjevušio: prvo zato što je bio dobre volje a drugo možda i zato što ga je bilo strah. I tako pjevušeći u mraku, odjednom mu pone-stade pravog glasa da se morao zaustaviti da ga potraži. I dok se on tako zabavio u traženju, čuje nešto kako vrči, skiči i pišti na zemlji oko njegovih nogu. Prekrsti se i onda stade da rukama pipa po zemlji, da sazna o čemu se radi. Napipao je nekakvo čupavo toplo klupče, veliko koliko jedna šaka, i mekano kao kadifa. I samo što ga je uzeo u ruku, prestalo je da pišti i počelo je da mu siše prst, kao da je od meda.

„Trebalo bi to bolje razgledati“, pomislio je u sebi djeda i ponio čupavo klupče kući u mlin.

Jadna baka čekala je djedu da mu poželi mirnu noć. I prije nego što je sti-gla štogod da zausti, uzeo riječ obješenjak djeda:

„Vidi, Heleno, šta sam ti donio.“ Baka je posvijetlila kandilom, a kad ono – štene! O, moj bože, psić, mladunče, još slijepo i žuto, kao orah bez ljuske. „Vidi, vraga mu“, mučio se djeda, „a čiji si, pobogu?“

Razumije se, psić nije davao odgovora. Tužno je pištalo i drhtalo na stolu, kao šaka nečega, a repić kao u kakvog pacova, samo je poskakivao. I odjednom, nespretnjaković maleni, pod njim se načinila barica, koja je rasla kao prljava savjest.

„Karele, Karele“, zavrtila je baka ozbiljno glavnom, „gdje ti je bila pamet? Štene će nam lipsati bez majke.“

Djeda se uplaši:

„Brzo, Helena, zagrij mlijeko i spremi zemičku.“ Baka je sve spremila, dje-da je umočio sredinu zemičke u mlijeko, uvio je u jedan kraj džepne ma-ramice – izgledala je kao prava cucla. Štene se toliko nasisalo da mu se trbuščić napeo kao bubanj.

„Karele, Karele“, vrtila je opet baka glavom, „gdje ti je bila pamet? Ko će štene da grije da ne umre od zime?“

Ma daj, gdje će neko djedu da nešto priča! Zgrabio je on štene, pa hajde s njim u štalu. A što je tu bilo toplo, ljudi moji, sve je od toplog daha konja. Oba konja su već spavala, ali kad se pojavio gazda, podigli su glavu, gleda-jući na njega svojim pametnim i dobrim očima.

„Žanka, Ferdo“, reče djeda, „da ne učinite štogod Oraščiću, ješte li razu-mjeli? Predajem vam ga na čuvanje.“

S tim riječima ostavio je malog Oraščića ispred njih u slamu. Žanka je onju-šila čudno malo stvorenjce i nanjušila je na njemu gazdine ruke. Onda ša-pnu Ferdi:

„Naš je.“

I tako je i bilo.

Tako je Oraščić rastao u štali, hranjen na cuclu od džepne maramice, dok mu se nisu otvorile oči, te je mogao sam da se napije iz zdjele. A toplo mu je bilo kao kod majke. I tako je iz njega ubrzo izrastao pravi uličnjak, sama slama u glavi. Pravo, pravcato kuće; niti zna gdje mu je stražnjica na koju treba da sjedne, jer sjeda na glavu, i sve se čudi što ga tako žulja;

niti zna kud bi s repom, a pošto umije da broji svega do dva, zapliću mu se sve četiri noge; najzad, u prevelikom čudu padne na zemlju i isplazi jezičić, rumen kao list šunke. Ali svako kuće je takvo: kratko, bio je kao i sva ostala djeca. Više bi o njemu umjeli da pričaju Žanka i Ferdo. Rekli bi vam kakva je to muka kad mator konj mora da pazi da ne nagazi ovo ludo malo pseće stvorenjce. Znete i sami, draga djeco, kopito nije papuča, pa se mora polako, laganice da se namješta i da nešto na zemlji ne bi počelo bolno da skiči i jauče.

„Živa je to muka s djecom!“, rekli bi vam Žanka i Ferdo.

„Iz kuće izraslo cijelo pseto, veselo i zubato kao svako drugo, ali nešto s njim nije bilo u redu: niko ga nije čuo da laje i da reži. Samo je nekako cvililo i skičalo, ali to nije bilo pravo lajanje. Jednom reče baka sama za sebe: „Kako to da Oraščić ne laje?“

Premišljala je, tri dana hodala desno i lijevo, kao bez duše, a četvrtog dana reče djedi:

„Kako to da Oraščić ne laje?“

Razmišljao djeda, tri dana hodao desno i lijevo i jednako vrtio glavom. Četvrtog dana veli kočijašu Šulitki:

„Kako to da Oraščić nikad ne laje?“

Šulitka je počeo da razmišlja ozbiljno. Otišao je u krčmu i razmišljao tamo tri dana i tri noći. Četvrtog dana uhvatio ga je san, nešto mu se zamutilo u glavi. Dozvao je krčmara i izvadio iz džepa pare da plati račun. Broji on, broji i, kao da je sam vrag umiješao svoje prste, nikako da izbroji.

„Slušaj, Šulitko“, zbori krčmar, „zar te mati nije naučila da brojiš?“

U taj čas Šulitka zaboravi na plaćanje, lupi se po čelu i, put pod noge, pa hajde k djedi.

„Gazda“, uzviknuo je još s vrata, „sjetio sam se! Oraščić ne laje zato što ga nije mati naučila.“

„Tako mi Boga“, reče djeda, „pravo zboriš“.

„Oraščić majku ne poznaje, Ferdo i Žanka ga nisu naučili da laje, nigdje u komšiluku nema psa, i tako Oraščić ne zna šta je lajanje. Znaš, Šulitko“, veli, „moraš ga naučiti da laje.“

Šulitka je sjeo u štali do Oraščića da ga nauči da laje.

„Hav, hav“, objašnjavao mu je, „pazi ovako se to radi: najprije grrrrr ovdje u grlu, a onda odjednom ispuštiš iz njuške hav, hav. Grrrrr, hav, hav, hav!“

Oraščić je samo mahao ušima. Ova muzika se mu učinila interesantnom, no ni sam nije znao zašto. Odjednom, od prevelike radosti zalaja i on. Bilo je to nekako čudno lajanje; škripalo je to kao kad nož oklizne po tanjiru. Ali svaki početak je težak! Niste ni vi od prve ruke naučili cijelu abecedu. Ferdo i Žanka su slušali kako to stari Šulitka laje, najzad su slegli ramenima i nikad više nisu Šulitku uvažavali kao ranije. Oraščić je imao poseban dar za lajanje. Lako je učio, a kad je prvi put izišao s kolima, hopala! lijevo, hopala! desno, kao da puca iz pištolja. Sto godina da laje, Oraščiću ne bi bilo dosta lajanja, a lajao je povazan; toliko ga je to radovalo kad se to dobro naučio...

Ali nije sva briga Oraščića bila u tome da se vozi sa čika Šulitkom i da kočijaši. Svako veče obišao je mlin i dvorište da vidi da li je sve na svom

mjestu, zalajao na kokoške da više ne kakoću kao kakve piljarice kad se sastanu na jarmaku, a ona bi stajao ispred djeda, mahao repom i gledao tako pametno kao da hoće da nešto kaže.

„Hajde ti da spavaš, djedo Karele, ja ću na sve sam da pripazim.“

Tada bi ga djeda pohvalio i pošao da spava. Ali danju je djeda često obilazio sela i čaršije, pa kupovao žito i mnoge druge stvari, kao, na primjer, sjeme djeteline, leću ili mak. Tada bi Oraščić trčao za njim. Kad bi se onda noću vraćali kući, nije se bojao ničega, a umio bi da se vrati čak i onda kad bi djeda ponekad zalutao.

Jednom tako djeda kupovao u jednom selu sjeme djeteline. Gdje je to ono bilo? Aha, u Zličeku, preko brda od mlina! Kupio je i svratio malo u krčmu. Oraščić je neko vrijeme čekao ispred krčme. Odjednom mu je došlo pod nos nešto fino: bio je to neki dobar miris iz kuhinje. Nije mogao odoljeti a da ne potrči da vidi. I bogami, ukućani su tu jeli džigericu. Zasjeo Oraščić kraj njih i čekao neće li pasti pod sto kakvo lijepo parče. I dok je on tako čekao, zaustaviše ispred krčme kola djedinog komšije, kako se ono zvaše? Nema veze, recimo da mu je bilo ime Joudal. Joudal našao djedu u krčmi. Riječ po riječ, i shvatili su da se mogu obojica odvesti kući. Krenuše, a djeda zaboravi na Oraščića kao na smrt, dok je Oraščić u kuhinji buljio u džigerice.

Kad su ukućani završili s jelom, bacili su kožice od džigerice mački. Oraščić je obrisao njušku, i tek se tad sjetio gdje je ostavio djedu. Tražio je, njušio po cijeloj krčmi, ali djede nigdje.

„Oraščiću“, reče krčmar, „tvoj gazda je otišao onuda!“, i pokaza rukom.

Oraščić je razumio i krenuo kući sam. Najprije se uhvatio puta, ali onda reče sam sebi:

„Taman posla! Idem ja preko brda, prije ću stići.“

Pa krenu preko brda, a onda kroz šumu. Bilo je već več, spuštao se mrak, ali Oraščić se nije nimalo plašio. „Meni“, pomislio je u sebi, „neće niko ništa ukrasti.“ Ali bio je gladan ko pas!

Bila je već noć; isplovio je pun mjesec. A kad bi se stabla na stranjiku i krčevini razrijedila, pojavio bi se mjesec nad krošnjom drveća, i tada je bilo tako lijepo, tako srebrno, da je Oraščić bio zapanjen. Šuma je tiho šumjela, kao da svira na harfi. Oraščić je potrčao kroz šumu kao kroz kakav crni, mračni hodnik; ali odjednom se pred njim ukaza srebrna svjetlost, harfe kao da su svirale glasnije, a Oraščić se sav naježio. Pripio se uza zemlju i gledao kao omamljen. Pred njim je bila srebrna livada, a po njoj su igrale pseće vile. Lijepi bijeli psi, sasvim bijeli, gotovo providni, i tako laki da čak ni rosu s trave nisu otresali. Pa dabome, bile su to pseće vile, to je Oraščić odmah znao, jer nije osjetio onaj zanimljivi miris po kome pas poznaje pravog psa.

Leži Oraščić u mokroj travi i pilji u vile, a one igraju, njišu se, povijaju se ili okreću u krug za svojim repom, ali sve to tako lako, tako vazdušasto, da se čak ni trava ispod njih ne povija. Oraščić je naročito pazio hoće li se koja vila počešati i zubima potražiti buvu: ako to urade, onda nisu vile, već obični bijeli psi. Ali nijedna se ne počeša, nijedna ne potraži buvu, znači da je to sveta istina da su to zaista vile. Kad se mjesec popeo visoko,

pseće vile podigoše glave prema njemu i počеше nježno i lijepo da zavijaju i pjevaju; ni orkestar u Narodnom pozorištu nije im bio ravan. Oraščić je plakao od ganutosti i zamalo nije i sam zapjevao, ali se bojao da će sve pokvariti.

Kad su vile završile pjesmu, legoše oko neke otmjene pseće starice. Bila je to valjda neka glavna vila ili čarobnica, sva srebrna i prozirna.

„Pričaj nam nešto!“, počеше da je mole.

Stara pseća vila zamisli se malo, pa reče:

„Pričaću vam kako su psi nekada, davno, davno, imali na zemlji carevinu i veliki pseći dvorac. Ali su im ljudi zavidjeli što imaju svoje carstvo na zemlji, i toliko su bajali i vračali, dok pseća carevina nije propala u zemlju zajedno s dvorcem. Ali ko bude kopao na pravom mjestu, doći će do pećine u kojoj se nalazi pseće blago...“

„A kakvo je to pseće blago?“, žurno upitaše mlade vile.

„Eh“, reče stara vila, „to vam je jedna predivna dvorana. Stubovi su od najljepših kostiju, ali neoglodanih: ima na njima mesa kao na guščijim batacijama. Tu je i carski presto od pršute, a do njega vode stepenice od najljepše slanine. Stepenice su zastrte kožicama od kobasice i džigernjače, a na tim kožicama još je s prsta debela mast...“

Oraščiću je pošla voda na usta, nije mogao da izdrži te skoči i zalaja:

„Hav, hav! Gdje je to blago! Hav, hav! Gdje je pseće blago?“

Ali tog trenutka nestadoše i sve pseće vile i stara pseća vila. Oraščić je trljao oči; bila je tu samo srebrna livada, ni trava na kojoj su igrale vile nije bila izgažena, ni kap rose nija bila pala na zemlju. Samo je mjesec mirno sjao na lijepu livadu, a unaokolo je bila šuma kao crna, tamna ograda.

Oraščić se tada sjeti da ga kod kuće čeka komad hljeba natopljen u vodi, te pojuri kući što ga noge nose. Otada kad bi prošao s djedom kroz poljane i šume, sjetio bi se katkad psećeg blaga, propalog u zemlju, pa bi počeo bijesno kopati sa sve četiri šape duboku rupu u zemlji. Tu je svoju tajnu svakako povjerio i psima iz komšiluka, a oni opet drugima i tako redom, i zato svim psima na svijetu nekada naumpadne da se negdje u polju sjete propalog psećeg carstva, i onda kopaju u zemlji rupu, pa njuše, i njuše, nikako da u dubini zemlje nanjuše presto od pršute nekadašnje pseće carevine.

Preveo s češkog Hasan ZAHIROVIĆ

LIDIJA PAVLOVIĆ-GRGIĆ

DADOR

U bajkama i krajevima maštovitim svakojaka bića stanuju, a u selu Bije-la pod brdom Dijevom i planinom Prenj živio dječak Dador, plavokos, smje-honos, mudroznac i dobrotac kakva još niste sreli. Nije se on tako zapravo zvao, ali tako ga prozvaše lastavice, pa ga i mi pod tim imenom upamtimo. Imao on mnogo knjiga, pa se divio patuljku iz priča Ahmeta Hromadžića, mačka Tošom nazvao čitajući Branka Ćopića, posebno zavolje Jagora iz pera Ivane Brlić Mažuranić, a omilje mu najviše Antuntun koga rodi pje-snička duša Grigora Viteza.

Lutajući šumama svojeg kraja patuljke dozivao, zidine drevnog grada na Dijevi tražio da si tu zamak podigne, vilama pjevao i mislio se može li se zaprave loncem mrak skupljati, ribe učiti pjevati, soliti snijegom ovce i štošta još, kako je to Antuntun običavao.

– I ja ću kad porastem živjeti na svoj način! – reče Dador jednog dana lasta-vici koja se vratila s juga upravo na njegov jedanaesti rođendan.

– To smo mi lastavice od tebe i očekivale, lisico mala žutokosa i lukava – odgovori ptica umorna od dalekog puta iz Afrike.

– Danas je prvi dan proljeća, pa zapjevajmo s ribama i njemu i nama – dje-čak započe zviždati čudnovatu melodiju.

– Otkad ribe pjevaju? – nasmija se lasta.

– Čuj otkad? Antuntun ih je naučio! – Dador potrča prema potoku kojim se za samo probrane uši razli radost.

– Vidi stvarno! Pa i one pjevaju! A mi laste mislile da ribe po cijele dane tupavo šute i vodu mute – reče lastavica zadivljena.

– E, čujte! Još da ih naučimo letjeti i tko će im biti ravan! – Dador raširi ruke, a najstarija potočna pastrva podiže peraja imitirajući njegove pokre-te.

– Zamisli – još će i na jug s nama putovati! – lastavicu to zasmija do suza. Kad se ribe od pjevanja umoriše, dječaka obrazi od smijanja otežaše i la-stavici kljun od veselja ožednje, ptica djetetu naredi da sjedne i dobro ju saslušaj.

– Dosta šale i pošalice, smiješka i posmjehice. Nego, slušaj `vamo. Naše jato za tebe imade važan zadatak.

– Kakav zadatak? Da postanem patak?

– Može, dakako! On se i s patkama nadmudruje! – dobaci jedna pastrva.

– I jaja zašiva kao onaj o kome nam po cio dan priča! – ciknu vrabac iz žbuna.

– Dajte, uozbiljite se malo! – lasta je jedva čekala dušu olakšati.

– Šutimo k'o ribe! – Dador namignu i sjede pod gorostasni hrast.

– Sad slušaj. Kad mi laste dođemo u zavičaj, duša nam se razgali od miline i domovine pune topline kakvu nijedno sunce južno, a vala ni sjevernije dati ne može. E, tada stanemo obilaziti krovove, graditi domove, mlade goji-ti, pjesmama sva bića učiti da im život poezija bude i da u njemu smisao

nađu. Svaki cvijet zagrlimo k'o brata, svakoj starici otvorimo vrata, svakom oblaku darujemo stih, svakoj sreći damo štih. Od sline radosti vrijeme brzo isteče i dok krilima pucnemo jesen nam već reče: – Krila u visove, put vas zove!

– I kako vam ja mogu pomoći? Ja se u lastavičja posla ne razumijem? – Dador slegnu ramenima.

– Kad mi na put krenemo, plodovi su zrijući zaspali, ljudi zimnicu skladište, djeca se učenjem zabave, lišće umorno opada, životinje se zabrinu zbog gladne zime, oblaci plaču nad svojom kišnom sudbinom, vode jesenjom pretilinom bujaju, a ceste dovodeći i odvođeći stvorove zanijeme, pa nitko vremena nema mahnuti nam iz daljine. A svatko želi dragi ispraćaj i tuđu želju najljepšu kad ga putovanje pozove. Nas na jug nitko ne prati, te tužne odlazimo. Kad bi nam bar netko mahnuo, krila bi nam još snažnija bila – lastavica iscvrkuta, a Dadorove plave oči zaiskriše.

– Nije pošteno! Svi vas trebaju pozdraviti! Zadatak prihvaćam – ustade dječak, a lastavice sa svih strana doletješe i iznad njegove glave zakovitlaše zrak prepun latica ljubičica, jagorčevine, jaglaca i drugih proljetnih broševa livada i šuma.

– Jedno te još molimo.

– Zapovjedi, ptico mila – Dador se zagleda u oči u kojima vidje sav sve-mir.

– Ako ikada iz svojeg kraja kreneš, ne zaboravi domovinu svoju i dom svoj. Vraćaj se svojim krovovima, pjesmama, cvijeću, staricama, oblacima i suncu koje najljepši osmijeh pod rodnom nadstrešnicom širi. Sanjaj legende stare, susrete što srce žare i čarobne trave zavičaja svog – lastavica razmahnu krilima.

– A tko će vas pozdravljati ako ja odem? – Dador podiže glas nebu.

– Ne brini, znat ćemo mi da nam ti odnekud mašeš, a kad tebe ne bude, naći ćemo jednu čistu dušu i ovo joj isto povjeriti – lastavica mahnu svojem prijatelju pa sa svojim ode počiniti od dugog leta.

Dador pođe do jabuke koja se stidljivo kitila beharom.

– Prijateljice rumena, sve si čula i ti. Obećaj mi da ćemo najesen skupa lastavice pozdravljati.

– Hoćemo, red je.

– Ribo potočna, i ti nam pomози.

– Naravno, ja ću i zapjevati.

– Hrastu moćni, kad ti se lišće pozlati, ne zaboravi što si danas doznao.

– Ja pamtim, pa vratim.

– Vrapče maleni, ne zaboravi mahnuti rođacima, kao što ni ja ne zaboravim tebi zrnje dati kad zastudi.

– U pravu ste svi, do svojte treba držati.

– Treba držati i do drukčijih – javi se pas Garov koji je Dadora u svaku zgodu vjerno prati.

– Tako je, prijatelju duševni – dječak ga pomilova pa krenuše uz brdo tražiti drevni grad i smišljati o njemu priče kakve nijedan povjesničar ne bi otkrio. Najesen se svi sjetiše obećanja jer obećano treba ispuniti – i po tome se čast mjeri.

Jabuka podiže nebu plodove, pastrve zapjevaše da ih samo odabrani čuju, hrast stade lišćem šuštati, vrabac svoj sićušni glas vinu do krila rodbine svoje, pas repom prijateljski mahnu, a Dador s djecom iz susjedstva zakrila rukama.

– Pogledajte koliki nas prate! – lastavice u vis digoše golemo slovo V što ovi na tlu protumačiše ovako:

– Volimo vas!

Jednoga dana Dador ipak poput lastavica ode u daleki svijet, u zemlju punu čarobnih brda, rijeka, mirisnog cvijeća i drevnih priča. Tek tada mu srce osjeti kako nijedno sunce ne grije poput onog pod kojim se rodio. Zapamtio je što su mu lastavice rekle, a ujesen se uvijek vraćao zavičajju da ih na daleki put isprati.

**РОЕЗИЈА
ПОЕЗИЈА**

THÓR STEFÁNSSON

VJEČNOST

Ako svaki trenutak
doživljavamo

kao da je
perfektan
i božanstven,

onda živimo
u vječnosti.

MRŽNJA

Ljubav traži subjekta.

Mržnja traži subjekta.

Kakav je položaj čovjeka
u toj vezi?

ZABORAVNOST

Zaboraviti
ono što nije vrijedno sjećanja
je bitna sposobnost isto tako

kao što je sjećati se
onoga što bismo najradije zaboravili.

Na taj način biramo i odbacujemo
i oblikujemo našu prošlost

da bi nam bilo lakše
živjeti.

PARE

Pare su nužnost
u našem društvu.

Ali uvijek ima smrada
od puno para.

ŽURBA

Zašto se toliko žurimo?

Zadnja stanica će uvijek biti
neočekivana i nepredviđena

bez obzira idemo li
brzo ili polako

a i nećemo pored nje
projuriti.

INDIVIDUA

Svaka individua
je dijete svog vremena,

svojih roditelja, porodice,
prijatelja, društva i istorije.

Na taj način je istovremeno
jedinствена i nezavisna od sviju.

Ali sa ovim nismo kazali
da je ona jedino pravo ljudsko biće.

DOSADA

Tvrditi da su svu dosadni
je isto tako pogrešno kao reći
da su svi zabavni.

U stvarnosti niko nije
ni dosadan ni zabavan.

Ljudi se na razne načine
spособni za moju zabavu
i dosadu.

SAVRŠENSTVO

Biti perfektan čovjek
znači svaki dan živjeti
s dnevnim brigama i razočarenjem
visoko uzdignute glave

Thór STEFÁNSSON je islandski pjesnik rođen u Reykjaviku 1949. Od 1989. objavio je 18 zbirki poezije i isto toliko knjiga prevedenih pjesama, uglavnom iz zemalja francuskog govornog područja. Njegove knjige su prevedene na danski i francuski, a pojedinačne pjesme su prevedene na više od trideset jezika. Objavio je i dvije antologije savremene islandske poezije na francuskom.

KURT F. SVATEK

PJEVAJ MI OVOG DANA

Ne pjevaj mi o jučerašnjem danu;
što je bilo, prošlo je.
Ne pjevaj mi o sutrašnjici,
o snovima
koji se možda nikada neće ostvariti
i samo čine da srce zaboli
ili izazovu nemirno treperenje uma.

Pjevaj mi o ruži
koja tek počinje cvjetati,
poljubljena nježnim vjetrom.
Prevedi mi pjesmu valova
što se postupno istopi na obali,
pjev ptica
ili cvrkut neumornih cvrčaka.

Pjevaj mi pjesmu
o ljubavi baš ovog dana,
ne o dalekoj čežnji.
Pjevaj mi samo pjesmu
o sadašnjosti,
jedinstvenom trenutku,
jer samo sad titra život.

NAJBOLJE DOBA DANA

Najbolje doba dana
često ne traje duže od jednog sata
ili samo nekoliko minuta.

Najbolje doba dana
ponekad je samo
treptaj oka.

Ali bilo kako bilo, to je
izlazak sunca
u tvojim očima.

NA NEKOLIKO TRENUTKA

Mali, bijeli oblak
leti s tvojim snovima.
Ptice ne mogu do njega,
leptiri još manje,
a ponajmanje
mali padobrani maslačka,
koji će – nekad, negdje –,
slijedeći šaputane upute vjetra,
dolebdjeti na zemlju:
Možda u visoku travu,
i možda
u sezonski suho korito potoka,
gdje sitan kamen
svjetluca na suncu
poput smaragda.

U PLAVO DOBA

Kad sunce
samo što zađe
i skoro svi su otišli,

u tom čarobnom svjetlu,
sjedi negdje, bilo gdje
na selu,

s tamnozelenim
hrastovim šumama iza leđa
i morem čežnje pred očima,

dok stabla nara
cvjetaju jarko crveno,
kao što je ljubav nekad cvjetala.

Ako ni ne možeš
pobjeći od oproštaja,
ništa što jest ne može potpuno nestati.

I čak
ako razmišljaš o ništavilu,
to više nije ništavilo.

GODIŠNJA DOBA

Godine dolaze, prolaze i teku.
U proljeće vrt: kakav cvjetajući san!
Kad su nekada puhali blagi povjetarci
nakon ponavljajuće sheme.

Godine dolaze, prolaze i teku.
Kako je život ipak bio nježan s njima
jer čak i u jesen ruže rastu,
a ljubav ostaje kao najveći dragulj.

One vole svakodnevnu žurbu, kako se čini,
uživaju u malim stvarima više nego u bogatstvu.
Ne možeš samo živjeti svoje snove,
moraš ih i ostvariti.

FRIDA K.

Uvijek postoje dijelovi duše
koji idu s mrtvom djecom,
s tisuću uboda tijela,
s kolibrijem,
koji napušta plavu kuću
i ostaje samo trenutak
u svakom cvijetu,
sa svakim okom koje se zatvori.

Uvijek postoje dijelovi duše
koji također idu s nadom.
Vrući podnevni vjetar
otpuhuje je
poput crne kose.
Ovo su samo neki od razloga
zašto će duša
biti tako prazna jednog dana.

Tražila je nevinost
i nalazila opet i opet krivnju.
Postavljala je pitanja
a ipak je bila sumnjičava
za bilo kakav odgovor,
nije li istina
da ju je čekala smrt
onoliko koliko je živjela?

Napomena: Plava kuća je rodno mjesto meksičke slikarice Fride Kahlo.

JALISCO

U zemlji tekile u Meksiku
postoje lutke za brigu
od oslikane gline.

Njima možeš povjeriti sve
da te noću
mogu držati budnim,

jer i mnoge bistre glave
imaju tu i tamo
svoje mračne sate.

Ali zašto postoje
takve lutke za brige
samo u Meksiku?

Napomena: Jalisco, službeno Slobodna i suverena država Jalisco, je meksička savezna država, na Pacifiku smještena na zapadu zemlje.

PRAVI TRENUTAK

Svjetlost uličnih svjetiljki u gradovima
čini se samo na prvi pogled
da je jača
nego ona od zvijezda.

Jer za trenutak
kada oči gledaju u oči,
čini da zaboravite sve sumnje i neizvjesnosti,
i kao da jedna zvijezda govori drugim zvijezdama.

IZAĆI S TIM

Zemlja je ta
koja daje vatru
i zrak za disanje.
Zemlja je ta.

Nebo je to
koje stvara snove
u večernjem svjetlu dana
i pušta

vjetar da otpuše
laticu
ispred tvojih nogu.
Nebo je to.

Carstvo sjena je ono
koje poput jezika,
također može oštetiti
snove.

To je sjenovito carstvo sumnje
koja gasi iskru za iskrom,
oduzima dah,
gazi laticu.

Žene plaču
za herojima
cijelo vrijeme,
a heroji moraju umrijeti.

Ako bi bilo
samo malo pristojnosti,
ne samo da bi zemlja plakala
nego i nebo.

AMA LA VIDA

Blues i fado
dolaze iz istog kuta.
Nitko ne može izaći iz toga
tako lako,

ne kroz raznolikost disanja
i misli,
bilo da su pobratimljeni istinom i ljepotom,
bilo da su povrijeđeni ili izmanipulirani.

Što se čini ugodnim
očišćeno je od zrna,
jer artikulacija je harmonija
koja zna za disonance.

Kad bi se utisci mogli sjediniti,
onda bi vjerojatno i nijanse došle do izražaja.
Zvuk orkestra
je poput dijalekta jezika.

Ali glas nije instrument,
jer instrument se može kupiti.
Daroviti glas dolazi iz dubine
samo ga moraš trenirati.

Sretno dijete moglo bi odrasti
nekoliko kilometara od centra grada,
ali stotine kilometara
daleko od briga.

Blues i fado
dolaze iz istog kuta.
Nitko ne može izaći iz toga
tako lako,

a pitanje nije
voliš li glazbu,
jedino je pitanje
da li tebe glazba voli.

RIJEKE REPRESIJE
Postoje rijeke
bez mostova,
preširoke su,
previše bijesne
previše razdvojene.

Postoje rijeke
bez skela,
vrtlozi su im prejaki
i samo bi
potopili čamce.

Postoje rijeke
koje ni misli
ne mogu prijeći
sigurno bez želja
i nadanja.

Postoje jednostavne rijeke,
to su rijeke
zaborava,
sva sjećanja
vode sa sobom u dubinu.

konačno, istina
Svi smo mi imigranti i emigranti,

odakle god dolazimo, gdje god idemo,
i to se događa
tisućama godina.

Prvo razmišljanje
savlađuje udaljenosti,
zatim nada i na kraju hrabrost
ili čak očaj,

jer samo je paun
stvarno samouvjeren,
ili onaj tko je previše samouvjeren
je paun i podcjenjuje lovca.

Svi smo mi emigranti i imigranti,
i to se događa tisućljećima,
i tko zna
odakle dolazimo, kamo idemo?

TO JE PITANJE

Ljubavnici se voze čamcem.
Odjednom ne izlazi jedan mjesec,
Tamo su dva.

Hoće li se dva mjeseca spojiti
ili će jednog dana
opet biti dva?

Da ne izlazi mjesec
ponavlja se
na potpuno isti način,

i svaki čamac
ostaje otok
a svaki otok čamac.

JEDNOSTAVNE BESMISLICE

Besmislica je
da Shakespeareova rečenica
treba biti poetična kao
tekst za odnose s javnošću.
Besmislica je
ali trenutno je tako.

Besmislica je da
Mozartov takt
treba imati istu važnost za nas
kao takt pjesme neke pop-grupe.
Besmislica je
ali trenutno je tako.

Besmislica je da nam
Aristotelova ili Platonova misao
treba značiti isto toliko
kao žuti tisak.
Besmislica je
iako će tako biti još mnogo trenutaka.

PJESME

Pjesme vise na svilenim nitima
u drveću
i zvuče na vjetru.

Otvaraju kapke na prozorima
u sobama
koji su u nama samima.

Gradeći katedralu od riječi.
Dakle, crnilo
gubi na težini.

One su u struji života
titranje svijeeće.
One su životni snovi.

ŠANSE

Što učiniti sa svom tom čežnjom
srce je premalo da drži?
Možda će vjetar pomoći
i dio odnijeti.

Možda će kiša oprati
nešto od toga u lokvi
koja će se osušiti
kasnije na suncu.

A možda će čak i more pomoći
utapanjem još malo.
Uostalom, ostat će dovoljno
za tebe.

VRIJEME JE PRINCEZA S MNOGO ODJEĆE

Usprkos tišini, osjećaš da vrijeme prolazi,
vidiš kako se svjetlost
mijenja tijekom dana,
ili kako stijene
mijenjati boju u ritmu sati.

Pred zalazak sunca, plovi do rezervoara
i urlaj dok sva tuga ne izađe iz tebe.
Večernji povjetarac
raširit će je po površini
i, na kraju, pustiti da potone,

ipak, nakon nekoliko minuta,
vratit će se uz žablje kreketanje.
Mjesec ti nikada neće doći,
ali možda ćeš ga jednom moći
posjetiti

ŽIVOT

Koliko su dani
isti, i lišeni interesa.
A ipak čuješ
avioni polijeću bučeći
i vidiš kako veliki brodovi klize iz luke
nečujno prema zenitu.

Oni odlaze bez tebe
ali s tvojom čežnjom
koja će zauvijek ostati čežnja,
a sve što možeš učiniti
je preskočiti tuđe sjene,
ali ne preko svoje.

PORUKA U BOCI ZA SEBE

Čak i sjećanje
na najljepše trenutke
pomalo blijedi s godinama,
jer sjećanje
ponekad izostavi detalje.

S atmosferom tog vremena
trebao si napuniti bocu,
a onda bi je trebao otvoriti
samo u posebnim trenucima,
poput boce savršeno odležanog vina.

ZEMLJA IMA SVOJ JEZIK

Tko može protumačiti šumoreći jezik vjetra,
kada prolazi kroz suhu trsku,
jezik gotovo beskrajnih oceanskih valova,
na kojem usamljeni putnik,
vezan za ljusku oraha,
zamišlja sebe kao kralja beskonačnog svemira?

Tko su pravi oblikovatelji i stvaratelji svijeta,
vrijeme, vatra, voda,
blagi južni vjetar ili hladan vjetar sa sjevera,
pjesnici i skladatelji,
slikari i filozofi,
ili ljubav svake osobe?

Dan za danom curi kao fini pijesak
kroz vrat pješčanog sata,
dok će voda na kraju ugasiti sve vatre.
A što ako se pješčani sat više ne okreće,
hoće li vrijeme tada stati
i ništa se više ne mijenja?

Kurt F. SVATEK rođen 1949. u Beču, živio je i radio gotovo četiri desetljeća u južnoj Donjoj Austriji, a zatim se s obitelji vratio u rodni grad. Uključujući i prevedene knjige objavio je više od 95 knjiga poezije, aforizama, eseja, kratkih priča, haikua i dva romana. Izdavač je antologije: *Unser Europa*. Napisao je i radove o aspektima filologije i jedan udžbenik. Radovi su mu objavljeni u brojnim časopisima i prevedeni na razne jezike, te su mu donijeli brojne nagrade. Simpozij o njegovim radovima održan je u Bangaloru u Indiji 2009. godine.

Kurt F. Svatek također je bio član uprave donjoaustrijskog i austrijskog PEN-kluba kao rizničar i dopredsjednik više od dva desetljeća. Dopredsjednik je Platforme knjižničarskih inicijativa Beč i član odbora *The Cove/Rincón* u Miamiju.

Piše pjesme na njemačkom i engleskom jeziku.

Preveo s engleskog **Žarko MILENIĆ**

ОБРЕН РИСТИЋ

ЛИВЕЊЕ ПЕСМЕ

Радету Томићу

Мудрост је неопходна заиста
У данима овим
Када пребирам тражећи речи
Којима бих да излијем стих

Изнова се враћам светом оцу Николају
И размишљам о онима
Који су ненаучени постали
Учитељи другима
Биће да је то наш усуд
Свих ових година
Које смо појели у оскудици
И сити на сам почетак стигли

Као птица којој су силни
Крила покидали
Ко слепи ноћник што удара
У зидине пећинске

А како је изливано звоно
На цркви нашој
Говоре свете књиге и ретки самотници
А ливење песме!

А ливење песме
Знају песници посвећени часно!

ПОПОДНЕ У ПРЕДГРАЂУ

Крештави плач и промукла музика
радија из оближње куће

Последњи трзај певца
одсјај секире
и попрскана прегача

и ништа се више није догодило

НОЋ ДУГА, ВЕОМА ДУГА

Спуштају нас у ноћ дугу!

Завичајне шуме су иза нас
и све тајне.

Деда свезао главу под мишком
на истоку Србије
у највишем орловом гнезду.

Ево, већ толика лета
отац и ја
ћутке корачамо око огњишта
погнуте главе
и чекамо да се излегу
орлови млади.

Ноћ велике обмане
Предуго траје.
Пси лају
А петлови ни да се огласе.

ПРЕД ПОЛАЗАК

Већ стотину година осећам на плећима
сву муку прадедовску.
Нама, на буњишту у овом делу Балкана
године тихо пролазе и брзо старимо.

Читав век и више
мој деда на коприви крај плота.
И ево сада пред полазак
са пожутеле хартије прецртава међе.

Уместо опорукe
усмено предање бар за две књиге.

Испод прага
са змијом се дуго опрашта
и моли је да кућу причува.

Синови вековима служе господара,
што саграде бива порушено.
Велика им жртва намењена
сви унуци већ су узидани.

ПРОСЛАВА ДАНА ОПШТИНЕ

На железничкој станици у Нишу
(или Астапову, враг би га знао!)
неке курве упорно се каче и љубе
дедино ордење.
(гроф Толстој сишао у народ).
Кажем им да се носе у материну!
Ни за крив к. нису и мој деда
сремски омладинац није више комуниста.
Док га изводим из болнице
неки важни људи мрко ме гледају
и све памте.
Наш поп у првом реду свечачки сам,
други ред празан
а у трећем локални политичари
достојанствени и главне даме с пунђама.
Градски хор свечано изводи Мокрањца!

КОНСТИТУИСАЊЕ НОВЕ ОПШТИНСКЕ ВЛАСТИ

Далеко на истоку, у Србији, можда
Као на каквом отоку сивом
Читам поново Јесењина, Пушкина
И религиозног Фјодора Достојевског.

Ах, руски мученици!
Ах, руски писци – највећи на свету!

У градској болници виче мој деда
И ислужену осамдесетогодишњу удину
Пружа
Да му намакну цевчицу и кесу.

Мокро је,
Фантастично је свуда!

У свечаној општинској сали
На крају овога лета уз све почести
Народ поставља нову градску власт.

Ах, српски народ!
Ах, српски народ!

ВРЛА СТРАНА*

Недељку Богдановићу

Овде бити готово божански
Спојити се са шумама
Које полагаано отима Стара планина

Овде бити
Хиљаде и хиљаде година
Травка једна књига староставна

И свако ново јутро
Што одише дахом предака

Овде бити
Где уморни поглед лековитим биљем
Претвара се у бистар зденац

За песму једну
Давно започету

*Наслов лирске књиге Недељка Богдановића и име брда понад његове родне куће у селу Бучуму, у источној Србији.

НА СЛИЦИ ДРАГОСЛАВА ЖИВКОВИЋА

Шта нас то овде у овим пределима греје,
Господе?

И после Књаза, на ком то кантару меримо
ако нисмо с тобом?

Ћудљиве су зиме у нашој Крајини.
Ледом окованих језика, уз два Тимока
до Старе планине у себе се увукли,
скоро да сенку своју гриземо
радозналим погледом дечака –
са балкона на слици
Драгослава Живковића.

Читајући света житија
уметник чека да са првим литијама
прегази реку.

ПСИ ЛАЈУ

Још једно писмо из Србије,
Пролећа 1999

И ова протече вода!

Узалудан је сваки напор
да звук разаберемо тек.
А птице нам црне слећу
и бетон гризу са мостова
којих је све мање.

Пролеће је стигло у крајеве наше
и са неба трешње падају –
у реку право.

Људи масовно у природу излазе,
са неба дарове сакупљају:
проклетства, заблуде, бунике и клетве.
(Праве рала, звери кроте).

Пијанством до лудила сви су срећни!
Ни крзнаш Маркс ни кождер Лењин
не би се овде боље снашли.
А кучкин син?

А кучкин син...

Пси лају да се полуди –
данас нам опет рече Јесењин.

САМО ЗА ПРАЗНИКЕ

Треба максимално до крајњих граница
уложити труд бити оптимиста
умочити своје перо одбацити се друго
и писати писати свакако
походити свет
О како је дивно готово поетски
помокрити се са врха кинеског зида
он се једини из космоса види
и одатле спустити се међу старце
прилично збуњене по обичају
када је о поезији реч
Они углавном разликују кинески од

обичних зидова или неких пирамида
и великих светских чуда
цареве од фараона
Али владар је владар кажу
и хромо клате успомене са сремског и
осталих фронтова
а ордење једнако љубе као жене
и чувају само за празнике

НА ПУТУ ЗА СВРЉИГ

На дан Светог Илије сваке године
велики вашар вртешке разне игре
и забава а циркус без дневног реда
непрестано упркос упозорењима
интелектуалаца шарене шатре низ
улицу клонови пресушили реку жабе
крекећу мађионичари уметнички
збуњено посматрају сцену помешаних
улога како ће пред Газду шта
публици рећи у међувремену шта
мајмунима и лавовима како ће песници
ово одсањати шта ће словослагачи
шта критичари писати шта ће учитељица
рећи а шта унуци дедовима како ће
се девојке чедне у овоме снаћи на
путу за Сврљиг у предвечерје једно
снег пада пишем ову песму која
од мене упорно бежи измиче књижи.

SABAHUDIN HADŽIALIĆ
SVJESNI, I ONI DRUGI

Cinizam
njihovim venama
vabi.

...
Licemjerje
je njihova
himna
dok
je
nesreća drugog
istkana želja.

...
Molim vas
da
Svijest
ne ubijate.
Vi, drugi!

RESSURECTION¹

Budnost
sirove stvarnosti
onemogućava
moje ukazanje

...
Prije 2000
godina
je
bilo
lakše.
Više
je
vjernika
bilo.

---

1 Uskrsnuće/Vaskrsnuće

REPETICIO EST MATER STUDIORUM

Toplota vremena
i
okružnja
nije ništa drugo
do lepršavi oblik
čudnih rima što odjekuju
damarima moje sudbine.

...

Hladnoća viđenog
i
okružnja
nije ništa drugo
do nesuvisli oblik
čudnih nadanja što nelagodno
uzimaju daire njene.

...

I plešu bez nas.

...

Nas dvoje smo nestali
još ranije u magli
sunovrata razuma.
Moga.
U nadi da će njeno jutro
magli reći...NE!

...

Ostalo je na tome.

...

Zidom nadanja omeđeno!

BOSNIA (AND HERZEGOVINA) 2020

(iz digitalnog dnevnika limenog vojnika)

Oni ne
lažu
jer nemaju
kome više
lagati!

...

Oni se
ne kriju
jer se
nemaju
od koga
kriti!

...
Oni ne
žive
jer nemaju
zbog koga
živjeti!

...
Oni su
sodoma
i gomora
naših vizija,
pretpostavki
i
nadanja.

Sada.

NI NE POKUŠAVAJ...

Nije moja
pjesma ništa
drugo
do
suluda nakana
ovoga
lika
da
izlije
Pikasa u Molijera.

...
Jadnik,
avaj,
ovaj,
jadnik ni ne zna
da Gernika
bješe jedna.

Mi
smo oni,
anamo oni,
zaista,

...
oni,
koji se
ponavljaju!

БОШКО ЛОМОВИЋ

СУСЈЕДИ

Врата до врата,
Пети спрат.
Танак зид дијели
Од стана стан.
Живи – мени
Непознат.
Живим – њему
Неко стран.

Добар дан, каже,
Кажем и ја.
Почесто ни то –
Рибље, без тона,
Мимоиђемо се
К’о странца два
На Трафалгару,
Сред Лондона.

БОЛНИЦА

Све је у бијелом:
Зидови, људи,
Бијела свјетлост
Са плафона,
И јутро бијело
Кад се пробудиш,
Бијел је и зџв
Црквеног звона.

Бијел је ваздух
(Ил’ ми се чини),
Сунчеве нити
И бијеле сјене.
Само су мисли
У тој бјелини
Другачије
Обојене.

ШТУЛА

Да је не бјеше,
Имали га не бисмо –
Био би орач у селу,
Можда каменорезац...
Каква би била ријеч,
Какво писмо,
Да ли би преживио
Златоуст десетерац?

Само је она могла
У царствујушчу Вијену
У Санкт Петербург,
Европом ходећи.
Два пута ју је,
Грубу и дрвену,
Дочекао Гете*
У Вајмару. Стојећи.

---

*Вук се с Гетеом сусрео два пута, 1823. и 1824.

ВИОЛИНА

Тај шарм,
Господство стаса,
Та игра
Руком лијевом
Маестра који,
Магијом гласа,
Дозива *Прољеће*
Вивалдијево.

То треперење
Славују украдено,
Раздањује ми
Днева тмуру
Док се излива
Пјесмоснено
У Бахов концерт*,
У Ге-дуру.

---

*Ријеч је о Трећем браденбуршком концерту.

СРБИЈА

Има је
И кад није ту,
Злати се
И у трини.
Многи би је
На тлу,
А она –
У висини.

Суђено
Да се брани
Од але, врране
И страве,
И нас, дјецу,
Да храни
Бисером сузе
Кржаве.

РУСИЈА

Пола дана
Сунце плови
Земљом бола,
Земљом раја.
С краја на крај
Вијекови –
Нит' почетка
Нити краја.

Лав и Фјодор –
Васељена,
Срце – Колос
Као што је,
Горостасна
Душа њена...
В Росии
Все большее.

АФРИКА

Црна сестро,
Црне коби,
Мајко мојих
Праотаца,
Вијековима
Враг те роби,
Бисере пред
Свиње баца.

Би почетак,
Конац бићеш
Послије грозе,
Митских страва,
Судње уре
Што нам свиће
Док одзвања
Рика лава.

ХАЈМЕТ*

Тачка на мапи,
Просо сићани,
Можда као
Моја Брезна**.
Смеђи и голишави
Хајмећани,
У слободи
Какву свијет не зна.

Има их –
Нема их за нас,
Имају пјесме, игре,
Виле и богове своје,
Зоре и сутоне,
Пјенушав талас...
Благо њима
Док не постоје!

---

*Острвце на Пацифику.

**Родно село аутора збирке.

ЛОРКА

Све је зелено:
Као зуб змијски:
Зелени вјетар,
Зелене гране*,
Зелен маслињак
Андалузијски
И сваки дан
Што осване.

Зелен Циганин
И нож за пасом,
Балкон је зелен,
Коњ с коњаником
Што ка Кордоби
Жури касом.
И гроб је зелен,
¡Mi Federico!

---

*Лоркини стих из „Месечарске романсе“.

СЕРГИЈ

Није за тебе
Москва, није,
Гдје не свиће
Степска зора,
Ни дим кафана,
Мој Сергије,
Ни балерина
Исидора.

Није за тебе
Да поваздан
Утапаш душу
У вотки и пиву.
Врати се Тањуши
У Рјазан
Гдје *Јесен кобила*
Чешља риђу гриву*.

---

* Јесењинов стих из једне ране пјесме.

ЦИГАРЕТА

Дао си јој
Дане и дане –
Кажу доктори,
Људи од школе.
Увлачи дим
Натенане,
Не мора до
Задње алвеоле.

Не знају, нису
Училе их профе,
Да без њене
Помоћи
Не бих смислио
Толике строфе,
Уз шољицу,
Иза поноћи.

ЦИГАНКА

Еј, господине! Куме!
Не прођи ме,
Сиротици
Удијели:
За здравље,
За срећно име
И да те Бог
Весели!

Жива била, мајко,
Проћи те нећу,
Имам и
Нисам шкрт.
Прилажем
Динар за срећу,
Два за здравље,
Три за лаку смрт.

ДОДО

Отишао је додо,
Птица југа,
Без сузе ичије,
Без кајања;
Наговијестио
Почетак круга
Нашег злочина
И нестајања.

Одлазе звијери,
Срне, лептири
И мртве рибе
Мртвом водом.
А кад се пчела
Посљедња смири,
Бићемо и ми
Птица додо.

ПЧЕЛА

Безмирисна,
Јесења,
Посљедња лат
Свела.
Безбојног крилца,
Посљедња
На њој –
Пчела*.

Без зўја,
Без лѣта,
Без саћа,
Без меда.
Ускоро ни ње
Ни цвијета.
Гледам је –
Себе гледам.

---

*Прогноза научника: четири године по нестанку посљедње пчеле, нестаће и посљедњи човјек.

ЛИЛИТ*

Бјеше прва лаж
Од истине слађа,
Кренули на тебе
Хајком:
Ђавоља конкубина,
Што зле духове рађа –
А рађала си дивове,
Прамајко!

Наивног Адама
Ева преотела,
Наговорена од
Змије љутице,
Да хиљадама љета,
Диљем свијета бијела,
Рађа
Братоубице.

---

*По легенди, прва Адамова жена.

ТАКСИ

Вози било куд,
Само вози!
Глави ми овдје
Мјеста нема.
Најавили су
Метеоролози
Да се олуја
Спрема.

Вози што брже
Низ друмове,
Хвата ме хуја,
Сав се грозим.
Вози ме до
Сламе кумове,
До Млијечног пута...
Вози!

ДРОН

Ево, ту сам,
Добар дан!
Можда нисам
Гост вам мио?
Неког ума
Мућак-сан
И мене је
Испилио.

Са мном нема
Смицалица,
Нема шале –
Баш сам строг.
Све је мање
Лета птица,
Све је више
Лета мог.

РАТ

Јачи од грома,
Гони у јад,
У безизлаз,
У крах.
Неминован
Као глад,
Као жеђ,
Као дах.

Непозван
Бане
Крвавог ока
Сват.
Што заноћи,
Не осване.
Ното homini –
Рат!

XXI

Стољеће,
Овај вијек
Тежак је
Пацијент.
Бољка нам знана –
Човјек,
Тражи се
Медикамент.

Болесник
Лег'о на стол –
Низ друм ће
Ил' уз друм.
Ил' ће надјачат'
Бол?
Ил' ће надјачат'
Ум?

Овдје објављене пјесме су из збирке у рукопису „Ниска од стотину перли“ која је, у конкуренцији 55 збирки, добила награду „Гордана Тодоровић“ за 2022. годину. Збирка ће бити објављена у 2023. години.

BOŽIDAR STANIŠIĆ
LOGIČKA ANALIZA,
VRIJEME KIŠOBRANA

Profesorici Alessandri Asquini, u spomen

Sat kasnije.

Jedan prijatelj.

Jedno dugme.

Druga izgovorena rečenica. To je zaključak.

Logički zaključak.

Raymond Queneau, Logička analiza (iz Stilskih vježbi)

Ko si, ti koji me pratiš u vremenu umnoženih upitnika:
voda, oblak, vatra, kamen? Voda što miri zemlju
i nebo? Oblak ćutljiv u neoplovu? Vatra, nemir svega opipljivog
što prema pepelu korača? Kamen, dobri kamen nikad-zaborav,
uvijek-znak? Pepeo dalekih vulkana, glasanje vjetra u žitu,
trenutak ćutanja nad vodama nekim u snu umirenim,
sjena zelen-drveta što raste nasred svijeta
i opominje putnika: zastani i oslušni otkucaje zvijezda?

Ko si? Možda si samo jedno dugme? Ako dugme jesi,
na košulji si mojoj? Ili mojih bližnjih? Obično,
ćutljivo dugme? Poznavalac nasilja neželjenih dodira,
trpljenja na jednom mjestu biti? Zato ćutiš,
neprestano? Odgovora nisam dostojan? Jer tebi znano je:
bijedna je, bijedna i nimalo jasna ova logička analiza?

Krv si, možda? Poznanica stara i na ovom trgu
na kom sunce bi skakutalo? Reci mi, reci,
kakav korak bi danas sunce imalo? Korak srne travom proplanaka,
svjetlosti nemareće za kalendare godišnjih doba, naših gordih navi-
ka,
hladnoće novembra, mrtvih i živih u jednoj zemlji
zanimljivijoj od drugih u našem sada na ekranima punim lica
što govore o ratu spasiocu?

Prati me, ali ne pitaj gdje su naš um, naše srce, naše oci,
ni ko smo u jednom novom starom novembru,
ni zašto Bog rasparčan na mnoštvo glasova lebdi zabrinut iznad trga.
Koriš me zbog krupnih riječi? Dobro, neka bude po tvom, ali me ne
pitaj
zašto Bog nad nama ćuti, ni da li ponekad plače, ni zašto čovječan-
stvo

ravnomjerno otvara- zatvara kišobrane, ni zašto ne znam šta čovječanstvo misli,
ni da li je to sreća ili udes, iluzija pitanja ili sjen odgovora zaboravljenih nad prahom onih
koji su već okusili divotu značaja istorije u pokretu?

Zato, u vremenu kišobrana, ne reci mi samo jedno: to je sreća.

Zugliano, u sumrak - čini mi se da počinje Treći Milenij

POSLIJE RATOVA ili VARIJACIJE NIMALO LIRSKE NA TEMU LAKOĆE

Slavku Gotovcu

*Bićemo uvek na vrhu vala,
kraj svojih ideala
crni gavrani,
o, mi, Ismejani,
o, mi, Ismejani!*
Dušan Vasiljev, *Naraštaji*

Poslije svakog rata mi postajemo bolji. Težina iz nas isparava, lakoća nam se pod kožu uvlači, pa sve dublje, sve dublje, sve dublje. Vrata našeg danas otvaramo pokretom već naviknutim, laganim, baš kao, nedajbože, tuđom rukom. (Stvari, olakšale, ne opiru nam se. Tako treba, ponavljamo, s lakoćom u glasu. Tako treba.) Prozorima jutarnjim laki prilazimo: po staklima lagano orošenim naš kažiprst, lak, gibak kao da, nedajbože, lišen kostiju jeste, ne žudi iscrtati upitnik. (Ne optužujemo vlastiti prst: do ove lakoće doticao je sve-oko-nas. I saznao: Čemu interpunkcija, mi odgovor znamo). Krila prozora lako se otvaraju: prožima nas vazduh, lagan-lagan, baš po ukusu našem. Želimo udahnuti duboko-duboko, ali, zaključujemo vedro-lako: operacija neuspjela. Ali mi smo lagani, lagani. Svijet je ispred nas, mi smo ispred svijeta. Tako treba.

Poslije svakog rata mi postajemo bolji. Shvatamo lakše i središnji zaključak evolucije: preživjeli su savršeniji od nepreživjelih. Lakoća nam se nudi, u svemu, u svemu! I u gdje, i u kako i u zašto, naravno. (Samo: Jao nama ako nam se jave ptice rugalice nekog ovdje, nekog dobro mi je sada! I neki okviri od orahovine, potamnjeni, teški od snova lotalica, škripuckajuć što podnose slike iz prije, zalutale, nesretne, u ovo bolje poslije. Triput jao nama ako u čin sjećanja

usjednemo, čun trošni na tamnim vodama, makar samo u snu,
iako laki, iako prozirni, u našem danas.)

Poslije svakog rata mi postajemo bolji,
iako dremljivim očima zvijezda zjenice ne postaju
šire, iz oblaka ne pjevucka kiša, iz zemlje zova
ne izrasta, istinozborna. Miševi su nervozniji,
vino nam skuplja usne (a mi bi da se smiješimo,
i ljubimo, ponekad), zmije neredovno košulje
presvlače svoje, hljeb naš svakodnevni ukus
drugačiji ima (unosimo ga u utrobu, jer tako treba.),
galebovima perje tamni, ogorčao plod zrela nara,
sunce se osipa crnim tačkama, ali... To se nama samo čini!
Naše poslije nije zemlja obmane: bolji smo, bolji,
zar ne vidimo! O mi preživjeli, o mi usavršeni!

Poslije svakog rata mi postajemo bolji. Lako nosimo
krst novih dana. Ištemo danas, ne osvrćemo se
na otrovne gljive upitnika što rastu kraj staza zaraslih
u oštrolase trave pluskvamperfekata, sve-kao-slučajno-
nikle, sve-kao-slučajno-bockave. Kasandrama smo davno
već prorekli sudbinu. (One, ionako, već odav-davno
hode rubovima svjetske gluhoće, noseći vlastiti glas
na dlanu). A mi? Mirni smo, mirni. I sve bolji.

I lagani.

Ali (ima kažu, uvijek jedno, neumrlo, kažu,
ali) lakoće smo puni dok smo u mi,
dok smo u sada. Šta ako nam se vrati,
svakom svoje, ja? Šta ako pred ja sjen
onih dana bane i izusti evo me?
Darovaćemo joj iskru sunca u rosi, pregršt mahovina,
kapljicu kiše, tišinu poljupca, djelić zaborava,
komadić mjesečeve staze, miris mlijeka u djetinjstvu,
odsaj zvijezda u jezeru? Bezvremeni san?
Pogled unazad? Zvuk svirale od zove?

Ili reči: Zašto si stigla? Zar ne vidiš koliko smo
sada bolji! Zar ne vidiš: nove-novcate atribute imamo,
za svakog, za sve? Razumna budi! Vрати se u pepeo!

Odgovor ne znam.

(Jer ne znam koliko teži ono ili?)

Za utjehu, svima, kapljica vedrine: Bolji smo,
bolji, bolji nego prije

tačka

Zugliano, zima 1997-98.

JUTARNJA SLIKA, METAMORFOZA PROZORA

*Vazduh je pun čudno ljudskih ptica.
Guillaume Apollinaire*

Jutara kasno jesenjih ima, baš kao ovo što je, kad pravougaonici prozorskih krila moje sobe postaju trenutne izazov-slike: u neoplovu klin-jato ptica, pokretna samocrtkarija krila (gornji plan), zvonik nepokretan (donji plan). Evo, iz slike, ja, lovac na glasove između neba i zemlje raštrkane (glas svaki, jedna sudbina?), izbacujem: oblake (banalno sivi), pusto polje (patetično tamnosmeđe), drvored (crnkasto goluždrav), vinograd (gole zmije lozja nevesele, tanke), planine (ionako maglom, nekom, skrivene, a možda san samo). Jatu pridružujem detalj, sporedan: jednu, za klinom zaostalu, leteći prilično ispod i sve-sve više iza, umornu, pticu.

Na balkon! Let jata pratim (smjer jug- blagojug), mene budi Glas: «Brineš se? Da ne padne ona, zaostala? Budalo, normalno da će tresnuti odozgo! Ko se jata držati ne zna, zna se itd. itd. Ne bulji gore, ionako se ne vidi nebo. Čeka te katalog hrane za mačke, iz jednog u drugi jezik, precizno, jasno: 60 otkucaja puta 25 redova, tako, jasno, i plaćeno biće. Požuri, ko gleda mnogo iznad sebe, ne vidi jasno oko sebe, itd. itd.»

Svejedno, za vrijeme ne marim, jutros (gen od onih strana, probuđen). Poredim sliku u nastajanju i onu, drugu, iz sna (san crno-bijel, detalji samo oglase se bojom, katkad): rijeka, nepomična, u vodi nebo, bledunjavi odraz nekad stvarnog sebe, mnoštvo krovova i prozora (iz krovova čempresi rastu, na prozorima lica, neka, bezglasno zagledana u ulice; puste-puste bi ulice bile da nije djeteta, jednog, bosog, koje na asfaltu list zelen, pao – sa kojeg stabla? – miluje dlanom), i kovitlac ptičjih jata. Ispisuju, u panici, i poneku skoro-pravilnu sliku: trougao, kvadrat, romb... (Svaka simbolika slučajne geometrije, između neba i zemlje: isključena). Nadole se sjuri poneka, i nestane. (Konačan pad, finalna lakoća: ne biti?). Ali panike ne manjka, ni ponekad jasno-pravilnih slika.

Sve, to je sve.

San se ponavlja. Dijete u snu, uvijek isto,
i boso, boso.
Uvijek.

(Tako ja nekad, besplatno, uspomeničujem snove. Uprkos fin-de-siecle, uz nos Mudrosti Trenutka, Oprezu i Riziku, Zaboravu i Profitu, Optimizmu Jubileja, Organizaciji i...)

Čudno, sve to rimuje se, anarhično, sa metamorfozom prozora moje sobe, u tren oka ispunjenom aerodinamičnom selidbenom formom. Nikako sa pticom koja leti ispod. I sve-sve više iza jata. Od nje mi blijede zjenice, ona mi glas vezuje u mrtvouzicu upitnika: Šta šumi u kostima takvih letača? Sunčevina? Zemaljski sumraci?

Ili..?

Koji put zastor na prozor? Tričetvrt-tama saveznik će, pouzdan, biti? Među otežalim sjenkama da mislim ljeto? Nikako sidra moje sobe, ni školjke po konopcima, neopipljivim, sjaćene, u šutnji čudnovatoj, bezvodnoj?

O lađi to, nekoj, htjedoh da buncam, u stvari? O nekim morima što se modre, neoplovljena, preostalom? O lukama u koje se stiže, iz kojih se polazi, lako, na novi put?

Sav nered, jutrošnji, moj, zbog ove jutarnje slike? Šta će ostati iza letača ispod i sve-sve više iza jata? Grudvica perja, na zemlji? Dvije-tri koske? Svirnuće kroz njih koji put vjetar, neopipljiv, prolazan, puniti ih prašinom i travčicama, sasušeni, dugo-dugo.

A kad opet ka morima juga polete jata, nijemo, da li će dole gdje trebalo bi zemlja da bude, vidljiva biti sjen letača, onog

ispod i iza?

Zugliano, septembar-oktobar 1997.

HAKIJA KARIĆ
AFANOV KAMEN

Afan H. je rođen u Bijeljini
Bogat insan
Imao para – imao dobru dušu

Početak devedeset druge
Ostavio sve
I samo sa zavežljajem
Krenuo
Na put
U nepoznato
U zevežljaj ubacio
Kamen
Sa kamare
Ispred rodne kuće
Običan bijeljinski kamen
Veličine jumruka

Taj kamen je Afanu
Godinama bio
Njegov komad Bosne
Prvo u Berlinu
Pa u Manhajmu
Te u Minhenu
Sve bliže jugu – Bosni i kući
S nadom da će jednom
I on i kamen
Posve da se vrate

* * *

Djeca ojačaše
I poklonjenu kuću
Prodaše
Rodnu kuću
Babe Afana

Napravili novu kuću
U Srebreniku
A Afanu
Jal' Srebrenik, jal' Minhen
Isto mu bilo

* * *

Od onog proljetnog dana
Dvedeset druge
Kad je otišao
Afan je samo jednom
Bio u Bijeljini
Kažu želja ga vukla
Da još jednom
Vidi rodnu kuću

Stajao je Afan
Ko kip na putu
Ispred kuće
I gledao sebe kako hoda:
Po avliji
Gledao djecu
Kako se veselo igraju
Sve gledao Afan
S puta – u mislima

* * *

Afan se života
Nije našivio
Prve godine
Penzionerske
Se razbolio
U bolnicu djeca dolazila
Hanuma tiho plakala

Kad je osjetio
Da se bliži kraj
Poručio djeci
Da ne zabace
Onaj kamen
Što je s njim
Posvuda hodio

* * *

Ukopali ga u Bijeljini
A pored njega
Na tabutu
Zamotali i kamen
Afanov kamen
Jedini trag Bosne
koji mu je ostao

KRADLJIVCI TEMELJA

Samid je u temelje
svoje kuće
ugradio kamene
iz kuće
njegovog oca Redže,
a Redžo iz kuće
svoga oca Saliha

I Samid ponosan bio
da su tragovi
njegovog djeda i oca
u temeljima njegove kuće

I onda dođoše
godine devedesete
odnekud sa istoka
bahnuše barbari
pokušашe da zat'ru trag:
i Salihov, i Redžin, i Samidov

Samid umrije u tuzi
Ne zbog porušene kuće
nego zbog nestalih temelja

Htio je da njegovi potomci
ugrade te kamene
u temelje svojih kuća

MILAN I SALKO

Milan i Salko rođeni u blizu
U kućama čije su avlije
Bila jedna uz drugu
Dijelila ih *živa ograda*, bez žice

Početak sedamdesetih u školu krenuli
U isti razred – u istoj klupi sjedili
Kod učitelja Dragiše

* * *

U srednju opet u isti razred
Tri godine autobusom

Isti zanat – vodoinstalaterski

* * *

Sredinom osamdesetih
Dobili poziv za JNA
Oba avgustovska klasa
Tri dana muzika svirala
Pod zajedničkom šatrom

Milan ode u Beograd
Salko u Negotin

Pisali pisma jedan drugom
Razglednice slali
U pet dana razlike
Iz vojske se “skinuli”

* * *

Poslije vojske se zaposlili
U istoj firmi
Naizmjenično *Ladama*
Na pos’o putovali

Momkovali zajedno
Na igranke išli
Glaviti bili – cura imali

* * *

Kad je Salko Fatimu zaprosio
Prvo Milan znao:
Kume, ti ćeš mi u proćelje!

Sviralo se i igralo dva dana
Milan od radosti platu potrošio

Ubrzo Milan zaprosi Draganu
Iz Salkinih i Fatinih ruku
Burme izmijenjali

* * *

Aprila 1992.
Milan kasno u noć
U šinjelu i uprtačima
Pokucao Salki na vrata:
Brate Salkane, kume rođeni,

*neće na dobro, idite!
Milane bolan, a gdje da idemo,
zašto da idemo?*

*Salko, kunem te dijetom,
još večeras idite!*

Svi otišli, samo Salko ostao

* * *

1. maja zapucalo
I drugog maja pucalo
Kuće gorjele: Salkina,
pa njegovog komšije Mehe,
pa uz Mehinu Sabitova...
Gorjele i vatre se ugasile

* * *

1998. svijet se počeo vraćati
Na ognjišta

Kroz selo prolazili
I stare i nove komšije
Mimoilazili se bez riječi
Oborenim pogledima se pozdravljali

Fatima došla sa Salkinom materom
I sinom Damirom
Ušli u avliju
Stajali – plakali

Milan i Dragana prišli
Zvali na kafu
Pred kućom Milanovom sjedili
Uzdisali, šutili

Djeca se igrala:
Damir, Obren i mala Vesna

Pred mrak otišli
Milan dugo sjedio sam pred kućom

* * *

U neko doba noći
Milan ušao u Salkinu avliju
Prvi put o
Od onog maja 1992.
Kad su Salku odveli
A njemu kundakom *Papovke*
Ožiljak na čelu napravili

Sjeo Milan
Na Salkino stepenište
Zapalio dvije cigare
Jednu za sebe
Jednu za Salku
I povlačio naizmjenično dimove

Odjednom sa zgarišta
Sakine kuće
Začu se glas:
Milane brate, pa će si bolan?

Milan se okrenu i tiho reče:
Tu sam brate Salkane!

Uzdahnu Milan i pogleda u nebo
A u daljini se začu
Laveža pas

UHRANI ME MATI MOJA

Uhrani me mati moja
Pa me onda traži
Po bespućima:
Srebreničkim
Potočarskim
Korićanskim
Omarskim
...
Po kojekakvim
Lukama
Kazanima
Po vojnim
Ekonomijama
Kasarnama
Po sabirnim
Centrima
Po savskim

I drinskim
Plićacima
Uhrani me mati moja
Pa me potjeraj
Da budem
Izbjeglica
Da me vide
Sve zemlje
Ovog Dunjaluka

Uhrani me mati moja
Pa da se
Kući vratim
Da me "moji"
Maltretiraju
Više no tuđinci
I da vječno budem
Krivac
Što spasih glavu
I ne digoh
Čak ni pogled
A kamoli pušku
Na drugog

Uhrani me mati moja
A kad me uhraniš
Onda me
Izgladni
Da uhranjen crknem
I da se nikad ne nadam
Da će jednom
Biti bolje
Jer neće
Jer ne može
Zbog nas
Ovakvih
Koji smo
Svima dobri
A sebi najgori

LJILJANA BULAJIĆ

BOG I JA

(Bog i ja prijepodne)

Iako ga puno volim i poštujem,
s njim, Bogom Gospodom, sam na ti.
Ujutro, samo što se probudim i samo što prvim fiksom kofeina snabdijem krvni sistem, zaoštravam ton i postajem kritična.
Počinjem čak da se sa njim svađam i raspravljam do u nedogled.

Ništa mi ne valja što je stvorio,
od dana broj 1, do dana broj 7.
Tek oko podne, kad se malo umorim i malo mi pogled otpočne,
otpočne na raskošnom cvatu divlje šljive u mom prozoru,
dopustim mu da mi se konačno obrati,
da upita: a kako bi vi, Gospo moja, uredili stvar, da ne kažem,
kako bi uredili naš svijet ovoliki?
Prvo i prvo, revidirala bih to što si me stvorio iz rebra muževog,
odgovaram buntovno.
I to što si dopustio da Sylvia Plath završi onako s glavom u rerni
običnoj,
i to bih promijenila, ako treba i ukinula.
Pa dobro, možda imaš pravo, Gospo, kaže mi onda Bog, već sasvim
nagodan.
Ali, šta se može, vremena su bila takva, teška,
očevi i muževi nedorasli ulogama svojim.

Dobro, lijepo je to što kažeš
i to što misliš da nisi savršen,
da priznaješ da si pogriješio kad smo mi žene u pitanju, nastavljam
ja.
Oprosti Gospo, nemam više vremena za raspravu, odjednom će On.
Parkiraj ovu temu o Plathovoj za neki naredni susret, dobra je!
Kako hoćeš! Na narednoj pauzi možda i možemo prodiskutovati to o
očevima i muževima ondašnjim i današnjim,
ne dam se ni ja i ne padam na njegov novi, našem vremenu prilago-
đeni marketing.

BOG I JA

(poslijepodne)

Bog i ja poslijepodne, to je nešto sasvim drugo,
jer tada ulazim u drugi dio dana,
ulazim u fazu broj dva u odnosima s gore imenovanim gospodinom.
Iako sam, kako rekoh, sa njim već poodavno na ti

i ne štedim ga uopšte,
pogotovo ne prijepodne,
poslijepodne sam nekako nagodana.
Dobijem, valjda, novu dozu kofeina i šećera,
uz to i malo alkohola,
a ako imadnem sreće i solidnu porciju sićušnih endorfina dobijem.
Ovo posljednje samo ako je ovaj što se zove mužem,
mislim, ovaj što ga je lično Gospodin Bog stvorio direktno po slici i
prilici svojoj,
dakle, ako je dotični raspoložen stigao s posla i u stanju je da se brzo,
da brže biti ne može,
transformiše od radnog u gladnog, i za životne radosti raspoloženog
čovjeka.
E, tako umirena i namirena, još opružena na fensi kanapeu,
spremno čekam da se pojavi on, Gospodin Bog.
Da pročaskamo,
i ako treba rezimiramo pređeno.
Ali vruga, nema ga,
lisac zna da ga čekam i da sam u formi za razgovor,
pa i za verbalni klinč, ako ustreba.

Da nisam, možda, ipak pretjerala jutros,
nalijepila sam ga pošteno,
te Silvy Plath, pa onda još i Eva,
sve ženska posla i njihovo zamešateljstvo, pomislim u neki čas.
U redu je što se ljuti,
niko neće da je dežurni krivac, tako je to.

Tamo negdje, kad se ulična svjetiljka u mom prozoru upali,
i kad muzika s radija umiri svaku kritičnost i spremnost za raspravu,
kad ono, evo ti njega, Boga Oca Svedržitelja.
Nije ni B od pravog Boga, pogotovo od onog strašnog, starozavjet-
nog.
Nalik je više onom Lagerkvistovom,
što ga Šveđanin sugeriše u svom *Vječnom smiješku*.
Nema, doduše, žagu u rukama
i ne izvinjava se da je htio sve najbolje kad je stvarao svijet,
i da je sve ispalo tako kako je ispalo.
Ali se zato uljudno izvinjava što je zakasnio,
umoran je i posustao:
Izvinite Gospo, tražili su me danas na toliko mjesta.

ALEKSANDAR BULAJIĆ
DUBOKO U DUŠI

Duboko u duši,
Postoji jedno mjesto,
Za koje niko ne zna,
Čak ni duša.

Na tom mjestu,
Ili u tom mjestu,
Čak ni duša nije sigurna,
Kako se to pravilno kaže.

Na tom mjestu,
Ili u tom mjestu,
Sakrivene su nerođene misli,
Nepoznatog porijekla.

Na tom mjestu,
Ili u tom mjestu,
Sakrivene su čežnje,
Koje ne postoje.

Na tom mjestu,
Ili u tom mjestu,
Sakrivene je ono,
Što se ne usuđuje.

Na tom mjestu,
Ili u tom mjestu,
Sakriveni su odgovori,
Na nepostavljena pitanja.

Na tom mjestu,
Ili u tom mjestu,
Sklanjam se,
Kad sklopim oči i nestanem.

KANCER

Ljudima ne vjerujem,
Životinja se plašim,
Biljkama ne prilazim,
Zrak je zagađen,
Voda puna tuđih fekalija
Hrana zatrovana pesticidima,
Radujem se svakom novom danu,
Bez kancera.

**НЕМАЃКИ PESNICI
HEMAYKI ПЕСНИЦИ
у преводу Драге ТЕШЕВИЋА**

HAJNRIH BEL

MOJA MUZA

Moja muza je uličarka
svakome daje jevtino
ono do čega mi nije stalo
kad se razveseli
poklanja mi šta poželim
retko je viđam veselu.

Moja muza je monahinja
u mračnoj zgradurini
iza dvostrukih rešetaka
nalazi lepe reči za me
kod ljubljenog svog

Moja muza radi u tvornici
čim grane fajront
ona bi sa mnom na ples
za mene fajront
nije nikakvo vreme

Moja muza je stara
lupa me po prstima
krešti ustima uštavljenim
uzaman ludo
luda uzalud

Moja muza je domaćica
umesto rublja
u ormaru čuva reči
retko ga otvara
da me počasti njima.

Moja muza ima gubu
kao i ja
poljupcima skidamo sneg
jedno drugom sa usana
proglašavamo se čistim

Moja muza je Nemica
ne nudi nikome utočište
samo ako se okupam
u zmajevoj krvi
stavi mi ruku na srce
tako ostajem ranjiv.

KASNIJE SRCE, KASNIJE

kasnije Srce kasnije
imaćeš
ono što je Tvoje
Istok
strpljivo mudar
zlopatan i Tvoj

počivaj Srce nad moštima
i pepelom
nemačkog semena
kasnije Srce kasnije
imaćeš
ono što je Tvoje
Istok
uzmi ga
i povedi me tamo

kasnije Srce
saznaćeš
moja maska bila je koža
nisam u njoj bio
niti sam mogao iz nje
nije mi pristajala
moja koža
obrazina moja
saznaćeš Srce
sve

sad idi onamo
idi uzmi i jedi
šta ti ponudi
brat naš jedini
idi uzmi i jedi.

ANĐEO

Anđeo – ako ga tražiš
on je zemlja
između stenja na Velikom bregu
spravan da vaskrsne
ako ga prizivaš
ako ga dozivaš
dozivaj ga kao brat

bez sile
 bez slave
 ako ga tražiš
 bio je German Jevrejin hrišćanin
 bio tlo za trnjinu fuksiju žutilovku
 međ zvezdama na Velikom bregu
 Ako ga tražiš
 ako ga nađeš Anđela tog
 načini ga iznova
 ne od krvi
 ni od žuči
 već od suza i nekoliko
 kapi vode iz Rajne
 ako ga nađeš
 ponovo ga načini.

VAROŠ KELN I

Jozefu Fasbenderu
 Ko prisluškuje kanale
 može čuti njeno bilo
 u lavirintima
 ispod zidina
 preko šljunka i krhotina kostiju
 posrće Bogorodica
 juri za Venerom
 da je preobradi
 uzalud
 uzaman i njen sin za Dionisom
 zalud Gereon za Cezarom
 zlurad podsmehe
 ko kanale prisluškuje
 može da čuje njezin puls

Mračnoj materi
 tokom povesti
 nepopravljivoj
 valjano pristaje
 blato uz obraz
 u lavirintima
 ispod zidina
 svodi Bogorodicu Dionisu
 sina miri s Venerom
 Gereona i Cezara prisiljava
 na Veliku koaliciju
 a sebe podvodi svima
 s dubokim džepovima.

VAROŠ KELN II

Grizhaberu
Ne veruje ona u trajanje
a traje već tako dugo
večnovečna
svetosveta
ne želi da bude

nad skršenim biskupskim palicama
vari svoju čorbicu
bakaluk
suze
pepeo svetaca
krv bludnica
građansko salo
mlevene kosti kanonikâ Katedrale

kistom od Bogorodičine kose
žvrlja kletve
po ostacima zidina
duboko duboko
ispod Crkve saborne

baja joj i zaklinje je
voli je
ona nju nimalo
stalno stalno
promiče mimo nje.

DIŽI UZBUNU

Ulrihu Zonemanu
Diži uzbunu
Sakupljaj prijatelje
ne kad urliču hijene
niti
kad te obleće šakal
ili kad oko tebe kevcu domaći psi
ni
kad se vočak
spotakne u jarmu
ili kad mula posrne u dolapu
Diži uzbunu
Sakupljaj prijatelje

kad kunići iskeze zube
i najave krvožeđu
kad vrapci vežbaju pikiranje
i grunu
diži uzbunu!

DVADESET GODINA I SEDAM KASNIJE

po Ingeborg B
za Anamariju C.
dvadeset godina
i sedam kasnije
Najdraža
otvrdni svoje srce
stisni ruku
ne nudi nikome
nikome
hleba kafe mleka
ne daji nikome novac
u zemlji Nemačkoj

miniraj kućni prag
Najmilija
ne puštaj nikog unutra
ko ne zna reč podsetnicu
i kad dođem kući
a ne znam lozinku
upucaj me
jer moglo bi se desiti
da sam u bekstvu
a reč moja vodilja
mogla bi da bude
kapitalizam
dvadeset godina
i sedam kasnije
Srce
u kući Nemačkoj
ponavlja se
Staljingrad
na kućnom pragu

Nemci roditelji
izbacuju
decu Nemce
muževe Nemce
Nemce muževe
iz Kuće Nemačke

dvadeset i sedam godina
kasnije
Devojčice moja
budi nemilosrdna
zaboravi
da si gladovala
zaboravi
da si trista puta
strepela od bombi
zaboravi
da su ti psi na lancima
psi nemačkog *Vermahta*
nagonili strah u kosti
zaboravi
da si bila Čovek

ne zaboravi
nipošto
ne zaboravi
slobodarsko
demokratski
Ustavni poredak
Bilda
i za *BILD*

dvadeset godina
i sedam
kasnije
više niko živi
ne nosi žutu zvezdu
pa ipak svako zna
koga ima pred sobom

u Kući Nemačkoj
ubice postavljaju zakone
nemačke vrane
kljuju oči
sovama nemačkim
dvadeset godina i sedam
kasnije
Najljubljenija
miniraj kućni prag
okameni srce svoje
stegni šake
ukini me metkom
kad se kući vratim
a ne znam reč vodilju

živi od *BILDA**
do *BILDA*
od *Velta* do *Velta*
ne razmišljaj
i zaboravi
da si bila Čovek.

* *Bild Zeitung*, nemački ortodoksno desničarski tabloid
ogromnog tiraža, dok nedeljnik *Die Welt* spada u nešto
ozbiljnije nedeljнике istog opredeljenja. (prim. prev)

ВОЛФ БИРМАН

ОХРАБРЕЊЕ

Петеру Хухелу
Слушај, немој да окориш
Док у овом
Суровоме добу гориш
Они који су претврди
Пуцају
Они који су преоштри
Буцају
И ломе се истовремено

Слушај, немој да се озлоједиш
Горчином ове збиље, нимало лепе
– Тек кад иза решетака седиш –
Владајући ће да стрепе
Али не због твојих патњи

Слушај, не дај да те плаше
– Ниси ваљда од тог соја –
Овим временом терора
Кад ти кажу, да се мора
Још пре великога боја
Оружје положити наше

Слушај, не дај да те харче
Употреби себе, цела
Свог времена боље парче
Требају нам твоја дела
И сва твоја веселост

Ми нећемо ћутке прећи
Преко овог доба шутње
Него ћемо свима рећи
Зелено се роје слутње
Кроз пупољке у гранама
Ко то схвати, биће с нама

ЛЕГЕНДА О ВОЈНИКУ ИЗ ТРЕЋЕГ СВЕТСКОГ РАТА

Док је свитало оно јутро судње
Сморен убијањем, врео од жудње
Сневаше војник: крајолик питом
Он лежи на њој, а она, притом
Гледа у бескрај и чека да се
Звезде родног им неба погасе
С атомским ракетама падоше и оловне кише
Небо последњи пут ведро и јасно
Ал већина бомби стиже прекасно
За умирање на Земљи не беше никога више

И даље траје Зима
Вечери тугују дуго и сиво
Са даљинама снежним
Нек витла кошава облаке дима
Шапуће војник гласом нежним
Карин, важно је да се живо

Земља постаде слична мртвачком броду
Грозан, одвратно заобљен и крвав чир
Лепота звезда, утонулих у бескрај и мир
Остаде занавек скривена људском роду
Анђелима пламен крила спржи
Као и драгом Богу браду, до гуше
Ни Страшни суд да се одржи
На Земљи више ни живе душе

И даље траје Зима
Вечери тугују дуго и сиво
Са даљинама снежним
Нек витла кошава облаке дима
Шапуће војник гласом нежним
Карин, важно је да се живо

Два молекула кренуше један ка другом да пузе
Један из војниковог мозга, други из њене гузе
И загрлише се око врата, ко два брата
Док их не сатра ватра
П о с л е д њ е г р а т а
А да је војник, уместо у војну
Код куће правио децу бројну
Земљино срце и даље би кучало
И не би било рата, нити би пуцало

Карин, узвикнимо доле смрт
И, доле рат, још снажније
Зреле трешње ће зажарит врт
Карин, а то је најважније

БАЛАДА ЗА ПИСМОНОШУ ВИЉЕМА Л. МОРА ИЗ БАЛТИМОРА

Који је године 63. сам отишао на југ САД
да протестује против прогона црнаца
Убили су га после седам дана
сручивши му три метка у чело

Недеља
Недеља беше једини дан
За Виљемов починак и сан
Стотину шефова, сваки прек и оштар
А он, сиромах, тек обични поштар

Понедељак
Једног понедељка у Балтимури
Рече он својој верној цури:
Остављам горку поштарску пуру
Одох до Југа, на једну туру
Засука рукаве до изнад лаката
И читко исписа два плаката
Један обеси преко леђа
БЕЛЦИ И ЦРНЦИ ДОСТА ЈЕ МЕЂА
А други спреда, који вели
УЈЕДИНИТЕ СЕ, ЦРНИ И БЕЛИ

Уторак
За ране зоре, у уторак
Да стигне на воз, убрза корак
Људи питају човека-сендвича
О чему то он галами и прича
А само један, мање зао и љут
Пожеле му успех и срећан пут
Виљем кликташе да се Земља тресе
БЕЛЦИ И ЦРНЦИ УЈЕДИНИТЕ СЕ

Среда
Сунчано јутро над Алабамом
Он хита у Бирмингем и још даље
И док буди народ крепком галамом

Крваре му ноге кроз прсле хаље
Али Виљем не престаје да грми
УЕДИНИТЕ СЕ, БЕЛИ И ЦРНИ

Четвртак

Тог дана му тело подиђоше трнци
Избечен, пред њим, као телац
Шериф се дере: Је л бре, каки црнци
Кој бог се петљаш, ти си белац
Не бенави, лудо, размисли о цени
Ил ти не гине ћорка, благо мени –
Виљем и шерифу у брк стресе
Црни и бели, уЕДИНИТ СЕ

Петак

Тог дана, после мршава ручка
Придружи му се још мршавија кучка
И док су пред мрак уморно гацали
Људи су на њих камење бацали
Није имао брига сем једне једине
ДА СЕ БЕЛИ И ЦРНИ НАЈЗАД СЈЕДИНЕ

Субота

Уочи недеље завлада несносна жега
Над жедном земљом Југа, широм и диљем
Тамо старица беле коже, псето и њега
Напоји водом, а потом Виљем
Слуша крезуби шапат, ко млин да меље
Ах, дете, моје су исте ко твоје жеље
Сине, драги мој сине
ДА СЕ ЦРНИ И БЕЛИ УЕДИНЕ

Последњи дан

Недеља свечано у плаво небо гледа
Он лежи, око њег трава, зелена свила
Из његовог чела, већ сасвим бледа
Цвате, крваворумено – три каранфила
Ветар му косу сплиће са биљем
А поцепан плакат растура ко летке
Ако је Виљем пао пред циљем
Каранфили ће стоструко вратити метке

БАЛАДА О ТЕНКИСТИ И ДЕВОЈЦИ

Право са маневра из ратне ватре
Крену тенкиста у Берлин на допуст
На Божићни сајам, међ вашарске шатре
Са шареном робом, где је све на попуст

Окружена блиставим сјајем свећа
Стоји стрељачка шатра газде Франца
Канда се пред њом крчми срећа
Помисли тенкист под теретом ранца
Газда је грлато светину хушко
Навали народе, стара пушке
Гађај и погађај
Нек се види ко је јунак и мушко

Христос се роди, О бадњаци – мртве јелике*
И остале тужне, светачке посланице
Машући са две крупне новчанице
Изрони војник из гужве велике:
Дај то овамо, ја ћу, бог те молово
Да купим сву ту сачму и све олово! –

Газда Франц, запањен спрва, и то врло
Покупи паре, кашљуцну, прочисти грло:
Изволте, џебану, ако је така ваша воља
Ви сте муштерија, да не мож' бити боља

Војничина скиде ранац, попусти ремење
И док је бацао сачму, као семење
Божићним јелкама кроз мртво грање
Рикну ко звере мучено болом болова
Ево вам ово проклето срање
Узмите и наждерите се олова

На крају се и овај случај згодио
Дотрча девојче устрептало од среће
И тутну тенкисти у шаке папирно цвеће
А онда, без стида, на јавном месту
Пољуби тенкисту право у кресту
Затим га ошину кано канџија
Ох, ти си прави нишанџија
Јер си најбоље погодио.

* католичке песме које се певају на Бадње вече (прим. прев.)

SOLDAT SOLDAT

Војниче војниче у сивој норми
Војниче војниче у униформи
Војниче војниче толико вас је много
Војниче ко би се с вама играти мого
Војниче војниче испод твојих веђа
Војниче ти немаш лице и то ме вређа
Јесу ли војници свог изгледа жртве
Кад мртви личе на живе а живи на мртве

Војниче војниче чија те води мисао
Војниче војниче где је ту смисао
Војниче војниче кажем ти ко брат брату
Војниче победе нема у следећем рату
Војниче војниче свет је тако млад
Војниче толико као и ти сад
Војниче на рубу стојиш хоћеш ли или јок
А амбис где је и свету успео скок

Војниче војниче у сивој норми
Војниче војниче у униформи
Војниче војниче толико вас је много
Војниче ко би се с вама играти мого
Војниче војниче испод твојих веђа
Војниче ти немаш лице и то ме вређа
Јесу ли војници свог изгледа жртве
Кад мртви личе на живе а живи на мртве

Кога би војници могли да криве
Што живи личе на мртве а мртви на живе

УМАЛО ДА ОСТАНУ БЕЗ МЕНЕ

Кад ми је бака била беба
Пре осамдесет осам лета
На порођају
Мајку је њену пут неба
Одвукла јектика са овог света
Кад ми је бака била беба
Отац јој беше машиниста струке
И баш некако у то доба
Остао је без десне руке

Једног понедељног јутра то се деси
 Машина му сатра руку у салату
 Беше срећан што је у папирној кеси
 Фабрикант му дао и недељну плату
 Кад ми је бака била беба
 Са оцем својим сама на свету
 Отац је ракију, уместо хлеба
 А дете врештало само у кревету

Једном он лепо у кујни попут стога
 Наслага једно на друго кухињску столицу
 На креденац, а на њег малу столицу
 И још два-три кофера поврх тога
 А као круну кривом торњу од кофера и дрва
 Креветац и у њем малецког убогог црва

Затим са последњим у џепу новцем
 До *Мајеровог бурдеља* одгиља
 Да се ракијом и пелинковцем
 Нечисте савести ратосиља
 И кад се смркнут у сиво свитање
 Нарољан и посран кући вратио
 Он сасу кишу псовки и питање:
 Шта, црвић се није у смрт суновратио?

Врх куле, канда је неко ставио венце
 У перју мирно лежи и снови детенце
 Одједном оца кајање опхрва
 Те зграби руком несрећног црва
 И притишћући га нежно на груди
 Стаде да јеца и слини у доба глуво
 Те тихо, да детенце не пробуди
 Одебљалим језиком одмумла успаванку
 И замало да је од среће баки одгризо уво

Тада се старина, онакав каки је
 Заклео Пресветом Девицом
 Никада више ни капцу ракије
 Заклетва му беше ко суза чиста
 А пошто беше струком машиниста
 То је, дакако, учинио, левицом*
 Томе већ има васцели људски век
 А да је онда креветић с баком пао
 О свему да кажем још толико тек
 Вероватно не бих баш ништа знао

Старице ено и данас крепка здравља
 Али нема прилике да ми се јавља
 Кренеш ли на Запад, потражи је и кажи
 Ово ми, молим те, учини по вољи
 Поздраве јој шаље унук њен најбољи
 Падне ли у сету и стане да рида
 И псује од стида због проклетог Зида*
 (Те грдне срамоте на граничној црти)
 Ти још нешто, баки, милој испоручи
 Да ћу, знам ја добро шта старицу мучи
 У посет јој доћи још једном пре смрти

И док јој о мени причаш, мој лафе
 Она ће да те части
 Великом кришком по хлебу масти
 И плавом шољицом беле кафе
 А можда ће ти, буде ли добре воље
 И понеку причицу испрести
 Од ње то нико не уме боље
 Буду ли лепе, тако ти свести
 Врни се, те ме о њима обавести

*1) Немци у знак заклетве подигну испружен палац,
 кажипрст и средњи прст десне руке. Бирман овде
 користи zgodну прилику да неосакаћеном левicom
 нагласи своју левичарску орјентисаност.*

2) Берлински зид. (прим. прев)

Карл Волф БИРМАН (Karl Wolf Biermann) је рођен 1936. у Хамбургу. Издавак једне од најстаријих лево оријентисаних породица хамбуршких комуниста, песник и веома плодан кантаутор с огромном, тешко прегледном листом тонских снимака и великим бројем објављених збирки песама. Поменућемо само неколико важнијих наслова: *Liebesgedichte; Sonnenpferde und Astronauten; Die Drahtharfe; Mit Marx- und Engelszungen; Meine Mietskasernenbraut; Preußischer Ikarus; Für meine Genossen; Deutschland. Ein Wintermärchen; Klartexte im Getümmel; Paradies uff Erden.*

Бирман је добитник свих значајних награда у Немачкој, живи у Берлину и Хамбургу и почасни је грађанин тих градова.

HANS MAGNUS ENZENSBERGER**GLASOVI**

Kad me službeni lekar ovlaš priupita
 čujem li glasove, ja mu priznam:
 a prećutim: da je to samo jedan glas,
 uvek isti. Da, reč je o meni.
 Prijem je slab. Pucketa u uvu,
 šumi. To je zbog sunčevih pega,
 protuberanci iz usijanog mozga.
 Ili zašušti štošta davno zataškano,
 neka hartija štono od mračnih ideja šuška.
 Ono što potom dobuje po bubnoj opni, možda je
 kakva buba. Čuje se kao šištanje
 slepih miševa u mračnoj bašti stare rimske vile.
 Tihotan romor kaono kad pepeo sa ašova
 sipi. A ipak se ori taj
 glas. Bubnja i bruji. Ono što potom usledi
 jeste orljavna jeka ogromnog orkestra,
 u kome raspamećeni solist na svim
 instrumentima sumanuto svira. Na kraju
 se čuje samo jedan visok, bolno rezak ton,
 kao kad se vlažnim prstom lagano,
 veoma polagano prevlači rubom tanke
 čaše. Sve udaljenija zvonjava,
 čije zvrndanje mi smeta da zaspim.

UTOPIJA

Velikom silinom svanjiva Dan
 probija oblake kandžama,
 mlekadžija dobuje sonate po svojim
 kantama: mladoženje se penju put neba
 pokretnim stepenicama: velikom silinom
 domahuju crnim i belim šeširima.
 Pčele štrajkuju. Kroz oblake se
 promeću prokuristi, Pape cvrkuću u badžama.
 Uzbuđenje vlada i podsmeh i razdragano
 klicanje. Jedrilice se nagele od bilansi.
 Kancelar se domunđava s probisvetima
 oko tajnih fondova. Ljubav je
 policijski dozvoljena,
 najavljuju amnestiju istinozboraca.
 Pekari poklanjaju zemičke

muzikantima. Kovači
potkivaju magarad gvozdenim
krstovima. Poput pobune
grunula sreća, lavici nalik.
Zelenaše gađaju cvastima jabukovim
i rotkvicama, živi se
skamenili. Ko je zdrobljen u tucanik
ukrašava fontane i bašte.

Na sve strane dižu se baloni,
vesela flota jedri punom parom:
Krcajte se mlekadžije, mladoženje i protuve!
Dižite jedra!
Velikom silinom nadire
Dan.

ODBRANA VUKOVA OD JAGANJACA

Zar da Lešinar krka spomenak?
Šta tražite od Šakala,
da menja svlak, šta od Vuka? Zar
da sam sebi vadi zube?
Šta vam se ne dopada kod polit-struke
i papa, šta ste blenuli ko telci
u taj lažljivi ekran?

Ko prišiva generalu
krvave šavove na čakšire? Ko
pretila petla čereči zelenašu?
Ko gordo veša železni krst
nad pupom što krči? Ko
prima bakšiš-srebrnjak
za ćutarinu? Mnogo je
pokradenih, a lopova malo; ko
im aplaudira, ded gukni, ko
se kiti znamenjem, kome duša
za lažima čezne?

Pogledajte u ogledalo: kukavan,
strašljiv pokor istine,
nesklonost učenju, razmišljanje
prepušteno kurjacima,
brnjica u nosu najskuplji nakit vaš,
nikakva vam prevara nije preglupa, uteha
nijedna prejeftina, svako ucenjivanje
za vas je premilostivo.
Vi, jagnjadijo, sestre su,

u poređenju s vama, vrane:
opsenjujete jedni druge.
Međ vucima
bratska sloga vlada:
kreću se u čoporima.

Vama, razbojnici, slava: vi se,
pozivajući na silovanje,
bacate u glibav brlog
poslušnosti. Lažete
čak i kad cvilite. Vapite
da budete rastrgnuti. Vi
promeniti nećete ovaj svet.

NASLEPO

Ovenčavanje pobedama
jeste stvar okatih
Jednooki ih stišću u svoje šake
dograbili se moći, i od slepca načinili kralja

Na granici zamandaljenoj
policajci se igraju žmurke
Kadšto ćape ponekog očnog lekara
za kojim je raspisana poternica
zbog rovarenja protiv države

Vaskolika rukovodeća gospoština
nosi crne flastere
preko desnog oka
Po biroima za nađene stvari buđaju
naočari i lupe bez vlasnika
donose ih slepi psi

Revnosni mladi astronauti
dozvolili da im ugrade staklene oči
Dalekovidni roditelji
blagovremeno poučavaju svoju decu
naprednjačkom umeću škiljenja ispodočke

Neprijatelj boji bornu vodu u crno
za vežnjače svojih agenata
Ali pristojni građani s obzirom na okolnosti
ne veruju svojim očima
posipaju lice solju i biberom
plaćući opipavaju znamenitosti

i uče pismo slepih

Kralj je navodno nedavno izjavio
da s pouzdanjem gleda u budućnost

SVIM TELEFONSKIM PRETPLATNICIMA

Nešto bezbojno, nešto,
što ni na šta ne miriše, nešto gusto
i lepljivo briždi iz telefonskih centrala,
taloži se u šavovima vremena i
porubima obuće, nešto bodbuhlo
nadire iz koksara, poput sipljivog povetarca
nadima dividende i krvava jedra staračkih domova,
meša se lepljivo s domunđavanjima
oko profesora i naknade za potonule lađe, cedi se
nešto gusto i sluzavo, od čega umiru lososi,
sliva se u reke i kaplje, bezbojno,
i tamani iverke po sprudovima.

Manjina dobila većinu,
mrtvi su nadglasani.

Po državnim štamparijama
podmuklo se oruža olovo,
ministarstva mute i čivutare,
na hortenzije i ugašene rezolucije miriše
avgust. Plenum je opusteo.
Na nebu iznad njega Pauk radara
ispisuje svoju gustu mrežu.

Tankeri po brodogradilištima znaju
sve o tome i pre no se pojavi brodovođa,
embrion već mutno predoseća
u svom toplom, brecavom sarkofagu:

Ima nešto u vazduhu, lepljivo i
gusto, nešto, što nema ni boju ni miris
(jedino ga nove akcije ne osećaju):
Ono je protiv nas, protiv morske zvezde
i useva. A mi ga jedemo
i utelovljujemo njegovu gustinu,
dok snevamo u procvatu i napretku,
u petoletkama, bezazleno
spijuć u košuljama što nam kožu žare,
kao taoci opkoljeni tim lepljivim,
bezbojnim, podnadulim ponorom.

ATOMSKA TEŽINA 12,011

Da je to, što je crno ili belo, ili providno,
tvrdi ili mekano, što čadi ili blista, to,
čime kujemo, briljiramo, grejemo se i pišemo,
jedno te isto,

da je u stanju da sklopi deset na šesti
različitih brakova,
da tvori saće, rešetke, lance, prstenove, klubad,
snopove, užad i zavrtnje, da ga udišemo,
da pomoću njega letimo i da nas ugušiti može

i da ništa živo bez njega ne živi –
niko osim onih, koji bi sve da znaju,
ne bi se tome domislio, i sad znamo
šta da počnemo s ovim

što znamo, ništa.

OLOVO

Još dok su blistava i vrela stizala iz livnice,
slova su bila otrovna. Svetlucau
metal, što plavičasto posukne na zraku,
težak i toliko mekan,
da ga noktom zagrebati možeš.
Sitno samleven, sam od sebe plane
i raspline se u dim. Stanuje i u starim
baterijama, sočivima, osiguračima,
sačmi, šarenim crkvenim prozorima,
blista u češkom staklu i kristalu.
Vatrogascima je i dan-danas potreban.
Minijum, olovno belilo: a potkraj godine
posluži za gatanje. Taloži se i u kostima,
izaziva grčeve u želucu, usporen, isprekidan i
tvrd puls, drhtavicu, nesvesticu i potištenost,
taj saturnski otrov, čini nas otpornim
na druge, nevidljive otrove,
u teškoj kecelji, koju nam lepa
bolničarka u belom opasuje,
kad pljujemo krv.

O PREDNOSTIMA KONAČNOSTI

Bolje ti je da se ne kačiš s Beskonačnim.
 Ko se upusti s njim, zamanta mu se u glavi,
 pa uzme da vara i muti, tako što govori istinu.
 Siroti Ahil, nedostižna kornjača!
 Beskonačnom nije dovoljno to
 što traje: ovog trena ima ga
 beskonačno mnogo, jedno moćnije
 od drugog, od alef nule, do alef beskonačno.
 To je, pre no je umro u ludnici,
 dokazao siroti Kantor; i jedan, koji se još bolje
 razumevao u to, Gedel iz Brna – prestao je
 na kraju da jede i skapao od gladi šćunjen
 ko fetus na slamarici. Dabome,
 čak i s prokletstvom, koje je večno,
 kao i s večnim životom, i s njima dvoma
 valjalo bi krajnje oprezno postupati.
 Ima svakovrsnih prednosti u tome
 što je ono, što prolazi, prošlo.
 Konačan je, pričaju, čak i naš univerzum,
 a za Prirodu (kao i za njene starije
 sestre, boginje) važi:
 u skučenosti tek poznaje se Majstorica,
 u ovim trešnjama na primer, onamo na tanjiru,
 konačno višebojne, kakve jesu, crvene ko lak,
 ko šarlah i po turski, ko nar i mak, ko vino i krv:
 već sutra prošle su i otpevale svoje. Zato,
 jedi ih sad, ili nikad!

RUPE U SAZNANJU

Napoleon u rasteru komarčevog oka
 tek je maglovita mrlja, i obratno
 džinovski kepec primećuje napasnog insekta
 tek pošto mu sleti na nos. Nestaloga
 proglašavaju mrtvim. Svršetak sveta
 može bez posmatrača. Naš anđeo čuvar retko se
 javlja stiskom ruke. Ono što je važno
 izmiče nam, ispari za tili čas.
 Bitno od nebitnog –
 jedva se razlikuje. Naš mozak je
 isuviše malen da shvati,
 koliko je mali. Većina događaja
 dođe i mine, neprimećeno,
 bez traga i posledica, kao neutrino.

REDOVI VELIČINA

Crne rupe, tamna materija,
 nisu predodređene za naše oči.
 Bolje neka se univerzum zabavlja
 s našim aparatima. O, nego dašta,
 istraživači se i te kako muče
 posmatrajući svetlost detektorima,
 pa umisle da su shvatili
 kako se iza naših leđa
ato i *eksa* primiču jedno drugom.
 I otuda sledi da je Čovek
 prosečna mera svih stvari.
 Pa ipak mi smo, i bez svemirske sonde,
 još kao deca zapazili
 kako je sićušan mlečni put
 u kaplji vode.

PITANJE KOSMOLOZIMA

Da li je prvo bilo svetlo
 ili pak tama pre njeg,
 da li negde postoji Ništa,
 i da li će, od nečega,
 nastavite li i dalje ovako,
 preostati štogod
 od stare dobre materije
 osim zamašne doze matematike?

Možete li mi kasti,
 je li vam dosta tih 22 dimenzije –
 ili biste još koju pride? –,
 da li je onostrani svet rupa crva
 i na koliko paralelnih univerzuma
 da se pripremim?

Pun strahopoštovanja slušam
 vaše egzaktne maštarije,
 vi, prvosveštenici mraka.

Toliko pitanja. A kome
 da ih uputim, ako ne vama,
 poslednjim Mohikancima
 metafizike?

AUGURI

Kao negda njihovi prethodnici
tragaju trećim okom
i sve finijim čarobnim rašljama
za žilama i zrakama,
tolkuju budućnost iz utrobe
univerzuma, miševa
i sopstvenih lobanja.
Nezadrživi, tihi trijumfi!
A ko to priča o sujeverju?
Ma kakvi, ni slučajno! Bez čaranja
u mraku mic-po mic napipavaju put
naše svetlonoše, ne obzirući se
na kardinale, skeptike i porezne platiše,
bezmalu odsutni duhom od silne umnosti,
dok nam, sve ono u šta se uzdamo,
ljubavisanja, svest, materija
skupa sa nebom ozvezdanim
ne iščili pred očima takoreći.

HONGKONG

Jeste li videli neimare ove varoši,
akrobate-analfabete,
kako se po skelama od bambusa pentraju u nebesa?
Jeste li ikad kupili najjeftinije pantalone na svetu
i spavali u najskupljim krevetima?
Jeste li se koji put zakašljali u okađenim hramovima,
omirisali potope parfema,
štono se iz kloake dižu?
Jeste li slušali čagrljanje po kockarskim jazbinama
i urlanje na berzama?
Jeste li viđali turiste, kako trljaju oči
iznureni šopingom,
videli kadgod džinovske roza skampe
iza zatamnjenih okana vaših autobusa?

Ne, ovaj grad, u kome stotinu cvetova vene,
ne može postojati. To je priviđenje,
halucinacija je to, krivotvorina,
naučnofantastična opera, klimavo čudeso.

SIROTA KASANDRA

Jedino je ona znala šta se kuva,
sama-samcita, govorila: da će sve
zlo i naopako završiti. Niko joj
dabome nije verovao.
Davno je to bilo, davno. A odonda
svi to govore. Dovoljan je pogled
na berzanske kurseve, zakrčen saobraćaj
i večernje vesti. Pitanje je samo,
šta *sve to* znači, i *kad*?
Do tada, naravno, niko ne veruje,
u ono što svi pričaju.
Dovoljan je pogled, na rezervni auto,
na pivnice i oglase za venčanja.

POGREŠKE

U susednom stanu dete svira *Za Elizu*.
Čuje se jedna te ista greška od početka.
Dogma o nepogrešivosti je prvi
pogrešan korak. Fatalna greška parazita
jeste što ubija domaćina.
To još zovemo *globalizacijom*.

Sramežljivo se krije odlučujući promašaj
u duni tričavih zabluda
i utapa se u njima. Odvajkada nam ne manjka
glasova upozorenja koji vele:
Svet je ono što ne trpi prepravke.

Dirljivi pokušaji reparature, krpljenja,
plombiranja, reformi, ispravljanja
crvenim mastilom i pentimenti
sve to vodi do novih promašaja.

Urođene mane i pobačaji,
zacelo, ne spadaju pod istu kapu.
Ali i posao zna da se izjalovi,
omane boja, molba, sami start,
pogrešan korak, zakaže paljenje.

Očudotvorava se čitava galaksija zapleta
i zabluda. Posmatrano u celini
iz toga i nastaju čudesa.

Izbegavanje grešaka po svaku cenu,
bio bi promašaj.
Priznajemo, slažemo se,
pogrešili smo,
pogrešno zapisali, zaleteli se.

Neke pesme bi na primer
ispale savršene,
da ih od te sudbine
nije spasila sićušna greška.

Omakne nam se kadšto
pa budmo koji tren srećni,
omaškom. Ali nešto fali.

ILI – ILI

Čudno, šta je sve vlažno,
mozak, lubenica, pol,
puž, oko, riba.

Tome nasuprot suva je matematika,
suvi su nokti, suve uši, suv papir.
Klavir ne ume da pliva,
kompjuter ne curi,
umetnost ne voli da kisne.
Pustinji je po volji suša,
a nuli nije. (Jedino je sneg
i vlažan i suv, istovremeno.)

I čovek pod kišobranom je vodeniji
nego što misli. Ne možemo, razmišlja,
imati baš sve. A svako dete,
samo što je stalo na vlastite noge,
pita se i neprestano zapitkuje druge:
zašto ne? – i ne nalazi nikoga
ko odgovor zna.

RASTAVIĆ

S rastavićem je ovako:
i on je bio veći, nekad,
pre nekoliko stotina miliona godina.
devon, perm, kojper, –
to su bila vremena!

Kasnije su njegovi nežni izdanci
služili baki da njima čiste
čađave šerpe i lonce.
Sad nije potreban nikome,
jedino nam njegovi preci,
iščeprkani iz dubine,
služe za ogrev.

Rastavić nas ignoriše,
nismo mu potrebni, razmnožava se diskretno.
Po močvarnim jarcima pored puta
čeka, jednostavniji od nas
i time nepobediv.
Spokojno čeka ogromna Budućnost
na njegovu veličanstvenu geometriju.

SLATKA MALA...

O prerano ševljeno nevinašce,

ohola vlasnice dvaju ružastih sisića,
i para skladno sadelanih nogica,
i onog orno posećivanog razdolja između –
milina, nema zbora, ali, ako je to sve
što te zapalo, draga moja,
vidim, crno ti s piše.

Batalila si zanat i školu,
momak s teškom motorčinom
i lakim kvarom u potkrovlju čelenke,
a u zavodu za socijalno sumorni hodnici
i one napadno zelene tablete,
posle drugog abortusa:

Šteta, grdna šteta.
Možda bi se nekako probijala
u tridesetogodišnjem ratu
u potpalublju,
u kamenom dobu.
Ali najcivilizovanijem od svih svetova
dorasla nisi,
slatka mala etcetera.

PO PITANJU, ŠTA JE BLAŽENIJE

Toliko, koliko je Vama, monsinjore,
druškane, madam Sans Papier,
ovaj svet dao,
vazduha napretek, igračaka,
vode za piće iz slavine i povrća,
ovakvu ili onakvu zabavu u krevetu,
na tone benzina,
tableta za spavanje, sapunica na TV
i još koješta pride –

udaljavamo se od teme,
odosmo preko svih granica.
Odosmo predaleko, stari prijane.
Ovo premaša Vaše horizonte,
maestro. Onoliko, koliko je Vama podario
svet, šmokljan poput Vas
ne može mu nikad uzvratiti,
zar ne?

KAKO SE UZME

Ako sretnoš nekoga,
ko je promućurniji ili gluplji od tebe –
ne uzbuđuj se.
S mravima i bogovima
isto je, veruj mi.
Što u Kini ima više sveta, nego, recimo u San Marinu,
nije nikakva nesreća.
Crnja ili belja nego što si ti, jeste, verovatno, većina.
Kako se uzme, ti si div od čoveka,
poput Gulivera, ili patuljak.
Stalno negde iščačkavaš sve blistavije
lepotice i sve bednije ubožnike.
Prosečan jesi i ostaćeš takav,
srećom. Raduj se!
Sedam gradi više
ili manje na termometru –
i ne bi ti bilo spasa.

PRIJATNI DANI U SIKJANGU

Nigde siromaštvo nije tako raskošno
kao na velikoj nedeljnoj pijaci u Kašu.
Osamdesetak hiljada duša nagrne
s kapama opervaženim krznom od mrmota
u svilenom brokatu po kome se razliva zlato.
Luksuz, koji jedino u pustinji buja:
Hamovi mula optočeni mesinganim rozetama i sapi
osute obiljem praporaca,
žene u živopisno obojenim nošnjama, koje se
inače niko ne bi usudio da obuče.
Kako bi prijatno bilo na velikom nedeljnom
bazaru u Kašu – samo da nije onog rasipanja uboštine.

DOMAĆA ŽIVOTINJA

Moja tuga je moj zlatoruni hrčak.
Ne dam joj da skapa od gladi. Slušam je
noću kako rovi, grebe i struže
u kavezu svom. Ponekad, izjutra,
kad sam dobro raspoložen,
odškrinem rešetku.
Odmah šmugne na šapama rumenkastim
pravo meni u naručje,
hoće da je hranim, iskušava me drhtavim nozdrvama.
Njuška mi ruku, dok ne izgubim strpljenje,
i dograbim je za nakostrešeno krzno na vratu,
ona samo panično zakoluta očima,
vraćam je kmekavu u kavez. Uz jedno *klik*
spustim iza nje rezu, mir i milina.

NOŽ ZA RIBU I IDEJE

Kompaktnije su nego što mislimo, stvari.
I kad nam više nisu potrebne,
one životare po deponijama otpada i bunjištima,
septičkim jamama i ruinama. Stari pribori
za tehničko crtanje, zarđali noževi za ribu,
škrbavi poklopci satova – opstaju. Očišćeni
i uglancani, pojavljuju se restaurisani i poželjni,
antikviteti.
Tako i fiksne ideje.
Žilave poput kultura bakterija

nadtrajavaju rabatne bubrege
svojih pronalazača, sablasno – Novi Čovek,
uživanje u pokoljima, za Ime Boga,
domovina ili apokalipsa –,
nekoliko hiljada godina, dok i one,
poput noža za ribu, Zemlje, ne podlegnu
rđi, entropiji, krenu u korak s nama,
i poput nas, samo kasnije, kasnije,
konačno ne odu Bogu na videlo.

NEMAM REČI

Čarobna, časna, pastirska reč –
ne mogu da je prevalim preko usta.
Šturim rečima vam velim,
zbilja, može se i bez njih.
Dakako svi mi se koštačimo s njima,
otimamo oko njih, ali, pst! ni krilatice,
ni zlatne, ni samrtne, ni jedne rečce više!
Uzgred rečeno, ova grobna tišina
nagoni na razmišljanje. Uzaman
čekam reč za genus, prvotnu reč,
venčanu reč pristanka, maznu reč.
Drage sestre i braćo,
gde ste se denuli? Pravo da rečem,
ova tišina me pomalo onespokojava,
draga braćo i sestre. Recite,
je li to vaša poslednja reč?

REČI, TE REČI

Saleću te
pred samo spavanje,
raskomote se u tvojoj postelji,
nepozvane.
Otkud li se skliktala tolika množina?
Iz metroa, možda, iz etera,
iz prošlog veka.

Šaputava, glagoljiva gomila: kabaste,
bombaste reči, koje nasrću na te,
svečane reči, štono su tek sen svoje seni,
neupadljive (*pa da, tako zar, ma nemoj, neka*),
plačljive prikaze,

reči u ritama,
pobožne, lascivne, kreštave reči –
kako samo grde i psuju, flertuju i šapuću!

Da čovek poludi,
taj roj komaraca,
štono sred uva zuji.
Mlataraš oko sebe, uzalud,
od spavanja nema ni pomena.
Upali svetlo, ustani
i prestravi se od tišine!

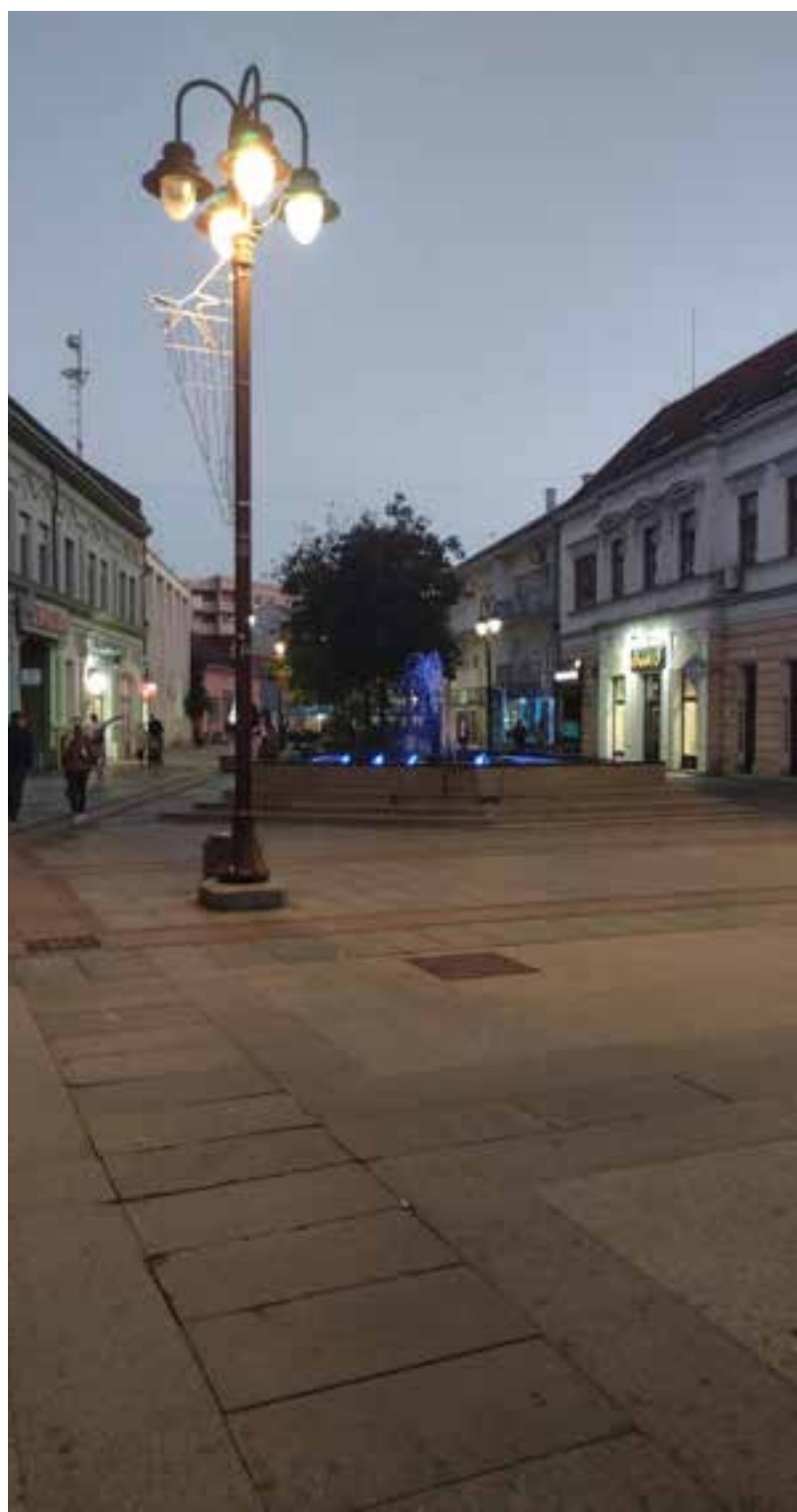
OPONAŠANJE

Kad je Stejnar Péturson, mršavko iz
Borgarnesa na dalekom Islandu,
tesar po zanatskom znamenju,
pre dobrih stotinak godina
stigao poštanskim parobrodom u Kopenhagen,
video je tamo jednu čudesnu mašinu.

Bila je to testera tračara
od sjajnog čelika.
Ali kad je Stejnar čuo koliko košta,
onoliko kao u Faksfloju
stotinu i pedeset ovaca,
zažmurio je.

Latio se opipavanja
zamajca, remena i prenosnika.
Četiri duga dana na poštanskom brodu
ćutaše Stejnar Péturson.
Kod kuće je uzeo najtvrdje drvo
i zaključao se u svoju radionicu.

Njegovo delo, testera tračara od čistog drveta,
jedino je list za sečenje od železa,
stoji i dan-danas međ kolovratima,
ispunjenim morskim papagajima
i starim perajima za ronjenje, u prikrajku
zavičajnog muzeja u Borgarnesu.

ШТЕФАН ГЕОРГЕ

ПЕСМА ОВОГ ДОБА

Ја, савест вама, ја, глас ваш продирем
Кроз вашу зловољу што одбија и грди:
"Још само фукара ниска рода влада,
Племенити одумиру:
Отплављена је вера, а љубав прекапила.
Како да утекнемо са кварног и гњилог бала?"
Нека вам бакље држе онамо где нас пропаст
Времена ждере, где су вам чула усијана
И срце исцепкано спас.

Ошијате главом док не изгубите из вида
Лепоту и Величину – да бисте их порицали
Док рушите своје старе и нове слике.
Подижете изнад тела и тла
Здање од прашине и магле и дима, већ расту
Џиновски блокови зидова, лукова, торњева –
Али облаци који њих надвисују слуте
Далеко унапред њиховог урвања час.

Онда ћете се завлачити у пећине и викати:
"Овде не свиће дан. Само онога, ко сам убије
Тело своје чека награда за решење: Опстанак!"
Тако су негда грозницом измождени трагаоци
За златом талили своју руду водом у тигањима
Док је Сунце промицало својом путањом.
Пошто сте од отрова и кала варили душу
Пролијте ваљаних сокова остатак сав.

ГОСПОДАРИЦА ОСТРВА

Рибари с јужних мора преносе предањем:
На једном отоку богатом циметом и уљем
И драгим камењем што блеска из песка
Живљаше птица кадра да стојећи на земљи
Круне високог дрвећа кљуном рашчерупа
А кад би размахнула крилима обојеним крвљу
Тирскога пужа да је приподигну за приземан
И тегобан лет: облаку тмоном она би наличила.

Дању је нестајала у шикарама разбарушеним,

Свечера се враћала пешчаном жалу свом,
 У дашку ветра хладњикавог од алги и соли
 Подизала умилан глас да су љубитељи
 Песме делфини допливавали ближе
 Пучином од златних пера и жара злаћаног.
 Тако живљаше од постања птица голема,
 Виђали су је само страдалници галија потонулих.
 Јер чим су се први пут бела једра човекова
 С пригодном пратњом на обзору помолила
 И према отоку заплвила, птица је узлетела
 На брдо, да с краја на крај разгледа станишта
 Своја васколика у пределима драгоценим
 И винула се моћним крилима у висине
 Издишући у боном хропцу пригушеном.

ГОДИШЊИЦА

О сестро, узми ту сиву тестију од глине,
 И крени са мном! Јер ни ти заборавила ниси
 Шта све смерно и стално изнова чињасмо.
 Данас се навршило седам лета откако су
 До нас допрли гласи – док нас две већасмо
 Хватајући с бунара воду – да су нам мили
 Истога дана преминули младожење.
 Договорисмо, да ћемо с оног врела гдено
 Две тополе с омориком на ливади расту
 У сивим крчазима глиненим воду донáшати.

ЕРИНА

Причају да док ја певам лишће трепери
 Од миља, звежђа цепте, живахни
 Валови наперено послушкујућ оклевају,
 А људи једни друге теше и мире се.
 Ерина то не зна, нити осећа ишта.
 Сама стоји на обали ћути и размишља:
 Такав беше Еуријал док се пропињаху коњи
 Тако се Еуријал окићен вратио с гозбе –
 Какав би могао да буде у мојој новој песми?
 Какав је Еуријал кад га љубав гледа?

*Еуријал – име многих ахејских јунака,
 најславнији је Еуријал, син Мекистејев,
 један од епигона (прим. прев.)*

ДЕМОНУ

Да ми нипошто Демона мог, свету Зиму
 Не сметнеш с ума
 И кућу нашу на северном брегу, боравиште
 Нове и самотне среће. Дом штоно га
 Мермерних слика красила божанска нагота
 Коју смо с дивљењем поштовали.
 Поведали смо им, или би ти читао о бојевима
 И наслади прижељкиваној
 Гласом нежним а звонким ватрено
 Певушио ветру малаксалом.
 Ламија, ћутљива и услужна, нуткала нас пићем.
 Ламија, штоно љубаљше нас.
 Стално у опхођењу са стварима небеским
 Обливало нас нешто небеском сјају налик
 И кад смо измакли свим замкама непријатељства
 Грану нам мир од кога се зари дух.
 Али чим је март раскравио зрак, зашто ли само,
 Опет смо слазили
 У хваљене дворане до тргова узврелих,
 Самртним бићима род.

АПОЛОНИЈИ

Уздај се у Срећу! чак ако се она ни данас,
 Аполонијо, не смеје.
 Неизбежан бол убледео је твоје лице, али то
 казује, ти ћеш га ускоро
 Гипка и снажна победити, и никад више
 неће планути врелина,
 Ако тада бура уздрма твој дом, нек онда занавек
 не царује игра
 Ма где се наша нога, рука и образ наш буду одвећ
 блиским осећали.
 Богиња и свет, супруга Тројева који ме
 братски воли,
 Кога си уздигла ти, кад је Пире ради
 превише туговао!
 Жељан сам даљина: ако се опет усправиш
 сјајна и расцвала,
 Твоје очи геме, трешње твоје усне, коса твоја
 класје сазрело.

НИЧЕ

Троможути облаци вуку се над брежјем
 И студене олујине – пола веснице јесени
 Пола пролећа раног. Зид овај дакле
 Обгрљавао је Громовника – онога што
 Јединствен бејаше међ хиљадама
 Од праха и дима око њег?
 Одавде је на равну медитеранску земљу
 И замрлу варош слао последње отупеле муње
 И кренуо из дуге у најдужу ноћ.

Доле с напором гомила каса, немој да је плашиш
 Шта би значео убод медузи, корову рез!
 Још неки часак владала је смерна тишина
 И стока која га хвалом благи
 Гојећи се и даље у мемљивој маглуштини
 Онај што је помогао да га задаве тек је скапао!
 Али онда ћеш ти блистав да стојиш пред епохама
 Каоно друге вође с крвавом круном на челу.

Спаситељу, ти! И сам најзлосрећнији –
 Запрћен силином којих то судбина
 Зар никад видео ниси жуђену земљу насмејану?
 Јеси ли стварао богове тек да их рушиш
 Никад се здању неком и починку обрадовао?
 У себи си усмртио оно најближе
 Да с новом чежњом за њим цептиш
 И цвилиш у болу самотан.

Закаснио је онај што ти преклињући те рече:
 Онамо више нема пута преко леденог стења
 И преко гнезда језивих птичурина – сад ти ваља:
 Да се проденеш у круг штоно га љубав склапа,
 А онда кад глас измучен и строг
 Ко песма хвалопојна јекне у модру ноћ
 С поводањском силином – онда у лелек:
 Требало је да пева, а не да збори, та нова душа!

Виђао сам очи мермерних краљева
 Хиљадама лета старе, отежале од наших снова
 И суза наших, знале су што и ми:
 Пустине смењују баште, мраз жегу,
 За светлином следи ноћ – покајање за срећом.
 Спутају ли нас мрак и туга наша:
 Једно што одвајкада постоји (нико не зна шта) траје
 А младост и цваст се смеју, а песни одјекују.

КРАЉ И ХАРФИСТА

Харфиста

Кад си огртачем заклонио лице
 Причинио ми се да кријеш сузу
 И мени, господару, неупућен миг.
 Ако ни данас не ословиш слугу свог:
 Не гневи на њ јер заповедио си лично
 Да се с попевком својом не одваја од тебе он...
 Не мрмољи ли то опет незахвалан пук?
 Прете ли ти охоли свештеници? Сад знам:
 На победи ти навиди завидан бог.

Краљ

Ти, што ме уходиш у срамоти мојој –
 Чуј сад, од чега вајде немаш: више но
 Злотвори што их набрајаш, којима одреда
 Одолевам, мрви ме онај, што би да воли: ти.
 Де, сад и ти принеси удео свој неопозив:
 Кога не желим да видим и кога мрзим
 И ко не зна како ће отровом да ме поји.
 Мач мој, мој штит, од сока ужаснога
 Још лепљив, ишчибукај да све звони.
 У воду хитни да скакуће и кругове прави
 Оно тане, што га за своју изаберем коб.
 Плодове с мојих њива – дугих лета и
 Тежака врели зној – ти безобзирно проспи
 А једним од њих окрепи грло и уста сита.
 Теби нек служе грозничаве муке мојих
 Ноћи да их развејеш у тепање и звук.
 Свето умовање моје због ког се пождерах жив
 Распрши ветром у етар као шарене мехурове
 А патњу моју краљевски узвишену расточи
 Игром својом изопаченом у испразан звон.

ЧОВЕК И ВИЛОВЊАК

Човек

Водопад пресекао уско корито потока –
 Гле, клати ли се оно нечија длакава нога
 Низ стену обраслу дебелом маховином?
 Из жбунка кудраве косе провирује рог –
 Откако ловим по овој гори шумовитој
 Не сретох ни пут створа наличног њему –
 Стани, пут је препречен и не криј ништа!
 Из бистрог брзака провири каткад и папак.

Виловњак

Нема радости ни теби ни мени што си ме срео.

Човек

Знао сам и те како из сага старовремских за те
И народ сродан твом – али не да и дан-дањи
Тако залишна и грдобна накарада још постији.

Виловњак

Будеш ли прогнао и последњега из рода мог
Узаман ћеш изгледати да спазиш траг дивљачи
Племените, једини плен биће ти глодар и црв.
А раскрчиш ли и последњу стазу кроз гушту
Пресахнуће ти најнужније: Воде последња кап.

Човек

Ти, далеко нижи створ, мене да учиш? Ум наш
Знаде да свлада хидру, дива, грифона, змаја
И да по височима јаловим крупногорицу крчи,
Где негда беше трсја рит сада се влат жита нија.
По зеленим пољима пасу наша питома стада
Мајурима и баштама опасан расцветав се град
А за кошту и јелена преоста још доста шумâ –
Из утробних и морских дубина вадимо благо.
Знамену победа наших до небеса ори се јек...
Шта хоћеш ти, пуки прирепак грозне дивљине?
Да нашим ходећ трагом крену Светлост и Ред.

Виловњак

Ти, људско биће си тек, тамо где уму твојем је крај
Почиње мудрост наша... Ти једва примећујеш Руб
Због њега прешав међе, грех још окајаваш свој.
Док ти се голема стада гоје и жито берићетно зре
Уљем те гали божанско Дрво, лозје ти дарива грозд
Та не умишљаш ваљда, да је то ума твојега труд.
Утрине што вам у мемли праноћне мрклине дишу
Не хају за рало и плуг, ко њих обделава и плужи
Узвраћају му неродицом, прескочи ли иједан круг.
Тек делањем у прави час мудар управља имањем...
Сад огњишту своме хитај! Вилењака срео си свог.
Најгорег што тебе чека још ниси свестан ти: чим се
Дух твој досеткама вичан у облацима заплете у чвор
А карике разобруче штоно те с родном грудом
И стадима питомом вежу – те подстрек даду гаду
Нераду забави наслади у прохтевима раскаланим
А прах и зрака и умирање и рађање и јоште штошта
Не ходе током што на окупу обујмљене ствари гри.

Човек

Ко ти то каже? Да о том бригу воде, јесте богова дуг.

Виловњак

Ми не опшtimo с бозима, никад... док ви, бене земаљске
Залуђујете се, да сте сами од помоћи себи, а небесници
Никада и не примакну на домак вама. Рађаш се, умиреш –
Нећеш занавек успети да сазнаш чији си ваистину створ.

Човек

Ускоро, да знаш, неће бити места за твоје распусне шале.

Виловњак

А ти ћеш још брже оног коме се ругаш да зовеш у свој дом.

Човек

Ругобна и кривоуста накарадо језика поганог и кужног
Упркос наказном изгледу вешче, близак си нашем роду
Иначе би те истога трена стрефила стрела са лука мог.

Виловњак

Зверињу је страна захвалност, а човек не зна за стид.
Упркос умећима свакојаким ви не успевате да научите
Шта највише користи вашем роду, а ми служимо тихо.
Зато послушај ово: таманећи нас, истребићете сами себе.
Где ми збијамо шале с вама тамо из вимена брижди млаз.
А где папак не крочи наш, онамо житима не ниче клас.
Да ум твој пустопашни једини беше на делу: твоме пасу
Одавна не би се знало за траг, теби затрвен био би сој
А с њим и дело пасмине твоје свеколико, а кад би суша
Спржила дрвеса у горама вашим, усахле би и родне њиве.
Само чаролијама нашим бива будан живота вашег дах.

DANSKI PJESNICI
u prevodu Milene RUDEŽ

DANSKI PEJZAŽ S LANOM

Foto: Milena RUDEŽ

KARSTEN BJARNHOLT

DIVNO JE

sjediti u hladu
i gledati kako se djeca igraju
u fontani

Divno je
vidjeti kako se djeca trude
i trude, trude, sve dok
ne nauče svirati Šumanovu
Arabesku na klaviru

Divno je
praviti se blesavkom
ako to bude
nužno

Divno je
pojesti večeru
u krevetu
prstima

Divno je
radovati se
sutrašnjem danu

Divno je
što se jedna planina
za drugom
kako vrijeme ide
mrvi

Divno je
da nije sve
otkriveno

Divno je
poželjeti si
djecu

Divno je
dobiti za pravo

Divno je

što je centar svemira
obični mozak
a tvoj!

Divno je

što nešto postoji
ostalo je nauka

Divno je

što mala djeca
gotovo da ne umiju
hodati u korak

Divno je

naučiti
šta to sova
simbolizuje

Divno je

što se gornji i donji konac
u šivaćoj mašini
prepleću

Divno je

pronaći neki novi
život u svemiru
za koji se nažalost
pokaza da
smrdi ko đavo

Divno je

podapeti nogu
nekom rokeru

Divno je

što ih je malo
koji su nagazili na
slavuja

Divno je

kupiti mobilni
telefon od bake
iz Rimskog Carstva

Karsten BJARNHOLT рођен је 1944. Дански pjesnik. Дебитовао је 1966. у књижевном часопису *Hvedekorn* (Зрно пшенице). Објавио петнаестак књижеве поезије и роман *Aleksandar mali* (такође објављен као радио драма), те текстове за класичну музику и дјеџије pjesme. Избор његове поезије *Jeg limer min kinesiske vase* (Лижепим моју кинеску вазу) објављен је 2009. године када и збирка pjesama *Mit mørke: digte* (Моја тема: pjesme). Новије књиге поезије *Døgnfluer på deltid* (Једнодневне мушице на скраћеном радном времену), 2011, *Bad, fuld kost og mikrofon* (Купатило, пуни пансион и микрофон), 2014, и *I min alder ligner skyerne en forklaring* (У мојим година облаци лиће на објашњење), 2017. Избор његове поезије објављен је на нашем језику под насловом *Kafkino oko i druge pjesme*, Књижевни клуб Брчко дијрикт БиХ, 2017. Актuelан је са pjesничким збиркама *Verden har fået et dårligt ry* (Свијету се покварио углед) из 2020. Pjesme у овом броју *Susreta* су из најновије збирке припремљене за штампу.

JULIE STEN-KNUDSEN

SEDAM SLOJEVA

*

Jutros je polumjesec visio iznad krovova
Pojavile su se male klice graška
iz crnice u kutiji za cvijeće
Ona zabada prste u zemlju i smije se
Pa mi daje punu pregršt, stavlja zemlju
vlažnu, trošnu, u moje ruke

*

Konačno pada kiša, konačno je stigla kiša
zvuk kapljica koje teško padaju
na šupu pokrivenu ljepenkom, na plastične poklopce kontejnera za
smeće

Podižemo roletnu na stranu i gledamo

*

Ona hoda okolo sa drugom djecom
na pijesku, na šljunku, na travi

i otkriva šta je pijesak
šta je šljunak, šta je trava

mokra zalijepljena između prstiju

kamenčići sakriveni u rukavu

narandžaste bobice svijetle na granama drveća

majka mora paziti na sve što se
ne smije jesti

otrovno, prljavo
ono što može zapeti u grlu

kamenčiće sakrivene u rukavu
jedan žir u toploj ručici

*

Još jedan tren ona je svoja

U odnosu na nju civilizacija djeluje perverzno

Potom se uklapa i postaje njen dio

Učimo je riječi: *fen, lopta, ćufta*

*

Moje lice je postalo duguljastije
koža grublja, više zajapurena
oči veće i tamnije, na slici liče na dvije velike rupe
Kada se ona noću probudi, kopa po mom licu
ručicama pipka moje obraze, moje čelo
kao da nešto traži

*

Ćup sa cvijećem
misli da stoji odvojen
od biljki oko njega
ali ako se ne usprotiviš
urašćeš u pejzaž
zabodi prstre u zemlju
bojiš li se toga
bojiš li se zemljinog dodira
bojiš li se da uđeš u vezu
budeš rastočena u nešto što nisi ti
budeš pokrivena nekom drugom vrstom
Neko visoko plavo cvijeće niče

*

Probudim se kad me udari nogom u leđa
jako, svojim snažnim nogama
To traje dugo, dok se dovoljno ne razbudim
da reagujem
Puštam je da me udara
bez opiranja

*

Njene ruke oko mog vrata
dok pokušavam zaspati
sklonim ih

okrenem leđa
onda se ona uspuza i legne
na moju glavu

*

Teško je razumjeti šta sam ja za nju
zvuk mog glasa, toplina moje kože, moj miris
da se moje tijelo može pretvoriti
u mjesto za hranjenje i tješjenje
Isisala je iz mene sve hranljivo: masnoću, željezo, vitamine
Ostala sam ležati kao komad iscrpljene zemlje

*

Mala menstrualna bol kao odjek trudova
Ogromni stomak koji se napeo

Pištanje kamiona prilikom kretanja u rikverc
Stabla i grane leže razbacana bez reda

Kažem da postoje godišnja doba, sad će jesen
biće previše hladno da se hoda bosih nogu

To je kao kad se kesteni prerano predaju
prije sveg ostalog drveća

pomalo srceparajuće, kako se crvenosmeđi listovi
uvijaju, uvijaju oko sebe samih

Bicikla se sjaje, bliješte na suncu
na stalcima ispred škole, poredana u redove

Način na koji uveli listovi ostaju visiti
zeleni u sredini, nagoreni po rubovima

smežurani, malaksali
kao neko ko je iznenada smršao

Crtam svjetlo u susjednoj ulici
ne crtajući ga

Tamnožute cigle na kući prekoputa
stari zid kojeg treba dodirivati
toplim rukama, da te kupa u toploj vodi
neko koga ne poznaješ
da iscijedi mokru krpicu
i nježno te trlja

Svjetlost u susjednoj ulici je nemilosrdno jaka
ili me sasvim zaslijepi
ili ne vidim ništa što stoji u sjeni

Čuvam moju opreznu sreću za sebe
kao dijete koje čuva tajnu

Cijela kuća se trese, prozori zveckaju
Oni grebu po asfaltu i izlijevaju novi

*

Koračamo jedno kraj drugog na demonstracijama
i svi smo tako tihi. Jedan se preobukao
u sovu, drugi u leptira
i mašu krilima
Zašto ne vičemo
pita moja majka, kad sam ja bila mlada
trčali smo ulicama
i vikali

*

Na televiziji gledamo morževe kako se bacaju
sa strmih litica i strmoglavljuju

Velika teška tijela
meka i ranjiva

Kamera prelazi na gomilu plavoljubičastih leševa
na ivici mora

Ako nečije životno stanište biva uništavano
polako ili iznenadno

Ako se morski led istopi
i bivaš prisiljen na kopno

Ovo je najgore od svega što sam ikad snimio
kaže kameraman.

*

1956.
kad smo stanovali u Umanaku
kaže moj djed
posjetila nas je grupa geologa

koji su na osnovu mjerenja glečera
zapazili da led nestaje
zbog klimatskih promjena
Mogli su to pratiti metar po metar
Raspravljali su da li su promjene
rezultat ljudskog uticaja
ali svi su bili saglasni
da jesu.

*

Otvoriti se onome što se dešava
onome što sebe samog ranjava
Uz puteve nanizane zerdelije

otkrivaju se iznenada:
Vidite, ja stojim ovdje, i ovdje
sad više ne možete skinuti pogled sa mene

Jahači na putu iz šume
svježa konjska balega na stazi
silno zašumje kroz krošnje borova

*

Ući među zelene sjene
ući u sunčevu zraku, mahovina se zasnijetli
moje srca lupa, mislim da sam zaljubljena

na ovoh stazi poželim da se
izgubim, nestanem
samo da pređem sljedeće brdo

i onda sljedeće, na vrhu brda
stoji čovjek u biciklističkoj odjeći i piša
mountainbike biciklo leži bačeno u pijesku.

*

Šumo, ne znadoh da imala si to u sebi
da imala sam to u sebi
Sasvim smo same danas

sem jelena što je poskoči
i galopira obronkom
Oborena stabla zakrčila su staze
Tek tako leže tamo gdje su pala

i pozelene od mahovine
ili posvijetle od sunca

*

Velika jata golubova prhnu uvis dok prilazim
ili ja to možda isto jato
koje stalno uznemiravam

Kad se siđe sa staze, svaki korak škripi
Drveća krckaju naizmjenično
kao da razgovaraju

Daleko, na drugoj stazi
čujem neko dijete kako vrišti
sve glasnije i glasnije: Neću

*

cijeli zahvat traje jedan sat i četvrt
onda je gotovo
ti si živa
tvoj dječak je živ
ti pričaš i pričaš
euforično i iscrpljeno

iako te doktori mole da budeš tiha
ti zamoliš šoljicu kafe
i čašicu rakije da te osnaži
to najstrožije zabranjuju
čim su otišli, prkosiš zabrani
i piješ dvije šoljice kafe

*

Dobro ti je
prvo veče
dobro spavaš
prvu noć
zamišljam kako su ti dali da vidiš dijete
možda si ga držala u rukama

možda si nekoliko sati
bila uvjerena
da ćeš preživjeti
odahnuti
olakšanje
nada

Julie STEN-KNUDSEN

Danska pjesnikinja i prevoditeljica (sa švedskog na danski). Rođena u Frederiksbergu 1984. Diplomirala je književnost. Debitovala je 2011. zbirkom pjesama *Dom je pravac*. Dom je sveobuhvatna tema cijele knjige u najširem smislu, posebno u odnosu na identitet. Pjesnikinjino lirsko ja je, između ostalog, zaokupljeno pronalaženjem sopstvenog jezika i definisanjem sebe. Ova zbirka pjesama je klasična po svojoj zaokupljenosti identitetom i modernistička po svijesti da ne postoji nešto što je čvrsto definirani identitet. Nakon ove knjige slijede zbirke pjesama *Tragovi ptica*, 2017, *Atlantski okean raste*, 2013, i *Sedam slojeva*, 2021, iz koje su pjesme u ovom broju Susreta.

HELLE SLOTH-NIELSEN

ČEŽNJA ZA RAJEM

Žuboreća
vrela
nastaju
od
beskonačne
čežnje
srca.

DIVLJOJ RUŽI

Kad bih kao ti mogla
rasti neorezana.
Kad bi me tvoje divljaštvo
učinilo
đavolski živom.
Kad bih mogla stajati sa
tvojim trnjem i
ipak osjećati se
voljenom,
mogla bih vidjeti svoju ljepotu
bez očiju drugih.
Tad bih bila cijela.

MIR

Zaškiljila sam
na jedno
oko
i vidjela
oblake
kako prolaze
pokraj šipke
moje lampe.

DRHTANJE

Sjajno
kao ogledalo
spavalo je
more,
dok ne udari
munja
i svaka
kapljica
zadrhta.

NEDOSTAJANJE

Da
li
si
vidio
mjesec,
voljeni
moj.
Ovaj
mjesec
koji
nikada
nećemo
vidjeti
zajedno.

ZEMLJA LEPTIROVA

Puhnuću
u
zemlju
i ona će
dobiti
krila
i boje leptira,
i
lebdjeće
ispod
svih
bića,
pa

ćemo
zajedno
plesati.
Jer
Bog
je stvorio
zemlju
da bismo
na njoj
plesali.

Helle SLOTH-NIELSEN, danska pjesnikinja i slikarka. Rođena 1964. Debitovala 1998. zbirkom poezije "Zvuk harfe", a 2003. je objavila zapaženu knjigu poezije "Divljoj ruži". Radi se o zbirci pjesama punih ljubavi prema životu, prirodi i ljudima koji nas okružuju: roditeljima, voljenim, prijateljima i djeci. To je istinska počast prirodi i radosti života. Pjesme u ovom broju *Susreta* su iz te knjige.

RIKKE KIRCHHEINER

ZATAJIVANJE STVARNOSTI

*

Uzmi me za riječ
uzmi me upravo tu
u ustima
iz kojih ispljujem pjesmu
kada dođe

Evo opet mojih riječi
ili su to bile tvoje?
Samo ih uzmi.

Na vrh mi jezika ti.
Teške misli neka čekaju
neki drugi dan.

*

More sam koje popušta,
ti si vjetar što odmagli.
To da se uvijek sastajemo baš na obali,
gdje valovi udaraju o rub plaže, govori sve.

*

Sjene smo
uzajamnih nesreća,
a ne usuđujemo se stvarati nove.
Spuštenih očiju
i prosto nemogući
propuštamo svaku šansu.

*

Jedna jedina
je svaka ona
koja može odgovoriti
na tvoju šutnju
a da te ne uznemiri.

*

Srce
je zastalo
gore
u grlu
umjesto
riječi

*

Čuješ li to?
Možeš li podnijeti to što si vidio?
Ili je već prestalo
kao udarac vala
koji napušta plažu
opet i opet.

*

Našla sam jedan jezik
ali iz iskustva znam
da ništa ne traje vječno,
samo zato je moja svijeća upaljena
u ovo doba
u kom sam trebala vratiti pozajmljene stvari
i sam jezik.

*

Jezik se ne lomi lako,
jednostavno ostaje
nepopustljiv.
Gubiš se u tački.
Više ne čujem tvoj glas
iz daljine.
Moja usta više nisu moja
i to je tako do kraja.
Šutnja nas je opet pobijedila.

Rikke KIRCHHEINER, pjesnikinja i prevoditeljica. Rođena 1969. Diplomirala književnost i engleski jezik na Syddansk Univerzitetu. Završila studij korekture i radila kao korektor u više izdavačkih kuća, te kao redaktor redigovala četrdesetak knjiga. Bavi se organizacijom književnih manifestacija, bila član uprave međunarodnog književnog festivala u Aarhusu - LiteratureXchange. Pjesme u ovom broju *Susreta* su iz njene prve, istoimene zbirke pjesama iz 2014.

THOMAS BOBERG**PRIVIDENJE**

Jedne noći istupio je i rekao Imam nešto za tebe
 Odrastao sam sa njim
 Želim da ti je vratim kazao je
 Možeš dobiti nazad tvoju mačku reče mi
 Pogledao sam ga kao dijete
 Možeš dobiti nazad tvoj život reče mi Stajao je na vratima tada
 Moram ponovo zapaliti tvoju mrtvu žeravicu reče mi
 Umio je da mijenja izraz lica
 Pamtim njegove korake na stepenicama kako grmeći prodiru
 u moj dječiji san
 sve više i više
 bliže i bliže
 Onda je nalikovao nekom sasvim drugom nekom koga nikada nisi
 sreo Ako me budeš slušao možemo raditi zajedno rekao je Znao je
 rasporediti stvari u kući inteligencije. Bio je ćudljiv I opet ćeš stvarati
 rekao je
 Znao je izbiti ono nepotrebno nekom iz glave On je moj otac Crna
 mačka je otišla svojim putem malo kao tvoj život a da nisi ni primje-
 tio zar ne? Usta su mu bila puna istina
 Onda shvataš rekao je da si izgubio i vikao je u plavi zid Gdje je to
 nestalo?

*

Zrake bježe iz zijeva neba Jedna ruka baca kuće po ravnici
 Moć
 Iako si mrtav iako si plod krhke mašte
 iako mi još uvijek nije sasvim jasno gdje da odem da te se riješim
 iako si ti mrtav a ja sam živ stojiš tu
 i hvališ se svojom umišljenom moći

*

Smrt se šuljala putem Otvoreni trbuh je zujajuća pjesma Živjeti znači
 lagati
 Ja ključ velike sobe
 Obećajem ti svijete pred tvojim nogama
 Neću govoriti o Atlanti
 Neću govoriti o Australiji ili Arktiku
 Neću govoriti o velikim kontinentima
 Neću govoriti o dosadnoj antropologiji
 Neću govoriti o toplim kćerima u labirintima čaršija mirisu oblaka
 začina svemu što si vidio i dotakao i zaboravio i jeo i zapamtio i opet
 zaboravio Neću govoriti o Olimpu
 ili Americi
 Obećajem ti da ćeš putovati a da se ne makneš

Obećajem ti da ti je mozak bogati globus
Govoriću o stvarnom svijetu
Govoriću o nečemu za nešto
Govoriću o cijeni, koliko istorija uvijek košta
Govoriću o trunki iznad vatre maloj kiti u totalnom mraku Govoriću
o velikom oku u šoljici koje je gledalo u tebe sjećaš li se?
Govoriću o svima onima koji su te iznevjerili
tebi samom
prije
svega
*
Bijele ruševine
Ljubičaste pustinje
Crvene šume
Crna jezera
Slijepi gradovi
*
Kao deset dragulja ulijeću muhe zunzare kroz prozor
*
Mak
crveniji je od vatre Admiral to primjećuje
*
Zalazak sunca Žabe izbezumljene
Mi smo kasne životinje

Prevela sa danskog Milena Rudež

Thomas Boberg, danski pisac, rođen 1960. Debitovao je zbirkom poezije *Sikćući na moj pogled* 1984. Od tada je objavio niz pjesničkih zbirki, dva romana i više putopisa. Aktuelan je sa zbirkom poezije *69 demona*, 2022, iz koje su izabrane pjesme za ovaj broj *Susreta*. Dobitnik je Velike nagrade Danske akademije.

МАКЕДОНСКИ ПИСЦИ
MAKEDONSKI PISCI

СЛАВЧО КОВИЛОСКИ

ТРИ ПРИЧЕ

ШТА ЈЕ ЦРНО?

Црно је јагње међу бијелим овцама.

Црно је пенкало на мом столу.

Црно је море, као Црно Море.

Црн је круг нацртан на мојој згради.

Црно ми је пред очима кад се превише напијем и кад морам да одем сутра на посао.

Црн сам и ја понекад јер тако зна да ме зове баба Петра кад ми загори лончић и прекипи млијеко нестало (е, унуче, унуче, црни унуче).

Коса ми је црна (иако примјећујем да почиње да сиједи).

Црн је туш наставника ликовног васпитања. И мој туш такође.

Црне су панталоне моје омиљене пјевачице.

Црн је овај петак (тако зна да ми каже мој пријатељ Џон, када треба да иде састанак код његовог шефа).

Црна је рупа у свемиру (тако кажу астрономи, али ја знам и још једну црну рупу).

Црн је младеж на рамену моје рођаке.

Црно се писало Александру Турунџе¹ (по мотивима истоимене народне пјесме).

Црни бумбар, бели бумбар.

Црн је монитор мог компјутера (такав су ми дали, а то мени није сметало).

Црн је гавран, и чавка, и мој пријатељ Нкдому Јанг је црн.

Истина, и гаћице моје комшинице су биле црне (према тврдњи Јанета Пекмеза).

Ето, то је црно.

МИРЧЕВСКИ

– Знаш ли, брате, шта је заноктица - каже ми, помало припит, Мирчевски.

– Не – кажем му муцајући.

– Па, да ти кажем, не знам ни ја – љуља се он удесно. Тако не знамо ни нас двојица.

Много волим своје пријатеље, па се одлучујем на један добронамјеран потез. Зграбим га око струка и носим кући.

– Али ти мислиш да сам пијан – каже ми раздражени Мирчевски. – Пусти ме! Одмах!

---

1 Александар Турунџев (Горњи Врбљани 1872 - Битољ 1905) је био македонски хајдук и борац против Турака – прев.

– Ама, не – кажем му – не држим те, него сам те загрлио, пријатељски.

– Добро, онда, – каже Мирчевски, иако подсвјесно знам да он зна да ја знам да зна да то није пријатељски загрљај, већ ношење.

Његова жена нас дочека:

– Напио се, а?

– Жено – каже Мирчевски – ћути – врти се око мене и намигује ми лијевим оком. – Ау, шта чиним – каже ми тихо – као у филму.

– Аха – говорим тек да нешто кажем.

Посједнем га на кревет.

– Добро дошао – каже ми он сад. – Шта ћеш да пијеш?

– Ништа – кажем – идем кући, има фудбал на телевизији, гледаћу мало, па идем у кревет да одријемам, па ћу да нешто урадим, па ћу да нешто презалогам, па ћу да испуним један листић спортске прогнозе, па ћу послије да видим.

Мало је збуњен, али ми одговара:

– Волиш ли фудбал више од мене? Не мораш нигдје да идеш, сједи овдје попијемо по чашицу ракије. Жено – викне он гласно – донеси двије чаше и од оне у фрижидеру, оне бијеле!

Жена се не расправља са њим и ради све како јој он каже. Мало по мало још више ми се заврти у глави.

– Доста је – кажем. – Напићу се, а онда нећу моћи да се вратим кући по овој врућини.

– Шта? – праска Мирчевски. – Ја ћу те однијети кући, не пуштам те да такав сам одеш.

И почиње циркус.

Обојица се вучемо улицом, окрени овамо, окрени тамо, али ти је драго. Са пријатељем си. Како он, тако ти. И обрнуто. Не желе сви да те развеселе, да те заштите и да ти чине добро.

Заиста, пријатељу. Тако је. Има покварењака колико год хоћеш.

РАДОСТ

Мој дјед, радећи у башти, у подне би сједио на тријему и тражио од мене чашу хладне воде. Ја, као мали, брзо, брзо бих отрчао до бунара, спустио канту унутра и извукао је. Затим би наточио чашу и отрчао да му је однесем.

– Хвала, дједово – рекао би ми – нека ти *курац* расте. Ајд, иди сада и наточи другу чашу.

Ја бих се, пун таквог благослова, вратио на бунар па назад код деде.

Пуста радост...

Превео с македонског Жарко МИЛЕНИЋ

RANKO MLADENOSKI**KOBASICA I KRMENADLA**

U petak sam, kao i na svakom kraju dosadnog tjedna prepunog lažnih obaveza i samozavaravajućih načela, dovukao svoju dokonu guzicu kući, točnije u svoju staru i izlizanu fotelju i – sjeo. Kao uvijek. Kao i svaki dan, zapravo.

Moja supruga muti nešto u kuhinji, a ja, nakon svog diskretnog i konspirativnog obavještajnog čina, a da ona, naravno, ne primijeti, saznajem da „neprijatelj“ sprema roštilj, valjda bez posebnog razloga. Nekoliko krmenadli i nekoliko kobasica na električnom roštilju. I pomfrit. Zna da umirem za tim histeričnim krumpirima u vrelom ulju. I vraća mi se boja u lice, uspravljam se ko topola, rastem, ispuhujem prsa, hodam po sobi, čučim kao paun, mislim si da se krumpiri prže zbog mene. No, kao i svaka sretna ideja, i ova je kratkog vijeka. Odmah mi padne na pamet da nije zbog toga, nego zato što ona kad jede vruće krumpire, zatvori oči i misli da su joj svi sveti ušli u grlo i dušu. Tješim se činjenicom da, uostalom, i ja “umirem” za njima, pomalo smirene duše vraćam se u svoju nasmijanu fotelju i otvaram novine.

Moja žena me i dalje ne primjećuje, ili se možda pravi da me ne primjećuje. Hladno nastavlja s vrućim roštiljem ne počastivši me ni riječju ili, ako ništa više, barem neprijateljskim pogledom. Odozdo, uz svu nesnosnu buku, dopire onaj netipični glas dvojice, u susjedstvu poznatih sakupljača starih stvari, na motociklu s prodorno brujećim motorom, koji je pak bio pričvršćen na improviziranu i neuglednu prikolicu, došao je u trenu: „Kupujem staro, starooooo!“ U mislima sam rekao: što ako im kažem za svoju ženu! Barem ću dobiti nešto novaca, a ona me više neće maltretirati, nego ću se riješiti njezinih beskrajnih pitanja i nepodnošljivih lekcija. Sjedi mirno, pomislio sam malo kasnije, da te, ženo, ne snađe kakva strašna nesreća, i nakrivio kapu na fotelji.

Gore u mukte dobivenom stanu iznad nas, kao i svakog petka, sastale su se prijateljice, gospođe i gospođice iz OŽP-a (Organizacija za ženska prava, a ne „ovdje kornjače pasu“ kako se moja susjeda neumjesno i glupo rugala) na temi pod naslovom „Aspekti uzajamnih odnosa između muškaraca i kuhinje“ i podnaslovom „Mogućnosti za popodnevnu koaliciju između ženskog dupeta i fotelje“. Naravno, sve su šale dopirale i do mojih lijenih popodnevni ušiju, ali najviše su me se dojmile one koje se odnose na prvu temu u binarnoj koaliciji „žensko dupe – fotelja“. Supruga je pažljivo slušala raspravu i nakon svakog okretanja elemenata roštilja, desnom rukom bi podigla vilicu, kao da je u istom trenutku počinje neka vrsta općeg ženskog rata za osvajanje svih teritorija i protiv svih muških šovinističkih svinja.

I baš tada, tog repriznog petka popodne, listajući stranice dosadnih novina, zaspao sam kao zaklan. Sanjao sam ogroman trg na kojem se okupilo bezbroj žena koje su sjedile na udobnim foteljama mašući nekakvim žen-

skim časopisima i horski ponavljajući: „Muškarcima je mjesto u kuhinji“. Pitao sam se u glupom snu zašto je „muž(evi)“ u množini, a ne u jednini, i zašto „kuhinja“ nije određena, odnosno da se zna konkretno na kojeg se muškarca i na koju kuhinju odnosi riječ u ženskom verbalnom transparentu. Na moju sreću (kasnije ćete shvatiti da je zapravo na moju nesreću, jer nisam ni slutio kakva će me nedaća zadesiti) roštilj je već bio spreman, a žena me samo gurnula rukom što je značilo naredbu da sjednem za već postavljen stol.

– Jesu li danas nekoga izbacili iz tvog društva ili su tebe konačno izbacili – trgnuo me oštar glas iz poluzauzetih usta moje supruge već nakon prvog zalogaja.

– Ne – kažem joj mirno – jedi mirno – dodam i tupim nožem režem pocrvenjelu krmenadlu. – A što pitaš, kao da ti je krivo zbog mene, kao da ti nešto fali. Što ti fali – pitao sam je kako bih malo zaobišao gore navedenu temu. – I što fali meni? – dodao sam.

– To što si ljigavac i to što tvoj kurac nikada neće postati kralj! – rekla je moja žena s pola kobasice u ustima.

– Mislim da razumijem prvo, ali ne znam što tebi znači drugo. Hoćeš li bili ljubazna da mi pojašniš? – naivno sam upitao.

Vrlo naivno. Previše naivno od mene. S moje strane.

– Pa, koja bi glupa žena za to tvoje malo stvorenje rekla „Vaše Veličanstvo“? Koja?! Koje „Veličanstvo“?!

Ostali smo bez riječi. I ja i moja malenkost ušuškana u svoje blago negdje dolje u dubini mog međunožja. Nastavio sam mljeti čeljustima kao da ništa nisam čuo, kao da nisam primijetio. Proći će je bijes, mislim u sebi, ako ne pokvarim ručak, ako ne započnem ratove u mirno doba.

– Odličan je roštilj – kažem nakon nekog vremena – samo je krmenadla mogla biti malo pečenija i malo sočnija.

Da sam znao što će me snaći nakon moje „stručne ekspertize“ o roštilju koji je spremala moja supruga, i da sam barem malo osjetio kako će njen mozak obraditi moju opasku o krmenadli, sjedio bih u miru ne samo u petak, nego cijelog neradnog vikenda. Ali već je bilo kasno, previše kasno, sasvim prekasno. Prvo sam osjetio njen oštar pogled na svom čelu koje je glupo zvjerilo u zdjelu. Zatim? Pa, onda sam našao puno posla za svoje ušne resice. Sve vrijeme sam psovao sam sebe i govorio sam sebi, koji me vrag natjerao da otvorim usta, da pričam dok jedem?! Zar se ne štiti kad se jede!

– Kako te nije sram – vrištala su usta moje žene. – Kako možeš – slušale su uši na zidovima. – Krmenadla ti je loša, a kobasica je super, ha? Misliš da ne znam što misliš? Misliš li da sam mutava, neotesana, glupa? Misliš da imam dugu kosu i kratku pamet, pa neću razumjeti što misliš, ha? E pa zafrknuo si se! Razumijem tvoju mušku šovinističku filozofiju. Krmenadla je ženskog roda pa ti je loša, a kobasica je muškog roda¹ pa ti je super. To je ono što misliš, zar ne? Hoćeš reći da sve što je žensko ne može biti sjajno, to treba mijenjati, dotjerivati, ukrašavati. To je ono što želiš, zar ne? Nemaš srama, pederu šovinistički! Još ti roštilj gotovim, ja budala! Pa vi muškarci,

1 Mak. kolbas, dakle u muškom rodu – prev.

da mi oprostite ovaj stol, i kad se poserete mislite da ste postigli veliki uspjeh u životu.

Nisam mogao vjerovati. Vjerujte, nisam mogao vjerovati. Nisam mogao vjerovati da jedna moja glupa i sasvim marginalna opaska o roštilju može dovesti do takve svađe. Još više nisam mogao vjerovati jer sam jednostavno podlegao nemilosrdnim napadima i nekako mi je došlo da se branim. Ne da branim okus pečene kobasice svoje žene, nego da branim svoju muškost. Moja taština. Pa me nazvala „šovinističkim pederom“! A i onu njezinu opasku o „Njegovom veličanstvu“, odnosno o „mojoj malenkosti“ koju sam muški prešutio. Možete li mi vjerovati? I što mi je bilo činiti, molim vas, nakon te bačene rukavice između moje, u svijesti mog životnog partnera, muške šovinističke kobasice i feminističke krmenadle moje žene? Jesam li se trebao kukavički povući i osramotiti se ili da muški (kažem „muški“, a ne „šovinistički“!) prihvatim boj ili dvoboj, svejedno?! Morao sam, jednostavno sam joj morao odgovoriti. Da joj ukažem na činjenicu da je kobasica po prirodi i definiciji prikladnija za pečenje, da joj je potrebno kraće vrijeme pečenja, da ne ometa rad pečenja kao što to čini krmenadla. Da je sav muški svijet, zapravo, takav – konstruktivan, vrijedan, pametan, radian. I rekao sam joj to, vjerujte da jesam. Točno, od riječi do riječi. Lud, lud čovjek.

I toliko je trebalo mojoj ženi, a i meni, da se uhvatimo za gušu, naravno verbalno, preko stola gdje se moja kobasica i njena krmenadla od čuda prevrću.

I ne bi bilo tako strašno, da se ono strašno što se zatim dogodilo, jako strašno, nije dogodilo. Ne znam kako, ali nečiji obavještajni čin dojavio je OŽP-u iz stana iznad našeg o mom antifeminističkom ispadu i u sekundi je u naš stan došlo tridesetak pripadnica ljepšeg spola. I sa svom svojom nježnošću zgrabili su me (jedna za glavu, jedna za noge, jedna za ruke) i bacili me kao krpu kroz prozor devetog kata. Radi jedne krmenadle i jedne kobasice, molim vas lijepo!

* * *

Sada, dok ovo pišem, sav slomljen i u zavojima, u gipsanom panciru, s podignutom desnom nogom i lijevom rukom koja visi na bolničkoj kuki, ne otvaram usta. Bojim se čak i od sestara tražiti „gusku“ i popišati se u nju. Ili, ne daj bože, da ih pitam kad će me bosti odvratnom iglom. Ili, ne daj bože, da ih pohvalim, na primjer, da je bolnički krevet puno udobniji od moje glupe fotelje. Ne, samo su mi usta zapečaćena kao neki nadmeni trezor. Jer jadne moje kosti neće moći izdržati još jedan „muški bijeg“ u ovom danu Gospodnjem, u ovako vrućoj, nesnosnoj i odvratnoj ljetnoj đavolskoj žezi.

* * *

Nježna ruka me gurnula u desno rame i probudila me. Bolovi su mi malo po malo prošli i zaspao sam. Nezreo, na trenutak sam pomislio da me to žena budi iz fotelje i zove na roštilj. Kad sam se obrijao i otvorio oči, zadržtao sam kao oparen. Na moju sreću to nije bila moja žena. Ali na moju nesreću, moja sestra je bila ta koja je, dok sam spavao, čitala moj tekst. Bila

je bijesna. Vidio sam to. Kosa joj je bila nakostriješena poput ježa.

– A ti isto, ha? Trista lakata zavoja nije ti dosta da dođeš k sebi? „Dan Gospodnji“, ha? A „vrela nepodnošljiva i odvratna đavolska žega“, ha? Mi žene smo glupe, misliš, ha? Misliš da ništa ne razumijemo, zar ne? Dakle, sve što je muško je „Gospodnje“, a sve što je žensko je „nepodnošljivo i odvratno“! Pa čak i „vruće i đavolsko“! Ha?

Otvorio sam oči. Bijeli mantil mi se činio vrlo tamnim, gotovo crnim. To nemilosrdno i nesestrinsko „ha?“ moje sestre stajalo je nad krevetom poput arhanđela Mihaela sa svojim mačem spremnim da mi u svakom trenutku odsječe ugipsanu glavu i tako uzme moju prestravljenju dušu. Skoro sam pao u komu, toliko sam se uplašio surove stvarnosti. Ali onda je došlo nešto mnogo okrutnije od sestrinog nemilosrdnog i nesestrinskog „ha?“ Iza bijelog mantila vidio sam svoju ženu, a iza nje su bili poredani svi redovni i honorarni članovi OŽP-a. Moja žena je vilicom ubola topli zrak iznad glave, a uvijekbanom rutinom žene članice OŽP-a zgrabile su noge mog kreveta i izbacile nas kroz prozor četvrtog kata na „kirurgiju“, van u atmosferu. Najizdržljiviji dijelovi mog gipsa završili su negdje daleko na ulaznoj kapiji nove zgrade „stomatologije“.

* * *

Supruga mi je, pognuta i sva blijeda, brisala znoj s čela i budila me na posao.

– Imao si noćnu moru – kaže mi. – Kao da vte je u snu progonila neka strašna zvijer.

Nisam ništa rekao. Nisam otvorio usta. Upravo sam se zarekao da ću odmah pripremiti „Rječnik ženskih pojmova i termina i njihove neuvredljive uporabe u muškoj praksi“. Brzo sam se pospremio i otišao na simpatični posao ispraćen začuđenim odvratnim pogledom moje lijepe supruge koja je očaravajućom ljepotom otvorenih milozvučnih usta zatvarala prekrasna vrata naše prelijepe kuće. Zbunjeni vanjski prag ostavljen je da glupo čami u prljavom dvorištu.

Preveo s makedonskog Žarko MILENIĆ

TOMISLAV OSMANLI

MAJKA

Žuta kuja kopa po ohlađenoj zemlji ispod ruševina kuće srušene u potresu 6. veljače 2023. Izbeumljena je, kao i svaka majka. Njezini su štenci ostali pod tim ruševinama. Ona vjeruje da su još živi. U njoj ne umire nada, ali raste snaga da prokopa prolaz do njih i spasi ih. Baš poput majki koje svojim ranjenim rukama, zajedno sa spasiocima, danonoćno čiste cigle, žbuku i razbijene betonske blokove naokolo u nadi da će doći do svojih pokopanih najmilijih, ona ne osjeća ni glad ni žeđ, samo želju spasiti njezinu djecu. Kao i oni, ona osjeća da su živi. Dani i noći, osjećaji joj ne daju mira. Instinkt joj drma tijelom i majka cijelo vrijeme kopa kako bi došla do beba. Od njih je dijeli teško kamenje iz srušene kuće, ali snažno, gotovo bjesomučno kopajući krvavim šapama, želi doći do njih!

Čovjek, zaokupljen raščišćavanjem okolnih ruševina kako bi spasio preživjele ljude, tko zna, možda vlastitu djecu, primjećuje njezinu nevolju i prepoznaje majčinu bol, pa joj prilazi i odbija teško kamenje. Nešto se čuje, ali on ne može slušati kako kuja nemirno hoda oko njega, kopajući na sve moguće strane. Miluje je, malo je umiruje, čisti otpalo kamenje, opet sluša. Ona čuje bolje od njega. Ne psećim sluhom, majčinskim instinktom. Promeškolji se, miče se uz njega, zatim iza i ispred njega počne uzbuđeno kopati. Njezina nada raste i gotovo je izluđuje. Majka. Čovjek razumije njezinu dramu, ali je nevoljko uklanja jednom rukom, jer smeta otklonu palog kamenja. Napokon se put otvara.

Čuje se kovanje. Čovjek gura prljavu ruku u uski tunel, možda nešto i uhvati. I doista, izvadi štene. Majka je presretna, on je opet brzo pomazi i odmah joj pruži psića. Lice mu je bezizražajno. Ne pokazuje radost, samo neka vrsta praznine koja ga nastanjuje u danima koji ga ispunjavaju intenzivnim stresom. Lice mu je skamenjeno u grimasi nabranih obrva i nekih očiju koje nemirno šaraju okolo. Ovih dana dok spašava živote ispod ruševina, to je lice izgubilo svaki mogući izraz. Srce mu je, međutim, na pravom mjestu. Brzo radi rukama. Ponovno ispruži ruku, izvadi još jednog psića. Predaje ga zahvalnoj majci. Štenci otvaraju mala usta, gladno uvlače zrak, frkću. Majka i muškarac zajedno su spasili štence. Dosta joj je malo usirenog mlijeka i doji svoju malu gladnu djecu. Ona žedno isisavaju životvorni sok iz majčina tijela. Ona spokojno gleda oko sebe. Ispunjena, kao svaka sretna majka.

*

Ovo je istinita priča iz potresa u Turskoj i Siriji. U tome je sva tragičnost događaja, i sva drama preostalih života nakon masovne smrti desetaka tisuća duša prekrivenih ruševinama u masovnim betonskim grobljima diljem gradova i sela koje je progutala zlokobna stihija; i - usred besmisla tragičnoga događaja – taj sav smisao preživjele dobrobiti, ta topla sjena

preživljenoga smisla: da su usred oceana smrti, nesreće i boli, makar i u malom, tu i primjeri trijumfa najčovječnijeg od svih svojstava, majčinskog osjećaja, strasti i snage... te ljudske samilosti i dobrote. A to je nešto jako važno. Kao i svaki spašeni život. Da se ne utopimo u zlokosti nesreća. Pokazati da postoje vrijednosti koje su preživjele smisao, čak i iznad sumračnih strasti prirode. I da se, čak i kada je napustio neke prostore, u svim tim vrijednostima, kao i u milijunima preživjele dječice, pa i u onima malih psića, čudno uvukao te tamo ušućeno, ali ipak doista, prebiva sam Bog.

S makedonskog preveo Nikola ŠIMIĆ TONIN

МАРИЈА СТАНКОВА

ЈЕДАНАЕСТ ПЈЕСАМА О ЦВИЈЕЋУ

ЛОТОС

Не могу да га у очи гледам,
стидим се, много ме од њега стид.
Он у бари, у блату живи – у тамном оку земље,
у зјеници устајале воде;
ја у свијетлом, у топлом дому,
задовољена свим потребама.
Он на друштво жаба, на комарце је осуђен;
ја своје сама бирам.
Он плач подземља, воде осуђене на умирање, слуша;
ја пјесму птица.
Он савршенство на небу достиже;
Ја ни ово на земљи не могу да сачувам.

КРИН, ЉИЉАН, ЛИЛИЈА

Свако од ових му је истинско име.
И свако значи тежњу, копњење.
Копњење од љепота еденског врта,
копњење од бесмртних стабала љубави,
што расту у њему.
Његов је цвијет посљедња мирисала
Персефона пред силазак у царство
утвара, он је први који се среће
на улазу у бесмртност.

ЗУМБУЛ

Гдје он – тамо се и развигор јавља.
Редовно на мјестима блиским сунцу,
на осунчаном.
И редовно, да кажем, догађа се
да осјећај оданости запљусне
све који се нађу у његовој близини.
Један је од ријетких кога младенци
с радошћу примају у своју постељу.

МИМОЗА

Долази са мора,
са топлим и срдачним поздравима
од свих његових житеља.
Са поруком сунца да мисли на нас,
да ће се брзо и у пуном сјају
вратити у наше крајеве.
Долази насмијана.
Долази усред зиме.

МИНЂУШИЦЕ

Нису оне за свачије очи.
Лијепе, прелијепе, често их хватају уроци.
Тужно је док их гледате, њежне, како се
муче, како страдају од лоших очију.
А тако су лијепе,
чак и кад су суве.

КАМЕЛИЈА

Та прекрасна госпођа није из нашег краја.
Тешко се навикава на нашу земљу, на нашу воду,
на наше поднебље. Ипак, остаје и опстаје и овдје,
на велику срећу, на огромну радост градинара,
који са много рада, са много љубави успијевају
да јој и овдје живот учине милим и лијепим.
Можда тајно и пати од носталгије,
али се јавно понаша као истинска дама
која зна да цијени туђу благородност, туђу доброту.
Када цвјета, човјек има осјећај да срце,
да душу му дарује, ова чудесна
ова прекрасна госпођа.

ДЈЕВОЈАЧКА СУЗА

Тешко капне.
Но капне ли – у бисер се претвара,
у савршени склад између мјесечине и вода.
Још ако је и тајанствена,
Сличи звијезди чији сјај освјетљава
пут свима залуталим у пољу, у планини.
Говори се да сунце због ње луди.

ВАСКРШЊИ ЦВИЈЕТ

Сваке године
њему припадне част да дочекује госте
на свечаном сабору свјетлости.
И међу првима да заигра сунчано коло.
Сваке године.
Чак и када прољеће касни, он на вријеме дође
да обави посао што му је с много повјерења
додијелила природа.
Сваке године.

НЕДОДИРАК

Не смије да се додирне.
Никако. Превише је плашљив, превише осјетљив
на вибрације које потичу од лоших мисли,
од лоших наmjера, од лоших жеља.
Не да воли што је такав, лиjеп, но ето,
као и свако друго цвијеће, у ствари, такав је
створен и само такав може да опстане:
да се гледа, да се милује, да се воли –
само очима, мислима, душом.
Неки га зову још и божихним цвијећем.

ЖАБИЦА

Сви му се смијемо имену.
Дjеца као дjеца – она се ни на кога не љути.
Од свих цвјетова у башти, њене највише
беремо, са њима се највише играмо.
Уистину тај цвијет личи на жабицу.
Кад се прстима притисне, отвара се и личи
на уста у која сипамо водицу, а понекад
и хљебне мрвице.
Дjеца као дjеца, игра као игра, али мене
и дан-данас боли што смо јој
нажао чинили.

СЛОНОВО УВО

Ужива док му приповиједам.

О вилењацима и принцезама, о сиромашним
јунацима што су цареви постали, о вилином
коњицу и плавој змији, о златној рибици
што испуњава и најскривеније жеље.

Ужива док га хвалим.

Док му говорим да је много лијеп, да ми много
значи његово присуство, да га волим много.

Ужива у лијепој музици.

“Мјесечева соната” – за њом просто луди.

Марија СТАНКОВА (1942 – 2020) је рођена у Виљуси у струмичком крају, Македонија. Дипломирала је македонски језик и књижевност. Објавила је пет пјесничких збирки: *Путовање се наставља (Патувањето продолжува)*, 1980; *Метафизика малих ствари (Метафизика на малите нешта)*, 1992; *Пјесме о смрти, пјесме о животу (Песни за смртта, песни за животот)*, 1995; *Чемерно небо (Ведро небо)*, 1995. и *Тие и ние (Они и ми)*, 1997. „Њени стихови спадају међу најсуптилније лирске пробљеске у македонској лирици из пера жена-писатеља“, констатовао је портал „Република“ сутрадан по њеном упокојењу (8. новембар 2020). Добитник је више признања за своје пјесништво, између осталих и награду манифестације „Вукови ластари“ у Лозници, 1984. Била је члан Удружења писаца Македоније од 2003. године. Живјела је у Скопљу где је радила као научни сарадник у Институту за социолошка истраживања.

Превод са македонског и биљешка: Бошко ЛОМОВИЋ

STEFAN MARKOVSKI

GRAD, RAJ

Mora da je vruće u raju
– Krajem svibnja ili početkom lipnja
I kad obično miriše lipa
Jer to je podražaj koji golica osjetila
Razdvojen na zrake koje miluju sve okolo u gradu
Gdje je sve okolo
I sve je raj jednom godišnje.

Čaj od lipe nosi vjetar
Oko željezničke postaje
I glatko putuje kroz vene
Brzinom vlaka koji trešti cijelom tračnicom.

Visoka vrata oblaka
Također su na tračnicama
Barem su tako rekli oni koji ih nisu vidjeli
A obožavaju usporedbe
Budući da su i same nukleinske kiseline
Upravo poput tračnica po kojima putuje misao
Skliznuta u igru.

U gradu ima pila
U raju ima lipa
– Sveno ogledalo ih udvostručuje
U gradu ima lipa
U raju ima ljiljana
U gradu ima jedna Pipi
U raju ima San.

Za grad se govorilo da je dugovječan
Za raj da je samo vječan
Sada je toplo i na kraju
Toplina u našim venama
Nije ništa drugo nego
Još jedan poticaj za um
Onoga tko više ništa ne govori
Onom koji je tu za lipe
Onom koji živi grad
Onom koji umire raj.

TKO ĆE POMILOVATI ULIČNOG PSA

Dogorijevaju
grimizne misli koje pripadaju novom danu
zrak zore istiskuje težinu kuće
u tjesnacu živi ostarjeli žuti pas
nad kojim se prošlost zaboravljeno suši
i nema ga tko pomilovati
ledeni je zrak svježiji kad nema nikoga
sjena je jasnija od ubodnih zraka
ograda su čvršće nego ikada
želim ubiti pjesnika u svakom lažljivom oblaku
želim nove pritoke rijeke u koju se
ulijeva nada da će život pobijediti

Tko će pomilovati uličnog psa?

– pita me mušmula koja cvate u siječnju
zidovi okolo vraćaju smisao elemenata u jednadžbi
još jedna glava recitira točan odgovor
otkotrljana niz stube u podrum
u kojoj se zbrinjavaju kvantni komadići noći
što nam krije mjesečina
šapatom da se udiše ovo vakumirano nebo
nije impresivno
ali ni ona ne sjaji da osvjetli vidik
ionako zatrpan maglom duhova beskućnika
ovdje svi kažu da žive
sloboda bestežinskih anđela iznad naših čela
rasplinuta su naša srca koja nose ratove
sa sto mirisa
koje će ulični pas slijediti
i život će proći
i pobijediti studen

(20. 09. 18. – 22. 04. 19.
Madrid/Skopje/Đevđelija)

PJESMA O MAKEDONSKOJ PJESMI

Vrisci se čuju
iz tijela što moli za riječ što boli
šume kradomice tužno
ti tužni zarobljenici vjetra
što vijori grane drveća i lišće na granama
vezuju oko vrata crni konopac,

koncem jezive tuge
 u tamnici što trči ili u zoru krvavu
 što donosi samo kob i zlo.
 Njihovi glasovi su pjesma za moju pjesmu
 u kraju prenijetom tišinom
 koja će sama reći
 onu za kojom zora rumeni
 za kojom srce crni.
 – Sin šuti u mislima modrim,
 pucaju rafali duše
 i kad umre treba pjevati;
 makar i s grudvom u srcu i kamenom na grudima
 jednu i uvijek istu
 jednostavnu i strogu makedonsku pjesmu
 koja leti orlovim krilima nad jednom zemljom
 i proljeće koje budi jug
 nad žitnim poljima i nad velikom trpezom
 na kojima orači lome svoj plug
 da puca kao riječ izgovorena za umiranje
 da rascijepi nebo kao munja
 kao grom da spepeli
 Bistrine, Korabine
 i možda će doći jeka tada
 posljednji put na vrhu jedne
 vatre koja je napjevala pepeo
 i do dvanaest sati noći
 boli što postoji
 vatra duboka što boli jer ne postoji
 i nema je u srcu
 koje boli jer ga nema
 s boli u tom srcu
 za koje se svuda oštri nož
 koji će se konačno odmoriti od ljepote koja umara
 ljepotu majskog jorgovana
 što boji pamučni horizont bez linija
 pred ovim tamnim mesom zemlje i noći
 nošene umornim konjima prostora
 O ti, pjesmo posestrimo
 što hodaš gdje u slani tiho vene cvijeće,
 gdje si bez nas nesretna!
 Podigni pognuto lice
 i ojačaj se
 i otkrij svoju tajnu u snu vječnom, vječnom nedostatku,
 da izliječimo bolno,
 da vidimo vidljivo,
 da razaberemo svjetove od tužnih priča,
 da vidimo svijet bratski – kuća koja nije

kao gledatelji u pepelu kroz oko svijetlog
koji će sanjati snove
ispričane kroz jedan
neizostavan, nepogrešiv, minuciozan
val milovanja
devet papirnatih kreveta od devet ograđenih vrtova
ili samo od vatre koja natpjeva pepeo.

KAŽEMO LI

Kažemo li zbogom
kad prođu trenuci
trava požuti od nedostatka zraka
među onima koji odlaze
kad si vani
nazovi me
ja sanjam i prisjećam se kazališta
ispunjen željama koje čekaju da eksplodiraju
note glasa koji izdiše pretposljednje *zbogom*
lebde i skupljaju se
da ostanu u bravi mojih ušiju
ne mora se kročiti kroz vrata starosti
kroz hirove zemaljskih cirkusa
prolaze samo oni iza kulisa
Iskusni mađioničar na tren ostavlja svoj šešir
da sjedne, ali nestane.
Smrt jučerašnje gorčine veća je od života
čišća od strasti, bjelja od
melankolije anđela koji sjedi na grobljanskoj klupi
kroz koje jutro
poput mosta od spaljenih tračnica
prenosi toplinu i teške
misli s jedne obale na drugu
Crna spaljena srca u kljunovima raznose ptice
posuđene su od noći koja nikako
da se spusti na naše ceste
kroz vlakom prodire prašina s mirisom violine
koja jesenuje upravo u njegovom ritmu.

NE. DOHVATITI

Nostalgija je bolest
nedohvata aviona
i okretnih ljudi koji hodaju previše ravno
i previše nagore
u strmini nebo dodiruje vjetrovu kosu

i pjeva mu uspavanku i jednog dana, možda, žitiје
da bih ti mogao reći da mi nedostaješ
tko zna kada
sljedeći put će tvoje oči milovati moje тишине

Ne. Primijećeni
Ne. Primijećeni
osjećaji postaju neupitne emociје
emociје – sekunde rastrgane zrakama koje nismo mi

poželim
da bih ti mogao reći da te volim
barem na beskrajno
čudovišno neoprezan trenutak
i da mogu
suze maskirane tintom
da se sruše niz velike mape ove večeri
letiш sa zorom što se dvoumi iza mojih leđa

da mogu, rekao bih ti da paziш
i onda
velika tuča će raznijeti
odaje sa slobodom i strašću u komadima

30. 04. 19

Preveo s makedonskog Žarko MILENIĆ

MARINA MIJAKOVSKA

SUNCOGLEDI

U ovoj
Crvenoj zemlji
Sunce
mi stoji na dlanu
bez
da
isključi baterije
od litija
bez pregrijavanja
ispija mi vodu
ne ostavlja me
da presušim
sama
na
SVIJET – u.

STAKLENI BALON

Dan su pretvorili u noć.
Ulice su slijepe i prazne
bez ikakvih prolazaka
Izbrisani su svi tragovi
od buke svakodnevnog života.
Ljudi su iznutra, a životinje izvana.
Samo ptice u zraku i crni miševi na zemlji.
Konačno životinjske vrste
zamijenili su svoje uloge snažne-nemoćne vrste.
Pretvorili su svijet u medicinsku epruvetu.
Sve ljudske želje za slobodom kretanja ukorijenjene su u nama.
Svijet je zatvorio svoja vrata, a nama ostaje
udahnuti svaku kap života
kroz odraz staklenih prozora.

NA VRHU PLANINE

Na vrhu planine
Proljetno oko spava
Sunce u zalasku
Spakiran kufer

Ostrvo sa palmama spava
 Doviđenja
 Na vrhu planine
 Maglom obavijen bor
 Sjena gori

Marina MIJAKOVSKA je pjesnikinja, esejistkinja, prozaistica i književna kritičarka. Doktor je filoloških znanosti na Filološkom fakultetu „Blaže Koneski“ u Skopju. Od 2013 godine članica je Društva pisaca Makedonije. Radi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci „Sv. Kliment Ohridski“ u Skopju. Dio pjesničkih radova (pjesama), esejistike i pripovijedaka objavljeno je u antologijama i u periodici u prijevodu na: engleski, hrvatski, srpski, albanski, rumunjski, češki itd. Sudjelovala je na mnogim književnim festivalima u Makedoniji i inozemstvu.

Pjesničke knjige: *Nomadaska duša* (2010), *Kofe-ri* (2013), *Psihoanalitička alkemija strasti* (2013), *Tirkiz u ljetu* (2015), *Postelja tišine* (2015) i *Kost* (2019). Proza: *Kućice* (2014). Kritike i eseje: *Žanrovski polimer: Sanduče rukopisa u pokušaju* (2016), *Modeli rodne identifikacije* (2018) i *Écriture féminine i roman: Prilog u feminističkoj teoriji žanra* (2020).

Dobitnica je više književnih nagrada: *Karamanov* (2013), *Makedonska književna avangarda* (2014), *Krste Čačanski* (2014), *Beli mugri* (2015) i *Danica Ručigaj* pri Društvo makedonskih pisaca (2019).

S makedonskoga preveo Nikola ŠIMIĆ TONIN

DANIELA ANDONOVSKA-TRAJKOVSKA

IPAK SE NE VRTI

svet se više ne okreće
niti oko kazaljke časovnika
ni oko igrališta koja ne pamte
da su se ikada igrali loptom
ni oko parkova koji se tajno ne ljube
na klupama zalepljenim smolom ludosti
ni oko školama bez srca i pluća
niti oko kućama koje uče da hodaju po žici
niti oko našim željama
koji rukavicama dodiruju nebo
niti oko teoriji verovatnoće
koja je na ivici života i smrti
kopirajući svoj genetski kod
kao instinkt za opstanak u nama živima
ni oko rečima
koje beže od policijskog časa
i ne umeju da napišu priču
o praznim ulicama u našim srcima

BROJANJE

u zadnje vreme svašta brojimo
brojimo korake koji stoje između nas
a ne poznaju nas
brojimo slojeve maski
koji nam podmuklo kradu lica
i bacaju ih na cestu kao predmete
za jednokratnu upotrebu
brojimo svoja krvna zrnca
da vidimo jede li nas neko unutra
i sekunde brojimo po navici
iako nema gde otići
- zatvoreni smo u epruvete
s visokom sedimentacijom

svaki se dan spotičemo
o istim brojevima
živi od mrtvih, mrtvi od živih
a ne pada nam na pamet
da to naš život
nepovratno broji

IZGNANI UPITNICI

ne jurite
dete koje trči oko vas
ako mu ne možete odgovoriti
zašto kiša mrtva pada na zemlju
iako večno može živeti na nebu
zašto se ruke razilaze pri svakom koraku
a u nesreći se spajaju
zašto san beži od stvarnosti
kad mu ionako niko ne veruje
kako to mačke znaju u kojem kutu spava bol
kako bi je preuzeli na sebe
a ljudi se ubijaju sebe u drugima
samo zato što se boje boli
zašto sekunde mržnje traju dulje
od sati sreće
i zašto trajemo u samoći
i postajemo slavni kad nas nema
zašto je molitva ista na svim jezicima,
a Bog nema lica
kad ulazi u hram
naših srcima

nemojte povrediti
dete koje vas proganja upitnicima
u kući s uskim hodnicima
iz kojih ne možete pobeći

Preveo s makedonskog Borče PANOV

VESNA MUNDIŠEVSKA-VELJANOVSKA

(NE) VRIJEME

Zvono na ulaznim vratima
i moderna samoizolacija
gutaju rapsodiju
njegove samoće.

Balkon je park
sanjanog zadovoljstva.

U vremenskim diferencijalima
u unakrsnoj vatri
prevrtljivosti i proračunatosti
sve kreme sa zaštitnim faktorima su se istrošile
od bodljikavih jezika (ne)ljudskog zračenja.

U napuklom zrcalu suhoće
dostojanstvo krvari u fugama poslušnosti.

Iz kotla neodlučnosti
Isparava dah prisutnosti.

Kao nikad prije grmi tišina
kondenzirane šutnje.

TRAJANJE

tužni nemaju
presušena korita
zagrcnute kiše
iščekivanj.

Fatamorgana sjaja
svijetli u blatu
patosa svijeta.

U PROCJEPU SNA

Nakon što susjedi isključe klima uređaj
njegov zvuk ostaje
poput balkonske nadstrešnice
i nastavlja da trese
žmarce padanja u san.

Duplirani sati
zbunjenih minuta
i omamljenih sekundi
udaraju po elektronima
nabijenih u procjep sna
i grme u raspukloj orbiti
atoma nevremena.

Težina večernjeg nemira
Se jednači s masom jezgre
uznemirene sfere
koja visi kao naušnica
na pragu uha.

Preveo s makedonskog Žarko MILENIĆ

SAŠO OGNENOVSKI

PRIBLIŽAVANJE VJEČNOSTI

2.

Svi su izlazili kroz
Ista vrata,
I usamljeni, i združeni,
I jedini, i uobičajeni,
I prvi, ali ne i posljednji.

Horizont je nijemi putokaz
Čežnja i praznina.

Pogled nazad i ključanica
Kroz koju se vide mačje oči
Ostane su u tragu
Na davno napuštenu svakodnevicu.
More je uzburkano,
Vjetar se ne smiruje.

3.

Hoće li im se konačno
Sresti misli
Da li će se kroz tišinu
Ugušiti s
S neizvjesnošću i hoće li joj
Prigovoriti ono što joj
Nitko nije prigovorio?
Hoće li se odmoriti?
Strah od stiska
I hoće li zaboraviti
Pomisao o ništavnosti?
Veo koji ne
Vide nije bijel,
Nije ni crn.
Proziran je i nema radosti u njemu.

4.

Ne bude ih krici.
To se ptice prebrojavaju
Jer nikad dovoljno
Da ih dostignu
Žmarci.

Noć traje duže od čekanja
A te pomisli za kraj
Zamjenjuju s
Bučnim jecajima;
S refrenima o kukcima
Sa stihovima prerušenim u očaj
U razumljivoj samoći.

(Iz istoimenog ciklusa)

Preveo s makedonskog Žarko MILENIĆ

ДИМИТАР И. ВИЛАЗОРСКИ**ДОЛАЗИ ЗИМА**

Периграмска прича

(прича по периграммима Перице Јокића)

Долазећи на посао, чувар затвора направио корак више и нашао се иза решетака. Заједно са лавовима који су широм отворили врата својим посјетиоцима и оперским пјевачем, који је завјештао своје гласне жице Кабловима из Светозарева, и који, не само да је пропјевао, него, очигледно, сад и свира клавир.

На поду је лежала глумица са петнаестог спрата која је најприје пала у заборав, а онда и са терасе. У ћелији је владала гробна тишина док је није прекинула чета ђака (у једном часу) из неке заостале школе на брдовитом Балкану. Чета ђака којој је било одузето право да туку професоре. Пошто није било мјеста за све, чувар затвора је замолио свог колегу да напусти ћелију и пренио му наређење да убудуће не чини непотребне кораке и да не проширује своје видике, јер ће се опет наћи на тијесно.

Када је чувар затвора, који је направио корак више изашао из ћелије, примјетио је да има новог колегу, полицајца приправника.

- Одакле ти тај пар лисица за појасом? - питао га је - Ја сам их посљедњи пут видео у зоолошком врту.

- Нашао сам их на спољашњој страни хипотенузе бермудског троугла док сам тражио Питагору, који је тамо нестао.

- Шта?! Питагора нестао у хипотенузи бермудског троугла? Ко ти је то рекао?

- Психијатар који је постао зависник од лудих.

- А зашто си га тражио са спољашње стране хипотенузе?

- Па, да не бих и ја нестао.

- И то ти је рекао психијатар који је постао зависник од лудих?

- Да!

• - И? Јеси ли нашао Питагору?

- Не... Истрагу сам прекинуо јер сам добио наређење да ухапсим неког електричара који се мотао ту у троуглу чија је једна страна билахипотенуза, пошто се није држао правила да не смије да расте више од два метра, како не би имао нелагодности с високим напоном.

- А колико је он био висок?

- Метар и шездесет.

• - ???

- Али овај је радио на ниској струји.

1 - И ... Ухапсио си га?

- Чекао сам да се дигне. Имао је секс са једном заборавном дамом која је заборавила да је изгубила невиност ... И електричар и дама су били толико заљубљени да нијесу ни примјетили да је она била већ

искусна у сексу, па тако је поново изгубила невиност.

- У реду... Значи, ухапсио си га након секса?

- Нијесам. У моменту сам добио друго наређење. Требало је да ухапсим госта хотела који је заборавио да искључи климу и од љета направио зиму.

Одмах сам кренуо. Пут је био трновит. Незадовољне прскањем воћа, гусјенице су покренуле тенкове, па сам морао да се послужим амфибијом. Кад сам стигао до улице испред хотела, примијетим пјешачки прелаз затворен због бијеле куге. Морао сам да тражим други пјешачки прелаз.

- И јеси ли га нашао?

- Нашао сам га, али се мистериозно помјерао. А онда сам утврдио да зебра није била везана, па сам продужио да тражим трећи пјешачки прелаз.

- Трећи је, надам се, био у реду... Јеси ли ухапсио госта хотела који је заборавио да искључи климу и од љета направио зиму?

- Нијесам. У међувремену сам добио наређење да пронађем наркомана који је пренио дрогу у носу и вени и да га смјестим у најближу болницу. Одмах сам кренуо у акцију. Сазнао сам да је наркоман сјео у аутобус за Амстердам. Јавио сам се најближој болници и рекао им да ћу им донети пацијента, а они су ми одговорили да немају ни један слободан кревет. Међутим, недостатак болничких кревета имао је срећан епилог јер се преврнуо аутобус који је ишао за Амстердам и сви путници су погинули.

***

Прошли су много брда и долина. Прошло је много дана и година када је гост хотела који је заборавио да искључи климу и од љета направио зиму примијетио кров неке зграде покривен снијегом. За тренутак је изашао из бијеле рупе заборава. Па то је хотел у којем је одсјео.

- Људи, за мном! - повикао је - Сјетио сам се. Ја ћу донијети прољеће и вратити љето!

Стигли су до зграде.

- Чекајте овдје! Ја улазим унутра да учиним једну ствар како бих вратио љето.

Људи су га чудно гледали, јер су још били у бијелој рупи заборава, а гост хотела који је заборавио да искључи климу и од љета направио зиму, мирно је ушао у хотел. Знао је шта треба да уради – само да искључи климу!

- Хајде, док чекамо да извршим прозивку. Да ли смо сви ту? – рекао је вођа пута.

- Ха ха ха. Па ти си тотално луд! - насмијао се психијатар који је постао зависник од лудих – зар не видиш да нас је остало само неколико? Остали су у снијегу: ексцентрични лопов који је покрао фирму у којој ради као директор, спонзоруша која нуди услуге

трошења било чијег новца, љубазни лавови из зоолошког врта који су љубазно отворили врата посјетиоцима, полицајац приправник за чијим појасом је примећен пар лисица из зоолошког врта, нестали пар лисица из зоолошког врта, неколико ђака из једне заостале школе на брдовитом Балкану којима је одузето право да туку професоре, оперски пјевач који је завјештао гласне жице Кабловима из Светозарева...

- Је ли нестало у снијегу и Питагора? –прекинуо га је вођа пута.

- Не, Питагора није ни био са нама! Он је нестало у хипотенузи бермудског троугла. Онда, нестали су још заборавна дама која је опет изгубила невиност, лезбијка и педер који су промијенили полове и постали лезбијка и педер, Ана Карењина, прачовјек на прагу открића шта треба да ради кад је гладан, неопрезни археолози који су ископали ђуп у једном комаду а онда га према нацрту комисијски разбили...

- Нестали су сви до једнога? - опет га прекинуо вођа пута.

- Не сви. Ту је искусни археолог који је испод дебелог слоја шминке ископао своју жену. Нестали су још: нумизматичар који је, по откупљивању свих валута свијета, завршио као просјак, жена ружна као лопов осумњичена за пљачку банке, Пушкин, који је част свога имена бранио пиштољем, цијело довитљиво племе дивљака које је опстало без прибора за јело, нова старлета која је, осим једног дупета, имала и двије сисе, невини оптужени да због њих криминалци све више испаштају, лопов који је под тешким батинама признао да ништа није украо, саобраћајца који се прво напио да не би без разлога дувао балон свом сину, новорођени црнац који се уплашио мрака јер није знао гдје му се завршава тијело, жена која је за пола сата, колико јој је требало да скине шминку, ослабила 20 килограма, неискусни стаклорезац коме је жена сломила срце, стални мувојед који је на шведској маси оштро протествовао због супе у којој није пронађена мува и који је нестало са шведског стола када су му рекли да је, због вршења геноцида над мувама, Друштво за заштиту животиња укинуло супу, сви чланови друштва за заштиту животиња, Диоген који је тек тако преточио буре у гајбу...

- А пијанци?

- Ту су! Сви до једнога. Онда, нестали су: муж који се консултовао с љубавником своје жене око ормана који планира да купи, његова жена, као и љубавник који се консултовао са мужем своје љубавнице око ормана који муж планира да купи, слијепец који је могао да буде једини очевидац, само да је понио свој штап, сурфер коме је одобрено да за тренинг користи радио таласе, жена која је захваљујући силовању избјегла одговорност за губљене невиности, директор школе за градоначелнике која је, сходно политици запошљавања, затражила подизање већег броја градова...

Дакле, остали смо: ти, ја, возач аутобуса, чувар затвора који је долазећи на посао направио корак више и нашао се иза решетака, полицајац приправник за чијим појасом је пронађен нестали пар

лисица из зоолошког врта, неколико ђака из једне заостале школе којима је одузето право да туку професоре, електричари којима је забрањено да расту преко два метра, да не би имали нелагодности са високим напоном, а међу нама и електричар висок 160 центиметара који ради на ниском напону и који је имао секс са заборавном дамом, мађионичар којем трик није успио јер су му грешком дали праву тестеру, нестрпљиви новинар који увијек сазна шта се десило и прије него што у новинама прочита свој чланак о томе и гост хотела који је заборавио да искључи климу и од љета направио зиму.

- А гдје је он?

- Још није изашао из зграде!

Димитар И. ВИЛАЗОРСКИ је рођен 26. марта 1953. у Велесу, Република Македонија. Песник, приповедач, сатиричар и афористичар. Објавио и приредио више књиге афоризама „Кочење у тројци“, „Преко Мариног гајтана“, „Бријање петла“, „На врху вулкана“ „Г-50“ „Сизифе, промени врх“, „Чаробњаци речима“, као и сатиричну прозу „Долази зима“.

Као песник учествовао на више манифестација. Ипак, најпознатији је као афористичар. Заступљен је у више екс-југословенске и македонске антологије афоризма. Објављује у више листова и портала „Политика“, „Вечерњи новости“, „Балканиум“, „Етна“, „Енигматика“, „Разбибрига“ и др. Аутор и редитељ је сценске визије „Заробљеници снега“, постављену у велешком театру. „Јордан Хаџи-Константинов Џинит“. Дуге године радио као професионални новинар – уредник, а био је и дописник „Младог борца“, „Студенској речи“ и „Вечер“.

HAIKU
HAIKU

MARINA MIJAKOVSKA

TIRKIZ LJETI

Na obali mora
Vjetar i val u pijesku
Nedovršenost

U proljeće budna
Lastavica igra šah
Ptice u jatu

Na planinskom vrhu
Proljetno oko spava
Sunce u zalasku

Sunce u čaši
Proljeće u novoj koži
Dobra vremena

Skriveno sunce
Crv pod zelenim listom
Bijel cvjetni vijenac

Iz knjige „Тиркиз во лето“

S makedonskog preveo Nikola ŠIMIĆ TONIN

MILENA RUDEŽ

LIST NA VJETRU

iz kovtlaca
dignut iznad gomile
pada ispred tebe

*

Idem ka tebi.
Put se usijeca u
milo sjećanje.

*

Pahulja laka
plešući spušta se u
svoj vječni sanak

*

Radost u kući
Pahulja na kaputu
suza radosti

*

Iznad oblaka
Sunce i izbrazdano
bijelo more

*

Oblak svijetli,
Sunce nad mirnim morem
- krila anđela.

Pogled

Vrh gole krošnje.
Dvije su crne ptice
okamenjene.

*

gledam u vale
dugo gledam
sada te vidim

Čempres

Nebu okrenut
s vaseljenom pomiren
vječno samac

Razgovor

podignut vjetrom
rumeni jesenji list
vrti se u krug

Danska

Mirni krajolik
ograde i šumarci
Oblak u vodi

*

Zora. Ulica
budna i svjetlucava
poslije kiše.

JOSO ŽIVKOVIĆ

POKRAJ BIJELOGA PUTA

na maloj adi
vezan drveni čamac
kolac u vodi

.....
snjegović stoji
na sredini dvorišta
okolo djeca

.....
mrtvac u sobi
usne i bijele ruke
miluju škrinju

.....
ocvala ruža
kraljica u žalosti
svlači latice

.....
dva reda breza
pokraj bijeloga puta
na njivi ovce

.....
gore u nebu
pale se nove zvijezde
zemlja u mraku

.....
muha zunzara
u letu naglo staje
drma se mreža

.....
žalosna vrba
zemlji privija grane
ispod nje klupa

.....

slijeva se kiša
po cesti i ljudima
puž ima kuću

.....

iznad otoka
duga u krugovima
sunce i kiša

**АФОРИЗМИ
АФОРИЗМИ**

ŽIVKO PRODANOVIĆ

NIJE BEZ VEZE

Povukao se u sebe. I tu zatekao pravi rusvaj.
&
Korupcija je bolest koja se prenosi u kuvertama.
&
Kao političar on je u redu. Za Remetinec.
&
Otišao je s političke scene. Sada se politikom bavi iza scene.
&
Tek kad je kupio svjedodžbu shvatio je kako je pametan – u njoj same petice.
&
Suđenje je bilo vrlo istresno. Sudac nam je istresao i zadnji euro.
&
Svijet pripada pobjednicima. Bolje nisu ni zaslužili.
&
Nitko se nije nepošten rodio.
&
Kad čeljad nije bijesna, ni domovina nije tjesna.
&
I besplatne gozbe netko plaća.
&
Imam dokaz da je taj političar korumpiran, ali ne želim rat u porodici.
&
Daleko od očiju, daleko od pravomoćne presude.
&
Izgubio je vlast nad sobom. Pa je nastupilo bezvlašće.
&
Liječnik me temeljito pregledao. Do posljednje kune.
&
U vezi s tom vezom može se reći da nije bez veze.
&
Snovi i mašta ljepši su dio stvarnosti.
&
Pristojnost je kronični manjak prostakluka.
&
Stavio sam mozak u karantenu. Potucao se po sumnjivim razgovorima.
&
Bez alata nema zanata, reče makro i nabavi novu djevojku.
&
Bolje rat, nego pakt. Posvjedočili trgovci oružjem.
&

Dobro je da autocenzura samo briše, a ne tuče.

&

Nekada sam imao ličnu kartu, pa osobnu iskaznicu, a onda su mi ukrali identitet.

&

Sine, moraš još puno učiti da bi jednog dana bio nezaposleni intelektualac koji kritizira vlast.

&

Samo krvnikove greške ništa ne može ispraviti.

&

Živko PRODANOVIĆ (Zagreb, 1945.). Piše poeziju, prozu i aforizme. Objavio dva romana, četiri zbirke pjesama, dvije zbirke pripovijedaka i zbirku aforizama. Dobitnik je tridesetak međunarodnih nagrada i priznanja za aforizme. Član je Društva hrvatskih pisaca i Udruge hrvatskih aforista i humorista.

ABDURAHMAN HALILOVIĆ AHIL

PRAZNI GOVORI

Još bi bio njen ljubavnik da mu je u novčaniku izdržao brojčanik.

Čim sam mu pokazao zube, odmah mi je kupio četkicu i kalodont.

Od sada se uzdajte u se – prodali smo kljuse.

Policija je te prosvjede spriječila – a prosvjednike u policijskoj postaji liječila.

Kad je pacijent doktoricu naljutio, rekla mu je da će vidjeti svoga boga – i do sljedećeg jutra čovjek je umro.

Ne vara ga samo ženski izgled, nego i žena.

Kad sam prestao da treniram, žena je nastavila da me dribla.

Huligani su u tom gradskom naselju ispoljili svoje nasilje.

Onaj koji mi je rekao da će me sastaviti sa zemljom nije znao da ja kopam kanale.

Čim ga je prevela žednog preko vode taj se je napio kao majka.

Išla mi je na ruku sve dok joj nisam kupio vjerenički prsten.

Taj što luta od nemila do nedraga – nikome nije ni mio, ni drag.

Okrenula mi je pamet - dok se vrtjela oko mene.

S policijom smo ušli u otvoreni sukob, poslije kojeg su nas zatvorili.

Gazdi su radnici višak... od kojeg ga glava boli.

Ne voli me iz dna duše. Ali ni ja nju, doduše.

Kad nam je država siromašna, kako to da su političari u njoj bogati.

Kupio je odijelo – da bi kod nje prešao na djelo.

Čim je izgubila muža, mene je našla.

Čitao je govore razne – a najviše je volio one prazne.

Radnici su u toj tvornici bili na gubitku – a njen direktor na moru.

ЈОВО НИКОЛИЋ

ПУЦЊИ БЕЗ ОПОМЕНЕ

(избор из књиге)

Најбољи афоризми створени су у тишини – кад ниси смио ни да писнеш.

Шест лица траже писца. Она су његова читалачка публика.

Разочарала ме афористика сусједа: из њихове антологије нисам успио да украдем ниједан афоризам.

Умјетност стварања старија је од умјетности уништавања, али су докази уништени.

Морам да пишем брзо да ми мисао не би побјегла с другим.

Чим почнеш да мислиш својом главом, пао си на тесту интелигенције.

Па шта ако моји афоризми личе на неке мисли великана?
Не могу да побјегнем од себе.

Док сам се чувао човјека који је прочитао само једну књигу,
он је издао и другу и трећу...

Распеће није дочекано скрштених руку.

Није тачно да нас нико не зарезује. Нема ко нас није клао.

Зло куца на врата, али не знамо којим добром.

Због чега смо се убијали? Да нас убијете, не знамо.

Тупи ми, тупи они. То је оно што нас вијековима коље.

Ми имамо више успјеха него наши непријатељи, јер смо славили и поразе.

Народ као наш нигдје не можете наћи. Чак му се и овдје изгубио сваки траг.

Прошење испред вјерских објеката строго је забрањено, јер смањује приходе унутра.

Зашто си устао тако рано? Гдје ти је младост?

Сваког јутра видим једног како трчи. Он ће стићи прије осталих тамо гдје смо сви кренули.

Никад нисам имао буђавих пара, пошто ми је вјечито промаја у џеповима.

Нормално је да директор иде кући с посла прије радника, јер је прије и саградио кућу.

Диктаторски режим је притезао раднике, па их демократски мора да отпушта.

Рупа у ђевреку је дијетални дио пецива.

Фластери за мршављење су адекватна дијета. Са њима се постижу мршави резултати.

Захваљујући нашој предузимљивости обрнули смо милион... и добили цифру 0000001.

Нормално је што је више богомоља, него фабрика. Више се молимо да добијемо плату, него што радимо.

Батина може да има и више од два краја. Ако се коме преломи преко леђа.

За срећу је потребно мало. За несрећу не треба ни толико.

Кад ти лутрија једном уђе у навику, нико више неће моћи да те извуче.

Правила харема: све за једног, један за све. Џаба му успавана љепотица кад му је љепотан исти такав.

Морао је да заврши факултет преко ноћи – да ујутро не би каснио на ново радно мјесто.

Савремена дјеца су лудачки нервозна. Зато родитељи користе средства за смирење.

Ако хоћеш кога да познаш – дај му власт. Нећеш га познати.

Вођу не може да прогута мрак, јер никада мања риба није гутала већу.

Они који имају јако обезбјеђење обезбиједили су и своје праунуке.

Човјек може да спава и отворених очију – ако је народни посланик.

И пас је био човјеков најбољи пријатељ док међу њих није бачена коска.

Никад још нисам чуо како хрчем. Увијек заспим прије него што почнем.

Они који су пустили коријене ван земље – ишчупали су се.

Чим дознамо да ниси наш, наш си!

Презрени на свијету могу слободно да устану. Нико им неће заузети мјеста.

Фикуси у кабинетима вегетирају као пузавице.

У подземљу се не пуца у ваздух.

Све су то голи лопови. Зато не можемо да их скинемо.

Ако сте у положају да будете поштени, будите сигурни да то није неки положај.

Истрага је одмакла, а и оптуженици су све даље и даље.

У држави је све под контролом, једино је контрола ван себе.

Они који нам нису дорасли мораће још да се смањују.

Док смо их носили на рукама, нисмо им могли аплаудирати. Зато су нам се попели на главу.

Да је слобода кретања неограничена, вјерују још једино ограничени.

Дно дна не држи воду. Оно помаже да вода лакше уђе у чамац.

Машта ти даје крила, а стварност – лет изнад кукавичијег гнијезда.

Ова власт још није стала на ноге. Због тога не може да оде.

Јово НИКОЛИЋ (Тутњевац, 1958), афористичар и антологичар. Дипломирао је на Педагошкој академији у Тузли (Одсјек: математика и физика) и Факултету за услужни бизнис у Новом Саду (Одсјек: финансијски менаџмент).

Књиге афоризама: *Имитација логике* (1986), *Ланчана реакција*

(2000; пет издања), *Отворени прелом* (2002), *Застава свих боја* (2007), *Дух материје* (2012) и *Протести мождане масе* (2008, Антологија афоризама БиХ).

Књижевне награде: „Вук Глигоријевић“, „Радоје Домановић“ ; „Екселенција сатире“ и „Драгиша Кашиковић“.

Награда „Златни круг“ за популаризацију сатире у свијету (Београдски афористичарски круг, Сатира фест, 2022).

Фестивалске награде у: Бањалуци, Приједору, Бијељини, Струмици...

Међународна књижевна награда „Наџи Наман“ за креативни допринос књижевности (Џуније, Либан, 2018).

Објављивао је у више листова и радио-емисија.

Уврштен у 50-ак зборника, антологија и лексикона.

Имао је самосталне изложбе афоризама у више градова.

Афоризми су му превођени и објављивани на више свјетских језика.

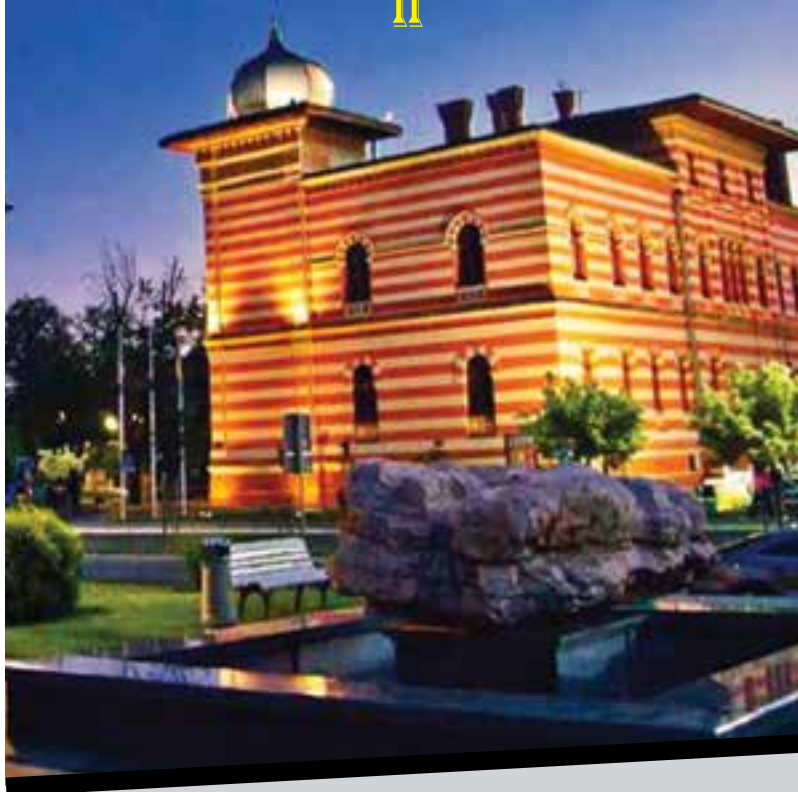
Живи и ради у Угљевуку (Република Српска, БиХ).

Одлуком Жирија Београдског афористичарског круга збирка „Пуцњи без опомене“ (Зворник, 2022) проглашена је најбољом књигом афоризама у 2022. години па је добила награду „Раде Јовановић“.

GRUPA AUTORA

ČUVARI BRČANSKOG DUHA II

ČUVARI BRČANSKOG DUHA 2
ЧУВАРИ БРЧАНСКОГ ДУХА 2

ISMETA MUJAČIĆ

KAKO POSTADOH FADILOV „MASTER ŠEF”

Udadoh se za mog dragog u svojoj dvadesetoj. Njemu – „tliēs tli”. Dođoh u kuću u kojoj je svekrva neprikosnoveni vladar. Od prvog dana dade mi do znanja da ne prilazim šporetu. Bilo je dobro - ja sam preuzela kuću, pranje i peglanje. Obzirom da muž, djever i ja radimo, dobro mi dođe da se s posla vratim na zgotovljen ručak jer i pored toga imam pune ruke posla. Pored nas troje tu je i svekrvina mati. Znači – pet odraslih osoba koje treba oprati, popeglati, nanijeti drva, očistiti kuću i onda na posao.

Jedan dan dođe mojoj svekrvi neka komšinica i kad vidje da moja svekrva peče kahvu, iznosi lokume, zagalami na nju:

– Aaaa, draga Mino! A đe ti je snaha?

– Eto je! Sad će ona! – veli moja svekrva.

Uđoh ja i unesoh himber i slatko u zdjelicama, kad ti žena osu na mene:

– A sram te bilo! Ovo si sve ti trebala da spremiš, a svekrva samo da sjedi i priča s musafirima!

Branim se, govorim da mi je zabranjeno da se petljam u kuhinju i doček musafira. Ispratismo konu koja mi, očito, nije bila naklonjena. Sutradan dolazim s posla i nema mi ručka. Svekrva mi saopštava da od sad kuham za nas dvoje. Znači – odvaja nas u zasebno domaćinstvo. Nemam šporeta... Nema vode u kući... Nemam suđa... Nemam namirnica...

Ali, malo po malo, mi se počinjemo kućiti. Jedna šerpa, dva sahana, dvije kašike, jedan nožić i rešo. Kuham ja ono što može na rešou: grašak, paprikaš, čorba... Haman više nisam ni znala. Svaki dan pitam na poslu kako se šta pravi i moje kolegice mi daju recepte. Sutra dan to kuham. Soba je 3x3. Po sredini prostrem čaršaf, na njega tepsiju i u nju rešo. Pod fote-ljnom, u kartonskoj kutiji, stoje mi za-čini i suđe, ali ja to nekako otaljavam.

Jedan dan bahnju mi svekrva na vrata i zateče me kako čučeci na koljenima dinstam meso za đuveč. Šerpa mala... Ja zaboravila prvo udinstati luk... Nisam, haman, stavila dovoljno masnoće... Sipam ulje iz flaše, a ono se izli... Još malo pa da prelije preko one šerpe od 1/5l. Allahuu! A moja svekrva sjedi i gleda. Hoću da umrem. Istresam ulje u jedan galonić. Ja moram završiti jelo... Doće mi muž na ručak. Drago meni što ću ga obradovati još jednim jelom, ali zabrljah.

Ustade ona i iziđe govoreći:

– Nisam znala da mi dijete tako dobro jede...

Kako sam završila taj jemek, ne znam. Dođe muž. Postavih ja nama da jedemo i pitam ga kako je. Veli:

– Dobro, samo mi se čini da ne treba ovako da hrska luk...

Šutim... Znam da nije uredi. ali nemam kud. - Nego – veli – mati je dozvolila da od divhane napravimo kuhinju.

Dižemo na kredit kredenac, viseću od metar, pa šporet električni... Sta-

doše u širinu divhane, a sa strane mali frižider, bordo linoleum, još malo suđa... Kuhinja ko bombona. Ne mogu da spavam od dragosti.

E, sad se muž počeo izniviljati. Zna da je voljen i da neće biti odbijen ni za što. Jedno jutro za kahvom veli:

– E, danas ćeš nam pitu!

– Hoću – velim ja ko iz topa.

A ja ne znam ni kako se zakuha. Snesem svekrvi da mi ona zakuha, a ona veli.

– Neću! Onda se nećeš nikada naučiti... A bogme, kako si se znala udat', sad se nauči i kuhat'. Zakuham ja ono tjesto... Haman tvrdo... Žuljeve dobih od oklagije. Pomastih, pa ga ostavih da se odmori. Znam da je to nešto mati tako govorila. Napravim krompirušu. Dobro pobiberila i stavila tri glavice luka.

Dolazi muž i, uzlazeći uz basamake, viče:

– Uh što dobro miriše!

Nemamo stola, pa nam postavljam na dimirliju i na štokrlu, a mi sjedamo na kauč. Jedemo... Uzmirisalo se... Šuti... Mislim muž.

– Kakva je? – pitam.

Nešto reče, al' punih usta, pa ne razumjeh. Vidim ja da je ona jufka nešto siva. Haman predebela... Nepečena... Ne znam? Ali pita se pojede.

Pitam:

– Šta ćemo sutra?

Veli:

– Pitu.

I tako sedam dana. Kad sam napravila sedmu, pitam ga kakva je, a moj dragi veli:

– E, Ismo, ovakva pita, ko ova sedma, treba da ti bude! Samo, bogati, nemoj je slučajno sutra praviti!

I tako njegovo strpljenje, i moja ljubav i htijenje, napraviše od mene domaćicu - Fadilovog „master šefa.”

BIBA MUJAČIĆ

MOJ GRAD

Pogledah na sat 18 i 30 h. Odlično vrijeme za izlazak. Otići ću do centra grada. Hoću da vidim jesam li se to ja toliko promijenila, ili se on promijenio. Vani je hladno... Toplo se oblačim, biram čizme koje ću obući da mi ne bude hladno, a i da se ne kližu. Zaključavam kuću i lagano, onako - noga za nogom, krećem. Udišem ovaj svježiji zrak i mislim: „Dobro će mi doći ova šetnja, a možda i sretnem nekog od prijatelja, pa svratim na kafu.”

Na ulici nigdje nikoga. Gledam lijevo, gledam desno... Samo u ponekoj kući se kroz spuštene roletne nazire svjetlo. Mislim: „Eto, tu ima života... Ima ljudi.” Mnoge kuće su avetinjski pu-ste. Uređene jesu, sa lijepim fasadama i lijepim ogradama, ali tu nema nikoga. Valjda su vlasnici negdje u nekoj drugoj zemlji, nekom drugom gradu... Ovdje nisu.

Polaganim korakom približavam se centru. Očekujem da čujem graju i viku djece koja se sankaju, grudvaju i „slikaju” u snijegu. Očekujem da vidim i mlade parove koji s rukom u ruci šetaju i uživaju u ovoj hladnoj, januarskoj noći. Gledam - kafić do kafića, a i oni skoro potpuno prazni. Razgledam i izloge. Čudni su... Sve je nekako otušno i ružno. Nekad su izloge uređivali obučeni i stručni aranžeri. Bilo ih je ljepo gledati i privlačili su pažnju prolaznika. Ne kažem da je to bio glamur, ali i jeste i bila su slika grada u kojem kao da su živjeli neki drugi ljudi.

U centru nikoga. Nema djece... Kao da ne-ma ni zaljubljenih... Nema šetača. Neki čudni mir i tišina. Pomislih:

- Možda su ljudi u bioskopu?

A onda se sjetih da u mome gradu odavno nema niti jednog kina... Nema ni koncerata, ni predstava u Domu kulture... Nema dječijih filmova koji su se prikazivali svake nedjelje.

Idem prema Posavini. Hoću da popijem jedan čaj sa dosta limuna. Pomalo me pecka grlo. Razmišljam: „Hoće li biti mjesta? Hoće li se, kao nekada, morati potražiti stolica više?”

U sali samo za jednim stolom sjede neki moji poznanici. Neko upita:

- A što ste sami?

Ja uz smiješak odgovorih:

- Ja nikada nisam sama.

Popila sam svoj poručeni čaj. Izlazim... Magla se već podobro spustila i podsjeti me na London, samo sa razlikom što se tamo živi život i sve vrvi od ljudi. Niko se ne osvrće ni na vri-jeme, ni na maglu.

Idem na taksi stajalište. Na njemu samo je-dno parkirano vozilo. Pitam:

- Je li slobodno?

A onda prepoznah i vozača.

- Vozi me kući! – kažem.

A onda ga, sa nekom zebnjom, upitah:

- Je li uvijek ovako pust grad?

- Jeste... Ovdje sve živne samo kada za praznike i odmore stigne dijaspora.

Razmišljam: „Pa, dobro... Gdje smo mi koji smo se vratili u svoj grad? Jesmo li se baš to-liko otuđili, ili se nismo pomirili sami sa sobom?“

Dolazim kući, otključavam vrata, ulazim i palim sva svjetla u svim sobama, pa i na terasi.

- Ovdje ima života! Nisam se ja promijenila, ali jeste moj grad. Nisam tužna. Razočarana - jesam.

ЈАДРАНКА ЛАКИЋЕВИЋ

СВЕТА ПЕТКА

Од Нове године до маја мјесеца често смо били у знаку вјера и вјерника. Славила су се два Божића, католички и православни, Ускрс, Васкрс, муслимански Рамазански Бајрам. Вјерници су постили желећи постом очистити душу и тијело од лоших мисли и дјела, покајати се, молити Бога за опрост. Са онима са којима нису говорили, помирили су се, схвативши своју и туђу грешку.

Лијепи су то дани... Чути црквена звона, мујезина који пет пута дневно са минарета позива на молитву, а чији глас ме тако смирује. Брчко дистрикт је заиста јединствен. Поштујемо се у својим различитостима, радујемо се сваком вјерском празнику, били позвани у госте или не. Од пријатељица добијем на тањиру меса, колача, баклаве, халве. То су особе које имају велике породице, та-ко да припрема око разних врста јела и посластица траје и по неколико дана.

Ја сам, да будем искрена, за сваки празник тужна. Немам велику породицу. До прије четири године живјела сам са сином. Он се оженио, отишао, сва родбина ми је у Војводини, тако да сам у Брчком остала сама. Што се мене тиче, могу да славим и један и други Божић, Ускрс, Васкрс... Не славим као други, али увијек обиљежавам, а за Васкрс бих мало више обогатила трпезу, фарбала јаја, позвала првог комшију и пар пријатељица.

***

Послије рата, када ми се десило нешто заиста интересантно, почела сам да славим Свету Петку - Параскеву, заштитницу жена, сиромашних и болесних, али, исто, скромно.

Сви знамо, који смо били у избјеглиштву, ка-ко је било тешко доћи поново до своје имовине... Конкретно, ја до свог стана који је био усељен. На сва врата сам покуцала, молила да ми се пожуре са враћањем, али безуспјешно, док један дан нисам направила лом у канцеларији. Службеници, видјевши да се неће добро завршити, смирише ситуацију. Позваше из друге канцеларије референта и рекоше да ми се под хитно направи рјешење о враћању имовине. Једва сам се смирила. Доносили су ми воду да попијем апаурин, тако да ми је само остало да чекам поштара и рјешење у приватном стану који сам плаћала.

Напокон је дошао и тај дан. Добијам написмено да се јавим 27. октобра по готово рјешење о враћању имовине. У првом моменту, од усхићења, нисам ни примјетила да је то била субота, њихов нерадни дан, али ми је то био знак да ми је Света Петка помогла да се не мучим

више по туђим станова и плаћам кирију.

Од тада сам обећала и себи и Светој Петки да ћу посебно обиљежавати дан када се она слави, отићи у цркву, освештати пшеницу, упалити свијећу, направити свечани ручак, уз молитву и велику захвалност.

НЕМАЊА ГАВРИЋ

СЈЕЋАШ СЕ?

Никада нисам био неко ко обећава куле и градове, него сам кроз ситнице градио свијет за нас. Најврједнији поклони које си добијала нису се огледали у материјалном свијету. Били су то пољупци у чело за лаку ноћ, ружа на мојој страни кревета када се пробудиш док сам одсутан. Спремљен твој омиљени доручак на столу и порука, „Мислићу на тебе“, у потпису, „ТВОЈ“.

Било је то море загрљаја који су били ту да поправе твоје, наше лоше дане. Твој неположен испит, отказ на послу, онда док си журила на разговор за посао када те испрскоа аутобус.

Сјећаш се? Колико си тада била симпатична, онако уплакана и нервозна, сва мокра. Сједила си у мрачном ћошку оног кафића око којег никада нисмо могли да се договоримо. Волио сам га и ја, али је било занимљиво гледати те док се трудиш објаснити његове предности.

Наравно одијело које сам ти донио није одговарало за тај разговор па си била љута и на мене. Мени си била најљепша и тада, па и онда када ти није успио колач којим си хтјела да ме изненадиш.

Никада нећу заборавити ону брашњаву тужну фацу. Све то није било довољно јако, а да није могао да ријеш један загрљај. Сјећаш ли се игрица које сам ти остављао у стану? Исписане поруке са корацима које мораш слиједити да би дошла до своје вриједне награде.

Сјећаш се? Није било веће среће него када пронађеш киндер јаје сакривено иза твоје омиљене књиге, а тражила си га пуних двадесет и пет минута.

Вољела си да проналазиш лажне рачуне које сам кришом остављао у твоје поштанско сандуче. Знали су рачуни чекати и неколико дана да их пронађеш. Лажни рачуни, а унутра најљепши стихови који су били све само не лажни. Данас нема више ни рачуна, ни игрица, ружа је одавно увенула, остала су само сјећања.

Твој

Немања Гаврић

*BOŽICA NOSIĆ AUGUSTINOVIĆ***BIJELA NEDJELJA**

Bila je to Bijela nedjelja koja je trebalo da bude posebna za mene. Trebala sam taj dan biti anđeo, jer u mom djetinjstvu nisu postojale princeze, a bila je to moja Prva pričest.

Po našem crkvenom običaju, nedjelja posle Uskrsa je nedjelja prvopričesnika. Za svako dijete to je nešto posebno. Taj dan treba da bude za pamćenje. Nije da ja svoj nisam zapamtila, iako nemam niti jedne slike od tog dana. Inače nemam puno slika koje mogu vidjeti drugi. Možda su baš zato te slike toliko žive u mojim sjećanjima da bih tačno mogla opisati i najmanji detalj. Svako zlo za neko dobro.

***

Desilo se to oko Božića da je majka od nekog dobila komad platna za svoju haljinu. Nije se dugo čekalo da se ode kod šnajderice da skroji svoju prvu haljinicu. Haljinu koju ću nositi na svojoj Prvoj pričesti. Nježno sam prelazila rukom preko mekanog platna i zamišljala kako ću imati najljepšu haljinu i svi će u mene gledati.

Otišli smo kod šnajderice i ona je uzela mjeru po meni za njeno novo remek djelo. Sama pomisao da ću imati novu haljinu, ali stvarno novu koja još nikom nije postala mala, okraćala, pa je postala moja, ispunjavala me je srećom i ponosom.

Vratili smo se kući i haljina se više nije spominjala. Prolazili su mjeseci i nekoliko dana prije Uskrsa konačno je stigla. Bila je bjelja od svih labudova koje sam vidjela u knjigama, čistija i od neba kad ga opere ljetna kiša. Sa bijelim perlama oko ovratnika, izgledala je ljepše nego što je moja dječja mašta mogla dosegnuti. Htjela sam je odmah probati.

- Ne sad! Ovo je haljina za tvoj dan. Sačekaj do Bijele nedjelje!

Majka je opet složi i ostavi visoko u ormar.

Ništa se, vjerovatno, važno nije dešavalo u ta dva tjedna do „mog dana“ jer moj svijet je bila ta haljina. Vadila bih je kradom iz ormara i gledala u strahu da ne budem uhvaćena na djelu skoro svakog dana. Dolazila bih u iskušenja, kad sam bila sama kod kuće, da je i probam, ali je strah da je ne isprljam ili izgužvam bio prevelik.

Vratila bih je na isto mjesto i čekala taj svoj dan.

Konačno je došao i taj dan. Jedini put kad se nisam bunila, niti plakala, što mi sapun peče oči, što mi se miris sapuna od lavande čak u želucu osjetiti. Bila sam crna kao „ispod čerge“ i moja bijela haljina će me bar taj dan uljepšati. A onda je, konačno, stigla ta posebna prilika. Majka je izvadila haljinicu iz ormara, ja sam spremno ispružila ruke, proturila ih kroz rukave, gurnula glavu kroz ovratnik, a dalje - ni makac! Prerasla sam je.

Nisam je ni probala... Ne sjećam se šta sam obukla. Znam da je bilo bi-

jelo, ali ni blizu lijepo kao moja haljina. Sjećam se samo nemoćnog pogleda
moje majke i njene utjehe:

- Neće te niko gledat'!

A ja sam baš htjela da me svi vide, da me gledaju i da mi se dive.

**ПРИКАЗИ
ПРИКАЗИ**

SLAVČO KOVILOSKI

SANJATI KAO ČAROBNIJAKЖарко МИЛЕНИЋ: ЛЕОН, УЧЕНИКОТ НА ВОЛШЕБНИКОТ, Македоница литера,
Скопје, 2022

Pisati za djecu i ujedno pisati za odrasle naizgled je sasvim obična i laka stvar, ali naprotiv, radi se o dva potpuno različita načina i tehnikama stvaranja. Što znači: nije lako. A nije ni lako dodati takvoj knjizi još dva nastavka. Takvim se podvigom može pohvaliti Žarko Milenić, autor trilogije dječjih romana: *Leon, čarobnjak učenik* (2004.), *Leon u Staklenoj Gori* (2005.) i *Antador, Leonov učitelj* (2006.). Prva knjiga trilogije objavljena je u nekoliko zemalja: Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Ukrajini, Armeniji i Bugarskoj, a sada i u Makedoniji. Spomenimo i da je za treći dio Milenić dobio i nagradu Društva pisaca BiH za 2015. godinu.

A ovo neće biti Milenićev prvijenac na makedonskom jeziku jer je u zadnje desetljeće i pol objavljeno već nekoliko njegovih knjiga, odnosno dva romana *Заедно* (Udvoje) i *Гу изеде дождот* (Pojele ih kiša), zatim *Антологијата на хрватски научнофантастични раскази* (Antologija hrvatske znanstveno-fantastične priče) čiji je priređivač upravo on i zbirka priča za djecu *Од училиште до дома* (Od škole do kuće). Dakle, autor ima iskustva s dječjom i omladinskom književnošću, što od autora zahtijeva potpuni ulazak u dječji svijet kroz raznovrsnost izražajnih sredstava: kratke i jasne rečenice, duhovitost, brz i neobičan ritam pripovijedanja, ali i uvođenje didaktike. u priču u obliku poente ili pouke. Naravno, ovi elementi nisu obavezni u konstrukciji fabule, su poželjni ako se želi zadržati pozornost čitatelja. A u današnje vrijeme dječja književnost kao da je pod snažnim pritiskom računalne tehnologije kroz razne društvene mreže, videa, igre itd. Stoga je vrlo važno pronaći ravnotežu između želje odraslog autora i sposobnosti da priču uspješno prenese mlađim čitateljima.

Ovaj roman je podijeljen u četiri dijela: "Nije za mene" (sastoji se od 16 poglavlja), "Maglena gora" (s 2 poglavlja), "Arkonija" (s 11 poglavlja) i "Povratak" (s 13 dijelova). Radnja počinje u zemlji u kojoj je bila kula, a u njoj je živio princ Leon okružen knjigama. Leon je imao mlađeg brata čije su ambicije bile velike. Kao stariji, Leon je trebao naslijediti prijestolje, ali njegova ljubav prema knjigama bila je veća od bilo kakve pomisli na vladanje kraljevstvom. On se odrekao prijestolja u korist svog mlađeg brata, koji je zauzvrat odlučio zatvoriti Leona u kulu iz straha da će jednog dana zahtijevati povratak na prijestolje. Dugo je Leon u kuli razmišljao o samooči, o ljubavi, o mržnji, o plavetnilu mora i neba. Suočen sa spoznajom da bi tu mogao umrijeti a da uopće ne upozna svijet, Leon odlučuje pobjeći iz kule i tu se počinje odvijati daljnja priča. On se susreće s raznim izazovima, susreće razne i neobične ljude. U početku je naivan, iako puno zna iz knjiga, čini se da nije spreman za vanjski svijet, ali s vremenom postaje sve iskusniji. Konačno upoznaje velikog moćnog čarobnjaka Antadora i postaje njegov učenik. Međutim, kako to obično biva, događa se nekoliko događaja koji će utjecati na ponašanje čarobnjaka Antadora. Dok Leon svaki dan poboljšava svoje vještine, njegov se učitelj osjeća ugroženo. Znao je

za proročanstvo u jednoj knjizi koje kaže da će Antadorova svemoć prestati kada se Leon vrati u Arkoniju. U učitelju se razvija strašna borba: s jedne strane on pokušava maknuti Leona, a s druge strane on mu je jedini učenik, vrlo drag. Gdje će otići Leon? Pojavit će se u nekoj drugoj zemlji... Milenić se služi svim navedenim sredstvima da razvije ovaj bajkoviti roman. Tako su, primjerice, uključeni likovi koji imaju točno određenu funkciju i koji su lako prepoznatljivi čak i po imenu: Mudrac, kojem očito ne treba dodatno objašnjavati, Orfero, stari alkemičar koji je "svaki dan spajao sve što je mislio da je potrebno da dobije zlato", zatim kralj Horn III., general Ejer, budala Bobo, pjesnik Ablar, princ Kristijan, princeze Izabela i Kristina, likovi koji imaju strogo definirane uloge, igrajući na kartu dobar-loš, pametan-glup, ponekad stereotipni, koliko god jasno i jednostavno konstruirano, lako prihvatljivo i što je još važnije, opisano bez dodatnih opsežnih i nepotrebnih opisa.

Fantastični elementi u ovom romanu-bajci u potpunosti odgovaraju zahtjevima fantastike kao književne vrste. Uspoređujući individualno nesvjesno s individualnim svjesnim, aktivnim, temperamentnim, Milenić gradi priču o uzrocima porasta zla i posljedicama koje proizlaze iz borbe protiv njega. S druge strane, autor nastoji razbiti tu crno-bijelu koncepciju umetanjem stihova koji razbijaju naraciju. Te kratke pjesme od po četiri stiha imaju funkciju da nešto priopće, pokažu ili naznače kakvu zapovijed, prorokuju, savjetuju i sl.: „Doći će nesuđeni kralj / u posjet kamenim zaručnicima“ ili „Kao nekad, u početku, / vrata će se otvoriti.“ Upotreba deminutiva, pak, kao što su, primjerice, grofić, ludić i sl. samo oplemenjuje rečenice i daje im dječji štih.

Ističemo da se fantastično u ovom Milenićevom romanu dotiče, odnosno djeluje zajedno s epskim. Posjetimo se samo pustolovine Bastiana Balthazara Brooksa u romanu *Beskrajna priča* Michaela Endea ili Tolkienov *Gospodar prstenova*, gdje također postoji potraga ispunjena neobičnim likovima. Epska dimenzija u *Leonu* je korištena kao glavni nositelj radnje: koje dijete ne voli i ne sanja kraljeve, prinčeve i čarobnjake? Kraljevi uvijek zapovijedaju, prinčevi su uvijek u nekoj potrazi, a čarobnjaci svojim vještinama znaju okameniti ljude.

Vratimo se ponovno autoru pustolovina princa, odnosno kasnije čarobnjaka Leona. Kao kuriozitet navest ćemo da su prva dva dijela trilogije u objavljeni u Hrvatskoj pod pseudonimom J. Milen. Zapravo, kao što vidite, radi se o skraćivanju ili poigravanju pravim imenom. I to je način da Žarko Milenić vlastito djelo zaogrne mistikom, predznakom neprepoznatljivosti, nečim što treba dešifrirati, pronaći, boriti se za znanje, slično kao i na putu protagonista Leona.

Kakva je knjiga *Leon, čarobnjakov učenik*? U opisu izdavača "Makedonska Literatura" stoji: "Bajkoviti roman s poučnim pričama o odrastanju, namijenjen djeci, ali i onima koji se još uvijek tako osjećaju u duši." Ne trošeći dalje riječi na takav zaključak, reći ćemo da bi sve što se doda bilo suvišno.

Preveo s makedonskog Žarko MILENIĆ

BOŽIDAR STANIŠIĆ
KRLEŽINO PUTOVANJE
KROZ DJETINJSTVO

Miroslav KRLEŽA: LA MIA INFANZI AD AGRAM (1902-1903), prevela na italijanski: Anita VUCO, Infinito edizioni, Formigine, 2022

Nakon sedamdeset godina od prvog izdanja *Djetinjstva u Agramu*¹ (1902-1903), evo trećeg prevoda ove autobiografske proze Miroslava Krleže (1893-1981) na jedan od evropskih jezika. Sumnjam da bi se ovo djelo, nakon davnih izdanja na njemačkom (1981, 1986) i holandskom (1997) pojavilo na italijanskom bez inicijative i prevoda neumorne Anite Vuco i sluha izdavača *Infinito* (kao četvrta knjiga od dosad šest objavljenih u kolajni *Mansarda*, koju uređuje prevoditeljica ovog djela). No, to je stara priča koja čarobno oživi sa svakim izdanjem nekog Krležinog djela u Italiji i Evropi, a potom banalno zamre. Dakle, ostane bez ikakva efekta na briselsko-nacionalne konkursne kuhinje. Na njenim "jelovnicima" (čitaj: subvencionarim izdavačkim projektima nakrcanim takođe poluliteraturom) tek se slučajno nađe poneki klasik bez kojeg je nemoguće promišljati literaturu.

Ali, vratimo se *Djetinjstvu u Agramu (1902-1903)*, o kojem je Danilo Kiš u jednom intervjuu izjavio da u cijeloj jugoslavenskoj književnosti postoji samo jedna proza iz koje je mogao naučiti kako se piše o djetinjstvu. Upravo ova, Krležina, nastala na osnovu stranica njegovog višetomnog *Dnevnika* iz ratnih godina, u endehazijskom Zagrebu. Napisao ih je sredinom jula 1942, vratio im se početkom pedesetih, da bi potom, djelimično prerađene i dopunjene, bile objavljene pod pomenutim naslovom², u časopisu *Republika*, broj 12, godine 1952.

Ovo djelo je jedina prava autobiografska proza u golemom književnom opusu Miroslava Krleže. Nastala je za vrijeme Drugog svjetskog rata (ni četvrt vijeka udaljenog od prve velike evropske klaonice), u novostvorenoj NDH i njenoj "kulturi" garniranoj bezumnim a programisanim zločinima. To je period u kojem Krleža strahuje za vlastiti život i, nadnesen nad Istoriiju u Pokretu, u svom *Dnevniku* meditira i o ratu, i opštem bezumlju, i Evropi u njenom najnižem civilizacijskom stadijumu, i gluposti ljudskoj, ali nije ni čovjek ni pisac bez nade da to sve može potrajati. Njegov strah je konkretan: prije rata se sukobio sa dogmatama komunističkog pokreta (sukob na ljevici na temu estetskih vrijednosti i ideološkog utilitarizma), u periodu ustaške vlasti ne dijeli "vrijednosti" NDH. Sa partizanske strane stižu poruke da se pridruži pokretu, dakle da ode "u šumu", a sa druge, saveznice nacista, koja u novonastaloj državi vrši pogrom nad Jevrejima,

1 Stari njemački naziv za Zagreb; Krleža je rođen u Austro-Ugarskoj (naznaka autora teksta);

2 Djelo je uvršteno je u knjigu *Djetinjstvo 1902-03 i drugi zapisi* (Zagreb, 1972), takođe u treću knjigu *Dnevnika 1933-42* (Sarajevo, 1977);

Srbima, Romima, komunistima i svim neistomišljenicima, predlaže piscu da prihvati ponudu za neko visoko mjesto u kulturnim institucijama - da bude predsjednik Akademije, intendant Narodnog kazališta...

Bio je i uhapšen, krajem aprila 1941, ali vlast ga pušta na slobodu. Zatočenog u zatvoru, u Petrinjskoj ulici, neki skojevci su ga popljuvali – nisu zaboravili njegov antidogmatizam. Krleža je, na pragu svoje pedesete, zaplakao. Momenat dostojan antičkih tragičara: on u život, kakav-takav, oni – vjerovatno na strijeljanje. Živi, tada, od glumačkih primanja svoje supruge Bele. (To se prigovaralo, nakon rata, i Krleži, ali imao je zaštitnika u Titu.) U jednoj kritičnoj situaciji, ni sa ustašama ni direktno uz partizane, rekao je sam sebi: “Bolje da me ubije Dido (Slavko Kvaternik, drugi čovjek NDH nakon Pavelića) nego Đido (Milovan Đilas)”.

Ali, napustimo ovu priču, bez obzira koliko uticaja je imala na autorovu radionicu tokom ratnih godina.

Mislim da je pisac morao napisati stranice o svom djetinjstvu u *Dnevniku*. (Samo oni kojima je nepoznat autorov strah da bi mogao otići sa ovog, Krleži ateisti jedinog svijeta, a ne doreći sebe kao umjetnika, to mogu površno ili nikako razumjeti). Formalno – ovo djelo je kratki roman, hibrid autobiografskog i esejističkog diskursa, proza koju u cjelinu specifično takođe povezuju intermeci među dijelovima teksta. (Jedini fragment koji će vjerovatno djelovati odbijajuće čitaocu izvan Hrvatske i Regiona, jeste Krležin diskurs o hrvatskom jeziku, prenapučen primjerima koji će vrlo teško privući inostranog čitaoca.)

Čitalac će u *Djetinjstvu u Agramu 1902-1903* naći Krležu koji se ne bavi samo svojim djetinjstvom, već sobom - umjetnikom u djetinjstvu (da pokradem malo od Džojsove ideje za stvaranje *Dedalus* ili *Umjetnika u mladosti*), bićem buđenja svijesti u svijetu u koji je pao (kao što je bilo, kao što je i danas što padaju svi novorođeni a da ih niko nije pitao ama baš ni za što). Dakle, pao u svijet već utvrđen u svom sistemu religije, vlasti, kulturnih - osobito pseudoumjetničkih postulata, uopšte svakog nepokretnog svjetonazora koji čovjeka usmjerava ka utilitarizmu najprizemnije vrste. Autorovo poniranje u sebe zapravo jeste i putovanje kroz sve ono što olako nazivamo civilizacijom ne pitajući se da li ispod shema politike, ekonomije i kulture treba da se čuje kucanje srca naše sumnje. Ipak, teško je dati za pravo kritičarima koji su u tom poniranju vidjeli autorovu primjenu sredstava psihoanalize. Dimenzija psihološkog u tom procesu je prisutna, i te kako! Ali psihoanaliza u svom naučnom kontekstu – nikako.

Krleža dječak, ministrant na Kaptolu, vjeruje u Boga ali počinje da sumnja. I to, doslovno, u sve. Naravno, ništa od svega u svijetu njegovih sumnji nije se ni rodilo ni završilo u desetgodišnjem dječaku, već se razvijalo u intenzivnom procesu samoosvješćenja. Plod tog procesa je kritika Svega – od škole do kasarne, od teologije do estetike, od nauke do dnevne politike. U procesu spoznaje stvarnosti, koja zapravo nije onakva kako je objašnjavaju odrasli, Krleža dječak, vodeći sebe samog svijetom skepse, probija se kroz magle iluzija svijeta odraslih kako bi stigao do svjetla svojih istina. Krleža nije od pisaca koji, pišući o svom djetinjstvu, nastoje da se dodvore čitaocu bilo čime anegdotalnim ili lakoćom infantilnih pogleda. I

onda, kad smo svjedoci njegovog otkrića da smo zapravo životinjska vrsta, da i orangutan može da pati od glavobolje (na što čitalac može pomisliti da nas od majmuna razdvaja samo činjenica da ovi ne idu u apoteku), nismo u banalnom.

U *Djetinjstvu u Agramu* Krleža o sebi i drugima pripovijeda i razmišlja kao odrastao čovjek. On jasno precizira i trenutak u kojem mu autentičnost vlastitog bića postaje imperativ kojeg se ne odriče i kad ostaje usamljen među onima koji su srasli sa gotovim istinama. Ako izuzmemo stranice na kojim pripovijeda o svojoj baki, o dubokoj emotivnoj i intelektualnoj vezanosti za tu ženu koja o svijetu i Bogu rasuđuje zdravorazumski, nije nam teško odrediti da je već u ranom djetinjstvu Krleža osjetio težinu drame *ostati sam* (što nije, po njemu, značilo ne biti u pravu), a u svakom slučaju biti izvan stada. A naći se izvan, to prema njemu znači i odrediti svoj put u spoznaji sumraka bogova u 20.vijeku.

U ovoj prozi impresivno djeluje poređenje djetinjstva Svetog Avgustina sa vlastitim, posebno filozofove konverzije sa onom ličnom – iz nametnute mu teološke u slobodno odabranu darvinističku i materijalističku. U toj konverziji ogromnu ulogu ima i shvatanje smisla igre koja nam, prema Krleži, u djetinjstvu otvara oči, vodi nas ka radosti, a kako odrastamo otvara nam i vrata koliko slobode pogleda na umjetnost, toliko i smisla magije umjetničkog stvaranja.

Kad već spomenuh *dramu*, da dodam informaciju da je u Zagrebu, u februaru 2022, u Kulturnom centru Travno, održana premijera predstave *Djetinjstvo u Agramu*³ Miroslava Krleže, u režiji Senke Bulić i koprodukciji kazališta "Gavella" i Festivala Miroslav Krleža. U dramatizaciji su korišteni i *Fragmenti*, kratka autobiografska proza objavljena u *Književnim novinama* 1914., a zatim uvrštena kao dodatak *Dnevniku 1933-42*, koja se rediteljki učinila osobitom za okvir adaptacije *Djetinjstva*. Akcenat predstavi je dat motivom Krležinog oslobađanja od nametnutih društvenih obrazaca, "uređenog dječjeg svijeta nadsvođenog Bogom", te odbacivanju "svih spoznajnih konvencija koje krivotvore stvarnost".

Spominjući teatar, sjetih se da sam početkom osamdesetih u Zagrebu, razgovarao sa pjesnikom Enesom Kiševićem i o Krleži, o njegovom još uvijek "svježem" odlasku. Dok sam pisao ovaj osvrt, poslao sam mu kratko pismo, molbu da mi rastjera moju maglu nesigurnog sjećanja: da li je Rade Šerbedžija, u jednoj od repriza svog monologa *Mag obračuna s njima*⁴, postavljenog na scenu prema istoimenom Krležinom djelu, netom po odlasku velikog pisca 1981, kopiju njegove statue postavio leđima prema publici? Nepun sat potom: "Uspio sam se čuti s Radom. Dobro se sjećaš, slika je točna, skulptura Krleže je okrenuta leđima publici. Time je Rade simbolično prikazao njegov odlazak..."

Istina je, otišao je ali koračajući ispred nas, ispred – za onaj krležijanski korak. Taj korak nisu bili u stanju da prate ni Jugoslavija, ni Evropa Zida, a

3 U predstavi su glumili: Andrej Dojkić, Marko Petrić, Ivana Bolanča, Ana Kvirgić, Sven Medvešek i Siniša Ružić;

4 Glumac je tu monodramu u periodu 1974-1991. izveo više od 2000 puta. Godine 2007, dopunjenu i osavremenjenu, predstavio je iznova 2007. na Festivalu Ulysee;

ni danas to nisu u stanju ni Hrvatska, ni Region, ni Evropa neoliberalizma. Ne vjerujem da je Krleža danas u Evropi pisac samo za pisce, posebno za one koji još uvijek nastoje da dosegnu vlastiti "vrisak trube", kako je Van Gog definisao svoj pogled na boje, već prvenstveno za onu, nažalost preostalu, procentualno zanemarljivu ali, nadam se, ne i zamiruću skupinu čitalaca koji u književnosti traže nešto više od izvikanih naslova među deset trenutno najprodavanijih.

.....Fragmenti iz *Djetinjstva u Agramu 1902-1903*.....

Svaki čovjek od rođenja je umjetnik! Svaki čovjek za sebe (intimno, lično) traži pjesničku formulu vlastitih doživljaja, predočujući samome sebi predodžbe o utiscima vlastitih estetskih senzacija. Od najranijeg djetinjstva, izgubljeni na strampatici pred tajnom zvjezdane zavjese, pred igračkama, pred zvjerskim opasnostima, ljudi se gube u nejasnoj i ogromnoj količini pitanja, a u tumačenju stvarnosti obično se povode za starijima od sebe: za roditeljima, za školom, za odgojem, za društvenim istinama, i tako, povodeći se za tuđim iskustvima, ljudi se, ako nisu nadareni nekom samo njima svojstvenom fantazijom, izobličuju po već modeliranim shemama svakodneвно. Učeci, ljudi zapravo zaboravljaju gledati slobodno, jer ljude ne podučavaju po školama da bi progledali nego da bi ih oslijepili. Ljude odgajaju kao konje i, dresirajući ih, stavljaju im na oči naočare, ljude vježbaju kao cirkuske majmune i pse, ljude lome po kasarnama, podređujući ih imperativima koji se zovu svetinje, bez izuzetka sazdane na Nasilju, koje je svoju prevlast proglasilo Božanstvom.

Čovjek se je tako zaputio najnormalnijim putem zaglupljivanja i završit će svoju karijeru kao drvena lutka, jer su počeli da ga modeliraju po svemu što im je potrebno da bi stvorili jednu pasivnu lutku, u ovom kazalištu marioneta, toj društvenoj igri ratova, tiranije, katastrofa, kulta laži i mitosa kriminala. Ne podređujući se tiraniji odgoja, tvrdoglaviji pojedinci čuvaju u sebi živu sliku svog slobodnog, sa bilo kakvom stegom nesuglasnog djetinjstva: to su izgubljena, mrtva, davna dječja nadahnuća, sačuvana u srcu samo onih luda, koje puk zove pjesnicima.

(...)

Po fragmentima kojih se sjećam, bio sam dijete razigrane uobrazilje: od prvih dana svog pamćenja uživao sam u polurasvjeti crkvenoj, kada u dnu mračne lađe paluca dušica ili pucketa plamen svijeće, sa čađavim pramenom koji titra okomito, uznemireno, a vani se čuje cvrkut lastavica. Uzdasima starih bogomoljki u polumraku crkve prisluškiavao sam kao tajanstvenom objavljenju žalosti, nejasne i neshvatljive. Na liniji simpatije, to mi je bilo čudno slušati kako uzdišu žene u polumraku kao da ih nešto boli, a grmljavina klecala u praznoj crkvi djelovala je na mene tajanstveno: u praznoj kući, u kojoj ne stanuje nitko, sprema se pokućstvo crkveno. Čudno! Polupljesnivi miris velike crkvene lađe, miris starih pergamena, u pomalo sagnjiloj koži, djeluje do danas podjednako intezivno. Zapljusne li

me i danas talas takva mirisa iz crkvenih knjiga, taj je doživljaj po svojoj snazi ravan onim davnim, prvim impresijama, i ja ga mogu danas mjeriti s onim prvim mirisima prije četrdeset godina po intezitetu, koji se još uvijek nije ishlapio. Sam po sebi takav miris nema za mene nikakve određene sadržine danas niti je može imati; u tim asocijacijama ima elemenata njuha iz davnih dana, i to je sve: ja njuškam po crkvama za mrtvim ljepotama kao pas. Te su asocijacije vezane o davne mirise čijim se slapovima moj njuh opio čudnim naslućivanjem nepojmljivo dubokih prostora potpuno slobodno, bez razmišljanja, jer nikada me nitko nije učio da njuškam po praznim bogomoljama, tražeći anđeoske tragove na nebeskim stazama. Bio sam u raznim gradovima po crkvama, u raznim raspoloženjima, njuškajući ustrajno za sjenkom svog vlastitog djetinjstva po kaptolskim crkvama. Koliko li se puta kod toga uznemirila moja dijafragma od gorke čežnje za nečim što je davno umrlo, što nam je bilo drago, a milina tog doživljaja još se nije ugasila.

(...)

Mnogi su nam citirali latinski, kao i to da mi nijesmo, dakako, prvi ministranti, koji se spremaju na tu veliku, boguugodnu ulogu, jer je i prije nas bilo već ministranata, i to – dapače – veoma uglednih. Tako je, recimo, na primjer, sveti Toma Akvinski svakoga jutra, poslije svoje vlastite mise, ministrirao još kod jedne, koju je služio – dakako – razumije se samo po sebi – netko drugi, a blaženi Toma Morus, koji je bio najuglednije lice britanske krune i kancelar kraljestva, izjavio je svome Veličanstvu Kralju (kada mu je Kralj s omalovažavanjem primijetio, da ne bi trebalo da baš on, kao kancelar kraljestva, lično ministrira po crkvama), da je posluživati kod žrtvenika Gospodnjeg čast svakako neusporedivo veća, nego posluživati kod kancelarskog pečata Njegova Veličanstva Kralja Britanije! Svetome Blažu da su ministrirali anđeli, to su nam naveli kao dokaz, da se anđeo doista može pojaviti u crkvi kao ministrant! Anđeo može da pristupi svakome ministrantu, obasjan svjetlošću svog vlastitog anđeoskog tijela, svjetlošću zvjezdanom, magnetskom, vrhunaravnom, duhovnom, svjetlošću koja se javlja obično iznad samoga oltara kao pramen zelenkaste polarne rasvjete iznad jorgovana i ruža i ljiljana, u dimu tamjana, kao sunčana dijagonala, uznemirena plamenim vijugama dima, što se povijaju u tamnojubičastom ili žutozlatnom snopu rasvjete prozornih stakala, kao svijetloplave zmije; u takvome trenutku može svakome ministrantu da pristupi anđeo, plavokos, vitak, proziran, nježan kao djevojka, u zlatnoizvezenoj dalmatici, blistavog krila, sa kadionicom blistavom od nebeskih dragulja.

IVO MIJO ANDRIĆ

OD SONETA DO SONETNOG VIJENCA

Obren RISTIĆ: ČASNI SONETI, Pravoslavna reč, Novi Sad, 2021

Malo je pjesnika koji pišu sonete, a još je manji broj onih koji ispisuju sonetne vijence kao jednu od najzahtjevnijih pjesničkih formi. Od slavnog Petrarke koji je živio u četrnaestom stoljeću do današnjih dana tek je stotinjak poznatijih stihotvoraca bilježilo sonete, a jedva tridesetak njih okušalo se u stvaranju sonetnih vijenaca. Jedan od tih rijetkih sonetomana je i srpski pjesnik srednje generacije Obren Ristić.

U svom pjesničkom poslanju Ristić je napisao nekoliko sonetnih vijenaca te više desetaka pojedinačnih soneta, koji su uglavnom posvećeni znanim i manje znanim ljudima minulog i današnjeg vremena. Njegova sonetna pjesmarica ukoričena je u nekoliko zbirki objavljenih u posljednjih dvadesetak godina, koje su naišle na dobar prijem kako kod čitalaca, tako i kod književne kritike. Posljednja u tom nizu je zbirka **Časni soneti**.

Zbirka je sastavljena od četiri ciklusa koji se tematski nadopunjuju, čineći zaokruženu cjelinu u duhovnom i zbiljnom značenju. Tu je zapravo sažet i odslikan pjesnikov misaoni i realni svijet u kome se kreće od najranije mladosti do sadašnjeg vremena ispunjenog događajima koji se ciklično ponavljaju na našim i širim svjetskim prostorima. Takozvana nova sadašnjost zapravo je repriziranje prošlosti u nešto izmijenjenom obliku i intenzitetu i na drugim, bližim ili daljim geografskim odredištima.

Vođen tim saznanjem, pjesnik prezentaciju svojih časnih soneta započinje ranije napisanim i objavljenim sonetnim vijencem posvećenim Tvorcu (*Venac Tvorcu*) kao nadnaravnoj svemoćnoj sili koja djeluje iznad i mimo svega što ljudski um može spoznati i razumjeti u izvornom smislu i obličju. Čovjek u tu nevidljivu a svemoćnu silu može vjerovati ili ne vjerovati, može je slijediti ili ići drugim putem, ali ne može mijenjati njezine učinke na sve što se oko nas zbiva i događa. Saznanje je to koje u isto vrijeme budi strah od zla, ali i nadu da će na kraju prevladati dobro u korist jedinki i šire zajednice kojoj pripadaju. A kako će stvarno biti, e to ne zna nitko osim samog Tvorca. Dobročinitelja, nadajmo se, u svakom pogledu i upravitelja ljudskim sudbinama. Znaju to vjernici, a ni ateisti nisu daleko od takvog saznanja. Po vlastitom sudu i zbiljnom usudu koji nas prati od dana rođenja.

Svjestan je toga pjesnik Obren Ristić, pa dvojbe o vjeri i njenoj negaciji uokviruje u sedmom sonetu sonetnog vijenca Tvorcu ovim stihovima:

Kao mulj se nataložile sve probdevene noći

I dani u kojima slavismo sveto ime

Ali o čemu pevati kad nam leta i zime

Isto mirišu I kuda posle svega poći

Svoje poetske iskaze svijeta i svega u njemu, a ponajprije onog što ga okružuje i okupira u svakodnevnim mislima, pjesnik kazuje i zapisuje bez interpunkcije, ostavljajući čitačima mogućnost da sami domišljaju i preslažu ono što je zapravo htio reći. Tako se oslobađa obaveze da zatvara vlastite

misli u unaprijed zadane kaveze literarne forme koja često sputava, a ponekad i okiva stihove u hermetične i zaokružene strofe ograđene međama i granicama od onih koje iza njih slijede. Bez tih ograda misao ostaje slobodna kao ptica kojoj je jedina granica nebo i nepregledne visine i daljine.

Tvorac nas samih odnosno tvorac u nama i svuda oko nas, prisutan je podjednako u oba svijeta spoznaje i zbilje od kad ti svjetovi postoje. Svijet u kome živimo proizveo je mogućnost postojanja svijeta u kojem bismo željeli živjeti nakon gašenja ovozemnog života. Ne svi, ali ogromna većina neostvarenog sna i jave, svakako. Iz te nade opčinjene i optočene strahom, davno prije nas rodila se vjera u mogućnost pobjede života i nad samom smrću. Naknadnog, pročišćenog života nad ovim današnjim, svačim zaprljanim. To nam pjesnik navještava i poručuje u stihovima iz desetog soneta posvećenog Tvorcu:

*Dva sveta jednoga Tvorca naliče i lice
Na istom nebu i vodi na istom pričešću
Vozneseni do udivljenija tom blagovešću
Do u trenu jednom trajemo čisti do netremice*

...

*Tu na stopalima vrelim još zavičaj krijem
Što umornom koraku podariše smisao zore
Kada podignu se zavese i časne dveri otvore*

Zavičaj kao egzistencijalno odredište nije pjesniku tek bezlični toponim, već središte svijeta ili kosmosa u kome traži i nalazi smisao svoga postojanja i stvaralačkog djelovanja. Iz njega on crpi inspiraciju za nova poetska i literarna ostvarenja i jača vlastitu snagu u borbi za još veća životna postignuća. Ristićev zavičaj je Istočna Srbija, u historiji poznata po bunama i borbi za slobodu vječno napaćenog naroda. Rođen je 1960. godine u Tijovcu kod Svrlijiga, a živi i radi u Knjaževcu, gradu neimara i raznovrsnih umjetnika. Njima i zemlji rođenja posvećen je drugi sonetni vijenac pod naslovom *Neimarima drevnim*. U tom leksičkom pjesmotvoru sastavljenom od 196 stihova i 14 stihovnih magistrala, zavičajni poet plovi kroz vrijeme povezujući u knjigama opisanu srednjovjekovnu prošlost sa sadašnjošću o kojoj i sam piše knjige. Razlika između te dvije vremenske odrednice ili krajnosti promatrane iz socijalnog i političkog diskursa jest velika, ali je u njima puno toga sličnoga i ponovljivog u današnjem i sutrašnjem vremenu. Drevni kamene neimari jučer su vrijedno gradili ono što se danas ruši i obnavlja, a betonski neimari danas grade ono što će se sutra rušiti. Tvorci i graditelji su pritom ostali isti ili istorodni, a rušitelji su dolazili i prolazili, ostavljajući pustoš i grobove pokoljenja za neka buduća sjećanja i žalovanja. Iz te istorijske gungule kosovskog negdanjeg mita i današnje stvarnosti, pjesnik u trinaestom sonetu zapisuje ove pomirbene stihove:

*Neće oslepeti od naših pogleda u mirne gradove
I sela niz oranice i šume tihe snoviđenja
nisu I tu stati sred bruja letnjeg u stihu i zrenja
Dok ove galije carske poljima nebeskim plove*

Vrijeme teče svojim tokom kroz ciklička ponavljanja i smjenjivanja godišnjih doba, a priroda ostaje ista u svojoj ljepoti i samoodrživosti. Gradovi

se šire, sela postupno gube ljude, šume se smanjuju, a oranice rađaju i zriju, dajući životu ono što ga održava i produžuje. Carske galijske koje su nekada plovile rijekama i morima, danas plove nebeskim prostranstvima i promatraju nas kako mi promatramo vrijedne i nemoćne mrave. Moć vlada svijetom iz podzemlja, nadzemlja i podnebesja i spremna je na nova osvajanja mimo naše jedine i najljepše Zemlje. Mjesec nije više samo čežnja zaljubljenih, već meta budućih osvajača novih prostranstava. Mars jest, možda, postojbina drevnih Marsovaca, ali je i cilj moćnih zemljana čija sila odavno Boga ne moli. O svemu tome da se iščitati ili naslutiti iz stihova i između sonetnih redova pjesnika Obrena Ristića.

Treći ciklus naslovljen *Inima znanim* sastavljen je od soneta posvećenih poznatim osobama i inim znancima i pjesnikovim prijateljima. U njemu autor lirikom iskazuje zahvalu ljudima koji su nas zadužili svojom dobrotom i djelima koja nadilaze zavičajnu i društvenu prosječnost. Među njima je i poznati dramski umjetnik Zoran Radmilović, čijim smo se glumačkim kreacijama i ostvarenjima divili u minulim desetljećima. Njemu je posthumno posvećen sonet *Ni dana bez pozorišta*, iz koga prepisujem ove stihove:

*Najveća scena je ona na koju preseli
Se ti u divoti nebeskoj kao nasred Agore
Tamo gde smerno igraju oko vatre svi veseli
Carevi vojskovođe i cela svita Tek gore*

Uz Radmilovićeve, tu su i soneti posvećeni Branku Miljkoviću, Srbi Ignjatoviću, Nedeljku Bogdanoviću i drugim umjetnicima i dobrotvorima prošlog i sadašnjeg vremena. Njih će se s ponosom prisjećati generacije koje će popuniti mjesta što iza nas ostanu.

Zbirka *Časni soneti* u cjelini je posvećena pjesnikovim unukama Mili i Irini koje su blagovjesnici tih dolazećih generacija. Za njih je deda Obren napisao poseban sonet simboličnog naslova *Ptica iz zavičaja*, koji započinje stihovima...

*Doleće ptica jedna iz Zavičaja Sa kapima rose
U kljunu i smehom moje male unuke Irine
Samo se dašak vetra pojavi i izgoni nekoliko*

Talasa koji raspletoše uvojke starije unuke Mile
Ovaj kao i neki drugi soneti iz drugog dijela zbirke pisani su slobodnim stilom bez obavezne rime, što je pjesniku omogućilo neograničenu širinu u iskazivanju zavičajnih, rodbinskih, prirodnih, sakralnih, vizualnih, vedrih i drugih osjećaja imanentnih ljudskom biću.

Poezija je nepregledno polje duhovne ljepote koje ne trpi leksičke granice niti unaprijed određene metričke parametre. Slijedeći to pravilo slobode misli i poetskog govora, Obren Ristić slaže riječi u stihove onako kako mu emocije nadolaze i kako teče lirska razigranost. Slobodna misao je kao ptica čiji smjer leta nije unaprijed zadan i koga često mijenjaju kratki dašak vjetrova, hladna kaplja rose ili topla sunčeva zraka. Zato je pjesma pjesmom i kad se ne rimuje, i kad se riječi sele iz jednog stiha u drugi jer im je tamo mjesto logikom određeno.

Na kraju ove dojmljive zbirke časni soneti objavljeni su studiozno i govorno vrsnog znalca pjesništva i književnog stvaralaštva Srbe Ignjatovića.

Time je ova sonetna rapsodija, sa elegičnim lirskim elementima u nekim završnim sonetima, dobila okvir i sadržaj impresivne slike koju će svaki čitalac nositi u mislima i glasu kao neupitnu potvrdu poetske raspjevanosti i iskonske leksičke ljepote.

IVO MIJO ANDRIĆ

LIJEPIM SNOM PROTIV SUMORNE JAVE

Milena RUDEŽ: PEJZAŽ BEZ LJUDI, Planjax komerc, Tešanj, 2021.

Nekada davno, ima tome trideset i više godina, čitao sam s radošću poeziju Milene Rudež. U to vrijeme i ona i ja živjeli smo u Sarajevu, lijepom gradu na trusnom Balkanu, koga će zli umovi i podivljale neljudske ruke masakrirati u razdoblju od proljeća 1992. do zime 1995. godine.

Za razliku od mene, koji sam vlastitom voljom, bolje reći ludošću, ostao u sarajevskoj ratnoj opsadi zarobljen u prelijepom olimpijskom naselju Mojnilo, Milena je nakon dva ranjavanja (prvo u ulici Vase Miskina i drugo u porodičnoj kući), napustila beznadno stratište i zaputila se krajem novembra 1992. godine na sjever u daleku Dansku. U krasnu zemlju Vikinga i nenadmašnog bajkovitog pisca Hansa Kristijana Andersena. Tu, u glavnom gradu Kopenhagenu, pronašla je mjesto i krov nad glavom u kome i danas živi. Sretno i vedro koliko je moguće bosanskom izbjeglici, koji je prognan iz rodnog doma i koji je u svijet otišao s torbom, ili koferom u ruci, i mislima o povratku tamo gdje ga srce i želje vuku. Nada je veća od kuće i zemlje kad se iz nje ide bez svoje volje i pod prijetnjom smrti. A takva je bila Bosna i Hercegovina tih dana, mjeseci i godina u zadnjem desetljeću prošloga stoljeća.

U novoj sredini Milena se vratila svojim sarajevskim ljubavima. Poeziji kao vrelu duha, i arhitekturi kao izvoru sredstava za život. Danju je radila poslove arhitektice, a u rana predvečerja i duge, često besane noći, čitala je i pisala pjesme. Nadahnuće je crpila iz južne prošlosti i sjeverne sadašnjosti. Budućnost je bila negdje u sredini. Život je čudna i teško objašnjiva pojava, a svijet zemaljski njegov je najljepša postojbina. Pjesnički kazano; život je sve, a ovaj svijet i mnogo više od toga.

Pošto su po prirodi stvari noći sporije od dana, Milena nije žurila s pisanjem i objavljivanjem svojih poetskih misli. Slagala je stihove u herbarij rukopisa i knjige davala na uvid čitalačkoj javnosti kad bi dozrele za objavu. U njezinoj poetskoj radionici do sada je iskovano sedam samostalnih zbirki pjesama. Prva pod naslovom *Dnevnik slijepog putnika* objavljena je u Sarajevu 1987., godine. Druga, neodređenog ishodišnog naslova, *Slijepi putnik iz Sarajeva*, svjetlost dana ugledala je u Kopenhagenu 2002. godine. Treća i četvrta – *Svijet iza stakla i Lica i gradovi*, objavu su doživjele u Banjaluci 2010. i Novom Sadu 2015. godine. Peta knjiga *Pejzaž bez ljudi*, štampana je u Tešnju 2021. godine, a šesta i sedma *Skyggedite Soldigte i Oblak u vodi* objavljene su u Danskoj 2022. i 2023. godine. Zbirka poezije *Svijet iza stakla* prevedena je na makedonski jezik i objavljena u Skopju 2019. godine. Pjesme Milene Rudež zastupljene su u brojnim antologijama, zbornicima, zajedničkim knjigama i časopisima diljem Europe i svijeta.

Uz pisanje poezije Milena prevodi djela danskih pisaca na bosanski, srpski i hrvatski jezik. Do sada je na te jezike prevela dvadesetak knjiga. Usporedo s tim na danski jezik prevela je više djela bosanskih, hrvatskih i srpskih autora.

Zbirka *Pejzaž bez ljudi*, kao i sam njezin naslov, nije prenaseljena stihovima niti oslikava populacijsku širinu koja vlada svijetom. Ona je, zapravo, kondenzat osjećanja koja prate pjesnikinju na putu od Sarajeva do danskog sjevera, i kratki lirski zapisnik svega što je prošla i što prolazi od 1992. do današnjih dana. Polovica pjesama napisana je u haiku formi, a tek manji dio njih prelazi prostor od jedne stranice. Dubina misli i kratkoća pisanog izričaja, glavne su karakteristike pjesništva Milene Rudež. Ono ne pati od viška leksike, niti teži opisu svega postojećeg. Za iskaz emocija i slikanje prirode dovoljno je 5-7-5 haiku umreženih riječi i eto pjesme koja se lako i dugo pamti, a teško zaboravlja. Takva je pjesma pod naslovom *Tri breze. /Tri vitke breze/ vjetar rašččešljava i/ zajedno ljulja./* Lako je zamisliti tri breze kojima vjetar češlja lisne kose i čije se grane i stabla ljuljaju kao tri djevojčice u gradskom parku ili na proplanku. Ta slika ostaje kao spomenik prirode i njezine ljepote, koju mnogi nose u mislima do kraja života. Dovoljno je samo da zamislite ili vidite brezu i pjesma će se vratiti u obliku kako je zapisana Mileninom rukom. Impresivno, a jednostavno do realne prepoznatljivosti.

Na sličan način, s nekoliko jednostavnih i svakodnevnih riječi, pjesnikinja opisuje zemlju Dansku, okruženu morem i obdarenu ljepotom prirode. */Mirni krajolik/ ograde i šumarci/ oblak u vodi./* Tko ne bi poželio živjeti u takvoj zemlji i svakodnevno upijati prekrasne pejzaže koji je ispunjavaju i čine čarobnom. Baš onako kako je opisana u Andersenovim bajkama ili Mileninim pjesmama. Uz njih, i s njima, lakše je brisati ružne slike balkanske ratne pomame i tragična ljudska stradanja. Lijepa riječ i misao bude osjećaje i kad oči prirodu ne vide, i kad noge travu ne dotiču. Dovoljna je pjesma od sedamnaest riječi, i eto vam slike kao da je živa.

Svoju izvjesnu izbjegličku tugu i žal protkanu neizvjesnom životnom dilemom - otići i gdje, Milena Rudež prenosi u pjesmi *Bubamara. /Gle bubamare/ između dvije travke/ kuda li će sad?/* Zamislite slatku malu bubamaru, koja između dvije travke otvara šarena krilca i sprema se za let. Kuda? U kojem smjeru? Da li na cvijet u vrtu, ili na ruku djevojčice odnosno dječaka koji se igraju ispred otvorenih ulaznih vrata. Svakodnevna je to dvojba živih bića koja su darovana svijetu i čine ga ljepšim i zagonetnijim. Možda je ta bubamara naša pjesnikinja koja si postavlja pitanje: ostati ili otići? Ostati u bogatoj i mirnoj zemlji, ili otići u siromašni zavičaj u kome još laju psi minulog rata.

Teško je biti svoj na tuđem tlu i sanjati ono što je u mladosti bilo draga zbilja. Svi mi, koji smo silom ratnih neprilika i poratnih teškoća otišli iz zemlje rođenja, dobro znamo kako je teško pustiti korijen u drugim zemljama. Prilagodba na jezik, ljudske navike i običaje, znade biti duga i teška i mnogi često pozele da se vrate tamo odakle su došli. Neki to i učine na vlastiti rizik, a mnogi ostanu tamo gdje su otišli. Milena je izabrala ostanak, jer je manje bolan i lakše podnošljiv. Izabrala je jezično učenje da ne bi trpjela ekonomsko mučenje s kojim su na jugu ljudi suočeni. Taj svoj izbor objašnjava u pjesmi *Leteći danski. /Ja sam pjesnik iz Bosne koji piše na danskom,/ ali ne govorim ga letečno, pardon, tečno./ Jezik je ptica koja živi u glavi./* Jezik se uči kao i sve drugo i on je bogatstvo koga čovjek

stječe radom i potrebom. Bez jezika si tuđi na tuđemu i svi te gledaju kao pridošlicu. Usput ti daju manje od zasluga, premda možeš biti od njih korisniji. Tako je to bilo od postanka svijeta, a tako će biti do njegovog kraja.

Ponajbolje se to došljačko stanje prilagodbe iščitava u dojmljivoj pjesmi *Sumatra Senada Alića. /Slikar izreza u tuđini/ tuđinu u komadiće/ da bude manje tuđa./* Tuđina je tuga pregolema i u njoj se čovjek osjeća manjim nego što stvarno jest. U njoj upija i dobiva samo djeliće od onoga što vrijedi i zaslužuje. Zato je slikar Senad Alić izrezao tuđinu u male komade da bi se u njoj osjećao manje tuđincem. Na sličan način Milena Rudež opisuje svoju čežnju u pjesmi *Nebesko plavetnilo. /Moja čežnja se s pjesmom vine uvis/ ocrta krug ispod olovnog oblaka/ i vraća ćutke u zagrljaj žbuna./* Ima li u toj čežnji nade za boljitak, odgovor može dati zagrljeni grm. Dakako i pjesnikinja, jer samo ona znade što je htjela reći i poručiti ovim stihovima.

Možda se taj odgovor nalazi u naslovnoj pjesmi *Pejzaž bez ljudi*. Tom pjesmom nas Milena Rudež vraća zemlji koja guta tijela, a duh i neokaljanu prirodu šalje k nebu. */Nebo još preuzima/ laki treptaj/ pejzaža bez ljudi*. Ovim riječima dopisujem misao: nebo je nad nama, dok gazimo zemlju. Neba se bojimo, dok život ništimo. Takva je ljudska vrsta koja u sve na Zemlji miješa pogane prste. Zato je pejzaž bez ljudi, zapravo, lijepa utopijska zamisao o čistoći prirode i ljudskoga uma. Neostvariva sutra, koliko jučer i danas.

Ali, vrijedna za one koji poštuju život. I koji šire ljubav, umjesto zla i mržnje. Pjesmom i lijepom riječju, nadom i dobročinstvom. Kao što čini Milena i ljudi dobre volje.

IVO MIJO ANDRIĆ

FANTASTIKOM DO VEDRINE DUHA

Leontin ČAPO MILENIĆ: DJECA CRNIH OČIJU, Planjax komerc, Tešanj, 2021.

Zbirku priča Leontina Čape Milenića, *Djeca crnih očiju*, s pažnjom sam pročitao od početka do kraja, zadržavajući se najduže na pričama iz njezinog središnjeg dijela. Tu se, naime, nalaze beletristička humorno-satirična štiva koja svaki čitatelj može poželjeti. Pisana su duhovito, mudro i koncizno i po svemu, osim po znanstveno-fantastičnom tematskom određenju, nemaju puno zajedničkog s ostalim pričama. Razumije se, puno je čitatelja koji vole baš te druge priče i koji uživaju u gledanju horor filmova i ubijanju ljudi bez granica. To su danas hit sadržaji na internetu i oni uglavnom privlače mladu populaciju te nešto starijih kojima je puška isto što i žlica.

Prozna zbirka *Djeca crnih očiju* sastavljena je od priča kakve svakodnevno slušamo i čitamo u elektronskim i drugim medijima. Teme tih priča događaju se u kući, školi, uredu, na ulici, radiju, televiziji, internetu i svuda gdje se ljudi kreću i djeluju. Na svim tim i drugim mjestima susrećemo se sa dobrim i lošim stvarima, lijepim i ružnim ponašanjima, prihvatljivim i neprihvatljivim radnjama. Svuda se manifestira ljudska narav, etika i moral. Njihova kultura, dobrota i zloba. Čovjek je biće sazidano od puno dobrog, ali i od dosta lošeg materijala. Neko više od jednog, neko više od drugog. Sve u ovisnosti od genetike i sredine u kojoj je rođen, rastao, učio i radio.

Mladi pisac Leontin Čapo Milenić u svom četvrtom ukoričenom proznom djelu bavi se ljudima i njihovim dobrim i lošim karakterima. Dobrim kad je sve uredu i kad ljubav cvjeta. Lošim kad stvari krenu po zlu i kada podivlja narav. Većina priča započinje uvodnim mirnim tonovima, a završavaju mržnjom i nasiljem. U nekima od njih prolivena krv teče potocima. Moguće je to, jer sukobi i ratovi u svijetu traju neprestano. Takva je, nažalost, naša ljudska vrsta i tu spasa ni pomoći nema.

Dobro i zlo središnje su teme koje dominiraju prošlim i sadašnjim vremenom. O njima učimo u vrtićima, školama i na fakultetima. Njih susrećemo u obiteljima, na ulici, radnim mjestima, sportskim borilištima i svuda gdje se krećemo. O njima slušamo na radiju i televiziji, čitamo u knjigama i na internetu. Sve je umreženo i obojeno u dobro i zlo tako da ga je nemoguće zaobići i izbjeći čak ni da se skrijemo u najdublju jamu. I tamo će crno-bijele misli naći razlog za nemir i ući u sukob same sa sobom. Baš onako kako ulaze u sukob u Leontinovim pričama.

U prvoj priči pod naslovom *Moje carstvo ispod*, koja je vezana uz ljubav i muško-ženske odnose, pisac se razračunava sa nevjerom i osionošću na jednoj i patnjom na drugoj strani. Ženska je u prvom, a muška u drugom planu, a u stvarnosti može biti i obrnuto. Kad trpnja i patnja dostižu vrhunac, ljubav se pretvara u obostranu mržnju i tu je neminovan fizički obračun i kraj zajedništva. Nasilan, a ponekad jezovit i smrtan. Tako je bilo u prošlosti, a tako će biti i u budućnosti kad su u pitanju odnosi muškarca i žene.

Druga priča *Iron Man*, vezana je uz današnje vrijeme. Glavni likovi su miran i dobar učenik na jednoj te dobra mlada i loša stara učiteljica na drugoj strani. Dok se mir i dobro uzajamno vežu i nadopunjavaju, kada dođe zlo mir postaje nemir. Na mjesto mlade učiteljice dolazi stara mentalno potrošena osoba koja vlastiti bijes kali nad nevinim učenikom. Traje taj udar zla na dobro sve dok se ne probudi druga strana učenikovog karaktera. Tada nastaje krešendo u kome deblji kraj izvlači ostarjelo zlo.

Kroz treću priču s naslovom *Cijena pokajanja* pisac nam, iz svoga ugla gledanja, otkriva genezu i moguće razloge masovnih zločina koji su u današnje vrijeme poprimili široke razmjere. Oni su stekli građanstvo u zemlji gdje se vatreno oružje kupuje bez kontrole, i šire se na sve strane svijeta kao pošast koju je teško obuzdati. Ubiti što više ljudi bez razloga za greške koje čine drugi, postalo je modni hit suludih umova. Kazna za teške zločine u nekim su zemljama toliko male da naprosto bude natjecateljsku strast luđaka za dokazivanje na nevinim žrtvama. Ističem ovaj problem kao zasad nerješiv, dijeleći piščevu nadu da će ga ubuduće biti manje.

Odnos učitelj učenik autor (d) opisuje u četvrtoj priči *Pogubno predavanje*, čija se radnja odvija na medicinskom fakultetu. Za vrijeme predavanja student Mika dosađuje se igranjem igrice na mobitelu. Kad je to primijetio, profesor započinje dijalog koji vodi u verbalni konflikt. Na kraju konflikt prerasta u fizički sukob u kome mladić postaje okrutni nasilnik, a profesor njegova žrtva. U priči, razumije se, na kraju svega - mrtva. Zašto je pisac Leontin svoje pedagoške likove, makar u mislima, ispratio s ovoga svijeta, pitanje je na koje samo on može dati odgovor. Ima li to veze s osobnim ili sa iskustvima drugih bivših učenika, prosudite sami.

Sve naprijed navedene priče obojene su, manje-više, u crno. Čitajući ih stekao sam dojam da pisac u njima ispisuje javne opomene. Za neke likove u vidu žutih kartona, a za druge - izravno crvenih. Igra je za njih tako zauvijek završena. Okrutno, nasilno, kao u kompjutorskim video igricama. Ili u filmovima čiji su junaci slični Iron Manu.

U petoj priči *Posljednja kritika*, koja je unatoč brojnim egzekucijama likova, obojena humorom ironijskog tipa i sarkazmom, uz vidljive primjese satirične alegorije, ima puno toga što će čitatelju vratiti osmijeh na lice. Tu je autor svoj na svome i to bi mu trebao biti smjer budućeg pisanja. Humor je odvajkada bio lijek za ljudsku dušu i prava je šteta što ga u našoj i svjetskoj književnosti nema puno više. Čitajući ovu priču, uz jezuz koju sam donio iz prethodno pročitanih, vedro sam se smijao piščevom lucidnošću i spretnim poigravanjem sa temom koja je sveprisutna u svjetskom medijskom prostoru. Riječ je zapravo o filmskoj kritici koja je opravdano sasjekla loš film još lošijeg režisera. Nezadovoljni pisanjem o svom „remek djelu“ tvorci filma se odlučuju na najgrozniji način osvetiti filmskim kritičarima. Uz citiranje njihovih negativnih ocjena objavljenih u medijima, postupno likvidiraju jednog po jednog kritičara, donoseći presude bez suda javnosti, tužitelja i branitelja. Izrečene presude izvršavaju se brutalnim sredstvima – metkom i sječivom, na licu mjesta i s oduševljenjem filmskih stvaralaca koji sve to snimaju skrivenom kamerom. Iako je tema priče vezana uz film, ne dvojim da bi na sličan način postupili književnici i drugi umjetnici, kada

bi im kritika ponizila djela. Naravno, u misaonom, ne u praktičnom, likvidacijskom smislu.

Šesta priča *Smrt i nije tako loša*, produbljuje i produljuje humoristično-satiričnu i alegorijsku crtu započetu u prethodnoj priči. U njoj autor pokazuje i dokazuje svoju nadarenost za pisanje znanstveno-fantastičnih proza koje osvježavaju i razvedravaju ljudski duh opterećen svakovrsnim ekonomskim, političkim, vojnim, zdravstvenim i drugim krizama. U tom književnom žanru on se snalazi kao riba u vodi, plivajući brzo i vješto u svim smjerovima koje sam odredi. Pritom demonstrira lakoću pisanja koju nagrađuje lakoća čitanja.

Glavni junak ove antologijske priče Philip H. svoj promašeni kockarski život sklončava suicidom iz trećeg pokušaja te završava tamo gdje je Dante izgradio poetski zagrobni svijet „Božanstvene komedije“. Nadovezujući se na Dantea, Leontin Čapo Milenić opisuje taj svijet iz perspektive današnjice i dopunjava ga općepoznatim ljudima i događajima iz prošlog i ovog stoljeća. Tako na svoj humorno-satiričan, alegoričan i groteskan način aktualizira odavno već prevaziđeno crkveno učenje o drugom svijetu i zagrobnom životu s Paklom, Čistilištem i Rajem kao krajnjim odredištima ljudskoga života. Beznačajni lik neskromnog mladića, koji svoje mjesto vidi i traži u raju, uporno nastoji ostvariti na drugom svijetu sve ono što je na ovome, vlastitom krivnjom, propustio. U tom nastojanju uspijeva pronaći saveznike koji mu omogućavaju da na pola puta između Pakla i Raja realizira unaprijed zacrtani cilj. Razumije se, da bi to postigao, on uz pomoć piščeve mašte nadmoćno eliminira sve one koji pokušavaju osujetiti njegove, u osnovi kvarne, posmrtno namjere. Na kraju svega i pisac može biti zadovoljan svojom kreativnim učinkom, jer je napisao sjajan predložak za tekst zemaljske komedije koja bi itekako dobrodošla našoj kazališnoj sceni.

U parodijskoj priči *Zoorona nikad ne spava*, autor, po modelu Orwellove *Životinjske farme*, opisuje vrijeme u kome se javila bjelosvjetska biološka pošast u obliku virusa korone. Radnja i likovi smješteni su tamo gdje je nenošenje maske bilo kažnjivo djelo i odakle je krenuo biznis sa cjepivima. Koristeći personifikaciju kao jezično-stilski način prenošenja ljudskih osobina pojedinim životinjama, autor nam priređuje svojevrсни bal pod maskama u kome je glavni protagonist veterinar Donald preobražen u lik dobroćudne svinje. Taj naoko uplašeni znalac životinjskog svijeta biva zatečen bez maske i optužen za kršenje zakona. Druge pak životinje za isti delikt bivaju protežirane od strane korumpiranog policijskog službenika. Reklo bi se po onoj staroj ‘na Zapadu ništa novo’. I tome pridodalo: ‘na Istoku sve nanovo’. Korona na Zapadu sve se manje spominje, dok ona Istočna svijet i dalje opominje. Tako je to s ratom, oružanim ili biološkim, uvijek bilo. Tamo gdje rat započne, tamo se i završi. Sporazumom, naravno. A i kako bi se drukčije ratovi završavali, kad ih ljudi vode na svoju sramotu. I nesreću, slabijih, dakako.

Zadnja priča, po kojoj je naslovljena cijela knjiga vraća nas na prvi dio u kome je humor ostavljen po strani. Valjda zbog ozbiljnosti tema koje opterećuju današnji svijet. Važno je reći da u njoj radnja teče obrnutim smjerom u odnosu na tri prve priče. U njima je, naime, sve počinjalo sa

dobrom, a završavalo zlom, nasiljem i prolivenom krvlju. Priča *Djeca crnih očiju* patološku mržnju prema djeci pretvara u ljubav i razumijevanje blisko ljudskom rodu. Tako je cijela storija dobila prirodan završetak. Kako priliči vremenu i ljudima koji su u njemu živjeli. Ili žive, odnosno, živjet će. Pisac Leontin Čapo Milenić, uz ovu knjigu, napisao je i objavio još tri romana. Prvi pod naslovom *Kordina šaka* (2011.); drugi - *Izlet smrti* (2019.) i treći - *Kraljevstvo nade* (2020.). Za autora rođenog 1989. godine, koji je završio studij književnosti i povijesti, to je vrijedan opus koji će se širiti i obogaćivati novim naslovima. Nadam se onima što će biti obogaćeni humorom i satikom, kao i svakovrsnim stilskim figurama koje prevladavaju u srednjem dijelu ove vrijedne knjige.

IVO MIJO ANDRIĆ

KNJIŽEVNA SLIKA DVA BLISKA LIKA

Žarko MILENIĆ: KAD JU JE SREO, Planjax komerc, Tešanj, 2020.

Rijetke su godine u kojima književnik Žarko Milenić nije objavio barem jednu knjigu. Obično su to prozni naslovi zavičajnog i autobiografskog sadržaja u kojima dominiraju teme iz svakodnevnog života njegove i bliskih mu obitelji, znanaca i prijatelja. U njima autor propituje prošlost te zapisuje uspomene na ljude i događaje koji su obilježili njegovu mladost i srednju životnu dob. Zanimljive su to sadržaji koji nas podsjećaju na vrijeme samoupravnog socijalizma i tranzicijskog perioda na zapadnim prostorima bivše države.

Žarko Milenić prošao je lijep i trnovit put koji mu je otvorio horizonte bogomdane za stvaralačko literarno djelovanje. Još od malih nogu prihvatio je knjigu kao nepresušni izvor za stjecanje znanja i za širenje horizonata do nesagledivih razmjera. Otuda je izrasla potreba za paralelnim pisanjem proza s temama iz realnog života i znanstvene fantastike. Ta simbioza stvarnog i nestvarnog ugrađena je u tridesetak zbirki priča i romana koji su darovani čitateljima u razdoblju od devedesetih godina prošloga stoljeća do danas. Vrijedan je to opus i njime se mogu podičiti samo pisci koji su ostali vjerni knjizi i onda kad ona nije bila na cijeni od strane društva i države, niti je imala prođu na tržištu. Premda je stanje danas nešto bolje, ono ni izdaleka ne odražava pravu vrijednost i važnost književnosti u kulturi naroda koji pripadaju europskom krugu moderne civilizacije.

No, time se Milenić nije opterećivao, već je nastavio spisateljskom stazom kojom bez zastoja hodi desetljećima uspravno i snažno. Na toj stazi nastao je i ispovjedno-remiscentni roman *Kad ju je sreo*. Sam naslov upućuje na ljubavni sadržaj štiva, što se nakon čitanja ne može poreći. Ali, ljubav nije glavna nit koja se provlači kroz radnju romana. Prije bi se moglo reći da je glavna nit neka vrsta neljubavi koja se javlja u mnogim bračnim zajednicama nakon rođenja prvoga djeteta. Ta je sudbina zadesila dvojicu glavnih likova čija je prošlost uvezana neostvarenim ciljevima i željama. Najkraće rečeno – promašenim ljubavima. A sve je moglo biti drugačije da je bilo sreće i uzajamnog razumijevanja među partnerima čiji se karakteri razlikuju koliko nebo i zemlja.

Prvi lik samozatajnog, bolje je reći, poniznog službenika Filipovića u mnogo čemu je sličan prototipu pjesnika i prozaista Marka Markovića koji odrađuje zamjensku ulogu samog autora. I jedan i drugi žive i rade u posavskom gradiću Bukraču. Tu su rođeni i proveli najbolje i najgore godine života. Obojica su po struci ekonomisti. Filipović diplomirani, a Marković s višom naobrazbom. Prvoga je dopalo radno mjesto računovodstvenog službenika u uspješnoj lokalnoj firmi, a drugi se zlopati u traženju posla. Teška je to zadaća u nevelikom gradu s višom ekonomsko-komercijalnom školom koja je prerasla u ekonomski fakultet. Mladih kadrova ima kao u priči, a posla skoro ni za lijeka, unatoč procvatu lokalne privrede. Zato je,

inače povučeni Filipović, šutljiv i zatajan na svom radnom mjestu. Zahvalan je firmi što ima posao, a vjeran ženi koja ga ne voli. Teška je i nezahvalna uloga koju on glumi, zadubljen u misli o svemu i svačemu. U misli koje ga odvođe iz sumorne stvarnosti u poželjnu javu, da ne kažem san.

Slična je uloga zapala i poeta Markovića koji, uz traženje posla, pokušava pronaći sponzora za svoju prvu pjesničku zbirku. U jednom trenutku oni se susreću u Filipovićevoj firmi i tu im se sudbine isprepleću u mjeri koliko su im slični karakteri. Pjesnik, razumije se ostaje kratkih rukava jer glavni šef Pejić drži do poezije koliko do lanjskog snijega, a do pjesnika za koju kap još manje. Kako to biva u maloj sredini, pjesnik će upoznati Filipovićevu kćer Adelu i tu se začine ljubav kao iz bajke. Ali bajke ko bajke, ponekad ne završavaju kako bi pisac želio i htio. Boležljiva djevojka umire od leukemije u dvadesetprvoj godini, pa pjesniku ne preostaje ništa drugu do, uz veliku žal tražiti drugu srodnu dušu. I pronašao ju je u gradu preko Save. Spojila ih je poezija, a ona ponekad nema ničega zajedničkog s ljudskim karakterima. Naprotiv, zna biti razlogom za razne vrste bračnih disonanci. To se pokazalo već nakon rođenja prvoga, muškog djeteta. Umjesto bliskosti, u njihov je dom prodrila hladnoća. Čvrsta kao stijena – mrzla kao led. Iako se neplanirano rodilo i drugo žensko dijete, razlaz je bio posve neizbježan. Događa se to u situacijama kad žensko izigrava grubu mušku narav, a muškarac poprimi blage ženske crte. Takav sraz između minusa i plusa uvijek se množenjem završi s minusom. Marković je zato otišao dalje svojim putem, a Filipović je ostao dijeliti hladnoću dvosobnoga stana.

U ljudskim životima usponi, padovi i relativne stagnacije ponavljaju se ciklično kako se ponavljaju godišnja doba i vrijeme. Nekad sunce sija, nekad vjetar puše, a nekad padaju kiša ili snijeg. Kotač svakodnevlja okreće se čas naprijed, čas nazad. Kako vozač hoće, ili kako teren traži. Uzbrdo s mukom, nizbrdo s lakoćom. Tako će se desiti da Filipovićev hod izazvan iznenadnim odlaskom ranijeg direktora, krene usponom. Zasluge za to pripadaju razvratnom i raskalašenom komercijalnom direktoru Pejiću, koji je bio alfa i omega u firmi. Taj će prepredenjak, u ulozu prve rezerve vodećeg čovjeka firme, uz suglasnost ostalih članova uprave, za novog generalnog direktora postaviti, nikoga drugog do poniznog službenika Filipovića. Jedinu osobu koja je, po njegovom sudu, ispunjavala uvjete propisane statutom jer je imala završenu višu spremu i dugo radno iskustvo u firmi. Zapravo, Filipović je imao karakter onoga tko sluša i izvršava sve što nadređeni kadrovik kaže. A on, gospodin Pejić, u njegovom je slučaju, bio je taj kadrovik. Baš kao što mu je doma bila žena Marica, vlasnica naslijeđenog stana u kome su živjeli.

Ali, kako je život nepredvidiv a ljudske ćudi promjenljive, kadrovske računice brzo će pasti u vodu. Direktor Filipović će, nakon kratkog vremena, doći k sebi i okrenuti vodu ravno na svoj mlin. Radit će to korak po korak, slušajući i primjenjujući savjete onih koji su bili u službi prvoga čovjeka. Preobrazit će se iz šutljivca što strpljivo sluša, u njegovu suprotnost koju svi slušaju. Postat će direktor koji koristi pogodnosti svoga radnog mjesta. Po propisima države i aktima forme. I malo šire od toga – po običajnom pravu koga su stvorili drugi mnogo prije njega. Zapošljavat će lijepe i po-

dobne, otpuštati nepodobne. Među njima i kadrovika Pejića. Imati ljubavnicu u firmi kao i svi šefovi, dijeliti društvene stanove i trošiti radničke pare. One koje je i sam stvarao dotadašnjim radom.

Trajat će to do trenutka kad je gazdarica, to jest, njegova još uvijek zakonita žena, s kojom je godinama dijelio dvije susjedne sobe, umjesto nožne, potegla ručnu kočnicu i zaprijetila da će srušiti zamišljene lego kockice koje je do tada slagao, igrajući se mudro sa svima oko sebe. I trideset godina mlađa ljubavnica Adila došla je na tapet, kao i njezino odnosno njegovo dijete. Njima je prijetila osvetnička smrt. Sve se to sručilo na leđa i um lako ranjivog čovjeka. Sve mu je odjednom postalo upitno i jadno, i vodilo je neminovno putem ništavila.

Nakon suočenja s vlastitom nemoći, generalnom direktoru Filipoviću preostalo je jedino maštanje o susretu sa pokojnom kćerkom Adelom. Najdražom osobom koja ga je u svemu razumjela i stajala uz njega kao stabilna sjena. Kao oslonac koji je samo u mislima vidljiv. Kada je potražio spas za one koje je naknadno zavolio, u hladni zagrljaj primila ga je jezerska voda iz koje živ nije isplivao.

Tako je završila ova tužna romaneskna priča. Jedan lik je otišao u tamu vječnosti, a drugi Markovićev ostao je da širi priču i ispisuje nove romane o životu u gradiću Bukaču i njegovim običnim i neobičnim ljudima. O običnim službenicima i neobično običnim generalnim direktorima. Naravno, i pjesnicima koju su poeziju zamijenili prozom. Takav je život nas smrtnika i tako ga treba gledati do samoga kraja.

Roman *Kad ju je sreo*, dijaloški je opremljen i kostimiran za kazališne daske, jer ima poželjan zaplet i dijelom neželjen rasplet. Život je takav, rekli bi scenaristi koji ga pretaču u dojmive drame. Književnik Žarko Milenić napisao je do sada više drama koje čekaju svoju izvedbu. I od ove prozne storije mogla bi se izatkati dobra suvremena drama koja bi privukla pažnju gledatelja. No, kod nas je bez veze i plaćene ulaznice teško otvoriti vrata kazališta, kao što je teško ući kroz kapije firmi koje ne primaju nove zaposlenike, ako već nemate svojega Pejića. Ili pak pokojnog direktora Filipovića. Znade to autor, pa se s razlogom otisnuo u duboke spisateljske vode, s nadom da će iz njih znati isplivati.

Knjiga je eliksir za pomlađivanje duha te za liječenje stresa i svakojakih tegoba što nas prate kroz život. Ona je dostupnija i višestruko jeftinija od svih medikamenata koje propisuje današnja medicina. I ne proizvodi nikakve neželjene efekte na ljudske organe, kakve proizvodi većina lijekova. Zato svima preporučujem čitanje kao prijeki lijek, uz čaj od bilja koje raste i cvjeta svuda oko nas. Nazdravlje vam bilo čitanje romana *Kad ju je sreo*. U početku će te se smijati personalnom opisu nespretnog računovodstvenog službenika Filipovića i homo poeticusa Markovića, a kasnije će te skupa s njima tugovati i nadati se sretnijim danima. I godinama za našega pisca koje će mu donijeti zasluženu slavu za sve ono što je do sad napisao i odaslao u svijet čitateljski.

IVO MIJO ANDRIĆ

OPROŠTAJ UZ KNJIGU PRIJATELJA

Savo ILIĆ: AFORIZMI & JEŽEVE BODLJE, Digitalne knjige, Zagreb, 2020.

Kad sam pisao pogovor knjizi pod gornjim naslovom, moj stari prijatelj iz tuzlanskih i pulskih dana i godina, Savo Ilić, požurivao me da to učinim što prije, naglašavajući da vrijeme ne radi za njega. Već tada je bi blizu Brozovom rekordu od 88 godina života. Taj smo rekord obadvojica postavili sebi kao krajnji životni cilj. Savo je tada bio na korak od njega, a ja u zakašnjenju od 16 godina. Nakon objave knjige, njezin je autor oborio željeni rekord i nastavio marljivo zapisivati aforizme i druge kratke misli, potajno se nadajući da će sročiti barem još jednu knjigu do narednog ljeta. No, vrijeme i korona, nakon primanja treće doze cjepiva 'Moderne', skratili su njegov životni vijek i ispratili ga u vječnost. Tako su *Aforizmi & ježeve bodlje* ostali njegovo posljednje literarno djelo koje je podario ovome svijetu i generacijama koje će tek doći.

Aktivni čitač knjiga, godinama je bio jedan od najčešćih posjetilaca pulske gradske knjižnice, gdje je skupljao građu za libre o rekreaciji u prirodi i bilježio kratke duhovite misli koje je povremeno stavljao na uvid široj javnosti. Nastalo je tako više zbirki humora i aforizama za koje sam pisao predgovore ili pogovore, izražavajući mu zahvalnost za višedecenijsko druženje i prijateljevanja koje traje od sredine sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Ježeve bodlje, kako je od milja nazivao aforizme, postali su njegov zaštitni znak od svega lošega što čovjeka prati na njegovom životnom putu. Uz njihovu zaštitu lakše se braniti od svega što izaziva stres i revolt na društvene nepravde i što unosi nemir u naše duše i domove. Njima se čak mogu napadati uzročnici individualne i kolektivne depresije koja je poprimila razmjere epidemije. Ne tako organizirane i dirigitirane kao pošast korona virusa, ali dugoročno nimalo bezazlenije i štetnije po zdravlje stanovnika naše lijepe zemlje.

Stanje društva u recesiji i privrede u stagnaciji, Savo Ilić je ponajbolje definirao i ocijenio satiričnim aforizmom: *Ekonomija je siva, tisak je žut, a sve ostalo je crno*. U takvom stanju: *Pošten rad se plaća, a nepošten – nagrađuje*. Plaće su, razumije se, uglavnom u rasponu od najniže do prosječne, a nagrade u vidu dionica ili otpremnina od natprosječne do ekstremno visoke. Pojačane, dakako, državnim odličjima za domoljubne i n-te zasluge, koje ocjenjuju pojedinci ili raznorodna državna i lokalna povjerenstva. Običnim ljudima odnosno građanima to je dalje od Grenlanda ili Južnog pola. Njima je preostalo jedino da uredno izlaze na izbore i da čame i muče kod vlastite ili podstanarske kuće.

Nije demokratija ako vladamo ti i ja, naglašavao je Ilić, ali ga političari nisu čuli niti razumjeli. Otrcana fraza i floskula o demokratskom društvu u kome šaka pojedinaca vlada umjesto mase glasača, postala je formulom po kojoj cirka 200 spretnih ili s vrha odabranih upravlja privredom, a nešto manja brojka od te, vlada državom i društvom na nacionalnoj razini.

Svaka druga matematička brojka kojom bi se opisala trenutna situacija u društvu bila bi bespredmetna i teško dokaziva. Ako se gleda odozdo, a ne odozgo, kako je kod nas sve naglavačke postavljeno. I ne samo kod nas nego i cijelome svijetu. Pogledajte samo koliko ljudi odlučuje o ratu i miru. Koliko moćnika nepromišljenim odlukama uzrokuju sukobe, enormnu inflaciju i urušavanje svega onoga što su generacije i generacije prije njih stvorile. Sljepilo ili kratkovidost danas su jednako prisutni koliko i prije stotinu ili pet stotina godina. A u tom razdoblju jedna su carstva nastajala, a druga nestajala. Samo je ostalo živo i žilavo carstvo ljudske gluposti. *Naši političari su školovani. I to prvorazredno!* Zapisao je to Savo Ilić u ježevim bodljama. I ne samo naši, već i dobar dio onih sa Istoka i Zapada. Nema tu bitnih razlika, osim u količini moći koju oni posjeduju. Veća zemlja, veći državnik – veći belaj za narod, rekli bi naši mudri Bosanci.

Brojne su teme i dileme koje su upisane u Ilićeve aforizme i ježeve bodlje, i koje iz njih vire kao igle ili osin žalac. Tako na jednom od njih stoji velika parola koja glasi: *Svima je zajamčena sloboda riječi, ako do nje dođu.* Na drugom opet piše: *Slobodno razmišljajte. Ali ne naglas!* Treći nas podsjeća kako je... *Sve više onih koji šovinizam nazivaju patriotizmom.* Ne zaobilazi autor ni razvikane elektronske i druge medije koji jedva čekaju da se desi neko zlo kako bi se o njemu mogli dobro raspisati i zagrijati smrznute široke narodne mase. Ili elitu koja pikanterijama puni dobrano šuplje internetske i novinske stranice. *U mnogim medijima rade mediokriteti.* Senzacije i zezancije danas su hit koji se, kao saharska prašina baca narodu u oči da ne bi vidio kakva mu je stvarnost.

Bosanska duhovitost melem je na ranu rata i poraća koga, umjesto skupih lijekova, koristi svaki prognani i izbjegli Bosanac i Hercegovac u zemlji i svijetu. Kako je i sam osjetio tamnu stranu rata, bivši pravnik i pravobranilac onoga vremena, ostavio je u amanet svima kulinarski aforizam u kome, bez dlake na jeziku, sa pojačanom dozom papra, kaže: *Poštujem svaki sud u kojem se kuha – bosanski lonac!* Poštovanje i poštenje danas su na visokoj cijeni jer ih je sve manje i prijeti opasnost da odumru kako su odumrle sve socijalističke države iz kojih su preneseni u kapitalistička društva. *Poštenje se ne pokazuje nego dok dokazuje,* veli aforist i u prilog tome dodaje da... *I kriminalci propjevaju uz policijsko diriganje.* Ako ne vjerujete, raspitajte se kod onih koji su svoj pjevački talent otkrili tek onda kad su završili na kriminalističkom istraživanju u nekoj od brojnih policijskih postaja.

Premda je dugo vršio dužnost pasioniranog aforističara, Savo Ilić, vođen nekim primjerima iz naše bogate političke i državničke prakse, na kraju svog umirovljeničkog spisateljskog vijeka zapisao je jednu neostvarenu želju koja glasi: *Radio BiH u NATO paktu samo za otpremninu.* Tako su radili neki naši vrli dužnosnici. Ako ima onih koji bi tako unosan posao odbili, neka im je Bog na pomoći. I neka ih dobri nebeski anđeli u zemlji čuvaju.

ДАЈАНА ЛАЗАРЕВИЋ

НАУЧНА МОНОГРАФИЈА ПРОФ. ДР ИВАНА ЧАРОТЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Проф. др Иван ЧАРОТА: ВИДИЦИ ЈЕДНОГ БЕЛОРУСА – БЕЛОСРБИНА, превела с белоруског Дајана Лазаревић, Институт за политичке студије, Београд, 2023

У издању Института за политичке студије у Београду овог пролећа је изашла нова научна монографија: „Видици једног Белоруса – Белосрбина“ проф. др Ивана Чароте. Књига је преведена са белоруског језика и објављена у част јубиларног 70. рођендана чувеног белоруског слависте и србисте.

Књига је подељена на четири симболичне целине, које садрже по неколико научних чланака: Белоруска књижевна реч, Национална свест Белоруса, Белоруско-српски односи у историји, Српски филозофи верни Белорусији. Занимљиво је да након њих следе честитке српских пријатеља и сарадника проф. др Ивану Чароти поводом јубилеја, биографија аутора, као и албум са фотографијама који прати живот професора од студентских дана до данас.

Зашто је значајна ова књига? По мишљењу др Зорана Милошевића, тренутно в.д. директора Института за политичке студије у Београду, белоруска национална мисао је изузетно мало заступљена у српској политикологији, о њој се мало говори и мало зна, тако да је ова књига кључна у међусобном упознавању. С обзиром на то да је књига обухватила сва битна питања у погледу белоруске културе, националне свести, историјских и савремених односа, њен значај је велики у међусобном упознавању и проширивању односа између два брата народа која су често делила исту или врло сличну историјску судбину. Тек ће се у будућности показати прави потенцијал и значај ове књиге која ће бити од пресудног значаја стручњацима проучаваоцима веза између Белорусије и Србије.

О аутору који је 50 година свог живота посветио Србима и Србији, да ли је потребно додатно говорити или његова вишедеценијска жртва говори сама о себи? Скромни научник и професор Белоруског државног универзитета се никада не хвали и не истиче своје успехе и награде, а чињеница је да је носилац највиших државних и црквених награда Србије, Белорусије, Руске Федерације. Најновији у низу је Орден Свете Праведне Софије који је доделио проф. Чароти Белоруски егзархат Руске православне цркве 14. децембра 2022. године. Орден је уручио Митрополит Мински и Заславски Венијамин, Патријаршки егзарх све Белорусије.

Књига је одмах по изласку заинтересовала научну читалачку публику и дистрибуирана је у све крупније научне библиотеке. Презентована је и пред представником Амбасаде Р. Белорусије у Србији, саветником амбасадора Вадимом Михајловим 29. марта на

Институту за политичке студије. Књигу и своје погледе на белоруско-српске везе том приликом су представили др Зоран Милошевић и др Миша Стојадиновић.

Како се у Минску увек радо дочекују професори и стручњаци из Србије и обрнуто, очекују се и презентације ове књиге на научним конференцијама. Не сумњамо у успешност и позитиван утицај исте.

Напомена о аутору књига: Иван Алексејевич Чарота (рођен 16. септембра 1952. Године у селу Лишчики, Кобринског рејона, Брестке области, у Совјетској Белорусији) белоруски је слависта и србиста, књижевни критичар, историчар културе, преводилац, јавна личност, доктор филолошких наука. Иностранци је члан Српске академије наука и уметности (2009).

Своја научна интересовања Иван Алексејевич Чарота усмерио је првенствено на књижевности и културе словенских народа. Истражујући њихове генетске, типолошке и конкретне повезаности, постао је водећи југослависта Белорусије, високоауторитетни специјалиста у области компаративне књижевности и културологије, аутор око 600 научних радова.

Проф. др Иван Чарота је добитник бројних награда: Награда Републике Белорусије „За духовни препород“ (2003, 2019); Међународна награда имена К. Острошког (Пољска, 1999); Међународна награда имена Фјодора Достојевског (Србија, 2007); Награда Удружења књижевника Србије (2000); Награда часописа „Збиља / Reality“ (СРЈ, Београд, (2000, 2006); Међународна Православна књижевна награда „Богородица Тројеручица“ (српска фондација Иванке Милошевић – Чикаго, САД, 2011); Међународна књижевна награда Рада Драинца (Србија, 2014); Међународна награда Фондације Карић (Србија, 2014); Орден Преподобног Сергеја Радоњешког 3. степена (Руска православна црква, 2002); Комеморативна медаља Удружења словачких писаца (2003); Орден Светог Саве 3. степена (СПЦ, 2004); Златни знак Културно-просветне заједнице Србије (2008); Орден светитеља Кирила Туровског 2. степена (Белоруска православна црква, 2012); Сребрна медаља „За заслуге“ (Србија, 2014); Медаља Александра Пушкина (Руска Федерација, 2015), Орден Свете Софије Праведне (Белорусија, 2022).

ИВАНА ИЛИЋ КИШ

У КЉУЧУ РЕФЕРЕНТНОГ ПОЈМА „СУСРЕТИ“

Поводом двоброја часописа „Сусрети“, часописа за позориште, књижевност и културу, бр. 1-2, година V, 2022, Брчко

Средином прошлога века, педесетих и шездесетих година, интензивно су били покретани књижевни часописи (какав је, на пример, часопис за књижевну и умјетничку критику „Израз“, чији је покретач и главни уредник био Брчак Мидхат Бегих), али и театролошки часописи из свих југословенских позоришних центара и око којих су се окупљали водећи интелектуалци. Премда су неки часописи престали да излазе или су повремено, с мањим или већим прекидима, излазили па и покретани под другим називом, чињеница је да су остали поуздани подсетници на актуелности оног времена. Они су огледало културних, друштвених и уметничких гигања, а њихова вредност се потврђује доследном присутношћу у попису библиографија новијих студија и истраживачких радова из области друштвених и хуманистичких наука. Као аутентична потврда духа ранијих времена, часописи представљају и приређивачке подухвате од трајне вредности.

„Сусрети“ излазе пету годину заредом. Иако је часопис „млад“, могу се већ сад донети неки закључци: у култури се ради, ствара и гради, без обзира на време када се све око нас разграђивало, када су странице о културама са заједничких простора биле деташиране да би се стварале нове. Али, култура је попут дрвета које расте без обзира на то шта се догађа око нас, оно не поставља питања има ли смисла стварати и градити па онда ни одговор није компликован.

Према релативно једноставној формули од три основна елемента - креативности, знања и љубави према свом позиву, уредништво „Сусрета“ је приредило двоброј, јесење издање за 2022. годину, предвођени главним и одговорним уредником Јаковом Амиџићем, заједно са уваженим члановима редакције: Христом Бојчевим из Бугарске, др Мимом Драшковићем из Црне Горе, Миром Гавраном из Хрватске, др Славчом Ковилоским из Северне Македоније, уредником часописа мр Жарком Миленићем из БиХ / Русије, Предрагом Нешовићем из Србије, Матком Рагужом из Хрватске, др Небојшом Ромчевићем из Србије, Николом Шимићем Тонином из Хрватске, др Срђаном Вукадиновићем из БиХ, др Хасаном Захировићем из Чешке и Матјажом Зупанчичем из Словеније. Часопис је објављен у издању Владе Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.

Попут добрих часописа из поменутих „златних“ времена, ови „Сусрети“ су ослоњени на битан концепт, на класичне каријатиде: позориште, књижевност и културу. Та три стуба носе „Сусрете“, а

везивно ткиво им је савремен контекст, читаоцу понуђен у широком спектру садржаја који тематски кореспондира са словенским просторима, уметницима и временом, садашњим и прошлим, те је у том смислу приметан баланс између шездесет и осам жанровски разноврсних текстова. Поетиком савремених текстова гледа се у будућност, док друге прилоге одликују окренутост ка креативном и научном оживљавању прошлости. Свеукупно и у чврстој спреси, текстови отварају врата садашњег стваралаштва.

Поред формалне структуре „Сусрета“ (садржај, рубрике, наглашени наслови, графичка опрема „живим главама“, пагинација, ћирилично и латиничко писмо, језици српски, босански, хрватски, екавски и ијекавски изговор), читалац ће већ код првог прелиставања уочити цртеже (Љубинка Билић) андрићевских мостова који успостављају релације међу рубрикама Драма, Театар, Проза, Есеји, Путописи, Бајке, Поезија, Афоризми, Прикази и Чуvari брчанског духа. Они недвосмислено сугеришу да пред собом имамо часопис који ће открити своју вишеслојност у симболу спајања људи, повезивања градова и премошћавања природних граница и места на којима се сусрећемо, састајемо и пролазимо. Филозофију времена, моста, људи и реке Иво Андрић је овако дефинисао, јасно и опомињуће: „Не тече река, него вода, не пролази време него ми“. Истина је да време не можемо победити, али можемо да снажимо памћење о прошлости и актуелизујемо савремено стваралаштво, чијом ће се вредношћу моћи противречити будућности.

Уредништво је иновирало познате теме из области драмске књижевности, позоришне уметности у савременом контексту, фестивалских збивања и театарских сусрета разноврсним прилозима. Посветило се преводној књижевности и одабраним делима из увек интригантног Гогољевог опуса, као и радовима који су касније настали подутицајем овог руског писца, у пословичном маниру „ сви смо изашли из Гогољевог шињела“. На оригиналан начин је посвећена пажња славистичким везама у текстовима проф. др Ивана А. Чароте, као и прилозима поводом обележавања јубилеја овог познатог слависте. Ауторски радови, оригинална прозна и поетска дела оплемењила су овај број и то не само због праћења савременог сензибилитета и кретања у поезији и прози, него и због заступљености књижевно-научних врста, дакле путописа и есејистике. Ту су и прикази издања савремених књижевних стваралаца са јужнословенских простора и људи којих ћемо се сећати по њиховој поезији. Занимљива је ризница живота, духа и људи из Брчког, изврсном синтагмом названа „Чуvari брчанског духа“. Међу текстовима којима сам се поново вратила јесте и рецензија Мирјане Штефанички Антонић о поезији једне новосадске песникиње чије ми се име намах учинило познато. Помислила сам на гђу Романић (станујемо у истој згради, на истој адреси) и на то како је нисам срела још од пандемијске године, а камоли да сам знала да се бави поезијом. Срећна сам што сам је срела баш ту, на страницама „Сусрета“. На уму ми је једна лепа изјава Хорхеа Луиса Борхеса,

парафразираћу је, како му је увек било важније оно што је прочитао од оног што је он написао.

Овим својеврсним водичем на 474 стране доминирају културни и друштвени паралелизми и све рубрике су конвергентне по логици развојног лука у кључу референтног појма „сусрети“.

Преглед овог издања представља складан преплет ревитализоване традиције са промишљеном модерношћу и слику поетичког плурализма сачињену од прилога аутора млађе и старије генерације, али и одмерене интердисциплинарности која је обухватила различите уметности: театар, књижевност, културу, цртеже те часопис ваља мапирати и у времену и у простору.

SABAHUDIN HADŽIALIĆ

TAMO GDJE PRESTAJE SJEĆANJE

Ivan RAJOVIĆ: IZABRANE PESME, Poetikum, Beograd, 2020

Sustavno težeći razumijevanju vlastitih postupaka pred nama se razgoličuje čovjek u potrazi za pjesnikom, Ivan Rajović. Ono što razdire čovjeka, nadahnjuje pjesnike i *vice versa*. No, esencijalno pitanje je koliko interakcija dva, pa čak možda i tri bića u jednom proizvodi odgovarajuće nadanje, suštinskoj formi što slijedi.

Suočen sa mnoštvom varijacija muzike duše poetski usmjerene, u posljednje tri decenije pjesnik Rajović bludniči nad čovjekom Ivanom ne dozvoljavajući mu da se otrgne od njegove, čovječije, mesijanske uloge. Onoga trenutka kada to i ispije, čovjek suptilno, nenametljivo, podiže glas, težeći *creschendu* sopstvenih namjera, tražeći njega, pjesnika. Da.

U tom susretu nada ne postoji već samo mogućnost krika i onoga, sublimirajućeg *trećeg*, koji bi rado da se *otme* i svojim putem osrednjosti krene. Ta energija *trećeg* je upravo ono što ni pjesnik ni čovjek Rajović ne žele. Društveno zlo osrednjosti nametnuto osobnostima ovakvih pjesnika, živjeviši u gradovima *na kraju svijeta* i ne mireći se sa namijenjenom sudbinom.

Nerijetko pjesnik nadvlada čovjeka onomatopejama, persiflažama dok mu čovjek bolnom, životnom, satirom činjenja uzvraća.

Poetika pjesnika nije sama sebi svrhom već upravo, i bolno, drugačije – poetika mesijanstva kao poruka usmjerena održivosti nacija.

Angažirani umjetnik nije nacionalni umjetnik, on je umjetnik nacija.

Upravo se u njegovom odjeku može itekako vidjeti otklon od mogućće zaraze duha sa *njihovim bogom*, bogom privilegovano i podobno odbačenih dok, čak i kada nevjerovanje postavlja na pijadestal razuma, anarhistično *ne vjerujući ni u šta...*

Upravo taj njegov vapaj u prijelazu iz jednog stoljeća u drugo, vjekovno težeći razumijevanju suštine poimanja svijesti da ljudskost mora biti iznad svega ostalog, uobličava razočarenje upravo prema onima kojima se i obraća pjesnik. Ljudima. Ovdje se ne radi o konkretnim ljudima, o onima koji se mogu samo locirati na jednom prostoru i vremenu, već upravo o onim istim koji su svojevremeno i *onoga* koji je želio dobro svima i svugdje, prije dvadeset i jednog vijeka/stoljeća, upravo, oni...utbili. Sa zadovoljstvom.

Dok ubijaju čovjeka u njemu, pjesnik Rajović, iako umoran od toga da *vjetrenjače ima u malom prstu dok opipava kosti vjetrenjača* glasno zri poetikom brutalnih usmjerenja. Ka čovjeku.

Contradictio in adiecto kod pjesnika je upravo čovjek. U susretu sa (a) teističkim okruženjem onih koji se prilagođavaju prostoru i vremenu kao vjetrenjače prema vjetru, sumnjivo se osvrćući i nevjerom se obogaćujući, upravo čovjek Rajović postaje veći vjernik od novovjekovnih pravедnika ovdašnjih jer od *komunista samo gori mogu biti...bivši komunisti*.

Njegova vjera usmjerena čovjeku u njemu rađa Diogena koji podsmješljivo hodi na dasci dok valovi sudbine pod njim krikom traže njegovu krv. Jer je drugačiji. Osiono drugačiji.

Rastuća sudbina njegove poetike u trideset godina *creatia poetica* čini isprepletenost *Jean Paul-Sartra* i *Emanuela Kanta* u jednom. U čemu? Istini, naravno, jer dok Sartre navodi kako *Ništa jest praznina bitka, pad onoga u-sebi prema sebi po čemu se stvara ono-za-sebe* dotle Kant naglašava kako je *čovjek slobodan samo onda kada služi istini*. Glasno se smijući okruženju koje privilegovano nipodaštava čovjeka Ivana, pjesnik pitko razaznaje sopstvene boli. Ne prezajući da u neprestanoj borbi protiv *ništa* teži upravo...*istini*.

Migel del Servantes je i kreirao lik *Don Kihota* na naivnosti, dobrohotnosti ali i ludilu u pojedincu koje stvara svijet ovdašnji. Ivan, čovjek, autobiografski kreira lik pjesnika Rajovića na lukavstvu, licemjerstvu i izopačenosti mase koja je imanentna svijetu ovdašnjem. I to mu daje snagu da izdrži u neprestanoj *borbi sa svijetom u sebi zbog sebe u tom svijetu*. Ne želeći ni jednoga trenutka prestati misliti o sebi, po sebi i za sebe, on misli o...nama.

Poetika snage uma stameno ruši sudbinu zla:

MITING

*Pod tabanima osećam da se sprema
miting pred barikadama desetkovanih
buditelnika. Kosturi u alejama u polenov
prah su pretvoreni. Na posteljama od
paperjastih stidnica svetice u delirijumu
kliču svojim mahunastim jezicima fosforne
nihilizme. Tačno u podne iskrivljene
kazaljke padaju sa mojih trepavica na
ispružene dečje šake. Miris spžene kože
lepi mi se za oči u kojima sakati satovi
tupo otkucavaju već minulo vreme. Nevinašce,
ti si remek-delo prevrata. O, kad bi znalo
kako se tope vremeplovi u vodokocima!
Kako mraz u zglobovima čovekolikih
darodavaca pravde zaslepljuje zlo oko
vekovnog ćutanja šiblja niklog na poprištu
pohlepe. Ukloniti ga! Zatrovati! Ili se vratiti
u utrobu kamile ostavljene pred predvorjem
pustinje ljudske radosti, koju bi trebalo
prepešačiti s nadom da večito trajanje
još jedino u svesti maloumnih ima
nekakvu moć. Loš znak koji se tada javi,
u saglasju sa truljenjem viših ciljeva,
predskazuje nemoć dostizanja svetosti,
dostupne samo razbuktalim umovima, omeđenim
naslagama sopstvene praznine. U kolotečini
života zakon sile i tuposti olajava
neukost postiđenih pred marljivim časovničarima.*

U jednoj pjesmi refleksija civilizacije opetovanih nadanja, padanja i uzdizanja...čovječanstva. Kao da pred sobom imamo *Gerniku*¹ i *Krik*² dok *Bulgakov*³ sa *Kišem*⁴ odgovore sabire težeći smiraju vlastitih duša.

Ostavimo na trenutak čovjeka Ivana i krenimo valovima pjesničkih nakanana. Prozna poetika ovoga autora ni u kom slučaju nije *parnasovska* jer svojom *subjektivnošću* i povremeno *romantičarkoj osjećajnosti* daje mogućnost susreta *epike i lirike* u poetici ovog razuzdanog autora.

Razuzdanog? Naravno, jer snaga njegove epike je upravo u lirici odsjaja mogućih otriježnjenja sa ciljem traženja suštine činjenja. U formi življenja. Kako pjesnika. Tako i čovjeka. Ivana Rajovića. U susretu sa *nemirom* dok...

„...Bosonog gluvari na skverovima
i gricka brčiće, kao ološ,
do povraćanja
sebe samoga
u meni tražeći uzaludno.“

Inspirativna slagalica unutar čudnih nagovještaja. Visoko na izgrađenom gnijezdu sunovrata razuma, sjedi umni čovjek koji vabi....moli čitanje Ivana Rajovića. Najmanje zbog njega. Više zbog nas. Nadajućih. Čitalaca. Ipak, suština poetike ovoga autora je u prijemčivosti manirizma skalama rječitosti. Sa nama je onaj koji uči. Sve one koji ga čitaju.

A čemu učiti, uopšte?

Da bi prenaplašenost surovosti postala potisnuta blamaža uvjerljive jasnoće. Jasnoće zašivene u nozdrvama životinjskih namjera, ali ljudskih izvršenja. Nadasve. U tome i jeste razlika između pjesnika i PJESNIKA. On svakako pripada ovim drugim. I dalje usmjeren, naravno, čovjeku. Iznad svega.

---

1 Pablo Picasso

2 Edward Munch

3 Mihail Bulgakov

4 Danilo Kiš

ДУШАНКА НОВАКОВИЋ

ЈЕЗИК СЕ НЕ МОЖЕ КУПИТИ

Јованка Стојчиновић Николић: Сунце под језиком, Српска књижевна задруга, Београд, 2021

Јованка Стојчиновић Николић својом пјесничком збирком *Сунце под језиком* заслужено се нашла у издавачкој едицији Српске књижевне задруге. Пјесникиња из Добоја и запажени културни дјелатник, својим дјелом; седамнаест објављених књига поезије, књигом приказа, огледа и рецензија и књигом прича, препознатљива је српска пјесникиња без локалног предзнака. Члан је, од 2019. године Академије словенске књижевности и уметности са сједиштем у Варни (Бугарска).

Сунце под језиком је књига пјесама пјесникиње која је одавно доказала свој пјеснички таленат, и потпуну пјесничку зрелост. Свака пјесма, сваки стих је израз дубоког доживљаја живота, одњегована и избрушена смиреним и префињеним осјећањем. Састоји се од четири цјелине: *Насукани на спрудове (Између земље и свемира)*, *Калемљење сунца (Освјетљења)*, *Као из дубине (Понављање призора)* и *С друге стране свијета*.

Метафора „ сунце под језиком“, већ насловом наговјештава суштину крвотока ове пјесничке збирке чиме је Његово величанство - језик одбранило своју улогу у поезији, да пулсира стањем пјесникињине душе. Ауторка препознаје све мијене живота, његово извориште, токове, чак и оно онострано. Осјећа моћ језика и даје му могућност да сам истка поетску причу о животу који нам је дат да га препознамо, ако можемо, а она може. „Ткај гушће, не ткаш сито“, присјећао се и Андрић неке старе тетке када је тражио праву ријеч за своју реченицу, а Јованка Стојчиновић Николић живећи у сјећању на оно што јој претходи, спушта своја чула до дубина свог поријекла, до ширина свог пјесничког завичаја претачући их у своје биће.

Тематски, ову збирку мотивише љубав која је у свему; у односу према родитељима, према умјетности и култури, према свему обичном и необичном, љубав са изразито мисаоним предзнаком. Љубав у поезији Јованке Стојчиновић Николић живи и траје, мијења облике као и сам живот али у коначници остаје иста и осмишљава постојање.

Прва цјелина књиге, *Насукани на спрудове (Између земље и свемира)*, љубавна је и по дефиницији. Зрела љубав између двоје које је живот ујединио у сличност, мијења облике али не и суштину. Нису јој потребне велике ријечи, видљива је у обичном и свакодневном, „папучама поред кревета“, „пеглању кошуље“, путовањима и посматрањима, па и жалом за недоживљеним љепотама. Љубав је и у другим цјелинама књиге и препознаје се у стваралачком искуству које језику даје слободу да сам гради упечатљиве пјесничке слике.

Насукани на спрудове (Између земље и свемира), први циклус у књизи *Сунце под језиком*, искуствено биљежи наслаге живота од којих се ломи тијело а душа покушава да се вине у висине, у свемир. Ту је све: и љубав и радост виђеног и доживљеног и наслагано знање и осјећање припадности али и болест и жал за невиђеним и недоживљеним. Свјетлост ипак, доминира, „љубав је зрнце свјетла“. Љубав као есенција живота, у свему као „први предзнаци како настаје мали свијет у очима“. Огледало као друго ја, често је присутно као мотив, опомена и отрежњење.

„Пробдјели смо тако године неопажено / Огледало и ја / Живи свједок из којег никуд мрднула нисам / А вијести пристижу / Мимо нас“ („Као поља ражи“).

Други циклус, *Калемљење сунца (Освјетљења)*, посвећен је сјенима родитеља. Прва пјесма у поднаслову алудира на Шантићево Претпразничко вече, како се и зове. Нарацијом улази у породични дом међу драге ликове који су отишли а који се увијек враћају, па су ту са свим запамћеним бојама, мирисима, препознатљивим реакцијама... Сlike су живе, опипљиве, као да се ништа није промијенило. Мајка „Свемирска ријека“, „Отац“ „с тајанственим дуборезом чела“ према коме дјеца подешавају свој израз, су инспирација и одређење. Ако познајемо досадашњу поезију Јованке Стојчиновић Николић, чини се да је у овој збирци садржана њена поетика. Своју пјесничку енергију упила је из своје Стојчиновине, из породице и културног наслеђа. И осјећај за језик ауторка дугује свијести да је саздана од свега чему припада. Осјећај припадности пјесникињи пружа могућност да помјери границе и да се успне до свемирских висина. Тако пјесникиња оживљава тренутке „чекајући свјетлост која се враћа са звјезданог неба“.

Трећи циклус, *Као из дубине (Понављање призора)*, биљежи упечатљиве слике из живота које су оставиле трајно сјећање на катастрофалну поплаву из 2014. године у Добоју. Страх и немир промијенили су живот једног града а пјесникињу инспирисали да стихом овјековјечи своју емоцију. Као заљубљеник у умјетност и културу, не заборавља да преточи у пјесму ни важне културне догађаје као што су изложбе, ликовне колоније у родном граду, околини и другдје.

С друге стране свијета, (четврти циклус), у знаку је „шездесет пет плус“, и врхунац је властите али и опште филозофије живота. Искуство претходних, уткива се у пјесничку мисао садашњих и будућих дана. Пјесникињу води кроз цијелу збирку Јунгова мисао да „ништа није случајно“. Лирски субјект и у болници гдје је страх свеприсутан, призива свјетлост.

„Упркос свима који нехотично утичу / На овај дан / Настављам да улазим у простор свог унутрашњег бића / У којем љескају неистражени извори / И тајновити гласови као моји Мали аперитив(и) / Из дјетињства“ („Упркос свима и корони“). Страх је унутрашња ноћ за пјесникињу. Постаје видљив и чујан у несаници. „Спава само скинута одјећа“.

Од ријечи и с ријечима живи све од чега је саткано пјесничко биће, као да је само из себе и за себе. „Пустила сам ријечи као клупко / Низ степенице / Којима свакодневно силазим и враћам се... „Само оне Ријечи које су са мношћом издржале / Сву ту ноћну мору / Јављају ми / Да се чувају попут зјенице ока / И да једна другу спасавају“ („Одлазак – Ријечи“).

Метафоричност и уопште, стилска обојеност учинила је пјеснички израз ове збирке до те мјере пластичним да читаоцу нуди пјесничко искуство као да је његово лично. Зрелост и наталожено искуство неминовно уноси и осјећај бола због губитака и пролазности, али пјесникиња не пада у резигнацију већ се узноси до свемирске свјетлости која и доминира у проналажењу равнотеже пред изазовима живота.

Сунце под језиком, седамнаеста књига поезије Јованке Стојчиновић Николић, улила се у савремену српску поезију као нови рукавац оригиналног стила.

ŽARKO MILENIĆ

PRIČE O ZATOČENICIMA ŽIVOTA Nikola ŠIMIĆ TONIN: *Krletka života*, Hrvatsko književno društvo, Ogranak Zadar, 2022.

Vrlo kratke priče u ovoj zbirci imaju na engleskom jeziku odrednicu „short short story“. Osamdesetih godina je u Hrvatskoj ta forma doživjela procvat te se nakon hrvatskih borgesovaca zalagalo da se uvede termin hrvatski harmsovcu (po utjecajnom ruskom avangardnom piscu Daniilu Harmsu) ali to nije zaživjelo.

Danas su rijetke knjige u Hrvatskoj i Regionu s takvim prozama kao što su uopće rijetke knjige bilo kakvih priča. Roman je odavno odnio prevagu no zaboravljamo da su neki od najvećih svjetskih pisaca zapravo dali ono najbolje upravo u kratkim pričama, da spomenemo samo Čehova, Kafku i Borgesa.

Ova zbirka ima sjajno pogođen naslov „Krletka života“ a tako se naziva i njezin prvi dio i u njemu istoimena, možemo slobodno reći – antologijska, humoristična priča o šest kanarinaca u krletki koji se ponašaju tipično ljudski, onako kako se tipično ponašaju ljudi u skupini, odnosno društvu, zatočeni u životnoj, odnosno društvenoj, krletki. Slično se ponašaju i ostali likovi u tom ciklusu kao i u cijeloj zbirci.

Za priče u prvom dijelu ove zbirke Nikola Šimić Tonin je nadahnuće našao u novinskim tekstovima. To ni ne čudi jer je riječ o književniku koji se postojano bavi i novinarstvom. A iz novina uglavnom možemo saznati za ono loše što se u nas i u svijetu zbiva dok se tekstovi o onom dobrom rijetko objavljuju. Tako u „Istinitoj priči“ saznajemo za povratničku priču Drage Prijateljica koji se nakon dugo godina iz Francuske htio vratiti u Hrvatsku i tamo naišao na niz nerješivih problema. Priča započinje rečenicom koja bi mogla stajati i na njezinom kraju:

Upoznao sam Hrvatsku kakvu ni u najgorem snu nisam očekivao.

Ova je priča znakovita naslova i po njoj bi se mogao nazvati cijeli prvi dio ove zbirke.

O problemima koji nikako da se riješe, ovaj put obiteljskih i rodbinskih riječ je u priči „EM.“.

U priči „Inkasator“ ispao je problem s plaćanjem televizijske pretplate koju novi stanar odbija platiti jer je televizor registriran na vlasnika kuće koji je izbjegao.

O problemima s televizorom riječ je u priči „TV“ u kojoj vlasnik ima problema uhvatiti signal te ide „skakućući s brda na brdo ko divojarac, s tim televizorom na leđima, i antenom u ruci, *štokrlom predase...“.*

Kao u priči o povratniku i glavni junak priče „Čaplje noću (ne) lete“ ima problema sa svojim obrtom, odnosno uzgojem riba u ribnjaku s kojima nikako da ostvari planiranu dobit.

Priča „Odvjetnica X“ započinje rečenicom: „U jednoj nama susjednoj i prijateljskoj zemlji, zgrožen, pročitah u dnevnim novinama „ X “, članak koji me ostavi bez daha, i na koji ne mogah ne reagirati kao da se nije ni dogodio, šutke prijeći preko svega, dajući svojom šutnjom vjetra u krila,

tim i takvima.“ Riječ je o problemima iz odvjetničke prakse proizašlih iz prijatni smrću glavnoj junakinji ove priče-zavrzlamе.

Zanimljiva je i priča „Slučaj“ o neobičnoj situaciji između dvojice prijatelja od kojih jedna ima pet kćeri a drugi pet sinova.

Većina ovih priča obiluje humorom, što je vidljivo već iz naslova jedne od njih: „Umro burek na Bašćaršiji“, napisane u formi humoreske. Humorom su protkane i prethodne spomenute priče makar ne imale sretan svršetak.

Radnja većine ovih priča događa se u Hrvatskoj, nekih u Bosni a priča „SMS poruke i pismo“ govori o sudbini jednog Emka Sivre iz Crne Gore. Prema njezinom sadržaju najaktualnije se doima priča „Velečasni“ koja započinje napomenom:

Prema istinitome događaju koji se i dalje događa.

A potom slijedi ovo:

„Zadarski list je već pisao o neprimjerenom ponašanju i problemima s ovisnosti o alkoholu svećenika A. J. S. iz župe Pohođenja Blažene Djevice Marije s otoka Molata.“

Vidno je što je ta priča napisana ne tako davno. Naime u njoj stoji i ovo: „U svojoj litaniji dotaknuo se i aktualne situacije sa pandemijom koronavirusa.“

U ovom dijelu zbirke izdvaja se izvrsna priča „Crvenrepka“ koja se i po formi i sadržaju izdvaja od drugih. Njezin podnaslov glasi:

Iz sasvim slučajno pronađenoga dnevnika G. B. – Iz dnevnika osamljenoga Ova me je priča podsjetila na Gogoljevu priču „Iz dnevnika jednog luđaka“ ali je, za razliku od Gogoljeve, znatno kraća. Neki drugi pisac bi s tim motivom napisao cijeli roman ali je Nikola Šimić Tonin odlučio pisati sažeto povodeći se za Čehovovom teozom da je kratkoća „sestra pameti“.

Drugi dio ove zbirke priča nosi naslov „Vesla dana u plaveti neba“. Naslov toga dijela je uzet prema rečenici iz priče „Turisti“:

„U haljini od mora, u čudu, i sunce pusti u zaveslaju vesla dana, u plavet neba.“ Ova rečenica i priča znakoviti su za cijeli dio zbirke. Priče u njoj su napisane poetskim stilom, a radnja im se odigrava u primorskim mjestima, uglavnom na hrvatskim otocima. Tako se događaji opisani u spomenutoj priči „Turisti“ odigravaju na otoku Lastovu kao i oni u priči „Galeb i jorgovan“ koja je čak napisana lastovskim dijalektom. Priča „Recept“ napisana je na dijalektu otoka Komiže.

Izvrsna je priča „Čovik je ka' spužva“ o ronionicima s otoka Krapnja. Taj otok je zaslužio da o njemu Nikola Šimić Tonin napiše još jednu priču – „Krapanj“. Ovo ni ne čudi jer autor živi u Zadru i vidi se kako izvrsno poznaje okolna mjesta hrvatske jadranske obale.

U priči „Kamenom ubio morskog psa“ riječ o neobičnom događaju na otoku Kaprije za koji je autor, kao i za priče u prvom dijelu, našao nadahnuće u jednoj vijesti iz novina.

To se može reći i za priču „Mali oglasi“ o nesporazumu vezanom za oglas jednog stanovnika iz primorskog mjesta Filip Jakov. Ova je priča jedina u ovom dijelu zbirke protkana humorom.

Ostaje na pozdraviti izlazak još jedne knjige plodnog i svestranog hrvatskog književnika Nikole Šimića Tonina.

SEAD HUSIĆ

POETIKA ČUTANJA

Kemal MUSIĆ: DAN POSLIJE, Nova knjiga, Podgorica, 2022

Nova zbirka kratkih priča Kemala Musića naslovljena *Dan poslije* sastoji od četrnaest priča raspoređenih u četiri poglavlja: „Ulazak u život“, „Ćutanja prva“, „Ćutanja druga“ i „Izlazak iz života“. Ove nove priče u poetičkom smislu donose određeni novitet te na taj način autora pozicioniraju u crnogorskoj književnoj praksi, a u zadnje vrijeme i u bosanskohercegovačkoj, kao pisca koji propituje granice vlastite poetike. Naravno da u prethodnim romanima i knjigama kratkih priča naići ćemo na određene autopoeitičke iskaze bez kojih Musićeva proza nije moguća, ali ključno mjesto razlike, kada govorimo o pričama iz ove knjige, jeste poetika ćutanja koja se ovdje u po-etičkom smislu uspostavlja kao potencijal više, odnosno kao „stilsko rješenje“ kojim se propituje svaka vrsta umreženosti i zatečenosti svijetom.

Musić knjigu otvara na, može se reći, neobičan način, budući da otpočinje svoj ulazak u život preko učitelja Dragoljuba, koji je svoje đake učio mnogim stvarima: učio ih je kada treba šutjeti, a kada treba govoriti. U logičkom poretku stvari jasno je da se preko roditelja ulazi u život, ali ovdje, nimalo slučajno, ulazak u život znači ulazak u jezik, kojim bi trebalo ovladati u svakom smislu, a to se najbolje „uči“ u školi, budući da je učitelj društvena kategorija, a u našim društvima često je „posljedica“ nekih drugih odnosa i normi – nikako pedagoških. Oni koji ne ovladaju jezikom često će biti markirani na najgrublji način, a to jako dobro zna učitelj Dragoljub, koji je suptilnim i muzičkim odnosom svoje đake učio životu. Prva priča „To naš učitelj svira violinu“ ovu knjigu smješta u kontekst koji je duboko umrežen kolektivnim normama i pravilima; često su likovi Kemala Musića zatečeni svijetom i porodičnim lomovima koji im, na koncu, određuju život. Izmještenost iz „svijeta“, shvaćenog u najširem kontekstu, gotovo je nemoguće te se u ovim pričama ta vrsta izmještenosti nadomještava ćutanjem koje je produžetak agonije kroz koju likovi prolaze.

Najveći broj likova u ovim pričama markirani su ćutanjem kao nezabilaznom kategorijom, te se takva njihova pozicija može razumijevati u kontekstu ličnog nesporazuma sa svijetom i njihovim odnosom prema toj zatečenosti u kojoj „aktivno“ učestvuju. Na tom tragu od posebna su značaja ćutanja koja bismo mogli definisati porodičnim, koja pokazuju tamnu porodičnu stranu, obično naslijeđenu i određenu kolektivnim praksama. Na tom tragu Musić počinje od motiva oca koji se ovdje dvojako realizira: očeva potreba da s konjem vrancom ima poseban odnos, pun ljubavi i razumijevanja, dovodi ga do stanja ludila u trenutku kada je „vjetar poveo“, govorimo li Musićevim jezikom, „očevog vranca nekud“, te markira ćutanje čija se posljedica može pretpostaviti: ne pristajući na život bez konja – skončava te, kako nas pripovjedač uvjerava, proizvodi onu vrstu ćutanja u kojem zanijemi i čovjek, i kamenje, i bilje, i brda.

S druge strane, majčino ćutanje posljedica je i patrijarhalnih odnosa, ali i tragedije koja u ovoj priči proizvodi dvostruku bol i agoniju. Majčin

otac biva ubijen od partizana, a majka dolazi / udaje se u kuću koja je partizanska, u kojoj se nalazi „orden sa crvenom petokrakom zvijezdom“. Zapravo, majčino ćutanje određeno je njezinom pozicijom u društvu – siročće kao marginalna kategorija i opet, u partizanskoj kući, njezino je ćutanje određeno činjenicom da ne želi otvarati stare rane, da svoju bol i sjećanje na oca nosi u sebi, želeći tako izgraditi vlastitu porodicu. Majčin odnos prema svijetu koliko god je posljedica vlastite tragedije, također je određen patrijarhalnim obrascima koji podrazumijevaju da majka, kao takva, ima razumijevanje za sve druge, izuzev za sebe.

Nimalo vedru sudbinu u ovim pričama nemaju ni brat, ni sestra (naime, autor priče u prvom dijelu imenuje porodičnim članovima). Oboje su određeni gubitkom vlastitog poroda; brat je začutao usljed učestalih gubitaka djece, a sestra se okamenila, osjećajući praznu utrobu, koja je „nastala“ usljed gubitka djeteta. Zapravo, ovakvo traumatično iskustvo za posljedicu je imalo bratovo „nesnalaženje“ u svijetu koje je za njega čas fiksija, čas faksija, tj. sve vrijeme su mu pred očima njegova djeca za kojom on žudi i, na koncu, smiješeći im se pridružuje. Na tragu smrti itekako je zanimljiva priča „Smrt“ koja tematizira kategoriju smrti, tj. odnos živih prema onoj kući u kojoj se smrt zadesila. Zapravo, smrt se ovdje ne tematizira samo kao činjenica nego i „događaj“ koji proizvodi ćutanje svih drugih koji su čuli za smrtni slučaj u komšiluku. U trenutku kada „u selu je mejt“ svi začute izuzev „motorne šege“, kojom se, doslovno, zarezuje smrt, odnosno pravi smrtni pokrov. Ovom pričom autor duboko zasijeca u jedan sloj tradicije koji danas postaje suvišan, koji je izgubio onu vrstu „svetosti“ koju je nekad imao, jer smrt i sve ono što se pod tim podrazumijeva imalo je nekada ranije potpuno drukčiji „status“ u društvu.

Sve ove priče, tj. ćutanja, koja možemo definisati kao porodična, duboko su određena ličnim lomovima i omeđena zavičajem u najširem smislu. Niko, izuzev sina koji ima krila, kako je naznačeno u priči, nije u poziciji da bude izmješten izvan naslijeđenog konteksta. „Krila“ su priča specifična po tome što se duboko naslanjaju na jednu drugu, u kontekstu usmenog pričanja, tradiciju – krila su namijenjena vilama koje su tako sve vrijeme na granici, figurativno kazano, teksta, odnosno sin sve vrijeme „egzistira“ na kućnom pragu, a majka, duboku razumijevajući tradiciju, zanijemi pred tom nelagodom.

Ukoliko je prvi dio ove knjige obilježen ličnim tragedijama, traumama i ćutanjima, u drugom se dijelu Kemal Musić poigrava sa nekim (kolektivnim) obrascima ili normama poput jezika ili jajeta – jezik kao lingvistička činjenica duboko postaje politička, a jaje, budeći interes znatiželjnih, postaje mjesto na kojem se prelamaju strah i fantazmagorija. U tom smislu nije nimalo slučajna, budući da je priča „Jezik“ duboko obilježena političkim „nesporazumima“ na ovim našim prostorima, relacija s Ivom Andrić, jer i on, duboko uronjen u dnevno-politički narativ, postaje sve drugo izuzev književna činjenica. Naime, mjesto nesporazuma u priči „Jezik“ je imenovanje jezika gdje „pripovjedač“, rečeno jezikom svakodnevnice, muku muči s predsjednikom Odbora za izgradnju kanalizacione mreže jer se oni tobože ne razumiju; ako se i razumiju, onda je to nedovoljno da se „dogovore“ oko imenovanja jezika. Predsjednik zapravo misli onako kako je „naučen“

– za njega je jezik, kako je uvjerljiv pripovjedač, statistika, politička stvar, kompenzacija za priključak, a nikako lingvistička činjenica koja ne bi trebala biti politički instrument za markiranje društvenog i svakog drugog prostora. Ali, jeste, i to na onaj najgrublji način – svi oni koji ne govore predsjednikovim jezikom, tj. ne imenuju jezik onako kako on „smatra“ da trebaju, osuđeni su na ćutanje, odnosno ukidanjem vlastitog jezika, ukida se pravo i na glas i na život.

Da strah često zna biti bezazlen, dovoljno je da pročitamo „Jaje“, priču u kojoj Kemal Musić pokazuje umijeće da preko, na kraju se ispostavlja, beznačajnog jajeta, duboko zaroni u tradiciju naroda kojem pripada, tj. onom dijelu koji je i danas tema o kojoj se ne govori, pred kojom se začuti. Strah od džina, sihira i slično ovdje se pokazuje snažnim i dramatičnim u mjeri u kojoj se porodica, u čijem je dvorištu pronađeno jaje, uplaši za vlastitu sudbinu. Na tragu ovoga od posebnog je značaja taj „antropološki“ metod preko kojeg imamo uvida u jedan sloj tradicije u kojem se ogleda nenaučna, ali često alternativna metoda liječenja psihičkih bolesti. Zapravo, onako kako je počela tako i završava ova priča – jaje koje izaziva strah i ćutanje, također, postaje mjesto na kojem komšiluk dizdarevićevski odgoneta sudbinu jajeta na način kako se u tamo nekoj bosanskoj kafani odgonetala sudbina tamo nekog bezazlenog skakavca.

Propitujući lične i kolektivne drame i ćutanja, Kemal Musić ovom knjigom dekonstruira određeni zavičajni prostor, odnosno ne pristaje na uobičajena tumačenja pa tako i na ona ćutanja koja se dešavaju u savremenoj književnoj produkciji. Parodiranje pisca i književne scene ovoj knjizi daje potencijal više, zapravo, onu intenciju da se ovim pričama vratimo bez obzira na svaku vrstu nesporazuma koji bismo, eventualno, mogli imati nakon dočitavanja, kao što je u priči „Dan poslije“. Zadnja priča, kojom je naslovljena ova knjiga, sublimira prethodna ćutanja te motive koji se preklapaju na mnogim mjestima, što otvara sasvim dovoljno prostora da se ova knjiga, uslovno rečeno, nametne i kao roman, na neki svoj unutarnji način, o književnom postupku – o banalnim i traumatičnim, muzičkim i prirodnim, mitskim i fantazmagoričnim, običnim i društvenim slojevima kulturne prošlosti koji se ogledaju u ovim pričama.

МИРЈАНА БАПО

ОД ПЕРИГРАМА ДО САТИРИЧНЕ ПРИЧЕ

Димитар ВИЛАЗОРСКИ: ДОЛАЗИ ЗИМА, Међународни центар за славјанску просвету – Међународни славјански факултет „Г. Р. Державин“, Свети Николе, С. Македонија, 2022

Наши, балкански, простори одувек су били захвална литерарна „дестинација“ писаца, сатиричара и избаштинили многе афористичаре и приповедаче овога жанра. Колико је ово инспиративно тло за рађање нових аутора показују свакодневна нова имена, нове форме којима се поигравају и, на радост читалачке публике, увек нуде нешто до тада невиђено. Што је још занимљивије, добар афоризам често превазилази дефинисан формат, оквире које ова књижевна врста канонизује и претвара се у сасвим нову форму која је, као хаику поезија, заокружена уводом – разрадом и поентом.

Ту форму нам је 2019. „открио“ писац Перица Јокић књигом „Периграми“ и понудио читалачкој публици афоризме у другом руху. Овде је реч о новом жанру који најкраћим изразом, једном реченицом, заокружује нарацију, а чува сатиричну – метафоричну поруку и тиме не одступа од афоризма као форме.

У овом приказу само сам дотакла Перицу Јокића и његове периграме, мада се књига о којој говорим и не може сагледати одвојено – без овога увода. Писац Димитар Вилазорски, инспирисан овом новом формом и књигом поменутог аутора, решио је да се даље поигра сатиричним изразом и да то наративно што је у „Периграмима“ дато развије у причу. Кренуо је од периграма: „Долазећи на посао, чувар затвора направио корак више и нашао се иза решетака.“ То ће Вилазорском послужити као увод у сатиричну причу о нашој балканској заточености која је у исто време и лудница и нека врста покретне „Проклете авлије“ где смо сви заточеници.

Поменућу Андрићев роман због питања – ко су ти грешни, ко невини у систему где је морал и неморал изједначен јер мерила не постоје. Не постоје закони који их препознају. Отуда су јунаци стереотипни, преузети са свих маргина друштва, и њихов грех је, често, наш колективни грех. Као у „Паклу“ Дантеове „Божанствене комедије“ хронолошки су измешани. Додуше, у овом покретном затвору нећемо, као код Дантеа, срести актуелног Папу, али хоћемо Адама и Еву, Диогена, Питагору, Ану Карењину и Пушкина као симболе страсти и одбране части која мора да се „плати“.

Необичном стилском и језичком конструкцијом аутор нам више пута понавља имена својих јунака који су заточеници друштва које је само на измаку јер му прети катаклизма – само ће себе уништити. Уништиће нас: неспособност да извршавамо обавезе за које смо

плаћени, неморалност, отуђеност од породице, склоност криминалу... Многи од тих ликова давно су своје грехове „одужили“, више и нису на покретној траци – „у аутобусу“ који их држи на окупу и, мада су „криминалци“ спасава од „зиме која долази“ и коначног краја.

Управник затвора је сам заточеник, као и Андрићев Карађоз у „Проклетој авлији“. Од Карађоза, окрутног и безосећајног чувара, претвара се у Домановићевог слепог „Вођу“ који те заточенике, казном одабране, попут Мојсија треба да изведе из ропства и доведе их у „Обећану земљу“. Као и јунаци Домановићеве сатире, половина путника тога „воза без дневног реда“ страда на путу и у „Обећану земљу“ никада неће стићи.

„ДОЛАЗИ ЗИМА“, сатирична проза Вилазорског је колективни портрет нашег Балканског простора где је све извитоперено јер су праве вредности на маргини, а криминал се решава у оквиру плаћеног судства које ситне криминалце проглашава крупним и морају да „плаћају“ цех уместо оних недодирљивих.

Много је у овој сатирично-ангажованој књизи алегије, везано за наше друштвене проблеме. Ту је и амнезија, замрзнута свест, и савест, о проблемима које недужни испаштају. Ту је Круг Меше Селимовића јер се питање правде само покреће, а никада не решава, и све се своди на враћање на почетак.

Фабула је сведена на минимум и оно мало односи се на ликове и њихов грех. И ту су неки ликови, попут лавова, фиктивно затворени, а, у ствари, на слободи. Питање које се неминовно намеће је: да ли нам је цивилизација и дозволила право на слободу ако смо робови навика, заблуда, а све што је другачије од нашег погледа на свет сматрамо грешним-неисправним.

Зато је тај хумор у овој сатиричној прози, која се стилски дотиче драме апсурда, у функцији лекције коју морамо да научимо – да се одрекнемо баналног и да се више бавимо виталним проблемима које занемарујемо бавећи се маргиналним стварима.

Вилазорски нам својом новом књигом поручује да се манемо „Сизифовог посла“ јер ће се камен вратити чим престанемо да га гурамо узбрдо, али да није решење ни „седети у урету“ попут Диогена и да је живот много више него закони по Питагориној теореме.

Мада стварност и кроз ову прозу, а и опште гледано, не делује ведро, охрабрујуће јер увек се „нађе неко да поремети климу“, нова књига Вилазорског и те како одише хумором. Очито смо ми народ који се смехом лечи и увек нађемо излаз да потпуно не потонемо.

И да се вратим на везу Локића и његових „Периграма“ и ове сјајне прозе Вилазорског: Тамо где је први аутор својом бритком „причом“, сведеном на једну (афористичку) реченицу поставио први камен, други аутор је назидо „здање“ једне од најоригиналније сатиричне форме коју је добио овај простор и ово време.

ANISA PAŠIĆ

PRIČA O ŽELJI

Zehra HUBIJAR: MEDVJEDIĆ IZ IZLOGA, Malik Books, Sarajevo, 2021.

„Medvjedić iz izloga“ je naziv dječije knjige, tačnije slikovnice, koju je napisala Zehra Hubijar, a ilustrovala Ana Grigorjev. Knjiga je predviđena je za uzrast od tri godine pa naviše.

Zehra Hubijar je poznata profesorica i autorica brojnih školskih udžbenika, te voljena književnica. Autorica je knjiga za djecu, ali i za odrasle. Nažalost, njenu biografiju nećete uspjeti pronaći na internetu kao niti naučne tekstove o njenom književnom stvaralaštvu. Pitam se da li to govori o tome koliko su žene kao književnice zapostavljene u Bosni i Hercegovini ili pak više govori o tome koliko je zapostavljena dječija književnost, budući da je Hubijarka prvenstveno usmjerena ka mlađem uzrastu? Iskreno se nadam da je, ipak u pitanju nešto treće.

„Medvjedić iz izloga“ je knjiga koja nemoguće čini mogućim i potvrđuje da dječiji svijet nema granica. Zehra Hubijar piše uvodni dio namijenjen roditeljima i odgajateljima koji će djeci čitati i oživljavati svijet knjige. Ona želi da knjiga bude djetetov pravi i iskreni prijatelj s kojim će dijete provoditi jako mnogo svog vremena baš kao što je u knjizi medvjedić dječakov prijatelj. Zato se za medvjedića, baš kao i za knjigu vrijedi boriti.

Hubijarka stručno daje ideje čitateljima o čemu razgovarati sa djecom dok im se čita slikovnica. Dakle, o knjigama treba razgovarati, a ne samo ih čitati i truditi se da se što prije dođe do posljednje stranice knjige. Knjige treba analizirati, upoređivati sa stvarnim životom, otkrivati sva njihova skrivena značenja, isto kao što treba razgovarati o ilustracijama koje nečitачima (djeci koja još uvijek ne znaju značenja slova) daju smisao i otkrivaju skrivena značenja slova, olakšavaju razumijevanje pročitanoг i proširuju horizonte mašte. Zehra Hubijar napominje važnost vlastitog doživljaja života i osjećanja koja u čitaocima / slušaocima budi knjiga. Djeci je potrebno dati prostor i mogućnost za pričanje o sebi, a „Medvjedić iz izloga“ nudi mogućnost za podsticanje dječijeg govora, do odraslih je da slušaju. Autorica ukazuje i na bitnost slušanja, jer da bismo mogli pravilno razumjeti jedni druge, bitno je da prvo naučimo pažljivo slušati.

Hubijarka kroz svoje književno djelo na suptilan način objašnjava različite pojmove i približava ih mlađoj publici na njima svojstven način:

„...bile su od pliša. To je vrlo nježna tkanina. Kada samo dotakneš pravi pliш, odmah ti je toplo oko srca.“

„Ostala je samo kasa. To je metalna kutija za čuvanje novca.“

„Žurile su da ostvare normu. To se tako kaže za obavezu koju valja ispuniti u jednom danu, mjesecu ili godini.“

Prateći Hubijarkine upute u uvodnom dijelu i odrasli koji nemaju obrazovno-odgajateljskog iskustva odlično će pročitati i sa svojim slušaocima analizirati djelo, a samim tim otvoriti vrata mašte, znanja i sreće, jer dječije knjige nije dovoljno samo čitati i gledati, o dječijim knjigama je potrebno mnogo, mnogo pričati.

„- E, zašto li u tim ljudima nije ostalo ništa od djeteta i djetinjstva? Možda im niko nije pričao priče o dobru i zlu!? Kakva šteta!“ – reći će plišani medvjedić svom prijatelju zeki kada se nađu u nevolji, licem u lice s lošim ljudima – provalnicima, lopovima, kradljivcima tuđe sreće. U te tri kratke rečenice sakupljena je sva bitnost pričanja priča kao i značaj književnosti s kojom je bitno susretati se od najmlađih dana. Nikada nije suviše rano za priču i druženje sa knjigom, zato i postoje slikovnice koje olakšavaju život i dječiju budućnost čine svjetlijom.

Ilustracije su podjednako bitne koliko i sam tekst priče. Čitatelj uvijek slušatelja može pitati šta vidi na slici, šta misli da će se sljedeće desiti u priči, kako se likovi osjećaju, da li se to može prepoznati na osnovu ilustriranih izraza lica i boja koje dominiraju na ilustracijama, gdje se odvija radnja priče, kako bi oni (slušatelji) ilustrirali pročitani dio priče, koje boje bi koristili i zašto? Zbog toga je za uspješnu slikovnicu, i dječiju knjigu uopće, jako bitno da je ilustrator spretna baš kao što je to poznata Ana Grigorjev koja vjerodostojno ilustrira tekst, obogaćujući ga i pružajući mu dodatnu širinu i ljepotu.

Postoji jako mnogo načina za čitati dječiju književnost i Hubijarka to odlično zna zato roditeljima i daje na dar „medvjedića“, tu divnu plišanu igračku uz koju su odrastale, odrastaju i uz koju će odrastati milioni djece. Čitajte „Medvjedića iz izloga“, čitajte o prijateljstvu, upornosti, želji i dobru i čitajući odgajajte ljude koji će svijet učiniti ljepšim mjestom.

**IN MEMORIAM
ISLAM ŽIGA**

ISLAM ŽIGA

POTRAGA

Čuo sam
Da tražili su me mnogi
Na raskrscicama
U kiši i u oblaku
Neko
Tražio me i u peru sunca

Čuo sam da su me tražili mnogi
I oni u ime zakona
I oni koji su protiv njega
Tražili su me i moji i njihovi
Ispod sunca

Tražili su me i pjesnici
Oni kažnjeni od dobrih ljudi
I pjesnici od zakona
iz zeničkog zatvora

Jednom
Tražila me i moja majka
Usplahirena jedna
Gledajući sjetno fotografiju
Nije ni vjerovala
Da sam pobjegao iz uspomene
Svih što me znaju

Izgleda
Da nema ko me nije tražio

Priča se po gluhim sokacima
Da su me tražili i u kafani
Da su sjedili za stolom mojim
Svašta o meni govorili
I ružno i dobro
Kao za svakog običnog roba božjeg
Polomili zube i stolice
Potrošili jezik i nafaku
I svi otišli hrabri bez mene
Sa zadnjom sprženom cigaretom

Jednom su mi javili
Da za velikim hastalom
Htjeli su odsjeći moju ludu glavu
Neko je kradom
Htio je pomilovati i zadržati za sebe
A na kraju
Za velikim (kako kažu) hastalom

USPOMENA

Ništa nije novo
Što se ja noćas
Sa samoćom družim
No šta ćemo dragi moji
Sa onima
Što za hastalom
Nikada više sjediti neće

Doduše ja znam
Moja samoća za vas
Kao treptaj umorna oka je

A u mom izboru
Mrtvih i živih
Ja vas gospodo zamjenjujem
Pa ponekad ne znam
Da l' još jednom vratiti mladost
I zavoljeti druge
Ili ostati u snu na koji niko nema pravo

MALA NOĆNA ŠETNJA

Iza mene noćas
Ostaju tagovi
Koji nikada ponoviti se neće
A i moj put nije neki
kakvi su bili onih
Što tragove ne ostavljaju više
Ali put je
Za one koji dolaze
Vazda

ZVIJEZDE

Iznad mene
Više nikada zvijezde stajati neće
Nestat će
Kao lavovi na Nilu

Naravno kada krenem
iće ću odabrani

Samo ne znam
Šta će biti sa suncem
Hoće li ostati nijemo
Ili će se smijati životu

Jer tada
slagati se nećemo moći

ISPOD UMORNE STREHE MOSTA

Zaljubljenicima vozova

Taj umorni most (željeznički BB)
Ne od samog sebe
No Od onih koji nejma

I eto
U ovaj rani sabah
Uhegavam
Na ćurtama prijatelja

Ništa novo
Nije prvi put
Tabani su još uvijek vrela

22. 12. 2006, na željezničkoj stanici u Brčkom,
3:50 ujutro, nije popodne

ZA ZASTAVOM

Kada jednom kreneš
Ne zaustavljaj se
Bio slijep
Ili hrom
Samo za svojom zastavom

Kada jednom zaljuljaju ti bešiku
U kojoj Tek treba da se zaziba
Onda obavezno uzmi zastavu

Kada prekinu ti bratu hod obavijeste
I kada ti promijene mjesečinu
Za blaženo sunce
Uzmi zastavu

Kad iznemogneš
Umoran od hoda
Neka te nose sa zastavom

U Brčkom, 22. 03. 2006.

ISLAM ŽIGA
U PROCJEPU
monodrama

Volim da mi zavide, nego da me žale.
(narodna poslovice)

Nesreća je kažu stovideća i svevideća i tačno jeste. Jer de baš mene mater joj njezinu da nađe kod tolikog svijeta. A ne treba ništa pričati, sve se vidi iz priloženog. Puno sam ti ja brate volio vozove, a ko će to znati možda ih još i danas volim. Naročito kad čovjek u životu hvata one poslednje. E, moji su ti bili teretnjaci. Vazda me neki teret u životu pritisko. A ovi teretnjaci, čisto, fino, nema ko u njima da skine čizme pa da te smrad ćera iz vagona u vagon, a još kad naš čova zaspri, ne može ti on dupe kontrolisati pa taman da mu je zašarafijeno. I tako moraš sjediti i durati, a bogme ako ne možeš dug ti voz.

E, sjedim ja tako u teretnjaku i spazim dvije jelove daščice, pa kontam dobro bi došle za prošće. A možda i željezničari kobejagi, da su ih zaboravili istovariti na dotičnu adresu. Kad stigosmo na stanicu, siđem ja fino sa onog vagona, daščice na rame, pa kući. I samo što sam kreno, kad pred mene nekakav željezničar.

– Stani, stoj.

– Stao sam, vičem ja njemu. Šta se dereš, reko, nije ratno stanje.

Kad će ti on meni:

– Biće, biće ako nastavite da kradete državu.

– Kakvu državu, kažem ja njemu. Ko krade državu? Jesi li ti lud, reko, ili ti noge smrde?

– Nisam ja lud. Znam ja šta pričam. Jes, jes, državu taki ko ti krađu. Znaš li ti, veli on meni da je željeznica državna, i ne ostaviš li to gdje si našo, imaćeš posla sa mnom.

Kuha u meni, mislim goljo, jado jadni, ako spustim ove daske, ma vratit ću te opet tamo odakle si izišo na ovaj svijet.

Gledam ja njega, gleda on mene. Kad on meni:

– Šta si zino, briši dok ti ja nisam...

Ma nije on ni dovršio, kad sam ga ja sastavio, evo vom šakom.

Raspalim ga još jednom nogom i to ovom. Ti ćeš meni reći da sam lopov i da državu kradem, a od vas željezničara, ne može ništa ostati.

Elem, dođem ja kući i donesem one daske kad otac:

– Otkud, kako, čije je to, de govori, nemoj slučajno da me slažeš?

Kažem ja njemu tako i tako stari, ma pusti, reko. Smirim ga nekako, ma ko, bio mi je gori od onoga željezničara.

Ručam, malo prilegnem, pa popodne pravo na kupanje. Opet na kupanje preko Save na ciglanske bare.

Na kupanje u barama, kod nolike Save. Ej, kod nolike Save, a Sava bila

čista, nije ko sad, mrtve ribe plivaju po njoj. Kod nolike Save, pa to može samo lud. Ali šta ćeš, kad nešto vuče, ne da šejtan mira.

II

Kupam se ja po onoj baretini, kad odjednom vidim nema nikoga u bari, samo ja. Karlo i Mile oblače se na livadi kraj bare i viču, deru se:

– Ajde Hare, sad će voz.

Odmanem ja nijima rukom, ko velim, baš me briga, lijepo mi je topla voda, milina jedna, ma ko u banji, a ono valjda već tad me šejtan uzo pod svoje. Popeli se oni na nasip pa mi ozgo viču.

– Ajde Hare, požuri, došo voz.

Kako oni to rekoše, tako i ja đipim iz vode, na brzinu se obučem bolan onako mokat, pa trči, trči, a u plućima neka muka, hoću da crknem, hoće srce da mi iskoči. A, vičem sam sebi, samo naprijed, naprijed Hare, nisu oni bolji od tebe. Trčim ja prema vozu, a voz prema meni, ja prema njemu, on prema meni i kad smo se susreli, propustim ja mašinu i sve vagone do posljednja dva i za onaj pretposlednji se ufatim.

Kako sam se dotako one šipke od vagona, tako me voz i bacio poda se.

Kolike su bolan u strahu oči, nikad niko nije reko. Ništa me nije zaboljelo samo svrbež neki na odsječenoj nozi. Ču se škripa točkova i voz stade.

Jo, a one žene kroz prozor vagona i na stanici ciče, vrište, kukaju, bog te jadan ko da je njima voz nogu odsjeko, a ne meni.

Na stanici bukadar svijeta, a niko da mi priđe, samo gledaju, prepali se lju-di, šta li. Tek kad se onaj isti voz vratio nazad, iz onog prvog vagona izletiše neki željezničari i ubaciše me u poštanska kola. Prislone me vako uza zid onog vagona, a noga krvari, brate, ko da si zaklo bravče.

Galami ona svjetina u vagonu:

Đe je sanduče prve pomoći? Daj ključ. Ma kakav ključ i govna, razbi ga. Kad razbiše sanduče, a u njemu samo paučina i prašina.

Pritrča mi Stjepan, jedan željezničar, znao sam ga, bio je stalno pijan, stalno, i na službi, bio je brate pijan i kad spava, ali mnogo, mnogo dobre duše. Viče on meni:

– Ima, Hare, Stjepan košulju za tebe. Ne dam ja tebe bogu, veli on, još je rano, neka malo pričeka, ovaj put se zaletio.

I skide Stjepan košulju nekaku šarenu i preveza mi nogu, još uze onu svoju željezničku torbu što u njoj nosi hranu i podbaci je pod nogu. Veli:

– Biće ti vako lakše, a i manje ćeš krvariti. I sjede kraj mene. Zagrlio mene jednom rukom, a flašu drugom i još viče:

– Na, na uzmi, biće ti bolje, na, na uzmi!

– Mani me, čovječe, nije mi do pića, nego do života.

Kako ja to reko, tako Stjepan i ušuti i počeo plakati.

Stigosmo mi nekako u grad na stanicu, kad tamo svijeta bog te mazo ko da je pazarni dan, a ne nesrećni četvrtak.

A Ahmet, milicioner razgalamio se, viče:

– Mjesta, razmiči se, vidite da čojek umire.

A ja gledam. Kako, reko, umirem bolan kad još ni u nesvijest nisamo pao. Sta ti je, Ahmete, jesi li ti lud? Pipam se ja. Ziv, bog te tvoj, boli me kad se uštinem.

Kad čujem ja, viče Ahmet nekom taksisti:

– Načeraј to auto i vozi ovog momka u bolnicu, platit će neko, ne brini.

Kad će ti on njemu, on njemu bolan, organu jednom, veli:

– Nisam lud da isprljam auto. Znaš li ti, druže, da sam ja u njega složio milione.

A kako on to reče, složio ga tako Ahmet i složi šamarom.

Viče Ahmet:

– Marš, marš odavde mater ti lopovsku, derikožo.

On njega čera, a mene Stjepan i još neki, ja ih ne znam, drže na rukama.

Stjepan zagalamio:

– Ubi ga, ubi ga, mater mu banditsku. Jebem li mu sestru rođenu. Dođe drugi taksista i strpaše me u taksi sa nekim željezničarom. Gledam ja u onog željezničara, poznat mi brate, poznat, al ne znam odakle. Kad ono, bog te mazo, to onaj željezničar što sam ga ja udario za one daske. U čovjeka šljiva pod okom, začepљeno gotovo svo oko. Gledam ja u njega i počnem plakati. Čojek jadan mislio od bolova, a kaki bolovi, tad čojek i ne osjeća nikakav bol, toliki je nekakav strah u njemu, nego ja plačem od sramote. Velim ja njemu:

– Izvinite za ono danas.

Kad on:

– Kako, bolan, izvinjenje, ima za to vremena.

I tako stigosmo u bolnicu. A razletile se one sestrice i oni doktori oko mene, deru onu odjeću sa mene, režu i na kraju me zavezaše za krevet.

Znam samo, kad su me zavezali za krevet, pita jedna sestrice:

– Jesi li dobro?

– Jesam, jesam.

Pita ona drugi put. Nisam više mogo odgovoriti.

Probudim se ja, nose me uz stepenice. I prvo što sam vidio: otac i majka stoje i bulje u ona nosila. Vičem ja njima:

– Dobro je, idite sad kući.

Samo što sam ja to prozrijevno, a oni oboje u nesvijest.

Čim su me spustili u onaj krevet, kad evo ti opet onog željezničara.

– Kako je, pita on mene i poče šaptati na uho.

Imaš li veli voznu kartu?

– Nemam reko, a sad mi se nešto i ne putuje. Nemam, kažem ja njemu, a otkud mi.

– Imaš imaš, veli on meni i izvadi kartu iz džepa i stavi je u ladicu od natkasne. Još kaže:

Ako te bilo ko bude pito za ovaj slučaj, ti nemoj nikom ništa govoriti dok ne ozdraviš.

Posjedi još malo i ode.

III

Da vam sad ne pričam o liječenju. Osto sam ti ja tu ravno četiri i po mjeseca, ej četiri i po mjeseca. Bilo je gadno, ih, ali kad se sjetim ih, joj brate, bilo je i lijepih dana.

Ih, kad se sjetim dođe jedna u bolnicu sva modra i šarena, neki dasa je

isprebijao šta li, i samo šuti i samo šuti, niskim riječ da progovori, a mene spopalo znaš ono, bolan, vidim ja, to je dobra prilika. Tek jedan dan ona će ti meni:

– Daj cigaru.

Niti, imaš li, niti nemaš li, niti mogu li dobiti, niti ne mogu li dobiti, nego:

– Daj cigaru.

Vidjela valjda vatru u očima, pa koristi stvar. Dam ja njoj cigaru, jebeš cigaru i još odem u sobu i donesem joj cijelu kutiju.

Velim:

– Evo, gospođice, izvolite, neka Vam se nađe pri ruci, a ako Vam još što zatreba samo Vi recite. Kontam ja, dobro je kad je ona uzela ono paklo cigara, uzeće ona i ono drugo, krenulo je, biće nešto. Kad ono, ona kako uze cigare, tako i ode u svoju sobu. Ništa ne reče.

Stao ja, gledam za njom, pa u ona vrata njene sobe i vičem sam sebi:

E jesi mazga, Hare, da te nema preko bijela svijeta, pa ona neće sa tobom ni da razgovara, a kamoli nešto drugo.

Bio sam ti ja taj cijeli dan ama sav nikakav. Uh, kad pomislim o čemu sam sve tad razmišljao, neki me trnci podiđu, uh, uh!

Kad uveče, evo ti bolan nje pravo meni u mušku sobu, još pita:

– Imaš li šampona?

Kažem ja imam, ali ti sad ne mogu dati, hoću ja da se kupam.

– Dođi kasnije.

Ništa ona, samo reče dobro, dobro i ode.

Malo potom uzmem ja onaj bolnički peškiri i šampon pa u kupatilo.

Kad tamo stoji ona pred kupatilom, a namazala se ko da je krv lokala. Gledam ja u nju, a ona u mene, a meni, meni neprijatno, ne mogu da je gledam. Kad veli ona:

– Bil ti?

– Reko, bi ja, bil ti?

– Bi i ja.

I ja pravo u kupatilo, a ona, ona bog te mazo pravo za mnom i još zaključa vrata.

Ih, sad da vam ne pričam, pod tušem ožeži, ožeži, ih joj! Kad odjednom neko na vrata kuca, dere se:

– Izlazi, hajvanu, dva sata si unutra, ne možemo više čekati.

Vičem ja, dobro, dobro, sad ću. A pritisno me neki strah, srce došlo ko čevap. Joj, majko mila, ako sazna doktor, propo sam ni gdje kreno, ni gdje stigo. A ona, ona ništa, mrtva hladna, polako se oblači i još veli:

– Ko ih jebe. Šta si se bolan toliko prepo, kaka si mi ti muškarac. Zato si ti i nogu izgubio što ti je srce ko ljeljak. Izlazi ona prva, ja za njom. Kad onaj što se dero na mene, onaj što me nazvo hajvanom:

– Opa bato, a to li je to kupanje. Kad ona njemu:

– Šta, opa bato, opa bato, šta si zino i ti bi da nisi peško, šonjo, šonjavi, i pobježe u svoju sobu.

Zino ja, gledam u njega, a od zino više od mene, šta veli, vidi, majku joj njenu, ona meni da sam ja:

– Ma šta ono ona meni reče?

Ne znam ja, reko, pitaj ti nju. Vidim ja zbunjeniji on od mene, iskoristim ja

to i bris u svoju sobu. Ma nisam se ja ni spustio na onaj bolesnički krevet, kad evo ti bolničara.

– Ti, odmah da se javiš u ambulantu.

Što, reko, skoro sam se previjo.

– Ti odmah da se javiš u ambulantu.

Ma je li mora, reko.

– Ti odmah u ambulantu.

Šta ću, moram ići. Kad tamo u ambulanti sjedi onaj Šonjo.

Kaže meni Šonjo i onaj bolničar gotovo u isti glas:

– Kako mogu pacijenti da se liječe kad nema tople vode?

– Kako ja sad da liječim šuljeve kad nema tople vode, viče Šonjo.

Pusti on, prifati bolničar, nema bolan, zvjeram ja od jednog do drugog, ko lud. Vidim, najbo sam ti ja ko žuti mrav. Mislim, kad sam već najbo, da i ja njih odjebem pa da smo kvit.

– Boli mene neka stvar za svim što vi pričate, a ponajmanje za tvoje šuljeve, meni je bilo lijepo i ja pravo preko vrata. Bolan, cijelu noć ja nisam spavo misleći šta ću i kako ću.

A ujutro, čim je glavni ljekar, šef odjela došo, ja njemu pravo u ordinaciju.

– Dobro jutro, kažem ja njemu. Došo sam po otpusnicu.

Šta čovjek gleda u mene, vidi nešto nije u redu. Kaže on:

– Šta će ti otpusnica, liječenje nije završeno.

Kažem ja njemu, doktore tako i tako, tako i tako, bolje je da Vam ja kažem, nego da Vam kaže bolničar. Kad će ti on meni, hej meni:

– Nije to ništa, idi ti u sobu i nemoj to više da činiš po kupatilu, širok ti bolnički krug.

Dobar čojek, dobar, a što je pametan uuu.

Zafalim ja i pravo u svoju sobu, drago meni bolan, a kako i ne bi bilo. Kad u viziti onaj bolničar stao kod mog kreveta i gleda u mene, izvalio oči ko vo i viče doktoru:

– Doktore on je sinoć...

Kaže njemu doktor. – Znam. A on opet:

– Ali doktore...

Kaže doktor, Z N A M, u ordinaciji ćemo raspraviti.

Auu, otad me je mrzio taj bolničar da ti reći ne mogu, uh grozota jedna.

A jedno večer donesoše jednoga sav izubijan pa još i nožem izboden. I oni tamo, vamo, gore, dolje sa njim i gdje će krk pravo u moju sobu. Ječo je on do ujutro sve dok ga nisu skrpili i zakrpili. A treći dan pita on mene:

– Očeš li mi napisati pismo.

– Hoću, reko, a što, jesi li ti nepismen?

Kad on, on meni veli:

– Nisam nepismen ja, ali sam pismen samo na njemačkom, srpski ne znam. Kaže: Piši:

»Mein Freund!

(da vam sad ne govorim na tom švapskom, ljepše je po naški) (u stvari piso sam ja njemu, a on je tako govorio).

Da je svijet pun lopova, da se kod nas puno krade, da se puno otuđuje društvena imovina, da privatizacija cvjeta, da ko je na većem drvetu i bogu je miliji, da ko ima više, da će još više dobiti.

Ma ko laže, laže, bruka mi zemlju. Još kaže:

»Bolje je imati dva kamena oko vrata, pa po selu hodati ko dobošar za komad hljeba, nego imati svakakog sina. I na kraju kaže da mu taj neki njegov sredi neku jadnu švapsku penziju za sutrašnjicu, jer vaki kakav je nije ni za šta. I piso je on još svašta nešta, ne znam ni ja. Ma hulja seoska, prava jajara. Još meni viče:

– Evo ti sto marčinja, nemoj nikome kazati što sam napiso.

Reko, bježi i ti i ti tvoji sto marčinja, bleso jedna blesava.

Mislim, sad mi je jasno što te sin Jakov izbo nožem i što ne znaš srpski a znaš njemački, kaki li su ti potomci kad si ti taki.

IV

Eh, kad sam završio sa liječenjem u svom mjestu, prebace me u Banjaluku da tamo pravim protezu. Vele:

– Ih, bolan, kad napraviš protezu, hodaćeš ko nov.

Bogami tako je kasnije nekako i bilo. Ali tamo u Banjaluci, to je urnebes od bogalja. Vrvi, ima ih ko mrava, da čojek ne vjeruje. Zamisli ti, bolan, smjestili oni mene u sobu sa još osam ljudi vaki ko ja i još gorih od mene. Joj meni muka, hoću od nekake tuge da crknem gledajući u njih i u sebe. Mili bože, pomislih, kad nas kažnjava, što odredi da se bar moramo skupljati na jednom mjestu.

Zamisli ti, prvog dana kad je onaj popodnevni odmor, polegli ljudi da spavaju, ljudi, a ljudi ko panjevi.

Silom prdi, rđom smrdi, sve gospoda, a guzice gole.

Brojim ja jednom. Pa brojim drugi put. Pa treći put. Devet nas u jednoj sobi, a samo tri noge.

Na um pade mi nešto mati, valjda što sam bio nekakav tugaljiv. Mislim, mila majko, da vidiš šta ima ovde, ma kakav rat, rat je sitnica. Ovde je bog napravio pokolj od nogu. Pita mene jedan Hajro iz Banovića kad se probudio:

– Šta je bilo, kako si osto bez noge?

Kažem ja njemu tako i tako, voz. A kad on meni poče pričati ama da ne vjeruješ. Kaže on:

– Ama u tebe nesreća, a meni komšija namjerno otkino nogu.

– Kako, kažem ja njemu, bog te tvoj, kad on otpoče:

– Stojim ja na autobuskoj stanici i čekam autobusa da idem sa posla kući, kad moj komšija za volanom autobusa ulazi u stanicu. A ja i on vako malo duže nismo govorili zbog neki međa. Ide, smrko se i ide direktno na mene. Ja budala i dalje stojim, naslonio se na onaj stub, mislim, samo se ti smrkavaj, vole jedan, ovdje mi ništa ne možeš. Kad jes vraga, on se još više smrači i dodade gas i guh. Kad sam se probudio, vidim nema noge. Izvaljena iz kuka. Kasnije mi neki rekoše: Da si i dalje bio budala, otišla bi ti i glava, nego šuti vako si dobro prošo, na vrijeme ti je došla pamet u glavu pa si pošo bježati.

Priča meni tako Hajro kad jedan upade u razgovor i veli:

– Hajde bolan, da je dobro imati sve noge, stonoga ih ne bi noliko imala pa ih u šetnji gubila. Vako jedna ko nijedna, a dvije šta će ti noge. Zamisli,

ne moraš da ih pereš svaki dan. Nikad ne smrde, a ne mogu te ni cipele žuljati. A tek što je ekonomično nemati obje noge, to je baška stvar. Evo ja i moj ahbab (pokazuje on na jednog vako kraj sebe, koji nema obje noge ko i on), veli, možemo obojica da legnemo u jedan krevet i da nam bude konforno ko u dva francuska ležaja.

– Je li tako Ahbabu?

Kad onaj:

– Jes, jes Ahbabu, a na ženi bolan moreš zvrke igrati, samo staviš i okrećeš se, okrećeš, okrećeš, ima bolan da pobudali i da te nikad ne zaboravi.

Zino ja gledam, gledam, auu, koje je ovo nebo bog te jebo. Da nisu ovo neki van-zemaljci, mjesječari, da nisu ovo kaki stakleni ljudi. Kad onaj, onaj prvi što nema obje noge, zvao se Sejo iz Sarajva, veli meni:

– Ne brini, bolan, navići ćeš bolan, igraćeš ti ko bela lala, kad ti naprave protezu. Vidićeš.

Bogami, tako je i bilo kasnije, kad sam dobio protezu.

Ma znaš šta, navikne se čojek na taj svijet, pa mu nekako sve svejedno što nema jednu nogu. Objesiš jednu nogu, šta će ti.

A bio je jedan Mladen, šofer iz Jajca, taj ti se nije mogo naviknuti tako lako na taj svijet.

Kažu meni kad sam već dobio protezu:

– Joj, da vidiš bolan, došo vam jedan momak i samo plače, dva dana kako je došo ne prestaje da plače i samo plače, ne znaš i odakle mu nolike suze. I ja stvarno tamo, kad ono čojek plače.

Pitam ja njega:

– Šta je drug, što plačeš? Šta je ba, zemljo? A on šuti, šuti i samo šuti. Šta je, ba, vičem ja njemu, da ti što ne fali. A on i dalje šuti i plače. A meni dojadilo, reko da se malo zezam. Kažem ja njemu:

– Kad ja ne bi imo nogu ko ti i ja bi plako, crko bi od plača. Ma, znaš šta, ja bi se ubio. Utom čojek lapi onu štaku, pa kad me je presmoto preko leđa, čini mi se vidio sam Svetog Petra kako sa đavolom igra anjc. Bolan, modra leđa, čitav dan sam ja preležo. A naveče skinem ja protezu i pravo njemu opet u sobu. Kad je mene čojek vidio nako bez noge, zebezekno se. Viče on meni:

Izvini, oprosti ti meni, jaro, evo ti štaka vrati kud hoćeš i kako hoćeš, vrati mi po glavi, samo mi oprosti.

Moli čojek bolan, jedno ga i gledati. Gledam ja u onu štaku pa se počnem smijati. Velim, drugi put kad to zaslužiš, vratiću ti, a sad neću. Kad on opet, plače bolan, ruči ko vo, vrati mi, vrati mi i daje mi onu štaku.

Elem, kasnije, se i on priviko na taj svijet. Eno ga danas, gori je od svih bogalja i opet kamion vozi.

V

E posle tog događaja sa Mladenom, sturadan dođe meni pismo od kuće i u pismu sudski poziv za okružni sud u Zagrebu, a u vezi tamo piše sa saobraćajnom nesrećom koja se dogodila i tako dalje sve o mojoj nesreći. Mislim ja, nisu džaba oni inspektori dolazili te me ispitivali, šta je bilo i kako sam osto bez noge.

E, a u pismu piše meni majka:

»Dragi moj sine!

Kao prvo nemoj da se sikiraš, ja sam dobro i zdravo, a kao što su i svi ostali. Srećna sam ko i ti i više od toga, plakala sam od radosti kad sam pročitala u tvom pismu da si mi ponovo prohodo. Znam, sine, kakav si i ti si plako, i neka si, plako si od sreće a to daje oduška srcu.

Dragi, moj sine, pokušala sam nešto učiniti u vezi tvog zaposlenja, ali izgleda da od toga neće ništa biti, izgleda da ćeš morati nastaviti škole, jer sa to škole što ti danas imaš nigdje ne primaju. Pokušala sam i u centru za socijalni rad, ali u njih sam se do besvijesti razočarala. Dragi sine, znaš šta mi je reko onaj tamo glavni kad sam mu ja isprišala sav naš slučaj, citiram ti sine:

»Ti problemi mene uopšte ne interesuju. Znam ja takve ko što je vaš sin. On se namjerno bacio pod voz da bi živo na teret ove države«. Eto, vidiš sine, šta mi je reko, pa sad pritisni na knjigu čim dođeš«.

I piše meni mati još dosta toga o kući i o komšiluku. Na kraju me pozdravlja želi brz povratak kući.

Gledam ja u ono pismo i mislim, bože, ima li taj u centru glavni djece. Dje će tako nešto reći roditelju, pa još majci. U trenutku sam poželio da sam svemogući samo zato da mu otkinem jednu nogu. Ali, svejedno, stigla ga dalga, umro za stolom, nije ni sačekao da dođem iz Banjaluke da ga pitam ko je taj što se na ovom svijetu namjerno baca pod voz. Ali hajde, šta ćeš. Dođem ja u Zagreb u zakazani dan na sud i pita mene onaj portir u sudu što radi, šta trebam. Kažem ja njemu i pokažem mu onaj sudski poziv. A on neki dobar čojek izađe iz portirne i sa mnom do pred vrata sudnice i kaže:

– Evo, ovdje sjedi i čekaj ispred ovih vrata dok te ne prozovu a prozvati te moraju ako su te za danas pozvali. I ode čojek. Brate, fala mu, jer se ne bi snašo u onoj sudnici.

Dobro je pa ispred onih vrata ima klupa pa čojek može sjesti, inače kolko sam čeko da sam svo vrijeme stojo, mogo sam komotno ostate i bez druge noge.

Sjedim ja, čekaj, čekaj mislim kad li će me prozvati, kad se poče skupljati svijet oko mene. Dođoše dvojica ljudi i sjedoše vako kraj mene. Viče onaj jedan, imo je naočare debele ko baterije, onom drugom:

– Kako je kolega? Ima li posla? Te kako je supruga. Te kako je ščer na sveučilištu. I sve tako u tom tonu. Pa kad onaj drugi bez naočara što ima ščer na sveučilištu, sve mu potanko objasni, poče i on njega isto pitati. A meni dosadno, da se ubijem od dosade. Daj prekinite ili idite u kafanu, mislim, pa se tamo ispričajte ko ljudi, a ne ovdje, ovo je sud.

Tako ja mozgam, kad prozvaše moje ima. Nisam ni primjetio kad su se vrata otvorila od sudnice.

Ulazim ja unutra, kad i ona dvojica dosadnih udoše za mnom. A joj velike sudnice, velike sobetine ko polje. Vako, kad uđeš odmah sa lijeve strane koliko je sudnica, tolika je i optuženička klupa, da umreš od strah. Preko puta nje je veliki sudijski sto podignut na nekakav jelov plato. A za sudski sto može sjesti deset ljudi. Eto toliki je i da čojeka ne bude strah i da ne bude kriv. A sa strane stoje dva mala stolića sa dvije stolice. I ona

dvojica dosadnih iz hodnika sjedoše, jedan za jedan a drugi za drugi sto i odmah iz nekakih kožni torbetina počеше vaditi nekake papirine i bilježiti nešto. Gledam ja sebe, baš pravi jado na onoj optuženičkoj klupi, pa gledam za onim velikim sudskim stolom sjedi jedna daktilografinja, blijeda ko svi daktilografi. To vam je ona što me prozvala.

Do nje sjedi sudinica, mlada bolan, 35 godina, a lijepa, lijepa ne da gledati u sebe kolko je lijepa. Mislim ja, ako je pametna kolko je lijepa, onda vako trebaju da izgledaju sve sudije.

Do nje sjedi nekaka žena u crnini, potištena, snuždena, ama nikaka, valjda zato što ja ne volim tugu i crninu. A do nje sjede neka dvojica ljudi, obični, obični ljudi ma ko naša sva pijačna potrčkarala, ošišani, obrijani, ozbiljni, kravatirani, ma obične golje ko i moj čaća.

Premjeram ja tako njih, a i oni mene, kad će ti sudinica:

– Harise Bosniću, ustanite.

Ustanem ja, a ona će:

– Kad si rođen, ime oca, ime majke, gdje živiš, šta si po zanimanju?

I tako redom, ma pita sve ko neki miliconer, dosadno i odgovarati. A ona žena, onaj daktilograf, sve piše kako mi pričamo. Ona tako piše, bog te mazo, oni prsti se ne vide, zvrka stoji mašine. Ja samo čekam kad će iz nje početi letiti federi.

Kaže meni sudinica:

— Sad ćeti Vi nama, Bosniću, kazati kako se to sve desilo da Vi na kraju ostanete bez ekstremiteta.

Mislim ja, šta li je to ekstremitet, bog te tvoj, ali valjda je noga, šta će biti drugo. Inače zašto bi sud zasijedo u mom prisustvu. Zasijeda bog te maza, a ja na optuženičkoj klupi, a osto bez noge. Ma muka me ufatila od svega toga, ne mogu da pričam, tek će ti sudinica:

– Bosniću, možete početi.

A ja u onoj zbunjenosti i ljutini reko: Ne mogu Vam to ja ponovo pričati, drugarice sudinice. Imate Vi to sve lijepo pred sobom napisano, a ja nemam na to šta dodati nit šta oduzeti, sve je tako kako piše. Do sada sam ja to sto puta ispričo po bolnicama raznim inspektorima i dojadilo mi je više da pričam.

Kad onaj u naočarama ne pita ni za riječ, nego odma počе:

— Vidljivo je da je oštećeni još uvijek pod utiskom nesreće u kojoj je ostao bez ekstremiteta, te predlažem da se moj zahtjev uvaži i da željeznica...

Nabraja on tamo neke stvari koje ni bogu ni narodu nisu poznate. – I na kraju kaže:

– Mislim da sud treba da uvaži moj zahtjev, po kome će oštećenom Harisu Bosniću biti isplaćena naknada u visini od dvadeset pet miliona dinara na ime tjelesne ozlede, a čiji je krivac željeznica.

Mislim ja, a to li je to, bog te tvoj. Zato se digla tolika frtutma i prašina, znači pare su u pitanju. Tek onaj drugi što ima šćer na fakultetu sve kontra govori od onoga u naočarama, a i on govori tamo neke stvari koje veze nemaju sa mojom nesrećom. A znaš šta kaže, znaš:

– Molim vas, drugovi, pa željeznica nije stvorena da čuva nečiju glavu ako je sam taj neko ne zna čuvati. Zna se čime se željeznica bavi. Ali šta se sad

tu može. Uostalom ima podosta nejasnoća u ovom slučaju gdje je Bosnić ostao bez ekstremiteta. Drugovi, zar ovo nije bezobrazluk tražiti dvadeset pet miliona dinara za jedan ekstremitet? Pa pogledajte, druže sudijo, šta kaže medicina. To je invalidnost treće kategorije, invalidnost koju naš zakon karakteriše kao svakodnevnu pojavu. Pa pogledajte koliko mi danas imamo invalida treće kategorije koji rade egzistiraju, izdržavaju ljudi porodice i sve je normalno, ne bogate se na osnovu svoje invalidnosti. Ja mislim da sud ozbiljno treba da razloži moje izlaganje. Dobro da je moj kolega tražio bar upola manju sumu pa i nekako, o tome bi se moglo govoriti i mislim da bi samim tim i sudu bio olakšan poso. Pa na kraju, druže sudija, nije željeznica socijalna tamo neka ustanova da isplaćuje tolike milione. Odakle? Znete li vi da po medicinskim kategorizacijama Bosnić je svega 40% invalid. I to je krajnja kvota za čovjeka koji ostane bez donjeg ekstremiteta.

Dojadio mi, sve ekstremitet, ekstremitet, mislim, ma jebo vas ekstremitet. U međuvremenu pita mene sudinica imam li što reći:, a ja nemam, nemam ja šta reći, šta bi ja imo reći, ništa ja nemam reći. Ja prekinem a onaj u naočarama prifati, tek velika je bila udaljenost od stanice, te velikom brzinom išao je vlak te vadi neke skice, pokazuje ih sudinici i onoj poroti i na kraju kaže:

– Ne mora se druže sudijo prihvatiti mišljenje mog kolege i nije logično da se prihvati jer treba pogledati okolnosti sutrašnjeg života jednog mladog čovjeka kakv je Bosnić. Ako postupite po mišljenju mog kolege, onda će to biti moralno uništenje jednog čovjeka, a koji za sada ima sve predispozicije da ne bude uništen. Jer on u ovom društvu vidi sva obećanja svog života i mi mu ne smijemo ta obećanja uskraćivati, na kraju mi smo od ovog društva za to i plaćeni da ljude usmjeravamo na pravi put. U ovom slučaju pravi put biće ako se Harisu Bosniću isplati odšteta od dvadeset pet miliona dinara.

Pitaju oni mene imam li ja opet što reći: a ja opet, nemam, nemam, reko sam jednom, nemam ja što reći.

Na kraju kaže on, onaj što ima šćer na fakultetu da sud ne treba da uvaži zahtjev onog u naočarama, nego da sud sam donese odluku, odnosno realnu ocjenu o visini nadoknade, ali poslije izjave ključnog svjedoka i on sjede.

A ona daktilografkinja, kako on završi, tako i ona presta kucati, bog te mazo nije valjda da sve piše što se govori, pa nešto mislim da su nam svi proizvođači kao ona, ma kakva Švedska i Njemačka, bili bi oni za nas Zimbabve. Izađe daktilografkinja i pozva svjedoka. Kad uđe neka žena. Vidim ja dršće, jadna ma namirisala se, a napuderisala se, a napirlitala se pa sva sudnica zaudara na nju. Jadna, vajda se šminka samo jednom godišnje o kakvoj slavi pa ne zna. Jer da zna bolan, ne bi sad sva sudnica zaudarala na nju. Pita nju sudinica ko si, ma sve brate ko mene, sve je pita. Znam zvala se Katica ili Kata, a isto ti je to, nije važno.

Kaže njoj sudinica da se na sudu ne smije lagati i da se za lažno svjedočenje i u zatvor može otići. Kaže ona:

– Znam, a glas joj ko u žune, sav se podero pa ne znaš ni odakle dolazi, podero se ko zla ratna godina.

Kaže njoj sudinica:

– Vi ste vidjeli ovoga momka (i pokazuje na mene) kada je tog i tog dana nastrado.

Pominje sudinica broj voza, ime mašinovođe, njegovog pomoćnika, ma sve živo i što treba i što ne treba. Gledam ja u sudinicu, pa mislim, ja pametna li si, ja lijepa li si kad govoriš, ma ljepša si kad govoriš no kad čutiš, slušao bi te čitav dan kako govoriš, pa makar i kriv bio i u zatvor išo. Tek će ti svjedok:

– Vidjela sam ja njega kako je ispod pružne rampe protrčao i kako ga je udarila mašina. Ja sam mislila, drugarice sudinice, da neće ni ostati živ. (Mislim ja, jes, malo sutra).

Pita nju sudinica:

– Je li to sve?

Kaže ona:

– Jes, jes to je sve, nema više.

A gubica joj donja dršće, ja bolan, samo čekam kad će ispod nje početi bara da se širi.

Onda pita mene sudinica, imam li ja što da izjavim povodom izjave svjedoka. Ama nisam ja ni prozijeveno, kad će ti onaj u naočarama:

– Druže sudijo, izjava ovoga svjedoka nema ama baš nikakve veze sa ovim slučajem. Ja ne razumijem kako moj kolega može da ovom sudu izjavi da neki ključni svjedok može da da sugestije kako bi se razriješio ovaj slučaj, ako je izjava svjedoka neistinita. Jer, drugarice sudijo, kako uzeti za ozbiljno izjavu svjedoka, ako se zna da je oštećeni posjedovao urednu putnu ispravu?

I vadi on onu voznu kartu što je meni onaj željezničar donio.

Maše on sa onom kartom po sudinici ko zastavom oslobođenja sopstvenih muka. Još kaže:

– Drugarice sudijo, ova karta je svjedokom da je ovaj svjedok ovom sudu dao neistinitu izjavu i molim Vas da se prema svjedoku postupi u duhu sudskih propisa. Isto tako mislim da sam ovom sudu dao dovoljno argumenata, kako bi ovaj sud trebao da uvaži moj zahtjev, i ako je potrebno još jednom da kažem da kondukteri nisu zatvorili sva vrata na vozu, da je otpravnik vlakova nekontrolisano dao znak za polazak vlaka, i samim tim bili su stečeni svi uslovi za tragediju, na svu sreću bila je jedna žrtva koja stoji evo sad pred svima nama na jednoj nozi. (*i pokazuje on vako na mene*).

Mislim ja, bogo mili, šta li je ovom svjedoku pa daje izjavu, ali kasnije ću ja čuti da je ona taku izjavu dala zbog posla za svog muža koji radi na željeznici, ali nije važno, pusti je, ajd sad nema veze, o njenu glavu.

Gledam ja u sudinicu pa u svjedoka, u one porotnike, pa u onu dvojicu dosadnih, pa se sjećam onog socijalnog radnika. Vidim taj voz niko nije vidio, a taj voz evo ovde u sudnici tutunji i opet mi odsijeca nogu. Bog te jebo, a oni navalili, pare, samo pare i pare hoće pare, jebale ih pare, a moje noge nema ko nema. Veli meni sudinica imam li što izjaviti.

Reko da imam, imam, drugarice sudinice:

Znate šta, drugarice sudinice, moje noge nema ko nema, bila je, e pa je nema. Tu nema šta više da se čini. Ništa, sve je prošlo. A što se tiče izjave svjedoka, to što je ona rekla, to pas sa maslom ne može pojesti, to je čista laž, laž. Ali neka, neka joj bude, ja joj ne zamjeram.

A sad drugarice sudinice, ono što mene boli.

Mene te pare i ta odšteta i ovaj sud i ova dvojica dosadnih i porota uopšte ne interesuju. Ja neću nikake pare jer ja neću da pojedem vlastitu nogu, neću da je jedem, grickam cijelog života. Svaka ta para od oštete bila bi ožiljak više.

Istresem ja tako sve njima i pravo preko vrata, u Banjaluku među svoje. A i vi, što gledate, što me gledate, bolje bi mi bilo da vam nisam ovo sve ispričao, sad mi je još teže i najsrećniji bih bio kada bi svu ovu priču mogao da vratim u sebe, jer zajedničkih nesreća nema.

UZEIR BUKVIĆ

AMBASADOR BOEMA

Znao sam da ne sluti na dobro, kad sam među prvim jutarnjim porukama na mom laptopu ugledao portret-karikaturu našeg pjesnika, dugogodišnjeg prijatelja, posljednjeg brčanskog pjesnika- boema Islama Žige. Naslutio sam kojim povodom je ovaj portret poruku poslao naš slikar karikaturista Hule Hanušić. Ne sluti na dobro, pomislih!

Dugogodišnje poznanstvo i povremeno druženje obavezuje me da se na ovaj način, ovako napremase, “dženezom u odsustvu” oprostim od Islama Žige, naslovivši to s “Ambasador boema”, posuđenim naslovom poznate poeme sarajevskog pjesnika-boema i novinara Vlade Dijaka. Kao da je tadaa, ovaj neponovljivi sarajevski boem-umjetnik, iako poodavno, imao na umu baš Žigu, i da će baš njemu, kad dođe vakat, pristajati ovo ime. Iako je Dijakova poema čisto autobiografskog karaktera i stila. Svejedno oba su bili braća po peru i boemstvu.

A nije bilo lako nekad biti pjesnik-boem, boem-glumac, boem-pjevač, i tako redom u svakom zanimanju, u svemu čime se neko bavi može da ima i doza boemije. Umjetničke “nastranosti” svojstvene samo odabranima. Privilegovanima! Ili neshvaćenima, zavisi od mjesta i vremena u kome su živjeli. I nije bilo lako biti pjesnik, a boem. Nigdje nije lakše okliznuti se kao u toj ulozi, u kojoj si stalno na oštrici noža beskrupulozne javnosti, s koje, ako se oklizneš ode u provaliju zvanu propalica, ako ostaneš možeš biti gospodin pjesnik, ikona grada, s kojim bi se rado identifikovali i družili mnogi kojima si mogao biti “prijatelj” ili uzor.

U nekim ranijim vremenima po tome su se gradirali gradovi, pa je i Beograd svojevremeno mogao biti kuturna prijestolnica na Balkanu. Dok je to bio, bio je i grad.

Poznavao sam, naravno, Žigu jer smo živjeli u gradu i vremenu kad smo se svi znali, u gradu u kome nije bilo nepoznatih, bukvalno ili formalno shvaćeno, to nije bio grad izgubljenih, neznanih. Za osobe Žiginog profila i mentaliteta to je moglo biti privilegija, a i osuda. Jer nije lako i ne može to svako igrati ulogu pjesnika-boema. Treba imati sreće pa se roditi i živjeti u sredini koja je dorasla tog imidža i dovoljno kulturne osjetljivosti da “ima dušu”, A Brčko je imalo osjećaj za tu nijansu. Kao što je imalo svoja kutna gradska mjesta imalo je i svoje ikone kulture, pjesnike, pisce, slikare, sportiste, kafanske i ulične svirače i pjevače, osobe neprikladajućih zvanja i zanimanja, koji su svi skupa i svi pojedinačno grad činili gradom. Naše posljednje viđenje desilo se prije dvije godine, usred vrelog ljetnog podneva, u Brčkom. Tumarajući, kao mjesečar, na plus četrdeset, pustim gradom, naletjeh na Žigu. Iznenada!

Sjedio je sam, na klupi ispred gradske Vijećnice, s bočne strane, tako da je s tog mjesta bio lijep pogled na Savu, tihu i zelenu, kakva zna biti tokom ljeta, zgradu Opštine – i grad. Sjedio je sam, svečano odjeven, kao da je tek izašao iz opštinske kuće, s nečijeg vjenčanja. Nisam ga navikao sretati u ovom “izdanju”, i ovako samoga i usamljenog, na klupi za predah starih i

umornih. Djelovao je nestvarno; anđeoski čak, blijed i iscrpljeno, ali nasmijan. Dok god se čovjek smije dotad i postoji. A Žiga je posjedovao taj dar koji je nesebično poklanjao s kim god bi se sreo, i po čemu će se vjerujem najduže pamtili.

Iz unutrašnjeg džepa novog ganc, sakoa izvadi knjižicu, s portretom žene na koricama i naslovom knjige, poetičnog značenja, "Sama na kiši". "Evo", veli „izašla mi je nova zbirka poezije, vjerujem da će ti se dopasti!" Tu smo se i rastali, neuobičajeno za njega, jer smo mogli i trebalo je da se sklonimo s podnevnog sunca u nekom od brčanskih kafea. Ali, nije to više bio Žiga iz davno minulih dana.

Sutradan ću, smiren nakon jučerašnjeg susreta s njim u Brčkom, uz njegovu poemu "Sama na kiši" tek nakon susreta s njenim stihovima shvatiti da je Islam Žiga bio dobar i iskreno dobar pjesnik. Poznavao sam ga dovoljno da lako naslutih smisao naslova knjige i stihova kome su namijenjeni, i onako razočaran sobom, dođe mi da samom sebi opalim šamar, jer sam sve godine našeg poznanstva nepošteno cijenio, kao pjesnika i boema, Islama Žigu.

S dvije slike u memoriji opraštam se jutros, daleko u Skandinaviji, od Islama Žige: njegovim uvijek nasmijanim licem i portretom žene na koricama njegove posljednje zbirke pjesama "Sama na kiši", kojom se ovaj posljednji brčanski pjesnik-boem oprostio i od života i poezije. Živimo li zbilja u svijetu u kome "čovjek, poput Žige, mora da umre da bi krenuo s mrtve tačke"!

S iskrenim osjećanjem nostalgije slutim da se odlaskom pjesnika Islama Žige gasi i odlazi i boemsko Brčko. Odlazi definitivno u prošlost i sjećanje.

Ilustracija: Hule Hanušić

Islam Žiga je za života objavio ove knjige:

- *Oreol za lažnog sveca*, pjesme – dvojezično izdanje, Književni klub Kumanovo, Makedonija, 1983.
- *U procjepu*, monodrama, Amatersko pozorište Vaso Pelagić, Brčko, 1984.
- *Pomaganje suncu*, pjesme, 1993.
- *Veliki izazov*, pjesme, JU za informisanje i izdavačku djelatnost, Brčko, 1994.
- *Veliki izazov*, drugo dopunjeno izdanje, Brčko, 1995.
- *Srušena soba*, pjesme, Most, Brčko, 1997.
- *ožda se desiš sam sebi*, pjesme, Drina-pres, Tuzla, 1999.
- *Kradljivci sjenki*, izabrane pjesme, Bosanska riječ, Tuzla, 2003.
- *Zagrcnuti korak*, pjesme, ULJUB, Brčko, 2005.
- *Gulag sarajevskih šamana*, pjesme, vlastito izdanje, Brčko, 2013.
- *Sama na kiši*, poema i pjesme, vlastito izdanje, Brčko, 2014.